SUSRETI

СУСРЕТИ

SUSRETI

СУСРЕТИ

SUSRETI

СУСРЕТИ

SUSRETI

СУСРЕТИ

SUSRETI/СУСРЕТИ

Časopis za pozorište, književnost i kulturu/Časopis za kazalište, književnost i kulturu/Часопис за позориште, књижевност и културу
Broj 2, godina IV, 2021 / Број 1, година IV, 2021
ISSN 2566-3801

Izdavač/Nakladnik/Издавач
Vlada Brčko Distrikta BiH/Влада Брчко Дистрикта БиХ

Glavni i odgovorni urednik/Главни и одговорни уредник
Jakov Amidžić

Redakcija/Uredništvo/Редакција
Hristo Bojčev (Bugarska), dr. sc. Mimo Drašković (Crna Gora), Miro Gavran (Hrvatska), dr. sc. Slavčo Koviloski (Makedonija), mr. sc. Žarko Milenić (BiH - Rusija) – urednik, Predrag Nešović (Srbija), Matko Raguž (Hrvatska), dr. sc. Nebojša Romčević (Srbija), Nikola Šimić Tonin (Hrvatska), dr. sc. Srdjan Vukadinović (BiH), dr. sc. Hasan Zahirović (Češka) i Matjaž Zupančič (Slovenija)

Fotografije Brčkog/ Фотографије Брчког
Zerina Kurtović

Grafička priprema/Графичка припрема
Igor Jeremić

Štampa/Tisak/Штампа
GAMA d.o.o Brčko

E-mail: jakov.amidzic@bdcentral.net

Tel. + 387 49 220 289

Izlazi četiri puta godišnje / Излази четири пута годишње

Časopis je dostupan u bazi / Часопис је доступан у бази
Central and Eastern European Online Library, Berlin

www.ceeol.com

Sadržaj / Садржај

МОНОДРАМА / MONODRAMA

Мирослав БЕЛОВИЋ: МИЛЕНА ПАВЛОВИЋ БАРИЛИ **/7**
Ivo Mijo ANDRIĆ: POVRATNIK **/23**
Slađana JOVIČIĆ: EKSKOMUNIKACIJA **/41**
Srećko MARČETA: SVUKUD PROĐI, U BOSNU DOĐI **/59**

TEATAR

Srdjan Vukadinović - Ljubiša Veljković - Jakov Amidžić
Damir Mahmutović - Alisa Brkić: NORVEŠKI KAZALIŠNI PRODUKCIJSKI MODEL I RAZVOJ SCENSKIH UMJETNOSTI **/69**
Ljubiša Veljković - Jakov Amidžić - Srdjan Vukadinović -
Zoran Pavljašević: PRODUKCIJSKI MODEL DANSKOG POZORIŠTA **/77**
Damir ALTUMBABIĆ - Jasmina ČELEBIĆ - Srdjan VUKADINOVIĆ: ANTIČKA DRAMA OD STUDENTSKE INSCENACIJE DO PROFESIONALNE KAZALIŠNE PRODUKCIJE **/85**
Hasan ZAHIROVIĆ: BOSANSKOHERCEGOVAČKA DRAMA NA ČEŠKOJ SCENI **/101**

ANDREJ PLATONOV / АНДРЕЈ ПЛАТОНОВ

Andrej PLATONOV: KOČIJAŠKO NASELJE **/111**
Миливоје ЈОВАНОВИЋ: ВЕЧИТИ ЧОВЕК АНДРЕЈА ПЛАТОНОВА **/143**

ЈАНКО КУПАЛА

Јанко КУПАЛА: ОТАЏБИНА **/159**
Иван А. ЧАРОТА: У СВОМЕ РОДУ И МЕЂУ НАРОДИМА **/165**
Дајана ЛАЗАРЕВИЋ: ЗБИРКА ПЕСАМА „НАСЛЕЂЕ“ ЈАНКА КУПАЛЕ НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ **/179**

OSMAN I ZORA

Milenko Mišo MARIĆ: ĐAURKO MILA **/183**
Selma DIZDAR: ĐAURKO MOJA **/201**

PROZA / ПРОЗА

Radka DENEMARKOVÁ: NOVAC OD HITLERA **/215**
Jan NĚMEC: MOGUĆNOSTI LJUBAVNOG ROMANA **/221**
Бошко ЛОМОВИЋ: LEGE ARTIS **/227**
Ivo Mijo ANDRIĆ: OPERACIJA 2050. **/229**
Faiz SOFTIĆ: SESTRE **/233**
Ранко ПАВЛОВИЋ: ЖЕРАВИЦА **/235**
Mehmed ĐEDOVIĆ: ZAVRŠIO SAM TI ONO... **/255**
Leontin ČAPO MILENIĆ: ZOORONA NIKAD NE SPAVA **/261**

ЕСЕЈ

Цвијетин РИСТАНОВИЋ: ПРЕДГОВОР САБРАНИМ ДЕЛИМА БОШКА ЛОМОВИЋА (2) **/269**
Иван ЦВЕТАНОВИЋ: СТИЛСКО ПОНИРАЊЕ У ЧАРОБНУ КЊИГУ ИЛИ КАКО ОСЛОБОДИТИ КЊИЖЕВНОСТ **/285**

PJESNIKINJE / ПЈЕСНИКИЊЕ

Marianne LARSEN: JASNA PORUKA **/293**
Xiaoyuan YIN: PORIJEKLO VRSTA **/297**
Ljubica KOLARIĆ-DUMIĆ: DOK JESAM **/305**
Мирјана ШТЕФАНИЦКИ АНТОНИЋ: ПЕСМЕ О ПЕСНИЦИМА **/309**

БАЈКА / BAJKA

О ПРАВДИ И КРИВДИ **/321**
Marija F. SULLIVAN: SRETNI ZET **/325**
Žarko MILENIĆ: ZABORAVLJENI IZVOR **/328**

BRČKO / БРЧКО

Suvad ALAGIĆ: MOJ PROGRES, MOJ STRES **/334**
Стојан КАШТЕРОВИЋ: ОСМИЈЕХ И БОЛ **/338**
Hasiba MUJAČIĆ: MORALA SAM TI REĆI **/342**
Marija DEŽIĆ: TRI PJESME **/345**
Југослав АРСЕНИЈЕВИЋ: ЦРНЕ ШАМИЈЕ КАО МИЛОСТИ **/348**

INTERVJU

RAZGOVOR S MILENOM RUDEŽ (Razgovarao Peter SEMOLIČ) /361
MUNIAM ALFAKER: POTREBNA JE SILA PROTIV KAPITALISTIČKIH, RELIGIJSKIH, MEDIJSKIH I VOJNIH SILA (Razgovarala Milena RUDEŽ) **/373**

АФОРИЗМИ / AFORIZMI

Милован ВИТЕЗОВИЋ: АФОРИЗМИ О ШЕКСПИРУ **/389**
Savo ILIĆ: VLAST **/393**
Мирослав СРЕДАНОВИЋ: СКРИВЕНЕ МИСЛИ **/397**
Nikola ŠIMIĆ TONIN: KARDINALNE GREŠKE **/399**
Abdurahman HALILOVIĆ: KAKO NE TREBA **/401**

ПРИКАЗИ / PRIKAZI

Јованка СТОЈЧИНОВИЋ НИКОЛИЋ о књизи Драгојле ПОПОВИЋ **/405**
Јованка СТОЈЧИНОВИЋ НИКОЛИЋ о књизи Милунике МИТРОВИЋ **/411**
Ivo Mijo ANDRIĆ o knjizi Zdenke HERŠAK **/417**
Božidar STANIŠIĆ o knjizi Svetislava BASARE **/421**
Vasil TOLEVSKI o zborniku aforizama **/427**
Sabahudin HADŽIALIĆ o knjizi Ljubice VASIĆ **/431**
Boško LOMOVIĆ o knjizi Ivone GRGIĆ **/437**
Милијан ДЕСПОТОВИЋ о књизи Дубравке МАТОВИЋ **/439**
Милијан ДЕСПОТОВИЋ о књизи Соње МИЛОВАНОВИЋ **/443**
Žarko MILENIĆ o knjizi Slađane JOVIČIĆ **/447**
Sead HUSIĆ o knjizi Ibrahima KAJANA **/449**
Leontin ČAPO MILENIĆ o knjizi Gorane ČOBANOVIĆ **/453**

MONODRAMA
МОНОДРАМА

МИРОСЛАВ БЕЛОВИЋ

МИЛЕНА ПАВЛОВИЋ БАРИЛИ

– балада –

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

Сликарство и поезија Милене Павловић Барили ушли су давно у моје снове. Постали су сунчана капија кроз коју пролазим сваки дан. Њен лик ме упорно прати и у мојим недоумицама шапуће ми путоказе.

Из тих лирских дотицања родила се и ова балада о Милени. Она је прво оживела у Атрију Народног музеја у Београду и на камерној сцени Југословенског драмског позоришта у извођењу Маје Димитријевић. После тога је та представа пренетана телевизији и на радију.

Прошле године Маја Димитријевић је играла ову баладу о Милени пред њујоршком публиком. За тај гигантски град везан је последњи период живота и рада велике српске сликарке.

Ову баладу сам написао у три става. У првом ставу сам се послужио формом измишљеног писма и у њему описао Миленину уметничху и животну одисеју.

Други став је мој покушај да продрем у језгро Миленинoг сликарског и песничког стваралаштва.

Завршни став тече на ивици живота, у судбинском приближавању краја. Он је једна врста Миленинoг људског и уметничког тестамента. Пишући ову баладу осећао сам да су Миленине песничке метафоре начин њеног мишљења и облик њене непоновљивости.

МИРОСЛАВ БЕЛОВИЋ

I СТАВ

ДАНИ БЕЗ СУНЦА
Њујорк, 3. јануар 1943.

Драга моја мама, најзад је стигло твоје писмо... Пола године је путовало... Не знам кроз какве се све муке и препреке пробијало, како је стигло до Португалије, а из Лисабона у Њујорк, али стигло је... И ја сад знам да си ти жива, жива, моја Даничице... За ових дугих месеци мучног очекивања без и једне једине вести о теби од марта 1941. године, обузимале су ме зле слутње... Страховала сам и зебла за тебе. Шестог априла, када су Немци бомбардовали Београд, почела сам да сликам јеванђелисту Јована... Сва моја туга и бол што не могу да се вратим кући уткана је у ово моје платно. Видећеш га једном, мама! Даће Бог! У тој слици је сва моја љубав и везаност за тебе.

У свом писму ме молиш да ти пишем о свом здрављу, о томе шта радим и да ли оскудевам. Не брини, мама, не бој се, добро сам... добро, са свим тегобама које ти знаш и које ме прате годинама и

најзад... најзад...

Радосна вест је да се за који дан отвара моја друга изложба у Њујорку. Како је прошла моја прва изложба у овом граду 1940. године у галерији Јулијана Левија ти си видела из критика које сам ти ја тада послала.. Читам биографске податке у каталогу који је ево већ готов и не могу да верујем да је толико година иза мене: толико учења, тражења, мука, болести, лутања, неразумевања, пређуткивања и носталгије, но- сталгије за тобом и завичајем. Колико сам пута проживела све путеве које сам прошла с тобом! Припремајући ову замашну изложбу сарађивала сам са многим даровитим и занимљивим људима: сликарима, ликовним критичарима, новинарима, колекционарима, а у мени уместо да се прене радост, спава некаква нејасна туга у непрекидној мелодији, тихој и засањаној... Та туга ме откида од живота, тера ме да понекад омрзнем послове које морам да прихватим да бих опстала овде. И поручени портрети и насловне стране за „Вог" као да ме одводе од мог правог сликарског сна, од моје сликарске бајке. Мама, ти знаш, да моје враћање у прохујале векове није ништа друго до облик моје љубави за легенде и древне скаске кроз које могу поетски да изразим оно што је скривено у мени и да донесем душу времена у коме живим. О себи и о својим савременицима говорим слободније и са мање стида када се заогрћем плаштом прошлости. Када се нађем усред звездане језе умрлих столећа, чујем шапат љубави и тајни плач шуме. Чујем како шума тресе своју сребрну косу у оку раздаљине. У тој раздаљини ја се не губим, напротив, налазим се, откривам у себи оно што још зачарано лежи у мени. У ноћима док сликам одреше се моји снови, заустави ми се дах пред откровењем лепоте и вере...

А дању, док се сусрећем са људима и настојим да будем *у* жижи живота, осећам да играм неку игру која ме одводи од мог правог бића. У тој пгри ја имам успеха; све што радим овде има одјека, али као да то није одјек мог сопственог гласа. Да би тој неминовној игри, коју од мене тражи свагдан, дала димензије неког сна, почела сам да сликам костиме за „Себастијана", балет мог пријатеља Ђан Карла Менотија. У ваздуху позоришта моја подсвест и ја могу да у скице костима унесем идеје које се уклапају у моје схватање каприча. Јер „Капричо" за мене има обрисе фантастичног и необичног. Ликовни садржај добија крила и све је на пвици чуда да полети. У том свету ја се осећам своја, искрена и неухватљива. Личим на глумицу која се преточила у неко друго биће, усвајајући вндљиве и невидљиве црте туђег карактера. Али кад се увече вратим у свој атеље у Хемпшајер хаусу, поново се у мене враћа страх од смрти и горко осећање апсурдности нашега живота који је смешно кратак, тако кратак да подсећа на фарсу, на гостовање, на несхватљив пролаз између две провалије. Ти си ми једном код куће рекла: „Не би ваљало, Милена, да је живот дужи, не би могао да се издржи". Можда је он и предуг за сав тај терет случајности и зла, разбијених илузија, неразумевања, суровости и самоће. Можда, можда...

Киша никако да престане. Чини ми се као да ми капље у собу... Чујем је како трчи попут миша... Везем, у ствари бежим од себе, од усамљености... И ти си тако везла када си се растала са оцем. Волели сте се, а разишли и оставили мене да као неки Одисеј стално путујем између вас: из Београда у Рим из Рима у Београд; Београд–Рим, Рим–Београд, Београд–Рим, Рим–Београд...

Сећам се кад смо последњи пут седеле у нашој пожаревачкој башти. Ћутале смо дуго. Ти си гледала у мене и одједном си ме запитала: „О чему размишљаш, Милена?" – „Замишљам, мама, како палим месец, како га палим да плане и изгори! И видим како црни и одлеће као мали угљенисани лептири, спори и коси, који не мењају ништа у тишини... Али треба се чувати облака јер са њима месец може да нам умакне, заувек". Киши нема краја...

Драга, једина, мила, добра моја мама, из твог писма сам осетила сву пустош и ужас рата... Кажеш „да нема више наше баште, уништили су је"... Ваљда ће зауставити смртоносну трку четири јахача апокалипсе... Ја тебе волим као што и ти мене волиш и са тим огромним благом ми ћемо направити највећу башту на свету, после рата...

Годинама сам одлазила од тебе и враћала ти се. Имала си обичај да ме дочекаш речима: „Одисеј, вратио се мој Одисеј!"... А онда сам пошла у Њујорк на отварање изложбе и за време пута бродом, отпочео је рат у Европи... Нисам могла да спречим ђуле које је скрхало катарке моје лађе... Твој Одисеј остао је сам у далекој земљи и осећао се заточен и поред свих успеха и пријатеља! Осећање самоће и неког чудног страха било је све ове три године присутно у мени. Чинило ми се да нећу издржати.

Овде у Њујорку, далеко од куће, сто пута сам се враћала на своје почетке. Неке ствари не могу да разумем, изгледају ми несхватљиве... Када сам 1926. године завршила Уметничку школу у Београду, нисам успела, ни после безброј покушаја, да добијем место учитељице цртања ни у најзабаченијој варошици. То ми није пошло за руком ни после двогодишњег студијског боравка у Минхену, ни после моје успешне изложбе у децембру 1928. Године у Београду. Чудни су наши људи! Били су штедри на речима, али не и на делу. Поздрављали су мој таленат: „Свеж, млад и сасвим инвентиван". Ја сам поново покушала да се запослим као наставник цртања, али ти знаш, мама, да нико није хтео да ми помогне. Никоме нисам била потребна... Разочарана, растужена, обесхрабрена, отиснула сам се од куће у свет и увек сам у туђини жалила што сам престала да будем мала плава девојчица у цвећу резеде међу белим крилима голубица, девојчица која се игра одјеком на обали језера. У ствари тешко ми је било што ме завичај није прихватио... Мама, ја нисам Одисеј који је сам отишао, ја сам Одисеј кога су нагнали да оде...

Питаш ме у писму за моје песме, да ли их пишем и даље. Не, тренутно не. Али и дању и ноћу стихови ми пролазе кроз главу и мелодија тих још неуобличених стихова као да ми отвара пут да нове слике и даје снагу за ћутање...

Питаш ме шта сликам? – И како сликам? И овде у Њујорку ја сањарим на својим платнима. Она за мене представљају прибежиште од света. Тако је уосталом било и у Паризу, Венецији, Риму, Мадриду и Лондону. Omnia mea mecum porto! Кад сам самовала у Европи самовала сам некако друкчије: И у најтежим тренуцима имала сам утисак да си ти ту мама негде близу, надохват руке, да сваког часа могу да се вратим кући и поново крај тебе нађем склад и равнотежу, А знала сам да и Рим није далеко. Једном на растанку отац ми је у шали рекао: „Милена, mia figlia, ти знаш где станује Бруно Барили?". А сада ме од вас двоје дели океан и рат... Треба имати стрпљење, а ја га немам... Треба имати веру у добар исход... Ја је имам, али је та моја вера некако узнемирена. Знаш шта је чудно, мама, моје слике упркос те узнемирености делују спокојно. Све више волим да се затварам у свој атеље. Због тога испуњавам своја платна плавим колоритом неба и бежим у прошлост као у неко своје претходно биће, као да је мој први живот био у раној ренесанси. Понекад ме обузимају чудне слутње: чини ми се да ће се овај крвави рат претворити у један бескрајни пакао. Док сликам полази ми за рухом да угушим тај страх и немир. Сликам са стрпљивошћу која је типична за златара, али стрпљиво радим само оне слике које су део моје бајке. Моје најбоље слике добијају признање зналаца који понављају речи Жана Касуа: „Милена поседује кључеве снова сликарства". Међутим, на жалост, ја се сада издржавам сликајући мондене портрете и трошећи време на комерцијално илустровање у америчким модним часописима. А има тренутака, драга моја мама, када ми се чини да је све оно што сам урадила, само предворје за оно што тек треба да се открије и разреши тајну мога бића. То мора доћи... мора се догодити... Говоре да сликам профињено, а мени се чини да се у последње време на многим сликама понављам, упадам у неки шармантни маниризам, у неку врсту виртуозне имитације надахнућа... Ти знаш за стање моје душе кад почињем да мрзим себе и сумњам у свој таленат. Ти си ме годинама пратила на мојим путевима и знала си да нађеш волшебну реч која би однела сву моју злу веру и безнађе. То су тренуци када ми се чини да тону све моје лађе. У сновима ми се привиђа слика: – док спавам моје лађе дижу сидра и нечујно, кришом одлазе... Кад сам била мала и кад би се растужила расплитала сам своје дуге косе са хиљадама витица. А сада, сада су избледели многи снови и као да се уморила моја душа...

Хтела бих да насликам свој нови аутопортрет, али не Милену са веловима у облаку лепоте... Осећам, проклето осећам око себе празнину и причињава ми се да ваздухом лети пепео, а онда се тргнем, уплашим се од себе и црних визија, затворим очи и присиљавам себе да видим како у једном кутку мора спајам вале са звездама...

Сви мисле да сам ја свој живот преносила у слике и песме, а ја сам уствари, чекала целог свог живота и умирала од жеђи тајновите, духовне. У том мом чекању појавио се најзад човек кога сам постепено заволела. Чини ми се да ме он разуме и да сам са

њим мање осамљена. Зове се Роберт, Роберт Томас Астор Гослин, ваздухопловни је официр... Он жели да се ја удам за њега... Ако се то деси, ако будемо заједно, можда ће ишчилити та заморна туга, можда ће из мојих дланова сухих од живота потећи игра, ни хитра ни спора неће бити, биће једноставна и топла, игра две сродне душе загледане једна у другу...

Драга моја мама, кад сам била поред тебе мој живот је био сигурнији, осећала сам да ми расту крила, а залазак сунца никад није значио за мене умирање већ обећање новог дана. Најлепши залазак сунца је у нашој башти у Пожаревцу. Људи мисле да сам ја само у прохујалим временима тражила обрасце за моје слике, а оне су се појавиле из залуђености мога детињства за траве, облаке, птице, сове, лептире, за наша поља и шумарке... У мојој машти су се сјединиле наше приче о вилама бродарицама, које си ми ти казивала, са песмама Валерија, а поломљене римске скулптуре и саркофази, које сам са одушевљењем и дивљењем гледала у археолошким налазиштима код Пожаревца, водили су ме до визија Ботичелија и Де Кирика. Де Кирико ми је открио узнемиравајућу повезаност између перспективе и метафизике... Де Кирико, Де Кирико.... Ја сам дубоко разумела његову меланхолију, али маестро није имао разумевања за моју; оштро и немилосрдно је критиковао моје слике и то ме је тако погодило да сам уништила око тридесет мојих радова... њих нема више, нема их...

Питаш ме да ли сам променила технику сликања? Ие, не, нисам. Као и раније сваку слику носим дуго у себи, морам да се саживим са својом заммсли, не желим да пођем за првом идејом, Ма коју боју да употребим трудим се да то буде изразито моја нијанса, додајем све дотле док не добијем оно што желим...

По свом старом обичају радим ноћу, а дању спавам, често везем, плетем, радим друге ручне радове и патим од ужасне носталгије; пролазим кроз периоде неуротичног и веселог расположења... У тренуцима када ми се чини да ће све да се заустави и сруши, када ме мучи акутна естетска презасићеност, нађем у себи некако резервне снаге, отргнем се из своје оловне осаме и побегнем међу људе...

Престала је киша! Претворила се у снег, први овогодишњи снег. Да ли снег сад пада и на нашу кућу у Пожаревцу? Како је то нестварно далеко, недостижно и недохватљиво! Рат ме је затворио у крлетку у туђини коју покушавам да разумем. Како су крупне пахуље, оне буде сећања... као да је јуче било: шума је узмицала под снегом... скинула сам ципеле јер су биле од пламена, а снег тако лаган и нежан топио се на очиглед под мојим корацима. Све бих дала да га не уништавам... Каквог ли необичног путовања... Као да је јуче било... Песма прећуткује истину и мења годишња доба, лето претвара у зиму... Песма у ствари скрива тугу...

А онда смо се растале. Сећам се тачно; било је то 12. јуна 1939. године у Паризу. Спремала сам се на пут у Америку да видим светску изложбу у Њујорку, пре свега да видим изложбу надреалиста:

Макса Ернста, Салвадора Далија и других, а ти си се враћала кући у Пожаревац. На железничкој станици Gare de Lion растале смо се ведро!: „Ускоро ћемо се видети.Ти ћеш се брзо вратити, Милена, из Америке, а онда ћемо опет заједно у Париз”. – „Брзо ћу се вратити”...

После твог одласка мама, Сибе Миличић ми је откупио једну слику и за тај новац узела сам карту на једном малом француском броду и тако septembra кренула за Њујорк. Нисам ни слутила да ће букнути рат и све изменити и простор и време, и време и простор, све је изменио... све.

Драга и мила моја мама, једина моја Даничице, постараћу се да мој одговор на твоје писмо стигне до тебе преко Швајцарске, преко Црвеног крста. Молићу се Богу за његову срећну судбину да доспе у твоје руке... Молим ти се Боже, да што пре стигну вести од мене до моје мајке, молим те, Господе... Најбоље би било кад бих ја могла да појашем свог невидљивог коња! Он би трчао брже од мог срца. Он би савладао све препреке, даљине и олује и предао вести од мене и моју љубав у твоје топле руке, још данас пре него што се прикраде сутон.

Бескрајно те воли твоја, Милена
твој,
Одисеј

II СТАВ
НОЋИ БЕЗ ЗВЕЗДА

Мисао бежи. Како да је саберем у тачку? Ноћ ме ноћас потапа. Ноћ без звезда. А била је годинама милостива према мени. Шапутала ми путоказе и водила моју руку по платну. А сада отвара неке суморне и празне просторе. Сликам себе, а сама сам од себе удаљена као три куле из сна. Свака кула за себе у магленом недогледу. Гледам свој аутопортрет зачуђено, не препознајући се, а тишина ми се смеје. Побегла сам од себе у зачарану тамну шуму и не могу да се нађем. Заустављам дах, хтела бих да одрешим снове, али снови се не препознају на слици. Не, то није мој аутопортрет! То нисам ја сликала! То је сликала моја неверица и мој умор. Као да се мој живот и ја разилазимо. Као да се све у дим претворило. Где су одлетеле све те године? Где су се скриле птице тих силних дана и годишњих доба? Као да сам сањала свој живот. Или је нека сродна душа снатрила моје постојање?

Говорили су ми да сам чаробница, да на мојим платнима искри нека новооткривена планета; ласкали су ми да сам дошла из далеке земље уобразиље, да сам краљица немогућег, а ја сам, у ствари, увек била и остала уплашена девојчица. И када сам срицала слова у Пожаревцу. И када сам са шест година пошла у основну школу у Италији, у Бергаму. И када сам са девег туговала по хладним манастирским ходницима у Грацу. Слали су ме у туђину да учим језике, да учим сликарство, да будем најбоља, најобразованија, најпаметнија... Мама је хтела да

ја урадим у уметности оно зашто она није имала храбрости и снаге. Покидали су ми кике и уврстили у свој свет брижних и амбициозних. Померили су меру мог времена. Добро ми крила нису остала без душе!

Сећам се како сам са деветнаест година имала прву самосталну изложбу. На отварању сам се држала као самоуверена принцеза, а у себи сам треперила и хтела да побегнем од очију радозналих посетилаца.

Од тог децембарског београдског дана почињу моја лутања: Италија, Шпанија,. Француска, Енглеска, Америка... Ишла сам у сусрет себи и налазила се у тренуцима милости неба. Ти тренуци су били долазак радости. На жалост, она никад није трајала дуго. Обасјавала ме је метеорски, а затим, остављала ме мојој тузи и неверици. Сусретала сам се са собом и растајала. Ишла у потрагу за животом и бежала од њега. Склањала сам се у прошла времена и у провалију својих снова. Признавали ме и заборављали. А најчешће су са неразумевањем гледали на моје творевине.

Када сам престајала да верујем у оно што радим враћала би се кући у Пожаревац. Мама је била мој видар. Моју уморну душу враћала би у светли ток дана.

Залечена, опет би хитала на свој једрењак маште и пловила по непознатим морима. Мењала земље и језике. А нада мном је увек стајало исто небо сумње. Какво сам ја то дрхтаво растиње? Или сам рањена алга? Срна на смрт преплашена? Још у раној младости спазила сам смрт кроз снежну мећаву. Била је скривена у свом прикрајку и јављала ми се када је хтела.

Сећам се карневала у Венецији. Ватромет боја. Махнитање људи. Била сам у друштву са Гвидом Петручијем, вајаром, мојим пријатељем из Рима. У току ноћи мењала сам три маске. Била сам прво Ботичелијево Пролеће, па изборана старица, а пред зору постадох Коломбина. Гвидо ме је пратио прво као Пјеро, онда као Панталоне, а у свитање ми пружио руке као Арлекино. Шалили смо се, смејали, трчали као деца, бацали једно на друго, конфете и кориондоле, пили весели кјанти и плесали ко небеске чигре. Док смо играли тарантелу Гвидо ме је пољубио и рекао: „Ти си права потомкиња Голдонија.” Радост ме је те ноћи тако обузела да сам заборавила на своје страхове, умор и болесну кичму. Ујутру смо јели шкампе на Ријалту, певали и грлили се с пролазницима. Кад ми је било најлепше спазих с моста у гондоли смрт. Крикнула сам и затворила очи! Када их отворих погледала сам поново у гондолу: била је празна и полако пловила каналом у правцу мора.

Други пут сам је срела у Барцелони, на кориди. Цео град је похрлио да види чувеног тореадора Мигуела Навару. Народ га је звао „насмејани Мигуел”. Он је изазивао смрт неким чудним, надземаљским осмехом који је био у исто време и подсмех. Тог дана Мигуел је био у правом надахнућу. Изводио је немогуће ствари. Тело га је покорно слушало. Гледалиште је било у трансу. Он је одлагао тренутак коначног обрачуна

са биком. Интензитет борбе је растао силином Равеловог „Болера”. А мене су ухватиле боје те кориде, пре свега црна и црвена. На врхунцу сукоба Мигуел се удаљио од бика, на раздаљини од неколико метара окренуо му леђа отпоздрављајући публици. Изнурени и већ на смрт осуђени бик одједанпут, са невероватном брзином усправи се и полете на тореадора. Било је страшно! Била је то Смрт! Помоћници мртвог тореадора убише бика. Огромно гледалиште је у муку стајало и одавало пошту своме миљенику. После тога данима ме је пратила Смрт. Осећала сам да хода иза мене, да ми нешто шапуће, да ме на нешто наговара. Од тада сам је виђала у безброј облика. Увлачила се у моје визије и налазила места на мојим сликама.

А прекјуче сам је сањала. Био је то чудан сан: неверни анђели, очију стаклених, једу звезде. Неко ме носи. Ни у висину. Ни у дубину. Носи ме на обалу непознате реке. Долази ми у у сусрет чамац. На њему стоји чамџија костур, Хароне, то си ти! Ти!. Чекам те већ годинама. Добро дошао, Хароне! Води.ме у шуму умрлих душа. Шта? Мора да се плати превоз! Шта тражиш? Моју слику? Пристајем! Ево, нацртаћу је у ваздуху! Ево, ево... слика је готова. Свиђа ти се? Насликала сам непостојање. Кренимо! Како твој чун нечујно плови! Хароне, дај да те пољубим... Сан се завршио сценом у којој је неко бацао ланене мреже преко мене. Тело ми се топило и претварало у јато малих риба што светлуца на сунцу и умире у смртоносним мрежама.

Смрт се увукла у моје дане и у моје ноћи. Она ме надзире, она стражари нада мном. Она је као огромни гвоздени див. Престрашена, ја слушам звиждук мога сна.

Сан, сна, сну, сна, са сном, о сну, сан, ноћ... Моја ноћ... Је ли моја?... Милена, није ти добра ова ноћ... Та госпа на платну што носи твоје име ноћас не упија светлост... Она одбија твоју руку. Трудиш се да превариш око, али твоја близнакиња ти је далеко... Изгледа да себе све мање разумем... Не могу да наслутим тренутак у времену... Chiaro scurhi, ciaro scuro... Донедавно светломрачје имало је свој говор на твојим сликама, а сада? Роберт ти је сваког дана све ближи, а ти си себи све даља. Променила си и начин живота, Роберт то тражи од тебе. Сликаш његове богате познанике, тражиш у њиховим очима неки свет, а не налазиш га. Додајеш им своју празнину и отпор и уместо правих портрета рађа се нешто што ниси ти Милена. Немају чврстине те слике... Уместо да портретираш Бретона, Ернста, Дишана, Далија, ти сликаш неке надвојводе европске, кнежеве, и маркизе са љупким покретима. И загонетке нема, све постаје расплинуто и нестаје у својој неизразитости. А раније су те Милена, твоји портрети гледали одређено, проналазила си стазу њихове судбине. А и мама те је још у детињству учила да читаш карактере, да одгонеташ смисао који се крије у изразу лица који се стално мења. После ти је у Паризу полазило за руком да ухватиш оно што је код личности непоновљиво... Ја ни сада не ласкам својим моделима, не ласкам, али праве ликовне анализе карактера нема и нема... И овај аутопортрет ми не полази за руком... То треба бацити... Само физичке црте. Где је тајна личности?

Где је? Где је сан пред животом? Фантазија и сан? Сеновито осећање света? Тајновито присуство смрти? Где су? Поглед, где је мој поглед... Ако нема погледа, мог погледа? Ако се поглед угасио? Шта онда, Милена? Можда је боље ћутати...

Барили: Buona serra, mia bambina!

Милена: Buona serra, padre!

Барили: Come va, Milena?

Милена: Нисам добро оче! Не волим више ове слике, ове садашње. Барили: Percé? Зашто се мучиш? Што тражиш израз по сваку цену? Зато ти бежи суштина, мислим на ону неухватљиву. Сликај као што осећаш, као што сањаш.

Милена: И снови су се моји изменили, mio padre.

Барили: Претерујеш! И сада ти је на слици и сета и нежност. Понекад си un poco sentimentale.

Милена: Ја сликам оно што не желим. Док маштам не оставља ме на миру неки чудни трагични звук, али ме он оставља када сам пред сликом. То је изнад моје снаге. Обузеле су ме стрепње и нека оловна туга.

Барили: Ти се не мириш са даном који је пред тобом, са временом у коме живиш. И ја сам зато крив. Пренео сам на тебе носталгију, стендаловску носталгију за прошле векове.

Милена: Кажем ти, не волим више своје слике, mio padre. Са мојих слика као да цртеж и боја одлећу са њих.

Барили: Један мој пријатељ је рекао да ти сликаш пудером, а не бојом, да твоје слике подсећају на нежне медаљоне, на порцелане са севера, на бледо бојене старе гравире са ваздушастим балонима, анђелима и нестварним зградама. На твојим сликама тихо дише меланхолија под високим дијамантским сазвежђима. На твојим платнима је словенска сета коју ти је подарила твоја мајка и мој медитерански темперамент. Само што немаш моју циничну оштрину.

Милена: Од оца сам наследила ово, а од мајке оно. Србија ми је подарила ово, а Италија оно... А у свему томе где си ти, Милена? Где си сад? Где си тренутно сад? А чини ми се да знам где сам досад била. Свесно сам се враћала традицији, интегралној слици, критичком растојању према модерном сликарском језику... А.сада ове ратне четрдесет треће године ти си Милена уморна и обесхрабрена и то после успеха на својој другој изложби у Њујорку. Други би се хвалио тим успехом, а ти тугујеш... тугујеш за завичајем, за мамом, за Европом, тугујеш за оцем, за пријатељима, за некадашњим визијама, тугујеш и над собом... Овде те људи воле, нашла си круг добрих пријатеља, воли те и Роберт и ти њега волиш, свуда га пратиш, идеш стално са њим... Проводим вечери на досадним коктелима, конверзирам, цртам насловне стране за „Вог" и полако губим свежину и чистоту боја, прецизност и тананост цртежа. Постала сам Миленина маска. То још други не опажају, али ја то осећам... На мојој првој њујоршкој изложби, пре три године, налазили су на мојим сликама елементе Ботичелија и Фра Анђелика, али то никоме није сметало, напротив усхићавало је.

Тврдили су: „Милена Павловић Барили имагинацијом испуњава своја платна вођена инстинктом само за оно што представља савршеност израза који је само њој својствен”. Почели су да говоре о Миленином стилу. Али... сада, после друге изложбе, поред похвала пишу да се служим маниром италијанског чинквечента. Не сврставају ме у имитаторе, признају ми поетски концепт и вештину, али налазе да у мојим новим сликама нема много дубине. Ја сам за то крива. Ја. Још у Паризу ме је упозорио Андре Лот: „Више користите своју фантазију, а нарочито избегавајте портрете”. Нисам га послушала, направила сам компромис и зато моји њујоршки портрети изгледају крути и хладни, без елана и креативности. Када оголим тему на својој слици моја се фантазија повлачи, сахне. Када на слици звучи више тема као у мојим песмама онда је то моја сликарсха музика, моја полифонија у бојама, а не сликарска констатација. Роберт ми каже: „Када се узму у обзир све критике и сви изложени радови и стари и нови, ова твоја последња њујоршка изложба представља потпуну афирмацију. Your complete success is without any shadow, rely... Можда, можда је он у праву, можда сам ја болесно преосетљива, али ја мрзим многе портрете које сам сама изложила. Требало је да останем верна своме стилу и својој сликарској поезији. Јер моја магија као да полако нестаје, она магија коју сам пронашла у Паризу и Венецији када сам се маштом вратила у прошле векове и из њих изашла као обновљена. То су сви осетили кад сам први пут изложила своје слике у Њујорку... А онда ме ухватио страх и чежња за Европом, па ме напала и оскудица и почела сам да радим оно што је далеко од моје приче. Продавала сам своју технику и свој смисао за стил... „Милена, ви сјајно аранжирате излоге, сви траже ваш дизајн. Имам част да вас позовем да радите за „Вог”... „А ми вам нудимо стране часописе »Town and country«. Остављамо вам пуну слободу вашег личног симболизма. Нас интересује, пре свега, ефекат рекламе. Добићете максимални хонорар. Била сам у паници и пристала сам на примамљиве позиве. Хвалили су ме, а ја сам нестајала полако, али сигурно.

И гле, где исчезну тај мој мистериозни свет сутона? Поред својих визија и снова ја сам сада изложила портрете: шведског принца Карла, аустријског надвојводе Јозефа, маркиза де Кјуиваса, принца Фарадина, Барбаре Малори, Парменије Екстром... У тим портретима нема мене, а кад нема мене, нема ни њих... А и мој анђео с лампом подсећа на новогодишњу честитку... Милена ти си La belle dame de »Vog«... La belle dame de »Vog«... La belle dame de »Vog«...

III СТАВ
ПОВРАТАК СУНЦА И ЗВЕЗДА

Месецима сам у свом гробу од гипса. Лече ме. А ја полако умирем. Ако ме и мимоиђе сада горка чаша, то је само одлагање. Не могу да дишем. Срце ме издаје. Ко да издржи тај терет? Кад бих могла да

га збацим. Мрак. Побегла од мене сва светила! И сунце, и месец, и звезде. И светлост у мени. Дави ме тишина...

Ко је то? Ко?
Јеси ли ти гласоноша ноћи?
Не, гласник сам смрти!
Реци ми њену тајну!
Сазнаћеш је!
Је ли смрт крај трајања?
Радозналост ће те усмртити.
Смилуј се, реци ми!
Ако ти се живи
трпи живот,
мрзи живот,
али мене не ословљавај.
Па што си дошао у моју болницу?
Обилазим обале, улице,
куће,
виле и чатрље.
Сад одлазим.
Дођи опет!
Дођи док сам још.жива.
Ако нећеш да дођеш,
пошаљи видара,
нек стави руку,
на моје чело,
нека ми врати дах
и покрет.
Дођи ћу, дођи...

Не могу више, Господе, не могу да трпим, немам снаге Господе, пемози ми...

Господе,
претвори ме у дрво,
у стену, у лист,
претвори ме у шта хоћеш,
само да не будем више ја.
Не знам шта сам,
твој одјек,
сенка,
наличје твоје,
облак или мрав?
Уради нешто, Господе,
помози, однеси ме,
јер себе не могу
више да носим.

Не могу, не могу више. Вуче ме нешто у дно тмине. Лишена сам покрета. Да ми је устати, ходати, трчати крај реке, ићи кроз маслињак, купати се ноћу и по тамном мору пливајући васкрсавати звезде. Милена, то су пусте жеље.

Чујем неки одјек: Милена, Милена, Карло, Карло, Ђан Карло Меноти, Ђан Карло Меноти... Buona serra? Karlo! Come va? Grazie molto, bene. Лепо је што си дошао... Да ли још играју твога „Себастијана"? Јесу ли очували мој декор и костиме? Када сам била задњи пут на представи нисам била задовољна. Треба све то освежити, вратити сјај са премијере... Карло, обрадовао си ме кад си ми јавио да ћу радити декор и костиме за Шекспиров „Сан летње ноћи". Па то је и мој сан, моје вилинско царство:

„Преко брда и низина
преко ватре, преко воде,
преко шума и планина,
преко трња које боде, –
брже хрлим свуд по свету
него месец у свом лету.
У краљица вила радим
росни колут њојзи градим..."

Пук, Титанија, Оберон, виле, вилењаци, све то треба направити лаком руком да буде нежно, лепршаво, да пламса и да лети. Quati una fantasia, e, Karlo... Aivederci!

Хтела бих да сликам... Оне луде ноћи, Милена, када, си била немоћна пред својим новим аутопортретом, решила си да заћутиш, да не станеш више пред штафелај. Никада ниси себе тако мрзела, тако дубоко, тако уништавајуће. Чинило ти се да ћеш нестати под теретом сопствених прекора. Али ћутање те није убило, напратив, било је лековито. Сећам се добро, од те ноћи прошло је десет дана, освануло је тмурно јутро. У суседном стану стари Сем свирао је на свом бенџу неку јужњачку тугованку. Из тугованке је прешао на нешто весело, не, не весело, весеље живи на површини, прешао је на нешто радосно, нешто што буди и храбри. Неочекивано у мени је проговорила песма: „Стражари ноћи с магнетским пољима назиру круг света, остављајући празне просторе између фосфоресцентних удара." Зажелела сам да ја улетим у један од тих празних простора и да га испуним својим бићем... Пошла сам журно до штафелаја, узела кичицу и палету и почела да сликам... Не покајнички и расејано, већ са тишином у себи. Вратила сам се сликарству, у ствари, вратила сам се себи.

Боље ми је... Бол као да је попустила. И боље видим. И чујем кораке по болничком ходнику. Чујем и тишину. Како је чудан говор тишине. Ништа нешто шапуће. Ништа нешто пева. Тишина... затворена уста простора.

Колико ћу још дуго да гледам ову болничку тишину? Ову заморну. белину, ово заустављено време? Препознајем кораке лекара, чујем

зујање апарата и утешне речи. Видим напрегнуте осмехе и скривену неверицу. Тешко разговарам с људима. С минутима лакше. Сводим неке рачуне и нешто назирем кроз мали прозор наде. Нешто се скупља у крви. Личи на крик и скок у црно, а иза њега бела падина.
Да ми је заспати, тврдо и дуго. Измара ме овај кошмар полусна. Несаница ме излућује. Кроз несаницу река тече. Крај реке дуга леја платана. Трчим кроз ту дугу алеју и тражим маму које нема. Понављам игре из детињства. Дозивам стара имена. Снег бије о окна. Моје било брза. Све је брже. Лудим... Опет ми није добро. Чини ми се да ми прскају вене. И страх ме гони... преко поља, кроз улице. Бацам са себе хаљине, нага трчим преко тргова старих градова. Гоне ме све фурије света. Сви вичу на мене. Сви ме оптужују. Зашто ме и ти тако гледаш Роберте? Ја нисам била крива, коњ се оклизнуо, падала је киша, пут је био асфалтиран, коњ се оклизнуо, моја узенгија је пухла и ја сам пала преко главе коња.. Мој Вихор је поломио предње ноге... Убили су га после... Он је био добар коњ, само прзница, најдража прзница на свету... Имао је чудно држање врата, а очи крупне и сјајне... Имао је расне сплетове жила на глави... Имао је фину кожу и длаку... Било је нечег необичног у њему... Мој Вихор је био коњ из бајке... Он је сад мртав, а ја непомична већ пет месеци...

Господе, кад бих могла само за тренутак да устанем, да подигнем руку, да узмем кичицу... Човек хода, а не осећа да је то блаженство, да је то као најлепши сан... А онда, ненајављена, дође несрећа и све сруши, све измени, све потчини себи.

Све је празно око мене, ваздухом лети пепео... Мој последњи поглед трне у спокоју неба које одражава воде свих мора. Не бој се Милена... Можда је смрт само једна слика.

Исусе, помози! Излечи ме Исусе из Раванице. Колико сам пута из Пожаревца одлазила у манастир да те видим, да ти се дивим и да те волим у твојој доброти и лепоти. У свести ми је остала твоја испружена рука која исцељује слепога. Помози и мени, кроз даљину. Завочај није далеко, он је у мени. Хвала ти, Исусе, сад ми је боље. Умирила сам се. Сад ћу да отерам све дивље снове. Терећу их данима. Бићу стрпљива док не оду...

Док сам спавала
они су отишли у рат
и оставили ме самоћи...

Коме сада да пишем? Опет ме напушта прибраност. Мами ме кућа страха, зове ме и отвара врата. Нећу да идем тамо. Нећу да верујем облацима више. Они су неверни к'о анђели стаклених очију. Они једу звезде и мрачним рукама руше костуре. Нећу са њима да живим на тамним и мутним раменима.

Боли... нагриза ме бол као туга, бескрајна. Где је граница бола? Не могу више... „Мртви путују као таласи да би збунили несносну уру". Осуђена сам на мучење без суда... Време ме предало лудилу

инквизиције. Растржу ми тело... Зашто? Не разумем... Зар је живот тај несносни бол...

Исусе, помози ми! Пошаљи ми спасење... Пошаљи ми неку милосрдну смрт. Ја се ње не бојим. То је моја стара познаница. Знам њене црте и како је ванземаљски лепа. Чини ми се да сам је већ насликала на некоме своме платну. Она ми доноси разрешење и радост. Радост која ме је напустила.

Можда ја то нестајем? Умирем? Можда се тек сада одиста рађам. Рађам за вечност. Овај мој досадашњи живот био је само пропутовање. Осећам да нестаје досадашња Милена. Да она одлази и постаје део реке, клисуре и мора.

Ево и сунца! Напокон. И звезде су се вратиле. Крупне и јасне. Желе да ми осветле пут до мојих небеса. Она титрају нада мном, а испод мене још увек хучи море пролазности.

Како је топло сунце! Нестаје бол. Како су блиске звезде! И међу њима Даница, моја мајка! Моја најдража звезда.

Мама, чујеш ли ме? Враћам се теби! Јер ти си део моје радости. Седи крај мене. Кад си поред мене ја оздрављам. Постајем мирна, заборављам бол. Не могу да ти пружим руку, Не могу од гипса. Већ ми је боље. Гледај, све моје слике пролазе крај мене. Окружују ме и стварају шатор саткан од мојих боја. И песме ме походе. Преплићу се једна с другом и жуборе као поток. Падају на мене снови као снег лаган и нежан. Мама, чуј моју опоруку: све моје слике остављам свом родном граду. Њему дугујем свој први немир и своју прву одважност. Реци у родном крају остављам страх од вира и скривеног корења. И циктав смех у брзацима. Остављам мору моје јулске и августовске дане, препуне сунца и радости. И летње ноћи пуне снова и риба. Остављам му моју љубав за бескрај и дубине. Остављам му разумевање тишина и бура и моју залуђеност за боје.

У близини наше родне куће има једно велико поље. Остављам му сву своју нежност, јер његове траве и цвеће први пут у мени оставише нешто што би налик на слику и песму.

Мама, мирна сам. Смрт може да дође. Она ме је често походила у мојим ноћима. Ми смо пријатељи, зар не?... Уђи слободно, не очекујем да куцаш. Полети смрти, а ја ћу за тобом... Потпуно слободно... Као крила без душе...

Нема те смрти. Опет си се притајила. Осуђујеш ме да те чекам... Не могу више... Ја умирем данима док сунце нестаје међу уснама стаклених ноћи... Нек дође неко, нек дође!... Бојим се... Никога нема... Где су моје сродне душе? Где су нестале моје слике? Где? Моје миљенице?... По белом свету... Одисеј, Одисеј, Милена, ти си Одисеј... Сликарство је немо песништво, а песништво је речита слика... Мама, волела бих да сам крај, тебе... Сећаш ли се кад си ме водила у Пезаро, имала сам онда четири године. „Гледај мама, како је лепо море!” И пружила сам прст према мору. „Милена, никада не треба да показујеш прстом”, рекла си ми, сећаш се? Ти си ходала по влажном песку крај мора, а ја сам поравнавала трагове твојих стопала... Ишла

си споро да бих.могла да те следим.. Мама, хајдемо у нашу башту, ено, залази сунце!... Mio padre, поздрави моје римске познанике. Они су ме разумели, можда прехвалили; »Valente pitrice! У критици је између осталог писало: „Милена Павловић Барили, ma e anche una poetesa ardita e geniale!”... Било је лепо код тебе, mio padre. Adidio!
Звони, то замене звони, за моје слике и песме... Тону Милена твоји градови... Не светлуцају и не звуче ретке речи из старих речника и књига. Све је шапат, исповест, поверавање, стрепње, неизвесност... Саговорници, где сте? Ја вама говорим... Мој живот отиче... Милена, твоје име је слутња... Ето јесен, тишина, благост и немир, загонетке, тамна привиђења, три куле из сна, крила црних птица, нејасна лица једу звезде... Милена, ено девојчице у цвећу резеде, међу белим крилима голубица, на обали језера игра се одјеком. Пре него што сване дан, њен бледи лик скривен под тамном косом креће се споро сањарећи у скитњи... Боже, загрли моју одсутност... Није тачно да плове облаци, то ми старимо. Чему белина и плавет у јесењској башти...? Све што, сам радила било је да ублажим ноћ... Господе, загрли моје ћутање. Буди моје око, води ме до мене... Нема те, ти си магла, ја магла у магли... Ја укрштам сан и јаву, могуће и немогуће: старица и лептири, задимљене лампе, уклете галије на видику, уснули анђели, Венера с лампом, стрелци, црне птице, девојка с велом, дуждеви, античке главе, арлекини, лауте и маске, девојке у травама, лепезе, велови, уснула девојка с птицом, торза с крилима, дама с петролејком, јапанке са сунцобранима, драперије и змајеви, девојчица у пољу, носталгија, меланхолија...

Мама, волела бих да сам крај тебе. Под мојим капцимати си месец у башти, ти си магла на реци, ти си једина увијена у сан, у одјек детињства и у плач... Ти си вал што се пропиње високо тражећи звезде у тишини неба...

Неко пузи према мени... Ко је, ко је то?... Пуцају вене... Где су моје боје? Сад чујем таваницу и под... Себе, себе не чујем... Ако устанем разбићу сан... Мама, помози ми да устанем... Устала сам... Море... Ја опет видим своје лађе, видим, видим...

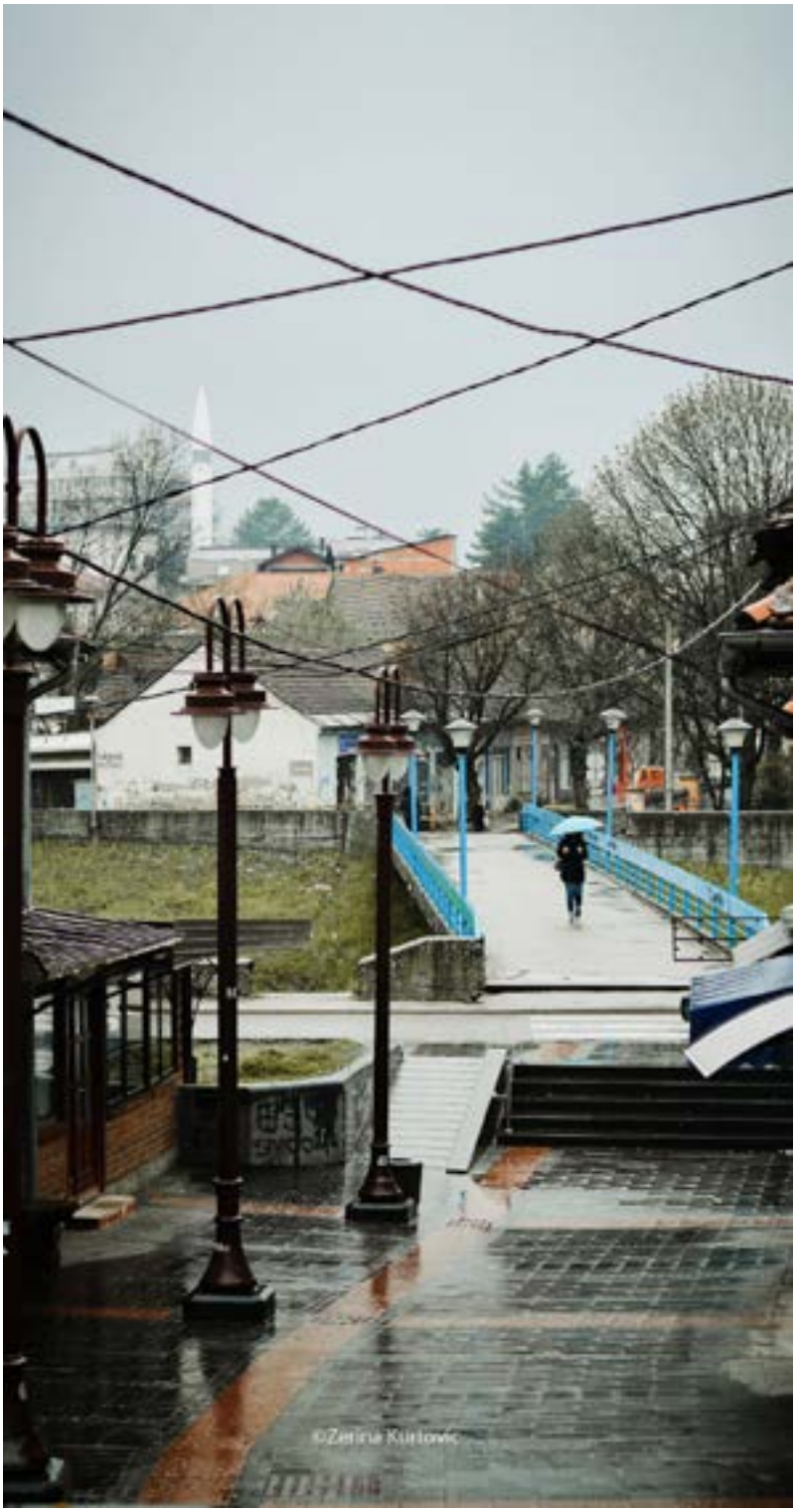
©Zemira Kurtović

IVO MIJO ANDRIĆ

POVRATNIK

Čovjek srednjih godina pristojno obučen ulazi sa putnom torbom na ramenu, okreće se lijevo-desno, pažljivo motri ljude ispred sebe i pozdravlja ih:

Dobar dan dobri ljudi i još bolje žene. Ja šta vas je, majko mila. Ko' na željezničkoj stanici u Tuzli za vrijeme rata. Ja doš'o da vam pričam svoju muku i svoj jad. Da vam sve ispričam, a ne znam ok'lem da počnem. Ajd' od Splita, to mi je nekako najsvježije i najviše u pameti.

Elem, vraćam se ja, ko da je bilo juče, u Bosnu. «Salinein» autobus bez grijanja klapara izlokanim putem. Sve rupa do rupe. Jebo mater ko da su ga Švicarci od sira pravili. Kiša je padala cijelu noć. U rupama se nakupila prljava voda. Cesta više sliči na lice čo'jka koji je prebolovo male boginje, nego pravoj cesti. Šofer vozi polako. Ne žuri mu se. Briga njega. Jebe se njemu kad ćemo stići. On tim putem ide svake hefte. Njemu se ne žuri; čemu žurba. Rat je stao. Ne puca se ko' što se pucalo četiri godine. Ne puca se i ne gine, tako su nam rekli kad smo krenuli sa stanice u Splitu. Sigurnost je sto posto kazo' je žgoljavi biletar kad mi je prodavo kartu do Tuzle. Boli njega neka stvar za našu sigurnost. Njemu je važno prodat kartu od sto maraka. Karta do Tuzle sto maraka. Oca mu očinog, ko' da je Tuzla na kraju svijeta. Ko' da je na južnom ili sjevernom polu. Nikad karte nisu bile skuplje, a nikad narod nije bio siromašniji nego što je danas. Svi smo mi golje i fukare. Jedva pare za cigare i kruv namičemo. Bez kruva se ne može. A cigare su opet čini mi se preče. Ma ljudi bi danas prije ostavili kruv nego cigare. Cigare su ti moj brajko spasile mnoge pušače. Živce su im sačuvale. Ja, recimo, kad sam gladan ne jedem, već pušim. Čim povučem prvi dim sit sam svega. Svega mi je dosta. Svega, matere mi. Ne pada mi više jelo na pamet. Pusti jelo, od njega se ionako deblja pa nemereš hodati kako drugi hodaju. Od hrane se mogu zaraditi razne bolesti. Može se recimo zaradit čir, masnoća u krvi, povišen pritisak. Može oslabiti srce. Može srce stati ko' sat kad se ne navija ili kad zahrđa. A od cigare ne možeš lako obolit. Možeš zaradit rak pluća ili zaduhu. A jest mi to neka bolest. Otkriješ je na vrijeme, odrežu ti komad pluća ili cijelo krilo, bace ga u kantu za smeće i opet živiš. Živiš ko' ptica kad nema jedno krilo. Nemereš letit. A i ne moraš letit, jebo' letenje. Niko ne leti osim ptica, pa svi opet žive. Ne lete ni kokoši, a imaju krila. Boli njih za krila, i ne sjete se da ih imaju, pa ih rijetko otvaraju. Osim kada legnu na jaja. Iste su ko' muškarci. Ni mi ne letimo dok nam neko ne legne na jaja. A kad legne onda bi neki i poletjeli.

Jutros kad smo odmarali u Duvnu, ili Tomislavgradu, kako ga sad zovu. Za vrijeme odmora idem ulicom pored stanice i gledam kuće. Jebo' te kakve su im kuće. Ko' da ih je Nijemac pravio. Nema ni jedne ispod dva – tri sprata. A sređene. Auuuu, kako su samo sređene. Bijele se fasade ko da si

ih namazo šampitom. A da vidiš prozore. Skoro su svi od plastike. Pa se i oni bijele ko labudovi. Dok ih gledaš čini ti se da će poletjeti. A i ceste su im ravne. Ko' tepsija. Autobus po njima klizi, ko da su mu gume podmazane. Nikada nisam vidio take ceste. Nema ih ni Hrvatska. Ni Rusija. Ko da nije bio rat u Bosni. Ko' da se pucalo u zrak dok su majstori pravili kuće i gradili ceste. A Duvno je u Bosni i Hercegovini. Sad naročito u Hercegovini, iako smo u školi učili da je u Bosni. Bosna se izgleda smanjila, a Hercegovina proširila. Sada su ko' dedo i unuk. Dedo se smanjuje, a unuk raste. Tako i treba. Priroda je to moj brajko tako udesila. Moj rahmetli babo mi je uvijek govorio. Zapamti konju jedan: kad ideš niz Bosnu ona je sve veća, a kad se vraćaš iz Bosne ona je sve manja. Jest vala, tako je govorio moj rahmetli babo Ibro zvani Braja. On je to dobro znao. Kad je bio omladinac gradio je prugu Šamac – Sarajevo. Njegova brigada gradila je od Zenice prema Doboju. Što su više odmicali prema Doboju. Bosna im je bila sve veća, jer se išlo pješice. A kad su se vratili vozom prema Sarajevu, Bosna im je bila puno manja. Tako je to i sa mnom. A i sa ljudima u autobusu. I oni se vraćaju. Svako u svoj dio Bosne. Svako svojoj kući ili tamo di mu je bila kuća. Ja idem do Tuzle pa ću onda u Kalesiju. Odatle mogu i pješke do sela, ako zakasnim na autobus. Mogu ko' kad sam bio momak. Znao sam tada u tri iza ponoći razguliti pješke iz Kalesije prema Capardama. Idem tako, a mrkla noć. Niđe zvijezde ni za lijeka. Ne vidiš ni put ni prst pred okom. Cesta ispred mene izmiče. A ja pjevam koliko me grlo nosi. Pjevam čo'jče da rastjeram strah, a ne što mi se pjeva. Ko bi pjevao u to doba noći osim pjandure i budale. Ja nisam ni jedno ni drugo. Bio sam kod cure u Kalesiji. Kod one moje Ajkune koju sam volio više od Boga. Iš'o sam joj kad god se moglo. Dreždio oko njezine kuće u Kalesiji do u sitne sate i vraćo se u Caparde ko pokislo pašče. A ona, kurvina mindža, bila bi sa mnom sat dva i ulazila bi u kuću. Ko'bajagi ne smije dugo bit s momkom napolju zbog matere. Jel' ostajala u kući ili je izlazila s drugim na sporedna vrata nikad nisam znao. Sumnj'o jesam, jer kad smo se uzeli stalno je išla materi. Malo, malo pa u Kalesiju. Ja dođem s posla, a kuća prazna. Kad se ona pojavi naveče, pitam đe si bila, a ona uvijek isto odgovara. „Kod matere".A đe ćeš stalno kod matere. Jebem ti mater mislim u sebi. A šta si radila kod matere pitam, a ona u isti tren odgovori. „Kopala". Ma šta si kopala, vražju ti mater, i ljeti i zimi i u proljeće i u jesen. Zna se kad se kopa, kad se zagrće, a kad se vadi. Zna se i kad se od svega toga odmara. Kada bi joj u krevetu pokuš'o prići odmicala se i govorila «Umorna sam. Boli me glava. Mnogo sam radila." Jesi radila vražju mater. Na kurcu si radila, razmišljao sam i dizao se da zapalim cigaru. Jedino me cigara mogla smiriti. Jedino za nju pare nikad nisam žalio.

A za onu moju Ajkunu jesam. Za onu forkulju bilo mi je žao dati i crno ispod nokta. Znao sam da me vara, da ima nekog jebača s kojim kopa i vadi svaku treću ili četvrtu noć. Koji je kara dok ja sa državnim konjima niz strminu i klizavicu izvlačim bukve i balvane što su ih posjekli sjekači Zvorničkog šumarstva. Mučio sam se ko Isus da skupim pare za kuću. Zadužio sam kredit kod banke i dav'o joj pare da ima za hranu, za majstore i za materijal koji sam kupov'o u Kalesiji i u Zvorniku. Radio sam po vas dan, a ona je vodila kućne poslove. Nisam joj branio ni ovo ni ono. Mogla je po svom

i po danu i noćom. Mene je to grizlo, ali kada se stvar otela kontroli, više ništa nisam mogo učinit. Ostalo mi je, što bi dalmatinci rekli, da mučim ko zadnji mulac.

Kada smo završili kuću i uselili u nju, Ajkuna je sve češće išla materi. Nije više bilo majstora, mislio sam i nije više imala koga dvoriti i podmirivati, pa joj je bilo dosadno. Muških u selu nije bilo za nabrojat na prste jedne ruke. Svi su radili. Jal' u Zvorniku, jal' u Kalesiji, jal' u Sloveniji i Njemačkoj. Nju druge žene, osim matere, nisu zanimale. Ni ja osim drugih muškaraca izgleda. A šutio sam i mučao ko magarac. Umjesto da sam se koji put napio. Da sam je izdegenečio i izjeb'o na mrtvo ime. Ne bi joj tada drugi padali na pamet. Ni rođena mater joj ne bi pala na pamet. Ni kurac ni palac. Brinula bi se više o kući i o meni i pomagala bi da oboje ne mislimo na njezinu jalovost. Ovako, ja sam mislio, pušio i škubio, a ona se karala s kim je stigla. Na kraju me pred rat ostavila. Otišla materi, mater joj jebem i odvukla iz kuće sve što je vrijedilo. Kad sam taj dan doš'o s posla, ni nje ni stvari. Kuća prazna. Zjapi ko fabrička hala. Došlo mi bilo da se ubijem. Popušio sam kutiju «Drine» i malo se smirio. A onda oko ponoći zbog nesna i sikiracije došla mi luda pamet u glavu i zamalo da se nisam ubio. Razmišljo sam čak i da odem u Kalesiju da prvo ubijem nju i mater, mater joj kurvinjsku. Da saperem jad i gorčinu koju sam godinama skuplj'o ko' seljak đubre oko kuće. Ali na sreću nisam. Nisam od tada ni iš'o u Kalesiju. Kroz nju sam prolazio samo autobusom, i žurio ili okretao glavu na drugu stranu prema Majevici. Zamrzio sam sve u Kalesiji, iako mi niko osim nje nizašto nije bio kriv. Čak ni njezina mater.

Sjetio sam se svega toga i jutros dok sam jeo ćevape zamotane u papir koje sam kupio na splitskoj rivi. Bili su hladni i drveni, ali mi nije smetalo. Važno mi je bilo da idem kući i da ću biti na svome. Na svom, makar da je i spaljeno. Dok tako razmišljam autobus ko' gusjenica gmiže prema Makljenu. Prošli smo kroz Prozor. Nisam ni primijetio grad na lijevoj strani. Skupio se ko kila gljiva u najlonskoj kesi. Okrenem se ulijevo. Vidim razbacane kuće. Ima i oštećenih, izgorjelih. Izgledaju jadno. Ko bos čo'jk na kiši. Na njivama okolo pase stoka. Stoka, ko stoka. Nikom nije lijepo ko stoci. Ništa ne razumije, ni u šta se ne petlja. Ni u politiku, ni u državu, ni u tuđe živote. Samo pase i misli na štalu punu sijena. Lijepo je biti stoka. I narod se nekad ponaša ko stoka. Samo, narod opet nije ko prava stoka. Jest da pase, jest da muče, ali i krade, pali i ubija. A stoka to neradi. Muče kad je gladna i kad je žedna. Muče kad je svezana i kad joj nije po volji što je vežu. Narodu je malo šta po volji. Kad je mir, ne valja mu mir. Kad je socijalizam, ne valja mu socijalizam. Kada je na skupu, dosadno mu. Kad ga razdvojiš, podivlja. Sve mu smeta. I dobro i loše, i krivo i pravo. I malo i dosta. Jeben je narod, brajko moj. Hajvan u miru. Neman u ratu. Čuvaj se naroda, naročito kad ga volovi i ovnovi vode. Pomahnita, popizdi, pa nemereš od njega uteći ni u zemlju, ni iz zemlje. Eto, mnoge moje komšije nisu uspjele uteći četnicima. Navalili jebote ko marva. Zapucali topovima, haubicama nakim puščetinama i mitraljezima da se ni tica nije mogla sakrit, a da joj pero ne usfali. Mi jadnici poskakali iz kreveta. Bila noć. Ko s gaćama, ko bez gaća. Razbježali se po avliji. Neki u podrum, neki na tavan, neki u štale, neki u kokošinjce.

A neki odmah u šumu. Da nebi šumara Ahme i lovca Muradifa koji ispališe nekoliko metaka u mrak, bi nas za sat pofatali i ko gnjide potukli. Onako malo se primiriše, a mi to iskoristismo. Obukosmo što smo prije stigli, potrpasmo u torbe nešto stvari i bež' prema Kalesiji. Oni što su prije otišli ne ponesoše ništa. Ni odjeću ni hranu, ni dokumente. Njima je kasnije bilo najteže. Morali su sa svjedocima dokazivati ko su i šta su. Nekima je to dobro došlo. Kad su otišli u svijet mijenjali su imena i brže se uklapali među «svoje». Znam tako da je Mujo u Hrvatskoj sa dva svjedoka postao Mijo. S ćirilice je prešo na latinicu. Znam i da je Hana usput izgubila «H» i postala Ana. Sve po propisu i u skladu s vremenom. Ja, Boga mi, nisam ništa mijenjo. Ponio sam ličnu i evo je i danas nosim. Ostarila je, ofucala se, a nisam ni ja brate ništa bolji. Vidite kakav sam. Nikakav. Sav sam ofucan ko ribaća četka od sto godina.

Kad smo slijedećeg dana ko miši iz šume izbili pred Kalesiju imali smo što vidjet. U čaršiji hiljade ljudi sa torbama, kesama autima i konjskim zapregama. Ko da je vašar, jebo te, pa svi došli da naprave pazar. Ispred općine natiskali se sekretari mjesnih zajednica i druga lica od politike i vlasti, pa nešto dogovaraju, mudruju. Nemaju mjesta u zgradi pa onako u živo pred narodom diskutiraju i donose odluke. Najprvo kaže jedan, valjda predsjednik općine, oni koji imaju svoje nek' idu kod svojih. Narod se uzmuvo. Svi bi da imaju svoje, da ne idu dalje. Razmišljam i ja imam li svoje i šta mi je činit. Sjetim se Ajkune. Ona je moja nismo se razvjenčali. Možda me primi. Možda su joj jebači otišli na front. Možda ih je to glave koštalo. Neću, kažem sebi. Neću i kvit. Idem dalje. Idem sa onima koji nemaju svojih. Kako bude njima biće i meni. Tu sam se možda i zajeb'o. Kad je prpa, ne misli čoj'k kako bi trebalo. I… zajebe stvar.

Nakon sat ili dva kada su se oni koji su to mogli prisjetili da imaju svoje i kada su otišli kod svojih, manje od pola nas je ostalo pred općinom.

Mudraci koji su vijećali o tome šta nam je činiti opet su uzeli onaj lijevak što pojačava glas i važno rekli ostatku naroda. Ko ima svoje u Tuzli ili drugim mjestima oko Tuzle, neka ide prema Tuzli. Autobuse za sve nemamo. Svi koji ne uspiju ući u autobuse neka se strpaju u kamione ili kola. Za kog ni tu nema mjesta neka ide pješke. Nije Tuzla daleko. Tamo ćemo vidjeti kako dalje.

Jebo te kakva je strka onda nastala. Svi poletili tražiti autobuse, a autobusa niđe, ko da su u maglu propali. Rastrč'o se narod po kalesijskim ulicama prema stanici. Oni vještiji otišli pred motel, gdje su stajala tri autobusa bez vozača. Razvalili vrata i natrpali se u njih ko' sardine u konzerve. I ja sam, bogu fala, imo sreće pa sam uletio na zadnje sjedalo i tu se zalijepio ko taksena marka. Nije mi baš bilo lijepo, jer su me sa svih strana pritiskali oni što se nisu dokopali mjesta. Ali jebi ga opet mi je bilo bolje već onima što su morali stajat.

Kad su vozači vidjeli šta narod radi, izletjeli su iz motelske kafane i počeli se nadvikivat s narodom. Malo je falilo da popiju batine, jer bilo je puno onih koji bi i za lijepe riječi istukli vlastitu mater, jer nisu uspjeli ući u autobuse.

Za pet minuta sve je bilo gotovo. Autobusi puni, a vozači nadrkani od

huje. Valjalo im je vozit, a nisu se od naroda mogli probit do volana. Na kraju se i to nekako riješilo i krenuli smo prema Tuzli. Iz pravca Zvornika i sa Majevice čuli smo detonacije. Četnici su radili vražji pos'o. Osvajali su tuđe a mi smo bježali da glavom bez obzira. Tako ti je to kad je rat, pas mu mater jeb'o. Usput, do Tuzle jedni su izlazili iz autobusa, a drugi ulazili. Svi koji su u okolnim selima imali svoje ostali su, a oni bez svojih išli su dalje. Mene je kao i mnoge druge zla sudbina tjerala iz nečeg u ništa. Iz poznatog u nepoznato. Za jednu noć je kurata sudbina od domaćina napravila muhadžera. Od bogatog, siromaha. Od vrijednog fukaru i lupeža. Napravila je ljude bez roda i doma, koji su ispraćeni metkom u svijet gdje oružje nose i koriste samo lovci i budale.

U Tuzlu smo stigli u kasno popodne. Toliko se taj put odužio da nam se kod tunela u Siminom Hanu učinilo da stižemo pred Zagreb ili Beč. Pred Tuzlom nas je dočekala gužva kao i u Kalesiji. Izbjegli jadnici sa svih strana iz podmajevičkih sela. Ni'đe nikog ne znaš, a valja ti se snaći. Šoferi zastali u Slavinovićima i istovarili nas ko marvu. Dalje se ne može, kazali nam. U gradu smo, ib sad možete ići i pješke. Ja da vidiš kuknjave i leleka, majku ti božju. Djeca plaču, žene nariču, konji se uznemirili, a muškarci blijedi ko kreč. Ko' da su im pijavice isisale posljednju kap krvi. Ispred benzinske pumpe jedna se žena popela na kamion i na sav glas psuje i kune…"Ej Radovane, mrako Karadžićka, dabogda ti djeca i svi tvoji izgorili. Dabogda ti kosti mati na rukama nosila. Ej izrode, ej međede, ej hajvanu. Okrasto se dabogda, šugo jedna šugava. I ti Alija skupa s njime. Ime vam se zatrlo dabogda kad pameti nemate i kad sirotinju u propast gurate. Ej, ej, ej, ne bilo ni vas ni vašeg ničega".

Jedni je slušaju i šute, drugi se smiju, treći ni ne čuju. Zaokupljeni vlastitom nesrećom oslijepili i ogluhavili za sve oko sebe.

E, baš tu meni misli prekida naglo kočenje. Autobus zastaje u Vakufu. Na ulazu ne piše Vakuf već Uskoplje. Znam da su Hrvati ovom dijelu grada predjeli drugo ime, čit'o sam to u „Slobodnoj Dalmaciji". Ali nisam znao, jadan ti bog, da je Vakuf tako razvijen. U dijelu gdje su Bošnjaci više je kuća bez krovova nego s krovom. Kao da je neki strašni vjetar otpuhao sve što se moglo otpuhati. A nije vjetar već Bobanova burad napunjena eksplozivom. Pričalo se o tome još dok sam radio u Bolu na Braču. Pravili smo vilu nekom Hadezeovcu dok su se majstori iz Hercegovine falili kako je Mato Boban na Uskoplju pokaz'o zube. I na Prozoru, vele, gdje nije ostala čitava nijedna muslimanska kuća. Osvetio se za zločine u nekim selima u dolini Neretve. Sluš'o sam to i sam sebi jeo jetru. Nisam htio vjerovati a mor'o sam. Nisu lagali. Nerviralo me samo sa kakvom lakoćom pričaju o zločinima. Kao kad prepričavaju utakmicu. Lijevo krilo dodalo loptu u sredinu. Napadač srušio odbrambenog igrača, sudija se pravi da ne vidi, a drugi napadač zabio go,.. go,.. go,.., jebo te go. Tako su hercegovci pričali o ratu. A i drugi, nisu samo hercegovci. Naročito, ako su o njemu gledali slike na televiziji ili slušali radio i ovakve ostrašćene reportere.

Mislio sam tada da je u Bosni tamo oko Kalesije i Zvornika stanje bolje. Da bivše komšije nisu dirale ono što je ostalo. Ali jest kurac. U ratu su svi isti. Koliko nacije, toliko zla i zajebancije. Koliko dobrih ljudi, toliko i dobra.

Koliko loših, toliko zla. To mi je rekao jedan stari barba kome sam pomagao čistiti brod nakon proljetnih bura. Kanisterima smo izbacivali vodu, on na jednoj, ja na drugoj strani i pričali o svemu i svačemu. Pričo je ustvari on, a ja sam samo sluš'o. Bilo ga je milina slušat. Mudrosti su iz njega izvirale ko mineralna voda u Kozluku. Ja šta je taj sve znao. Za drugog rata bio je u partizanima. Sa prvom proleterskom brigadom prošao je Bosnu. Poslije je bio u drugoj, trećoj, a na kraju i u četvrtoj dalmatinskoj. Naubijo se kaže švaba, četnika, ustaša, zelenog kadra i druge gamadi. A svi osim švaba bili su domaći. Naše gore list. Moralo se, ponavljao je barba. Ti ili oni. Ili oni tebe, ili ti njih. A mitraljez, moj brajko, ne bira metu. On kosi sve od reda. A tek bombe kragujevke i granate. Od njih ni u mišju rupu ne možeš pobjeć. Dok mi je pričo, barba me podsjećao na onog Ćopićevog junaka Nikoletinu Bursaća. Junačina, bog ti jadan, ko iz bajke.

Sve mi to prolijeće kroz glavu dok gledam vakufske kuće bez krovova. Bez prozora, a podosta njih i bez zidova. Raznijela ih u komade Bobanova burad napunjena barutom i željeznim otpadom. Potvrdio mi je to i jedan dječarac od jedanest godina koji mi je, čim je vidio da pušim zatražio cigaru.

„Daj da povučem dim, makar jedan dim. Ovdje ni dim nemereš dobit. Sve je bijeda do one tamo kuće. Od nje ti je hrvatski HVO, a oni vam sve imaju. I cigare i kajmak i ljeba za bacanje. Mi djeca im naveče iza ponoći praznimo kontejnere. Jebote šta se tu sve ne nađe. I nepopušenih čikova i neispijenih flaša i kese kruva, kako ga oni zovu. Tvrdog i mekog šta te zapane".

Dao sam mu kutiju „Ronhila". Obradovo se ko' mala beba kad joj staviš cuclu u usta. Poljubio mi je desnu ruku, poklonio se do zemlje i reko:
„Do neba ti fala. Čo'jk si, odmah sam to vidio čim sam te ugled'o s cigarom i lijevom rukom u džepu. Neka ti Allah da sreću kud god iš'o da iš'o, i đe doš'o da do'šo".

Nakon polusatnog odmora, krenuli smo dalje. Lijepi krajevi, lijepa sela, a ni'đe čitave kuće – jebem ti rat i mater jebem onima koji ga vode i izazivaju. Mater jebem gamadima koja tuđe ruše i uništavaju. U Bugojnu, periferija pusta. Nove kuće dijelom uništene a ni'đe žive duše. Grad sablasno pust, a noć još nije na vidiku. Odmaramo se desetak minuta. Tek toliko da se oni, koji su tu ranije dolazili, prisjete Bugojna od prije devedesetih godina. I da sed prisjete one lijepe Bilkićeve pjesme posvećene njegovom rodnom Bugojnu.

Dok o tom razmišljam suze mi naviru ko' kapi kiše. Dole u Splitu nasluš'o sam se priča o nekom Mlaći koji iz Bugojna protjeruje Hrvate. I mlate ih ko' volove u kupusu. Sad kad sam na bugojanskoj stanici ništa se ne vidi. Ni Dževad Mlaćo, ni Hrvati. Ko' da je sve zbrisano s lica zemlje. Ko' da je neka opasna munja sve sažegla. Samo su ostale kuće, zidovi i misli koje me proganjaju ko Bog maglu. Jebem ti što ti je život kad čo'jk ne mere sam sa sobom na kraj izaći. Od Bugojna do Donjeg Vakufa brzo stižemo. I tu je sve u neredu. Hotel devastiran, kuće oštećene, a samo poneki stvor na ulici. Polazimo bez riječi. Svako zadubljen u svoje misli. Žena s djetetom ispred moga sjedala guli naranču. Ne vidim je, ali osjećam miris. Dijete je prespavalo veći dio puta. Ona je šutila, a ja nisam imo volju da prekidam vlastite misli i otvaram bilo kakav razgovor. Ni sa njom ni sa drugim putnicima. Svi

su otprilike isti ko i ja. Bore se s vlastitim mislima. Bore se s vlastitim mislima i daleko su od situacije u kojoj se sada nalazimo. Muče nas sjećanja i slike iz prošlosti. Nije nam ni do čeg, a kamoli do razgovora. Svi mislimo na o onom šta nas čeka i svima je u glavi samo jedno od kad smo iz Duvna ušli u bosanske planine. Jesu li i naše kuće iste kao i one u Prozoru, Vakufu, Bugojnu, ili su daj Bože, ko duvanjske. Jesu, nisu? Jesu ili nisu? Od Vakufa do pred Travnik niđ'e krave ni ovce. Samo zidovi ili temelji. U Turbetu ko' da je pala atomska bomba. Jebem ti, otkud im toliko oružja i municije. Otkud im toliko zla da ga istresaju i na tuđe i na svoje.

U Travniku odmaramo frtalj sata. Pijem kafu u hotelu koji na sve više liči nego na hotel. Pušim i otpuhujem, srce mi se skupilo ko suha šljiva. Što sam bliže Tuzli, sve me veća muka i nervoza fata.

Misli me ponovo vraćaju u Split. Do stare kuće pokojnog Mate Ciljuge u koju me smjestio njegov sin Ive. Dok se snađeš, reko mi. A to moje snalaženje trajalo je četiri godine! Trajalo bi i više da nije stao rat. Ive mi je bio skrbnik, tako su to zvali u centru za socijalnu skrb. Diz'o je na moje ime stotinu kuna mjesečno i vodio me od jedne do druge humanitarne organizacije, dok ih sam nisam upoznao. I Split s njima. Ive je bio dobre duše i sve što je dobio na moje ime, davo mi je u punom iznosu. Ni kunu nije ostavljao sebi. Ni za gorivo nije htio ništa uzet. Takvi kakav je on znaju biti samo dalmatinci i bosanci. Dalmatinci su tak'i ostali, a bosanci su se zadnjih godina presrali i do guše u govnima.

Ivi sam za revanš pomagao u polju. Kresali smo, okopavali, i brali mandarine, sadili, pljevili i čupali luk, sijali i kopali krtolu, brinuli se o pomiduru i drugom povrću. Ponekad sam mu prodavao voće i povrće na splitskoj pjaci i sve što bi naplatio dav'o sam mu do zadnje lipe. Ivo je to cijenio i plać'o mi deset posto od zarade. Ma poštenjačina po duši i ljudina po karakteru. Brinuo se o meni k'o o najrođenijem. I žensku mi je jednu naštim'o. Zvala se Mare, i bila je razvedena beštija. Imala je sise k'o simentalka, troje bi djece odjednom mogla podojit. I dvojicu, a ne samo mene, podmirit. Radio sam joj oko kuće kad god je trebalo, a ona je to znala dobro platit u naturi. U vinu, kruvu, maslinovom ulju, mlijeku i onim što muški najviše vole. Samo bila je široka i duboka k'o da je u onu stvar gurala torpeda. Meni je u početku smetalo klapanje, ali kasnije sam se navik'o. Gospe ti, rekla bi Mare kada bi zaleg'o na sise i ubacio trombon u njezinu široku i duboku cijev, a jesi ga već uša ili kaniš ući. Uša sam Mare uša i ne izlazi mi se jer vani je burin, ponavljo sam dahćući ko pašče kad zajaše kuju veću od sebe. A Mare bi se na to smijala i tresla stomakom, nogama, guzicom i sisama sve dok oboje ne bi svršili.

Jebem ti kakva je to vatra bila i kako se čo'jk osjeća kad u njoj izgori ostane prazan k'o pletenka. Kad mu iz glave izađu sve mušice, a iz jaja materijal od kog se prave djeca. Sav utrneš k'o da si izašo iz mašine za veš nakon centrifugiranja. I sad mi žmarci prolaze kroz kosti kad mislim o Mari i njezinim sisama.

Dok sam bio u Splitu razmišljao sam ponekad da priženim Maru. Ne bi ona imala ništa protiv. Mog'o sam živit s njom u kući koju joj je muž ostavio. Brinula bi se ona malo o meni, malo ja o njoj. Mog'o sam na konto toga

i od Franje Tuđmana dobit domovnicu i putovnicu, pa bez vize putovat Evropom.

Ali otkud je potpisan Vašingtonski sporazum počeo sam razmišljati o povratku kući. Pojačalo se to nakon Dejtona da više nisam mogo izdurat. Vuklo me nešto tamo, a ni sam ne znam šta. Kažu da je to nostalgija, a ja s ovog mjesta mislim da je to sranje. Čojk treba živit tamo gdje mu je lijepo, đe se za njega brinu, a ne đe se rodio i đe ga zemlja vuče. Samo blento ko ja more ostaviti dobro pa otići na gore.

Meni u Dalmaciji, kad se sve sabere, i nije bilo loše. Bilo mi je dobro. Znam svašta radit i zvali su me kad je trebalo šta pomoć i popravit. Zvali i pošteno plaćali. Nikad džabe nisam radio. Ne zato što sam to htio, već su me svi tjerali da uzmem ono što su davali. Znali su moju zlu sudbinu i nisu je htjeli iskorištavat. Osim Šime ćaću mu ćaćinog. Kod njega sam rinto na gradilištu u Sućuraju skoro tri mjeseca. Bila je žega, a mi smo kopali i drobili kamen. Pripremali smo teren za vile i vikendice. Na kraju kad je pos'o bio gotov, Šime nam podijelio po iljadu maraka i obećao da će ostale dvije dati kasnije. Nikad se više nije pojavio niti su nam mještani mogli kazati kud je otiš'o. U Zagreb, gdje je imao kuću, ili u Ljubuški kod ljubavnice. Đavo će ga znat, jer sam ga je đavo i donio i odnio.

Od Travnika autobus opet klapara po rupama. Nekad valjda dobar, a sad nikakav put. Izlokan. I tu je popodne padala kiša. Kraj ceste djeca s kravama. Kad autobus naleti na rupu ispunjenu vodom, djeca poskaču u kanal, a kravama svejedno. Baš briga krave što ih voda prska. Djeci bogami nije svejedno.

Iza Doca koji je poznat po šibicama i nobelovcu Ivi Andriću, opet kuće bez krovova. Svi u mislima tražimo Ahmiće. Svi smo za njih čuli nakon što su međunarodne snage dale u svijet vijest o pokolju. Ali niko nikog ni za šta ne pita. Svako pogledom traga za kućama i dvorištima gdje je ubijeno preko stotinu Bošnjaka. Ni sad ne vjerujem da bi polovica putnika prepoznalo kuće čija je slika obišla svijet, da nam nije pomogo šofer, koji je usporio vožnju i reko prostu rečenicu: „Ovo su vam Ahmići". Niko nije progovorio ni riječ. Samo su oči šarale po razrušenim i spaljenim kućama. Učinilo mi se da jedna od njih sliči na moju. Ali autobus je ubrzao i više se ničeg ne sjećam.

Spustila se noć i kroz staru i novu Bilu prošli smo sa upaljenim svjetlima. Šoferu se žurilo i više nismo stajali do Zenice. Tamo nas je dočekala noć. Na stanici kraj Bilinog polja žena s djetetom i još neki putnici su izašli. Ušli su drugi i popunili njihova mjesta. Ispred mene je sjeo bračni par, a do mene dedo iz čije se odjeće širio težak miris. Nešto nalik na užegli loj. Okreno sam se prema prozoru i prislonio obraz uz staklo. Tako sam hladnoćom ubijao snagu smrada. Starac me nešto pokušao pitati, ali kada je vidio da nemam volje za razgovor, odustao je i ubrzo zaspao.

Kroz Žepče smo prolazili bez stajanja, a od Zavidovića preko Vozuće, pa sve do Banovića, truckali smo se kao da smo u drvenim kolima. Vozač je izbjegavao rupe koliko je mog'o, ali njih je bilo toliko da su svakog časa točkovi lupali asfaltnim poderotinama. Od Banovića do Živinica razmišljao sam dali da produžim prema Tuzli ili da siđem u Živinicama koje su bliže

Kalesiji i gdje sam nekad imao tetku koju nisam vidio više od dvadeset godina.

U zadnji tren sam ipak odlučio da izađem kod hotela „Konjuh“. Sa mnom su izašli onaj djed, bračni par i još dvije žene u dimijama. Svi su k'o i ja dugo gledali za autobusom i nisu znali kud će. Starac je prvi probio led i pitao me: „A, đe ti ideš mladiću. Jesi li odavde ili iz Kalesije“. I ne čekajući moj odgovor dodao je; „Meni se vala čini da si od Kalesije kao što smo i mi. Da si naš“.

Odjednom su mi svi postali bliski. Svi smo u istim govnima i svačiji se smrad osjeća na kilometar.

Jesam od Kalesije sam. Iz Caparda.

„Moj sin snaha i ja smo iz Memića, a ove dvije žene su iz Snagova“ - kaz'o je starac i predložio.

„Ajmo mi u hotel, tamo su smještene izbjeglice. Ujutro ćemo vidjeti đe nam je dalje“.

U hotelu smo prenoćili na restoranskim stolicama. Mjesta u sobama nije bilo. Ujutro je svako kren'o na svoju stranu. Dedo i njegovi prema Kalesiji, a ja i one žene za Tuzlu, jer su nam na recepciji rekli da je sjedište Zvorničke opštine u Tuzli. Zajedno smo potražili to sjedište i tu su nam se putovi razišli. Žene su pronašle svoje, a ja sam tek započeo traganje. A, zapravo, nikog nisam tražio. Osim kuće i bilo kakvog selameta. A to je najteže naći.

Na ovom mjestu moram prekinut, jer mi se pripišalo. Nastaviću kad se vratim (*izlazi za kratko sa pozornice i vraća se zakopčajući šlic na pantolonama).*

E sad nakon pišanja mogu vam reć da za mene nastupaju prave muke. Ježove, što bi rekao onaj strikan iz malog mista.

Iz općine su me prvo uputili u ured za izbjeglice kod našeg Bracike. Odem tamo, kad Bracike nema. Ima njegova sekretarica, koja me prvo pita k'o me tu poslao i jesam li se prijavio k'o povratnik.

Nisam velim joj, jer sam se tek povratio pa ne znam kome se prvo trebam javiti.

„U svoju mjesnu zajednicu“ - rekla je hladnim glasom.

Koju mjesnu zajednicu, pitam je, a ona vrti glavom.

„Odakle si“ - opet me ona upita.

Iz Capardi, kažem.

„Jesi li baš iz Capardi?“».

Nije baš iz Capardi već iz zaseoka kod Capardi.

„Iz zaseoka, veliš. Ako si iz zaseoka moraš prvo otić tamo vidjeti u kakvom ti je stanju kuća. Možda je čitava pa te onda i ne treba stavljati na spisak za obnovu. Kako bilo da bilo otiđi ti prvo u svoj zaseok i provjeri stanje. Kad to provjeriš dođi, pa ćemo vidjeti šta dalje“.

A ima li kakav autobus do tamo, pitam sekretaricu dok krećem prema vratima.

„Ima do Kalesije, a dalje se sam snađi“.

Tako ti ja pješke do autobuske stanice u Kreki, a otalem prema Kalesiji. Isti dan, jer nemam đe, a i vuče me želja da vidim očevinu i kuću, ako je čitava. Ne pitam nikog može li se do nje doći.

U Kalesiji slučajno nabasam na jednog poznanika iz šumarstva. Vozi li šta do Capardi pitam ga nakon pozdrava?

„Ne vozi ništa , a i nije sigurno veli mi on. Ljudi tamo idu na svoj rizik“.

Kakav rizik pitam, a on mi na to odgovori.

„Mine. I budale koje misle da rat nije završen. Ako ćeš tamo ići moraš po danu. I još s nekim. Nemoj da te noć uhvati, jer te mrak može pojesti k'o što je neke pojeo“.

Zahvalim mu i krenem pješke prema Memićima. Sam, bez pratnje i oružja. U torbi mi samo čakija, dva sendviča, litra i po „Radenske tri srca“ i odjeća za jednu presvlaku. Do Memića ni'đe nikog. Ni auto ni čo'jka nema ni za lijeka. K'o da je sve pomrlo. Gledam na sat. Odmaklo podne. Predveče stižem do prvih kuća. Dalje se ne mere. Tražim pogledom kakvu šupu jal baraku da zanoćim. Kad odjednom iza krivine ide onaj dedo. Zaprtio nekakvu vreću zanosi se lijevo – desno ali ostaje na nogama.
Trebal' pomoć, pitam ga. A on bez gledanja odgovara:

„Treba, treba“.

Priđem mu, uzmem vreću, prebacim je preko lijevog ramena i ponovo pitam: a dokle?

„Tu do one kuće“ - veli dedo i pokaza mi rukom staru šeperušu sa krovom, prozorima i vratima. Vidiš moje je ostalo čitavo.

Vidim, vidim, kažem mu namještajući putnu torbu.

Dedo tek tad primijeti da se poznajemo.

„A to si ti. Onaj iz Caparda, je li?

Jesam, velim mu.

„E, kad jesi, ajd kod mene u kuću. Tu ćemo prenoćit. Znam da nemaš đe. Znam ja kako je kad nemaš svoje. I ja sam ti bio tri godine u Istri u Savudriji. Tugo golema“.

Unesem vreću u kuću, kad tamo dedin sin i snaha. Pozdravim ih, a oni mi spuste vreću i ponude malu stoličicu. Skemliju. Sjednem k'o nenadan gost. Od njih, uz svijeću dobijem podosta informacija o onom što su za dan boravka u Memićima mogli saznati.

Ujutro sa sinom, uz starčev savjet da se čuvamo mina i četnika, krenemo za Caparde. Usput pričamo o koječemu, tek da ubijemo vrijeme, strah i neizvjesnost. Prolazimo kroz pusta sela, gledamo uništene kuće.

Nema šanse, velim svom pratiocu. Nema šanse da mi je kuća čitava.

„Ne zna se“ - kaže on. „I ja sam mislio da je sve naše popaljeno. A nije. Vidio si. Nešto je ostalo“.

Kad smo došli u zaseok potvrdile su se moje crne slutnje. Sve je bilo porušeno i u neredu. Kuća bez krova sa trulim crnim zidovima. Zarasto šljivik, ograda porušena. Došlo mi da sjednem i da se k'o siroče isplačem. Steglo me u grlu, ja stego srce, stego šake. Zamalo da sve popuca, ali na sreću nije.

U tim mi je trenucima sve prošlo kroz glavu. I muke iz djetinjstva, smrt roditelja, momački odlasci u Kalesiju, život i rastanak s Ajkunom, izbjeglištvo, Ive, Mare, Šime i sva gungula i belaji kroz koje sam proš'o. I doš'o u ništa. K'o alkar kad kopljem promaši cijeli krug obješen o metalnu žicu.

Jebem ti svoju sreću kažem u sebi, da me pratilac ne čuje. Jebem ti nafaku, jebem ti život, jebem ti države za koju su se majmuni sa svih strana i iz

svih naroda borili. Jebem ti sve. Da nije ovog mladog čo'jka, da sam doš'o sam, možda bi se objesio za prvu šljivu ili ugljenisanu gredu. Objesio bi se i za muda i za glavu da mi se odjednom prekinu svi životni konci. Sve sam tako slagao na kamenu od A do Ž, razgledajući po ostacima kuće. Vidio sam da se ništa ne mere popravit. Ništa bez novca. Jebi ga - rek'o sam poluglasno i okren'o se u smjeru odaklem smo i došli. Idemo, jebo kuću i jebo zemlju bez kuće. Život je važan. A i on je nikakav. K'o govno pasije. Pratilac je jedva doček'o komandu za povratak i išli smo naporedo skoro kilometar, a da ni riječ nismo izgovorili. Svaki se hrvao sa svojim mislima. Svakome je bio pun kurac svega, što smo u ova tri dana puta po Bosni vidili.

I tu sam noć ostao u šeperuši dobrih ljudi Bošnjana. Tako nas je davno nazvao Evlija Čelebija. Ispekli su kokoš, našli u komšiluku litru rakije i cijelu smo noć pili, jeli i pjevali. Pjevali smo, matere mi, neke stare bosanske pjesme. I seljačke i narodne. I srpskih je bilo i dalmatinskih. Tako je to kod Bosanca, jebi ga.

Bez kalkulacija i kad treba, bez smisla i pameti.

Narednog dana poranio sam da što prije stignem u Tuzlu do općine i Bracike.

Im'o sam nekih problema u putu, ali o tome ne vrijedi pričat. Teško je to razumit. Tek oko podne dođem pred općinu.

Uđem u hodnik čiji su zidovi k'o da ih je djetlić pravio, kad me još s vrata dočeka portir. Učtiv čo'jk kakav portir more bit. Kaže mi:

"Dobar dan, izvolite, kod koga trebate?".

Ne trebam ni kod kog odgovorim mu, već oću da se prijavim. Povratnik sam.

"A gdje da se prijaviš i kod koga? - pita me portir.

Tamo će se prijavljuju oni koji su se vratili iz izbjegništva i kojima su kuće i stanovi proglašeni napuštenim ili su uništeni.

„Aha, i vi ste povratnik. Ima vas ko gljiva poslije kiše".

Šutim, ne znam šta da mu kažem. A neka me vatra obuzima u prsima. Vidi mi se to i na licu. Ma vidi to i portir samo se pravi budala. Glumi službenu osobu, jebo te, k'o i oni činovnici čijih sam se vučijih i volovskih faca nagled'o zadnjih godina po Hrvatskoj. Bilo je da ne griješim dušu i onih jagnjećih i anđeoskih, koja su se smiješila kad izgovaraju „Bog" ili „dobar dan". Ali ja od te njihove ljubaznosti nisam im'o baš neku korist. Jer na kraju razgovora, obično bi uslijedilo „Žao nam je. Propis je propis, a naše mogućnosti su male". Kao da ja nisam vidio njihove mogućnosti. Naročito kod raskošnih činovnica. Jebem ti kakvih je ženskih bilo. Da ti pamet stane.

„I ti bi da se prijaviš" - prekide me iz razmišljanja opet portir.

Jah. Ja bi da se prijavim kažem mu, kao da ne govorim za sebe već za nekog ko mi je more bit poznat. K'o za svoga cuku - rećemo. A došlo mi da zalajem, ili da zaskičem od muke, jer pored mene prolaze drugi ljudi, kako to stručno kažu stranke, a portir njih nizašto ne pita.

A mene se dobavezo k'o muva govneta.

„E ako hoćeš da se prijaviš, to ti je u sobi broj pet. Ali prije toga moraš mi dati ličnu kartu da te upišem". Kaže mi to na kraju pomirljivim glasom. Tražim ličnu, a pored mene prolaze li prolaze. Neke portir pozdravlja, dok

me drži na oku. K'o lopova. K'o zadnju šupčinu.

Tražim ličnu, mater joj jebem, a nje niđe. Skupila se k'o buha u džepu među papirima. Možda sam je i zaboravio, jebem joj sve na kamari… A evo tu je. Nađem je ispod maramice zgužvanu i odlijepljenu, tamo đe je slika. Pružam je portiru, a on strogo i otegnuto pita.

„Šta ti je ovo s ličnom? Jel' ti je tamo u izbjeglištvu magare žvakalo?

Nije magare, mislim u sebi, jebo te magare, uzmi i piši. Sve ti tamo stoji, a i slika je moja vidi se iz aviona. Portir vidi da dosipa ulje na vatru uzima ličnu i ide u svoj sobičak. Otvara neku golemu teku i tamo upisuje podatke s moje lične karte.

„Ime oca, ime oca" - čujem kako pita. Ma piše ti sve u ličnoj, jebo te otac, mislim u sebi. Sve ti tu piše. I ja to vidim kroz prozorče. Vidi da sam ljut, crven k'o paradajz, pa nastavlja zapisivati. Mene huja ždere, lan'o bi koju ali ne smijem, valja pos'o obavit. Naučio sam se ustezati i gutati vlastita i tuđa govna i mučat k'o posljednji mulac. Kad je završio sa upisom podataka, portir samo kroz zube procijedi:
„Izvoli, soba broj pet u prizemlju".

Ma znam, mislim u sebi. Znam da je soba broj pet jebala te i soba i broj pet. Uzmem ličnu vratim je u džep, ali ne tamo đe je prljava i slinava maramica, već u pantole, u stražnji džep. Tu je najčešće stavljam i zato je takva kakva je. Usrana i izlomljena k'o vojna knjižica stare Jugoslavije. Znao sam kraj nje prnuti dok sam kop'o kanal ili istovar'o smrdljivu magareću balegu. Ili one sitne ribe girice.

Jebo te koji je to smrad bio posebno za mene koji nikad u životu ribu nisam okusio. I sad mi se prevrće stomak i vata me žgaravica. Bu… brrr jebote koji je to smrad, a neko to jede k'o specijalitet.

S ličnom u stražnjem džepu i s gorčinom u duši i želucu krenem tražiti sobu broj pet. Po običaju odem na krivu stranu i tu mi se u red ubaci još jedna stranka. Kad sam pronašao sobu broj pet, već je pred vratima bilo desetak stranaka. Uh jebem ti portira i ličnu, jebem ti općinu, i jebem samog sebe kad sam kurate sreće. Opet valja čekat i možda pred vratima odstojat činovničku pauzu za doručak. Stanem uz zadnju stranku, a ono neki jado k'o i ja. Skupio se k'o petobanka u vrijeme inflacije i šmrče li šmrče. Spopala ga hunjavica i zaribala mu pluća k'o u traktora „Fergusona", pa dahće k'o da se penje uz Igman ili Bjelašnicu. Vidim oni ispred njega pokušavaju se odmaći da ih ne uguši kiseli smrad. Ali nemaju kud. Jebote k'o da je izaš'o iz bureta kiselog kupusa. Ušćavio se. Mora da je sirće meto u čarape i na potkošulju. Možda i u gaće. Vidim da je Bog od mene dig'o ruke. Ne samo od mene već i od drugih stranaka koji su došle sređivati povratničke poslove.

Joj, šta ću kud ću mislim i na pamet mi padaju slične situacije kad sam tamo u Splitu ulazio u općinsku zgradu, gdje nisu bile velike gužve i gdje je bio raj u odnosu na ovaj općinski ćumez. Đe se vrati, mislim. Bolje mi je bilo da sam ost'o muku mučiti tamo među tuđim svijetom. Tamo muka izgleda drugačije i lakše se podnosi. Makar bila i teža i nepodnošljivija od ove. Tuđi svijet, sve tuđe, pa ti se valja primiriti sa sudbinom. A ovdje đe sam rođen, odrasto i dobar dio života potrošio, ovdje mi sve teško pada

sve; i ljudski pogledi i riječi i smrad i kašalj. Sve ovdje bazdi na jebeni rat, na kuće bez krova i zidova, na zarasle voćnjake i avlije. Sve mi ovdje izgleda usrano od trenutka kad sam vidio kuću. I ono što je od nje ostalo. Ko će dočekat da se obnovi kad nemam ni za hranu, a kamoli za građevinski materijal. Dođe mi da se tupim nožem zakoljem. Da bar imam ženu i djecu da s njima podijelim tugu i nesreću koja me prati otkad je počeo rat. Jebeni rat i mater jebem onom ko ga je prvi započeo. Jebem mater onom ko mi je kuću zapalio. Dabogda i njegova izgorila, ako već nije.

Mislim o tome žestim se i jedim. Grizem samog sebe. Ponutricu svoju grizem, k'o što pas grize rep kad ga buhe napadnu.

Ispred mene red se pomiče za jedno mjesto. Ja se ne pomičem. Onaj predamnom šišti li šišti, šmrče li šmrče. Što ne izvadi maramicu jebala ga maramica ako je ima, i ne ispuše sline. K'o da su mu za nos i za srce prirasle. I drugi vide da se ja ne pomičem pa pokušavaju potisnuti unatrag onog slinavca. A on neće, ne da se. Zapeo ramenom o zid i prikovo cipele za patos, k'o da je zabetoniran. K'o da je spomenik jebo te. K'o narodni heroj iz onog rata. Čuva čo'jk red i nema mrdanja. A vi trpite. Jebite se kad ste golje k'o i ja. Meni nešto drago što iza nema nikoga, pa mogu slobodnije disat. Mogu se raskomotit i biti rahat k'o u vozu s malo putnika.

Zadovoljan vlastitom pozicijom i ne primjećujem da mi je iza leđa došla mlada ženska. Tek krajičkom oka vidjeh joj facu. Lijepa jebote k'o Gospa. Miriše na šimšir. K'o da je došla iz botaničkog vrta. Zjakam prema njoj da ne primijeti. Oba mi se oka iskosila k'o točkovi u krivini. Ne smijem se do kraja okrenut. Ispalo bi nepristojno. Mučim i šutim k'o kenjac na klozetskoj dasci. Noge mi polako trnu. Pomak'o bi se naprijed, ali onaj smrad, jebo mater, ugušit će me. Dok tako gruntam, čujem korake. Neki rmpalija dolazi iza ženske i ona se pomiče prema meni. Skoro mi se zalijepila uz leđa. Osjećam joj dah na vratu. I ugodno mi je, i pomalo nezgodno. U sebi likujem što u kosu stavih malo pitrolona, dok sam se jutros brij'o. Da ne smrdim k'o šmrcavac preda mnom. Žena iza mene je topla. K'o štruca kruva kad se izvadi iz pekare. I mene obuzima toplina. I njega jebo te. I on se počeo prvo pomicati pa dizati. K'o da je omiris'o kvasac. Nezgodno mi šta ću jadan ako se do kraja digne. Ako se uspravi jebo te, a kajš mi slab. Moraću se pomaknut. A naprijed šmrcavac. Situacija postaje sve teža i teža. Ona je sve bliže, on se diže, rmpalija osvaja prostor, a red se ne pomiče. Šta ću jadan valja mi u smrad. A ne ide mi se. A opet mi se ide jer se on diže. Dugo nisam jebem ti, dugo. Ima više od mjesec dana. Ona mi ne vidi lice, ali zbog pitrolona misli da sam neki. Da držim do sebe, da znam s macama. Mislim da to ona misli, a pojma nemam šta ona misli. Možda mi spominje mater što se ne pomičem, možda jebe mater onom rmpaliji, neodgojenom mudonji što je potiskuje naprijed. Možda nam svima sastavlja sve po spisku što smo baš danas došli svršavati prognaničke poslove.

„Što se ne pomakneš gnjido čujem odjednom krupan muški glas. Šta si se razbaškario k'o uš u prljavoj kosi. Mrdaj se dok te ja nisam mrdnuo".

Ne vidim glasnogovornika, a osjećam da je rmpalija. Čitam to k'o da imam teleskop u malom mozgu. Gospodine, čujem umiljati glasić dame što mi visi na vratu. Ne vrijeđajte gospodina. On će se maknut kad se oslo-

bodi prostor. I kad za to bude vrijeme. Val topline spušta mi se iz glave kroz kičmu. Zatim kroz bedra, mošnje i na kraju u noge. Ostade tu između bedara i nogu kao tek zapaljena rođendanska svijeća. Kakav je to osjećaj, jebem ti, nikad do tad nisam znao. Kakav je to osjećaj kada te žena brani od kuratog muškarca. Kad ti vraća snagu i dostojanstvo. Kad te priznaje za živo biće. Došlo mi da se okrenem. Da je poljubim u obraz, a onog rmpaliju da spizdim šakom u čelo da mu oba oka ispanu k'o džanarike. Došlo mi da vrisnem od sreće i zadovoljstva i da damu pitam šta pije, ako pije i šta puši ako puši. Ma ne znam šta mi sve nije došlo u pamet. Ali…

Red se odmak'o i šmrkavac je otiš'o na metar i po od mene. Valjalo je naprijed u smrad, ali sa novom nadom. Imam zaštitnika iz leđa. I to kakvog. Sa dvije dinje na grudima koje me griju kao dva upaljena lustera što gore cijelu noć. Okupiran mislima k'o Bosna agresijom, pomičem se polako naprijed. Teška srca, k'o da se rastajem sa prvom ženom, đavo je odnio. Strah me da se lusteri ne ugase prije zore. Ali na sreću, oni gore li gore. Kako se ja pomičem, pomiče se i moja nepoznata povratnica, koju još nisam punim očima pogled'o. Neda mi ukočen vrat da se okrenem. Nezgodno mi. Čkomim k'o džukac pred zatvorenom kapijom i čekam da se nešto krupno desi. Nešto o čemu do sada ni u snu nisam sanjao. Čekam da ženska napravi prvi korak. Da mi prva kaže neku lijepu riječ. Da mi se obrati. Ako treba da poginem, poginu ću za tu riječ. Ako treba da tresnem rmpaliju po lubanji i to ću učinit. Ako treba da zagrlim smrada ispred sebe i to. Ma sve ću učiniti za tu lijepu riječ.

Ali dama šuti. Red se prorijedio, jer sada na šalteru rade dvije činovnice. Da nam olakšaju muke. Prebrojavam stranke jednom, pa drugi put. Ne daj Bože. Ne daj Bože da uđem sa smradom. Daj Bože da uđem sa damom. Hoće li me sunce ogrijati. Ma hoće još šestero, a ja sam sedmi. Ma ne prođe ni minut, a dvoje izađoše i uđoše drugo dvoje. Sada sam peti, a dama je šesta. Samo da neko ne odustane. Da dama ne ode pa da uđem sa rmpalijom. Neće valjda i to zlo da me zadesi.

Toplinu za vratom i dalje osjećam. Na smrad više i ne mislim, a šmrcanje ne čujem. Sav sam se pred'o uživanciji. Sav sam se pretvorio u upijača toplog daha šimšira iza mojih leđa. Koja je to sreća kad nakon ne znam koliko vremena osjetiš dobro žensko u svojoj blizini. Kad te ono otapa k'o vosak i natapa toplinom morskog sunca i dahom morskog povjetarca. Kad se čo'jk nađe u sevdah situaciji gotovo da bi zapjev'o k'o Himzo Polovina. I pjesme bi pis'o k'o što ih pravi pjesnici pišu. Sad mi je jasno zašto ti pjesnici tako lijepo pišu. Oni sigurno imaju po nekoliko šimšira koji im pušu u uši i lice, tako da iz tog mirisa ispadaju strofe k'o na traci za pakovanje piva. Ih, da je sad jedna hladna piva, da je eksiram k'o čašu vode.

Još dvoje ulaze i izlaze. Sad smo mi treći i četvrti. Eh, da je jedna hladna piva. Ono dvoje brzo izlaze. Da nije pauza. Nemam sata. U torbi je. A i da imam šta će mi. Jebo sat ko će ga nositi svaki dan na ruci kad vrijeme i onako ide po svom. Kad brzo prolazi. Ulaze svi ispred mene i šmrkavac. Ostaje samo njegov smrad. Ali i on se brzo razilazi. Više od pola šmrkavac je odnio u kancelariju. Dama mi više nije na vratu. Razdvojeni smo, ne osjećam joj dah. Krajičkom oka gledam unatrag. Onaj rmpalija primak'o joj se k'o ona

meni i puše joj u tjeme. Vidim to po kosi koja se njiše kao da je naletila bura. Ona se ne pomiče. Godi joj vjetar u kosi poslije svega. U hodniku je toplo. Zagušljivo. Rmpalija joj dođe kao ventilator. Ajde neka je ventilator samo da nije usisivač, da je ne usisa. Da je ne odnese. Vrata se otvaraju izlaze dvije stranke, a za njima i jedna službenica.

Izvolite uđite kaže ona i propušta samo mene. Okrećem se. Sam sam sa drugom službenicom. Zbunjen k'o dijete kada prvi put uđe u školu. Mučim i gledam u zid, a ne vidim ga. Vidim samo sliku. Pogled mi hladan. Razabirem. Na slici Alija Izetbegović, sa blago kiselim osmijehom. Usta mu k'o raspolućeni krastavac. Ukočen sam buljim u sliku. Odjednom ne vidim Aliju već Franju Tuđmana u generalskoj uniformi. Usta mu još kiselija od Alijinih. Pokupljena u crtu kao krastavac kornišon. I Franjina slika nestaje a njezino mjesto izbija. Vožd. Na konju, jebo te. Napuhan k'o prasac. Konj polako nestaje i vožd skupa s njime, ali ostaje praseća glava. Bože mili gdje sam zaš'o, mislim ubrzano i dišem k'o pastuh. Službenicu još ne vidim. Ali iz daljine čujem njezin glas. Kao da sanjam. A dan je. I kao da mi taj san oduzima moć i ljudski oblik. Polako se vraćam u stvarnost. Vraćaju me, zapravo, riječi koje službenica ponavlja…

„Izvolite šti ste trebali".

Ništa izgovaram bez kontrole.

„Pa što ste došli, ako ništa ne trebate?"

Da se prijavim, kažem smeteno.

„Znam da ste došli da se prijavite" - kaže službenica. „Jeste li popunili formular?"

Nisam, odgovaram gotovo promuklim glasom.

„Ako niste, evo vam formular pa ga popunite".

Nemam olovku, pokušavam se izvući od obaveze pisanja.

„Evo vam olovka" - veli službenica. „Sjedite tu i popunite prijavu, dok ja završim spis."

Ma jebem ti prijavu, mislim u sebi. Sad bi je poder'o i otiš'o u materinu. Šta mi sve ovo treba kad od prijavljivanja nema nikakve koristi.

Uzimam olovku i prijavu, sjedam na pohabanu stolicu i buljim u papir s nepopunjenim rubrikama. Pojma nemam šta treba pisat. Vrtim olovku k'o magarac repom kad ga muhe spopadnu. Službenica radi svoj posao. Više me i ne primjećuje. Ni mene ni moju muku. Kunem mater što me rodila. Jebem ocu sve po spisku što me napravio. Na pamet mi pada i žena koja je pred rat otišla s drugim u Austriju ili Njemačku. Kud baš ode s gorim od mene. Kud me ostavi da se sam premećem kroz život ko vreća s rupom bez zakrpe.

Mislim o tome i o drugim belajima, kad se otvoriše vrata i kroza njih izađe službenica i ona moja dama. Ma k'o da me sunce ogrijalo. K'o da sam se rodio.

Službenica ljubazno uruči dami jedan papir za prijavu i drugi za povrat stana. Treba to, veli, odmah ispuniti da se ne propusti rok. Vestendorp je donio Zakon kojim je odredio kratke rokove za povrat stanova i ko ne podnese zahtjev na vrijeme ode mu stan. Ko da ga nikad nije ni imao. Sa stvarima veli službenica, jer što će ti stvari ako nemaš stana. Jebo stvari možeš

se s njima slikat. K'o Alija s ljiljanima. Ljiljane doduše niko ne može otet. Oni cvatu uvijek u isto vrijeme i suše se kad dođe jesen. Ali tu je proljeće pa sve iznova. Tu Vestendorp ne može uređivat. Ni on ni njegov propis.

Dama uzima prijave i sjeda nasuprot mene. Stolica pod njezinom guzicom zaškripa i zbog nelagode pogleda me prvi put u lice i blago se osmjehnu. Jebo te. Kakav osmijeh. Kakvo lice. A ja k'o mulac bleno, ne mogu oči skinut s njezinog čela. Ko da ih je lijepilo za miševe prilijepilo za njezinu kožu. Neprijatno mi, a ne mogu mrdnut. Neće oči s njezinog čela da si Bog. Bulje li bulje. Vidi ona moju muku moje sljepilo, pa će reći.

„Ako ne vidite popuniti prijavu bez naočala ja ću vam pomoći". Čuj, bez naočala.

U istom trenu olovka mi ispade iz ruke, a prijava od teškog disanja i naglog ispuštanja zraka odskoči na njezin dio stola.

„Osobnu, dajte mi osobnu" - reče mi blagim glasom.

Ja opet počnem kopati po džepovima i počnem vadit papire i papiriće na stol. I onu prljavu i balavu maramicu izvadim i stavim blizu nje. Ko da je peškeš, ili kita cvijeta. A lične, to jest osobne niđe. K'o da je u zemlju propala. Sjetim se pantola i osjetim kako mi žulja desni guz. Pridignem se naglo, a stolica škripne. Baš k'o da sam pr'no. A možda sam i prn'o. Ko to zna? Kad je čo'jk u frci i ne zna jel' prn'o il se nakašlj'o. Sve ti to dođe na isto. Pružim joj ličnu desnom rukom. A ruka drhti. Drhti ko ogoljela grana na vjetru. Jebo te, nikad do tada nisam vidio da ruka nekom tako drhti. Ko da će ispast iz ramena. Ko da u njoj držim šolju vrele kafe. Matere mi, nikad mi neće biti jasno od čega mi je ruka tako drhtala. Od zbunjenosti, straha, srama ili zbog mogućeg prdeža. Pojma nemam niti ću ga ikad imat, pa makar živio 100 godina. Da mi je izgleda bilo sve jasno. I moja zbunjenost i strah i sram. O tome jesam li prn'o il nisam, dama je znala bolje od mene. Mogla je to čut i osjetit. Kasnije mi je bilo jasno da nisam prn'o, jer se u zraku nije osjetio smrad ni nešto slično. Od svega samo mi je to bilo važno. To da nisam prn'o. Drugo me ništa nije zanimalo. Čak ni odgovori na pitanja iz prijave koje mi je dama pročitala. A u njima su se tražili podaci o tome jesam li oženjen (nisam), imam li djece (nemam), sa kime živim (niskim), jesam li zaposlen (nisam), imam li kuću (Imam to jest nemam imao sam pa je sad nemam), primam li socijalnu pomoć (ne primam) humanitarnu (ne primam), kad sam izbjeg'o iz Bosne (na početku rata), u koju sam državu izbjeg'o (u Hrvatsku), gdje sam boravio za vrijeme rata (U Splitu), jesam li im'o status izbjeglice (jesam), imam li dokaz o izbjegličkom statusu (imam), kada sam se vratio u Bosnu (prije tri dana) navesti adresu (bez adrese).

Ali morate imati adresu veli mi dama. Nemam. Prepišite s lične dobacuje službenica, pa ćemo vidjeti. Ali kuća je srušena kažem. Izgorila je.

„Neka je izgorjela. Nije ti izgorjela lična" potvrđuje druga službenica koja je digla svoju mudru glavu sa spisa.

Još samo vaš potpis, veli mi dama, nakon što je unijela tražene podatke. Potpisujem prijavu nezgrapno i nevješto. K'o da nemam ni dana škole. Ruka mi ponovo drhti. Lijeva ko i desna. I nju je uhvatio nekakav strah i sram. Ne znam šta mi je. Usran sam do guše. Ruke mi do tada nikad nisu tako drhtale. Ili to nisam primjećiv'o. Ili me se činilo da je drhtanje nemoguće u

pedesetim. Kako bilo da bilo prijava je popunjena i ja sam obavio povratnički pos'o registracije u općinskom uredu za povratnike i raseljena lica.

Izaš'o sam iz kancelarije i naslonio se na zid. Tek tad sam primijetio da mi je znoj oblio čelo i da mi je mokra košulja ispod pazuha. I gaće. Žuljala me lična u desnom džepu pantola. Okrenula se na bok tako da se gornji špic gotovo zabio u guzicu. Vratio sam je u unutarnji džep kaputa zajedno s ostalim papirima. Otišao sam u WC i povratio. Povratio sam se tek kad sam povratio. K'o pravi povratnik, jebo te. Portira nisam ni pogled'o. Još su mi samo trebala njegova pitanja, pa da sve skupa pošaljem u tri pizde materine. I sebe samog i svoju usranu i upišanu sreću.

Otiš'o sam do prve klupe i sjeo da odmorim dušu i tijelo. Sam sam sebi sličio na vreću gnjilog krompira koju je seljak odstranio iz podruma da mu ne zagadi zdravo povrće. Ček'o sam. Ne zna se koga sam ček'o. I budali je bilo jasno da me samo ona ili samo njeni pogled ili osmijeh mog'o povratiti iz totalne depresije.

Prošlo je možda deset, možda i petnest minuta kad se pojavila na općinskim vratima. Morala je proći pored klupe na kojoj sam sjedio. Poželio sam da i ona sjedne da mi nasloni glavu na rame i udahne svježinu zanosnog šimšira. Ali želja je samo želja. Prošla je pored mene, osmjehnula se, mahnula mi rukom i rekla cvrkutavim glasom: „Žurim, vidimo se".

Više je nikad nisam vidio. A visio sam pred općinom ili u memljivom hodniku i po nekoliko sati u dane kad sam se treb'o javljati zbog obnove.
Ime joj nisam znao. Ni adresu ni bilo šta, što bi me moglo uputiti prema mjestu gdje se nalazila. Možda nije ni ostala u Bosni. Možda se do povratka stana vratila u zemlju izbjeglištva. Sve je moguće, samo sam ja i dalje u nemogućoj situaciji.

Kuća prve i druge godine nije popravljena. Ali bila je u programu. Donatorima su ponestala sredstva, socijalna pomoć je bila mala i neredovna, a sjeme što sam ga dobijao za sjetvu, ili je prestarilo pa nije nicalo, ili bi ga pojele ptice i crvi. I zemlja se možda izrodila kaže mi jednom prilikom agronom, kao što su se izrodili izrodi koji su nam svo ovo zlo smjestili. Sjeme im se zatrlo i majke im grobove vazda oplakivale.

Tek treće godine od sticanja statusa povratnika, donator je uspio namaknuti pare i za obnavljanje moje kućice. Usfalilo je pola onoga što je unišlo u program pa su mi na stare gnjile zidove stavili tri reda nove cigle, vijenac s malo željezne armature, ploču, pa opet tri reda cigle, vijenac i krov. Kao samcu opremili su mi samo jednu sobu i WC sa čučavcem da mogu srati i pišat koliko me volja. Sada sam svoj i na svome. Nakon pet godina čekanja kada sam izgubio nadu i pripremio uže za vješanje dobio sam posao na određeno vrijeme. Radim kao portir u općini, jer je bivši portir zaradio rak pluća od vlage i ne zna se hoće li u invalidsku penziju ili na onaj svijet.

Te iste godine na višestranačkim izborima nacionalne stranke izgubile su vlast, a sa alijansom je u općinu došla i Ona. Imenovana je za sekretara općine i nadređena mi je. Samo sad mi ne puše u vrat niti mi grije leđa toplim dinjama, jer te radosti dijeli s lokalnim predsjednikom vladajućeg SDP-a, za koga se u međuvremenu udala. Meni za sjećanje na prve povratničke dane svako jutro uputi kratki osmjeh. Tek toliko da se dignem

sa rasklimate stolice i dam oduška vlastitoj nelagodi zbog onog dana kad smo se prvi put sreli. Život je takav da se dijeli sa dobrim i manje dobrim ljudima. Žene su nešto drugo. Pravu ženu teško je naći. Nekom to uspije. Meni još nije. A možda i nikad neće.

Ajde, narode moj, idem ja. Ajd' u zdravlje, sad sam i ja neki čo'jk. Nisam povratnik, ni beskućnik. Ne povratilo se ništa od onoga što nam se dogodilo početkom devedesetih godina.

Sarajevo, april 2001.

SLAĐANA JOVIČIĆ

EKSKOMUNIKACIJA

Scena prikazuje sobu u rešetkama koja se nalazi u psihijatrijskoj bolnici. Prednja vrata su u rešetkama. Iza retaka je jedan krevet. U pozadini su veliki prozori osvijetljeni proljetnim suncem. U sobi-kavezu se nalazi žena u prevelikoj pidžami. Čupava je, ludačkog pogleda sa tamnim podočnjacima. Primjetno je da je sve veoma svijetlo od sunca.

Danas je lijep, sunčan dan. Dolazi proljeće. A meni nikada neće svanuti. Postoji ta jedna duga noć u kojoj mi je prošao život. (Tišina.) Volim sunce. Volim svjetlost. Vapim da ozarim vječnu noć. Vapim za dodirom. Vapim za čovjekom. (Tišina.) Sunce. Danas bih izašla u šetnju. Otišla bih u park i gledala kako se ljudi vole, kako se djeca igraju, kako starci provode spokojne svoje dane u penziji. Možda posljednje. Niko to ne zna. Imaju nešto. Imaju svoje potomstvo. Djeca imaju budućnost. Mladi imaju snove. Nekome će se ostvariti. Nekome neće. I ja sam imala snove. Više ih nemam. Stara sam i više nemam budućnost. Pedeset mi je godina i iza sebe nemam ništa. Ispred sebe ove rešetke. Bolesna sam. Troma. Bez želje da sjednem i zapišem neki stih. (Tišina.) Ispadale su se kiše. Otopljeni su snjegovi. (Tišina.) Govorim o sebi. Najteže je govoriti o sebi. (Tišina.) Usamljena sam. Otuđena. Ekskomunicirana. Kažnjena. Izbačena iz društva. (Tišina.) Sama sam. Sama protiv svih. Moja riječ se gubi u oprečnim riječima drugih. Kako vjerovati sebi ako svi kažu da sam u krivu? (Tišina.) Ljudi su sami. Ljudi su otuđeni. Ljudi žive sami i kada misle da su u zajednici. Ljudi žive sami. Sami protiv drugih i kada misle da žive sa ljudima. (Tišina.) Ubija me tišina. Tada moram slušati sebe. Ja bih da zagluvim. Da ne čujem ove vriskove. Šta ja imam priznati sebi? Da sam nemoćna da se borim protiv drugih. Da se borim protiv sebe. (Tišina.) A zaroniti u sebe i suočiti se sa svojim najmračnijim avetima je najstrašnije. Poslije toga je najteže izaći na svjetlost sunca. (Tišina.) Smeta mi sunce. Peče me. Providna sam na svjetlosti. (Tišina.) Kako čovjek postaje lud? Kako postadoh luda? Moja duša, moj pehar se punio lošim iskustvima. Ja sam ćutala. Neivno se smiješila čovjeku. I vjerovala. Sva loša iskustva sam mislila da zaboravljam. A onda su me neke zaboravljene uspomene, ružne uspomene preplavile i ja sam potonula. Zaboravila sam govoriti. Zaboravila sam plakati. Ja sam se skamenila. (Tišina.) A izlečenje? Jedan mukotrpan i trajan proces. Potrebno je sve ponovo preživjeti. Potrebno je sebe osvijetliti. (Tišina.) Polako sam u sebe tonula. Nisam više bježala od sebe. Šta možete postići vječnim bježanjem među ljude? I počeh ponovo preživljavati svoj život. Shvatati zašto sada plačem. Zašto bježim od sebe. Zašto tražim, zašto vapim za prisustvom drugih ljudi. Jer sam se plašila da ostanem sama. (Tišina.) Ako u ovom svijetu ne nalazimo razlog da živimo zbog sebe, zbog drugih, onda bježimo u jedan drugi svijet, jer na ovom svijetu ne postoji mjesto za nas. Tonem u svoje snove, od snova gradim realnost. Da li je taj svijet ljepši od ovog ili je jednako surov jer se konačno moramo iz snova probuditi? A šta

to biva ako se iz snova ne probudimo? Zauvijek usniti? Biti mrtav za ovaj svijet? (Tišina.) Ko će se boriti za nas? Jesmo li nekome potrebni? (Tišina.) Na kraju se budimo i shvatamo da je to bio samo naš vlastiti san i da nema veze sa realnošću. U našoj nemoći smo ga izgradili, istovremeno gradeći sebe. Jer sebi ne smijemo priznati da smo nemoćni, da smo bezvrijedni i da polako sve više postajemo bezlični. (Tišina.) Može li se od snova živjeti? Šta je strašnije od buđenja? Pogledati sebi u oči. (Tišina.) Snovi se nikada ne ostvaruju. Snovi su jedini izlaz iz uzaludnosti koju nudi stvarnost. (Tišina.) Govorim sebi: voli malo više sebe. Ali kako sebe poštovati? Kada vas niko ne poštuje. Ili je to možda razlog da poštujem sebe? Sebe volim? (Tišina.) Nameće mi se misao o smrti. Nekada sam vapila za njom. Ali mi nisu dali da napustim ovaj život. Umjesto toga dali su mi život bez dostojanstva. Šta je čovjek bez ljudskog dostojanstva? I ma koliko bilo teško, u čovjeku se nakupi snaga i nada, te on uporno pokušava pronaći izlaz. Mora postojati izlaz. Neprestano lupam glavom o zid. Je li to lavirint, klupko u koji se svakim našim pokretom sve više upetljavamo, stranputice kojima idemo sve više se udaljavajući od našeg cilja? Biramo li pogrešne puteve? Vjerujemo li pogrešnim ljudima? (Tišina.) Kada su me ekskomunicirali, kaznili najtežom kaznom, posumnjah u sebe. Sada više vjerujem sebi, čista, dobrodušna, naklonjena ljudima. Ali počeh da sumnjam u čovjeka. U zajednicu. Ima li dobrih ljudi? Plemenitog čovjeka? Zar je moguće da ne mogu naći poštenog čovjeka? Počeh da vjerujem u činjenicu da je ljudsko društvo zvjerinjak i da u njemu vlada zakon jačeg. Ako povjerujem u to, izgubiću razum. Ako ste povrijeđeni, vi više niste zdravi, kreposni, veseli. (Tišina.) Koliko vrijedi ljudski osmijeh? Čar života. Smijeh mi treba. Ne sjećam se kada sam se posljednji put smijala. Ja plačem. Ja ridam. Ja vapim za smijehom. Treba se smijati. Smijati se iz srca. Iz duše. Zaboravih kako to izgleda biti sretan. (Tišina.) Biti gubitnik. Htjela sam da uspijem u životu. Postati neko. Postati nešto. Svi moji pokušaji su bili uzaludni. Pomirih se sa sobom da ne mogu uspjeti. Optužujem druge za svoje neuspjehe. Možda sam ja odgovorna. U tom slučaju je najteže pogledati sebi u lice. Priznati sebi da si gubitnik. Bez pomisli da su drugi krivi za našu sudbinu. Neki ljudi znaju kako živjeti. Nikada se tome ne naučih. Živjela sam san o sebi. Ali sam zaboravila da živim među ljudima. (Tišina.) A ljubav? Upoznavanje, dugotrajno, ali slatko. A onda uslijedi navika. Kako se lako uljuljkujemo u navike. A zasićenost? Postoji li ljubav koja traje? Pouzdanje? Povjerenje? Posvećenost? Ljubav koja se neće zasititi? Pretvara li se ljubav u svoju suprotnost kada se zasiti? Ili od nje ostane ravnodušnost? Malodušnost? (Tišina.) Danas sunce sija. Juče je padala kiša. I sutra će vjerovatno padati kiša. Nebo plače nad ljudima. Tada bol raste. Bol koji bi da kaže sebe. Tada pišem čovjeku koji sam sjedi pored prozora i gleda u nebo. Tada govorim o sebi. Samo kad pada kiša. Kad nebo plače. Kada se čovjek sjeća onoga što bi rado da zaboravi. Može li čovjek sebe da zaboravi? (Tišina.) Na koga se osloniti? U koga vjerovati? Kome se požaliti? Mora li čovjek tražiti pomoć od drugog? Od bližnjeg svog? Svi oni imaju svoj život. Svoje nevolje. Nije sreća samo tuđa. Mislimo da im je bolje nego nama, da su od nas sretniji. Ali sretan niko nije. Samo što ljudi ćute. A ja vapim na sva usta , na

sve strane. Ja molim, ja preklinjem ... Niko nikoga ne gleda. Da li to znači da smo svi nesretni? Ili svoju sreću ljubomorno čuvamo samo za sebe? (Tišina.) Htjela sam negdje otići. Htjela sam negdje pobjeći. Veliki grad nudi život. Ali i otuđenje. Šta bih ja tamo radila? Stajala na ulici i gledala lica prolaznika. Zavidila im što žure negdje? Znam li gdje bih krenula? A možda i nisu toliko sretni? Samo ćute. Svako nosi svoj kamen oko vrata. Čemu zavist? Prijatelju, možda ti je gore nego meni? Ali mene niko ne može ni da mrzi. Podnosi. Izbjegava. Ignoriše. Ili sam vrijedna samo sažaljenja? Nije potrebno čak ni to. (Tišina.) Ljubav bližnjeg mog ... Toga nema. A i čemu ljubav koja ništa ne može promijeniti? Pita li vas ikada iko: kako ste? Iskreno pitajući za vas? I šta mu odgovarate? Da ste dobro? Zar mora znati uistinu kako ste? Kome reći kada boli? O svojoj boli možemo samo ćutati. Vidi li se bol na licu? Čita li se u očima? Vide li ljudi? Da li žele da gledaju? I šta čine? Rekli im vi ili ne, ništa neće učiniti. Svi mi ćutimo o sebi. A ako se slučajno bol pročita na licu, mi ćemo je ljubomorno skriti. Naš život je samo naš. Kao i naša bol. A suze? Nevješto ih brišemo. One teku niz obraze. Ja bih da se skrijem u mišiju rupu pred čovjekom. Zašto me čovjek mora gledati ovakvu? (Tišina.) Ljubav. Nikada ne bacajte bisere pred svinje. Bićete bezbroj puta povređivani. Postoje dvije vrste ljudi, a ti ljudi nemaju dodirnih tačaka. Postoje ljudi sanjari. Postoje i ljudi koji to nisu. Ti ljudi se međusobno ne razumijevaju. Jedni su ranjivi. Drugi nisu. Jedni povređuju. Drugi nisu sposobni nanijeti bol. I kada su povrijeđeni, oni ne znaju uzvratiti. Bol nanose samo sebi. Nikada drugom. Oni su naklonjeni samopovređivanju i samouništenju. Ko ih načini takvima? Nasuprot tome, oni drugi povređuju i svjesno i nesvjesno druge. (Tišina.) Volim ljepotu. Kako čovjek zna biti lijep. Ljepota očiju. Ljepota pogleda. Ljepota osmijeha. Ljepota duše. (Tišina.) Rijetko se događa da se divim ljepoti. Skrušeno se povlačim pred odsustvom ljepote, ledenim pogledom, stegnutim vilicama, jezikom koji sikće, koji zavodi, koji kori, koji se podsmijeva ljudskoj slabosti. Kako rugobu ljudske riječi i djela pretvoriti u ljepotu, u dobrotu? Nemoćna sam pred zahtjevima koje postavljam sebi. Pa kako bih mijenjala druge? (Tišina.) Od svih puteva ja izabrah najmukotrpniji, sa najviše odricanja, sa najmanje nade da će me neko razumjeti. Stati na ulicu, nositi parole, ili se predati i povući, pisati, čitati, biti nepročitan, nedorečen, neshvaćen. Da li se tako rađa umjetnost. U izolaciji. U samoći. Preporađamo se u samotništvu, u bolu, grcaju. Preporađamo se. Rađamo se. U snovima živimo. U snovima se prepoznajemo. A kada prestanemo sanjati, nijemo umiremo. Da bi u stvarnosti vaskrnuli. (Tišina.) Dobrota ... Neshvaćena dobrota. Ismijana dobrota. Dobrota ponižena. Je li to uslov da se konačno predam? Borila sam se. Čitav svoj život se borim. Konačno sve mi ukazuje na činjenicu da se moram predati. Jesam li jaka? Ili priznajem da sam slaba? (Tišina.) Čemu me moja bolest naučila? Možda skromnosti, postojanosti, upornosti, izdržljivosti, istajnosti, suzdržanosti ... Spoznaji da smo istovremeno toliko mali, sićušni, nemoćni, nevažni, ali toliko veliki u priznanju svoje nemoći, svoje ranjivosti. Biti tako mali, tako veliki u isti mah. (Tišina.) Iskreno može govoriti samo čovjek koji je sve prošao, vidio sve i upoznao sebe u trenutku bola i krajnjeg poniženja. Može li čovjek ići

sa svojim bolom na licu? Razgolićen? Sam? Ne borimo se više za tuđe poštovanje i sopstveno dostojanstvo. Čovjek pretučen, premlaćen, ponižen do krajnjih granica ponosa koji se ruši. Čovjek prestane voljeti sebe. I sebi vjerovati. Ako ste prognani iz društva, ekskomunicirani, prvo ćete osjetiti bijes, pa će ga zamijeniti bol, čežnja za čovjekom, za bližnjim. Na kraju ćete rasti iz svoje boli, poštovati sebe što ste drugačiji. Što ste smjeli da budete svoji, da budete drugačiji. Jer nikoga nema da stane na vašu stranu. Ljudi se plaše. To je ogromna hrabrost, smjelost i pouzdanje u sebe. Sumnjati u sebe? Na kraju vjerovati da samoća nije slabost, već snaga. Ogromna snaga koja vodi čovjeka ljubavi prema sebi. I poštovanju. Treba sebe poštovati. Treba sebe voljeti. Treba čovjeka poštovati. Kako? (Tišina.) Htjala sam pričati priče o čovjeku. Na kraju se sve svodi na istinu da, koliko god pričali o drugima, mi neprestano govorimo o sebi. Zašto je to tako? Ako nemamo kome reći ... biće to naš beskrajni monolog. Treba slušati sebe. Osluškivati unutarnji glas. A moj glas, umjesto šapata sebi, pretvara se u vrisak protesta. Zašto nas moraju slušati drugi? Da ne bismo poludjeli? Da ne potonemo u sebi? Borim se da ne potonem. Da ne zanijemim. Ako se zaledim, to će biti moj kraj. Govoriti ... Govoriti ... Govoriti ... Slušati svoje odjeke. Kada već nemam sagovornika. Slušaću sebe. Samo sebe. Možda ću sebe razumjeti ako sve kažem onako kako je bilo. I boriti se da ne izgubim zdrav razum. To je jedini način da objasnim sebe sebi. Da osvijetlim svoje podzemlje. Svi ga mi imamo. Mračne komore naše podsvijesti ostaju neosvijetljene do kraja našeg života. Zbog toga ne razumijemo sebe i druge, ne možemo spoznati. Pričam priče sebi. Pričam priče o sebi. Pričam ljudima. Pričam o ljudima. I ponovo se vraćam sebi. Jer i kada o drugima govorimo, mi govorimo o sebi. Kada govorimo o sebi, to je vapaj za čovjekom.

U pozadini je veliki ekran. Scena na ekranu prikazuje park u kojem se igraju djeca. Tu su ljulje, tobogan, klackalice ... Pored je klupa na kojoj sjedi mlada žena koja gleda djecu koja se igraju. Zatim slika prikazuje mladića i djevojku koji sjede zagrljeni. Preko puta na klupi je starac koji gleda mladiće koji igraju šah na velikoj šahovskoj tabli u parku. Pored se jedna djevojčica voza na rolerima, prođe po nekoliko puta, okreće se, odlazi i vraća se.

Taj dan je bio koban za moju majku. Rodila sam se ja. Jedno dugo, krvavo porađanje i moždani udar koji ga je pratio. Tako je započeo moj život. Dugo životno putešestvije dva invalida. Da nisam bila rođena, moja majka možda nikada ne bi postala invalid. Ko je bio kriv za našu sudbinu? Možda ljekari? Ili je to trebalo biti tako? Vjerujemo li u sudbinu? Vjerujemo li da postoji neki put kojim svako od nas mora proći? Vjerujemo li da ne možemo izbjeći taj put, jer nas sve stranputice vode na isti put na kraju? Ako ne vjerujemo u sudbinu, na kraju nas naš život nauči da od nje ne možemo pobjeći. (Tišina.) Savjest? Kada se rodila moja savjest? Onog trenutka kada sam postala svjesna sebe. Na isti način sam svakodnevno bila svjesna majčine bolesti. Bila je lijepa, uprkos nakaznosti koju bolest nosi. Ja je zdravu nikada nisam upoznala. Pričala mi je sestra kako je bila puna života, vesela, prije no što sam došla ja. Kad god bi nešto radila, ona bi pjevala. Voljela je muziku. Voljela je veselo društvo. A sada? Sada izbjega-

va pogled ljudi. Sada se zatvara u samoću. Ne može podnijeti bol. Nesretna je. Tako je i mene povukla u samoću. Vjerovatno sam nekada voljela provoditi vrijeme sa djecom igrajući se. Zaboravih. Zabranili su mi. Tako postadoh pustinjak. (Tišina.) Gledala sam bolest svakoga dana mog života. Od mog rođenja. Moj san je bio iskidan. Budila sam se u svako doba noći. Ne, nisam plakala. Ja sam noću pisala pjesme. Ujutro rano ustajala. Imala sam snove. Imala sam noćne more. To su moje aveti. (Tišina.) A bol? Vječna bol koja ne prolazi. Koja nikada neće uminuti. Bol i bolest ne prolazi. Vezala me za nju bol. Više od ljubavi. I kada bih pokušala od nje pobjeći, ja sam je sa sobom nosila. Teret svoj vučem u duši. Gdje god išla, prate me mračne aveti. (Tišina.) Čitav svoj život pokušavam pobjeći. Od čega? Od svog djetinjstva, od kuće – bijele moje bolnice, i grobnice, od onoga što nosim u svojoj podsvijesti, od istine koju ne smijem nikome reći. Znam li ja istinu o sebi? (Tišina.) Da li je i moja majka mislila da sam ja odgovorna za njenu, za našu sudbinu? Da li me osuđivala, odbacivala, zatvarala u svoj život? U tamnici smo bile samo ona i ja. Da li sam bila njena želja? Da li sam bila njeno prokletstvo? Bez moje želje da se rodim. Ali sam rođena. Ne da budem sretna. Jer sretan čovjek ne može biti čovjek izolovan od svega. To je bio moj život. Tamnica. Bile smo samo nas dvije. Majka i ja. I niko više. Naša samoća. I sve što se moglo reći u samoći. (Tišina.) A djetetu treba radost, treba igra, dijete mora biti bezbrižno. Dijete ne smije da zna šta je to život. Dijete treba da se smije. Dijete ne smije plakati. Dijete ne smije znati za bol. (Tišina.) Ja svega ovog nisam bila svjesna. Majka se voli bezuslovno.

Scena na ekranu prikazuje sobu u porodilištu. Na krevetu leži umorna, tek porođena žena. U sobu ulazi babica koja nosi tek povijenu bebu i stavlja je na grudi žene. Beba neprestano plače. Majka je uzima u ruke i ljulja. Beba plače. U pozadini se čuju vriskovi porodilja i dječiji plač.

Juče je rekla da nikada nije htjela imati djecu. Da je samo ispunjavala želje mom ocu. Zašto se djeca rađaju? Iz ljubavi? Ispunjavamo želje drugima? Ili to tako treba? Prirodan tok stvari? Mladost? Hormoni? Da li smo željena ili neželjena djeca? (Tišina.) A kada sam se rodila, morala sam postići ono što su moji roditelji očekivali od mene. Bez pitanja i uvažavanja onoga što ja želim. Šta sam ja to željela? Da li sam znala? Da li to sada znam? (Tišina.) Rođena sam kao čakarasto dijete. Bila sam i ljevak. Ne, bila sam ljevoruka? A sada sam ljevak. Do sedme godine sam sisala prst. Mislili su da nisam normalna. Od svega su me odvikli. Od svega što sam možda bila. Sada pravilno gledam. Operisali su mi oči. I nisam više ljevak poslije polomljenih olovaka pred mojim očima. Još uvijek ponekad krenem da se rukujem sa čovjekom lijevom rukom. (Tišina.) U desetoj godini sam tražila da mi kupe pisaću mašinu. Ispunili su mi želju. Počela sam pisati kao dijete. Nikada nisam pisala dječije pjesmice. Prva pjesma je nosila naslov "Jesen". Tako to krene u životu. Kad god nabrajam godišnja doba, počinjem sa proljećem. Proljeće, ljeto, jesen, zima ... I tako u krug. Kao čovjekov život. A počela sam pisati od jeseni. Kada priroda umire. Kada se čovjeku gasi život. Sve moje želje vezane za učenje, čitanje, pisanje, bile su mi ispunjavane. Morala sam učiti. Ja sam to i željela. (Tišina.) Možda nisam. Možda samo mislim da je to bila moja želja. Majka je uvijek govorila:

"Kada ja nisam mogla da se školujem, moja će djeca učiti dok god to budu htjela." Ja i sada učim. I uvijek ću učiti. Život je vječno učenje. Na tom joj mogu zahvaliti. Ali možda bi moj život bio sasvim nešto drugo da nije insistirala. Ko zna, možda bih imala muža alkoholičara koji me tuče, djecu sa posebnim potrebama ... živjela od socijalne pomoći. Bila uboga i zaboravljena. Kao što sam sada. Možda bih bila sretna i voljena, imala uspješnu djecu. Možda bih bila pokojna. Ne znam. Znam samo da sam uvijek mislila na sebe, na to da ulažem na svoje znanje. Je li to bila pogrešna karta na koju igram. Jedna jedina karta. Uvijek postoji razlog da sebe osuđujemo. Da osuđujemo druge za uspjehe koje nismo mogli sami postići. Za sanjani život koji nema dodira sa realnošću. A moja realnost ... Ipak postoji razlog da se ponosim sobom. (Tišina.) Znate li kako to izgleda da vam izliječe oči od strabizma? Počeli su me liječiti od moje druge ili treće godine. Ne sjećam se više. Mislili su da imam i dioptriju, pa sam svoje prve naočare bacila u WC šolju. Tako su shvatili da vidim jasno i dobro. Uslijedile su redovne vježbe u bolnici za očne bolesti. Bio je taj neki aparat i u njemu sličice crtanih junaka, i dok sam ih pratila, niz obraze su mi se slivale suze. A kod kuće sam radila vježbe sa nacrtanim macama. Jedna nije imala rep, a druga uši. Kada bih vježbala prateći prst, evo ovako, one bi se poklapale u jednu mačku koja je imala i rep i uši. (Pokazuje vježbu, prateći očima svoj kažiprst.) Prvi put je bilo interesantno, ali kako se vježba morala ponavljati iz dana u dan, bilo je užasno naporno za dijete koje nije napunilo ni pet godina. Sem toga, svakoga dana su mi stavljali flaster na jedno oko. Danas desno, sutra lijevo. Kako su samo ti flasteri čupali moje obrve kada ih je jutrom majka skidala i zatvarala drugo oko. To je bila mučna priprema za operaciju. U petoj godini su mi operisali oba oka. To je rutinska operacija, kažu doktori. Svojoj majci mogu zahvaliti što više nisam čakarasta. I doktorici Oliveri. Da li je još živa ta žena? Bože, zaboravljam koliko mi je godina. (Tišina.) Poslije toga sam krenula u školu. Ne sjećam se da je to bio veliki stres za mene. Ispunila sam očekivanja svojih roditelja i čvrsto vjerovala da ja želim biti u školi najbolja. Bila sam među najboljim. Je li to bila moja želja? (Tišina.) Jesam li ja zaista stidljiva i povučena osoba koja uvijek sjedi u zadnjoj klupi, ćuti i gleda ostalu djecu? Ili sam uvijek htjela biti prva? Ne znam. (Tišina.) U srednjoj školi moje pisanje se pretvorilo u opsesiju koja me je i noću proganjala. Ustajala sam iz postelje i pisala. Veoma malo sam spavala. Meni san nije bio potreban jer sam na javi živjela svoj san. (Tišina.) Sve sam na vrijeme stizala. Škola, vanškolske aktivnosti, pisanje, književni klub, izlasci ... San o javi. Java u snu. I tako, kao maturant sam skupila sve pjesme, do tada napisane i objavljene u školskim novinama, u jednu knjigu. Moja prva knjiga. Da li je ijedan maturant bio sretniji od mene? Imala sam svoju prvu knjigu. Nisam mogla ni posumnjati da će me moj san odvesti u ludilo, u samoću, u razočarenje. Da ću bježati od onoga što jesam ja. Da ću zaboraviti sebe. Ko visoko leti, nisko pada. Sama sam kriva za svoju sudbinu.

Scena na ekranu prikazuje dijete na prozoru. Prozor je zatvoren. Vidimo lice djeteta kako gleda napolje. Dijete počinje da plače na prozoru. Vidi se da je kasna jesen. Preko puta je park sa ogoljelim granama drveća na

kojima se gnijezde gavrani. Čuju se krikovi gavrana. Kiša rominja. Ulica je pusta.

Njegoš je to zvao *Luča Mikrokozma*. Moja luča je bilo moje pisanje. Moja muza. Ona me oslobodila moje tjeskobe. (Tišina.) Moje mladalaštvo. Srednja škola je bila obilježena pisanjem. Sve što se dešavalo u školi je prolazilo pored mene i nije ostavljalo dublji trag u mom srcu. Bila sam u školi usamljena, ali ja to nisam osjećala. Pisala sam i moje pjesme su za mene bile najvažnije. Pisala sam noću. Dane sam provodila u školi, popodneva u učenju. Imala sam i ljubav koja me je svakoga dana čekala ispred škole. Govorio mi je o književnosti, o umjetnosti, o ljudima. Malo sam znala o životu, više iz knjiga nego iz sopstvenog iskustva. Večeri smo provodili pored rijeke. (Tišina.) Još uvijek imam želju gledati zalazak sunca koji tone u talase. Nebo je crveno. (Tišina.) A maturskо veče? Nisam imala maturskog para. Nisam ni sa kim plesala. Da, plesala sam sa svojim starim profesorom. Promocija moje knjige je bila moja matura. Sjećam se, moja prva promocija je bila održana u staroj biblioteci. Kako je pucketao parket dok sam koračala u čitaonici naše biblioteke. Bio je tu moj stari profesor, moj prijatelj pjesnik, desetak godina stariji od mene, i ja. Bilo je tu još nekih ljudi koji su govorili o mojim pjesmama. Ne sjećam se šta su tad govorili. (Tišina.) Učlanila sam se u književni klub. Sa članovima kluba sam obišla našu zemlju. Putovali smo na književne večeri i družili se. Kako je to bila lijepa zemlja u kojoj je nekada njegovana kultura. A danas ... (Tišina.) A kada sam završila srednju školu, usahnula je i moja prva ljubav. Ne, nije umrla ljubav, možda sam se u ljubav razočarala. Vjerujem ljudima. Uvijek su me učili da vjerujem. Trebali su me učiti da sa više rezerve prilazim čovjeku. Ne ovako otvoreno i iskreno vjerovati svakome. Vjerovatno postoje ljudi kojima trebamo vjerovati, ali ja ih teško u životu nalazim. I obično učim iz iskustva. A i ostali ljudi, bar ja mislim, uče iz ličnog iskustva. Razočaraju se, pa opet idu u susret čovjeku sa istim povjerenjem i prostodušnošću. (Tišina.) Čovjek ostaje dijete do kraja života. Jednako nas ponese oduševljenje poslije svakog razočarenja. Jer slijepo vjerujemo da je čovjek u osnovi svojoj dobar. Mi tražimo u svakom čovjeku ono dobro, mada ponekad to ne nalazimo. I ne želimo da se pomirimo sa činjenicom da je neko loš ili da ima neke osobine loše, jer mi vjerujemo u ono što je dobro u čovjeku. Bez sumnje, ljudi su u svojoj osnovi dobri. I tako, iscrpljujemo samo svoje snege vjerujući. I kada smo na izmaku svojih snaga, dižemo ruke od ljudi. Ostajemo sami na kraju. Ali to nije bezuslovan kraj. Bezuslovna kapitulacija. Toliko je samih ljudi oko nas. Ljudi ne moraju biti sami. Mada se sami rađamo i sami umiremo. (Tišina.)

Scena na ekranu prikazuje dolinu rijeke. Ispred je šetalište. Na sceni plešu mladić i djevojka. Smiju se. Čuje se neki valcer. Na rijeci su usidrene brodice. Neki ljudi u pozadini roštiljaju. Okolo se djeca igraju, trče, vrište, smiju se.

Kamo nas vodi pisanje, čitanje knjiga? Toliko analiziramo sebe, a opet manje ljude oko nas. Sebe optužujemo, toliko smo strogi prema sebi. Ali istovrememo toliko učimo sebe, zidamo se i gradimo kao jedinke. Nije važno da li društvo oko nas vidi to i poštuje. Mada ponekad zaboli ravno-

dušnost čovjeka. Da li ja to sebe optužujem što sam dobra osoba? Trebam li biti drugačija u ovom društvu gdje svako gleda samo sebe? Da li je važnije od sebe stvoriti vrijednu jedinku ili služiti drugima za primjer? Ko još čita i gradi sebe iz temelja? Ko to još radi na sebi? (Tišina.) U trenutku kada sam oboljela sebe sam najmanje voljela. Sebe najviše osuđivala. Mislila sam da sam poremećena jer pišem ovakve pjesme. (Tišina.) Ljubavnu pjesmu nikada nisam napisala. Moja ljubavna pjesma je bila socijalna pjesma. Mislila sam da ljubav živim, a da treba pisati o nedaćama čovjeka. Toliko je lošeg u našem društvu. Toliko je jada. Toliko nepravde. O tome treba pisati. Da li će to iko pročitati? Pisati o bolesti. To niko ne voli pročitati. Ljudi se plaše svega što im je nepoznato, svega što se može desiti i njima. Jer nikada ne znamo da li će nam se tako nešto desiti. I niko ne zna kako kob brzo pogodi čovjeka. (Tišina.) Moja bolest me raspinje iz krajnosti u krajnost. Sama sam. Malodušnost smjenjuje oduševljenje. U jednom trenutku sam manja od makovog zrna. U sljedećem trenutku rastem i moja mi sjena zastire pogled, tako da jasno ne mogu vidjeti stvari od svoje veličine. To je ta moja bolest. Bolest je jer nisam sigurna u sebe. Ne mogu vjerovati sebi. I ne mogu podneijeti činjenicu da sam nemoćna. Posljednji atom svoje snege ulažem u svoje temelje. Jer ako se moj temelj sruši, kako ću zidati sebe. (Tišina.) Da, ponižena sam. Ali u trenutku najvećeg poniženja ja uspijevam da izrastem iz svojih, mojih ličnih temelja koje sam sama salila od svojih suza, krvi i živaca. To su najčvršći temelji jer se zidaju na porođajnim bolima. (Tišina.) Kako dokazati ljudima da ja to mogu? Treba li išta ljudima dokazivati? Uzaludan je trud uložen u druge. Treba samo na sebi raditi. Ne osvrtati se na okolinu. Jer ljudima upravljaju predrasude. I nikada nas neće prihvatiti onakvima kakvi jesmo. U naš lik će ugraditi njihov lični pečat. Bićemo označeni. Bićemo izbačeni. Bićemo prognani. (Tišina.) Ja se na silu ne mogu vratiti među ljude. Mogu jedino pisati i nadati se da će to neko pročitati i ocijeniti kvalitet moga štiva. Šta mogu dobiti zauzvrat? Možda poštovanje? Mene niko ne može poštovati. Možda sažaljenje? Ali ni to mi neće pokazati. A to mi ne treba. (Tišina.) Kad malo bolje razmislim, ne žudim ni za poštovanjem. Ja sam prognana iz društva. Jedini način da preživim ovu moju jalovost i izgnanstvo je da pišem, mada moje pisanje može zvučati kao optužba, protest, vrisak i plač. (Tišina.) Nikada to nećete razumjeti jer vas nisu zatvorili, ekskomunicirali, odbacili kao mene. Ja mogu govoriti samo sebi jer druga osoba ne postoji. Postojim samo ja i moj dugački monolog. Postojimo ja i ja. Ja, bijednica, jadnica, otpadnica. I ja, genij, neshvaćeni genij, silna, moćna u govoru, u vrisku, u protestu. Ja i ja se smjenjujemo. Ujutro bijednica koja se grči u krevetu i uveče koja se sklupča kao dijete u materici, i ja koja raste dok govori , dok piše, dok čita svoje pjesme. Ja koja bludi u beskonačnom prostoru. Ja, Sunce i Mjesec. Ja, zvjezdano nebo. Ja, sinje more u koje se utapam. Ja, živi pijesak u koji tonem. Ja, san iz kojeg se ne budim. Ja, vrela voda koja se preliva. Ja, vatrena stihija iz srca zemlje koja peče kao lava. Ja, avet koja se noću pomalja sa crnim oblacima. I na kraju ja, sunčano buđenje jutra. Sve smo to mi u meni, ja i moje ja. Sve moje što je u meni. (Tišina.) Je li to cijepanje ličnosti? Ili je to samo moja nesigurnost u sebe? (Tišina.) Lako bi bilo da

imam nekog. Ovako ... (Tišina.) Kako je teška ova tišina. (Tišina.) Odjekuje moj glas u meni. (Tišina.) Kako je teško biti sam. (Tišina.)

Scena na ekranu prikazuje binu malog pozorišta. Na bini je djevojčica koja stoji pored mikrofona i čita nešto iz sveske. Zatim vidimo gledalište pozorišta. Čuje se muzika: "Mađarska rapsodija", Franca Lista. Potom vidimo iz perspektive djevojke na bini gledalište koje počinje vrtoglavo da se okreće i okreće.

Zašto stalno tragam za ljubavlju? Zašto sam uvijek ovisna o drugom čovjeku? Zašto ne mogu biti sama? (Tišina.) Tako je bilo kada sam otišla u veliki grad da studiram. Izgubila sam sebe. Nisam znala gdje idem. Nisam znala šta ja to, u stvari, tražim. Sve je bila tuđina. Mada sam osuđena da i u svom gradu živim kao u tuđini. (Tišina.) Izgubila sam svoj cilj. Šta su ljudi bez svojih ciljeva? Kamo to idemo ako ne znamo gdje ćemo stići? Moj život se svodio na neprestane odlaske od kuće i povratke kući. Nemir. Život bez spokoja. Nigdje se nisam mogla skrasiti. (Tišina.) U zraku se osjećao rat. Nešto što smo svi sa strahom očekivali. (Tišina.) Da, približavao se rat. Zveckalo je oružje. Bratoubilački rat. Moj otac je poginuo u tom ratu. Ali ja, svejedno, ne mrzim. I ne shvatam ljude koji se zatvaraju u torove. Čovjek treba biti iznad situacije. Da ga ne povuče prizemno shvatanje i poimanje svijeta. Čovjek, naročito umjetnik, treba da bude dio svijeta, kosmopolita. Ako tako shvatimo drugog čovjeka, drugačijeg od nas, nikada neće biti rata. Pa zar da budemo oružje u tuđim rukama? Za šta ljudi ginu dok svijet živi u dvadeset i prvom vijeku, dok mi bauljamo u tami srednjeg vijeka? Ako si sam, ako si jedinka, želja da pripadaš nekome po cijenu sopstvenog života je samo pokazatelj da nisi dovoljno jak da budeš sam i da misliš svojom glavom. Zašto da drugi misle umjesto nas? Zašto nam oduzimaju život? Zašto od prijatelja stvaramo neprijatelje? Ne mogu shvatiti ljude oko sebe. Ne mogu opravdati mržnju. Ne mogu stati ni na čiju stranu. Voljela bih da mogu otići i zaboraviti. Zašto odgajamo svoju djecu u mržnji? Bauljamo u mračnom srednjem vijeku. Ko dobija u ratu? Oni koji u njemu ne učestvuju. A svi koji ratuju gube život. (Tišina.) Ja sam u njemu život izgubila. Izgubila sam pamćenje, zaboravila, da bih mogla preživjeti. Ljudi su zaboravili ko su u stvari. Čemu učimo našu djecu? (Tišina.) Uzalud ja to govorim. (Tišina.)

Scena na ekranu prikazuje mladića, vojnika u rovu. U toku je granatiranje. Okolo prašti zemlja i bombe. Mladić unezvjereno puca. Oko njega njegovi saborci ginu. On prestaje da puca i prestravljeno gleda u prijatelja pored sebe. Čuje se novi prasak granate. On se u rovu preplašeno sklupča. I dalje se čuje granatiranje. A zatim slijedi muk, pa potom zaglušujuće zujanje.

Rat. Zašto se kroz cijelu istoriju čovječanstva ratuje? Šta smo naučili? Šta znamo iz sopstvenog iskustva? I da li smo ponovo spremni za ratovanje? Da i svoju djecu šaljemo u rat? Kao da im i djedovi i očevi nisu ginuli. (Tišina.) Moj pradjed je ratovao i bio ranjen. Moj djed je ratovao i nekoliko puta bio ranjavan. Moj otac je poginuo u ratu. Mi smo ranjeni. (Tišina.) Ja sam žena i nisam ratovala. Ali sam ratovala sa sobom, borila se da ne izgubim zdrav razum. (Tišina.) Međutim, ja ne znam da mrzim. Svi ljudi su u ratu nekoga izgubili. Ljudi su i sebe u ratu gubili. Svoje zdravlje. Svoju dje-

cu. Bližnje svoje. (Tišina.) Zašto uvijek mi mali, obični ljudi, dozvoljavamo da budemo oružje u tuđim rukama? Zašto je naš život toliko bezvrijedan? Znaju li ljudi zašto ratuju? I kako ti ljudi žive poslije rata? Načeti, bolesni, polupani, obespravljeni, poniženi. Koga to pamtimo kada se završi rat? Pamtimo li one koji su otišli? Zašto su oni dali svoje živote? Pita li se iko kako žive djeca poginulih boraca? Brine li o njima neko? A majke? A žene? Može li se ljudski život platiti? Kako? A ljudski život je najvredniji. Ko to upravlja našim životima? Ko to ima prava oduzeti čovjeku život? (Tišina.) A ratnici koji ratuju? Znate li za njihove strahove? Za užase, za aveti koje im noću ne daju mira? Kako se ujutro budi čovjek kome je oduzeta ruka, noga, razum? Kako počinje njegov dan? Kako noću liježe u krevet? Kakvi su njegovi snovi? Ima li mira? Radosti? Sreće? (Tišina.) A tek kada vidi svoju bijednu naknadu koje mu daje društvo za njegovo tijelo, za njegovo zauvijek oduzeto zdravlje, zamračeni um? Kako mu je oduzeto ljudsko dostojanstvo? A šta je čovjek bez ljudskog dostojanstva? Ako mu je država, ta maćeha, oduzela zdravlje, život, zašto nam oduzima to malo dostojanstva? (Tišina.) Dijete sam poginulog borca i samo znam da nemam nikakvo pravo u toj državi. Da sam ponižena. Šta sam ja? Čovjek bez imana? Bezimena? Osoba sa dijagnozom? Pa zar svi mi nemamo dijagnoze? U ratu smo bili brojevi. U miru smo osobe sa dijagnozom. F20, F21, F22, F23 ... I tako u nedogled. Kažete F23 i sve zante o meni. Mislite li stvarno da sve znate? Kao ime nacije? Svaka osoba je svijet za sebe, puna tamnih osjećanja, ličnih uspomena, težnji, razočarenja. Ona ne mže biti samo broj. Jeste li se ikada trudili da upoznate čovjeka? Da čujete šta on to misli, osjeća, za čim žudi, za čim čezne, koje su njegove težnje i snovi? (Tišina.) A kada čovjek dođe do kraja, ima li on još snova koji ga pokreću? Ako ne očekuje od sutrašnjeg dana ništa? (Tišina.) Mi nemamo empatiju za čovjeka. Nas ne interesuje čovjek, njegova duša. On je samo broj, dijagnoza. On je samo jedinka koja dolazi do nas da bismo mi ispunili našu ličnu normu. Niko ne brine o čovjeku. Prepušteni smo sebi. I ulici. I kada mislimo da radimo neke humane poslove, ljudi su samo pacijenti koji prolaze kroz bijelu halu. Mi smo samo postotak. Brojevi poginulih, brojevi ranjenih, brojevi nervno poremećenih, brojevi sa invalidninom prve, druge, treće kategorije ... Mi smo žrtve rata, razvoja sistema ... mi smo žrtve civilizacije. (Tišina.) Zašto ovo govorim? Zašto pišem? Otimam se od zaborava. Otimam se od uzaludnosti. Otimam se od ludila. Otimam sebe od smrti. Jer sve što mi je ostalo je da govorim. Ja smijem da govorim. Ja smijem da kažem sve što mi je na duši jer nemam šta da izgubim. Ako imate nekoga, ako imate nešto, ne biste smjeli ovako govoriti. Ja nemam ništa. Ja sam ogoljena. I niko me neće osuditi jer sam za njih neuračunljiva. Ja sam dvorska luda. Ja sam ionako iza rešetaka. A ne znam zašto su me zatvorili. Kažu da sam bila agresivna. Ne sjećam se. (Tišina.) Samo znam da me je kidala spoznaja da je moj život bio besmislen. Pokušavam ga sada osmisliti. (Tišina.) Pokušavam nešto ostaviti za sobom, kada već u životu nemam ništa. I nikoga. (Tišina.) Osjećam stud. Hladno mi je. Drhtim. A proljeće je. (Tišina.) Ljudski pogled je leden. Hladno mi je od ljudskog pogleda, riječi ljudske, ljudskog gesta. Osjećam se kao otpadnik. (Tišina.) Koliko su ljudi humani? Koliko je

ljudi koji bi, da mogu, na ulici ubili čovjeka? Ne oni sami, već u grupi, kada su jači i silniji, ubili u ime bilo čega. Potrebno je samo reći: hajde, ratujte za nešto, nešto vaše, nešto sveto ili u ime nekog, i ljudi će krenuti da ubijaju. Ali i da ginu. Toliko o čovjeku. (Tišina.) Šta je to osjećaj zajedništva, da se za njega gine? Zar ne bi trebali biti jači ako smo sami? To niko ne zna. Svi su dio nečeg. Svi su u grupi. To životinjsko u nama da pripadamo stadu. (Tišina.) Ko je hrabar da ostane sam? Samo onaj koji je izgubio sve. (Tišina.)

Scena na ekranu prikazuje široku ravničarsku rijeku na kojoj je usamljeni čamac i u njemu mladić koji vesla. On bjesomučno vesla kao da želi iz sebe izbaciti svu svoju energiju. Kada se zamori, staje na sredini rijeke i gleda u daljinu. Potom liježe u čamac i gleda nebo. Čamac polako pluta niz rijeku. Mladić stavlja dlanove na oči. U daljini se čuju povici sa obale.

Završio se rat. Ne sjećam se mnogo. Čega se sjećam? U mom pamćenju postoje rupe. Ali se ipak sjećam. Sjećam se da su moje reakcije na određene događaje bile u svojim suprotnostima. Bilo je straha. Bilo je bola koji je plavio. Bilo je hrabrosti, ali ta hrabrost nije bila primjerena događajima, niti razumljiva. Kao da nismo bili svjesni opasnosti koje rat nosi. Kao da smo izazivali sudbinu. Možda je to bila podsvjesna želja da nas odnese rat. A život? Živjelo se od danas do sutra. Nisam mogla da zamislim sutra. A sutra je ipak došlo. Danas. Međutim, ni danas ne znam šta će sutra biti. Hoću li vječno ostati ovdje? Zarobljena. Šta će biti kada ili ako me puste na slobodu? Hoću li znati brinuti o sebi? I šta to znači brinuti o sebi? Biti samostalan? Ili biti socijalni slučaj? Može li mi iko dati odgovor? Ako ja to ne znam, znaju li to drugi, ostali, oni? Oni koji su me zatvorili? Ekskomunicirali? A da li vi znate kakva vam je budućnost? Čovjek planira svoje sutra, a onda se desi ... Desi se nešto što nismo planirali. To se vječito dešava. Bolest, siromaštvo, propast, smrt ... I to nas zauvijek pokosi. Ali postoje i ljudi koji vaskrsnu iz pepela. Poslije rata ja sam počela da gradim svoju budućnost. Imala sam snove. Imala sam ambicije. Počela sam da radim. Ali svaki moj kontakt sa ljudima je bilo još jedno razočarenje. Jesam li ja to sebi umislila, ili je to uistinu bilo tako? Ne nalazim grešku u sebi. Moja jedina greška je to što sam sa svim ljudima bila ljubazna. Ali ne možete biti dobri da to nema za posljedicu vašu ličnu patnju. I tako sam doživjela nervni slom. Ne razumijem ljude. Da li sam ja savršena ili sam daleko od toga, ako ne znam čovjeku da odgovorim istom mjerom? Treba li ljudima pokazati zube? Ili je to moj način liječenje od ljudi? Liječenja od sebe? Liječenja od teških uspomena? Moje crnilo u duši, ovu tintu, sam morala isplakati. Još uvijek plačem. Plačem punih osamnaest godina nad sobom i sopstvenom sudbinom. (Tišina.) Gledala sam sebe u ogledalu. Ličim li ja na sebe? Na onu, onakvu kakva bih trebala da budem? Šta će se desiti kada isplačem sebe? Na šta ću onda ličiti? Usamljena? Sama? Prezrena? Zatvorena u sebe? (Tišina.) Trebam li da prezirem ljude kao što sam nekada prezirala sebe? Kakav je to zdrav čovjek? Čovjek koji voli samo sebe i čuva samo svoje? Trebam li i ja takva biti? Jednom, kada se isplačem? Ako ikada isplačem svoje jade? Trebam li shvatiti da su moji najbliži, najvoljeniji, bili moji najveći neprijatelji? Da sam ćutala i slušala druge? Da sam njih, druge, voljela, poštovala, a da sebe nisam? Ili da shvatim istinu da je najvažnije

voljeti sebe? I evo, sada gradim sebe. Volim sebe. Ali što će mi ta ljubav ako je nemam sa kim podijeliti? Ili trebam shvatiti da su svi ljudi sami? Sami u svojoj ljubavi. (Tišina.) Voljela sam svoje bližnje. Ali tek sad shvatam da ta ljubav nije uzvraćena. Ljudi misle samo na sebe. Ljudi su surovi. (Tišina.) I mada sam shvatila tu istinu, ja i dalje ne znam uzvratiti istom mjerom. Moja samoodbrana je sasječena u svom korijenu. Ja se ne znam braniti od čovjeka. Od čovjeka koji ima pogan jezik. A takvih je mnogo. Ja to nisam znala. Ja sam previđala istinu jer sam slijepo vjerovala u dobrotu čovjeka. Da li je istina da je čovjek pogan? Ja to pitam vas jer sama ne nalazim odgovor. Ili sam kunić u laboratorijskim uslovima odgajan. Kako to reagujem na podlost ljudsku? (Tišina.) Treba li se braniti od čovjeka? Ili treba samo bježati? Bježati od čovjeka? Bježati u samoću? (Tišina.) Šta time dobijamo? Treba li čovjek vječito ratovati? (Tišina.) Noćas sam sanjala da se skrivam od ljudi, ali mi to ne polazi za rukom. Oko mene su ljudi. Neke bih da prepoznam, ali su njihova lica pod maskama. Gola sam pred ljudima. Na licu nemam masku kao oni. Budim se. Pokušavam da se pokrenem, noge su mi nemoćne, ruke su mi slabe. Ja bih da ležim u krevetu, da prespavam vječnost. Da li očekujem nešto od ljudi? Od bližnjeg svog? Šta je to? Da li se to zove apatija? Ravnodušnost? Ili malodušnost? Ljudi su me toliko povređivali da ja više nemam odgovora ni za koga. Moj odgovor je ćutanje. Ne znam šta bih im rekla. Ostala sam bez riječi, bez ikakvog osjećaja, bez volje, bez želje, bez tuge, bez radosti. Šta mi može vratiti tu energiju koju sam imala? Poziv prijatelja? Ja prijatelja nemam. Bol za bližnjeg? Ja bližnjeg nemam. Radost stvaranja? U stvaranju više ne vidim smisao. (Tišina.) Imala sam ljubavi. Ne jednu. Imala sam ih više. (Tišina.) Hladno mi je. (Skuplja se u pidžami kao da joj je hladno.) Da, imala sam ljubavi. One su me grijale. Ja bar mislim tako. Prva ljubav je bila nesebična podrška. Kada sam nju izgubila, izgubila sam tlo pod nogama. Nisam bila dovoljno zrela da sama sobom upravljam. Izgubila sam smisao za realnost. Izgubila sam svoje snove. Izgubila sam volju, želju. (Tišina.) Druga ljubav se rodila iz nedaće koju je donio rat. Nisam razmišljala o posljedicama. Bilo je važno da smo zajedno ono malo trenutaka koje su nam ostavljali neki ljudi sa kojima je ratovao. Bilo je važno da ne poludimo. Bilo je važno da preživimo. Ne, nismo bili svjesni smrti. Dešavala se pored nas. A mi? Mi smo sanjali. Mi smo vodili ljubav uprkos ratu. Mi smo se voljeli uprkos mržnji koja je preplavila ljude. (Tišina.) Treća ljubav je bio moj bijeg od sebe. Moramo li po svaku cijenu imati nekoga pored sebe. Uprkos nehaju, poniženju, ravnodušnosti? Želimo li mi graditi ljubav i tamo gdje je nema? Moramo li neprestano insistirati na ljubavi, privrženosti, potrebi? (Tišina.) Samo kada bi čovjek manje patio, a više poštovao sebe. (Tišina.) To su moje ruševine. To su moje razvaline.(Tišina.) Poslije rata, kada sam se vratila u naš grad, vidjela sam jednu zgradu kojoj je bio srušen krov. Iz krova je vremenom izraslo drvo. Drvo koje raste iz srušene zgrade. Mi smo divlje rastinje. Mi smo korov koja uspijeva uprkos svemu. Sasijecite ga u korijenu, a ono opet proklija. I cvjeta. Neko je otrovno. Neko ne. (Tišina.) Rat je stao. Rat se završio. A ljudi? Ljudi zajedno žive. Ljudi pamte. (Tišina.) Kada bi mržnja iščezla među ljudima. Postoje sjećanja. Ljudi se sjećaju. Ljudi ne zaborav-

ljaju. Ljudi svoja sjećanja prenose sa koljena na koljeno. I to je naša budućnost. (Tišina.) A ja ne dozvoljavam da me mržnja načne. (Tišina.) Imam osjećaj da je ovakvih kao što sam ja veoma malo. Ne mogu podijeliti osjećanja ljudi oko mene. Ne mogu se prikloniti nikom. Ne mogu voljeti, niti se oduševljavati onim čime su oni zavedeni. Ne mogu mrziti drugačijeg od mene. I zato nisam dobrodošla u ovo društvo izdijeljenih. (Tišina.) Ja živim san, davno odsanjan san. Malo nas je koji još sanjaju isti san. (Tišina.) Knjige. Kolika je vrijednost knjiga u mom životu. Sve što sam naučila o ljudima je iz knjiga, ne iz života. Sve vidove ljudskog postojanja, radosti, patnje, sreće i nesreće, sam saznala u knjigama. Upoznala sam različite ljude: samotnike, rasipnike, vojnike, siromahe, bogataše, uboge, isposnike, velikaše i one sa margina. Shvatila sam zašto su ljudi uplašeni, silni i bezobzirni, zašto su nesretni i kada bi trebali biti sretni, zašto ih ponekad ponese sreća da zaborave na svoje i sebe, njihovu malodušnost i njihov bijes, i ravnodušnost, ljude koji sanjaju, ljude koji se penju visoko, koji nisko padaju. Vidjela sam mlade, čedne djevojke, izmučene žene, i bludnice sam vidjela. I pokušala sam da ih sve razumijem. Mislila sam da sam mudrija jer učim iz knjiga. Htjela sam sebe sagraditi savršenu. A takve osobe nema. Zato sam iz društva prognana. Kamo me to odvela spoznaja? Postadoh stranac ljudskoj prostodušnosti. Jer šta je to u ljudskom životu što već nisam vidjela u knjigama? Pokušavam razumjeti čovjeka. Pokušavam ga opravdati. Čovjek nije takav. Niti želi da bude. Takvim ga je načinilo društvo. Ljudi to ne znaju. Ljudi osuđuju. Ljudi ne poštuju. (Tišina.) Ispadoh jako glupa jer sam učila iz knjiga. Nije mi se vratilo dobrim. (Tišina.) Šta sam to od sebe napravila? Kakva sam ja to osoba? Znam li previše? Ili o životu ne znam ništa? (Tišina.) Inače bih imala više samopouzdanja. Više vjere u sebe. (Tišina.)

Scena na ekranu prikazuje ruševinu kuće spratnice. Njiše se i škripi oluk koji viši na uglu kuće. Na vrhu dimnjaka je veliko gnijezdo na kojem stoji roda. Okolo po ruševini se igraju i cvrkuću vrapčići. U jednom trenutku obruši se oluk, te u zrak prhne jato preplašenih ptica. Čuje se njihovo zaglušujuće cvrkutanje.

Moje liječenje... Način mog liječenja se satojao u tome da se suočim sa svojim traumama koje sam nekada davno preživjela, i od kojih sam bježala, da bih postala svjesna svojih duševnih povreda, koje su možda zarasle, a možda nikada nisu, možda nikada neće. To znači da sam ponovo sve morala preživjeti u svom životu. Preklinjala sam ih da me ne podsjećaju na moju prošlost od koje sam bježala, koju sam pokušavala zaboraviti bježeći od sebe među ljude. Da bih krenula dalje. Ne, nisam mogla ići dalje jer su me neprestano vraćali na početak. (Tišina.) Zlostavljanje. Zlostavljanje. I ponovo zlostavljanje. Ponižavanje. Izbjegavanje. Omalovažavanje. Je li to jedini način da čovjek zavoli sebe? Da sebe počne poštovati? Kada vas neko odbaci, vi počnete da iz svog temelja rastete. Da li je to samoobmana? Ili neki odbrambeni mehanizam? (Tišina.) Varamo li sebe? (Tišina.) I kada su me svi odbacili, počeh sebe da poštujem i rekoh sebi da mene niko nije vrijedan. Zašto živimo za druge ljude? Treba da živimo zbog sebe. (Tišina.) Stavite čovjeka u laboratorijske uslove i izvodite eksperimente

nad njim, a pri tom dajući mu neprestano do znanja da se prati svaki njegov pokret, da je prostorija ozvučena i da znaju svaku njegovu pomisao, svako njegovo djelo, svaki njegov san. (Tišina.) Kako da se ponašate tako razgolićeni? Kao da ste zatvorenik, robijaš, kriminalac, nevino osuđeni. Zbog čega sam kriva? (Tišina.) Vjerovala sam da su ljudi dobri, ali sam se u životu uvjerila da nisu. Malo je dobrih ljudi. Toliko ih je pred crkvama. Oni se mole. Oni su vjernici, ali mnogo griješe. Valjda vjeruju da će im biti oprošteno. Dovoljno je samo pomoliti se. Dati neki prilog. Jer je u osnovi ljudskoj gramzivost, pohlepa, stalna potreba za ogovaranjem bližnjeg i želja da bližnjem ne bude dobro, ljubomora, želja za vlašću, za silom. Kako ljudi lako postaju silni. Dovoljno je da imaju samo malo više. Zašto su ljudi tako nesavršeni? Zašto su toliko daleko od Boga? Uvjerila sam se na sopstvenom primjeru. Ljudi su zli. (Tišina.) Tako sam malo vjerovala u sebe. Toliko sam bila samokritična i naivno vjerovala drugima kada su mi govorili da manje vrijedim od drugih. Zašto? Zato što sam oboljela. Vrijedi li čovjek manje od drugih zato što je bolestan? Sada gradim svoje samopouzdanje. Sada tek vidim koliko vrijedim i niko me više ne može uvjeriti u suprotno. Ja želim sebe da sagradim savršenu, bez obzira što sam već u godinama, što sam već stara. Tek sada vidim koliko sam savršena. U svim mojim iskušenjima da zaratim sa čovjekom, ja sam ostala čvrsta kao tvrđava. Sa čovjekom ne vrijedi ratovati. Bila sam izgubila sebe. Sada sam se sebi vratila. Ja stvaram. Ja sam umjetnik. Ja sam dobar čovjek jer sam samo svoja i vjerujem sebi. (Tišina.) Ja ne vjerujem više ljudima. Ljudi nisu dobri. A ipak su vjernici. Kojem Bogu se oni mole? Tako nesavršeni, mali, sićušni, a u svojim očima su toliko veliki. (Tišina.) U prošlosti su mi ljudi nanijeli mnogo bola. (Tišina.) Ostala sam bezgrešna. Jer sam iz knjiga učila kako graditi sebe. Ljudi su toliko sujetni. (Tišina.) Sad imam snage da idem svojim putem. Da stvaram. Da sebe gradim. Da budem sama. Samoća i nije najteža sudbina koju nam Bog dodjeljuje. A toliko puta sam bila kivna na Boga. I odricala ga se. Teško je biti nesavršen. U svojoj samoći ja stvaram. A ne bih mogla stvarati da ne pričam sama sa sobom. (Tišina.) Mene je progutala provincija. Mene je samljeo rat. (Tišina.) Uvijek sam željela da živim u velikom gradu, da idem u pozorišta, da posjećujem koncerte, biblioteke, galerije. A bila sam osuđena da živim u provinciji koja me ne razumije, koja me odbacuje, jer sam drugačija. Šta sam mogla u toj provinciji gdje ne nađoh nikada srodnu dušu, nego da ćutim i da se zatvorim u sebe? Da samujem i da pišem o onome što me boli. Mene je ubila provincija i društvo koje nema razumijevanja za drugo, za novo, za drugačije. Ostadoh stranac cio svoj život. Na kraju sam bila prognana, spaljena na lomači, odbačena. (Tišina.) I rat je bio kriv za moju bijedu. U njemu sam izgubila sebe, svoje najbolje godine. Kada sam trebala da živim, sebe da gradim, da stvaram, ja nisam bila svjesna sebe. (Tišina.) Najteže je ovakvom čovjeku da živi u maloj sredini. Gladna sam kulturnih događaja. Da li je moguće da se sva naša kultura svodi na folklor, kako je govorio moj prijatelj? Zar nismo stvorili nešto drugo, nešto i mnogo više do danas? (Tišina.) Ne mogu podnijeti ni ovaj društveni sistem koji guta pojedinca, žvaće i jede. Ja još uvijek živim u društvenom sistemu koji je davno prošao. Koji je preživljen.

Ne mogu podnijeti nacionalizam. Ne mogu podnijeti nijednu grupu koja viče i galami uglas, da ne može da čuje glas sopstevnog razuma. Činjenica je u tome da ne mogu da se mijenjam, niti mogu da budem nešto što nisam. Mnogi koje sam nekada znala su se promijenili. Ja ih više ne prepoznajem. Kako su se ljudi preko noći promijenili? Kako im je pošlo za rukom da više ne budu ono što su bili prije? Da budu neko drugi? Ja to ne mogu. (Tišina.) Htjela sam pobjeći. Bilo mi je tijesno u mom gradu. U ovom gradu. Nije mi pošlo za rukom. (Tišina.)

Scena na ekranu prikazuje autoput i djevojku koja u iznošenim trapericama, džins jakni i šeširu stoji pored puta i stopira. Automobili prolaze. Iza se na vjetru povijaju kukuruzna polja. Polako zalazi sunce, sve je u njegovom crvenom sjaju. Na putu se niko ne zaustavlja. Djevojka pješači autoputem. Počinje da pleše uz neku nijemu muziku.

Da li ću ikada biti slobodna? Da li će sloboda doći? Meni? Ja se radujem slobodi. Izaći ću među ljude, ali među njima neću naći prijatelje. (Tišina.) Sloboda je i odgovornost. Šta ću ja raditi na slobodi? Opet kažem, stvaraću sebe. Ali ja i dalje neću imati pravo da učestvujem. Da učestvujem u životu koji ljudi oko mene žive. Pisaću. Da, pisaću. Ko će čitati moje knjige? Knjige o samotništvu, o progonstvu, o težnjama na koje nema odgovora, o ljudima na ivici egzistencije, o bolesti ... o poniženju ... Ko to još želi da čita? (Tišina.) Moja egzistencija je neizvjesna. Ja ne znam šta će sa mnom biti u budućnosti. Borila sam se. Više nemam snage. Htjela sam da promijenim svoj život, ali mi nisu dozvoljavali da se vratim, sve su učinili da mi daju do znanja da nisam dobrodošla u društvo. (Tišina.) Još imam snage da govorim. Još imam snage da pišem. (Tišina.) Sloboda me plaši. Sloboda je samoća. Sloboda je progonstvo. Sloboda se mora osmisliti. Treba biti veliki da bi bio slobodan. (Tišina.) Jedino mi ostaje da se okrenem sebi, da se zatvorim u svoja četiri zida i da pišem. Nadam se da će moja riječ, moj vapaj, moj vrisak doći do čovjeka. Ali čovjek je gluv, čovjek je slijep za malog čovjeka. Svaki čovjek je okrenut samo sebi. (Tišina.) Ali, doći će i smrt. Smrt će nas sve da izjednači. Poslije nas ostaje naše djelo. Ostaju naši naslednici. (Tišina.) Šta ću ja ostaviti iza sebe? Moje potomstvo su moje knjige, moje pjesme. Naime, to je moj pokušaj da se vratim među ljude. Bezuspješan pokušaj da budem dio društva. (Tišina.) Uzalud ja to vama govorim. (Tišina.) Ako smrt brzo dođe, pokušaću da je preduhitrim svojim pisanjem. Možda neću prije smrti da uspijem da kažem sve što mi je na umu. Imam toliko toga još reći. (Tišina.) Šta ja, u stvari, hoću? U meni je stalni konflikt. Htjela bih da imam nekog pored sebe. Istovremeno želim biti slobodna da bih se posvetila pisanju. To dvoje ne ide zajedno. I ta istina, te dvije krajnosti me raspinju. Jer ne mogu istovremeno pripadati nekome i biti slobodna. Zbog toga je sve manje mene. (Tišina.) Htjela sam izvršiti samoubistvo. Nisu mi dali. (Tišina.) Možda se ipak isplati živjeti. Živjeti za svoje djelo. Za svoje potomstvo. Šta sve moramo uraditi u toku svog života prije smrti? Na šta se obavezujemo dok smo živi? I otići kada dođe vrijeme da odemo. (Tišina.)

Scena na ekranu prikazuje unutrašnjost male sobe pretrpane knjigama. Ispred se vidi uzani prozor kroz koji sija sunce. Ispod prozora je namješten

krevet na kojem leži veoma mršav i ispijen čovjek sa rukama skrštenim na grudima. On leži na leđima sklopljenih očiju. Možda je mrtav. U kavezu iznad njega se nalazi kanarinac koji prhće i pjeva. Ispred je sto sa stolicom, a na stolu stoji otvorena velika knjiga. Polako sunce zalazi.

Veoma je važno uklopiti se u društvo, biti primjer među bližnjima, imati porodicu i djecu koja će, ako ne jednako kao mi biti uspješna, a ono bar malo biti uspješnija. Imam prijatelja koji piše. Ali on nikada nije smio ostati sam sa svojim mislima, sa svojim knjigama. On je na sve moguće načine pokušavao da bude dio te zajednice koja je za njega igrala veoma važnu ulogu. On se ponosi što ima djecu, ženu, što radi i što nikada nema vremena za sebe. On o tome često priča. Ako ga sretnete na ulici i pitate ga kako je, on će početi da priča o svojoj porodici, o uspjesima svoje djece i na kraju završiti svojim žaljenjem što nema vremena, što neprestano radi i nikada ništa ne stiže. Da li je poenta u tome da nam od cijelog jednog dana ostane tako malo vremena za nas same? Da li u tome nalazimo lijek za sebe. Je li to naša terapija? Da li je cilj u tome da sami sebe zaboravimo? A ja imam cijelu vječnost da razmišljam o sebi, da čitam, da pišem. Da li je to moja prednost? Da li je to moja kob? Svejedno, moj prijatelj uspijeva pisati. Kad? Gdje? Zašto? O čemu? (Tišina.) Toliko mi je ostalo vremena da razmišljam o sebi, o svojim neuspjesima i promašajima, krivim putevima u životu. Toliko vremena, a ja bih htjela da zaboravim. Da zaboravim sebe. Da bar mogu pobjeći od sebe. Da ne pišem. Da više nikada ne napišem nijednu riječ. Da živim, da putujem, da gledam, da udišem život. Ovako, šta da radim, već da razmišljam o sebi. Mukotrpno je to. Kada nemate prijatelja kojem biste govorili, sa kojim biste popili kafu. Kome biste se jadali? Ko bi vas saslušao? Ko bi vam dao savjet koji biste saslušali prije negoli samoga sebe? (Tišina.) Osjećam da mi nije ostalo još mnogo vremena. Dolazi starost. A za šta starost služi? Svođenje računa? Šta smo do sada učinili? Koliko nam je još ostalo vremena da ispravimo naše greške? Imamo li dovoljno vremena i možemo li nešto učiniti za sebe? Za bližnje kojima ćemo ostati u sjećanju? (Tišina.) Osamnaest godina se liječim. Da li ću ikada biti zdrava osoba? Da li ću ikada izaći iz samice? Za tih osamnaest godina plakala sam svakoga dana. Zato što su me podsjećali na moju prošlost koju sam htjela da zaboravim. Zašto me podsjećaju na nešto što bih da zaboravim? Ne želim se sjećati. Želim živjeti. Moj cilj je sloboda. Hoću li ikada biti slobodna? Ili će ta sloboda doći kada budem toliko slaba da joj se neću moći radovati? Ili će možda smrt prije doći? Ta blažena smrt koja donosi mir napaćenima. Blažena smrt. Smrt koja liječi. Smrt koja donosi spokoj. (Tišina.) Kako da vam kažem istinu koju nosim u sebi? Koju nikada nisam nikome rekla. Kako da priznam da me duša, da me život, da me srce ne boli? Osoba koju sam najviše voljela, koja mi je podarila život, je uništila moj život, moju ličnost iz temelja. Zlostavljala me je od kako znam za sebe. Uništila mi je samopouzdanje, vjeru u sebe, ljubav prema sebi. Ja nisam sebe znala voljeti. Uvijek sam osjećala da sam manje vrijedna od ostalih. Mislila sam da nisam vrijedna ljubavi i poštovanja. I tako pedeset godina. Trebao mi je neko drugi reći da vrijedim, da sam dobra osoba i da sam vrijedna poštovanja. Mogu samo reći da osoba koja ne voli sebe misli

samo na smrt. Ona je spremna dići ruku na sebe. Sebe sam krivila za sve. Za njenu bolest, za moju bolest, za neuspjehe moje. Ubijedila sam sebe da sam gubitnik i da bolja ne mogu biti. (Tišina.) A sada znam da nije istina. Sada znam. Mukotrpno se borim za svoju ljubav. Objeđujem sebe da sam dobra osoba. (Tišina.) Ili sam loša, pa optužujem druge za svoje lične neuspjehe? (Tišina.) Opet ta sumnja u sebe. Zar nisam vrijedna ljubavi i samopoštovanja? (Tišina.) Uvijek sam tragala za ljubavlju koju nikada neću naći. (Tišina.) Valjda nije bilo dovoljno ljubavi u djetinjstvu? Da li je bilo? Ne sjećam se. (Tišina. Zatvorena u rešetke, počinje rukama da ih steže i da plače, a potom vrišti.) Zašto ste me odvojili od ljudi, od života, zašto ste me izbacili iz društva! Šta sam loše učinila? Osim što nisam voljela sebe? O, Bože! Zašto sam kažnjena?! Zašto da odgovaram kao kriminalac? Zato što su me drugi ubijali, ponižavali, izbacili iz zajednice! Za šta sam ja to odgovorna? Što sam bila dobra prema ljudima? Zato što sam naivna kao idiot? Zašto me kažnjavate?! Recite mi! Zašto?! Vi samo ćutite! Niko ne želi sa mnom da razgovara. (Tišina.) Najteža kazna za čovjeka je samica. Najgora kazna je ekskomunikacija. A ja ne znam zašto sam kažnjena. Da li zato što sam dobra prema ljudima? Što volim? Što brinem? Što umirem nad svojom majkom? Nad sobom. Nad životom. Nad čovjekom. (Počinje da cvili. Scena se mrači.)

Scena na ekranu prikazuje djevojku u mračnoj prostoriji. Na stolu gori svijeća i to je jedina svjetlost koja obasjava djevojku. Pored stola je krevet sa bijelom plahtom. Djevojka ustaje od stola i liježe na krevet. Sklapa ruke na grudima. Djevojka leži nepomična na krevetu. Tiha muzika u pozadini: "Since I've been loving you", Led Zeppelin.

(Scena se mrači. Na ekranu scena prikazuje mladu djevojku, duge, plave, svilenkaste kose na kojoj je vijenac od cvijeća, u bijeloj haljini. Ona je na izvoru sa kojeg pada voda. Uzima u ruke vodu i umiva se. Kliče suncu. Potom čujemo glas u pomrčini.)

Kako se neko poigrava našim životima i dovodi ih u apsurdne situacije, a mi smo nemoćni da bilo šta promijenimo nabolje. Mi smo kao muve bez glave koje zuje i udaraju o zidove, slijepo letimo na svjetlost, ali ne odustajemo. (Tišina.) Ja služim bolesnu i staru ženu koja me je upropastila i ovisim o njoj. Nisam sposobna da odem, da kažem dosta, da pobjegnem od svoje prošlosti i da započnem svoj život. Bezbroj bezizlaznih situacija u životu. To je naša sudbina. A mi moramo biti pametni da od dva zla izaberemo manje. Sudbina. Moja. Tvoja. Njegova. Njena. Naša. Svi smo u toj začaranoj igri, vrzinom kolu, vakuumu u kojem lebdimo bestjelesni, lagani, vazdušasti, providni, razgolićeni, osramoćeni ... Nemoćni da bilo šta promijenimo u našim životima. (Tišina.) Pa opet, ne predajemo se nikada. Zalijećem se ponovo i lupam glavom o zid. (Tišina.)

(Zavjesa)

SREĆKO MARČETA

SVUKUD PROĐI, U BOSNU DOĐI

Mićo izlazi iz wc-a zakopčavajući šlic na hlačama obraća se konobaru:

Konobar, konobar tako brate javi se, ne kažem da si gluv nego ne znam čuli me. Sad vidim da si me čuo. Imaš li ledene pive, kakve, ma ledene, aha može bilo koja ali nek je naša. Može i Banjalučka vala samo da je ledena i koliko ti košta, veliš jednu marku, a primaš li željezne evre uh, dobro koliko piva može za jedan željezni? Dvije veliš e daj mi onda dvije, stavi samo na šank ja ću uzeti malo da noge protegnem, znaš li ti đe je Nirberg, ne znaš, znao sam. Daj obe neka ih kod mene nek se griju u stomaku. Šta ja znam dok čekam mogu i poskupiti. Nemoj ti meni neće koštalo je mene to neće. U al ti je dobra, evo i ovaj evro što mi osta od moje muke i silnih obećanja. Svi mi obećavaše i svi me slagaše. Kažu Mića samo dođi do nas ostalo je naša briga i dobro rekoše i bila je njihova briga kako da me se riješe. Svi govoriše kako tamo u Njemačkoj imaju svoje firme a ono neke golje rade negdje na baušteli nose ciglu, beton i svašta nešto. Šta, jel ti meni ne vjeruješ još je gore nego što ti pričam časti mi s kojom ne oskudjevam. Slušaj sad ovo tamo negdje sedamdeset treće ili četvrte a može biti i pete, nije nije nego bogami sedamdeset i treće e otad me krenulo naopačke. Zaposlim se ja u Rijeci u brodogradilištu ko svršeni vodoinstalater, mlad, zgodan lijep ko slika odmah su me primjetile neke ženske što su stajale na izlazu iz brodogradilišta i smijušile se na nas. Neke slobodnije su nam i dobacivale ali ja se nisam okrećo za takvim niti sam pridavo pažnje. Zapade mi jedna za oko sve mi se smješka, ja je malo premjerim ispod oka ali ništa ono za prave. Kažem u sebi dede Mića pazi šta radiš zašto si došo ovdje, zaraditi pare ili se vucati. Utuvim ja sebi u glavu da imam samo poso i stan i to nas dvojica dijelimo isti krevet... Nije zajedno nego kako koji je slobodan on spava dok onaj drugi radi i obrnuto. Kad god legneš krevet a on još topal nemož bit bolje a i cijena je bila dobra mjesto samo tako kroz prozor kad pogledaš stalno vidiš noge oni koji prolaze pa još kad prođu u u suknjicama, auuu. Toliko smo se bili upraksali gledajući odozdo da smo znali kakve boje koja nosi gaćice čak smo se i kladili na nji'. Stan za deset al nas sjeba udari neki pljusak i sva voda kod nas u stan sve nam propade ostade gologuzander ko što sam i bio. Džabe sam se tri mjeseca kućio, kupio čarape, gaće košulje farmerke SUPER RIFLE bio sam glavni kicoš u sobi i sve mi ta jebena kiša uništi. Kakvi oprati nema teorije, čini mi se da se sva Riječka kanalizacija izlila u naš stan. Sutradan sam na poso otišao skoro u pidžami, sva sreća nešto sam uspjeo uštediti pa sam mogao kupiti nešto garderobe, ono osnovno par gaća čarapa dve košulje a za oko mi zapeo mantil BALONER i to sa dva lica jedan dan nosiš plavi drugi dan sivi. Ko je imao baloner taj je bio glavni lik u gradu, sve su se trebe okretale za njim. Zažmirim i trgovcu nako galantno kažem spakujte mi i „Jedan“ baloner ili još bolje odmah ću ga obući. On me samo pogleda i zapita koju boju

želim za večeras a ja onako sa visine reče neka ostane plava. Platim pa van u svom baloneru, čini mi se da se cijela Rijeka okretala za mnom. Pođem prema stanu svog kolege Hase iz Bosanske Krupe zovno me čovjek da prespavam kod njega dok se ne snađem on je tu sa ženom al ona je otišla malo da posjeti majku u Tuzlu pa dok se ona ne vrati ima mjesta kod njega. Idem tako i sam sebe kritikujem od usta sam odvajo a poleti kupiti baloner. Nozdrve mi zapara miris vrućeg bureka, svratim i kupim po parče sebi i mom jaranu Hasi da se malo počastimo. Dođem u stan, Haso me nije odmah ni pozno, pohvali mi baloner i dade da ga stavim u njegov ormar, da mi se ne gužva na vješalici kraj vrata. Cijelu noć nisam oka sklopio misleći šta će reći moji kad me vide u baloneru, samo da vrata od ormara nisu škripala izvadio bi ga iz ormara i gledo u njega divio mu se. Izu'tra opet posao, na pauzi mi priđe jedan Sarajlija pa me upita jes' ti oni što si plivo u govnima. Ja mu reče nisam ja oni i ne znam plivati ali naučiću. Ne mislim plivati nego jesi li ti poplavljen pa tražiš stan, eto ima jedno mjesto kod mene ako hoš. Pruži mi ruku i reče ja sam ti Salko Harbija iz Sarajeva. Tu veče sam preselio kod njega on i još jedan Ićo tako ga je zvao sami. Fin stan blizu posla a i nije skup, djelimo kiriju na tri djela. Sjarani se ja na brzinu sa mojim cimerima sve krenu dobro, prvu kiriju platišmo zajedno čak smo počeli i hranu zajedno kupovati. Sve smo dijelili kako se ono kaže bratski do druge kirije, dođe vrijeme da se plati drugi mjesec kirija pa mi moj drug Salko reče de jarane plati ti kiriju pa ćemo se porefenati. Ja plati a oni više ni ne spominju, sve mislim nije im bila plata. Dođem u stan poslije posla i nađem Salku samog, kaže Ićo se odselio i to u Olandiju dobio poso i našo neku trebu tamo pa čojek o'šo. Upitam Salka kako on nije otišo na posao a on mi nekako tužno reče: Kako bolan da idem raditi a nana mi je na samrti, ćekam svaki ćas kad će mi javiti da je odapela. Ja ga pogleda pa mi ga pravo bi žao i njega i nane za koju prvi put čujem. Upitam Salka moguli mu kako pomoći a on ko iz topa; naravno da možeš ako ho'š, al ti neš bolan ne znaš ti kakva je to nana bila, od svih Harbija samo je mene volila. Ja se ražali spusti mi se srce u petu pa mu reče de Salko ne traveljaj reci šta ti treba. Konda je samo to čekao opali rafalno treba mi pet iljada da mi posudiš samo dok se ja ne snađem da skoknem u Sarajevo da vidim nanu možda zadnji put. Rekoh mu kako je to velika para, a on se zgoropadi na mene, nana mi na samrti a ti tako zajebaješ ja bi za tvoju nanu krvi dao. Ja se sažali izvuče ono crkavice što od usta otkinu i dade mu. On i dalje gleda u mene kao da još traži upitam ga trebali još nešto a on obasu jedna glava hiljadu jezika. Šta me bolan zajebaješ, daj baloner nebi me valjda pustio da ovakav idem u Sarajevo među svoju raju ko kakav gologuzander. Svi znaju da Salko radi u Rijeci a nema šta obući. Meni se noge odsjekoše, nemoj Salko baloner, sve traži ali baloner ne diraj. Ja sam te bolan iz one rupe izvuko stan ti dao da si osto u onom podrumu davno bi fasovo tuberkelozu ili najmanje bronhitis sa upalom pluća. Jebo te baloner u guzicu ja ti dajem sve a ti nedaš meni jebeni baloner. Preči ti baloner od jarana, znao sam da ste vi Novljani taki znao. Meni ga bi žao skinem baloner sa vješalice i dadnem mu . On ga preokrenu na sivo kaže da mu siva bolje odgovara uz boju očiju pa uprije prstom na moju lijevu ruku. Ja

pogleda pa pomisli da pita koliko je sati , možda se čovjek boji da ne zakasni na voz. Pogledam na sat i fino mu reče sad je dvanest i deset minuta a voz ti kreće tačno u tri, imaš vremena stićeš. A on opet nako sad već drsko, jel ti mene seljo zajebaješ, ne pitam te koliko je sati nego daj mi raketicu da vidim koje je vrijeme hoćeš da mi se svi u Sarajevu smiju kako Salko Harbija nema ćuku. Nemoj Salko Raketicu to mi je pokojna mati kupila kad sam maturiro, vidiš evo piše posveta i još je pozlaćena, četrnest karatno zlato. Nabi je sebi u guzicu sad vidim kak'i si čojek, nema tu ljudstva ni do podne, svi ste vi novljani isti. Ja ko malo dijete skinu "raketicu" i dado mu ne znam il se sažali ili da pokažem kaki smo mi novljani . On je stavi na ruku i izađe iz stana nije se ni pozdravio a još sam mu mislio dati flašu vina onu što sam iz Trsta donio prije kad smo išli na izlet sa sindikatom da ponese da počasti svoju raju. Prođe mjesec Salke nema, platim kiriju sad već sam ne znam hoće li se vratiti, ne mogu uzeti drugog cimera još mi donesoše neki njegov veš sa pranja i to morade platiti sve mislim vratiće mi kad se vrati iz Sarajeva. Jedan dan vratim se sa posla kad u stanu Salko. Skoči sa kreveta kad me vidje izgrli, izljubi ko nekog rođenog. Poče sa pitanjima, kako si, jesi li se naradio, umorio, da me neko nije zajebavo dok njega nije bilo ne daj bože ko da je moj tjelohranitelj. Ja nako umoran opra se sjede na krevet da se odmorim pa da nešto i večeram i na spavanje. Treba i sutra dvanest sati makljati po željezu sa pikanerom čistiti varove da varioci mogu da vare. Trže me Salkov umiljat glas; jarane samo odmaraj ja sam spremio večeru za nas dvojicu. Meni pravo bi drago kako moj drug Salko misli o meni, donijeo nešto hrane za sebe iz Sarajeva pa da nas dvojica to bratski pojedemo. Fati se Salko postavljati sto iznosi na tanjirima hranu, čak vidim i čaše sa vinom kad sve stavi zovnu me. Ono sve fino servirano, brdo tirolske salame kobasice kranjske malo prepržene, ajvar crni kruh baš kao onaj što ga ja kupujem pa sve mislim kako je moj drug pažljiv i osjećajan zna da sam ja umoran pa da me iznenadi sa večerom. Najeli se mi zalili vinom prava carska večera. Ne dadnem ja da on pere tanjire nego ću ja i da ostavim ono hrane što ne mogašmo pojesti u frižider. Otvorim frižider a on prazan prazniji ne može biti, vratim se u sobu Salko lego da spava, samo se pravi drmnem ga ne okreće se ja opet kad on ; šta me budiš? Upitam ga šta je sa mojom hranom iz frižidera a on mi odbrusi budalo jedna šta si večerao nisi valjda mislio da ja iz Sarajeva vučem vamo tu sirotinjsku salamu. Vidi gospodinu serviro a on opet nezadovoljan. Pogledam na policu u kuhinji nema mog vina iz Trsta, frižider prazan, stan ja plaćam čak i pranje njegovih usranih gaća e jebem te Mića u tu ludu glavu. Salko je zahrko ne vrijedi ga buditi da ga pitam za baloner i raketicu, pitaću izutra kad ustanemo, sve ćemo sutra da riješimo pa kom opanci kom obojci. Izutra sat me probudi odem u kupatilo sredim se za posla pogledam na Salkov krevet a njega nema, kad je ranije otišao da ga nisam osjetio. Naveče dođoh u stan mrtav umoran operem se pa ću da večeram ono što je sinoć ostalo iza nas dvojice otvorim frižider a on prazan uvuko mi se u njega sarajevski miš kakav miš pacovčina. Jedvo sam dočekao da ga vidim Salku. Tek me počeo fatati prvi san kad čujem kako neko otključava vrata, virnem na jedno oko i ugledam mog jarana Salku. Skočim sa kreveta i sta-

nem na vrata da mi nebi klisno pa ću na njega navaliti sa pitanjima i potpitanjima; gdje je večera Salko a on ko malo dijete kad zgriješi kaže ja bio gladan pa poj'o, a šta si meni ostavio prazan frižider, tek će ti on na mene ti si dva puta jeo danas na poslu a ja samo ono što je ostalo od sinoć, gdje će ti ta pogana duša i imaš li je uopšte. Ti dva puta jedeš a ja ono obalina što osta od sinoć evo i stomak me boli od tih otpadaka. A gdje je baloner Salko pričaj, gdje je raketica, gdje je moji' pet hiljada. Ćekaj bolan zar ti sinoć nisam prićo nisi valjda zaspo a ja ti 'noliko prićo, trošio ďabe zube, eto koliko ti poštuješ kolegu.

Ja se pravo zamisli pa nisam valjda zaspo dok mi je pričao, skontam da je to još jedna njegova prevara pa ću da okrenem vodu na svoj mlin. Ništa ti meni nisi pričao, nisam ja spavao nego ti.

Eto, rahmetli nana mi je uvijek govorila da imam tvrd san sve veli Salko ti kad zaspiš konda si umro ne daj bože. Garant sam onda sanjo jarane da sam ti prićo kako je bilo. Bruko jedna ni saućešće mi nisi izjavio a nana mi je zijanila.

Ja se malo postidi što mu ne izjavi saučešće pa kako sam znao kad mi ništa nije ni rekao. Nako otresito da izgleda kako sam ljut i ozbiljan rekoh mu primi moje saučešće i pričaj gdje završi moj baloner i raketica kad ih ne vidim kod tebe.

Šta da ti prićam kad mi i onako nećeš vjerovati.

Pričaj Salko dok sam još uvijek dobre volje. Započe Salko sa pitanjem.

Ćitaš li ti novine, slušaš li radio, gledaš li televiziju bolan?

Ja nemam vremena za te gluposti, kratko odgovorim i dadoh mu na znanje da nastavi.

Eto da ćitaš slušaš i gledaš znao bi da je sva zima iz Sibira prešla u Sarajevo a u Sibiru je ćak minus četrdeset možda i više ali ovi naši termometri nisu više mogli izmjeriti.

Pa kakve ja veze imam s tom temparaturom.

Ćekaj, saslušaj šta ti prićam. Došo ti ja bolan u Sarajevo i krenem kući nako tužan, skario se karniji ne mogu biti, sve mi se neda ići kući sve mislim doću kuću kad ono tamo nana ispružila sve ćetri, namrtav. Napravim ja jedan đir barščaršijom zavrno rukav sve da se raketica vidi, pa još jedan đir a ono raja prolazi pa sve viću vidi Salke i raketice, sve moja raja , jebajga. Idem ti ja tako kad komšija od mog dajđe Smaje pravo meni, meraba Salko, meraba odgovorim ja a on ti meni imaš pravu Ćuku a ja njemu jebajga, raketica ima se može se. Kad ti on meni koliko je to sati Salko ja pogleda raketica se smrzla zaledila naćisto. A ja štaću nego skinem raketicu sa ruke i bacim je pravo u Miljacku, jebaji ga.

A šta bi sa balonerom, već sam se pomirio sa sudbinom da ni njega nema a on će meni.

Ćekaj malo imaš štagod da jezik pokvasim.

Ja ko kakva sluškinja brže u kuhinju pa nacijedi čašu vina što osta od sinoć donese mu on ga ispi pa poče.

Ne znaš ti, moj jarane, u kakvoj sam ja tugi i brigi, nana je zijanila kraj mene, samo što sam pošo da je zagrlim ona je samo uspjela reći Salkooo i zijanila evo ovako. Sve sam mislio da je mene najviše voljela al sam se pre-

vario, neko me vagnu jarane. U toj cijeloj prići Salka nema nigdje, izgorio sam ko cigar duvana. Nisam mogao odmah da pitam za testament saćeko sam kako i pristoji da nanu ukopamo pa sam onda pito šta je sa testamentom a ostala mi familija reće da će ga efendija proćitati poslije đenaze pa ćemo saznati šta je ćija nafaka. Odmah sam znao da tu nešto smrdi da nešto ne štima ćim će efendija da ćita testament, a ja sa njim nisam dobar još kako me je sunetio. Nagovori moju mater da me suneti a ja već pošo na zanat, bruco bolan. Ćini mi se da me rezo najtupljom britvom što postoji, dero sam se ko vo koliko je boljelo. Jedvo doćeka da se ukop završi pa brže kući saćekam da se svi skupe pa da efendija proćita šta je nana kome ostavila. Ćita efendija a mene nigdje, svi nešto dobiše a ja ništa, završi efendija upitam ga a ja nema me nigdje pa mi efendija odgovori Salko ti si joj za života uzeo dva svoja dijela. Uzo si joj dukate što je u miraz donijela pa si ih prodo. A ja, nane mi, samo sam se prepo da se ne pokvare kako su počeli mijenjati boju pa ih na brzinu uvati pa i njoj sam kahve kupio.

Ja opet nako strogo pričaj za baloner Salko.

Da nemaš još malo vina da jezik pokvasim.

I da imam ne bi ti dao, pričaj.

Jebaji ga ja nako sav skrhan od boli i tuge za nanom obućem se pa pravac ćaršija šetam gore dolje sve ono moja raja izjavljiva mi saućešće , red se ufatio, a ja samo vićem hvala jebajga kad me svi znaju ja sam ti ćistokrvni sarajlija. Dopizdilo mi to zahvaljivanje, hoću malo da sam sam pa velim sebi hajd Salko kod dajđe Saliha na ćaj ili kahvu. Dođem do kafane dajđa me doćeka, sjedi Salko šta ćeš piti ćaj ili kahvu, a ja poželi nešto ljuto neku žestu da nemaš kak'i konjak ili neku drugu cugu, a on meni Salko znaš bolan da ovde nema toga, znam da ti nije lako pa sjedi naću malo ruma za tebe imam za ćaj. Gledam u ćošku sjedi Milena Dravić, Seka Sabljić, Svetlana Bojković, Ružica Sokić, Dragan Nikolić, Bekjarev, Toma Zdravković, Cune, Čola, sve moja stara raja i zovu me da sjednem sa njima a ja ne mogu sve mi se nešto stekeralo. Velim daj pustite me nisam baš svoj a oni haj bolan Salko ćućni za astal, ja opet a oni naućili da sam stalno raspoložen pa navalili na me ne znaju kako sam karan. Usta Milena iza stola ufati me za ruku i povuće haj bolan Salko među svoju raju šta si se ukoćio ko on stvar, reće joj ja daj bolan Milena pusti me nije mi do jebe nana mi je umrla, ona se izvinu izjavi saućešće i ode sjesti. Ja sjednem kod furune u ćošku, amiđa mi donese u šolji od ćaja rum, potegnem i odmah se malo zgrija što od furune što od ruma. Nako se ja skarijo kad vidim Milena gleda u mene i smije se, Dragan drži ruku preko usta i smijulji se naiđe amiđa Salih pogleda u njih pa ume tek viknu Salko pa ti goriš. Pogledam po sebi kad ono baloner plano na meni, požar, ćojeće, ja ga polako skinem otvorim furunu i bacim ga u nju, jebajga...

Eto moj konobaru puče ja i za "raketicu", baloner, pare pa me još počasti mojom večerom u samom me početku sjeba. A sada, bio ja u Njemačkoj pozvo me neki rođak veli Mića dolazi ovamo imam pune ruke posla. Za godinu ima da imaš najbolje auto u Novom i kuću useljenu. Ja jadan posluša posudi pare za put i u Nirberg... Pitaš nađe li ga, nađe kako da ne nađe prošo sam ti ja svijeta prošo. Nađe ga i to sa rukama od pozadi

svezana. Moj ti rođak čuveni džepareš u Njemačkoj pa je mislio da se i ja ubacim u posao. Konto da će on džepariti a ja ću biti onaj koji ga štiti i kojeg policija prvog uhvati dok on bježi „sa robom“. Dobro mi je i rekao da ima pune ruke posla. Vidim ja da je vrag uzeo šalu da se sam moram boriti za sebe okrenem se od rođe i pravac niz ulicu. Krenem prema autobusnoj stanici kad ono ljudi, nećete mi vjerovati na autobusnoj stoji Salko glavom i bradom. Priđem mu sav sretan, odavno sam zaboravio i baloner i raketicu pođem da ga zagrlim sve vičući gdje si Salko brate moj. On me samo pogleda i reče niks frešten a ja opet to sam ja Salko, Mića što sam ti dao baloner. A on sad već drsko niks frešten, pa na lošem maternjem jeziku ja zvala policija. Ja se okrenu pa pravac željeznička stanica. Pogledam kad imam voz a ni feninga nemam osim povratne karte. Stojim nako umoran gladan do voza imam još dobrih sedam sati ko će to dočekati. Vrzmam se po kolodvoru da skratim vrijeme kad mi priđe neki naš čovjek pa me upita zemljak bili na brzinu zaradio 50 evrića. Nisam ga ni upitao šta treba da radim, niti sam ga pogledo odmah sam pristao. On me povuče u stranu i reče da treba hitno da utovari neke stvari iz vagon u kamion i krenu, a ja za njim. Dođosmo do vagona kad tamo stoji još jedan vaki ko ja. On otvori vagon ja uđe u njega, kad mi se oči navikoše na mrak ugleda mrtvačke sanduke, lijepo petnest komada. Prvo sam pomislio da su prazni ali kad sam osjetio smrad a još su limeni skonto sam da su puni. Pritjera kamion vagonu i povika požurite da raja ne gleda šta tovarimo. Ja upita ko je to, a naš gazda odgovori nepitaj nego tovari nija nisam pitao. Tek da nas malo ohrabri reče poginuli su u legiji časti negdje u Iraku pa će da ih kremiraju ovde, ajd požuri hoćeš da ko naiđe. Ja sa onim svojim partnerom uprti kovčeg pa na kamion a želudac mi došao u nos. Naš poslodavac kad viđe kako smo brzo pretovarili isplati nas i reče oćete još da zaradite po pedeset da istovarite, penjite se na kamion. Ja se zahvali a onaj drugi ode s njim. Odmah sam otišao u prvi restoran i pravac wc, dušu sam izbacio iz sebe izađem malo na zrak prošetam ali ona pedesetica me počela žuljati. Svratim u neku pivnicu popijem dve krigle Bavarskog piva kad mi priđe jedan gospodin pozdravi se sa mnom pa mi kaže gdje si, zemo Đuro, nisam ni pomislio da ću te ovde naći. Ja mu odgovori nisam ja Đuro nego Mićo a on ti meni pa i rekao sam Mićo ili više voliš da te zovem Mića. Gdje si išao u osnovnu, ja ko malo dijete odgovori. U Agiće osnovnu a srednju u Novi. Pa zar se ti mene Mićo ne sjećaš iz Agića iz drugog razreda. Ja mislio da si mi najbolji kolega iz osnovne a ti me ne poznaš ne sjećaš se ko fol. A mene u glavi prava revolucija nikako da se sjetim svog školskog iz drugog razreda. Pravo mi ga žao gledam ga a on od radosti samo što nije zaplakao. Stomak mi propjevao od gladi još kad sam vidio nekog debelog kako jede kobasica bilo mi je još gore. Zovnem konobara da mi donese iste onakve kobasice pa nako ljudski reda radi upitam svog školskog jeli on za kobasice. On nako preko volje odgovori može eto da ti pravim društvo. On da mi pravi društvo kao da ja ne znam sam jesti, vidi molim te. Šta ću nego i svom školskom naručim kobasice više ga nisam slušao šta priča cijelo vrijeme sam razmišljo kako da se ja njega ne sjećam. Pojedosmo kobasice a on zovnu još dva piva pa još dva i koliko još ne znam. Ja sve vičem nemoj ne mogu

više idem na voz a on meni zar nebi od svog školskog, pa znaš li odkad se nismo vidjeli. Sve me ispito, on pitao a ja odgovarao. Pozva on mene da dođem sa ženom kod njega u njegovu kuću na večeru pa kad mu reče da nisam oženjen on lijepo podviknu e onda za tebe imam svastiku, ima da je ženiš. Čista je Njemica a bogata je da više ne zna šta ima. Pogleda na sat pa reče ti imaš još sat do voza a stanica je blizo pa da popijemo još po jedno i da se rastanemo. Reče da mora u wc ode prema šanku nešto reče konobaru i uputi se prema wc-u. Konobar dođe i donese još dva piva stavi na sto i ode za poslom. Mog školskog nema pa nema konda je u zemlju propo. Ja se uputim u wc, prođem pored šanka kud mi je i školski otišao kad me konobar ustavi i pokaza na sto „bite calen“ odgovorim mu samo dok dođem iz wc-a pa ću da platim što sam zvao a konobar će na lošem srpskom tamo kud si pošao nije wc nego izlaz, wc je tamo i pokaza rukom. Bolje ti je da platiš da ne bi zvao policiju. Izvadim onu pedeseticu i reče mu naplati ono što sam zvao, a on će meni pa brat ti je rekao da ti sve plaćaš i njegova prva dva piva. Počnem se ja buniti objašnjavati da mi nije brat da sam ja jedinac, a on dofati telefon i pođe zvati policiju. Džabe ja pričam da ga i ne poznam, da mi je prišao za sto... On me pogleda i reče jesam mu ja zvao ručak ili ti. Ja zanijemi, ošamućen od one pive i svega šta mi se izdešavalo reče ne zovi policiju nego naplati. Poče on lupati po onoj kasi pa mi dade račun 49 evrića. Meni se smrači pred očima 49 evra... Plaćam račun od čovjeka kojeg do sada nisam ni vidjeo ni čuo za njega. Pružim mu onu moju crkavicu a on mi vrati 1 euro kusura. Sve čekajući da kažem dobro je ne treba kusur. Pođem prema izlazu više nisam osjećao potrebu za WC-om. Kad ču konobara „Sit sam ja vas Bosanaca“. Naš neki jebo sliku svoju. Eto sad sam došao svojoj kući svojoj slobodi pa ako će ko da me zajebava nek je bar moj a ne neki belosvjetski oštopleri i štokakve varalice i lopovi. Slušaš li ti mene konobaru, slušaj slušaj **neka nama naše Bosne kakva je da je, al naša je.**

Novi Grad, April 2016

TEATAR
ТЕАТАР

SRDJAN VUKADINOVIĆ - LJUBIŠA VELJKOVIĆ - JAKOV AMIDŽIĆ -DAMIR MAHMUTOVIĆ - ALISA BRKIĆ

NORVEŠKI KAZALIŠNI PRODUKCIJSKI MODEL I RAZVOJ SCENSKIH UMJETNOSTI

Sažetak. Konotacije jednog kazališnog modela i na druge forme scenskih umjetnosti u evropskom prostoru najbolje se oslikavaju kroz norveški kazališni produkcijski model. Kroz vrijeme je težnja bila u Norveškoj da se prvenstveno izgradi produkcijski model koji će biti održiv. U skladu sa nordijskom filozofijom života koja je prisutna u svim sferama egzistencijalnog i radnog djelanja izgrađen je model koji počiva na izuzetno visokim subvencijama države što je jedan od rariteta. Za razliku od danskog kazališnog modela, onaj u Norveškoj se ne zasniva toliko na razvijanju eksperimentalnog i amaterskog pozorišta, već je više usmjeren pored pozorišne i na razvoj operne i baletne scenske umjetnosti.

Produkcijski kazališni model Norveške predstavlja izuzetno stabilnu strukturu u repertoarskom, organizacionom I finansijskom dijelu koja je iznjedrila značajan broj predstava i protagonista specifične kazališne škole i poimanja teatra.

Ključne riječi: Kazališna produkcija – Norveški model – Scenske umjet nosti – Opera - Balet – Stabilna struktura.

1. U v o d

Prva profesionalna pozorišna scena u Norveškoj je bila Christiana teatar Johana Stromberga, otvorena 1827. godine. Već početkom dvadesetog vijeka Norveška je imala dva nacionalna pozorišta: Den Nationale scena u Bergenu (osnovan 1876.) i Nationaltheater u Christiani (kasnije u Oslu), koje je otvoreno 1. septembra 1899. godine. Pozorište je dizajnirao arhitekt Henrik Bull, a više od 100 godina ovo je bilo dominantno pozorište u zemlji. Izgradnju monumentalnog Nationaltheatera, na početnoj parceli između univerziteta i parlamenta, finansirala je srednja klasa bankara, trgovaca i odvjetnika. Oba ova pozorišta još uvijek funckionišu. Tu su i pozorišta u obalnim gradovima Kristiansand, Arendal, Stavanger i Trondheim; ali njih su uglavnom koristile amaterske skupine ili strane putujuće udruge. Početkom prošlog vijeka, 1913. godine, Arne i Hulda Garborg su osnovali Det Norske pozorište u Oslu. Pozorište koje je bilo posvećeno unapređenju trenutne situacije manjina, ruralnog jezika te predstavljanju tema i likovnih obilježja za koje se smatra da posjeduju norveška obilježja. Uprkos svojim nacionalnim i ruralnim korijenima, ubrzo je nastalo norveško nacionalno pozorište, predstavljajući izazovne predstave iz inozem-

stva, povremeno i predstave režirane od strane stranih evropskih reditelja. Pozorišne grupe u Norveškoj bile su dugi jedan period potpomognute od strane privatnih fondova. Nacionalno pozorište je zatražilo državnu pomoć 1906. godine, koja je bila odbijena. Tek 1920. godine Vlada je odlučila da pruži ograničene subvencije određenim privatnim pozorištima, ali tek 1950. godine izvršna vlast je zvanično odlučila da sprovede i finansira operativne segmente pozorišnih institucija (Rubin, 2000:256).

2. Konstituisanje norveškog teatarskog modela kroz vrijeme

Historija norveškog pozorišta nakon Drugog svjetskog rata, obilježena je visokim stepenom decentralizacije i povećanim subvencijama. U sklopu "obnove" zemlje u poslijeratnom periodu, vladajuća Radna stranka je formulirala agresivan program za jačanje umjetnosti. Pozorišne komapnije u Oslu, Bergenu, Trondheimu i Stavangeru su dobijale redovne subvencije, koje bi osugurale njihov opstanak. Nacionalna putujuća kompanija Riksteatret, osnovana je 1948. godine, dok je Škola za glumce otvorena 1953. godine (od 1980. Škola je također imala program za režisere).

Početkom 1960-ih Norveška kultura je bila osiromašena. Kulturni krugovi su okarakterisani provincijalizamom, zatvorenim jednoumljem i anksioznošću ka nepoznatim. Zbog ratnih i poslijeratnih racionalisanja Norveška je na osami od međunarodnih struja. Većina onoga što je dolazilo iz inostranstva je gledano sa skepticizmom, uključujući Norveške pozorišne umjetnike sa međunarodnim obrazovanjem i praksom. Uslovi su bili pokrajinski i oni koji su se usudili da pokušaju donijeti inovacije su često bili predmet izrugivanja.

Eugenio Barba je 1964. godine osnovao kompaniju *Odin teatar* u Oslu. Barba je stigao u Norvešku nakon nekoliko godina rada u pozorišnom laboratorijumu **Jerzy Grotowskog u Poljskoj**. No ipak, Barba nije dobro primljen, a Odin nije dobio nikakvu podršku vlade da bi mogli nastaviti svoj rad. Međutim, kompanija je obišla nordijske zemlje sa predstavom Ornitofilene i bili dobro prihvaćena svugdje, posebno u Danskoj, a grad Holstebro ih je pozvao da otvore pozorišni laboratoriji upravo tamo. Stoga se Odin teatar preselio u Holstebro 1966. godine, gdje je smješten do dan danas. Čime je Norveško pozorište izgubilo bogat resurs od kada je Odin teatar emigrirao.

Na kraju XX vijeka bilo je sedam velikih pozorišnih tvrtki u pet najvećih gradova u Norveškoj, a također su postojale profesionalne i poluprofesionalne kopmanije u osam manjih gradova Norveške. Od posebnog značaja je Sami (Lapp) pozorište u Kautokeinou, Beaivvasu. Sve te kompanije su bile jako dobro subvencionirane, gdje je 60-90 posto prihoda dolazilo od lokalnog i nacionalnog finansiranja. Korporativno sponzorstvo je u Norveškoj daleko manje nego u zemljama engleskog govornog područja, dok su privatne donacije vrlo rijetke. Svake godine pozorišta prodaju oko 1,3 miliona ulaznica u zemlji od 5,2 miliona ljudi. Sva pozorišta koja finansira vlada imaju svoje trajne ansamble, osim u manjim regijama. Sindikat glumaca postigao je zavidan nivo po pitanju repertoara i glumačke postave. Repertoarska pozorišta su često bila optužena za

podsticanje stagnacije, ali razlog je tome što rade protiv identifikovanja sa likom, stoga je razina umjetničkog ostvarenja u glumi jako visoka. Od 1970-ih godina koncept govora "bez dijalekta" koji se koristio na sceni je zadržan posebice od strane mladih glumaca koji teže da sadrže svoj lokalni dijalekt (Evans, 2006).

3. Značaj norveškog teatra

Norveško pozorište je postalo izuzetno priznato na međunarodnoj sceni. Vidjeti novu predstavu najčešće je značilo vidjeti prevedenu nedavno odigranu stranu predstavu, jer se pozorište jako brzo podizalo na nove standarde kada su u pitanju autori i predstave u inostranstvu, posebice kada je riječ o zemljama engleskog govornog područja. Strani režeseri koji rade u Norveškoj također bi doprinosili novim trendovima; oni uključuju imena kao što su *Silviu Purcărete* (Rumunija), *Gábor Zsámbéki* (Mađarska), *Krystyna Skuszanka* (Poljska), Sam Besekow (Danska), John Barton (Engleska), Jan Hâkanson (Švedska) i Jacques LaSalle (Francuska).

Tri značajna pisca u prethodnom vijeku bili su Nordahl Griega, Oskar Braaten i Helge Krog. Također, je važno napomenuti savremene dramatičare: Klaus Hagerup Terje Nordby, Julian Garner, Cecilie Løveid. S pojavom dramskog pisca Jon Fosse 1994. godine (do kada je imao mnogo uspješnih romana i poezija iza sebe), pozorište u Norveškoj je pronašlo novi glas na međunarodnoj sceni. Fosse često predstavlja iskonske prizore obiteljskog života. Drame koje piše Fosse su napisane u dobro kontrolisanom, minimalističkom i očaravajućem stilu, ispunjene elipsom repeticija koje označavaju manjak komunikacije (Evans, 2006).

4. **Norveški model teatra i društveni razvoj**

Tabela 1. Osnovni pokazatelji

Država	Norveška
Glavni grad	**Oslo**
Politički system	**Parlamentarna demokratija pod Konstitucionalnom monarhijom**
Površina	**385 178 km^2**
Stanovništvo	**5 185 870**
Naseljenost	**16 stanovnika/km^2**
Srednji životni vijek	**81,5**
Stopa pismenosti odraslih	**99,9 %**
Stopa penetracije interneta	**95,5 %**
Stopa nezaposlenosti	**4,1 %**
Omjer zaposlenih premapopulaciji	**65,5 %**
HDI	**0,944** (1. u svijetu)
Zvanični jezik	**Norveški (Bokmal i Nynorsk)**
Stanovništvo druge nacionalnosti	**7,5 %**
Zvanična valuta	**Norveška kruna** (NOK)
Primarni izvor energije	**Fosilna goriva** (57,27 %)

Za mnoge, Norveška je sinonim za naftu i planine. Njen dramatični, prekrasan krajolik proteže se od plaža i hridova na jugu kroz planinska područjia u sredini sve do sjevernog rta. Norveško obilje planina, šuma i dolina znači da je samo oko 3% zemljišta obradivo. Zemlja ima oko 5 miliona stanovnika, od kojih oko milion živi u i oko glavnog grada, Oslo.

Norveška je ustavna monarhija. Međutim, kao što je slučaj i sa danskom monarhijom, Kralj Harald V nema stvarnu političku moć, dok je parlament (Stortinget), najviši organ u zemlji. Norveška nije članica EU, ali učestvuje u evropskoj ekonomskoj saradnji kroz sporazum o slobodnoj trgovini. Norveška je članica NATO-a još od 1949. godine.

Najveći izvor prihoda za Norvešku su vađenje i izvoz nafte, te prirodnog plina iz okeana. Međutim, metalne industrije, transport i turizam su također važni za privredu zemlje. Bitni ekonomski faktori su prikazani u Tabeli 2. Iz iste se može uvidjeti da Norveška nije pretrpjela udar svjetske ekonomske krize. Norveška je jedna od rijetkih zemalja koja ima kontinuirani porasd BDP-a, povećanu štednju i neprekidan rast u investicijama. Norveška se može pohvaliti da uživa najbolji životni standard u svijetu.

Tabela 2. Prikaz značajnih ekonomskih faktora za Norvešku

Opis predmeta	Jedinica mjere	Skala	2010	2011	2012	2013	2014
Bruto domaći proizvod	Nacionalna valuta	Milijarde	2590,08	2791,97	2965,2	3068,801	3151,48
Bruto domaći proizvod	USD	Milijarde	428,52	498,15	509,7	522,34	500,24
Bruto domaći proizvod po stanovniku	USD	Jedinice	87309,33	100171,69	101169,27	102495,75	97013,26
Ukupne investicije	Procenat BDP-a	%	25,35	25,83	26,52	28,29	28,77
Bruto državna štednja	Procenat BDP-a	%	36,27	38,18	38,95	38,32	37,23
Generalni vladini ukupni prihodi	Nacionalna valuta	Milijarde	1424,77	1569,13	1654,07	1668,62	1693,28
Generalni vladini ukupni prihodi	Procenat BDP-a	%	55,009	56,201	55,783	54,374	53,73
Generalni vladini ukupni rashodi	Nacionalna valuta	Milijarde	1142,23	1200,82	1252,47	1329,89	1416,82
Generalni vladini ukupni rashodi	Procenat BDP-a	%	44,1	43,01	42,23	43,33	44,95

4.1 Sektor kulture

Statistika za izvođačke umjetnosti, zajedno sa nezavisnim produkcijama za 2013. godinu ukazuje na pad posjetilaca od 11% za razliku na 2012. godinu. Vrhunac posjeta je dosegnut 2010. godine sa preko 2,3 miliona gledalaca, a od tada je zabilježen pad od 360.000 posjetitelja, što čini 13 odsto.

OSNOVNI FINANSIJSKI POKAZATELJI SEKTORA KULTURE U NORVEŠKOJ	
Udio kulture u ukupnoj potrošnji vlade	1,53 %
Godišnja potrošnja vlade na kulturu	2 186 324 849 Euro
Godišnja potrošnja na kulturu po glavi stanovnika	446,00 Euro
Učešće države u sveukupnoj potrošnji za kulturu	45,14 %
Učešće zaposlenih radnika u kulturi u odnosu na ukupan broj zaposlenih	2,63 %
Učešće samozaposlenih u kulturnom sektoru	20,80 %
Učešće samozaposlenih od ukupnog broja zaposlenih	8,08 %

Većina zaposlenih u pozorišnim institucijama i drugim izvedbenim institucijama su članovi asocijacije norveških pozorišta i opera (NTO). U 2013. godini bilo je 32 pozorišnih institucija članica ove asocjacije. Ove institucije su imale ukupno preko 1,8 miliona posjetilaca iste godine. Pad broja posjetilaca na produkcijama za djecu i mlade je iznosio 13 posto. Ukupan broj produkcija u 2013. godini je iznosio čak 10400, što je za 220 više od prethodne godine, te predstavlja rast od 2%. Od toga, oko 3900 produkcija je bilo za djecu i mlade, što je za 115 više od prethodne 2012. godine, ili 3 odsto. Ukupni grantovi od strane Ministarstva kulture Norveške su porasli za 12% iz 2012. u 2013. godinu (vidi tabela 3). Kada se govori o ukupnoj raspodjeli sredstava, čak 70 posto prihoda čine državne subvencije, 10 posto su regionalno operativna bespovratna sredstva, a 20 posto je iz drugih prihoda.

Tabela 3: Prihodi i rashodi u pozorišnim institucijama
Pozorišni ekonomski pokazatelji u 1000 kruna

	Sredstva od države	Regionalne subvencije	Ostali prihodi	Operativni troškovi
2003	676 677	79 247	190 493	928 878
2004	713 929	83 109	210 210	997 988
2005	741 239	86 885	220 121	1 041 651
2006	787 079	94 119	274 664	1 144 229
2007	851 288	103 411	247 350	1 198 479
2008	946 586	131 709	373 110	1 473 136

2009	1 026 506	142 884	350 556	1 467 137
2010	1 139 253	153 463	379 659	1 619 602
2011	1 221 786	163 542	359 039	1 718 851
2012	1 280 222	173 141	420 610	1 895 309
2013	1 432 444	202 199	416 460	2 053 391

5. Umjesto zaključka – sukladni razvoj scenskih umjetnosti

Norveški teatar ima jako skromne početke sa konstantnim naporima da se formira održiv model pozorišne djelatnosti. Prvobitni cilj je bilo širenje norveške nacionalne kulture. Uprkos naporima procesom decentralizacije i rastom subvencija u drugoj polovini XX vijeka, preostali problem provincijalizma koji se donekle graničio sa ksenofobijom ne samo da je usporio razvoj norveškog teatra već moguće je da je ostavio i permanentan trag na historiji norveškog teatra.

Strateškim djelovanjem norveške vlade uspjeli su do kraja prošlog vijeka da uspostave održiv model teatarske djelatnosti koji se primarno, čak i do 90%, oslanjao na podršku države. Norveški model, vođen nordijskom životnom fiolozofijom primjenjuje mjere štednje u eksperimentalnim i amaterskim formama kako bi obezbjedili kvalitet na višem nivou. Iako su mnogi kritikovali ovaj model on se pokazao kao veoma djelotvornim i uspio je stvoriti kritičnu masu pozorišne publike koju su pokušavali da ostvare skoro cijelo stoljeće.

Veoma težak za ostvariti norveški teatarski model, jer uključuje veliku podršku države, što je moguće zbog činjenice da Norveška uživa jedan od, ako ne i najbolji standard života na svijetu. Norveška je možda i najboji primjer nordijskog modela i filozofije. Ovaj teatarski model iako nije orijentisan ka eksperimentalnom i amaterskom po svom ustrojstvu i formi, ipak je stvorio stabilnu pozorišnu strukturu koja inherentno proizvodi talentovane i kvalitetne kadrove koji mogu da nadomjeste taj “deficit”.

6. Literatura i izvori

- Evans M. (2002) The Continuum Companion to Twentieth Century Theatre, London: Continuum

- Nordic Theatre Studies: Yearbook for Theatre Research in Scandinavia 2/3 (1989) Theatre Studies in Scandinavia: Traditions and Developments, Copenhagen: Munksgaard

- Rubin D. (2000) World Encyclopedia of Contemporary Theatre: Volume 1: Europe, London: Routledge.

o **Asocijacija norveških teatara i orkestara** - http://www.nto.no/English
o **Centar izvedbenih umjetnosti Norveške** - http://www.danseogteatersentrum.no/
o **Centralna baza podataka EU** - http://ec.europa.eu/eurostat/data/database
o **Državni zavod za statistiku Norveške** - http://www.ssb.no/
o **Evropska mreža informativnih centara za izvedbene umjetnosti** - http://enicpa.info/
o **Internacionalni monetarni fond** - http://www.imf.org/
o **Internacionalni pozorišni institut** - http://www.iti-worldwide.org/
o **Izvještaji ljudskog razvoja pri Ujedinjenim Nacijama** - http://hdr.undp.org/en
o **Mreže za istraživanja i saradnju kulturnog razvoja** - http://www.culturelink.org
o **Nordijska asocijacija** - http://www.norden.org/en/
o **Pregled kulturnih politika i trendova u Evropi** - http://www.culturalpolicies.net/
o **Norveška baza podataka izvedbenih umjetnosti** - http://sceneweb.no/en

..0..

JAKOV AMIDZICH - ALISA BRKICH - DAMIR MAHMUTOVICH - LJUBISA VELJKOVICH - SRDJAN VUKADINOVICH

Norwegian Theater Production Model and the Development of Stage Arts

Summary

The connotations of one theatrical model and other forms of performing arts in the European space are best reflected through the Norwegian theatrical production model. Over time, the aspiration has been in Norway to primarily build a production model that will be sustainable. In accordance with the Nordic philosophy of life, which is present in all spheres of existential and labor activity, a model was built based on extremely high state subsidies, which is one of the rarities. Unlike the Danish theater model, the one in Norway is not based so much on the development of experimental and amateur theater, but is more focused not only on theater but also on the development of opera and ballet stage art.

Production theater model of Norway represents an extremely stable structure in the repertoire, organizational and financial part, which has

given rise to a significant number of plays and protagonists of a specific theater school and the notion of theater.

Key words: Theater Production - Norwegian Model - Performing Arts – Opera - Ballet - Stable Structure

LJUBIŠA VELJKOVIĆ - JAKOV AMIDŽIĆ - SRDJAN VUKADINOVIĆ - ZORAN PAVLJAŠEVIĆ

PRODUKCIJSKI MODEL DANSKOG POZORIŠTA

Sažetak. Društveni ambijent Danske je u kvantitativnom smislu najmanji u Skandinaviji. Kako po teritoriji, tako i po broju stanovnika. Međutim, danski kazališni model je jedan od najspecifičnijih i najizgrađenijih u Evropi. To nije ni čudo ako se ima u vidu da on preuzima u svom produkcijskom i kreativnom biću ono najbolje iz engleskog, njemačkog i francuskog pozorišnog modela. Ugradjujući standardne dugotrajuće produkcijske konstante u svom modelu, Danska je tako nešto nadopunila i svojim kvantitativnim obilježjima, kao i onim jezičkim i dramološkim.

Kroz vrijeme traganja, koje su oblikovali i usponi, ali i relativno blagi padovi, u Danskoj se konstituisao i razvio jedan moderan model teatarske produkcije koji dovodi u svojevrsni balans stalne potrebe publike i nove eksperimentalne forme teatra i kazališne produkcije.

Ključne riječi: Produkcijski model - Dansko pozorište- Produkcijsko biće – Kreativni nukleus – Potrebe publike – Forme teatra

1. U v o d

Historija Danske kao suverene države datira još od X vijeka. Prve predstave pisane na danskom jeziku nastale su krajem XIV vijeka, te koriste elemente srednjovjekovnih moralnih načela. Tokom pomenutog perioda, veći dio Evrope je bio pod u t i c a j e m pokreta udaljavanja od crkvenih tradicija, kada se i počinju razvijati noviji dramski oblici. Iz ovog primjera se vidi da je dugo bilo kašnjenja u pristizanju matične evropske kulture u male skandinavske zemlje, u sjeverozapadnom kutku Evrope. Danska, i njeno pozorište, su u isto vrijeme razvili izvorne osobine koje su je učinile više nego samo minijaturnim verzijama većih i dominantnijih kontinentalnih kultura.

Danas je Danska najmanja od svih Skandinavskih zemalja, sa Norveškom gotovo osam puta većom i Švedskom otprilike deset puta većom. Kopenhagen, glavni grad, je ipak najveći grad u cijeloj Skandinaviji. Danska je dugo bila jedna od najmanjih jezičnih regija Europe. Latinska drama Katoličke crkve je bio glavni model za danske drame do luteranske reformacije 1536.godine. Danska u vijekovima koji dolaze pronalazi isnpiraciju najviše u Njemačkoj, Engleskoj, i Francuskoj te njihovim kazališnim modelima. Putujuće skupine iz tih zemalja redovno posjećuju dvorce u Danskoj (Rubin, 2000:218).

2. Konstituisanje danskog teatarskog modela kroz vrijeme

Prvi danski javni teatar sagrađen je u Kopenhagenu u 1663. godini od strane Nizozemca koji je primio posebnu dozvolu od kralja kako bi izgradio trajnu pozornicu. Nažalost, ekonomska baza za njegov *Schouwburg* je bila prilično slaba. Pozorište je brzo bankrotiralo i 1666. godine zgrada je uništena. Novi teatar je otvoren 1722.godine, a izgradjen je kroz napore francuskog glumca, Rene Magnon de Montaigu. U isto vrijeme, Montaigu je inicirao prvi trening za danske glumce. Montaignuovo pozorište, se moralo silom zatvoriti 1728. godine zbog požara koji je uništio većinu danske prijestolnice. Prije nego bi se pozorište moglo ponovo otvoriti, novi kralj je naslijedio očevu titulu, a zgrada je ubrzo u potpunosti srušena.

Nova pozorišta se nisu gradila sve do pristupanja slijedećeg kralja. Frederik V je otvorio pozorište 18. decembra 1748. godine, a nakon kratkog razdoblja privatnog vlasništva pozorište je završilo pod izravnim pokroviteljstvom kravljevstva gdje kralj preuzima potpuno odgovornost nad pozorištem. Poznato je iz toga vremena kao *Kongelige* teatar, ista ustanova je korštena sve do 1874. godine, kada je otvoreno novo pozorište, udaljeno nekoliko metara od starog. Izvan Kopenhagena, u gradu Odense se gradi prvo pozorište u 1795. godini, a desetljećima koja su uslijedila uspijeh su doživjela pozorišta u mnogim drugim gradovima.

Vjerovatno, najvažnija promjena u vezi prelaska Kraljevskog pozorišta u nacionalno pozorište, jeste promjena u vezi subvencije i troška koji su predstavljali za državu. Većina parlamentaraca u to vrijeme je dolazila iz okoline grada te se nisu smatrali dijelom kulturne elite. Mnogi su tvrdili da bi pozorišno finansiranje trebalo doći iz opštine i predloženo je da bi se država trebala uključiti u rad preko privatnih korporacija. To je gledište koje je i danas prisutno. Drugi argument je imao veze sa repertoarom. Pitanje je bilo da li bi teatar trebao da nastavi sa mješovitim programom uključujući govornu dramu, balet i operu ili pak ovi oblici treba da budu ponuđeni različitim noćima, i u različitim pozorištima? Mješoviti program, naime, često u istoj večeri, trajao je i do 1960-ih.

Mnoga nova pozorišta su otvorena nakon prelaska na status Kraljevskog pozorišta. Prvo pozorište koje je otvoreno je *Casino* 1848. godine, nakon čega slijedi *Folkteatern* (Narodno pozorište) u 1857. godini, zatim *Dagmar* pozotište 1883. godine, *Norrebro* pozorište 1886. godine, pa *Novi* teatar 1908. godine . Izvan gradske jezgre većina velikih gradova su radila na izgradnji pozorišta za lokalne amatere, kao i na putujućim kompanijama čiji je broj rastao tokom XIV vijeka. Dva najstarija su *Helsingor* teatar izgrađen 1817. godine i *Rønne* teatar izgrađen 1823. godine na otoku Bornholm, koji se još uvijek koristi za ljetne performanse (Rubin, 2000:220).

Tokom XX vijeka, osnovni okvir danskog pozorišta se nije znantno mijenjao od onog koji je postojao u XIV vijeku, iako je Casino srušen 1939. godine nakon što je folklorni tip melodrame i operete zastario. U ovo vrijeme također nestaje i Dagmar pozorište čiji je repertoar savremene drame napravio značajnu konkurenciju Kraljevskom pozorištu 1955. godi-

ne. Vlada je našla subvenciju do 50% operativnog proračuna iz različitih regionalnih pozorišta dok je opština pokrivala drugu polovicu. Ovakva praksa je postala zakon 1963. godine kada je Danska imala svoju prvu službenu pozorišnu izvedbu. Također, uključene su bile i provizije koje su pokrivale troškove putujućih pozorišta, pokret koji je rezultirao udruženjem tri različita putujuća pozorišta – svaki od pozorišta je bio sa različitom edaktivnom i političkom pozadinom – što je na kraju rezultiralo stvaranjem jednog nacionalnog putujućeg pozorišta nazvanog *Danski teatar* (Danske Teater). Iako su se zakonski pokrivala samo regionalna pozorišta, druga pozorišta su se našla pod finansijskim pritiskom sredinom 1900-ih, dok se pet drugih kompanija zatvorilo između 1954. i 1962. godine.

U 1970-oj godini napravljena je revizija zakona, što je omogućilo manjim kompanijama da primaju pomoć iz državnog budžeta. Novi zakon je zapravo spasio mnoge od ovih grupa, uključujući i neke značajne grupe koje su osnovane 1960-ih godina, kao npr. *Fiolteatret* u Kopenhagenu (1962), *Svalegangen* u Aarhusu (1963), *Jomfru Ane* u Aalborgu (1967) i *Banden* u Odenseu (1969). Nova pravna situacija je također pomogla najvećim privatnim pozorištima, recimo *Ny Teater* (1,007 sjedišta), pozorište koje je nastalo 1971. godine, na rubu zatvaranja zbog glavnog operativnog deficita. Desila se još jedna revizija zakona 1973. godine, čime se zapravo proširila finansijska pomoć na sva pozorišta u zemlji. Krajem 1970-ih, ove zakonske odredbe su korištene kako bi se pozorišta u Kopenhagenu formirala u jedno pozorište pod nazivom *Veća metropolitanska regionalna pozornica*. Kao i *Danske Teater* tako i *Jyske Opera*, postali su članovi putujuće grupe poznate kao *Rejsende Landsteater.* Samo Kraljevsko pozorište je ostalo samostalno sa proračunima koji su morali biti odobreni na godišnjoj osnovi od strane nacionalnog parlameta. Situacija je ostala nepromjenjena sve do 1990. godine.

3. Kulturološki model i savremeni danski teatar

Mnoge su kompanije sredinom 1960-ih dobijale inspiraciju iz američkih zemalja, u grupama kao što su *Living Theatre*, *Open Theatre*, *Puppet Theatre*, *La Mama* teatar, koji su postali modelima za druga pozorišta koja će nastati 1966. godine. Oni su izabrali naziv *Christianhavengruppen* i to je postao prvi danski teatarski laboratorij. Ali, to nije bio i prvi teatarski laboratorij u Danskoj ikada. U 1996. godini Italijanski režiser Eugnio Barba je preselio svoj teatar iz Osla u Holstebro u Danskoj, i obezbjedio je subvencije za svoj teatarski laboratrij. U samo nekoliko godina grad je postao poznat po onome što se od tada zove "Kulturološki model". Između 1965. i 1974. godine Barba je objavio članak pod naziom *Teorija i tehnike pozorišta*. Dok je Odin teatar svojim izvedbama dostizao do određenog broja publike, članak, kao i seminari koje je držao dostizali su do šire publike koju su sačinjavali; režiseri, dramaturzi, student, profesori, glumci i mnogi drugi ljubitelji pozorišta (Rubin, 2000:222).

Još jedna poznata pozorišna skupina koju je važno spomenuti je je bila pozorišna skupina pod nazivom Solvogen. Poistovjećivala se sa slobodnim

gradom Christiania. Solvogen je oznaka za produženi kolektiv, individualnu anonimnost, ali i labavo članstvo ove zadruge. Rad bez opštinskih ili državnih subvencija, sve je zapravo napravljeno od strane volontera. Kao pozornica služile su se ulice grada. Solvognen je svaki politički događaj, rat ili demonstraciju vidio kao priliku za predstavu. Publiku su sačinjavali svi koji bi se našlli na datom mjestu predstave, od trgovaca, do slučajnih prolaznika. Dramaturgija Solvognena je bila jednostavna kao što je bila i klasična; uvertira za svaku predstavu koja se izvodila široj publici. Drugo osnovano pozorište ovog tipa je bilo Billedstofteater (grafičko pozorište), a 1977. godine ova grupa je stvorila neobične događaje na ulicama, trgovinama i na paradama. Dobar dio nadrealističke dvosmislenosti kao i elementi apsurda su bili skriveni u njihovom radu. Trevor Devis je 1980. godine predstaio Fools festival međunarodni festival koji je nudio širok repertoar mimike, plesa i performansa. Za nekoliko godina Davi je također režirao i Arhus festival, a 1990. godine vratio se u glavni grad kao direktor novog pozorišta Kanonhallen. Zbog teže ekonomske situacije tokom 1980-ih opštine su počele preispitivati svoju razinu finansijske pomoći kako su ulazile u 1990. godinu. Najviše finansirano pozorište u zemlji je tradicionalno bilo Kraljevsko pozoriše sa godišnjim prihodom javnog finansiranja u 1991.-1992. godini sa 230 miliona kruna. U istoj godini Veliko metropolitansko regionalno pozorište u Kopehagenu, je imalo kombinovano javno finansiranje otprilike četvrtinu od tog inosa – 60 miliona kruna. Zatvaranjem Ny pozorišta 1991. godine, suma se još više smanjila. Od 1992. godine vlada je odlučila za zamijeni ovaj vid finansiranja sa posebnim subvencijama koje bi pokrivale troškove rada u svakom pozorištu. To je dobro na mnogo načina, jer to znači da je direktor odbora svakog pozorišta napokon imao slobodu da postavi svoje umjetničke prioritete, nešto što se nije moglo učiniti u prethodnom sistemu. Sredstva za regionalna pozorišta su u cjelini jednaka 90 miliona kruna, dok je Putujući teatar dobio dodatnih 30 miliona. Opštinska pozorišta su dobila 40 miliona, u 1991.-1992. godini dok je Putujuće pozorište za djecu dobilo nekih 12 miliona. Pri ulasku u 1990. godinu javne subvencije su se povećale za oko 40% i to od prihoda prodaje ulaznica. Tako su najniže cijene ulaznica iznosile isto koliko i ulaznice za kino. U 1992. godini je bilo otprilike 1,400 članova u svakoj glumačkoj udruzi. Postojala su dva nacionalna festivala koja se se održavala svake godine a najveći festival bi se održavao svakog septembra u Aarhusu (Rubin, 2000:223).

4. Danski model teatra i društveni razvoj

Tabela 1: Osnovni pokazatelji

Država	Danska
Glavni grad	**Kopenhagen**
Politički sistem	**Parlamentarna demokratija i Konstitucionalna monarhija**

Površina	**42 915 km2** (Bez Grenlanda i Farskih otoka)
Stanovništvo	**5 620 516**
Naseljenost	**128,7 stanovnika/km²**
Srednji životni vijek	**79,39**
Stopa pismenosti odraslih	**99,8 %**
Stopa penetracije interneta	**93,4 %**
Stopa nezaposlenosti	**7,9 %**
Omjer zaposlenih prema populaciji	**59,2 %**
HDI	**0,9** (10. u svijetu)
Zvanični jezik	**Danski**
Stanovništvo druge nacionalnosti	**6,2 %**
Zvanična valuta	**Danska kruna** (DKK)
Primarni izvor energije	**Fosilna goriva** (70,58 %)

Danska je najmanja država u nordijskoj regiji, sa ukupnom zemljišnom masom približno iste veličine kao Finnmark provincija u Norveškoj. S druge strane, Danska ima dosta plodnog, obradivog zemljišta i maksimalno iskorištava svoje prirodne resurse. Sa oko 5,5 miliona stanovnika, Danska je najgušće naseljena zemlja u nordijskoj regiji. Približno 1,2 miliona stanovnika živi u i oko glavnog grada, Kopenhagena. Danska je ustavna monarhija, međutim, Kraljica Margrethe II nema stvarnu političku moć, i parlament (Folketinget), je najviši organ u zemlji. Danska je članica EU, ali je zadržala krunu kao svoju valutu. Ova država je također članica NATO-a. Najvažniji izvori prihoda u Danskoj su naftni i drugi oblici energije, medicinska industrija, poljoprivredni proizvodi, transport i IT usluge. Bitni ekonomski faktori su prikazani u *Tabeli 2*. Iz iste se može uvidjeti značajan ekonomski pad početkom 2011-te godine, kada je proglašena ekonomska kriza na svjetskom tržištu.

Tabela 2: Prikaz značajnih ekonomskih faktora za Dansku

Opis predmeta	Jedinica Mjere	Skala	2010	2011	2012	2013	2014
Bruto domaći proizvod	Nacionalna Valuta	Milijarde	1798,64	1833,4	1866,77	1886,39	1915,41
Bruto domaći proizvod	USD	Milijarde	319,812	341,498	322,277	335,878	340,806
Bruto domaći proizvod po stanovniku	USD	Jedinice	57782,72	61413,55	57750,31	59950	60563,62

Ukupne investicije	Procenat BDP-a		18,417	19,459	18,937	18,755	19,341
Bruto državna štednja	Procenat BDP-a		24,146	25,2	24,562	25,962	25,596
Generalni vladini ukupni prihodi	Nacionalna Valuta	Mili-jarde	977,23	1004,2	1029,40	1056,68	1080,61
Generalni vladini ukupni prihodi	Procenat BDP-a		54,331	54,772	55,143	56,016	56,416
Generalni vladini ukupni rashodi	Nacionalna Valuta	Mili-jarde	1026,31	1042,16	1097,84	1076,7	1045,81
Generalni vladini ukupni rashodi	Procenat BDP-a		57,06	56,843	58,809	57,078	54,6

Svjetska ekonomska kriza iz 2011. godine uticala je i na ekonomiju Danske, te je vidan pad u bruto domaćoj proizvodnji od 1%. Uprkos tome, Danska je za samo dvije godine uspjela da izađe iz krize pa je njen BDP za 2014. godinu u potpunosti se izravnao sa stanjem prije početka ekonomske krize. Kao jedan od mogućih faktora koji su uticali na ovaj brz oporavak jeste i smanjenje vladinih rashoda naspram prihoda za 2-3%.

Umjesto zaključka – kvalitet, a ne kvantitet

Specifičnost danskog teatarsog modela se ogleda u raznim uticajima iz Evrope koji su oblikovali ovaj sistem, što je postajalo posebno izraženo od kraja 1960-tih godina. Nakon desetljeća uspona i relativno blagih padova u Danskoj se razvio jedan moderan model teatarske produkcije koji dovodi u balans stalne potrebe publike i nove eksperimentalne forme teatra i kazališne produkcije.

Teatarski model Danske kakav je prisutan danas formiran je simbiozom dobrih praksi i kulturnog modela. Filozofija "štedljivosti", tj. uzimanja onoliko koliko je potrebno, pomogla je da ova država izađe iz ekonomske krize iz 2011. za samo dvije godine. Istim principom su vođeni i teatri unutar ovog organizacionog modela sa jasno i pragmatično definiranim repertoarima.

Uprkos ovom naizgled nefleksibilnom sistemu gdje je namjenski centralizovano organizovan aranžman prodaje ulaznica, pravno i finansijski svi teatri uživaju veliku slobodu u osmišljavanju svojih repertoarskih sadržaja. Dok s druge strane upravo ovaj centralni sistem omogućava mobilnost unutar teatarske mreže koju je Danska izgradila. Na ovaj način uspostavljena je mreža koja radi na više nivoa – nacionalni, regionanli, lokalni – ohrabrujući mobilnost teatarskih kadrova i ravnomjernu raspodjelu finansijskih sredstava.

Posebna važnost u Danskoj se daje eksperimentalnim, putujućim i lokalnim teatrima zbog njihove uloge u razvijanju odnosa sa publikom i njenom edukacijom, ali isto tako razvijanjem novih teatarskih kapaciteta i potencijala gdje samo najbolji napreduju u profesionalne teatre, kao što je to Kraljevsko pozorište u Kopenhagenu.

Literatura i izvori

Evans M. (2002) The Continuum Companion to Twentieth Century Theatre, London: Continuum

Nordic Theatre Studies: Yearbook for Theatre Research in Scandinavia 2/3 (1989) Theatre Studies in Scandinavia: Traditions and Developments, Copenhagen: Munksgaard

Rubin D. (2000) World Encyclopedia of Contemporary Theatre: Volume 1: Europe, London: Routledge

- **Centralna baza podataka EU** - http://ec.europa.eu/eurostat/data/database
- **Državni zavod za statistiku Danske** - http://www.statbank.dk/
- **Danska teatarska unija** - http://www.danskiti.dk/
- **Fondacija danskih umjetnosti** - http://www.kunst.dk/
- **Evropska mreža informativnih centara za izvedbene umjetnosti** - http://enicpa.info/
- **Internacionalni monetarni fond** - http://www.imf.org/
- **Internacionalni pozorišni institut** - http://www.iti-worldwide.org/
- **Izvještaji ljudskog razvoja pri Ujedinjenim Nacijama** - http://hdr.undp.org/en
- **Mreže za istraživanja i saradnju kulturnog razvoja** - http://www.culturelink.org
- **Nordijska asocijacija** - http://www.norden.org/en/
- **Pregled kulturnih politika i trendova u Evropi** - http://www.culturalpolicies.net/

..0..

JAKOV AMIDZICH - ZORAN PAVLJASEVICH - LJUBISA VELJKOVICH - SRDJAN VUKADINOVICH

Danish Theater Production Model

Summary

Denmark's social environment is quantitatively the smallest in Scandinavia. Both by territory and by population. However, the Danish theater model is one of the most specific and built in Europe. It is no wonder if we keep in mind that he takes over in his production and creative being the best from the English, German and French theater models. By incorporating standard long-term production constants in its model, Denmark has supplemented something like this with its quantitative features, as well as linguistic and dramatic ones. During the search, which was shaped by both ups and downs, a modern model of theater production was constituted and developed in Denmark, which balances the constant needs of the audience and new experimental forms of theater and theater production.

Key words: Production Model - Danish Theater - Production Being – Creative Nucleus - Audience Needs - Forms of Theater

DAMIR ALTUMBABIĆ - JASMINA ČELEBIĆ - SRDJAN VUKADINOVIĆ

ANTIČKA DRAMA OD STUDENTSKE INSCENACIJE DO PROFESIONALNE KAZALIŠNE PRODUKCIJE

Sažetak. Tragedija po antičkim motivima je određeno dramsko djelo koje postoji od perioda Eshila, Sofokla i Euripida, te netom nakon njihovog „odlaska sa scene". Kao žanr tragedija se razvijala u zavisnosti od epoha, preko Vergilija, zatim kasnije Šekspira, Rasina, Getea, pa sve do savremenih iščitavanja tragedija po antičkim motivima, kakve su «Antigona» i „Medeja" Žan Anuja, «Muve» Žan Pol Sartra, «Antigona» Bertolda Brehta, do Milerovih «Medeje» i «Filokteta».

Imajući u vidu značaj i složenost rada na inscenacijama dramskih tekstova koji su nastali po antičkim motivima jako zanimljivo je razmotriti i analizirati predstave koje su bazirane na pomenutoj tekstualnoj potki, a koje su producirane u prvim decenijama trećeg milenijuma. Iz takvih relacija moguće je, na jednoj strani, zaključiti o interesovanju za antičku dramu, a na drugoj o stvaralačkim kapacitetima protagonista da se uhvate u koštac i na scenu iznesu teret i svu višeslojnost ovih drama.

Još veću pozornost izazivaju situacije u kojima su predstave po antičkim motivima nastale kao rad studenata na visokim školama dramskih umjetnosti, a iste kasnije producirane na scenama akademskog, odnosno profesionalnih teatara. Spoj akademskog i profesionalnog kazališnog ambijenta tvori posebnu kreativnu simbiozu koju odlikuju posvećenost, energija i kreacija da se do kraja dovede jedan složeni dramski poduhvat kakav je rad na komadima sa antičkim motivima.

Ključne riječi: Antička drama – Akademsko pozorište – Profesionalno kazalište – Studentski rad – Kreativna simbioza – Posve ćenost – Stvaralačka energija.

1. U v o d

Status i značaj koji ima tragedija danas pozicioniran je zahvaljujući, prije svega, antičkim tragičarima koji su najzaslužniji za tragediju kao žanr, a to su Tespis, Eshil, Sofokle i Euripid, ali i možda najzaslužnije mjesto pripada Aristotelu koji je u svom djelu „Ars poetika" ili „O pjesničkoj umjetnosti" opisao tragediju i ukazao na njen ogroman značaj. Upravo njegovo upućivanje na značaj tragedije kao žanra, uspjalo je da sačuva baem neka djela Eshila, Sofokla i Euripida, dok su djela Tespisa izgubljena i ako se on smatra osnivačem i pokretačem tragedije.

Generalno na mnogim savremenim teatarskim scenama veoma je malo prikazivana i zastupljena antička tragedija, odnosno djela koja su pisana

po uzoru na antičku tragediju, što govori o nespremnosti ansambala da se upuste u rad na zahtjevnim djelima kakve su zapravo antičke tragedije.

Međutim, izuzetak u tom smislu je tuzlanski Teatar Kabare na čijoj sceni je u toku nešto više od jedne decenije egzistiranja (2002-2012) premijerno izvedeno šest antičkih komada. Da bi se uvidio značaj pomenute repertoarske profilacije nužno je napomenuti da je u toku šest decenija egzistiranja profesionalnog pozorišta u Tuzli izvedeno samo četiri predstave koje su radjene po antičkim motivima. Činjenica da je jedan mali i komorni teatar imao na svom ne dugom repertoaru 60% ukupno izvedenh antičkih drama, u jednoj regiji, govori o posebnom dramološkom senzibilititetu ovog Teatra i kreativnim kapacitetima protagonista raznih profila koji su bili angažovani na realizaciji ostvarenih inscenacija.

2. Jedina izvorna antička tragedija i njena inscenacija

Publika Teatra Kabare Tuzla imala je priliku da na matičnoj sceni vidi jedinu izvornu antičku tragediju, a riječ je o Euripidovoj[1] **„**Ifigeniji u Aulidi**“[2]**, koja je rađena kao ispit iz scenskog govora, na Akademiji dramskih umjetnosti Tuzla, sa studentima druge generacije ove akademije, odsjeka „Gluma“, a koja je doživjela odmah produkciju u teatru Kabare Tuzla i to premijerno na 1.TKT-festu.

Priča o žrtvovanju mlade Ifigenije radi Bogova koji to stavljaju kao ultimatum za nastavak borbe protiv Troje, zaparvo je priča o časnosti mla-

1 Euripid (otok Salamina, 480. pr. Kr. -Aretusa, Makedonija, 405. pr. Kr) bio je starogrčki dramatičar. Uz Eshila i Sofokla spada među tri najpoznatija tragička pjesnika. Smatralo ga se i sljedbenikom sofista. Napisao je oko 90 drama-tragedija. Na natjecanjima je pobjedio četiri puta i jednom posmrtno. Prvi puta je pobjedio 441.pr.Kr nepoznatom tetralogijom.njegov istoimeni sin je prikazao tetralogiju i poslje očeve smrti i još jednom pobjedio. Sastojala se od djela „Ifigenija u Aulidi“, „Alkmeon u Korintu“(ne sačuvano djelo) i „Bakhantice“ („Bakhe“). Sačuvano je 17 njegovih tragedija, a autentičnost 18 tragedije „Res“ nije potvrđena.

2 Ifigenija, ćerka Agamamnonova i Klitemnestrina, sestra Elektrina i Orestova. Priče o njenoj sudbini sale su Euripidu, gradivo za dvije drame, i to su: Ifigenija u Aulidi i Ifigenija na Tauridi. Sadražaj Ifigenije u Aulidi je slijedeći. Nepogodan vjetar zadržava Ahejce, u Aulidi, te tako ne mogu da otplove u Troju. Po savjetu Kalhanta, vrača, Agamemnon je poslao pismo da dovedu Ifigeniju da je tobože uda za Ahileja, a zapravo istina je da želi da je žrtvuje božici Artemidi, kako bi ova skinula prokletsvo i ponovo poslala vjetar. Pošto se odmah pokaje, Agamamnon odmah šalje drugo posmo Klitemnestri da ne dovodi Ifigeniju, no sada Menelaj uhvati glasnika i oduzima mu pismo, te Ifigenija dolazi sa Klitemnestrom i malim Orestom. Kada Ahilej sazna da su njegovo ime iskoristili za prevaru biva veoma bijesan i obećava Klitemnestri koja ga moli da spasi Ifigeniju da će to i učiniti, no na kraju odustaje. Klitemnestra preklinje i Agamamnona da odustane od žrtvovanja sopstvene kćerke no on odbija njenu molbu. Ahilej odustaje kada mu njegova vojska i Mirmidonci ne daju da se miješa. Kada na kraju sama Ifigenija vidi da sudbina cijele vojske, svih junaka zavisi od njenog života odlučuje da svoj život žrtvuje za dobro cijele Helade. Pošto se oprosti sa majkom i malim Orestom, bratom, odlazi ka žrtveniku, kome prilazi sama bez poveza oko očiju. Nakon što bude prinesena kao žrtva, Klitemnestri doalzi glasnik sa vijestima da je božica Artemida, skonila tijelo Ifigenijino, uznjevši je tako među bogove, a na njeno mjesto na žrtveniku podmetnula košutu.

de Ifigenije i nepravde Bogova, kao i vojskovođa, na čijem čelu je Agamamnon, Ifigenijin otac. Tragedija, koja je lična, porodična, pretvara se u dobrobit društva, u dobrobit rata, ako rat može da ima dobrobit, te se put jedne veće tragedije, Trojanskog rata, u kojem mnogi junaci izgube živote, a Troja biva uništena, nastavlja, sudbina je htjela da Ifigenijin mladi život bude iznaneda prekinut i žrtvovan za ostvarenje sudbine mnogih. Mlada, nevina, čista, kao savršeno biće, služi kao savržena žrtva bogovima koji je u trenutku izvršavanja surovog čina, pretvaraju u košutu i tako spiraju krv sa svojih surovih ruku, izdižući Ifigeniju do sebe, dajući joj tako besmrtnost.

Sukob različitih junaka, braće, Agamamnona koji je prihvatio da bude vođa u borbi protiv Trojanaca, te Menelaja, zbog kojeg je ovaj rat i započet, počinje da se razvija kada prorok izkaže volju bogova, što Agamamnona dovodi u težak položaj, da svoju mezimicu žtrvuje, pored Menelajeve djece. S obzirom da je prihvatio poziv da bude vođa, sada mu je teško odustati, u pitanju je čast ali i životi grka koji će biti ugroženi od strane Trojanaca.

Tu je i možda najžešći sukob, između Agamamnonove žene Klitemneste i njega, u borbi za Ifigenijin život. Klitemnesta ne želi da žrtvuje kćer za sveopšte dobro, ona kao majka to ne rauzmije, i odbija da se pokori Agamamnonu, no taj sukob prekida sama Ifigenija koja odlučuje da se žrtvuje za sveopšte dobro, i ako u strahu i suzama, odbija da je iko vodi ka žrtveniku, niti da joj vežu oči. Upravo u tom momentu ona postaje tragička junakinja što samu tragediju dovodi do usijanja i maksimane tenzije.

Sukob između Agamamnona i Ahileja, mnogo je više obećavao, s obzirom da je Ifigenija na prevaru dovedena u tabor Grka, kako bi je udali za Ahileja. To je bila Agamemnonova prevara kako bi je doveo da je žrtvuje. Ta prevara nije se dopala Ahileju, najvećem Grčkom ratniku, jer je njegovo ime iskorišteno za prevaru, te samim tim i ukaljano.

Ovu tragediju o stradanju i žrtvovanju mladosti režirao je Zijad Gračić, glumac Zagrebačkog HNK. Iako zamilšljen kao ispit iz scenskog govora, sa većim dramaturškim zahvatima, skraćivanjem teksta, te ukidanju hora (ostavljanje samo horovođe), ovaj tekst je na kraju iznikao u konkretnu i veoma ozbiljnu teatarsku predstavu. Premijerno izvedena tragedija „Ifigenija u Aulidi“ bila je na matičnoj sceni Teatara Kabare Tuzla, 1.aprila 2003. godine, zadnjeg dana 1.TKT festa, te tako dobila čast da zatvori ovaj Festival. Scenografiju predstave potpisuje Suad Avdagić, kostime Šefika Hukić, muziku Darko Hajsek, a dizajn svjetla i tona Almir Čorhodžić. U predstavi su igrali : Sanela Babić u naslovnoj ulozi, ulozi Ifigenije, Damir Mahmutović kao Agamamnon, Dalibor Brkić kao Menelaj, Boris Balta kao Ahilej, Nikolina Baškarad kao Klitemnestra, Jasmina Čelebić kao narator, Damir Altumbabić kao glasnik i Jasmin Mekić kao rob.

Pored TKT festa, predstava je još izvedena i na Susretima akademija, u pratećem programu brčanskih Susreta 2003.godine, te na matičnoj sceni TKT-a, u slobodnoj prodaji te organizovano za učenike srednjih škola.

3. Milerova „Medeja“ redateljski bazirana na artoovskoj koncepciji teatra surovosti

Jedna od tragedija s antičkim motivima, koja je postavljena na sceni Teatra Kabare, bila je „Medeja“3 autora Hajnera Milera4, a u režiji Damira Altumbabića. To je jedina samostalna produkcija Teatra Kabare Tuzla, kada su u pitanju komadi sa antičkim motivima. Riječ je o tekstu koji je dramaturškim potezima pretvoren u monodramu. Priča o ubistvu sopstvene djece radi osvete mužu koji ju je prevario bila je idelan tekstualni predložak za teatarski eksperiment, koji je trebao da istraži prostore teatra surovosti. Redateljski koncept baziran na Artoovskoj koncepciji teatra surovosti, te Brehtovskom epskom teatru, otvorio je jedan novi pogled na kreiranje antičkih likova, koji nije baziran primarno na misli, već na teatru i njegovim poetikama. Sam proces rada, koji je bio eksperimentalni doveo je do takvih rezultata koji su pomalo promjenili i samo temu teksta, te tako stvorili novu ideju, a sve je bilo bazirano na Milerovoj izjavi: „Moji tekstovi govore više od mene.“5 Istraživanje na polju glumačkih resursa, tijela-po-

3 Medeja je jedna od Euripidovih tragedija, za koju je „gradivo“ uzeo iz mita o Jasonu i Medeji. Da bi od svoga strica Pelije dobio kraljevstvo koje mu je nasilno oteto, mora Jason da donese iz Kolhide zlatno runo. Sagradi galiju Argu, i sa najboljim junacima stigne u Kolhidu gdje vlada kralj Eet. Uz pomoć njegove kćerke Medeje, vračarice, koja se zaljubljuje u njega, on ubija zmaja koji čuva zlatno runo, uzme Medeju i sa njom i svojom družinom pobjegne u Jolk gje je neko vrijeme kraljevao, no ubrzo moradne napustit Jolk i preseliti se u Korint, gdje i počinje Euripidova drama. Kada su došli u Korint Jason odlučuje da se oženi kćerkom korintskog kralja Kreonta, Glaukom, ali da zadrži djecu koju je stekao sa Medejom., a samu Medeju da otjera. Ona ovim biva strašno uvrijeđena jer mu je pomogla da se dokopa zlatnog runa, prevarivši tada svoga oca, ubiši svog rođenog brata, te Jasonovog strica, ona koja se svega odrakla radi ljubavi prema Jasonu, koji je sada želi odbaciti. Medeja obećava osvetu. Tada baš kroz Korint prođe kralj atinski Egej i Medeja mu se požali, a on obeća da će je zaštititi. Medeja prihvati ponudu i stane smišljati plan osvete. Po djeci šalje novoj Jasonovoj nevejesti darove, otrovanu vjenčanicu i zlatan vjenac, a djecu kada se vrate sprema da ubije. No ta odluka joj teško pada, no kada glasnik donosi vijest o strašnoj Glaukomoj i Kreontovoj smrti, te je savjetuje da odmah bježi, jer ako je stignu Korićani oni će je ubiti. Pošto vidi da će oni ubiti i njenu djecu, ona se odluči da im presudi i da ih majčinskom rukom ubije, tako što ih zakolje. Time je do kraja izvršena osveta nad Jasonom koji ju je izdao, ostao je bez nove nevjeste, bez kraljevstva ali i bez nasljenika, djece, sam.

4 Hajner Miler (Heiner Muller, 1929.-1995.), nemački je dramatičar, redatelj, rođen u Ependorfu, pokrajina Saksonija. Krajem rata regrutovan u rajhsarbajtsdinst. Poslije rata završava gimnaziju. Radi kao službenik, bibliotekar, bavi se novinarstvom. Godine 54./55. postaje naučni saradnik udruženja pisaca NDR a zatim urednik časopisa «Junge Kunst». Sarađuje u pozorištu «Maksim Gorki» u Berlinu. Postaje slobodan umjetnik. Iz udruženja pisaca isključen 1961.godine. radi kao dramaturg. U SAD drži predavanja tokom 75. i 78.godine. Nosilac je nagrada Hajnrih Man, medalja Erih Vajnert, nagrada kritičara Berliner Zeitung...
Umro je u Berlinu 1995.godine.
Najznačajnija djela su mu: «Mašina Hamlet», «Kvartet», «Obala đubrište Medeja kao materijal predio sa Argonautima», «Tit Andronik», «Filoktet»...

5 Selma Abdić i Damir Altumbabić, «...Medeja...»-tekst iz afiše, Teatar Kabare Tuzla, 2005

kreta, glasa i govora, procesualno je predstavu dovelo najbliže ritualnom obliku, koji je bio baziran na kricima, uzdasima, nekontrolisanoj glasnoći u govoru, grotesknim koreografijama i fizičkom građenju lika. Pored Martine Kujundžić i Damira Altumbabića, ekipu predstave činili su, Dražen Mulaosmanović, Goran Smajlović i Slobodan Brkić koji potpisuju muziku, Damir Pirić koji je radio video (film) za potrebe predstave, Selma Abdić kao asistent režije, Zoran Pavljašević kao majstor tona i svjetla, te Armin Šabić, kao producent predstave.

Premijerno izvođenje bilo je na matičnoj sceni, TKT-a 15.oktobra 2005. godine.

Srđan Vukadinović, u monografiji o Teatru Kabare Tuzla, pod nazivom: „Suvremeni balkanski teatar apsurda i teatar Kabare“, o projektu „Medeja“ piše: ***„****Projekt „Medeja“ rađen po tekstu Heinera Mullera , rađen je u režiji Damira Altumbabića i glumačkoj kreaciji Martine Kujundžić. Na matičnoj sceni Teatra Kabare ovaj projekat je premijerno izveden 15.listopada 2005.godine. U inscenaciji Mullerovog teksta autorski tim se hvata u koštac sa društvom i njegovim proturječnostima, ispoljavajući i jasno naglašavajući estetske i generacijske stavove. U predstavi se nastoje spojiti dvije lazališne koncepcije i to Artoov teatar surovosti i Brechtov epski teatar. Te dvije koncepcije su, u svojoj osnovi, strukturni segmenti šireg filozofsko-kazališnog sistema označenog kao teatar apsurda. Rad redatelja sa glumicom u ovom projektu odlikuje istraživačko-labaratorijski pristup u kome se traga za pronalaženjem i narpčitim naglašavanjem glumačkih resursa na nesvakidašnji način. Mit o Medeji poznat iz antičke književnosti, napisan je suvremenim teatarskim jezikom i scenski insceniran kazališnim sredstvima koja u određenim trenucima ne ostavljaju ravnodušnim posjetioce u smislu promišljanja drugačijeg poimanja svijeta i odnosa u njemu. Predstava pokazuje koliko nije moguće razdvojiti kazalište od života i koliko ovaj tekst govori mnogo više od njegove tekstualne značajke****.“***[6]

Analitičnost profesora Vukadinovića govori nam o pristupu u kreiranju ove predstave, koji je bio od početka do kraja eksperimentalni, ali koji nije narušio osnovni koncept i ideju predstve, a to je da antički likovi mogu da budu veoma savremeni i da govore o svevremenim problemima i iz današnje perspektive, na jedan eksperimentalni teatarski način. Sam Milerov tekst, koji je „izvrnut“ i koji je zapravo jedna savremena tragedija-groteska, kao polazna tačka, inspiracija-provokacija, vodili su predstavu u tom, eksperimentalnom smjeru, gdje antički lik Medeja, živi današnje vrijeme, ali još surovije. Upravo ta potreba skretanja pažnje gledaocima na vrijeme u kojem žive, kroz jedan savremeni tekst, a koji se bavi svevremenim likom - „Medejom“, bio je jedan od razloga u inscenaciji ovog teksta. Drugi razlog za inscenaciju ovog teksta i postavljanje na scenu Teatra Kabare Tuzla, jeste njegova „savremena-eksperimentalna“ forma koja je akterima ovog projekta pružala mogućnost labaratorijskog rada na tesktu, odnosno predstavi, kako bi ispitali mogućnosti glumačkih resursa. Pored matične scene, u teatru Kabare Tuzla, predstava je još igrana u Alterartu u Travni-

6 Srdjan Vukadinović, monografija Teatra Kabare Tuzla: „Suvremeni balkanski teatar apsurda i Teatar Kabare“, Tuzla 2006. str. 5

ku, gdje je također dobila dobre kritike, prije svega nečega što je drugačije i novo, a bazirano je na antici.

4. Milerov „Filoktet“ na tragu Grotovskog

Projekat s antičkim motivima, koji je postavljen na scenu teatra Kabare Tuzla, je i „Filoktet“[7], ponovo tekst Hajnera Milera i ponovo u režiji Damira Altumbabića. Riječ je o moglo bi se reći manje eksperimentalnom tekstu, u odnosu na njegove „Medeju“ ili „Hamleta-mašinu“. U ovom tekstu Miler izbacuje hor, izbacuje Bogove, sve je svedeno na sukob Filoktet-Odisej-Neoptolem, te samo pojedine misli pojačava, čini ih surovijim i tako dobija na kvaliteti metafora. No bez obzira što Miler nije pravio radikalnije izmjene na tekstu i u ovoj predstavi je eksperiment bio proces kroz koji je cjela ekipa predstave prošla. Ponovo se redatelj odlučio na istraživanje glumačkih resursa, na pravljenje predstave u kojoj je tekst samo povod za kreiranje novog djela. I ako su misli veoma jake i možda čak primarne, Damir se odlučuje da sa glumcima istražuje jedan drugačiji vid komunikacije i govora koji je baziran na pokretu, na dahu, kriku, na pretjeranim glasovnim konstantama, a ne primarno na mislima. Sada na tragu rada Ježija Grotovskog i njegovog siromašnog teatra i ponovo Artoovse surovosti gradi koncept predstave.

„Predstava „Filoktet“, rađena po tekstu jednog od najznačajnijih europskih pisaca druge polovine 20.stoljeća Heinera Mullera, nastala je pos ličnom producentskom modelu kao i prve dvije predstave iz sezone 2007. godine. Rađena kao samostalni diplomski projekat jedne grupe studenata-apsolvenata iz pete po redu generacije tuzlanske Akademije dramskih umjetnosti, pod mentorstvom profesora Vlade Keroševića, kasnije je producirana kao poseban teatarski projekt. Svoje premijerno izvođenje imala je 17.veljače 2008.godine. Kroz lik antičkog junaka Filokteta, pokazuje se posrtanje duha u suvremenom društvu. Sustav vrijednosti je urušen i u takvim društvenim uvjetima stanje duha je minornije. Ukazati na tako nešto i pokazati pravu sliku stanja duha, izgleda može samo teatar. Refleks teatarske slike na stvarna događanja u životu je nešto što može djelovati

7 Ima nekoliko tragedija, kojima je Filoktet gradivo. Filoktet je svoj luk i otrovne strijele dobio od svoga prijatelja Herakla, pošto je podžegao vatru pod lomaču koju je Herakle složio da gori Eti da se na njoj spali. Kada su Heleni plovili prema Troji, Filokteta ujede zmija otrovnica i stvori takvu ranu koja je zadavala strašne bolove ovom junaku, ali koja je i veoma smrdila te zbog Filoktetovih krika i jauka, ali i smrada remetila ostale vojnike da prinose žrtve bogovima i tako im onemogućavala da krenu dalje, na Troju. Na Odiseja padne obaveza da smisli plan kako de se riješe Filokteta, da bez njega krenu dalje. Na prevaru, kada je zaspao, Odisej ostavlja Filokteta na pusto ostrvo Lemnos i tako ga prepušta na milost i nemilost pustoši i lešinarima. Deset godina je Filoktet u mukama proveo sam na pustom Lemnosu, pateći se sa svojom ranjenom, krvavom nogom. Nakon deset godina , pošto je proročanstvo reklo da Troju mogu pobjediti samo uz pomoć Filokteta i njegovog čarobnog luka, Odisej ponovo kreće na Lemnos po Filokteta kojeg je ostavio tamo, izdao, ali kreće sa

Neoptolemom, ahilejovim sinom. Tu počinje priča o Filoktetu, o njegovom sukobljavanju sa svojim smrtnim neprijateljem Odsejem ali i Neoptolemom

veoma upečatljivo.

Može se pojedinac duboko zamisliti pred tim surovim dešavanjima u društvu koja razaraju stanje duhovnosti i čovjekovog stvaralaštva. Suvremenom čovjeku u tom smislu i stoji veoma malo sredstava na raspolaganju da bi proizveo preispitivanje stanja duha. Pokazano je i to u ovoj predstavi Teatra Kabare gdje je glumac-čovjek ogoljen od svih spoljnih i menifestnih sredstava kojima bi tako nešto mogao ostvariti. Čovjeku ostaje isto onoliko sredstava, veoma malo, ali i jako puno, kojiko i glumci imaju u ispoljavanju svog teatarskog habitusa.“[8]

Nesporno je da predstava „Filoktet“ može da se analizira sa sociološkog aspekta, kao komad koji govori o odbačenima u društvu i u tom smislu, ovaj tekst je veoma aktuelan, te se može posmatrati iz današnjeg vremena ali i miljea u kojem živimo. Odbačeni borci, zaboravljeni, ostavljeni na milost i nemilost života bivaju ponovo pozvani kada to vlastima zatreba za novu „političku pobjedu“, no komad se može posmatrati i sa psihološkog apekta, ponovo aktuelno, ako borci koji imaju PTSP i ne znaju za normalan vid komunikacije, sve im je svedeno na osvetu, mržnju, rat, krv, smrt... Jedan od zanimljivih momenata u predstavi je taj što lik Odiseja igra glumica, i to na jedan profinjen ženski način, dok je karakterna crta ratnika bila urađena kroz fizikalizaciju lika, kao lovca, dok je vanjština bila potpuno ženska, bez šminke ili maske. Razlog ovome potezu bila je činjenica da je i sam Hajner Miler često bio sklon takvim postupcima, da glumicama da da igraju muške, a glumcima ženske likove, kako bi iskazao ono što ga je cijelog života zanimalo u teatru, a to je tijelo.

U predstavi su igrali: Hazim Mujčinović, kao Filoktet, Sanela Babić kao Odisej i Matej Baškarad kao Neoptolem. Muziku za predstavu je uradila Lejla Mulaosmanović, dok je scenski pokret radila Sanela Babić.

Predstava je igrala na nekoliko domaćih ali i internacionalnih festivala, a najznačajniji je svakako Edinburgh Fringe Festival.

Zanimljivo mišljenje o tragediji Filoktet, ali Sofoklovoj, dao je i profesor, dr.Dušan Rnjak: *„Šta će nam priča o Filoktetu danas? Kome je još stalo do grčkih junaka iz trojanskog rata? Ali upravo univerzalnost i svevremenost problema kojima se bavi antička drama pomoćiće da se lakše prevaziđu teškoće u vezi sa njenim prikazivanjem. I danas ima Filokteta ili odbačenih junaka kojih se setimo onda kad nam zatrebaju i nudimo im rehabilitaciju. Sličnih primera Filoktetu ima mnogo. I dalje postoje Fedre, Elektre, Antigone, Alkeste, Menelaji i Odiseji, Ajanti, Trojanke i pribegarke, lepe Jelene i Medeje, Agamamnoni i Klitemnestre, ratovi, uništenja i bezumlja razne vrste. I dalje se grade kule u oblacima, spore pesnici za prvenstvo, sinovi sa očevima, građani sa političarima, školskim reformama, i dalje se bore mladići za devojke, ljudi sa namćorima i osobenjacima.“*[9]

Upravo ovakva analiza svevremenosti i savremenosti Filokteta kao

8 Srdjan Vukadinović, monografija Teatra Kabare Tuzla: „Kazališna čarolija koja traje i Teatar Kabare“, Tuzla 2008.str.13

9 Antički teatar na tlu Jugoslavije, Zbornik radova, Matica Srpska, odeljenje za društvene nauke, Novi Sad, 1989, str.17-18

teksta, može se primjeniti i na Milerovu verziju o ovom antičkom junaku, čija je priča preživjela do današnjih dana, kada je veoma aktuelna, možda čak i aktuelnija od vremena kada je pisan osvrt profesora, dr.Dušana Rnjaka. Naime fabula u oba teksta i Sofoklovom i Milerovom ostaje skoro ista, motivi su svakako indentični, ali je kraj drugačiji. Sofokle ostavlja mogućnost spasa za grke, dok Miler stvara jedan hermetičan i bezizlazan komad koji počinje ali i završava se crnilom i apokalipsom. Gledanje na tragediju „Filoktet" Hajnera Milera iz položaja savremanog društva u gledaocima stvara odnos prema apokalipsi i vremenu koje dolazi, a koje je sve crnje i crnje, sve bezizlaznije, sve surovije. Upravo redateljski koncept Damira Altumbabića, da kroz prazan, ali geometrijski određen prostor (trokut),ali kroz potpunu osiromašenost scene, sa muzičkim akcentima, na tragu Džon Kejdža, pokuša prikazati apokaliptično stanje, koje glumci kroz neobično korištenje glumačkih resursa još više nagovještavaju. Miler je već u jeziku komada ušao u savremeni prostor sa jednom „antičkom" tragedijom. Komad pun metafora, koje se očituju u jeziku Milerove tragedije, govori da je riječ o savremenom događaju koji se dešava danas, a koji je još iz vremena grčkih tragičara. Fabula je ostala skoro ista, s tim što se kod Sofokla, Filoktet vtari pod zidine Troje na nagovor Herakla, dok kod Milera biva ubijen od strane Neoptolema, čije ime znači „novi rat". Ono što je redatelj ove predstave tražio sa glumcima, ali i drugim saradnicima, jeste da jednu antičku tragediju predstave na način da ona bude i danas aktuelna i u komunikaciji sa publikom. Kako kaže profesor Dušan Rnjak u zborniku radova o antičkom teatru na tlu Jugoslavije: ***„****Sigurno je da svaka dobra predstava mora biti primerena savremenom scenskom senzibiltetu. Također, mora imati određeni nivo aktuelizacije zbog njenog prihvatanja. Zatim, ne treba težiti ka doslednoj rekonstrukciji predstave iz antičkog vremena, jer je to iz više razloga nemoguće. Pre svega, mi i ne znamo kako je jedna predstava u antičkom pozorištu tačno izgledala. Sem toga, deo predstave čini i publika koju nije moguće rekonstruisati. Zbog toga su takve predstave anahrone i često smešne****".*[10]

To je i jedan od razloga zašto se reditelj, opredijelio za Milerovog, a ne Sofoklovog Filokteta, jer je Milerov savremeniji i ne obavezuje na „rekonstrukciju" orginalne antičke tragedije i na eventualni promašaj zbog toga. Ova tragedija je „intimnija" jer nema ni hora koji komentariše, sve se svodi na sukob Filoktet-Odisej-Neoptolem, bez uplitanja viših sila. Ovdje je tragedija izazvana voljom ljudskom, a ne voljom bogova i zbog toga je još realnija, nama, u vremenu u kojem živimo bliža, ali i surovija. Pored odabira Milerovog Filokteta, redatelj se odlučio i za neobičan dramaturški potez, u kojem glavnoj glumici daje ulogu Odiseja kao „ratnika novog doba" koji se bori umom i prepredenošću, koja je najviše nalik ženskom karakteru. Odisej pobjeđuje mozgom, razumom, a ne mišićima. Ne skrivajući žemski lik, glumicu, ne koristeći masku i šminku. Protagonistica je svojim senzibilitetom igrala ovog poznatog antičkog junaka, oslikavajući osobinu ratnika samo kroz aktivni fizički stav. Tumač lika Filokteta, samo je na momente

10 Ibid. str. 18

oslikavao bolnu nogu, kricima, koji su bili određeni muzičkim etidama (akcentima) i ako je cijelo vrijeme igrao kao da je ta noga povrijeđena, šepajući i hodajući poput zvijeri, oslanjajući se i na ruke. Upravo ta fizička crta dala je Filoktetu, taj surovi oblik, stvarajući od čovjeka-zvijer. Saznanje da je već deset godina sam na pustom otoku Lemnos, prepušten lešinarima i okrutnim valovima, od čovkeka napravila je zvijer od Filokteta. Način na koji se izražava, na koji koristi govor-metafore, način na koji se koristi glasom koji „puca" i varira u više oktava, način na koji se kreće i prijeti čini ga divljim i primitivnim. Najveći razlog ovakvoj kreaciji dao je sam autor tragedije koji ju je napisao na „primitivan" način, ali koja jako konotira sa današnjim vremenom punim divljaštva i surovosti. Miler je bio inspirisan Artoom i Brehtom i često je pisao pod uticajem ove dvojice teatarskih teoretičara i pjesnika. Tako je i tragedija „Filoktet" napisana u

Atroovskom maniru, puna ogoljene ljudske surovosti, izražene kroz jezik komada, ali i likove koji su opisani na veoma slikovit-okrutan način.

Glumac koji je tumačio lik Neoptolema je imao vjerovatno najteži glumački zadatak, da iznese lik koji se od početka do kraja koleba, odredivši taj jedan momenat kada se odluči na ubistvo Filokteta. Pored ovoga lik Neoptolema je u toku predstave „najpasivniji" i trebao se graditi iz kontre, a to znači da je na izgled apsolutno suprotan Filoktetu i Odiseju, što zaista jeste, ali i lik koji svoje bivstvovanje na sceni gradi prije svega kroz slušanje. Upravo to Neoptolemovo „slušanje" i ćutanje ispunjava prostor određenom atmosferom koja je „nabijena" mukom i koja je puna slutnje. ***„****Prostor u kome Filoktet živi nije samo prostor muke:to je istovremeno i prostor nade da će se od njega osloboditi i vratiti u svoj zavičaj: dakle, u tom prostoru Filoktet podnosi bolove i muku nadajući se da će ga neki srećni slučaj spasiti i odvesti u rodni kraj***".***[11] Slična analiza prostora bi se mogla primjeniti i na predstavi „Filoktet", Hjaner Milera, Teatra Kabre Tuzla, s tim da je geometijski oblik određivao tri srane, tri lika i tri mogućnosti, ali ne desi se ni jedna obećavajuća, već ona nepredviđena-smrt. Prostor „muke" biva „oslobođen" smrću Filokteta, odnosno ubistvom. Miler na nudi prostor bogova koji se kod Sofokla upliću, ne nudi prostor hora, on nudi jedino još prostor smrti ako izlaza iz surove pustoši-Lemnosa. U Milerovom komadu Filoktetovom prostoru se suprodstavlja Odisejev, ali i Neoptolemov na kraju, koji se upliće u prostor odisejeve misli i nudi svoj prostor-smrti.

Predstava „Filoktet", autora Hajnera Milera, u režiji Damira Altumbabića i produkciji Teatra Kabare Tuzla izvedena je na izuzetno značajnim domaćim ali i internacionalnim festivalima, te je sa predstavom „Tvrđava" Meše Selimovića, a u dramatizaciji Nebojše Bradića, te režiji Vlade Keroševića, 2008/2009 godine bila najznačajnija predstava ovog Teatra.

„*Predstava Filoktet Hajnera Milera, tuzlanskog Teatra Kabare, koja je premijerno izvođenje imala 17. veljače 2008. godine, druga je predstava*

11 Antički teatar na tlu Jugoslavije, Zbornik radova, Dr.Milenko Misailović; „Dramaturška funkcija prostora u Sofoklovoj tragediji Filoktet; Matica Srpska, odeljenje za društvene nauke, Novi Sad, 1989, str.37

najmlađeg BH teatra koja je sudjelovala na mnogim domaćim i međunarodnim teatarskim smotrama. Pored sudjelovanja na šestom TKT-festu, gdje je izvedena 31. ožujka 2008. godine, prikazana je i na Međunarodnom festivalu ogranka Matice hrvatske u Tuzli 24. travnja 2008.godine (ogranci MH iz Pečuha, Subotice, Osijeka i Tuzle). Ova predstava jednog od najznačajnijih njemačkih dramatičara, Mullera izvedena je i 4.srpnja 2008. godine u okviru XIII Ljetnoga

Univerziteta u Tuzli. Najznačajnije sudjelovanje ovog teatra je ono u Edinburghu, na jednom od najznačajnijih kazališnih festivala Fringe. Ovaj festival se organizira od 1963.godine, a nastao je s namjerom prezentacije, prikazivanja i afirmiranja alternativnog i avangardnog kazališnog izraza. Na festivalu se prikaže nekoliko tisuća različitih projekata, koji su podjeljeni na komične , izložbene, dječije, plesne i druge umjetničke sadržaje. Predstava Filoktet odigrana je četiri puta, od 19 .do 22. kolovoza 2008. godine, u prostoru Rocket art House. Iako je izvedena na bosanskom jeziku izvanredno je komunicirala sa publikom, što je konstatirano u nekoliko medijskih izvještaja. Ovaj jedan od najznačajnijih teatarskih uspjeha i postignuća Teatra Kabare mnogo je više od običnog kazališnog i festivalskog čina. U konkurenciji sa teatarskim poslenicima iz mnogih zemalja protagonisti predstave Filoktet na čelu sa redateljem Damirom Altumbabićem, kojemu je ovo bilo četvrto sudjelovanje na festivalu Fringe (Na rubu), pokazali su da ansambl Teatra Kabare ima mogućnosti za mjerljivo vrednovanje svojih projekata u gotovo svim egzistirajućim teatarskim bitisanjima, bilo kakvog tipa (institucionalnog, odnosno vaninstitucionalnog). Poslije gostovanja u Edinburghu predstava Filoktet je sudjelovala na 29/33.Međunarodnom teatarskom festivalu autorske poetike u Mostaru, gdje je prikazana 2. rujna 2008. godine. Također je predstava o antičkom junaku Filoktetu prikazana i na mamifestaciji U susret 11.Teatar-festu u Banjoj Luci, 18. svibnja 2008. godine.“[12]

Predstava „Filoktet“ je jedna od onih sa najviše gostovanja na različetim teatarskim festivalima i manifestacijama, kada su u pitanju produkcije Teatra Kabare. Pored gore navedenih, ansambl predstave Filoktet učestvovao je i na manifestaciji „Ljeto u Tuzli“ 2008.godine, te na „Festivalu pozorišta mladih.“. Nižu se kritike koje ovu predstavu svarstavaju u red boljih, kada je Teatar Kabare u pitanju.

5. Anujeva „Antigona“ kao žanrovski zaokret kroz glumački izraz

Posljednja predstava koja je sa grčkim» antičkim likovima postavljena

12 Prof. dr. sc. Srdjan Vukadinović, monografija Teatra Kabare Tuzla: „Magična festivalska moć i Teatar Kabare“, Tuzla 2009. str. 13 i 15

na sceni Teatra Kabare Tuzla je „Antigona“13 Žana Anuja14, a riječ je o ispitnoj predstavi studenata treće godine odsjeka „Gluma“ na ADU Tuzla, a u klasi Vlade Keroševića. Ova predstava, nikada nije doživjela produkciju, u Teatru Kabare Tuzla, ali svejedno je svrstavamo među predstave koje su obilježile „antičko tragički“ žanrovski opus ove teatarske scene.

Redateljski koncept zasnovan je na ideji da tragičku formu, koja je izražena u fabuli Anujeve „Antigone“, žanrovski zaokrene, te kroz glumački izraz, gdje je sve svedeno na
misao u praznom prostoru, preoblikuje u grotesku. Svi igraju sve, svako od glumačkih protagonista igrao je po dva ili više likova, mijenjajući se kroz činove.

Antigona je jedan od najprepoznatljivijih antičkih likova u literaturi uopšte i doživjela je veliki broj „varijanti“, od samog Sofokla kao tvorca ovog antičkog lika, preko Bertolda Brehta, Dominika Smolea, Mire Gavrana pa do Žan Anuja.

Kao studentska, ispitna predstava studenata ovaj tekst se pokazao kao veoma inspirativan, za izučavanje gradiva iz oblasti žanra, ali i antike koja spada pod obavezan program. Upravo ta univerzalnost i svovremenost „Antigone“ i njene priče, njene patnje, bila je razlog zbog kojeg se odlučilo za ovaj tekst. No odluka je pala na Anujevu verziju, a ne Sofoklovu, jer je modernija i savremenija, a nije se izgubila ni svovremenost i univerzalnost. Rejmond Vilijams o Anujevoj „Antigoni“ piše: *„Ona se odigrava u „neutralnom okviru“ koji nagoveštava ciljeve upotrebe mita. Njen najupadljiviji uspeh je lako adaptiranje konvencija koje dozvoljavaju kritičko distanciranje-uzimanje uloga-a da ipak, iza njih, postoji bitna savremena radnja. Drama počinje sa svim licima prisutnim na pozornici, u neformalnoj grupi. Prolog se izdvaja iz grupe i stupa napred: Pogledajte! Ova lica će*

13 Antigona poznata Sofoklova tragedija. Radnja u ovoj tragediji se povezuje sa radnjom u tragediji Sedmorica protiv Tebe. Kada je vojska sedmorice odbijena i neprijateljska braća, Eteokle i Polinik, pala, jedan do drugog, ubivši jedan drugog. Tada Kreont koji preuzima vlast nad Tebom pokopa tijelo Eteokla, ali zabrani da se pokopa tijelo Polinika, kao neprijatelja Tebe, koji se drznuo da napadne Tebu i tako preuzme vlast koja mu je pripadala. Na ovu vijest se Antigona, sestra Polinika i Eteokla, pobuni, smatrajući da su božiji zakoni iznad državnih i uprkos zabrani i prijetnji da svako ko pokuša pokopati tijelo neprijatelja, biće ubijen, ona pokopava tijelo Polinikovo i ogluši se na Kreontovu zapovjest. Tu počinje tragedija. Kreont je mora kazniti i ako je ono zaručnica njegovog sina Hemona. Sahranjuje Antigonu živu, koja se u grobnici objesila, kako je pronalazi Hemon te vidjevši da je mrtva oduzima sebi život, a zbog njegove smrti se ubija i Kreontova supruga Euridika

14 Žan Anuj, rođen u Bordou, 23.lipnja 1910, a umro u Lausanne-u 3.listopada 1987. Francuski je dramatičar. Jedan je od najistaknutijih predstavnika modernog teatra. Napisao je preko dvadeset drama u kojima prevladavaju pesimizam, zabrinutost za egzistenciju modernog čovjeka te pobuna protiv kompromisa što ih život nameće pojedincu i udaljava ga od ideala iz mladosti. U mnogim njegovim dramama susrećemo antičke teme u modernom ruhu. Njegovi lokovi nastupaju u modernom dekoru i pokreću ih osjećaji koji odaju psihu modernih ljudi, ali bit samog sukoba ostaje ista kao u grčkih tragičara Eshila, Sofokla i Euripida. Napoznatija djela su mu Antigona, Medeja i Euridika.

za vas igrati priču o Antigoni!"[15]

Još izražajnije mogućnosti izučavanja žanrova i teatarskih poetika su u ovom tekstu. Komad, po navodima pisca počinje u Brehtovskom maniru, da se svi pojavljuju na sceni i govore publici da će im biti ispričana i odigrana priča o Antigoni. Ta potreba za realnim, ne emotivnim sagledavanjem tragedije o Antigoni je nešto što duže vrijeme privlači teatarske stvaraoce. Vrijeme u kojem živimo, surovo, okrutno, jeste vrijeme u kojem antički likovi žive svoju novu mladost, ponovo bivaju preživljeni. Svakodnevno na vijestima slušamo tragične događaje da je npr.majka ubila djecu, da se neka Antigona pobunila protiv društvenog poretka, žene Srebrenice svakog 11.u mjesecu traže pravdu za svoje nestale, traže da ih pokopaju kako bi im pružile posljednju počast, kao što je to Antogona pružila svom osuđenom bratu. Potreba za tim ritualom, pokopavanjem mrtvih potiče još iz ranijeg doba od nastanka Antigone, od praiskoni skoro, a živi i dan danas, oko nas. Distanciranje od „katarze" stvara takvu predstavu koju smo u stanju da sagledamo umom, a ne emocijom, tragedija koja obiluje mnoštvom komičnih momenata, obrata, koja na kraju postaje groteska, daje nam mogućnost iskrene percepcije događaja, te donošenja suda o samom događaju. Današnje vrijeme to i zahtjeva od društva, da bude objektivno, demokratsko, da bude pravično, ali ne emocionalno zatvoreno, odnosno da bude određeno emocijom, umjesto raciom.

Postoje razna tumačenja ove tragedije, kako Sofoklove tako i ostalih pisaca koji su se bavili njome. Nije ova tragedija samo sukob duhovnog i svjetovnog, sukob svijeta bogova sa svijetom državnih zakona, to je sukob, kako kaže Žan-Pjer Vernan u studiji „Mit i tragedija u antičkoj Grčkoj I": *„Nisu tu suprostavljene sušta pobožnost, koju bi predstavljala devojka, s potpunom bezbožnošću, koju bi predstavljao Kreont, ili religiozni duh političkom duhu, nego dva različita tipa pobožnosti: s jedne strane, jedna porodična, čisto privatna pobožnost, ograničena na uski krug bliskih srodnika, philoi, religija čije je središte domaće ognjište i kult pokojnika; s druge strane, javna religija, u kojoj se bogovi zaštitnici države naposletku sve više poistovećuju s najvišim vrednostima države. Između ta dva domena religijskog života postoji stalni napon, koji u izvesnim slučajevima (upravo u onima kojima se bavi tragedija) može voditi nerešivom sukobu. Kao što napominje korifej, bogougodno je pobožno poštovati pokojnike, ali vrhovnom poglavaru, na čelu države, dužnost je da pribavi poštovanje svom kratos i zakonima koje je proglasio."*[16]

Priča o suprodstavljanju svijeta duhovnosti, svijetu politike, nešto je što je uvijek aktuelno i zbog toga se može reći da je Antigona naša savremenica. Traganje za istinom, ljudskom, jeste ono za čim i glumci stalno tragaju u svom glumačkom procesu. Prepušteni mašti, te glumačkim resursima, pokretu, glasu i govoru, u praznom prostoru, na očigled publike, mijenjaju likove, te svi igraju sve, odnosno spremni su da igraju sve.

15 Rejmond Vilijams, Drama od Ibzena do Brehta; „Drame i mitovi"; Nolit Beograd 1979; str.257

16 Žan-Pjer Vernan i Pjer Vidal-Nake; Mit i tragedija u antičkoj Grčkoj I, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad 1993., str. 36

Ovakav zanimljiv koncept, sagledavanja svih likova, te odbrane svakog lika ponaosob jeste zanimljiva značajka koju je htio da pokaže i reditelj komada. I ako samo kao ispit iz predmeta „Gluma“, ova tragedija i ovo izvođenje studenata treće godine ADU Tuzla, na sceni Teatra Kabare, dešava se u dosta kriznom momentu u društvu, u cijelom svijetu. Momenti kriza savremenog društva su nešto uz šta ova generacija mladih glumaca odrasta, tako da tragedija za njih predstavlja žanrovski realizam, stvarnost koja ih okružuje. Nažalost to provjeravanje mišljenja mase, kroz teatarsku publiku, nije se sprovelo do kraja jer je predstava doživjela samo jedno izvođenje, pred premijernom publikom.

U ovoj studentskoj, ispitnoj predstavi su igrali: Ana Franjčević (Antigona i Ismena), AsjaHusičić (Antigona, Euridika), Gordana Džepina (Antigona, dadilja, Euridika), Haris Mrkonja (Stražar I), Edin Suljtović (Hemon), Damir Mašić (Kor, Stražar II),
Siniša Kahvić (Kreont, Stražar III), Igor Angirević (Kreont) i Vladimir Andrić (Prolog, Kreontov paž i Glasnik).

Predstava je svoje izvođenje doživjela 23. 06. 2008. godine, u Teatru Kabare Tuzla. Pored Vlade Keroševića, asistenti režije na ovoj ispitnoj predstavi bili su još i Jasmin Mekić, te Dragan Pirić i Irfan Kasumović.

Ovo je ujedno bila i poslednja predstava sa antičkim likovima koja je izvedena na sceni Teatra Kabare Tuzla, u posmatranom periodu.

6. Studenstka traganja Vergilijevih antičkih tema

Pored navedenih predstava na sceni Teatra Kabare Tuzla, često su bili prikazivani ispiti iz predmeta «Gluma», a ono što nas interesuje jeste proces petog semestra kada se izučava antika i klasika, odnosno tragedija, kao i diplomska predstava „Didona“ studentica Ivane Perkunić i Jasminke Pašić, koja je rađena po tekstu „Eneida“ (IV. pjevanje) Vergilija,[17] a u režiji

17 **Publije Vergilije Maron** (*Publius Vergilius Maro*, 15. listopada 70. pr. Kr. — 20. rujna 19. pr. Kr. Kalabrija) prvosvećenik je rimske poezije i Augustove restauracije. Pripada vremenu Cezarova nasljednika Oktavijana Augusta. Vergilije je rođen 15. listopada 70. pr. Kr. u selu Andes blizu Mantove (Mantua), u sjevernoj Italiji. U ovome kraju ima keltskih i ilirskih naselja pa latinitet Vergilijevog imena nije sasvim pouzdan. Nije bio iz imućne porodice, ali je od mladosti veoma pažljivo obrazovan, za što se pobrinuo njegov otac. Mladost je Vergilije proveo djelomično u školama Kremone i Milana (Mediolanum). Potom je došao u Rim gdje je studirao retoriku, medicinu i filozofiju, prvenstveno Epikurovu kod epikurejca Sirona.Zbunjivi i stidljivi Vergilije nije imao uspjeha kao javni govornik. Ali je već u mladosti pisao uspjele manje pjesme po uzoru na aleksandrijske pjesnike i neoterike Katulove družine, učeno i intimno. Nalazimo tako u njegovoj mladosti one elemente koji će biti značajni i za njegovo pjesništvo: blizinu selu i prirodi, solidno i široko obrazovanje prožeto retorikom, koja stoji pored poezije sklone erudiciji i artizmu. Nije mladog Vergilija obišlo ni ono kolebanje između filozofije i retorike, karakteristično za antičko obrazovanje u kome su se filozof i retoričar neprestano borili oko vodstva. Sačuvana je pod Vergilijevim imenom jedna kratka pjesma, u čiju autentičnost nemamo razloga sumnjati, gdje se mladi pjesnik oprašta od retorike i od pjesništva da bi se sasvim posvetio Epikurovoj filozofiji. Pa opet se i u toj pjesmi Vergilije ne oprašta sasvim i zauvijek od pjesništva — smatra da su povremeni izleti u pjesništvo čak i epikurejcu dozvoljeni. Ali pjesništvo je

Baise Bakin i Damira Mahmutovića. Kostimografiju i scenografiju potpisuje Maja Hrvanović. Premijerno izvođenje ove predstave, odnosno dan diplomske predstave bio je 25. 11. 2008. godine. No ni ova predstava nije doživjela svoju produkciju., tako da je ostala na nekoliko izvođenja. Predstava bila je bazirana prije svega na misli, na priči koju treba ispričati, dok je sekundarnu važnost imao način pričanja te priče, koji je bio «ženski», tragedija o ne ostvarenoj ljubavi. Obje glumice su igrale po nekoliko likova, te su pokušale da pored osnove misli koja je bila primarana, da likove iznesu kroz pokret, odnosno tijelo koje je predstavljalo više likova, u zavisnosti od datih okolnosti.

Poslednja predstava sa antičkim motivima, a vezana ponovo za Rim i Vergilija, je predstava «Eneida», u režiji Vlade Keroševića i Damira Mahmutovića. Ova predstava je prije svega prikazana na sceni Teatra Kabare Tuzla kao ispit iz nastavnog predmeta «Govor V», ali je svoje premijerno izvođenje i produkciju doživjela na IX. TKT festu. Kao što je već rečeno ova predstava je imala proces iz nastavnog predmeta «Govor», te je sva gluma bila podređena misli, odnosno govorna radnja je ila prioritet u odnosu na fizičku. Građenje likova studenti su činili kroz osnovnu misao koju su trebali iznjeti u određenom liku u datim okolnostima. I u ovoj predstavi su studenti igrali svako po nekoliko likova. Savršena disciplina koja je bila produkt procesa i težnje za čistom i preciznom govornom radnjom

pobijedilo nad filozofijom, i to pjesništvo u kome je i retorika našla dosta mjesta.U Rimu je Vergilije prijateljevao s elegičarem Kornelijem Galom, s povjesničarom Azinijem Polionom i sa Alfenom Varom, koji je po svoj prilici također pisao pjesme. Ovim prijateljima posvetio je neke od svojih »Pastirskih pjesama«, i to Galu desetu, Polionu četvrtu i osmu, Varu devetu. Na nagovor Azinija Poliona spjevao je zbirku pastirskih ekloga po uzoru na Teokrita, »Bukolike«. Također piše i didaktički ep »Georgike« koji se sastoji od četiri knjige (upute o ratarstvu, voćarstvu, stočarstvu i pčelarstvu).Uskoro postaje prijatelj uglednog i bogatog Mecene (Maecenas), potomka kraljevske etruščanske loze. Postaje i intiman prijatelj pjesnika Horacija. U Horacijevu »Putu u Bruidizij« čitamo kako Horacije, rodom sa juga Italije, i Vergilije, rodom sa sjevera, prate Mecenu, koji putuje važnim političkim poslom. Taj realistički opis pokazuje prijateljske odnose koji vladaju u ovome krugu obrazovanih pjesnika čiji zaštitnik Mecena i sam sastavlja stihove, ali mu je glavna briga da i u djelima njegovih prijatelja nađe izraz Augustova politika "obnove". Vergilija rano upoznaje i sam Oktavijan August pa ga postepeno sve čvršće veže za sebe i svoju kulturnu propagandu. Tako Vergilije djelom »Bukolike« i spjevom »Eneida« postaje glavni predstavnik Augustova vladanja, visoko cijenjen i od samog Augusta koji mu osigurava udoban i povučen život.Posljednjih deset godina života proveo je Vergilije većinom blizu Napulja, a ponekad i na Siciliji. Godine 19. pr. Kr. polazi na put u Grčku i Anadol s namjerom da upozna te krajeve prije nego dovrši spjev Eneidu i posveti se potom sasvim filozofiji, jer ga ova želja iz mladosti nije napustila. Do smrti je radio na tom epu, sastavljenom od 12 pjevanja koje je kasnije postalo rimskim nacionalnim epom. U Ateni se nađe sa Augustom koji ga nagovori da se vrati. Krhka zdravlja, Vergilije se već u Grčkoj razboli, stigne lađom do Brindisija u Apuliji gdje umire 20. rujna 19. godine prije Krista. Njegovo je tijelo preneseno do Napulja i tu sahranjeno. Bio je, kažu, seljačkog lika, omanji i punašan, ali krhka zdravlja. Tih, skroman i jako stidljiv, izbjegavao je javnost, pa su ga stoga zvali Parthenias.

koja će «iznjeti» priču, učinila je svoje da pojedinci iznesu svoje likove do kraja precizno i tačno. O predstavi u afiši su napisali i autori ovog teatarskog projekta: «Eneida nastaje kao tromjesečni proces rada na predmatu «Scenski govor V», koji je za zadatak imao analizu i interpretaciju antičke stihovne tvorevine koja je pisana u heksametru. Ovo sjajno djelo postaje ispitna predstava studenata treće godine glume Akademije dramskih umjetnosti. Kontinuiranim radom, dobrim reakcijama publike i potražnjom za ovom predstavom, Eneida je postavljena u profesionalnu produkciju Teatra Kabare Tuzla, te svoju premijeru doživljava 31. mart 2011. godine.»[18]

7. Umjesto zaključka - Specifičnosti scene Teatra Kabare i tragedije po antičkim motivima

Kada su akademska teatarska scena i tragedija u pitanju o toj specifičnosti nažalost nije pisano, niti je ostavljen značajniji teorijski i kritički trag. Prije svega razlog tome jeste mali broj postavljenih tragedija sa antičkim motivima na scenama (Narodnog pozorišta Tuzla, svega četiri u periodu od 1949.-2011., te na sceni Teatra Kabare Tuzla u koprodukciji sa Akademijom dramskih umjetnosti Tuzla, svega šest, u periodu od 2002.-2011. godine). O velikim glumačkim dostignućima i kreacijama, čak i da ih je bilo, nažalost nije pisano. Ostavljeni su samo blijedi kritički osvrti u nekoliko slučajeva i najave ili izvješaji sa predstava. Kada je tuzlanska teatarska scena u pitanju, u samoj produkciji su uglavnom bila prisutna djela komičnog karaktera, odnosno komedije, a zatim drame, dok su tragedije, a posebno tragedije nastale po antičkim motivima, bile veoma malo, gotovo nikako zastupljene. Podatak da je u sedamdestak godina postojanja Narodnog pozorišta Tuzla postavljeno samo četiri tragedije i to prva 1978., druga 1986., a treća, odnosno četvrta i posljednja 2000.godine.jeste podatak koji upravo govori o odnosu teatarske produkcije i kulturne politike Narodnog pozorišta u Tuzli, kada je antička tragedija ili tragedija po antičkim motivima u pitanju. Malo bolji i kvalitetniji odnos prema tragedijama po antičkim motivima zastupa kulturna politika i produkcija Teatra Kabare Tuzla, koja je u svojih prvih deset godina postojanja postavila šest tragedija sa antičkim motivima. No ni u Teatru Kabare Tuzla, odnos prema životu tih predstava nije na neophodnom nivou. Tuzlanska teatarska scena bazirana je i postavljena na realističkim teatarskim poetikama, zbog čega je prisustvo domaćih autora dosta zastupljeniji, ali i zbog toga što je estetska profilacija ovih teatara okrenuta ka realističnijem izrazu.

L i t e r a t u r a:

Antički teatar na tlu Jugoslavije, (1989), Zbornik radova, Matica Srpska, odeljenje za društvene nauke, Novi Sad.

Vilijams, Rejmond, (1979), Drama od Ibzena do Brehta; „Drame i mitovi“; Nolit Beograd, 1979.

Vukadinović, Srdjan, (2006), Suvremeni balkanski teatar apsurda i Teatar Kabare, Tuzla.

18 Eneida; Afiša predstave «Eneida» Vergilija, u režiji Vlade Keroševića i Damira Mahmutovića, a u produkciji Teatra Kabare Tuzla.

Vukadinović, Srdjan, (2008), Kazališna čarolija koja traje i Teatar Kabare, Tuzla.

Vukadinović, Srdjan, (2009), Magična festivalska moć i Teatar Kabare, Tuzla.

..0..

DAMIR ALTUMBABICH - JASMINA CELEBICH - SRDJAN VUKADINOVICH

Ancient Drama from The Student Stage to Professional Theater Production

Summary

The tragedy based on ancient motifs is a certain play that has existed since the period of Aeschylus, Sophocles and Euripides, and immediately after their "departure from the stage". As a genre, tragedy developed depending on the epoch, through Virgil, then later Shakespeare, Racine, Goethe, and all the way to modern readings of tragedies based on ancient motifs, such as "Antigone" and "Medea" by Jean Anouih, "Flies" by Jean Paul Sartre, "Antigone" by Bertold Brecht, to Miller's "Medea" and "Philoctetes".

Having in mind the significance and complexity of the work on the staging of dramatic texts based on ancient motifs, it is very interesting to consider and analyze the plays based on the mentioned textual stream, which were produced in the first decades of the third millennium. From such relations, it is possible, on the one hand, to conclude about the interest in ancient drama, and on the other about the creative capacities of the protagonists to cope and bring the burden and all the multi-layeredness of these dramas to the stage. Even more attention is drawn to situations in which plays based on ancient motifs were created as the work of students at high schools of dramatic arts, and the same were later produced on the stages of academic and professional theaters. The combination of academic and professional theatrical ambience forms a special creative symbiosis characterized by dedication, energy, and creation to complete a complex dramatic endeavor such as working on plays with ancient motifs.

Key words: Ancient Drama - Academic Theater - Professional Theater - Student Work - Creative Symbiosis - Commitment - Creative Energy.

HASAN ZAHIROVIĆ

BOSANSKOHERCEGOVAČKA DRAMA NA ČEŠKOJ SCENI

Bosanskohercegovačka drama na čehoslovačkoj i češkoj sceni se povremeno inscenirala. Nije se sistematski prevodilo, niti su se planski izgrađivali kulturno-umjetnički kontakti posebno kada je u pitanju dvadeseto stoljeće. Dolaskom studenata u Češku republiku u posljednje dvije decenije se počelo sistematski prevoditi, organizovana su razna scenska čitanja i bosanskohercegovačka književnost, uključujući i dramsku, se počela publikovati. U historiju češkog teatra bosanskohercegovačku dramu i njene dramatičare upisuje Ahmed Muradbegović, dok savremenim dramatičarima se i nakon inscenarinja čitaoci mogu vratiti preko publikovanih prevoda (Bašović, Imširević) ili putem pozorišniha gencija koje zastupuju prevode (Bukvić, Karahasan, Milenić, Šljivar). Adaptacije tekstova bh. autora, dramoleti, performansi i razni scenski eventi se održavaju u Češkoj zahvaljujući bosanskohercegovačkoj zajednici u Pragu.

Ključne riječi: bosanskohercegovačka drama, scensko čitanje, site-specific, performans, pozorišna adaptacija, Ahmed Muradbegović, Almir Bašović, Almir Imširović

Iako su u bivšoj Čehoslovačkoj i današnoj Češkoj republici mnoga pozorišta uvrštavala u svoje repertoare južnoslavenske dramske tekstove, bosanskohercegovački dramatičari su velika nepoznanica.[1] U periodu između dva svjetska rata su se na sceni Zemaljskog pozorišta u Brnu inscenirala dva teksta Ahmeda Muradbegovića, drama *Na Božijem putu* i libreto opere *Morana* Jakova Gotovca. U drugoj polovini dvadesetog vijeka je postavljen komad Mladena Materića *Tetovirano pozorište*, dok posljednjih godina su se češkoj publici predstavljale bosanskohercegovačke drame formom scenskog čitanja ili pozorišnih skica (AlmirBašović, Almir Imširević). Postoje i dva magistarska rada na Masarikovom univerzitetu u Brnu koja pregledno obrađuju refleksiju cjelokupne jugoslovenske drame na čehoslovačkih i češkim scenama, uključujući i bosanskohercegovačke tekstove. Hasan Zahirović (2008) obrađuje refleksiju u periodu između dva rata, a Markéta Zelená (2017) period nakon Baršunaste revolucije 1989. do 2017. O sistematskijem prevođenju bosanskohercegovačkih drama se može govoriti posljednjih godina sa dolaskom bosanskohercegovačkih studenata-stipendista Češke republike. Bosanskohercegovačke drame i njihove autore zastupaju dvije pozorišne agencije Dilie i Aure-Pont.[2]

1 U tekstu ne obrađujemo slovačku scenu, iako historijski, isto kao i češka, pripada nekadašnjoj čehoslovačkoj.

2 Drame Almira Bašovića i Almira Imširevića o kojima pišemo u ovome tekstu su

Prva bosanskohercegovačka drama na češkoj sceni

Među posljednjim inscenacijama tzv. slavenskog repertora[3] u Zemaljskom pozorištu u Brnu (današnje Narodno pozorište) u periodu između dva svjetska rata premijerno je izvedena drama *Na božjem putu* Ahmeda Muradbegovića (1898–1971). Brnjanska publika je još od prije poznavala Muradbegovića kao libretistu opere Jakova Gotovca ***Morana*** u režija Otokara Zíteka.[4] Drama *Na božjem putu* je obogatila slavensku dramaturgiju u Brnu gdje su u pomenutom periodu bili najviše izvođeni dramski tekstovi i libreta autora iz bivših jugoslavenskih zemalja. Zahvaljujući Muradbegoviću bosanskohercegovačka drama se upisala u slavnu brnjansku pozorišnu epohu kratko prije fašističke okupacije. U okviru pomenutog slavenskog repertora (1918–1939) premijerno je uprizoreno trideset i sedam inscenacija čiji su dramatičari, libretisti, kompozitori i koreografi bili sa bivših jugoslovenskih prostora.

Postavljeni Muradbegovićev tekst *Na božjem putu* je premijerno izveden 11. oktobra 1937. u režiji Branka Gavelle[5], koji je deset godina djelovao kao

---

zastupane agencijom Aura-Pont. Ostali prevodi bosanskohercegovačkih drama na češkom jeziku:

Agencija Aura-Pont

BUKVIĆ, Amir: Berlinská zeď (Berlinski zid), prevod Marketa Zelená, 2013.

BUKVIĆ, Amir: Děti z CNN (Djeca sa CNN-a), prevod Hasan Zahirović i Jana Cindlerová, 2013.

IMŠIREVIĆ, Almir: Hra na pláč (Igra plakanja), prevod Hasan Zahirović, 2007.

KARAHASAN, Dževad: Král přece jen nemiluje herectví (Kralju ipak ne sviđa se gluma), prevod MihadMujanović, 2013.

MILENIĆ, Žarko: Je to holka! (Prvo pa žensko!), prevod Marketa Zelená, 2013.

SIDRAN, Abdulah: Ve Zvorniku jsem nechal své srdce (odlomak iz drame U Zvorniku sam ostavio svoje srce), prevod MihadMujanović, časopis Plav, Roč. 4, č. 7/8 (2008), s. 58-59.

Agencija Dilia

HODŽIĆ, Džejna: Máma 22 (Mama 22), prevod Hasan Zahirović i Alžběta Johanka Petrová, 2020.

ŠLJIVAR, Tanja: Jako všechny free holky (Kao i sve slobodne djevojke), prevod HasanZahirović i Alžběta Johanka Petrová, 2020.

3 Brnjanskoo Zemaljsko pozorište u periodu između dva rata je izvodilo brojne najvažnije jugoslovenske dramske pisce. Prodor južnoslovenskih dramskih djela do čehoslovačkih pozorišta, posebno na brnjensku scenu, je pripadao „po broju prevedenih i izvedenih drama najplodnijem razdoblju čehoslovačko-južnoslovenskih odnosa“ (Dorovský 1995: 129).

4 Praizvedba *Morane* u Zemljaskom pozorištu u Brnu je održana 29. novembra 1930. Hrvati su je slušali na radiju i nakon čehoslovačke inscenacije su je premijerno izveli i u Hrvatskoj.

5 Branko Gavella (1885–1962), hrvatski dramski i operni redatelj, pozorišni kritičar i teoretičar, teatrolog, esejist, prevodilac; član Zemaljskog pozorišta u Brnu 1931–1940. Hrvatska enciklopedija (mrežno izdanje) navodi brojem dramski i operni režiserski Gavellin opus koji sadrži 279 izvedbi. Sumnjamo u tačnost ovog broja jer ne postoji niti jedan tekst koji obrađuje repertoar i umjetnički rad Branka Gavelle u Čehoslovačkoj. Tokom II. Svjetskog rata napušta Čehoslovačku kojoj se ponovo vraća nakon okupacije, mada ne režira više u Brnu već u Bratislavi i Ostravi. (Grupa

kućni režiser i nekoliko godina je bio umjetnički šef u Brnu u Zemaljskom pozorištu.[6] Gavella je prije toga na istoj sceni postavio Krležine *Glembajeve* i *U agoniji*, Cankarevu *Sablazan u dolini Šentflorijanskoj*, Begovićevu dramu *Bez trećeg*, Vojnovićevu *Smrt majke Jugovića* i neke druge hrvatske i srpske dramske tekstove.

Češki prevod *Boží cestou* Rajmunda Habřine[7] nije sačuvan. Habřina se više specijalizirao na slovenačku književnost, mada je dobro znao i srpskohrvatski. Branko Gavella je znao češki, poznavao je život Bošnjaka i rad svog prijatelja Muradbegovića i bez sumnje glumački tim je imao veliku dramaturšku podršku i čvrstu režisersku ruku. U Brno je doveo kolegu scenografa Ljubu Babića[8], sarađivali su još u Zagrebu i diljem Jugoslavije. Gavella je trebao potpunu koncentraciju, bojao se nerazumijevanja drame od strane čeških kolega, trebao je neku čvrstu ruku u timu i znao je da će Babić više ponuditi i prilagoditi scenografiju režiji nego bilo koji drugi češki kolega. Štaviše, Babić je do scenografije *Na božjem putu* imao nekoliko uspješnih pozorišnih projekata u Čehoslovačkoj[9], sarađivao je na spomenutoj operi *Morana* Jakova Gotovce u saradnji sa režiserom Otakarom Zítkem u Brnu (premijera 29. novembra 1930).

Brnjanska teatrologinja JiřínaTelcová-Jurenková (Jirdžina) piše da je Muradbegovićev tekst ponudio „drukčiji pogled na podneblje slavenskog juga“ (1958: 125) jer nisu bili naviknuti na priče iz daleke historije, iako

---

autora 1994: 330) (Hrvatska enciklopedija 2021).

6 U brnjanskoj izvedbi su igrali: Jaroslav Lokša (Omer-beg Idrizbegović), Jarmila Urbánková (njegova žena Arifa), Vlasta Fabianová (kćerka Lejla), Kamil Blahovec (Lafet), Oldřich Lukeš (Ismet), Jarmila Lázničková (Zuhra), Marie Secová (Mina), Karel Höger (Ćamil-beg Kusturica), Helena Krtičková (Esma), Božena Žáková (Nalja), Karel Hospodský (Hasan).

7 Rajmund Habřina (Habdžina, 1907–1960), umjetničko ime prevoditelja Rajmunda Hatrnog (Chatrný), češkog pjesnika, novinara i prevoditelja sa slovenačkog i srpskohrvatskog jezika. Sudjelovao je u anifašističkom pokretu, zbog čega mu je 17. januara 1942. ratni sud u Brnu izrekao presudu i predao ga Gestapou, koji ga je isporučio u koncentracijski logor Mauthausen-Gusen, u kojem ostaje do kraja rata. Specijalizirao se na radio žanrovima, dramama i dramatizacijama stranih romana. Prevodio je slovenačku dramu i prozu, obavještavao češku štampu o slovenskom i općenito jugoslavenskom književnom životu, pisao kritike i objavljivao rasprave o češkoj književnosti u jugoslavenskim časopisima. Koristio je šifre R. H., rh, r. H.

8 Ljubomir Tito Stjepan Babić (1890–1974), poznatiji kao Ljubo ili Ljuba, je bio hrvatski slikar, historičar umjetnosti, likovni pedagog, ilustrator i scenograf. Zajedno s Brankom Gavellom reformira hrvatsku pozorišnu umjetnost. (Gavella je neko vrijeme studirao u Beču, a Babić u Minhenu.) Kao autor scenskih ostvarenja prekida sa šablonama jeftinog iluzionizma, unoseći u scenu elemente plastike i konstrukcije, ali zadržavajući uvijek prvotno slikarsko djelovanje, prilagođeno bitnosti pojedinog djela. Njegov scenografski rad sadržava preko 200 pozorišnih realizacija.

9 Pretežno je radio scenografije za insceniranu južnoslavensku dramatiku i opere. U praškom Narodnom pozorištu je sarađivao sa režiserom Emilom Nádvorníkom na Begovićevom Božjem čovjeku (premijera 24. novembra 1925) kao i na dan poslije praške brnjanskoj premijeri iste drame u saradnji sa režiserom Jaroslavom Auerswaldom (25. novembra 1925).

se u Brnu izvodila Ogrizovićova *Hasanaginica*. Telcová-Jurenková piše da Muradbegović za mjesto radnje bira Bosnu koja je češkoj publici ipak u to vrijeme bila egzotična.[10] Repertoarskom politikom u Brnu su htjeli da ponude neobičnu temu za koju su računali da je možda konzervativna publika moravske prijestolnice neće prihvatiti, ali sama borba Omer-bega za očuvanje patrijarhalno utemeljene porodice, gdje je najvišim i neprikosnovenim autoritetom otac kao čuvar zaštitnik, stožer njene stabilnosti, im je bila, kako navode inscenatori i kritika, zanimljiva. Uprava pozorišta je upozorila Gavellu da brnjanska publika nije navikla na ovakve „nerazumljive" komade. Nasreću, pokazalo se da predstava „ne samo da je ispunila svoj zadatak, nego je bila dobro prihvaćena" (Telcová-Jurenková 1958: 125).

I sam Gavella je u češkoj štampi priznao da se boji za prihvaćenost ovoga komada, mada po njegovoj procjeni adekvatniji savremeni tekst za scensko proučavanje u tom periodu nije postojao. „Premda sam na različite načine pomagao i usmjeravao svog mladog prijatelja a bivšeg studenta Muradbegovića, na finaliziranju definitivne verzije njegova teksta, dugo sam se bavio mišlju da li se taj materijal može uopće predložiti za postavku van granica naše zemlje" (1937: 84). Gavella nije smatrao da se radi o manje vrijednom tekstu od tekstova drugih jugoslavenskih autora, koji su već bili predstavljeni češkoj publici. Naprotiv, naglašavao je da su ovaj i ostali Muradbegovićevi tekstovi kvalitetniji od nekih već izvođenih jugoslovenskih komada u Čehoslovačkoj. Režiser se bojao dramatičnih scena iz intimnog *muhamedanskog* života Bosne, koje bi češkoj publici eventualno bile neshvatljive, štaviše primitivne, i to je htio da izbjegne. Izjavio je da „svijet bosanskih muslimana nije samo stran zapadnim gledaocima nego i Hrvatima" (ibidem). Omer-Beg, protagonista, se ne bori za stari poredak koliko misli na mentalnu čistotu života. Za njega dunjaluk ne znači ništa drugo do pripremanje za ahiretski život, što tvori snažan kontrast između „ovoga" i „onoga" svijeta. Uprkos odlučnosti, njegov je argument donekle lirski, poetično formulisan, iako uzrokuje najoštrije mentalne šokove.

Muradbegović je po povratku u Zagreb nakon brnjanske premijere napisao tadašnjem direktoru Zemaljskog teatra Václavu Jirikovskom (1891–1842) pismo, gdje se zahvaljuje za srdačno prihvatanje tekstova autora „slavenske braće". Muradbegović moli direktora da se zahvali svim izvođačima drame jer je interpretacijom svog teksta bio jako zadovoljan:
„Njihova harmonična, duboka, do najsitnijih detalja razrađena, glumačka interpretacija teksta, uspjela je otkriti unutrašnje monologe likova, koji nisu nakon prvog čitanja pristupačni i razumljivi za svakog; zato je predstava, zahvaljujući prije svega interpretatorima, vrelo primljena kako od strane brnjanske publike, tako i kritike." (1937: 112)

10 Brnjanski čitaoci su mogli imati više informacija i neki opći pregled o Bosni i Hercegovini koju je neumorno u Čehoslovačkoj predstavljao dramatičar i dramaturg glavne brnjanske scene Jiří Mahen (Jirdži, 1882–1939). Hercegovinu je nazivao svojom domovinom. Napisao je i zanimljiv poetski intoniran putopis *Hercegovina* (1924). Više u Zahirović (2017: 298-302)

Muradbegović je jedini reprezentovao bosanskohercegovačko dramsko stvaralaštvo u Čehoslovačkoj između dva rata. Ubrzo nakon igranja drame *Na božjem putu* većina čehoslovačkih pozorišta su bila zatvorena od strane njemačkih okupacionih vlasti. Igralo se malo, pod cenzurom ili na njemačkom jeziku. Mnogi umjetnici odlaze u egzil ili bivaju odvedeni u logore. Čehoslovačku napušta i Branko Gavella. Brnjanski direktor Václav Jiřikovský je zarobljen i otpremljen u Aušvic.

Bosanskohercegovačka drama u komunističkoj Čehoslovačkoj (1948–1989)

Socijalistički period Čehoslovačke nije se mnogo razlikovao od predratnog kada je u pitanju zastupljenost bosanskohercegovačke drame na češkoj sceni. Češka pozorišna databaza navodi samo jedan inscenirani tekst. Paradoksalno, radi se o drami bez ijedne riječi: *Tetovirano pozorište* Mladena Materića[11]. Čehoslovačka premijera je održana 14. januara 1988. godine u režiji Zdeneka Potoužila u tadašnjem Državnom pozorištu Zdeňka Nejedlog u gradu Ústí nad Labem (današnje pozorište Činoherní studio Ústí nad Labem). Naziv na češkom je bio izveden iz konteksta predstave: *Zoologický druh: Králíček plyšový* (Zoološka vrsta: Plišani kunić). Jan Votruba u svojoj recenziji piše o zanimljom dramskom predlošku, koji namjerno nema niti jednu repliku. Kvalitet prije svega leži u njegovoj poetičnosti koja manipulira sa okrutnošću i nježnošću čovjeka kao društvenog bića jer „čovjek čovjeku ne škodi iz zooloških razloga nego socijalnih“. U češkoj izvedbi, za razliku od neverbalne sarajevske, je uveden i glas; predstavu završava recitacijom zaslužni umjetnik-glumac Rudolf Hrušinský. „Njegovo majstorsko kazivanje stihova ulivalo je nadu da jedinka životinjske vrste se može promijeniti i postati potpuni čovjek“ (Votruba 1988: 5). Drama se odigravala između zidova stana, od kuhinje do dnevnog boravka, ali provizorne „providne“ kulise zidova govorile su i više od mučne tišine, glavnog izražajnog sredstva ukućana. Zdenek Potužil, režiser zanimljivih improvizacija i neverbalnog teatra, u to vrijeme je vodio Studio Rubin u Pragu i redovno je sarađivao sa teatrom u Ústima. Votruba piše da je sa Materićevim tekstom uradio dobar posao. Muzičari Jiří Benda i Miki Jelínek su komponirali na osnovu situacija mnogo muzičkih motiva, od čehoslovačkog pop-rock do klasične muzike: M. David, J. Dosa, P. Hapka, L. Lučenič, W. A. Mozart, S. Prokofjev, B. Smetana, K. Svoboda, J. Šimon i drugi. Podjela uloga: On (Josef Carda), Ona (Jana Špaňůrová), Ono (Martin Franěk, dječja uloga), Ono (Ondřej Škarvada, dječja uloga), Oni (Plišani kunić: Jelena Juklová), Onaj (Gospodin K.: Marek Tomažič).

11 *Tetovirano pozorište* je premijerno izvedeno na Otvorenoj sceni Obala, gdje je početkom 80-ih Materić radio kao umjetnički rukovodilac Scene, ali i kao predavač scenskog pokreta na Akademiji scenskih umjetnosti. Kultna predstava je imala velikog uspjeha na tadašnjoj jugoslovenskoj pozorišnoj sceni, a donijela je i nekoliko nagrada sa evropskih gostovanja. U predstavi su igrali HarisBurina, Jelena Čović/MilijanaZirojević, Maja Mijatović, Mirko Vlahović, Željko Ninčić, Miralem Musabegović. Materić danas živi i radi kao direktor pozorišta Théâtre Tattoo u Toulouse u Francuskoj. Povremeno režira u Bosni i Hercegovini.

Bosanskohercegovačka drama u Češkoj nakon Baršunaste revolucije (1989)

U svom magistarskom radu Markéta Zelená cijelo jedno poglavlje posvetila je novoj bosanskohercegovačkoj drami u Češkoj republici. Konstatuje da nije zastupljena na češkoj sceni i da su dramski autori iz Bosne i Hercegovine još uvijek velika nepoznanica. Češka pozorišna dramaturgija, posebno praška, je poznata po svojoj zapadnoj orjentaciji, gdje se uprizoruje skoro svaki važniji njemački dramatičar, a u više pozorišta se mogu u jednoj sezoni pratiti insceancije istog teksta. Engleska i skandinavska drama također prednjače. Tematika najzastupljenijih dramskih tekstova često rješavaja tri politička pitanja: istrebljenje Jevreja; masovna iseljavanja čeških Nijemaca iz sudetskog dijela Češke i drame o „komunističkim svinjama". Nova bosanskohercegovačka drama se na češkoj sceni najčešće pojavila u formi scenskog ili javnog čitanja, gdje se kompletno predstavlja tekst bez skraćivanja, publika se upoznaje sa životom autora i njegovim djelom, vode su se diskusije, a neki prevodi su i publikovani. U jednom danu su bile premijere i ujedno dernijere. Insceniranje tekstova se nije svodilo na interpretaciju i puko čitanje; radilo o scenskoj skici, gdje je mizascen bio izrežiran, a interpretacija teksta se odnosila na konkretni prostor jer su se skoro svi tekstovi izvodili u site-specific prostoru, rijetko na klasičnoj pozorišnoj sceni.

Scensko čitanje Pozorišnog udruženja K4 (2002)

Među prvim scenskim čitanjima autora sa bosanskohercegovačkog područja bio je tekst ***Kažeš anđeo*** **Miljenka Jergovića,** djelo koje je pripovjedač i esejista, pozorištarac „protiv svoje volje", u podnaslovu nazvao „neočekivano – drama". Riječ je o dijaloškim slikama bez dramskih situacija u klasičnom smislu.[12] Preciznih podataka o projektu nemamo jer ne postoje pisani dokumenti, ali po sjećanju režiserke insceniranog čitanja Ksenije Krčar[13] možemo rekonstruisati okvirnu sliku izvođenja. Premijera je upriličena 2002. godine u studiju Pozorišta na Vinogradima za vrijeme umjetničkog šefovanja Jiří Menzela (Jirdži, 1938-2020), sa kojim je Krčar dogovarala produkcijsku stranu projekta. U to vrijeme je Krčar studirala režiju na Pozorišnoj akademiji u Pragu (DAMU) a u okviru Teatarskog udruženja K4[14] se planirao projekat javnog čitanja. Jergovića su izabrali nakon konzultacija sa kolegama iz odjeljenja za kulturu Hrvatske ambasade u Pragu, sa kojim je Krčar sarađivala i koje je već ranije organizovalo manje neformalno scensko čitanje Jergovićeva *Sarajevskog Marlbora*. Iz-

12 Prije književnog izdanja Jergović je, po riječima Ksenije Krčar, napisao prvih deset scena po narudžbi Hrvatskog narodnog kazališta u Varaždinu, gdje je praizvedbu režirala Hana Veček u sezoni 2000/2001. Književno izdanje sadrži trideset i dvije, kako ih autor naziva, priče.

13 Iz lične e-mail korenspondencije Krčar-Zahirović, februar 2021.

14 Pozorišnu družinu K4 su osnovale režiserka Ksenija Krčar i scenografkinja Kristina Křížová 2000. Godine u Pragu. Poslije im se pridružila glumica Eliška Vavříková. Krčar se nakon apsolviranja režije na DAMU (2002) vratila u Hrvatsku, gdje trenutno radi kao kućni režiser Hrvatskog narodnog kazališta u Varaždinu.

bor priča za ovo scensko čitanje preveo je Karel Jirásek. Režiserka smatra da se kod *Kažeš anđeo* ne radi o drami u klasičnom smislu, tekst i „nema dramskih situacija, doista su to više razgovori. Ali vrlo su topli, duhoviti i lako se s likovima poistovjetiti. Zato ih valjda Jergović zove pričama. Zato smo to i napravili u formi scenskog čitanja". Rediteljica Krčar nastavlja da glumci nisu sjedjeli na sceni, već su dolazili kao likovi, zauzimali svoje pozicije i sa tekstom u ruci su u poluigranoj glumačkoj atmosferi dalje interpretirali priče. Glumci nisu bili sve vrijeme na sceni, već su dolazili i odlazili kad bi zaokružili svoju priču. Jergovićev tekst u režijskoj postavci Ksenije Krčar, sa dramaturškom pomoći Martine Kinske, je interpretiralo nekoliko vrhunskih čeških glumaca (Eva Salzmannová, Eliška Vavříková, David Švehlík…) i studenti DAMU.

Ciklus scenskih čitanja: Pet balkanskih stubova (2004)

Nakon Jergovića nastupa „almirovska" faza, gdje su se inscenatori nekoliko puta vraćali tekstovima Almira Bašovića (1971) i Almira Imširevića (1971). „Njihove drame povezuje teška ratna tematika bosanskog rata devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Iako je svaki autor u svojoj drami razrađuje subjektivnim objektivom, ono što ih ujedinjuje je težnja da se kroz dramske tekstove nose sa stigmatizacijama koje je rat nanio društvu i njima samima" (Zelena 2017), konstatuje Zelená u pomenutom radu.

Najplodnije rezultate donijeli su festivali scenskih čitanja, koji su osim sistematskog pristupa južnoslavenskoj drami, uključili u realizaciju nekoliko pozorišta, tako da je veliki broj umjetnika ozbiljno pristupio predstavljanju dramske baštine „braće sa Juga". Prvi ciklus trodnevnih javnih čitanja pod nazivom „Pet balkanskih stubova" (12-14. februara 2004) održan je pod supervizijom dramatika i režisera Miroslava Bambušeka.

Ciklus je bio sastavni dio pretposljednjeg projekta dvogodišnje balkanske sezone, koju je organizirao Multiprostor Louny u saradnji sa nekoliko čeških pozorišta koja se bave savremenom dramom. Bambušek je naveo da je festival protivnikom zapadne dramske linije, koja dominira češkom scenom (Bambušek 2004). Od dvadesetak tekstova južnoslavenske drame izabrano je pet „najsažetijih", ali je preovladavala makedonska drama jer je kućnom prevoditeljicom festivala bila Oldřiška Čtvrtníčková, koja pretežno prevodi sa makedonskog. Pripreme su trajale godinu dana i osim tri makedonska teksta svoje mjesto su dobile jedna bosanskohercegovačka i srpska drama.[15] Od bosanskohercegovačkih autora predstavljen je Al-

15 12. 2. 2004. Pozorište Ponec, Prag: Dejan Dukovski: Mamu mu jebem tko je prvi počeo!, režija Ján Šimko, izvođači Multiprostor i M.U.T.; Milena Marković: Paviljoni, režija David Czesany, izvođači Činoherní studio Ústí nad Labem

13. 2. 2004. Narodno pozorište, Kolowrat, Prag: Jugoslav Petrovski: Porculanska vaza, režija Ivan Rajmont, izvođači Narodno pozorište Prag

14. 2. 2004. Pozorište Na zábradlí, Prag: Mladen Srbinovski: Makedonski Faust (prevod Alaxandr Kolevski, sve ostale tekstove je prevela Oldřiška Čtvrtníčková), režija Thomas Zielinski, izvođači Západočeské divadlo v Chebu; Almir Imširević: Kad bi ovo bila predstava, režija SKUTR (Lukáš Trpišovský i Martin Kukučka), izvođač Pozorište Na zábradlí

mir Imširević sa dramom *Kad bi ovo bila predstava…* (*Kdyby tohle bylo divadlo…*[16]), čija praizvedba je bila u Sarajevu 1998. godine u Pozorištu mladih. Prevod Oldřiške Čtvrtníčkove je donio na scenu režiserski duo SKUTR, Lukáš Trpišovský i Marin Kukučka sa glumcima praškog Divadla Na zábradlí[17]. Iako naslov Imširevićevog teksta u Češkoj podsjeća na kozerije Karela Čapeka iz dvadesetih godina prošlog stoljeća, koje satirički govore o procesu rađanja predstave, Imširevića drama se žanrom i strukturom razlikuje od Čapekove proze, ali ono što ih spaja je princip koji koriste – teatar u teatru.

16 rama je publikovana nekoliko godina poslije prvog javnog čitanja u Češkoj. Almir Imširevič: *Kdyby tohle bylo divadlo*, In *Čtyři jihoslovanská dramata* (2008), Albert, Boskovice. Česi pišu izvorno sva inostrana imena, ali „ć“ nemaju, pa su prezimena naših autora na –ič.

17 Pozorište Na zábradlí je dugi niz godina prednjačilo u pantomimskim i apsurdnim predstavama. Slovi i za pozoriště Václava Havela, gdje su se tajno čitali njegovi tekstovi za vrijeme komunističkog režima.

ANDREJ PLATONOV
АНДРЕЈ ПЛАТОНОВ

ANDREJ PLATONOV

KOČIJAŠKO NASELJE

1.

Već se je pedeset godina u naselju nalazila Milijunska ulica. U njoj je bila kuća sa starom drvenom kapijom. Ona je bila načinjena ne iz dvije polovine, nego iz jedne daščane oplate, koja je kao presječena greda bila ovješena na dvije kuke. Davno umrlo drvo od vremena i zaborava postalo je kao nekakvo tlo, obraslo tihom mahovinom. Kapiju su otvarali samo vodonoši – jednom tjedno – i to vrlo brižno, čemu je rukovodio sam domaćin. Na lijevom potpornom stubu kapije bila su tri dokumenta, jednako stara, na željeznim zahrđalim pločicama:

„Z. V. Astahov. № 192“.

A iznad prezimena, nacrtani u vidu grba, bile su vile i vjedro; to je značilo da domaćin kada dođe do požara, mora nositi te instrumente. Drugi dokument je glasio jednostavno: „Prvo Rusko Osiguravajuće Društvo. 1827 g.“. To je ukazivalo da je kuća osigurana. A treća željezna pločica je pozivala kupce: „Ova kuća se prodaje“, ali ni jedan čovjek nije došao radi toga k Z. V. Astahovu već dvadeset pet godina; zato je željezo uspjelo potamnjeti, a vlasnik je zaboravio zašto ga je ovjesio.

Pradjed Zahara Vasiljeviča Astahova bio je carskim kočijašem. Tada je vladala carica Katarina II., a stepska mjesta bila su prazna i strašna. Naseljenici su tu dolazili sa sjevera, na sve spremni, ćudljiv, napaćen narod. Ljudi su mislili naći tu kruh, a našli nedaću, veliki trud i brzo bi se otuđivali u toj zabačenosti. No carica je takve doseljenike rijetko dirala, iako je bilo među njima prijestupnika koji su stvarali nemalo problema svojim gazdama plemićima u bivšoj domovini. Carica je smatrala tu stepsku pustoš, zaleglu među južnim morem i Moskvom, kao put u toplu zemlju, koja joj je, tko zna zašto, bila neophodna. Zato je doseljenike ona smatrala putnim žiteljima, nužnim za vezu s kuririma i činovnicima po djevičanskim stepama. Malobrojni stepski narod se odmah privikao na takvu carsku potrebu – gajili su dobre mršave konje, gradili kovačnice i gostionice, rasporedili krčme uz cestu i počeli obavljati raznu državnu službu.

Neki doseljenici, osobito oni bijedni ili bogomoljci, ušli su dublje u stepu, podalje od maršruta glasnika i nisu imali udjela u zaradi od državnog prihoda. Tamo su se takvi posvetili usamljenom životu i godinama jeli svoj kruh, ne vidjevši nekog državnog uposlenika. Njih je zato carica zaobišla pri podjeli zemlje.

A oni pohlepniji i privikli na lak, veseo život, ostali su na novim stepskim cestama, sjedili na kočijaškim sjedalima, ili radili u krčmama i gostionicama. A oni iz najsjevernijih i najzapadnijih krajeva – bez obradive zemlje – izgradili su pored ceste kovačnice i postali kovačima. Ponekad su stepom

prolazili ugledni carski ljudi – čast je bila njima ugoditi.

U starom Kočijaškom naselju, kada je ono bilo samo usputnim majurom kočijaša, živjela su tri osobita seljaka – preci Astahova, Teslina i Ščepetilnikova. Oni su se razlikovali od drugih doseljenika silnom ljubavlju prema konjima, strašću prema ženama i zavišću prema generalima i činovnicima koji su tuda prolazili. Oni su već razmišljali o svojim konjušnicama, samo nije bilo zgodnog slučaja za bogaćenje.

Kada su trebali žurno odvesti nekog glasnika iz Peterburga, tjerali su konje iz sve snage: znali su da ih carski čovjek neće prevariti i dat će im asignaciju za par konja kada jedan posrne.

Trgovci su tim pravcem putovali rijetko – oni su davali prednost istočnim ili zapadnim dugim rijekama: stepsku jurnjavu oni nisu voljeli, a robu su otpremali jeftinim vodnim putom.

Lak život je bio kratak – samo četiri godine. A potom su činovnici prestali obilno plaćati. Ako bi što i dali, to je bila sitnica, nedostatna ni za podmazivanje kola.

– Mi – govorili su – nagrađujemo po državnoj imperatorskoj cjeniku, a ti žalbu šalji carici.

Kočijaši bi pritajili ljutnju i šutjeli. Uskoro su činovnici sasvim prestali plaćati.

– Na državnoj zemlji – govorili su – živite besplatno – zahvalite carici što vas Potemkin[1] nije prognao! Nas voziti nije napor nego razonoda i domovinska dužnost! Shvaćate li?

Kočijaši su razumijevali i odlazili u tamu istočnih stepa – zanimajući se svetom poljoprivredom. Tako se i ugasio stepski kočijaški zanat.

Ali nisu svi kočijaši otišli – neki su se tako privikli na stepsku cestu da su ostali. Privuklo ih je uglavnom to što su se nadali nekakvoj nagradi od uvaženijih putnika i nisu vjerovali da će uvijek biti prijevoz besplatan. Osim toga oni su u krčmama i gostionicama nabijali inozemne cijene, kako je opisao jedan prolaznik.

Kada je ostalo sasvim malo stepskih kočijaša, državnim poslovima na jugu Rusije je pošlo loše: činovnici su se zadržavali u stepi i nisu mogli stići na vrijeme. Carici su izvijestili da su stepski ljudi – bijedan i svojevoljan narod, bolje bi ih bilo nečim privoljeti – stepska cesta je duga i nikakvog zastoja na njoj ne mora biti. Carica je dodijelila komad zemlje svakom vrijednom i osobito marljivom kočijašu. A brigu o određivanju takvih kočijaša – za sljedeću nagradu u zemlji – odredila je akademiku Bergravenu, kao sporednoj djelatnosti na njegovom putu po južnoruskoj stepi: Bergraven je upravo u to vrijeme išao iz Peterburga sa znanstvenim istraživanjem u ruskim ravnicama i ne jednokratno ih je morao presjeći u svim pravcima. Zato je mogao sresti sve kočijaše.

Bergraven je bio vrlo star i bolestan. Kada je stigao k pradjedu Astahova, legao je na postelju i odležao u potpunoj slabosti dva tjedna, a kočijašu Astahovu je rekao:

– Prijatelju, pođi po stepi da bi pogledao na visokim ravnim mjestima ima li na zemlji kakav zametak ili čvor nalik tvom pupku na trbuhu: nađeš

1 Grigorij Potemkin (1739. – 1791.), feldmaršal, državnik i knez.

li ga tada mi reci!

U početku je Astahov iz straha jahao na konju stepom i tražio zemni pupak. On se čak čudio zašto ga ranije nije zamijetio. No potom je prestao te je drijemao u jednoj dalekoj dolini po cijele dane. Svake večeri ga je znanstvenik pitao:

– Ništa nisi zamijetio, prijatelju? On mora biti veliki, čini se kao panj ili hum – cijeli u ožiljcima i rasjelinama. A unutra mora biti plutonsko tvrdo blato! Ti ne zaboravi pozorno razgledati – tada ćeš mi reći!

– Ništa nisam zamijetio, vaša svjetlosti – svuda je ravna stepa i kovilje! Negdje se pupak mora nalaziti; ja pretpostavljam da je u jaruzi! Bez pupka bi se zemlja raspala – bez šava ne smije biti! – Da, da! – radovao se nečemu učeni čovjek. – Naravno, zemlja ima bravu. Samo gdje je ona, prijatelju?

– Možda je u uvali, vaša svjetlosti? – pokorno je Astahov izvještavao znanstvenika.

– Čudače, čudače, što ti govoriš? Zar je tebi pupak pod miškama? A? Što ti govoriš, promisli sam!

– Naći ću ga, vaša svjetlosti, budite smireni, odmarajte! – rekao je Astahov i pošao drugog dana ujutro u dolinu. On se već u starih ljudi raspitao: gdje je pupak na zemnom trbuhu? Nitko ga, čini se, nije vidio.

– Možda je negdje u srcu stepe – ali kako tamo doći?

Astahov nije htio umoriti konja – rekao je znanstveniku da odlazi na tri dana u visoku daleku stepu, a sam je otišao svom kumu-kozaku u goste, četrdeset vrsta.

– Što kažeš, prijatelju? – upitao je znanstvenik nakon tri dana. – Došao si do pupka?

– Našao sam ga, vaša svjetlosti! – rekao je Astahov, ravnodušno uzdahnuvši. – U jednom neravnom mjestu usred stepe stoji uspravno – cijeli je crvljiv, krvav i zašiven iz komada! A vidi se, star je, oronuo i stvoren iz živoga tijela!...

Znanstvenik je cijeli tjedan zamarao Astahova i ispisao na psaltiru cijelu gomilu papira. Odlazeći znanstvenik je dao vlasnički list Astahovu na četrdeset desetina[2] zemlje kakvu on sam izabere u stepi.

I drugi kočijaši su također koješta dobili od znanstvenika. No sami kočijaši do zemlje i do rada na njoj nisu držali – i razdali su je za malu arendu novim doseljenicima-ratarima.

Potom je carica umrla, i prijevoz se je uvećao i pošta sredila, a Kočijaško naselje je ostalo zauvijek. Samo se je iz starih vremena u naseljenika sačuvala zemlja, koju su oni, po prijašnjemu, davali u zakup seljacima, te zvanje kočijaša, iako odavno ni u koga nije bilo ni jednog konja.

Naseljenici su živjeli od toga što su im prinosili seljaci za zemlju, a dobavljali su k tomu dodatnu zaradu, ponekad neki zanat i vlastitu štedljivost.

2 Stara ruska mjera za površinu, iznosi 1,09 ha.

2.

Tog srpanjskog dana je Zahar Vasiljevič Astahov sa slugom Filatom popravljao ogradu u vrtu. O Filatu su naseljenici govorili:

Naš Filat –
Svima nama za zvat.

A djevojke klopotale u blagdane:

Ah, Latuška, Filat –
Ni balav, ni grbat.
Nikom nisi kriv.
Djevojkama teži.
Od udova ne bježi!

Nije bilo tako – Filat djevojkama nije težio; on je bio čovjek bez znanja o svojem podrijetlu i živio je od raznih poslova u selu: on je mogao popravljati vjedra i ograde, pomagati u kovačnici, zamjenjivati pastira, ostajati s odojčetom, kada bi neka kućanica odlazila na tržnicu, jurio u crkvu upaliti svijeću za bolesnoga, stražariti u vrtu, bojiti krovove i riti jame u mjestima zaraslim čičkom, a potom ručno nositi tamo izmet iz prepunjenih zahoda. I još je koješta mogao činiti Filat, no jedno nije mogao – ženiti se. Na to su mu često ukazivali – ljeti kovač, a zimi sedlar Makar:

– Zašto ti, Filja, tratiš vrijeme: u ženi je pola života! Ne uzbuđuješ li se u tridesetoj, a poslije, i da hoćeš, krv više ne kola!

Filat je malo unjkao, što su ljudi prihvaćali za priznak ludosti, ali nikada se nije ljutio:

hraniti, da po strani proživim! A u selu i nema tako ružne djevojke da bi pošla za mene!...

– Ne govori gluposti! – rekao je Makar. – Nisi ti ružan! U seljaka nije lice bitno, nego sok u tijelu! To sve žene znaju, a ti ne!

– Kakav je u meni sok, Makare Mitrofaniču? Mene često goni na mokrenje, a ja drugih sokova nemam!

– Glup si ti, Filate!... – tužno je okončao Makar i prihvatio se posla.

Filat je radio žurno svaki posao, a u kovačnici Makara Mitrofanoviča s osobitom bodrošću. Makar Mitrofanovič je najviše pričao sa seljacima-naručiocima, a Filat je sam stizao kao vrag u staroj priči: „Puši – bij – vodu – pijeska – uglja!“

Danas je Filat pomagao Zaharu Vasiljeviču. Srpanj je bio ugodan i znojan: pogodno vrijeme za žito i sijeno. Vrt Z. V. Astahova se nalazio odmah iza dvorišta i okružen vrtovima drugih kućevlasnika. U vrtu je raslo svega četrdeset stabala – jabuke, kruške i dva klijena. Između stabala su mjesto zauzimali čičak, kopriva, ogrozd, malina i lijepi sljez koji nije mirisao, bez obzira na ljepotu cvjetova.

– Zapali, Filate! – povikao je Zahar Vasiljevič. – Vidi kakav je danas blagorodni dan, kao na Duhove!

Filat je pokorno sišao s ograde i prišao k Zaharu Vasiljeviču, iako nije

pušio. Zahar Vasiljevič je bio nagluh i povremeno bi pitao: „A?“ No Filat ništa nije govorio, i Zahar Vasiljevič se, buljeći bijelo u njega, smirivao ne držeći do neophodnosti odgovora.

Zahar Vasiljevič je pušio, a Filat jednostavno stajao. Filat nikada nije imao potrebu uobičajeno govoriti s nekim, samo je odgovarao, Zahar Vasiljevič je stalno i neizbježno mogao misliti i razgovarati samo o jednom – o svojem grčevitom sladostrašću, no to nije diralo u srce Filata. Sad je također Zahar Vasiljevič pokušao razgovarati s Filatom o tome.

Filat je slušao i sjetio se Makara Mitrofanoviča – taj je svake nedjelje čitao uvečer na slogove knjige svojoj obitelji, a domaći i Filat su umilno slušali tuđe riječi.

– Makarij Mitrofanovič je čitao – što se u ženi muškarcu otvori, to se na bijelom svijetu zatvori.

– Glupost! – čudio se i poricao Zahar Vasiljevič.

– Ja ne znam, Zahare Vasiljeviču, u knjizi je tako napisano! – nije se protivio Filat, no sam je tajno vjerovao u ispravnost knjige.

Radivši na ogradi još dva sata, poslenici su otišli ručati.

U tom stepskom černozemnom pojasu, gdje se zauvijek smjestilo Kočijaško naselje, ljeto je bilo dugo i prekrasno, ali nije ljutilo zemlju neplodnošću, nego je otkrivalo svu njezinu blagotvornost i pomagalo joj do zime sasvim roditi. Neodoljiva sila černozemne plodnosti počivala je čak u suvišnim biljkama – čičku i čkalju – i koristila večernjim muhama.

Toga srpnja je bilo sparno – ljudi je privlačilo piti kvas i jesti laku žitku hranu. Kućanica Zahara Vasiljeviča je postavila ručak u dvorištu. Stol je bio pod žbunom jorgovana – u prohladnoj sjeni. Gladni, nestrpljivi Zahar Vasiljevič je odmah prišao k stolu, ne čekajući svoju ženu, a Filat se stidno zaustavio podalje.

Zahar je Vasiljevič, ugledavši u zdjeli mlijeko, prevučeno pavlakom, pomislio kako je hladno. On je uzeo kutlaču i na brzinu sasuo sadržaj u sebe. Poslije prvog uzimanja hrane on ju je ispljunuo i neočekivano – velikom brzinom – preskočio preko ograde k susjedu. Filat se zbunio, kao da je on bio kriv, i otišao još dalje od stola. Izašla je kućanica i upitala ga:

– A gdje je Zahar?

– Odjurio je k susjedu!

– A tko je prolio mliječni kuleš[3]? Što ga odmah diraš – tek je svaren!

– Ja nisam to uzimao – rekao je Filat – to je gazda probao.

Ali gazda je nestao i došao ne tako skoro. On je obišao dugu ulicu s obiju strana i tada je ušao kroz kapiju u svoje dvorište. Filata je mučila slabost od gladi, ali on je trpio. Kućanica je dograbila kvočku, koja je kvocala i htjela se nasaditi, i gurnula je u bačvu s vodom, lako je udarajući štapom da bi se opametila i počela nositi jaja.

Tada je ušao Zahar Vasiljevič i, sasvim smiren, rekao:

– Hajdemo ručati, sve unutra sam spržio!

Filat je jeo urednije i manje od svih. On je znao da je on svima tuđi i njemu nitko neće oprostiti suvišno pojedeno, i ubuduće će mu otkazati

3 Vrsta rijetke kaše.

posao.

Za ručkom je Zahar Vasiljevič, po gluhoj navici, ponekad pitao:

– A?

No svi su šutke žvakali, i razgovor nije počinjao. Kada je kućanica poslužila govedinu, Filat se zagledao u svoj komad i počeo ga dodirivati.

– Što ti je? – upitao ga je Zahar Vasiljevič.

– Nečija dlaka se zaplela! – odgovorio je Filat, suzdržavši se svoje gadljivosti.

– Biraš hranu! – rekao je domaćin. – A ti to progutaj i pusti da se raspetlja u želucu!

Onda je Zahar Vasiljevič dobroćudno pogledao svoju ženu: ništa, pretrpjelo se!

Kućanica je razgledala dlaku u mesu ispred Filata i uzbuđeno izjavila:

– Sigurno si ih sam dovukao svojim poganim rukama, nema u mene takvih dugih!

Zahar Vasiljevič je sad jeo meku kašu, ali halapljivo kao životinja, starajući se zagrabiti što više.

– Ho-ho-ho! Ti si se, Filate, uplašio jedne dlake, a koliko će ih biti u tvoje drage! Stalno ćeš ih loviti u ščiju[4]!...

Filat se stidljivo nasmiješio, već je progutao dlaku da ne bi vrijeđao gazde.

– Zaharuška, je li danas kaša dobro ispala? – namjerno je nježno upitala žena, da bi joj muž zaboravio što prije na nečistu dlaku.

Domaćin je tada sporo počeo žvakati kašu da bi uvidio kvalitetu i dao joj srednju ocjenu:

– Može proći!

Tad se otvorila kapija i ušao je neki starac – s bičem u rukama, ali bez konja.

Zahar Vasiljevič mu je, ne prestajući s poslovanjem nad ručkom, dao znak prići k stolu i potom fa je upitao:

– Što je, Poncij?

Čovjek je šutio, skinuo je zimsku kapu, prekrižio se i dostojanstveno rekao:

– Zdravo! Dobar tek! – i zašutio; a Filat je očekivao, gledajući ga pripremljenog da će pričati bog zna što.

– Zdravo! – pozdravio je gosta domaćin i, podrignuvši, spustio žlicu. – Bit će da sam se nažderao! Ti zbog jame, Poncij? Sad nije nužno: Filat je nedavno prolio sve po čičku! Ho-ho, Filat je vrijedan!

Čovjek s bičem je još stajao i nije otišao odmah.

– Znači, sad nije nužno?

– Ne, Poncij, Filat je sve odnio! – odgovorio je domaćin.

– No, kada bude nužno nas ne zaboravite, Zahare Vasiljeviču!

– U redu, Poncij! Samo vjedro potpuno nalijevaj i uzmi bolju crpaču, tebi bi to mogao Makar popraviti!

– Bit će to u redu, Zahare Vasiljeviču! Prijevozom vas neću razočarati! Zbogom za sada!

– Zbogom, Poncij! Ne prolijevaj po ulicama, ja te pamtim od djetinjstva!

4 Čorba od kupusa i drugog povrća.

No Poncij nije čuo zadnjega naputka: njegov je bič dražio pse i dvorišni Volčok je momentalno počeo lajati samo što se Poncij odmakao od stola. To je bio Pantelejmon Gavrilovič, glavni u odvozu fekalija u selu, najbogatiji i najskromniji u cijelom selu. Zbog jednostavnosti i iz uvaženija k njemu ljudi su ga zvali Poncijem. Počeo je Poncij sa sedam godina s tim poslom, jeo je s radnicima isti kruh i već mnogo godina nije noću spavao, drijemao je samo na prednjem dijelu kola s vjedrom, kada su iznosili izmet iz sela u daleku, zabačenu uvalu.

– Trebao si biti smetlarom, tako bi se uhljebio! – rekao je poslije ručka Zahar Vasiljevič Filatu i zamislio se – kao da je i sam trebao to postati. No Filat je i ranije mislio o toj djelatnosti, samo je izlazilo da je njemu nužno sto rubalja na konja i kola s vjedrom. Ako ne bi nosio košulju i hlače, tada bi se kroz petnaest godina u Filata našli tih sto rubalja, a drugačije ne bi skupio taj novac.

Makar je dvije večeri prošle godine računao pri lampi i rekao je Filatu:

– Ne, brate, nužan je veliki kapital; ako bi umjesto hrane dobivao novac... i tada bi ti trebalo, recimo, par godina gladovati ili pet godina štedjeti na hrani, biraj sam! Tad bi imao i konja i kola!

Do kasno uvečer, dok ih komarci nisu izboli, Zahar Vasiljevič i Filat su okončali rad na zadnjoj ogradi. Smrdjelo je na izmet i kiselinu davno korištenog tla, no i taj se zrak činio miomirisom poslije zapaha niskih kuća i u Zaharu Vasiljeviču se probudio tek.

Večerali su pod istim jorgovanom. Tiha večer je raznosila glasove susjeda i otkrivala sve tajne mirise dvorišta. Zahar Vasiljevič je pio toplo mlijeko i naslađivao se mirnim životom i spremao se na spavanje. A Filat je prošao bez mlijeka – pojeo je samo kruha s krastavcima – i slušao glas susjeda Teslina, koji se zaklinjao u dasku za izradu ikone. To se događalo svake večeri – svi su to znali i više nitko nije na to obraćao pozornost, no žena Zahara Vasiljeviča je rekla:

– Vidi Vasil Prohorič opet mrmlja! Gdje ćeš leći – sa mnom ili u trijemu?...

Zahar Vasiljevič je odgovorio da će u trijemu jer je onemoćao od vrućine. Teslin je slikao crkvene ikone, no, vjerujući u Boga, on nije vjerovao u životvornu snagu svojega talenta. Zato gotovu dasku – za božanski lik – on nije odmah stavljao pod kist, nego je u početku triput prinosio k trbuhu svoje žene i triput govorio pjevušećim glasom:

Oživi životom.
Oživi drvetom.
Oživi Djevicom...

Činio je to Teslin obvezno za ugodnih večeri, a za nevremena je čuvao daske za njihovog posvećenja na ženi, a kistom ih nije prelazio prije toga. Ni jednu njegovu ikonu nitko od susjeda nikada nije vidio: preko jednog znanca u samostanskoj riznici Teslin ih je prodavao u daleka sela i u sjeverne samostane. To je bilo dobro zato što se bogomoljci iz sela ne bi stali moliti na takvim svetogrdnim ikonama – sa ženskog trbuha.

Poslije večeri su svi žitelji obvezno izlazili na ulicu i sjedili na klupama ispred svojih kuća. Izašao je i Filat s gazdom i gazdaricom. U gazdarice je rastao trbuh, Zahar Vasiljevič je čekao u studenom prinovu: rekao je da kuću poslije smrti nema komu ostaviti i da je prezime Astahovih uvela Katarina Velika – prolazeći tim mjestima. Zahar Vasiljevič se dvije godine bojao da će mu stići kazna od cara ako mu me bude potomstva – dok mu žena nije zatrudnjela: tada mu je utihnula griža savjesti i on se poveselio. Filat nije znao je li to istina, nije li se time Zahar Vasiljevič hinio važnim zbog svojega položaja, ali ništa nije pitao.

Na klupi je već sjedio nekakav debeli dječak. Njega su znali malo: Volođa, sin željezničkog žandara s drugog kraja ulice.

– Pomakni se, gospodičiću – rekao mu je Zahar Vasiljevič.

On se nije pomaknuo, nego je ustao, opsovao i otišao:

– Nažderali se, izrodi, pa izašli!

Tada su sve troje sjeli, i Zahar Vasiljevič je počeo gromko štucati, ali ga to nimalo nije brinulo, nego je počeo razgovarati sa ženom o pekmezu od jagoda:

– Ti bi, Nastja, trebala nakupiti višanja, neće ih dugo biti a cijena će im se dići!

– Ja bih htjela malo malina prikupiti, malo smo ih skuhali, za zimu ih neće biti dosta, a tebi samo da je piti!

– S malinom se možemo strpjeti, ti ribizlu ne propuštaj!

– Znam, znam, naručila sam u jednoga seljaka, u petak će donijeti.

– Jesi li odnijela mlijeko u podrum? Prokisnut će!...

– Neće prokisnuti, sad idemo na spavanje, odnijet ću!

– Sutra kupi pola funte petroleja, opet su stjenice u krevetu...

Filat je sjedio i disao, u njega se ništa nije gotovilo za zalihe, on je mogao mirno umrijeti, ako ne bi radio dva tjedna. Ali on nikada nije mislio o tom, a proživio je neplanirano gotovo trideset godina.

U Teslinih su također sjedili, samo na nasipu: u njih nije bilo klupe.

Nastupila je večer sasvim i nije bilo vidno lice u starice, koja samo što je izašla iz kuće Teslinih. Nasuprot kuće Teslinih također su sjedili ljudi i ponešto mrmljali u tami. Starica od Teslinih je blago rekla otuda:

– Nikitišna, zdravo!

S klupe nasuprot se začuo pjevušeći odgovor iz krezubih usta:

– Zdravo, zdravo, Pelageja Ivanovna!

I obje su starice zašutjele, zato što je sve bilo ranije izgovoreno: četrdeset godina se znaju, trideset godina su susjede.

Cvrčci su pjevali svoju večernju pjesmu, zato je na ulici postalo ugodnije, a na srcu smirenije. Izdaleka bi ponekad tutnjao vlak, ali to ni u kom nije izazivalo ni osjećaje, ni sjećanja, zato što nitko nije putovao prugom. Jednom godišnje putovanje, koja je vršilo polovina ljudi iz Naselja, bilo je pješice: procesija iz obližnjega samostana Sv. Joakima, do mošti velečasnog Barabe, osamdeset vrsta po stepskom drumu. Još je bivalo putovanja kolima u obližnje selo na blagdane, gdje su se gosti prejedali proste obilne hrane i ponekad od toga umirali.

U vrtovima Naselja nešto je tiho zujalo i navodilo na jezu. Noćni vrt je

strašan prizor, i nitko od žitelja Naselja tamo ljeti nije spavao, bez obzira na svjež zrak. Danju su stabla bila zelena i krotka, a noću su užasavala trepetom svojeg fantastičnog žbunja.

– Vrijeme je da se spava! – saopćio je Zahar Vasiljevič i digao se da bi okončao današnji dan.

Filat je legao u dvorište uz šupu – na hrpu trave, koju je zgotovio unaprijed za sve noći u Zahara Vasiljeviča.

Ni jedna kuća u Naselju više nije živjela dnevnim životom – svi su počivali ili šaptali molitve pred spavanje.

Filat je do tada gledao nespoznate zvijezde, dok nije pomislio da one bliže neće doći i njemu ničim neće pomoći – tada je pokorno zaspao do novoga, boljega dana.

3.

Tamo gdje se Kočijaško naselje okončavalo pustarom na koju su bacali bez pitanja svakakav otpad, stajala je stara kuća slobodnoga majstora Ignjata Knjagina, po nadimku Svat. U kući je bila samo jedna soba i jedan žitelj.

– Ženi se! – navaljivali su obitelji s puno djece u Naselju na svakog neženju te i na Svata. – Ne strči kao prst!

– Ne ženim se! – odrezao bi podstrekaču Svat. – Ja sam čovjek od značaja, što će mi žena i potomstvo!

Svat je bio pridošlica, a ne ovdašnji. Zato mu je dopala napuštena kuća na odlagalištu smeća u Naselju, gdje su do njega živjeli oženjeni prosjaci; no Svat ih je brzo iselio i prosjaci su se rasijali neznano kamo i u Naselju je odmah prestalo prosjačenje.

Takvom energijom Svat je odmah privukao k sebi dobrodušne kućevlasnike iz Naselja, i oni se više nisu bojali staviti mlijeko u trijem. A ranije je bivalo da su prosjaci išli i samovoljno ispijali to mlijeko, ostavljeno za ručak, i još mnogo drugo jeli, što nije bilo za njih prigotovljeno. Jasno da se to smatralo lošim i domaćini su doveli psa u svako dvorište, no psi su postepeno navikli na prosjake i nisu lajali na njih.

Tada se pojavio Svat i lišio glavne prosjake životnoga prostora, te su oni, ne čekajući zimu, otišli u daleke južne gradove.

Naseljsko je odlagalište, čineći Svatovo imanje uz kuću, bilo znamenitim mjestom. I sama Svatova kuća bila je nekada odlagalište bez prozorskih stakala, bez peći i bez stropa: samo zidovi i krov s rijetkom limarijom. Kuća je nekada pripadala nepoznatom starom momku, odavno umrlom. Načelnik je odredio cijenu toj besprizornoj nekretnini od osam rubalja i četrdeset tri kopejke, no državnim se smatraju samo imanja skuplja od deset rubalja – tako je kuća ostala ničija, te su je bili zaposjeli prosjaci. Svat im je, iako ih je izgnao, bio zahvalan za to što su doveli kuću u stanje za življenje.

– To su činili ne razumno nego zbog vijavice! – objašnjavao je on sam sebi dovitljivost prosjaka.

No iseljeni ljudi nisu otišli odmah, nego su dva mjeseca razbijali noću prozore kamenjem i palili drvenu kapiju. No Svat je sam izdržao opsadu, a

u zoru, kada bi se prosjaci umorili od napada i zaspali na obližnjim hrpama smeća, on bi izlazio iz kuće. On se ne nije svetio nesretnicima, samo ih je tjerao ispravljati greške nerazumnoga ponašanja.

– Ključnik! – prišao je Svat k jednomu pospanomu prosjaku: on ih je svih znao. – Daj rubalj, razbio si prozor!

Ključnik je odmah pretpostavio u čemu je stvar i zato se nikako nije mogao probuditi. Njegova žena davno se probudila i treptala očima od straha, a muž je ležao i hinio pospanost, povremeno mrmljajući nešto što se nije odnosilo na to o čemu je riječ. Svat je stajao i strpljivo predlagao Ključniku platiti rubalj, a prosjak je sad otvarao oči, sad ih zatvarao – i ništa, kao, nije razumio. Onda je Svat pokupio negdje opeku i šutke je naciljao u prosjakovu glavu, ali tako vješto da je opeka samo prostrujala uz uho, ne pogodivši ga u glavu.

– Pljuni rubalj, sotono! – grozno je zagrmio krupni Svat.

Prosjakova žena je, vičući i moleći, skočila i rašila rubalj iz zapetljane suknje. Svat ih je, dobivši svoje sljedovanje, ostavio i odlazio tražiti u hrpama sljedećega dužnika.

Vjerojatno je Svat bio ranije dobar strijelac ili mađioničar na seoskim sajmovima, pošto je tako spretno i nepovredivo mogao gađati opasne ciljeve.

Riješivši se prosjaka, Svat se okrenuo besprimjernim poslom: traženjem u gomilama otpada dragocjenih stvari. Samo je strancu, sumanutom čovjeku moglo doći u glavu takva zamisao. U Kočijaškom naselju su ljudi živjeli tako štedljivo da su i čaše nasljeđivali od djedova i ostavljali ih potomcima. Djeca su kažnjavana isključivo za štetu nad imovinom, i pritom bi ih zvjerski tukli, drhteći od sulude ljutine, što sa štetom na stvarima propada i vlastiti život. Tako se od sticanja kapitala koje se prenosio pokoljenjima i održavalo Naselje. No Svat nije znao da u Naselju ljudi žive ne od zarade nego od pohlepe, i nadao se naći na odlagalištu koješta vrijedno što bi prodao i prehranio se.

Prekopavši po hrpama cijeli tjedan, Svat se na kraju dosjetio da će trebati ili pobjeći otuda ili umrijeti od gladi – u otpacima nije bilo dragocjenih stvari. Ipak se Svat nadao da će makar nešto naći i rio je rukama hrpe, izučavajući u tančine svaki predmet. No kosti su bile oglodane tako čisto, kao da su spržene i tako tanke, pripadajući kokošima, zato ih nisu uzimali skupljači kostiju i krpa; nesumnjivo su te kosti vidjeli skupljači i one su završile u smeću poslije njihovih višekratnih odbijanja.

Krpe su se dimile na prstima i očito nisu više bile ni za kakvu namjenu. Neznani prah se prosipao u Svatovim šakama, što ga također ničim nije privuklo.

Za vjetrovitih dana sve to zaboravljeno smeće se dizalo kao prašina i taložilo se negdje onkraj domaćinskog ljudskog života. No Svat se nije smirivao: on je zamolio u jedne udovice veliko četverokutno sito što je bilo dio vijače – i počeo kroz njega redom prosijavati sve hrpe. Predmete ostale povrh sita nije izučavao, odnosio ih je u kuću i uvečer promatrao dobitak. Prva večer mu nije donijela nikakvu utjehu: to su bili komadi stvrdnuto-

ga izmeta, iskorištenih spužvi, četvrtine potpetice od valjenke[5], nekakve limene pločice s dva zupca, devine dlake s noćne kape, dva kamenčića, grančica sa suhim jagodama – komadići stakla od boca, istrošena metlica, ptičje gnijezdo i mnogo što drugo no isto tako bezvrijedno.

Svat je u zamišljenosti sjedio do ponoći, a pred zoru je na koncu klonuo od besmislenog posla.

– Pravit ću kape, skoro će jesen! – rekao je sebi ujutro. – Možda što izađe od toga! U selu kape ne gotove, a u gradu su one skupe, a ja ću ih jeftinije šiti od starih valjenki, da bi grijale glavu!

Po danu je Svat otišao u grad – prodao čizme i gunj – a uvečer je već bio u Naselju. Na leđima je nosio vreću, u rukama motku da se obrani od pasa, a u džepu četiri rublja i dvadeset kopejki.

– Valjenke nošene, stare, krpljene, ovdje kupujem! – kričao je Svat tuđim glasom i ozirao se na prozore i kapije.

Dva je sata išao Svat s jednom te istom pjesmom – i sve uzalud: ništa nije kupio. Samo je jednom izvirila iz jedne kapije žena u donjoj suknji i s nasapunanim rukama:

– A oštećena glačala ne uzimaš?

– Ne! – rekao je Svat.

– A što uzimaš?

– Valjenke!

– Tko bi ih tebi prodao pred zimu! Uh, nerazumni! Bolje da uzimaš glačala ili da popravljaš cijevi za peć!...

– To mi ne treba! – rekao je Svat. – Idi, peri gaće, a mene ne uči: ja sam učen, tučen, mučen, pečen, liječen... Valjenke nošene, stare, krpljene – ovdje kupujem!

Žena je buljila u prolaznika skamenjenim, uplašenim očima, a potom zalupila kapijom.

„Samo što su žito spremili – kakva sad zima?“, mislio je Svat. „Što se tu narod brine – ide ispred vremena!“

Filat i Zahar Vasiljevič su to vrijeme okončali posao s ogradom. No da bi radniku izašao pun dan i opravdao svoju večeru, Zahar Vasiljevič mu je našao posao:

– Filate, potkreši ogradu, a potom pojuri k Makaru po vjedro – on je stavio ušice!

Filat je pošao uz ogradu da bi ispravio unutar strčeće pruće ili uklonio suvišno. Ograda je od takvog kresanja postajala ravna i pravilna, a svaki svežanj pruća je ležao kako treba. Poslije takvoga posla Filat je nazuo valjenke da ne bi ozljeđivao izranjavljene noge, i pošao k Makaru.

Svat je u tom času kupio par valjenki i išao nadmenim hodom.

Takav hod mu je omogućavalo čvrsto, vitko tijelo i iskustvo prijašnjeg, nepoznatog života. Od radosti zbog prvog uspjeha Svat je nestašno vikao svojim pozivom k prodaji valjenki.

Filat mu je išao ususret raskoračen – on nikada nije služio vojsku i nije vidio u životu ništa strogo, utočnjeno i moćno.

– Skidaj valjenke, Filate! – odmah predloži Svat i stade u sebi opredjeljivati

5 Čizme od valjane ovčje vune.

cijenu.

– Zašto, Ignjate Porfiriču? U mene su noge izranjavljene, a od mršavosti mi se pojavile i kvrge!

– Zašto si ti tako mršav? – ozbiljno upita Svat i položi vreću na zemlju. – Gladuješ li ili si bolestan?

– Ja, Ignjate Porfiriču, uvečer onemoćam, a ujutro ne mogu ustati...

– Da li često jedeš govedinu ili puno sanjaš? – ponovno upita Svat i s mračnom zamišljenošću pogleda Filata od glave do pete.

– Ja ne sanjam, Ignjate Porfirič, ne mislim ni o čem, a govedinu jedu samo gazde – nju ne možeš kupiti, govore, a meni daju samo porciju povrća!

– Koji gadovi! – reče Svat ne zlobno, nego tužno. – Od povrća čovjek ne dobiva snagu!... A tamo nesretnici prolijevaju krv...

– Gdje? – upita Filat, i iz njegovih očiju potekoše suze od suosjećanja s drugima.

– Gdje? Nije tu iza ugla nego u ratu! Jesi li čuo nešto o ratu ili ovdje žive samo neznalice?

– Čuo sam, Ignjate Porfiriču! Moje je tijelo slabo – papir su mi dali u ruke, tako i idem s njim – bojim se da ga negdje ne izgubim. Iz našeg sela su uzeli malo seljaka: neke na željeznicu u kontroli, a neke u ured.

– Znam, ovdje žive kočijaši – Katarinini posjednici! Briga njih: seljak će im u zimu svega donijeti!

– Tako je, Ignjate Porfirič, u jesen stižu kolone kola!

– Vrag ih odnio! – okonča razgovor Svat i poslije šutnje je kratko opredijelio žitelje Kočijaškog naselja: – Gujavice u crijevima seljaka – eto, tko su tvoje gazde!

Filat se nije dosjetio, ali se suglasi: on nije smatrao sebe pametnim.

– Ti si krotak i glup, ali ne osobito! – umirivao je Svat Filata.

– Dakako, Ignjate Porfiriču, cijelog života samo rukama radim, glava mi je uvijek na odmoru, uvela je! – suglasi se Filat.

– Dobro, Filate, pusti glavu odahnuti, jednom će se i ona zamisliti! – rekao je Svat i šumno ispuštao zrak, mučeći se cijelim grudima. – U koga sad radiš?

– U Zahara Vasiljeviča danas smo okončali ogradu u vrtu, a sutra ću poći po kućama pitati za neki posao!

– Znaš što – dođi k meni šiti kape, te ćemo vidjeti!

– A ti to umiješ? – dvojio je Filat.

– Da. A hoćeš li ti umjeti?

– I ja ću se snaći! – osmjeli se Filat i pođe, konačno, k Makaru za vjedrom. A Svat krenu dalje pitati u selu za valjenke.

Dva su čovjeka sjedila na zemljanom podu u Svatovoj kući i pravili iz vlakana valjenki zimske kape. Radili su oni već cijeli tjedan, a načinili svega četiri. Za hranu su imali kruha, krastavaca i kupusa, no bili su zadovoljni; samo se od dosade divljeg predjela smetlarske pustare i nekakve mračne tjeskobe u srcu Svatu ponekad činilo da se sunce zauvijek smrklo i on je to provjeravao gledajući u prozor, a sunce je zalazilo za oblakom, izlazilo – i ponovno svjetlilo.

– Neka se gad pati! – reče o suncu Svat. – Hulja, nad svakim životom

svijetli – ništa ne cijeni: gore je od stoke!

Uvečer se nisu odmarali – Svat se je žurio k Uspenskom sajmu da bi makar malo zaradio i obradovao sebe i Filata odjećom.

Kada bi postajalo sasvim tamno, Svat bi završavao prvi i rekao bi:

– Dosta, Filate – noge mi klecaju, a duša mi se skupila! Vadi iz vreće kruha da pojedemo i amen!

Naselje je utonulo u dubok san, čak se dizala para nad kućama, ali to je učestalo i tiho disala zemlja, odgoneći dnevne ljudske otrove.

Svat je volio pred spavanje stajati na trijemu i zagledati se u noć. On je vidio kako je unutar ogromnog tijela zemlje zazvečalo uznemireno srce i tamo u tami produžilo trepetati do jutarnjeg izlaska. Svatu se sviđalo to svakodnevno događanje i što ništa zadivljujućega nije bilo u tome.

Spavali su oni loše – od umora i općih tegoba života.

4.

Sprijateljio se Filat sa Svatom više nego da su u krvnom srodstvu i mislio je zauvijek ostati njegovim pomoćnikom za kape, ako ga Svat prije vremena ne otjera.

Bez Filata su u Naselju mnogi poslovi stali: kasno se ustanovilo da je Filat bio jedinim i neophodnim majstorom, sposobnim biti od koristi svakom kućanstvu. Drugog takvog krotkog, sposobnog i jeftinog nije bilo. Neke kućanice su išle k Filatu na smetlište i lupale na prozor.

– Filatuška, navrati: krov prokišnjava, u samovaru se rešetka odvalila!

Zbog dobrote svog srca Filat nikomu nije mogao odbiti.

– Kada završim doći ću, Mitrevna! U nedjelju me čekaj obvezno.

Svat se uvrijedio zbog Filatove popustljivosti:

– Što si takav prema tim suknjicama? One su te hranile povrćem! Budalo!

Jednom je naišao Zahar Vasiljevič, pogledao tijek djelatnost s kapama i zamolio:

– Naiđi, Filate, žena mi je rodila dvojke, ne znam kuda ću!

Otišao je, ionako nagluh, ne čuvši Filatov odgovor.

– K tomu otiđi! – sam reče Svat. – Čovjeku je zaista teško!

U nedjelju se Filat javio k Zaharu Vasiljeviču. Blijeda, ukočena, kućanica je ležala na drvenom krevetu, na kojem, zbog stjenica, obično nisu spavali. Filatu stade žao kućanice, i on je šutke gledao u njezino tankoćutno, plemenito lice.

– Filate? – mučnim šapatom upita kućanica. – Došao si?...

– Došao, Nastasja Semjonovna... Možda vam je nužna pomoć...

– Ah, meni ništa ne treba, Filate. Pitaj u Zahara!

Filat oćuti suzbijenu neugodnost zbog svoje beskorisne sućuti i izađe iz sobe. Njemu je bilo žao i oćutio se krivim što se muči Nastasja Semjonovna. U tijelu mu se lomilo od nervne boli, i on je gorio od nepoznatog teškog stida, kakvog je ćutio u ranoj mladosti. On nikada nije tražio ženu, no zavolio bi strašno, istinski i vrelo, ako bi ga makar neka rošava djevojka utješila i privukla k sebi materinskoj spokojnošću i nježnošću. On bi se izgubio pod njezinom zaštitničkom nježnošću i do smrti je ne bi prestao

voljeti. No takvo što se nije dogodilo ni jednom – i Filat je sad brinuo i strepio od tuđe bračne tajne.

Zahar Vasiljevič je bio dobre volje i tiho mu reče:

– Filate, nanesi vode za noć!... Kokoši ne zaboravi nahraniti uvečer!

Filat je i sam slijedio za svim u takav dan. U stalnom radu bi mu uvijek bilo lakše: ponešto bi svoje, intimno i mučno, zaboravljao. O tom je i Svat jednom rekao:

– Rad je za nas milosrđe! Nije stvar u hrani – ona je nužna, no čovjeka ne zadovoljava! U radu, brate, duša zaspi i neočekivano se utješiš!

I Filat je danas marno meo dvorište, učinivši sve ostalo o čemu se mogao dosjetiti. Zahar Vasiljevič je izlazio rijetko – stalno je sjedio u sobi uz svoju ženu. To je također zbog nečeg radovalo Filata. „Sjedi, brate“, mislio je on radeći metlom, „ja ću se tu sam snaći, ja jedan, a vas – dvoje: ne vrijeđaj ženu!“

Do ponoći je tumarao Filat po dvorištu, slijedeći za tišinom i poretkom, no sve je davno zamrlo, samo je jedna nasađena kokoš kvocala na jajima u šupi.

Nešto je uznemiravalo Filata i tjeralo na budnost, no iz kuće se ništa nije čulo – vjerojatno je Nastasja Semjonovna usnula i obnavljala svoju snagu koja joj je istekla s porođajnom krvlju.

Umorivši se, Filat je prostro pod dvorišnim jorgovanom svoj stari sako i zaspao, no spavao je tako laganim snom da je čuo nad glavom hod i drhtaj noći. Negdje je, na pustarama Naselja, neumorno lajao pas, a njemu je izdaleka i usamljeno odgovarao drugi – i njihov lavež je žalobno i bez odgovora tonuo u gustini tame. Filat je čuo taj lavež kroz koprenu potamnjele spore svijesti, no zvuk je bio tako tankoćutni i tužan kao da je išao iz nepoznatog izgubljenoga svijeta – to je uspokojavalo Filata, i on se nije budio. Grana jorgovana se njihala nad samim Filatovim očima, ali noć je ležala čvrsto i nije dirala sparni zrak: grana se njihala sama – od drvetovog života i unutarnjeg nespokojstva.

Filat se probudio u ranu zoru – kroz trijem je bilo čujno kako je u sobi grčevito plakalo dijete Nastasje Semjonovne, prvi put od rađanja. Filat se podigao i pošao dvorištem, osluškujući čudno, žalobno kričanje.

Uskoro je dijete prestalo plakati – Nastasja Semjonovna ga je nečim materinskim uspokojila – i van je izašao Zahar Vasiljevič ravnodušnog, izmučenoga lica.

– Filate! – reče on. – Stavi samovar – topla voda je nužna, a kasnije idi na tržnicu i u ljekarnu!

Filat je s osobitom vještinom cjepkati ivere, radujući se svom korisnom radu za Nastasju Semjonovnu i budućem procvjetalom danu.

Žitelji Naselja su se također digli i hodali po dvorištima u traženjima raznih svakodnevnih stvari. Oni su još zijevali, trljali oči i žmirili od pristiglog, rascvjetalog sunca. U taj rani vedri čas u svakoga čovjeka je u grudima nadolazilo ushićenje, no kasnije – oko deset sati – radost je zamjenjivao duh domaćih poslova i svakih briga. Na treći dan je Zahar Vasiljevič naznačio krštenje, ali je u podne otpustio Filata jer su došle dvije kume, koje se same mogu spraviti u kućanstvu.

Filat je uzeo sako, podvezao konopcem potpeticu uz valjenku i pošao na smetlište k Svatu. Nastasja Semjonovna je sjedila u sobi i uljuljkivala svoje dvojke, a uz prozore do ulice su stajale smetene žene i šaptale o tom događaju.

Za Svata i Filata zima bi prošla loše da oni nisu bili tako složni. A za Naselje je ona protekla dugo i teško: rat je pozivao muškarce, a žene su obudovjele i tugovale. Ali nije nestajalo ljudi tako mnogo: u blizini Naselja se već deset godina gradila i održavala nekakva pruga i tamo su se skrivali ljudi od vojne službe.

Zahar Vasiljevič se je također zaposlio na pruzi kao krovopokrivač i jutrom odlazio na posao, stavljajući hranu u vreću. Rad mu je, vidljivo, umarao i lice mu je postalo mršavo i srdito.

– Ignjate Porfiriču, zašto vi niste u ratu? Eto, onaj mali u Gladkih je vrlo mršav i uzeli su ga! – upitao je jednom Filat Svata.

– Eh, koga si našao, brate! – lukavo se nasmija Svat. – Ja sam čovjek na zalasku: u meni je kontuzija u glavi – malo pomalo ludim!

Filat otvori usta i reče:

– A-a! A izgledate kao umni čovjek, Ignjate Porfiriču!

– Zato krpimo kape od stareži da úši na tuđoj glavi utopljavamo! A da sam bio budala – ja bih ležao u rovovima pod carem i domovinom.

Filat opet otvori usta, ali se ne dosjeti što bi dalje pitao.

Uvečer, pošavši na spavanje, Svat reče s pokrivača:

– Ja sam, Filate, otišao iz rata svojevoljno! Mnogo je tamo tužno i život ne vrijedi ničemu. Samo to nikomu ne kaži!

– Makar što, Ignjate Porfiriču! – uplašeno i žurno odgovori Filat. – Zar je to meni nužno? Samo vi sami naprasno nikomu ne recite da ste se meni otvorili! Inače će se meni prvomu obiti o glavu!

– Zar bih ja sam sebe oklevetao, glupane? – uvrijedi se Svat i zapali ugašenu cigaretu.

I cijeli se razgovor zaboravio.

5.

Rano se smrkavalo usred zime, bešumno i zaboravljeno je ležao snijeg na ravnici. Kočijaško naselje je živjelo ne dišući, a Svat i Filat su s prijašnjom upornošću šili kape, iako su ćutili da je uskoro kapama krj i bilo im je nepoznato čime će se onda zanimati.

– Hajdemo, Ignjate Porfiriču, idemo u noćne čuvare, da zvonimo! Dobar posao – noću stražariti, a danju odmarati! Samo dok Prohor i Savelij ne umru, nas ne uzmu – oni su odavno čuvari i glava sela ih voli!

– Ne, Filate! – reče Svat. – Ja neću u noćne čuvare. Bolje da tijekom dana lupam u prazno vjedro motkom nego da idem čuvare! Ja sam još krepki seljak, što ti mene trpaš u starce? Mi ćemo još sačekati!

Rad s kapama je još nekako išao i bilo je prihoda. Obično su kupovali kape seljaci iz daljih sela, no opala je prodaja u proljeće, i kape su se mogle uzimati samo unaprijed, za iduću godinu. Bez obzira na marljivosti u poslu i štednji u hrani, Svat i Filat ništa nisu zaradili da bi imali zalihu tako da su poslije kapa mogli ići u skitnice.

Dođe jednom klobučarima nepoznati seljak i upita s praga:

– Pravite li kačkete?

– Pravimo! – odgovori Svat da bi namamio čovjeka.

– I lakirane šiltove?

– Možemo i lak dodati ako u nas kupiš sto kačketa! – priopći Svat.

Seljak se cinično nasmija i sjede na klupu, znalački pogledavši klobučare. On skide svoj kačket, na kojem je bio šilt bez laka, i upućeno ih prekori:

– Baš ste čudni! Kako možete sada naći lak – on je ranije dolazio vagonima iz Njemačke! Koga vi učite pameti, ušljivci? Ja cijelog svog vijeka pravim kačkete A sad dosta s budalaštinama, ja i pod kačketom znam što se nalazi!...

Zagonetni seljak se tako uvrijedi da nije mogao mirno sjediti, i poče promatrati materijal iz kojega su Svat i Filat pravili svoje čudne kape.

– Zar je to materijal? To je zločin! Čime vi štitite pamet? To je valjenka, tu se kupi znoj i ostaju nokti, a vi zamislili time ukrasiti glavu! Koji vragovi, mangupi!

Svat ubode gosta:

– Slušaj, prijatelju, da ti nisi s fronte, povrijeđen u glavu?

Seljak se malo smiri:

– Otuda sam... Plin mi je omamio um! Otpušten sam kući krepati. Ipak ja bez laka ne mogu raditi, magloviti šilt ne daje aureolu glavi! Je li tako?

– Mi se sad spremali jesti! – reče Svat. – Sjedni, vojniče, jedi!

– Dobro, ako ugošćavaš! – suglasi se gost. – Samo daj mi mlijeka, kruha umakati; ja sam takvu poparu jeo doma i jako sam je se zaželio...

– Naći ćemo i mlijeka za tebe! – dobrodušno ga je nudio Svat. – Mlijeka imamo! Od kolodvora si išao pješice?

– Naravno, pješice! – bez ljutnje i tiho reče gost. – Otkuda novaca u vojnika, otkuda novaca? Zar će me tko besplatno povesti?

Prođe dan, noć, i novi dan već pri kraju, a gostu lijepo i zaboravio on otići, iako cipele nije skidao. Sjeo je k Filatu i vješto krojio materijal iz valjenki. Svatu nije smetao dobri čovjek, samo ga je opominjao pri jelu. Zaista, gost je jeo vrlo mnogo i gubio mjeru od teka, tako da je Filatu malo ostajalo.

– Smanji zalogaje, žderonjo! – reče Svat gostu. – Ne hraniš se ovdje sam! Uh, svu kašu u jedan mah smlatio!

Gost je malo ukrotio sebe, a potom se ponovno zaboravljao i znojio od napora vilica.

– Mora biti da mnogo radiš kada možeš toliko jesti? – upita Svat.

– I te kako! – potvrdi gost. – Sazdan sam od mišića, po cijeli tjedan sam na fronti razbijao glave! Mogao sam s drugom u jedan mah pojesti lonac krumpira!

– A kako ćemo sa šivanjem? – radoznalo će Svat.

– To je za mene sitnica! – reče gost. – Ja mogu tjednima sjediti i raditi, samo da je kruha uza me!...

U naselju su krotko pozivala zvona na večernje bogoslužje, a tri prijatelja su se umarala od posla. Da bi umanjivao umor, Svat bi s vremena na vrijeme bockao gosta:

– Što si ti u nas ostao? Nemaš bliskih srodnika?

Gost je spremno odgovarao:

– Imao sam ženu i punicu: dijete uz ženu umrlo a ona se i sama ugušila ručnikom, a punica sad pruža ruku pred crkvom! Ja sad sam tugujem, trebao bih imati sina ali ženu lako ne nađeš.

– Zašto će ti sin? – začudi se Svat. – Ti sam nemaš kruha, da ti se još jedna muka rodi?

– A kako drugačije? – ništa nije razumio gost. – Sad se ne živi dobro, i nikomu ne cvatu ruže od rata i briga, nema ništa da je dobro. A sin neće zapamtiti djetinjstvo, odrast će i tada će biti dobro...

Svat je sumnjao:

– To nitko ne zna! Možda tada bude još gore!

– Ne smije biti, ja ti kažem! – ljutito ospori gost i ustade s poda. – Besmisleno! Ja samo šutim, a srce mi se kida od tuge! Ja sam cijeli zahrđao od brige, ne znam što ću! Ti misliš da sam s radošću u tebe sjeo na pod radi tvojih kapa, praznoglavi!... Ja sam bio na fronti gdje ljudi ginu kao muhe, a ti govoriš da će moj sin još više stradati! Zar bih ga ja dao kakvim gadovima! Zar bih ja dopustio da se on tako muči, budalo?! Ja ću grlo gnjilim zubima svakom gadu pokidati odmah za takvo nešto!...

Svat je sjedio i smiješio se, zadovoljan što je ubo gosta u živac. A gost bi malo odahnuo, spremio rastjerane riječi od uzbuđenja i ponovno se prihvatio borbe:

– Kopilad i nedonoščad! Izmislili ste cara, vjeru, zapečatili propast domovini i bijete narod da biste dokazali točnost takvoj izmišljotini! Javit će se još netko i raspaliti po glupoj glavi svaku izmišljotinu i da narod satre! A sve zato da bi povjerovali u jednu istinu! Vi, prokleti, licemjerni gadovi!

Gost pljune i zgazi ispljuvak austrijskom čizmom.

Svat povuče dim iz cigarete i sav zasja od zadovoljstva:

– Točno, prijatelju, pravilno! Stanuj u nas sad besplatno, nisam znao da si takav!

Filat se također radovao novomu sustanaru i reče:

– U koga su srodnici doma, taj čezne dok je u ratu... A najviše za ženom i sinom...

Gost vojnik obrati pozornost na Filata i, zapamtivši njegove riječi, izreče svoju novu misao:

– Car i bogataši ne znaju da ujedinjenoga naroda nema na svijetu, nego žive u skupinama sinovi, majke, i jedni drugima su dragi. I tako su čvrsto krvlju svi povezani i njih razdvojiti je gore nego ubiti... A kada odozgo gledaš – jedan te isti narod, i nitko nikoga ne voli! Kučkini sinovi, zar je dopustivo otimati ljubav u čovjeka? Čime će to potom otplaćivati?

Gost je to govorio i žudno mrdao prstima, kao da je lijepio rukama obitelji i sjedinjavao rođake gustom nerazdjeljivom krvlju. Na kraju se umiri i tiho priopći:

– Mnogo je ljudi koji razmišljaju, to je nevolja...

– Što kažeš, prijatelju?! – malo se podsmjehne Svat. – A ja sam mislio da nam je um pomoćnik u nevolji!

Gost je dalje iznosio misli:

– Kada je pomoćnik to je dobro, ali kad ga tjera na pohlepu, to je loše! Čovjeka bace, te ga na putu izgaze! A poslije se vrate i plaču...

– Ostani! – na kraju reče Svat. – Preživjet ćemo i utroje!

Gost se stade izuvati i jako uzdahnu kao da je doma. Po prvi put je pregledao sve prostorije i zaključio da je kuća udobna, zato što je oćutio takav umor kao da se nije naspavao mnogo noći zaredom.

– Eh! – reče Svat noću, kada je gost spavao. – Plemeniti ljudi misle da se mi rađamo da bi žderali, a on živi i muči se, i u glavi mu ključa...

Filat je drijemao i mislio o gostu da mu je teško bilo sahraniti sina i ženu – dobro je što u njega nema nikoga – i, izgubivši snagu, zaspa.

Noći su pomalo kraćale, a neimaština klobučara se produljivala – robu su im prestajali kupovati. Snijeg se počeo topiti na suncu i žutio je od prošlogodišnjeg smeća koje se probijalo. Ponekad su dani svijetlili više od ljetnih – bjelina zamrznutoga snijega se suprotstavljala sunčanomu ognju – i čisti zrak je jako svjetlucao od oštrog mraza i nadiruće topline.

Naselje je živjelo zažmirivši – rat je iscrpio kočijaško izobilje, i ljudi nisu htjeli u takvo vrijeme zapažati raskoš novog proljeća.

Zahar Vasiljevič je istrajno radio na pruzi i bojao se jednoga – da ga ne skinu s popisa i upute na frontu. Njegova dva dječaka su rasli no otac ih je volio grubo, ničim ih nije mazio niti iskazivao nježnost.

A Nastasja Semjonovna je strepila za djecom i tako se bojala za svoje prvijence da ih je stalno mučila lijekovima, strepeći do užasa od dječjeg proliva.

Makar je izrađivao sedla i s uživanjem se gotovio k ljetnomu kovačkom zanatu, za ranije oduševljen ljepotom vedrih ljetnih dana. I drugi su ljudi također živjeli razborito, svaki se nadajući nečem boljem i lakšem.

Svat se radovao veličanju svjetla i topline vani, no bio je i malo snužden i zavidio je mrtvim nepokretnim stvarima: njima je bila nepoznata briga o hrani i dobitku, oni su živjeli u nekakvom spokoju i potpuno se prepuštali sebi.

– Ljeti od gladi ni namjerno ne možeš umrijeti! – rekao je gost Miša, saznavši o čemu brine Svat. – Možemo hvatati golubove, loviti ribu, načupati zeleniša – eto ti čorbe i kaše kao glavnog jela!

Ipak je Svat blagovremeno uputio Filata na njegov prijašnji posao – u Naselje.

– Iako mi te je žao, krotki čovječe, i sprijateljili smo se, no i sam vidiš – utroje ne ide, a Miša nema kamo!

Već drugoga dana majstori ništa nisu radili, a danas je Miša otišao po kruh za zadnjih pet kopejki i to nije mogao donijeti kruh čitav do doma – cijeli ga je putem izbušio i pojeo sredinu.

– Što ćemo! – rekao je Filat. – Poći ću po kućama – negdje će me ostaviti! A k vama ću, Ignjate Porfiriču, drugi put doći da se ispričamo!...

6.

Proljeće je polako osvajalo snenu mokru zemlju. Filat je išao i radovao se što ima znanca – Ignjata Porfiriča, i kuću na smetlištu, kamo može uvi-

jek poći.

Zaposlio se on u Makara – dovršit će četiri ama i čuvati kovačnicu, a sam Makar je otputovao vlakom kupiti uglja za kovačku peć. Mnogi ljudi u Naselju su govorili da se ne mogu nabaviti neophodne stvari, ali ni Svat, ni Filat, ni Miša ni jednom nisu imali potrebe za nekim proizvodom koji je nestao iz prodaje. Zato je tek u Naselju Filat shvatio što je to rat i oćutio njegovu nesretnu silu.

Naselje je od vlage i odsustva obnove potamnjelo i tužno su gledali upavši prozori, kao gladni čovjek. Psi su smršavili i noću su šutjeli. I sve je išlo u nekakav ponor; čak je i Filatu postalo žao i on je bio gotov raditi za najgoru hranu. No Makar mu je ostavio dostatno hrane, zato što se zimi bavio nužnim zanatom, radio je za seljake i u hrani nije štedio.

Makar se nije vraćao dugo i Filatu je bilo dosadno bez posla – amove je davno dovršio. Svakog dana je išao k Svatu i Miši: njima je bilo sasvim loše i oni su se hranili samo time što im je Filat donosio od svojih ostataka.

A Filat nije donosio ostatke, nego gotovo sve što je dobivao od Makara, a sebi je ostavljao samo okrajak kruha i četiri krumpira.

– Da li si ti sam sit? – pitao je Svat. – Nama to nije teško pojesti, ali ti ćeš oslabiti!

– Neću oslabiti! – suzdržavao se Filat. – Posla sad nema, a za samo disanje mnogo ne treba jesti.

Svat se rasrdio:

– Koje disanje! Vidi Mišu: on se također bavi samo disanjem, a može sad pojesti svaku životinju!

– Mogu! – ležeći potvrdi Miša i uzdahne od dobrog teka.

Jednom se Filat uplašeno probudio. U zakutku kovačnice, gdje je spavao, bilo je tako tamno da je Filat ćutio sebe sigurnim. Noć je iza zida od brvana prekrila Naselje tihom tamom i skrila ga od svijeta do jutra. Ničega nije bilo što bi uznemiravalo. Pospani kočijaši, mora biti da su ne jednom mijenjali stranu na kojoj su ležali. Zahar Vasiljevič je rekao Filatu, pri popravci ograde, da kad se Nastasja Semjonovna okrene noću, tada on sleti na pod.

– A moja Nastja još i nije tako debela, a u koga je žena debela – teško njemu! – raspravljao je i smijao se Zahar Vasiljevič.

No sad je sasvim tiho; vani se nije moglo čuti kako padaju na pod muškarci od prevrtljivih, znojnih žena.

Najednom Filat zadrhta i uspravi se, a potom je čuo – jednu za drugom – oštru, brzu pucnjavu i nejasni šum dalekog straha.

Zaboravivši na samog sebe, Filat nikada nije vidio svijet oko Naselja, samo je pamtio svoje selo iz djetinjstva gdje je rastao uz svoju majku. Filatu od posla nije bilo vremena doći k sebi i misliti svojom glavom o vanjskom – i tako se postepeno i neočekivano odvikao od razmišljanja; a potom – kada bi zaželio – više nije imao čime: glava mu je od nedjelovanja oslabila zauvijek.

Zato je Filat sad zadrhtao i uplašio se od nerazumljivih pucnjeva. Za rat je on znao, no predočiti ga nije mogao ni po kakvim Mišinim pričama.

Pucnjava je stihla, ali su kričali ljudi. Filat se dosjetio da je to na kolod-

voru te je izašao.

Nebo je bilo zvjezdano i Filat ga je pozorno gledao. U takvoj pozornosti k noćnomu nebu živio je stari Filatov san – zamijetiti zvijezdu u to vrijeme, kada se ona otkida s mjesta i leti. Zvijezde padalice su ga s djetinjstva uzbuđivale, ali on ni jednom za cijeli život nije mogao ugledati zvijezdu kada kreće s neba.

Ujutro je došao Makar – bez uglja i zamišljen:

– Cara odavno nema – na željeznici su se pobunili dezerteri... A mi sjedimo i ništa ne znamo: narod nosi pragove s kolodvora, lokomotive će, govore, dijeliti zadrugama.

Filatu se ta vijest učinila tako čudnom te se on od nje nije uplašio kao Makar, nego je samo šutio od nevelike radoznalosti. On je nejasno ćutio da će ograde, vjedra, hamovi i druge stvari zauvijek ostati u Naselju i neki čovjek će ih popravljati.

Kad je uvečer, završivši posao, Filat pošao k Svatu, sreo ga je s Mišom na putu. Miša-gost je išao veselo i nosio cijeli kruh, a Svat se promijenio od unutarnjeg previranja.

– Odlazimo, Filate! – tužno je rekao Svat. – Zbogom jer mi Naselju ne trebamo.

– Kujini sinovi! – zaprijeti Miša. – Vražje pleme: zauzeli zemlju, žive spokojno, a ti koji nikomu ne trebaš – iš, skitaj!

Pratio ih je Filat do kolodvora i oprostio se:

– Možda, dođete jednom, Ignjate Porfiriču, obići Naselje?

Filat je pokorno i tužno gledao odlazeće i nije znao čime pomoći sebi u tuzi zbog rastanka.

Svat se također raznježio i zbunio. Na kraju kolosijeka on je zagrlio Filata i poljubio ga bodljikavim brkovima u hrapave osušene usne, koje je ljubila samo majka, kada su bile dječje. Filat se uplaši poljupca i žalosno se pokunji od neočekivanih, neobičnih suza.

– Da žena ne plače bila bi muško! – sjetno reče Miša i povuče Svata: – Zašto ti rastužuješ čovjeka, on će naći druge ljude! On je tako blag!

Filat nije odmah pošao k Makaru, nego je načinio krug i u tuzi došao do smetlišta. Kuća Ignjata Porfiriča stajala je sad prazna i smirena, no Filatu se činilo da i zidovima i prozorima nedostaju oni koji su otišli – i pate od samoće. Živa i draga mu je ostala opustjela kuća, što je mirisala na ljude koji su je ostavili. Filat je stajao, dohvatio kvaku vrata – nju je svaki dan hvatao Svat; pogledao polje – njega je gledao Ignjat Porfirič; legao na pod – tu su oni spavali cijelu mračnu zimu – i odmakao se od sparnog očajanja, koje se nije moglo zamijeniti nikakvom utjehom.

Svakodnevno je išao Filat k svojoj kući na smetlištu i izdaleka je gledao privrženim, nježnim očima. On je slijepo čekao da se vrata otvore, da izađe Ignjat Porfirič s cigaretom i rekne:

– Ulazi, Filat, zašto stojiš na vjetru! Ja se uvijek tebi obradujem, krotki čovječe!

Noću su na kolodvoru ponekad pucali, ponekad ne. A Naselje se opskrbljivalo namirnicama, žurno prikupljajući sav zakup od seljaka za prošlogodišnju žetvu. Zahar Vasiljevič je osobno odlazio u selo k svojemu zakupcu

i kazivao mu:

– Vremena su, Prohore, nemirna, a ti meni duguješ četrdeset pudova prosa, dovezi dok je cesta suha, a kad se skoro otopi snijeg do samog Tominog tjedna se neće osušiti!

– Ja ne znam, Zahare Vasiljeviču, kako ću? – dvojio je Prohor, ne gubeći učtivost u riječima. – Govore da će zemlja pripasti seljaku i da se sa zakupom može strpjeti!

Zahar Vasiljevič je žmirkao od ljutine i slušao klokot svoje razgnjevljene krvi. No rekao je spokojno, da bi se podsmjehnuo seljaku.

– Nova vlast nije gluplja od stare, Prohore! Tamo su budale smijenili, a postavili posjednike – sad će oni još čvršće držati zemlju u svojim rukama! Baš je tako: ni ti svoju parcelu također nećeš besplatno davati susjedu! Revolucija – to je samo sloboda, a vlasništvo tu ne igra ulogu – kako je bilo tako će i ostati!

– Parcela je od malog značaja! – odgovarao je i razmišljao Prohor. – Nije o njoj riječ. Ali jedan vojnik me je strašio kako nikako ne smijem platiti zakup, pošto će nova vlast propasti i opet će biti novi rat...

– Rat neće prestati! – tvrdio je Zahar Vasiljevič. – Rat će trajati do zadnjeg Nijemca! A o zemlji nema novih zakona, Prohore, zaboravi na te misli! A s prosom ne odugovlači, jer ću iduće godine zemlju dati majuru – tamo se je lakše dogovoriti...

– To je vaša stvar, Zahare Vasiljeviču! A s prosom neću zadržavati; čim osposobim kola bit ću u Naselju... Uzalud ljudi češu jezike, a mi prihvaćamo: a nitko ne zna kako će biti! Sutra ću otići do kolodvora – pitat ću vojnike!

– Idi, Prohore, pitaj, tvoje noge nisu državne i za tvojom glavom nitko neće žaliti! – naljutio se na kraju Zahar Vasiljevič i oprostio s Prohorom.

Kočijaši su u Naselju zagalamili. Starješina je sutradan sazvao savjet i iskazao nezadovoljstvo u pogledu zakona:

– S fronte navalili prokleti dezerteri, otuda ih je mnogo: puštaju slobodno neprijatelja domovine u pravoslavnu zemlju! Što ćemo sad činiti, braćo pravoslavna, kada se i seljak čak osmjelio i želi tuđu zemlju samovoljno oteti od posjednika! Takvih propisa, po meni, nema u zakonu! No što bi stali na put divljoj samovolji, danas trebamo svi poslati dokument u guberniju, da bi tamo znali, što se čini i da se svi pod punim imenom i jasno potpišemo!...

Filat je živio bezvoljno i snuždeno – bez Ignjata Porfiriča njega nije ništa interesiralo. U Makara je, zbog nemirnih vremena, prestao svaki posao, i on je uskoro odbio Filata: vidiš sam, govorio je, nema se što raditi, a udvoje sjediti nema koristi – traži posla po kućama!

7.

Posred Naselja bila je stara kuća na kat. Kraj nje bunar, a pored bunara okrugla šupa – tamnica za konje. U toj tamnici cijeli je dan konj kružio na uskom mjestu, okrećući drveno vratilo. Na vratilu se odmotavala i odmotavala užad kojima se izvlačila vjedrima voda iz bunara. Voda se slijevala u veliku bačvu, a iz bačve se puštala u korita. Iz korita su seljaci koji su,

dolazivši u Naselje na tržnicu, pojili konje za kopejku po glavi, a ljudi su pili besplatno.

U katnici je živio vlasnik bunara, Spiridon Matvejič Suhorukov, sa ženom Marfom Aleksejevnom i dvoje djece – dječacima.

Filata je Makar na oproštaju do sita nahranio i zato je Filat došao na bunar piti vodu. No voda iz bačve nije tekla, a na vratima tamne šupe stajao je Spiridon Matvejič i zlobno gledao na pridošlog.

– Bunar nisi kopao, a hoćeš piti, skitnico! Dođi!

Filat je došao.

– Kamo ideš? – upitao je Spiridon Matvejič.

– Pošao sam tražiti posao! – odgovori Filat.

Spiridon Matvejič se odobrovoljio:

– Skitate se, kujini sinovi, samo zemlju uzalud gazite! Dođi, ja ću te postaviti uz konja – moj mangup otišao u Naselje dizati bunu!

Filat se našao u tamnoj šupi, gdje je žmirio mršavi konj.

– Tjeraj ga da bi išao! – rekao je Spiridon Matvejič. – A sam nadziri: ne daj narodu piti besplatno – uzmi po kopejku od kola, a od nekih i dvije!

Konj je pošao po krugu, od napora su nalile krvlju uske žile. Rijetko bi se umorio i zastao: tada bi ga Filat potjerao – i konj bi pokrenuo vratilo.

Smrkavalo se i Filata je počela moriti tjeskoba i neutoljiva tuga On je izlazio van, slušao, kako klopotaju i pljuskaju u bačvu puna vjedra, i promatrao pustu gluhu ulicu. Vidno je bilo prostrano polje gdje je sjalo proljeće, ali ni tamo nije bilo nikoga. Filat se s tugom sjećao Ignjata Porfiriča, no sudbina konja, koji je izvlačio vodu iz bunara, bila još mračnija – i Filatu se od toga činilo lakše.

Noću je Filat spavao u ostavi, onkraj zida spavaće sobe njegovih gazda. Odvikavši spavati u stambenoj prostoriji, Filat se mučio od zagušljivosti i plašio se stropa – njemu se činilo da se on spušta čim zatvori oči.

Postepeno je – u susret ljetu – nicala trava ukrašavajući se svojom bojom mladosti. Vrtovi su se najednom suzdržavali i uskoro prekrili lišćem. Zemlja je zamirisala nemirnim uzbuđenjem, kao da je htjela roditi osobiti vječni život, i mjesec je sjao kao plamen na grobu voljenih pokojnika, kao fenjer nad svim putevima, na kojima se susreću i rastaju ljudi.

Filat je sa žaljenjem gonio konja i bio zamišljen u tamnoj šupi. Konj se k njemu navikao i išao bez nukanja i zato je Filat cijele dane sjedio bez posla, samo je ponekad primao kopejke od seljaka na pojilu. U lijenog ili besposlenog uvijek se javljaju brige i misli, kao korov na neobrađenoj zemlji. Tako se dogodilo i s Filatom; ali njegova glava, zarasla smirenim salom nedjelovanja, uobražavala je i sjećala se nejasno, mnogo i strašno – kao prvo kretanje planina, zaleđenih u kristale od pritiska i djevičanskog zaborava. I kada se micala u Filata misao, on ju je čuo u svom srcu.

Ponekad se Filatu činilo da bi mogao dobro i glatko misliti, kao drugi ljudi, tad bi mu bilo lakše odoljeti boli od nejasnog tugujućeg zova. Taj je zov zvučao i uvečer se pretvarao u glas na javi, izgovaravši malo jasne gluhe riječi. Ali mozak nije mislio, nego škrgutao – izvor jasne svijesti u njemu je bio zaboravljen zauvijek i nije reagirao na nejasni osjećaj. Onda je Filat išao ka konju i pomagao mu vući vratilo, upirući ga odzada. Nači-

nivši deset krugova, on je ćutio njišuću mučninu i pio hladnu vodu. Vodu je on volio piti, ona je iz nekog razloga dobro djelovala na njegov duševni mir – svježa i čista. Filat je svoju dušu osjećao kao oteklinu u grlu, i ponekad je gladio grlo, kada mu je bilo teško od samoće i od sjećanja na Ignjata Porfiriča.

U šupu bi često dojurio Vaska – osmogodišnji sin Spiridona Matvejiča, drzak i umni dječak. Filat bi ga gladio po glavi i nešto pričao. Vaska je također pričao, ali nešto osobito:

– Filate, mama opet sjela na kahlicu, a otac je grdi...

– Neka sjedi, možda je bolesna i boji se vjetra u dvorištu! – objašnjavao je Filat.

– Ne, Filate, ona to namjerno čini da oca uznemiri: ona je takva, luckasta – istina!

Filat bi počinjao o nečem drugom – o Svatu i Miši-vojniku. No dječak bi se, poslušavši to, opet sjetio:

– Majka je jučer prolila lonac sa ščijem, a otac ju je udario roguljama po trbuhu... A majka kričala, sva se zacrvenjela, istina! Otac govori: „Oboji krov, kurvo“ – a majka se nije popela na tavan, nego legla na krevet i plakala! Ona se uvijek pretvara!...

Filatu je bilo mučno od dječakovih riječi i mislio je: „Nas je sad troje – konj, ja i dječakova majka“. Tuga se raskolila na tri dijela – i na svakog je došlo manje.

Jednom je Vaska dojurio rano ujutro i povikao:

– Filat! Idi pogledaj – mama je opet sjela u trijem, a otac na dvorištu pojeo kuleš, a nama ništa nije ostavio!

Filat je umirivao dječaka, no samomu mu je bilo loše.

Poslije ručka Filat je pošao u kuću – njemu je nužno bilo uzeti novac u Spiridona Matvejiča za novo uže za vjedro.

Iz predsoblja je čuo divlje Vaskino kričanje i tihi glas njegove majke koja je htjela, vjerojatno, umiriti dijete ali nije mogla.

– Daj svijeću, gaduro! – kričao je Vaska grozne riječi, kao odrasli. – Komu ja govorim?! Dat ćeš ili nećeš – zar da dugo čekam? Sad ću samovar svaliti na pod, vještice!

Majka mu je brzo i uplašeno šaptala:

– Vaska, nemoj, Vaska! Ja ću ti sad naći svijeću – ti si je sam jučer svu izgorio... Poći ću po kruh – kupit ću ti novu...

– A ja ti govorim – ti si sakrila svijeću, prokletnice! – hripao je Vaska i tresao nešto zveckavo, mora biti samovar.

– Ali, Vaska, nemam svijeću – kupit ću ti je...

– A ja ti govorim – daj mi je sad! Inače...

Zatim je zagrmio mjed, i izlila se ključala voda: Vaska je tresnuo samovar o pod.

– Ja sam ti rekao da mi je daš, a ti mi i dalje ne daš! – sad je već spokojno objasnio Vaska ono proizašlo.

Filat je pozorno otvorio vrata i ušao u kuhinju, osjećajući svoje bijuće srce i rumenilo na obrazima.

Na hoklici je sjedila mlada žena i plakala, prinijevši k očima kraj bluze.

Vaska je ljutito gledao kako teče vrela voda i nije odmah zamijetio Filata, a kada ga je ugledao, rekao je materi:

– Aha! Što si učinila? Reći ću ocu – samovar smo kositrili, a ti njega na pod! Čim otac dođe će ti pokazati!

Žena je šutke plakala. Filat se uplašio sina i majke i zaboravio zašto je došao. Žena ga je žurno pogledala podivljalim crnim očima i ponovno ih je skrila pod kapke. Ona je bila mršava i vrlo lijepa – crnomanjasta, izmučena, lica na kojem su se oči, usta, nos i uši čuvali kao ukrasi. Nepoznato je bilo kako se sve to sačuvalo poslije poroda, djece, muža i takve gubitničke sudbine.

Drugi dječak, manji od Vaske, sjedio je u uglu i nečujno plakao zajedno s majkom. Filat je zamijetio da on više sliči na majku – crnomanjast, nježnog lica, kao da je stalno očekivao udarac.

Spiridona Matvejiča, očito, doma nije bilo – i Filat je bez riječi otišao.

Na velike blagdane Filat bi išao ili k Makaru, ili jednostavno šetao u polju. Makar je rekao da je revolucija kao kiša, po strani je negdje prošla, a Kočijaško naselje nije dotakla, i više se ništa ne vidi i ne čuje: ili se to sve okončalo, ili pljušti nad drugim mjestima.

– Nama je svejedno! – rekao je Makar. – Svi se neće dokopati bogatstva, a kruha skoro neće biti, tada će se sve samo urediti!

– A na kolodvoru narod i dalje putuje? – pitao je Filat.

– Ide, Filate! Ludi su – rat sve goni u kuće! Ali ne može se bez konca vojevati – narod se napatio, sad ga ne treba dirati!

Filat je boravio u Makara i za sve se interesirao, dok ovaj ne bi počinjao zijevati i govoriti:

– Idi, Filate, moramo se odmoriti, nešto me nemoć obuzela!

Filat je odlazio i šutio do sljedećeg blagdana.

Zeleno svjetlo ljeta već se ugasilo i prešlo u modru – svjetlo zrelosti i plodonosne svečanosti. Filat je gledao i mislio o tom da će uskoro sunce biti niže u podne, a ljeto će ostarjeti i postati smeđim, potom žutim i zlatnim – takva je boja sijede prirode. Onda će se naselje opet skupiti u kuće i u četiri sata po podne zatvoriti svoje kapke i paliti svjetlo petrolejke.

Naselje je brojalo dane do žetve i nagađalo – hoće li donijeti seljaci zakupninu ili ne. Spiridon Matvejič je bio zao čovjek, maltretirao je svoju ženu, ali je imao pronicljivi um, kada je razgovarao sa susjedima kod bunara.

Kočijaši su išli k njemu čak namjerno – pitati ga što on misli o svojoj zemlji.

– Ja nemam više zemlje! – odgovarao je Spiridon Matvejič. – Seljaci su mi je uzeli – u ime osvete za rat...

– Ali novih zakona još nema, Spiridone Matvejiču! – uvjeravao je sebe i sugovornika kočijaš. – Oni su je prijevarom uzeli, a ne po zakonu!

Spiridon Matvejič je mračno gledao sugovornikovu glavu na kojoj je ostao samo obod kose. On bi uvijek planuo teškim gnjevom protiv ljudske gluposti.

– Ti kosu, mora biti, nisi izgubio zbog pameti, nego od grijeha, Irineju Froliču! Prijevara se povlači onda kada je carska sila uplaši, a kakvo je sad, k vragu, u nas carstvo? I lokomotive su htjeli razvući po selima, a da ne bi

zemlju, zemlja im je na prvom mjestu!

– Znači, kočijašima dolazi smrt? – smireno je pitao Irinej Frolič.

Spiridon Matvejič odgovori ozbiljno i tužno.

– Na umiranje ćemo još pričekati, Irineju. Ja mislim da ćemo mi suditi, a ne oni.

– A treba li zakupninu čekati ove godine ili iduće?

– Nikako je ne čekaj! – rekao je Spiridon Matvejič. – Zaboravi na to, nikakvu zakupninu seljak sad neće dati, sam nešto smisli!

Filat je slušao i počinjao razumijevati jednostavnost revolucije – otimanje zemlje. U kočijaša je on davno zamijetio zlu skrivenu uvrijeđenost i veliki nemirni strah. No strah je u njima dan za danom rastao, a ljutina nestajala i pretvarala se u smireno ogorčenje, zato što se u seljaka događalo obratno: uvredljivost je prerasla u zlu volju, a volja je povela rat s posjednicima – požarom i razaranjem.

Kočijaši su mislili da ni u Naselju neće biti dobro, no potom su shvatili da su oni – sitni zemljovlasnici, a u seljaka je i bez njih mnogo briga.

Filat je stao s usredotočenjem gledati oko sebe, iako ništa lakše za sebe nije očekivao. On je znao da se kapija za njega nigdje sama neće otvoriti i da će se zimi opet mučiti – još više nego prošle godine: tada je tu bio Ignjat Porfirič. No tajno je Filat oćutio nekakvu misao koja ga vuče: on se nadao da ako ode iz Naselja ne bi umro od gladi, a ranije je tako mislio. Stalni skriveni strah za život, koji se s godinama preobrazio u spokojnost, rastapao se unutar sam po sebi, a srce mu se sve više raskravljivalo od uzbudljivih prvih želja. Što je Filat želio – nije znao. Ponekad mu se htjelo naći usred mnoštva ljudi i govoriti im o cijelom svijetu, onako kako je on usamljeno pretpostavljao kakav je. Ponekad – izaći na put i zauvijek zaboraviti Kočijaško naselje, trideset godina dremljivog života i ono neizrazivo mučenje koje vlada, vjerojatno, svim ljudima i uvlači ih u tamu sudbine.

Filat nije mogao, kao svi vrlo radišni ljudi, misliti odmah o nečemu – on je u početku nešto ćutio, a potom se njegov osjećaj uvlačilo u glavu, narušavajući i mijenjajući njezino nježno ustrojstvo. I u prvi mah osjećaj bi tako grubo prodrmalo misao da se ona rađala čudovištem i nije se mogla lako izgovoriti. Glava još nije odgovarala na nejasni osjećaj, a od toga je Filat gubio ravnotežu života.

U kuću Ignjata Porfiriča Filat je rijetko išao: tamo su se ponovno naselili prosjaci i izbjeglice, koji su čak smetlište uspjeli zagaditi. No tuga zbog gubitka prijatelja u Filata je sad zarasla u tužna sjećanja, koja gotovo nisu bila mučna. Kuća ga nije privlačila samo sjećanjem o prošlom, no i zvala otići za onima koji su otišli iz nje. Ta je kuća nekako ohrabrivala i radovala Filata i olakšavala mu boravak u Naselju, kao da su to bili posljednji dani, koje je mogao proživjeti bez plana.

8.

Jesen je nastupila po mekom opalom lišću i dugo čuvala zemlju suhom, a nebo vedrim. Požnjevena polja činila su se prohladnom pustinjom i nad njima su lebdjele nevidljive niti paučine. Nebo je sjalo kao plavo dno, kao pehar, ispijen pohlepnim ustima. I nastavljali su se dirljivi i potresni doga-

đaji, od kojih postoji svijet, nikada se ne ponavljajući i uvijek iznenađujući. Svakodnevno je čovjek iz dubine i ponora zemlje ponovno otkrivao bijeli svijet nad glavom i hranio se krvlju zadivljujućih nada.

Filat je volio jesen – nasuprot razboritom strahu pred zimom. Njemu se činilo da se nebo uznijelo, da je zraka više i diše se lakše. I te godine on je promatrao poznatu i novu jesen, malo mareći za brige kočijaša. A kočijaši nisu bili toliko zabrinuti od onoga što su slušali što se događa u svijetu i to predavali jedan drugom. Oni su još vjerovali da je revolucija bajka za budale i nisu je se bojali.

U početku se govorilo kako će se zemlja vratiti kočijašima – izašao je novi čvrsti zakon – i kako su Nijemce počeli ponovno biti. Potom se to zaboravilo i svijet je negdje tutnjio šutke, ne dolazeći do Naselja svojim glasom.

Kočijaši su u gomili išli na kolodvor i pitali skretničara nije li vrijeme rasklopiti šine i svu kolodvorsku imovinu podijeliti narodu. Skretničar je rekao da za sada treba sačekati, ali to se ne može izbjeći – kada dođe za to vrijeme on će dojuriti u Naselje i reći. Kočijaši su uzeli iz hrpe po prag na dvojicu i došli kući, malo obradovavši žene tim dobitkom. Oni su osobito bivali zadovoljni, kada bi im uspijevalo nešto dobiti badava makar to i ne bi bilo nužno. Kupovati nisu ništa voljeli – njima se uvijek činilo da je cijena visoka. To je poteklo od davnina i ulazilo u karaktere. Svu hranu za godinu dovozili su kočijašima besplatno seljaci kao zakupninu za zemlju, a kuće su im bile vlastite; zato je odjeća bila uzrokom nevolja i obiteljskih sukoba, zato što se ona po neophodnosti, iako rijetko, uzimala za novac.

Starice su se jedne nedjelje spremile poslije bogosluženja na porti crkve i krenule u okolicu. One su se opremile vrećicama s posnom hranom sa svećenikom i izašle u procesiji k samostanu Sv. Joakima. Filat je otišao na kraj Naselja tražiti od jednog kočijaša dug njegovom gazdi, ali ga nije dobio – kočijaš je bio samac udovac i otišao je u monahe, pošto je prethodno izbacio punicu iz kuće. Filat je ugledao gomilu starica koje su lagano prolazile i uplašio se od njih, kao od svoje nevolje. Starice su išle i šaputale, raspuštene, masne, mrtve kose. Njihove noge su se patile po gustom pijesku i one su podizale suknje kako ne bi dizale prašinu, pokazujući mršavost hladnih nogu. Svećenik je išao na čelu procesije ne gledajući u svoje suputnice: on još nije bio star, ali je bio u životnoj mreži. Starice su se spustile u uvalu van naselja i nestale u šipražju. Filat je pogledao tragove domaćih mekih cipela i **odnekud** se sjetio lijesova na tavanima koje su vrlo stari kočijaši unaprijed pripremali **za** sebe **i** pozorno čuvali. Žene, usprkos godinama, nikada nisu za života naručivale lijesove i umirale su u starim vjenčanicama.

Kočijaši-vojnici, koji su ostali živi, svi su se vratili kućama i na razne načine pričali o revoluciji: jedni su objašnjavali da su se Židovi pobunili te uništavaju sve narode da bi ostali jedini na zemlji i potpuno zavladali njome, drugi su govorili kako jednostavno sirotinja kolje bogataše, zbog čega treba napustiti Naselje i požuriti se s pljačkanjem imanja i gradova dok je tamo još nešto ostalo.

Stariji kočijaši su savjetovali ljudima moliti se i pozivali se na Bibliju, u

kojoj je točno predskazano ono danas – treba se samo usrdno moliti dok umjesto znoja ne poteče krv i tada će se čovjek pretvoriti u duha.

– **P**robaj, moli se do krvi! – govorio je Spiridon Matvejič takvom propovjedniku, lukavo se sjetivši nečeg svoga. – A mi ćemo vidjeti hoće li bolje biti tvome duhu kada život propadne!

– Probat ću i bit će mi lakše! – histerično je odgovorio stari kočijaš. – A ti bolje pogledaj sebi u srce – je li ti mio ovaj život: ni sit, ni gladan, narod se međusobno jede, cara su izvrijeđali, na samog Boga jurišaju... Pogledaj – nad tobom se trese tvrđava!...

Spiridon Matvejič je gledao u tvrđavu:

– Tvrđava se ne trese: ti misliš da Bog ima vremena baviti se takvim sitnicama? Kako se praviš važan – kao da Bog samo slijedi za tobom!

– Ja se ne pravim važan, ali imam dušu, Božju svojinu! – naljutio se starac.

– Onda nemoj nikome pokazivati tu svojinu jer će doći seljak ili probisvjet i oduzeti je: znaš i sam kakva su današnja vremena?!

Filat je već vidio kako siromaši Spiridon Matvejič i njegova obitelj. Ali on je bio najpametniji u Naselju, i strpljivo je podnosio to što nije bilo spasa. Prije rata je držao veliki dućan i obogatio se, ali je dućan izgorio zajedno s kućom; Spiridon Matvejič je izdržao siromaštvo, prodao polovinu zemlje – **na brzinu se** podigao iznova i kupio bunar. Kažu da **mu** se u po**žaru** ugušila kćerka od prve žene, te je sam prije vremena prestao gasiti požar, ne videći smisla u bogatstvu bez kćeri. Otad mu se u srce uvukla gorčina – k ljudima se odnosio oštrije i nepažljivije, kao da **su** mu osobni neprijatelji. Sadašnju suprugu je Spiridon Matvejič volio – Filat je vidio kako se on krišom brine o njoj – ali nikada nije mogao obuzdati svoju ludu prirodu i tukao ju je iznenada i kad stigne, mučeći sebe. Razlog tome nije bila ženina krivnja, već duboka i zatajena tuga, koja se je preobrazila u bolest. Sam je Spiridon Matvejič znao da mu je žena dobra i lijepa, te je, nakon što bi je istukao, ponekad odlazio u šupu i gladio konja, dok su mu suze kapale na zemlju. Ako je Filat bio u blizini, **Spiridon** Matvejič bi ga tjerao:

– Izađi, Filate, navalili seljaci, a ti propuštaš zaradu!

Filat bi izašao i vidio siromašnog čovjeka u vojničkoj odori kako iz šake utoljava žeđ iz konjskog vjedra.

Uskoro se ljeto završilo i nebo se smračilo iza gluhih oblaka.

Jedne mrkle noći, kada se činilo da je zemlja utonula u mračni bunar, na drugom kraju stepe zatutnjali su topovi. Naselje se odmah probudilo, zapalila su se kandila **i** svi su domaćini okupili oko sebe umirene članove obitelji. Pred jutro je pucnjava utihla i nepoznatu stepu prekrile su kasne magle. Tog dana Naselje je objedovalo samo jednom, jer je budućnost postala strašna, a svi su je ludo željeli dočekati te su štedjeli na hrani. Uvečer je kroz Naselje projurio odred kozaka konjanika vukući četiri topa. Neki su kozaci napojili konje u Filata na bunaru. Spiridon Matvejič im je prodao duhan i saznao da su kozaci putovali kućama, ali vijeće grada Lunevecka ih nije htio propustiti s oružjem i naredili su im razoružati se. Kozaci su to odbili i tada je viječe poslalo odred i kozaci su prihvatili bitku. Sada kozaci idu na Don obilaznim putem – preko bezvodnih dolina i vododerina, napustivši nastanjene riječne doline u kojima su osnovana vijeća.

– A tko sačinjava ta vijeća? – upitao je Spiridon Matvejič.

– Tko bi to znao! – ravnodušno je odgovorio kozak i sjeo na konja. – Kažu da su u njima nadničari i oni iz drugog grada – razni tuđinski gadovi!

– Kao ovaj? – pokazao je Spiridon Matvejič na Filata, čija se je odjeća od iznošenosti raspadala.

Kozak je obo konja i osvrnuo se:

– Da – podobna golotinja.

Nešto kasnije dugo je zvonilo crkveno zvono, okupljajući na cjelonoćno bdijenje sve tužne, sve koje je izmučio život, sve koji povijaju vjeđe nad beznadnim srcem. Od svijeća i tužnih uzdaha kroz portu je strujao dim i vio se poput uvelog sijedog protoka. Prosjaci su stajali postrojeni u dva reda i svađali se što ih je bilo mnogo, brojeći molitve do kraja bogosluženja. Tužni poj zbora slijepih plovio je van i miješao se s tihim šuštanjem umrlog drveća. Ponekad je slijepa solistica pjevala sama – i pokornost molitvi je prerastala u neutješno očajanje, da su se čak i prosjaci prestajali svađati i umilno šutjeli.

Poslije bogosluženja ljudi su to odmah zaboravljali i prelazili na svakodnevne brige. Jedna je pametna žena, izlazeći iz porte, predbacila mužu:

– Eh, vi muškarci – samo jadikujete sa ženama! Uzmite puške i batine te krenite u selo da seljake naučite zakonu! Ovako će vam i kuće oduzeti, a vi ćete se i dalje moliti Bogu i okupljati oko lonca: prave ste žene!

Ali njen muž je šutio i dahtao, nervirajući time ženu.

– Uh, uobraženi! – bjesnjela je žena, i do kuće išla loše raspoložena. U kući je kočijaš brzo pošao na spavanje i okrenuo glavu k ziđu, brojeći užurbane stjenice.

Spiridon Matvejič je vrlo rijetko išao u crkvu, pa i tad samo iz ljubavi prema pojanju. A Filat nije odlazio nikada – objašnjavao je to time što nema za to odjeće.

Vani je već stalo hladiti – Filatu je bilo teško u šupi dok je konj vukao vodu: ni jedna zakrpa se više nije držala na njegovim providnim hlačama, progorjelim od znoja, a kaput se istanjio u hladnu laticu. Ali Filat je video da gazda za dan od bunara zarađuje samo tridesetak kopejki – seljaci su potpuno prestali dolaziti u Naselje – i on se ustručavao zatražiti novac za krpljenje odjeće. Znao je da je propao ako ga Spiridon Matvejič otpusti: sada nitko neće uzeti radnika, jer su kočijaši gubitkom zemlje osiromašili.
Jednog je jutra Filat ustao, izašao iz kuhinje na dvorište, i cijeli se svijet za njega promijenio: pao je prvi pahuljasti snijeg. Zemlja je utihnula pod snijegom i ležala u mirnoj mrtvoj čistini. Nadugo smireno drveće povilo je grane i pozorno držalo snijeg; bučni zrak je stajao na mjestu i ništa nije dodirivao. Filat je urezao znak stopalom na snijegu i vratio se u kuhinju.
Bilo je rano, ugodno i providno. U taj čas je moguće osjećati kako krv navire u žilama i osobito se doživljavaju ona potisnuta sjećanja kada se za nešto osjeća krivnja ili upropaštavaju ljudi. Tada stid peče kožu bez obzira na to što je čovjek sam i nema njegovog suca.

Filat se sjetio svoje majke, zaboravljene u selu, koja je umrla na putu k sinu radi spasenja. Ali sin ničim nije mogao pomoći majci – on je tada vodio na noćnu ispašu konje iz Naselja i hranio se u gazda, jednog za drugim.

A plaću – deset rubalja za cijelo ljeto – ostavljao je za jesen. Majku su s ceste odvezli nazad u selo i tamo su je dobri ljudi ukopali bez lijesa. Poslije toga Filat ni jednom nije bio u selu – za petnaest godina on nije imao ni tri slobodna dana zaredom, niti dobru odjeću da ga ne bi bilo stid pojaviti se u selu. Sada su ga sasvim zaboravili u njegovom zavičaju, te više nije bilo mjesta koje bi privuklo Filata, ne računajući kuću Ignjata Porfiriča.

Tog prvog snježnog dana Spiridon Matvejič je rekao da konja treba prodati – zarade na bunaru nema, a sijeno je skupo. Filat je trebao sebi naći novo radno mjesto, a za sada može živjeti u kuhinji, ali bez hrane – došla su loša vremena.

Filat je utihnuo. Kada je gazda otišao, on je opipao svoje tijelo koje mu je stalno zadavalo muke od želje da živi, i nikako nije moglo doći k sebi. Gazda je sam odveo konja u selo i pred večer se vratio sam. Filat je obišao krug po kome je konj toptao i gotovo isti osjećaj ga je obuzeo kao i u pustoj kući na smetlištu poslije odlaska Ignjata Porfiriča.

Filat je, ništa ne jedući, prenoćio još jednom u gazde, a ujutro pošao Makaru tražiti posao. Kovačnica je bila hladna, njena vrata su bila upola utonula u snijegu. Makar je upredao uže u šupi i razgovarao sam sa sobom. Filat je čuo da uže nije vrba i raste i zimi...

Kada je Makar ugledao Filata, nije ga htio saslušati:

– Dobrim ljudima dolazi pogibelj, a tako slabi kao ti trebaju ravno leći u snijeg i brojati dane do kraja svijeta!

Filat se okrenuo prema kapiji i rekao u hodu, neočekivano se uvrijedivši:

– Za nekoga je u snijegu smrt, a za mene je – put.

– Onda idi po njemu – jedi ga i grij se! – ljutito je završio razgovor Makar i prenio ljutinu na uže: – Gadno si ti, kidaš se mnogo, a nema te kada treba vući teret!...

Filat je oćutio takvu snagu u sebi kao da ima svoju kuću, a u kući hranu i ženu. Više se nije bojao gladi i išao je bez stida zbog svoje odjeće. „Nisam ja kriv što mi je loše“, razmišljao je Filat. „Nisam rođen po svojoj želji, već slučajno: neka me svi trpe zbog toga, a ja se neću mučiti.“

Došavši do kuće Z. V. Astahova, Filat pronađe gazdu i reče mu o svojoj muci. Zahar Vasiljevič ga je slušao s oba gluha uha i razumio:

– Jučer je, kažu, umro grobljanski čuvar – danas za bogosluženje nije imao tko zvoniti: idi, pogledaj!

Žena Zahara Vasiljeviča je prala sudove i čula mužev savjet:

– Prestani sa svojim čuvarom – đakon se sam penjao zvoniti – ti si gluh i ništa ne čuješ! A Nikitišna je rekla da su uzeli čuvara – postolara Pašku.

– Kojega Pašku? – pitao je Zahar Vasiljevič i treptao od radoznalosti.

– Koga Pašku?! Onoga što mu je sestra Lipka! – vikala je žena, Nastasja Semjonovna. – Prošle godine je majku vadio iz groba – našao je samo kosu i kosti! Jesi li se sada sjetio?

– A! – rekao je Zahar Vasiljevič. – Pašku? Filat bi glasnije zvonio!...

9.

Dan se još nije završio, a iz oblaka je potamnjelo i počeo je lepršati lagani, rijetki snijeg. Sjetno je škripio negdje kapak od propuha u dvorištu, i

Filat je mislio kako ni tom kapku nije lako živjeti.

Više nigdje Filata nisu čekali i slijedilo mu je samo vratiti se u Spiridonu Matvejiču u kuhinju i tamo gladan prenoćiti.

Filat pomisli kako je rano za spavanje: legneš – ne zaspiš i pošao je na smetlište.

Kuća Ignjata Porfiriča je izgledala isto kao i prošle godine. Samo je mnogo tragova u snijegu k njoj bilo izgaženo: to su prosjaci odlazili na liturgiju i večernje bogosluženje.

Filat se zaustavio u blizini: prosjaci ga ne bi pustili u kuću. Pod snježnim velom jasno su disali čitavi brjegovi imovine naselja, a iza njih se pružala ugasla mračna stepa.

U daljini se, na sanjkama po tragovima starog stepskog druma, vozio usamljeni seljak u svoje selo, njega je pokrivala rana tama. I Filat je poželio sjesti s njim u sanjke, stići u svoje dimno, toplo selo, pojesti šči i zaspati na mirisnom daščanom ležaju, zaboravivši jučerašnji dan. Ali seljak je već nestao u daljini a on je vidio svjetlo u prozoru svoje kuće.

Filat je zamijetio da u kući netko želi upaliti vatru i ne može, vjerojatno se ulje potrošilo, a petrolej nigdje tada nisu prodavali. Kućna vrata su se otvorila, iznutra je doprlo glasanje uznemirenih prosjaka i izašao je čovjek s upaljenom cigaretom. Pušio je i osvjetljavao prozor. Čovjek je s naporom micao bolesnim nogama po snijegu i hramao cijelim tijelom. Došavši do Filata, on je uzdahnuo i rekao:

– Čovječe, pojuri u naselje po kruh, dat ću ti krišku, noge mi ne idu!

Filat je živnuo i pojurio, a prosjak je čučnuo da ne bi mučio noge i ostao ga čekati.

Kada se Filat vratio s kruhom, prosjak ga je pozvao u kuću:

– Idemo se ogrijati. Odrezat ću ti kruha nožem, što tu sam stojiš!

U kući je bilo tamnije nego vani i vonjalo je na staru odjeću koje je trulila na nečistom tijelu. Filat nikoga nije mogao raspoznati – na podu i na klupi je sjedilo i ležalo desetak ljudi i svi su govorili raznim glasovima.

Prosjaci su optuživali jedan drugog za utaju i računali koliko je tko danas dobio.

– Ne pričaj mi, kurvo, vidjela sam kako ti je dala petaka[6]!...

– A ja sam joj vratila četiri kopejke ostatka, blebetušo!

– Ne laži – žena se okrenula i otišla...

– Čuj ti, riđokosa gaduro, u mene nema nijednog petaka – pogledaj!

– A zašto si žvakala đevrek, proždrljivice? Zato ni nema petaka!

– Šuti, ušljivice! Vidjet ćeš zvijezde kad te lupim po njušci!...

Jedna žena je ustala, sudeći po glasu – mlada i zdrava. Ali se onda ubacio oštri muški glas:

– Hej vi, gadure, opet se svađate? Dosta! Samo dok svane, sredit ću ja vas!

– To je sve Fimka, Mihaile Froliču! Zove me proždrljivicom zato što sam za godinu dana pojela jedan đevrek! – požalio se isti svježi glas.

– Fimka! – zagalami Mihail Frolič. – Ne diraj Varju: nije ona proždrljivica – da puhne vjetar, odnio bi je!

Prosjaci su zahihotali kao sretni ljudi.

Filat je stajao na pragu i slušao glas onoga koga je Varja nazvala Mihailom Froličem. Ali Mihail Frolič nije više ništa govorio.

6 Kovanica od 5 kopejki.

Najednom Filat iz sve duše povika kao lud:

– Ignjate Porfiriču!

Prosjaci su odmah ušutjeli.

– Je li to novi goljo? – upitao je u tišini glas Mihaila Froliča.

– Mišo, to sam ja! – reče Filat. – A gdje je Ignjat Porfirič?

Miša je prišao Filatu i zasvijetlio žigicom:

– A, to si ti, Filate? Koji Ignjat Porfirič?

Filat oćuti kako mu klecaju koljena i lupa ogromno srce u opustjelom tijelu. On se nasloni na zid i tiho reče:

– Sjećate se, prošle zime smo živjeli ovdje utroje?

– A, ti pitaš za Ignjatija? – sjetio se Miša. – Bio je jedan takav, ali je nekamo otišao, nije više sa mnom.

– A je li živ? – pokorno upita Filat.

– Živ je, ako nije negdje ostavio kosti. Zar je on nešto osobito?

Miša je škrto odgovarao na pitanja, i Filat se suzdržavao dalje pitati. Ubrzo je Miša legao na pod u kutu, podmetnuo lakat pod glavu i zadrijemao. Filat nije znao što raditi, te je žvakao kruh starog prosjaka.

– Lezi s nama! – pozvala ga je Varja. – Vani je došla studen. Zatvori vrata i lezi. Sutra opet moramo rukama mlatarati i licem se sramiti. Ah, živote-skote...

Varja se još malo žalila te ušutjela. Filat je legao na bok kraj Miše i spavao mrtvačkim snom do jutra.

Miša je ustao rano, prije prosjaka. Ali Filat više nije spavao.

– Kamo ćeš, Mišo?

– Imam posla, Filate. Jučer sam stigao – nisam imao gdje prenoćiti te došao na staro mjesto. A danas moram biti daleko.

– A gdje? – upita Filat.

– Moram stići u Luneveck. Tamo me čeka Ignjat Porfirič... Kadeti ubilački jurišaju, jedva sam izmolio pomoć od gubernije.

Miša je pozorno spakirao svoju torbu, zakopčao šinjel i rekao Filatu:

– Hoćeš li i ti sa mnom? Ignjat Porfirič te je spominjao... Pitanje je hoćemo li ih naći žive jer su kozaci osvojili cijelu stepu. Samo da odred ne zakasni – u guberniji su ga obećali poslati danas. Slagat će, gadovi, njih samih su pritisli...

Miša je prišao Filatu, namjestio mu izgužvani kaput i sjetio se:

– Jučer ti nisam ništa htio govoriti; mislio sam da nam nisi potreban. Ali sam se probudio noću, vidio te kako spavaš – i bilo mi te je žao: neka, mislim, pođe – propast će.

Pogledavši još jednom mjesto gdje je spavao, da nije nešto zaboravio, Miša je pošao; Filat za njim i zaboravi na vrata.

Varja je odmah oćutila da je zahladnjelo i probudi se ljutita:

– Ostavili su otvorena vrata, vrag ih odnio!

1926. **–** 1928**.**

Prijevod s ruskog i bilješke: Žarko MILENIĆ

©Zerina Kurtović

МИЛИВОЈЕ ЈОВАНОВИЋ

ВЕЧИТИ ЧОВЕК АНДРЕЈА ПЛАТОНОВА

ЖИВОТ АНДРЕЈА ПЛАТОНОВА занимљив је и поучан као и његово дело. Штавише, представљен у ретроспективи прохујалих, далеких година, он неодољиво подсећа на страшне судбине великих руских писаца, до последњих консеквенци – грчевитог и надљудски тихог напора да се стваралаштвом избегне последњи ударац коби.

Крхки потомак блиставе плејаде руских прозаиста Андреј Климентов (Платонов је касније изабрани псеудоним) рођен је као најстарије дете у породици сиромашног бравара Платона Климентова 1. септембра 1899. године, у Јамској Паланци, предграђу Вороњежа, детињство је провео у традиционалном амбијенту старе, окуровске Русије, инертне, забитне, окрутне; породична немаштина приморала је малог Андреја да се веома рано, по завршетку парохијске школе и пошто је провео две године у градској школи, и сам посвети издржавању породице, која је у то време, 1913. године, бројила већ десет чланова. Почињу Платоновљеви »универзитети«; он ради »у многим крајевима код многих газда«, као обичан физички радник, помоћник бравара, ливац, електромонтер, помоћник возовође на локомотиви, у свакодневном лутању упознаје живот својих суграђана, сељака, скитница и просјака. Књиге које чита потврђују његове мрачне утиске, али доносе и важна сазнања; Платонов се постепено навикава на призоре своје сетне судбине, на мудрост искуства својих нежељених професија.

»Осим поља, села, мајке и брујања звона, – сећа се он у аутобиографији – волео сам још (...) локомотиве, машину, продорни писак сирене и мукотрпни рад. Већ тада сам схватио да се све ствара, а не рађа само од себе, стекао сам чак утисак да се деца уопште не рађају из мајчине утробе, него се појављују на писак локомотиве.«

Са таквим схватањима и расположењем дочекује Андреј Климентов избијање октобарске револуције. Године 1917–1918. наставља рад у вороњешкој фабрици за оправку локомотива, потом се уписује на политехнички инсиитут али 1919. године напашта студије и у критичним годинама грађанског рата помаже Црвеној армији као помоћник возовође на локомотиви и као редов у јединици са специјалним задатком. Наредне године показују да се интересовања А. Климентова развијају у два правца. С једне стране, он испољава жељу да остане веран професији својих дечачких и младалачких година; у том смислу завршава студије на политехничком институту, ради на више дужности у струци и чак се бави проналазачким радом, представљајући се као одушевљени припадник нове совјетске техничке интелигенције. С друге стране, још као шеснаестогодишњак А. Климентов осећа потребу да се бави књижевношћу; од 1918.

године штампа своје текстове у месним листовима, да би 1922. године објавио и своју прву књигу – збирку песама *Плава дубина*. Ти рани текстови будућег писца Андреја Платонова не одају пуни замах његовог дара, али указују на зачетке његове потоње концепције човека и света.

Година 1927. постаје критична у Платоновљевом животу и раду; те године он доспева у Москву, где ради краће време у синдикату пољопривредника и шумара и у народндм комесаријату за пољопривреду, али убрзо напушта службу и потпуно се посвећује писању. Једна за другом излазе његове књиге *Јепифанске бране* (1927), *Тајанствени човек* (1928) и *Порекио мајстора* (1930), које илуструју десетак година његовог истрајног рада на литератури. Уједно, тиме почиње нов период Платоновљева живота, који ће му донети нескривена признања и поруге; тиме почиње историја Платоновљевог необичног третмана у текућој совјетској критици, у акцијама литерарне политике, која га не напушта све до трагичне ситуације у којој га је задесила прерана смрт.

Мада га В. Шкловски помиње још 1926. године у књизи *Трећа фабрика*, критика није показала готово никакво интересовање за Платоновљев књижевни деби. Али су зато неприлике почеле у оном тренутку када се владајућој раповској критичарској гарнитури учинило да се Платонов понаша као јеретички писац. У питању су били његова приповетка *Макар сумњало* и роман *Чевенгур* (1929). Први текст је изазвао некоректну реакцију раповских теоретичара; поводом овог дела критичар Л. Авербах је писао како оно представља »идеолошку слику ситнобуржоаске стихије која пружа отпор« и како је писац »апсолутно недвосмислено непријатељски расположен« према пролетаријату. Друго дело, наставак објављене повести *Порекло мајстора*, уклоњено је из штампе у часу када је текст већ био сложен; образложење овакве одлуке налазимо у Платоновљевом писму Горком исте године, у коме је Платонов од великог пролетерског уметника затражио помоћ:

»(...) кажу да је револуција у роману насликана неправилно, да се читаво дело може схватити чак као контрареволуционарно. Ја сам пак писац са потпуно другачијим осећањима, и сада не знам шта да чиним. Обраћам вам се с молбом да рукопис прочитате и, ако се слажете, да кажете да је аутор у праву и да је у роману учињен поштен покушај да се насликају почеци комунистичког друштва.«

Две године касније, 1931, Платонов објављује повест–хронику *На корист*, која постаје нова мета разуларене раповске критике. Предводници напада на писца су критичар Селивановски и Фадејев; раповском критичару смета скепса Платоновљевог јунака, те сматра да је редакција часописа *Краснаја нов* учинила грубу грешку штампајући дело, а Фадејев, у чланку *О једној кулачкој хроници*, објављеном у истом часопису у коме је штампан и Платоновљев текст, налази да низ сцена у делу потврђују да је у питању »најподлија клевета« социјалистичког друштва и аутора назива »кулачким

агентом«. Редакција часописа се сложила са оваквом оценом, којој су се ускоро придружили и други критичари, све до самога Стаљина, који је, према казивању сведока, пошто је прочитао Платоновљеву хронику, дао лаконски иронични коментар:
»Нека то сад писцу буде на корист.«

»Васпитни« стаљинистички утицај на писца имао је одређени ефекат, добро познат тих година: писац је наставио да пише, али готово нико није хтео да објављује његова дела. Писац је остављен забораву и самоћи, принудно и по устаљеном рецепту; тадашња совјетска литература једноставно није показивала жељу да зна за постојање писца Андреја Платонова.

Међутим, и у овим најстрашнијим тренуцима совјетске књижевне историје постојала је шанса да се једно дело спасе потпуне дисквалификације. Та шанса је спасла и Платонова; иако је званична епитимија била неопозива, понешто од онога што је писао ипак је могао да објави, његово дело ипак није било препуштено коначном забораву. Платонова се најпре сетила »Књижевна енциклопедија« (1934), која је у белешци о његовом стваралаштву поздравила тенденцију за »конкретним сликањем совјетске стварности«; ускоро се појављују и његдве нове приче, од којих неке чак у часопису за теоријска питања литературе »Књижевни савременик« (*Фро* и *Бесмртност*, 1936). Године 1937. Платонов издаје нову књигу прича *Река Потудањ*, која доноси седам текстова, углавном оне који су објављени последњих година; књига изазива нову реакцију критике (А. Гурвич), одмеренију од претходне, али је Платоновљево дело и даље под лупом негативних закључака. У то време писац приступа и раду на есеју; часописи »Књижевни савременик« и »Књижевни преглед« објављују у периоду између 1937. и 1941. године више његових огледа, приказа и чланака у којима се писац (под правим и књижевним именом, али и под псеудонимима Ф. Человеков, А. Фирсов, А. Вогулов, Н. Вермо) представља као оригинални тумач појава у руској и страној литератури прошлости и садашњости, објашњавајући свој поглед на мисију уметности, стварајући своју филозофију живота и уметности. У извесном смислу, овај његов рад означава покушај достојанственог приближавања времену, које је било склоно да не прихвати његову верзију реалности. Као јунак његове приче *Бесмртност* Е. Левин, и Платонов је сазнао да треба »потискивати и прилагођавати своју душу како би се она приближила другој души«, да треба »готово занемети како би се чули сви гласови«; док су се његове личности приближавале свету других, откривајући га изнова, сам аутор је то исто чинио на најширем фронту савремености. Платоновљева оријентација тога времена најјасније је изражена у причи *Поноћним небом* (1939); Немац Зумер, доскорашњи члан нацистичке странке, одустаје од извршења војног задатка у борби против демократске Шпаније, и у освит фашистичке тираније ставља се на страну поробљеног народа.

Био је то максимум онога што је могао учинити писац у контакту

са епохом која му није била довољно наклоњена. Године рата потврђују уверење о пишчевом придруживању најузвишенијим идеалима социјалистичке домовине. Октобра 1942. године Платонов послаје специјални ратни дописник »Црвене звезде«; на фронту остаје готово до краја рата. Његове репортаже и приче о рату доносе нов угао сагледавања ратних догађаја, ралних страхота и тумачења појединачних људских судбина у њима; збирке *Под небом отаџбине*, *Оклоп* и *У правцу сунчевог заласка* издвајају се као необичан прилог совјетској литератури о рату, изложен пером великог и мудрог уметника. Чинило се да су године запостављености и резервисаности прошле, да је Платоновљево дело увелико закорачило у текући свет литературе, постало саставни део њене већ уобличене историје. Али година 1946. нагло мења ситуацију; Платонов тада објављује приповетку *Породица Иванова* (каснији наслов Повратак), којом други пут, и коначно, уништава све мостове за собом. Вођа нове хајке на његову личност и идејне позиције је В. Јермилов, који у »Литературној газети« од 4. јануара 1947. године објављује опширан приказ његовог текста под насловом *Клеветничка прича А. Платонова*. Драма се интензивира личном трагедијом: ускоро хапсе Платоновљевог јединца матуранта, који у логору добија туберкулозу; заузимањем Шолохова сина ослобађају, али он зарази оца опаком болешћу, и неколико година касније, 5. јануара 1951. године, готово у потпуној беди, Андреј Платонов умире, окружен само својим најближим пријатељима који су имали храбрости да до последњег часа остану крај постеље велике наде совјетске литературе. Хроника казује да је у току последњих пет година Платонов објавио само две приче – *Житељ роднога града* и *У далеком колхозу*, као и збирку руских и башкирских народних бајки у обради под насловом *Волшебни прстен* (1950, у издању »Детгиза«, и тек уз сагласност Шолохова да се на књизи потпише као уредник). Али он ни у том времену није престајао да пише, мада усамљен и прогоњен; о томе сведочи његово богато наслеђе, које се последњих година навелико објављује, прибављајући му накнадно углед и славу које је за живота заслужио.

Данас је Андреј Платонов, поред Исака Бабеља, најчувеније и најзанимљивије име совјетске књижевности. За последњих десетак година објављено је пет збирки његових дела (1958, 1962, 1963, 1965, 1966), од којих је последња најпотпунија; редакције часописа и листова, радија и телевизије улажу озбиљне напоре да читаоцу пруже и оне материјале за које се није нашло место у књигама. Па ипак, Платоновљево обимно дело познато је тек делимично; према сведочењима неких познавалаца његовог архива, објављени текстови чине само једну четвртину читавог пишчевог наслеђа! Недостају текстови романа *Чевенгур* (који, изгледа, припрема за објављивање казахстански часопис »Простор«), повести *Ископ за темељ*, драме *Високи напон* (друга драма, *Пушкин у лицеју*, извођена је неколико пута преко радија, али ни она није објављена),

есеја из књиге *Размишљања читаоца* (чију основу сачињавају Платоновљеви радови у »Књижевном савременику« и »Књижевном прегледу«), многих прича, особито из тридесетих и потоњих година; најпосле, ни у најпотпунијем новијем избору његових дела нема инкримисаних прича *Макар сумњало* и *На корист*, као ни неких других, објављених тридесетих година – *Житељ државе*, *Семјон*, *Старац и старица* и других. Такође, осећа се потреба за озбиљнијом студијом о Платоновљевом делу, о појединостима тога дела; досад су једино аутори предговора појединим збиркама В. Дорофејев и Ф. Сучков показали да имају увид у целину пишчевог архива. Овај задатак је утолико сложенији и одговорнији што је Платоновљево дело било познато у свету још тридесетих година, а у последње време поново привлачи пажњу читалаца многих земаља. У Совјетском Савезу особито се наглашава Хемингвејево мишљење о Платонову као »једном од његових учитеља«; ово мишљење се заснива на познавању енглеских превода Платоновљевог *Тајанственог човека* и неких других прича, посебно *Трећег сина*, коју је енглески издавач Едвард О'Брајен укључио у свој зборник најлепших прича (и поред тога што није написана на енглеском језику) као најбољу причу године; Хемингвејеве речи нису пука декларација, јер се утицај Платонова на писца *Старца и мора* може проследити како у каснијим његовим делима, тако и у схватањима о потреби да литература открива »истинског, доброг човека«. У Пољској и чехословачкој већ су објављене књиге превода Платоновљевих текстова, уз прве текстове о његовом опису; из чешких извора потекла је и, прва у свету, аналитичка студија о уметничком развоју пишчевом, из пера Милослава Вагнера, која умногоме мења представу совјетских познавалаца о овом значајном писцу нашег времена.

Данашњег читаоца Андреја Платонова углавном привлаче његов херојски живот посвећен литератури и дубоко сазнање да је писац прави савременик човека друге половине двадесетог века. Отуд и огромно интересовање младих совјетских прозаиста за његово дело, које се не може упоредити са интересовањем за било ког другог совјетског прозног писца. Одушевљење животним путем Андреја Платонова и његовом литературом сасвим је природна појава у једном времену у коме нове генерације читалаца и писаца ослобађају свој поглед на послове уметности. Али, како је већ истакнуто, Платоновљев утицај је дубљи од оних утицаја који настају као консеквенца демократизације схватања уметности. Његова магнетска снага је понајвише у томе што је препородио руску реч, што је ревалоризовањем њене структуре указао на њене нове могућности откривања узвишене филозофије живота. Платонов је надасве мудар уметник, а мудра литература обично није на цени у епохама наглих и интензивних преображаја. Сада је настао период поновног оцењивања и стабилизовања постигнутих естетских и филозофских вредности, и Платонов је у њему драг и тражен сапутник, саветодавац, савременик: Платонов је младим

писцима показао како вечити ветар историје пролази над земљом и како се на том ветру одржава, бди над својим мислима и својим делом вечити човек. У совјетску литературу је смело коракнуо јунак тишине, медитације и скромнога рада, који се, како би казао Платонов, посветио »извршењу другог подвига – подвига љубави и мирног живота«; за постојање тог јунака у совјетској литератури нашег времена у највећој мери је заслужан аутор *Тајанственог човека*. Њиме је остварен онај контакт уметничких генерација без којих ниједна велика литература не може; што се тиче Платонова, њему је тим контактом обезбеђено највеће признање које се одаје уметнику – признање да је постао класик међу савременицима.

*

Дело Андреја Платонова, доследно блиставој руској традицији, у целости је посвећено човеку, његовом положају у друштву и свемиру, његовој судбини. Како је та судбина узрокована многобројним човековим везама и испољавањима, Платоновљев човек је – вечит, као што је вечито човечанство коме припада, природа којом је окружен, дело које обавља. Платоновијева проза је историја тога човека са свим детаљима његових односа са другим људима, са природом, са свемиром, са друштвом.
У причи *Семјон* овако је оцењена почетна ситуација судбине тога човека:

»Отац и мати седмогодишњег Семјона Пономарјова били су добри људи, јер је мајка стално рађала децу; чим би једно одбила од груди, зачињала би друго.

– Нека живе, – говорио је отац када би сазнао да је жена опет затруднела – зашто да се тамо муче?

– Тата, а где су они тамо? – питао је Семјон. – Јесу ли они тамо мртви?

– Него како – говорио је отац. – Мртви су чим не живе с нама.

– Да ли се они тамо муче? – распитивао се Семјон.

– Видиш и сам, сви хоће овамо, значи да се муче – саопштавао је отац. – С нама им је лоше; ти си већ велик, знаш и сам, али тамо је још горе..,«

Тамо – то је ван живота, овде – то је у животу, горком и часном; акт рађања је, дакле, велика ствар живота, људи који поштују његове законе – добри су људи. У причи *У освит младости у магли* дата је супротна ситуација:

»Код тих људи деца не воле да се рађају«;

ти људи, по Платонову, нису добри, они не подржавају велику идеју човековог рађања. Није случајно што је овај пишчев став везан за симболику лика мајке: мајка је не само извор живота, она зна и због чега је човек дошао на свет, она је прави носилац идеје живота.

Готово да нема Платоновљеве приче у којој се, у одсудном часу, не појави мајка у овој улози. Једна личноси из приче *Платнена кошуља* каже како јој је мајка »заповедила да живи«; на другом месту, мајка је заједно са животом подарила свом вољеном сину »тајно својство да се чува од смрти, које делује брже од мисли, јер она га је волела и у својој утроби припремала га за вечити живот«. Мајке се сећају многобројни јунаци Андреја Платонова; шесторица браће у *Трећем сину* када се нађу крај њеног одра, Чагатајев у *Џану* пре него што ће отпутовати у завичај, Пухов (*Тајанствени човек*) у тренутку душевног преображаја, када »сазнаје топлину завичаја, као да се од непотребне жене вратио мајци детињства«; мајка је једина у стању да излечи болесни вид девојчице Уље (*Уља*), одсуство мајке узрок је пропасти дечакове у *Шареном лептиру*. Како живети у свету – познато је само мајци, и Захар Павлович, једна од најдинамичнијих фигура у Платоновљевом делу, с вајкањем се сећа:

»Нешто је требало да му шапне на ухо мајка док га је дојила, нешто неопходно као крв, као њено млеко, чији је укус сада заувек заборављен. Али мајка му ништа није прошаптала, а сам човек није кадар да обујми сазнањем читав свет.«

Као ни Пушкин, ни Горки, ни Платонов није запамтио мајку у правом смислу речи; осим тога, по природи ствари човек се одваја од мајке, и зато су Платоновљеви јунаци најчешће сиротани које мајка, доследна најдубљем животном нагону, шаље у свет, али не може да их прати у свету.

Па ипак, човеку је »заповеђено да живи«, и он, поверен од мајке вечном животу, долази у свеј ***ex silentio***, како би сазнао своју мисију. У раној Платоновљевој прози он подсећа на јунаке Горкога, полубосјак је који живи самим процесом живота, особењак који самим својим постојањем доприноси представи о занимљивом и колоритном животу (Белешке потомка, Из генералног дела, Родоначелници нације или догађаји који узнемирују). У току је трагања за смислом постојања, али се његове фантастичне маштарије не каналишу у праву животну акцију или је та акција особењачка, хумористички обојена, јер се идеја о животу у ових ликова гради искључиво као потреба сопствене, неуморне и неутаживе душе. Између Ивана Митрича, јунака истоимене приче, који се једне пролећне ноћи, »док су на другој обали Дона певали славуји и код његове кћерке седео љубавник«, удавио у великој реци уснивши необичан сан, и Јевдокима Абабуренка (*Корито реке*), који се у људској невољи здружио с вуцима, нема разлике: обојица су Платоновљеви негативни јунаци, јер нису испунили основну човекову намену – да земљу настањује својом мудром и плодном акцијом. Негативни јунаци, међутим, не ишчезавају без трага; као у Горкога, они преносе нека своја лична стремљења на друге јунаке, који ће доћи после њих; најпосле, они уче опрези, аскези посматрања, јеретичком гесту, јер свет ипак најпре треба упознати да би се у њему дејствовало. Рани Платоновљеви јунаци били су жртве својих случајних судбина,

чији су се животи изјаловили до краја; њих ће заменити они које ће Платонов опремити пре свега неповерењем према случајноме у животу, макар у питању била и одређена социјална активност. Смисао живота није у субјективном гледању нити пак искључиво у објективном стицају околности; смисао живота лежи дубље, у тами искуства, у истрајавању људских способности да обујме све животне чињенице. Тако се рађа нови тип Птатоновљевог јунака, који се одриче одушевљења по сваку цену; он је рационалан и духовит, сиротан и трпељив, забаван и понижен, али он зна једно: живот се не сме изневерити.

У Платоновљевој прози јављају се две варијанте овог типа јунака, чији је заједнички именитељ социјална усамљехост и сиромаштво усред природе и друштва, а једина истакнута подвојеност у томе што су у питању припадници двеју генерација. У прву варијанту спадају Пухов (*Тајанствени човек*), Макар Ганушкин (*Макар сумњало*), Захар Павлович (*Порекло мајстора*); у другу – Филат из *Јамске паланке* и Сашка Дванов из *Порекла мајстора*. Представници обе варијанте типа су трагаоци. Пухов своју дужност обавља кат-кад с резигнацијом, кат-кад с будаластом доброћудношћу, али увек у име подвргавања природним законима; Макар је побуњеник чија победа припада фантастичном свету; Захар Павлович се хвата у коштац с Пуховљевим сумњама, обрван незадовољством собом и стварима око себе, али предан стварању; Филат и Сашка Дванов, пак, полазе на свој пут без икаквог искуства, осим искуства трпљења и страдања. Платонов је револуционарни писац, и он ће стога рехабилитовати Пухова с његовим тврдоглавим пркосом према свету; на крају повести, када се исцрпу све његове несугласице са светом, када се укаже где се провлачи граница између Пуховљеве правде и правде света, Пухов ће се у »сасвим револуционарном јутру« наћи на страни стваралаца новог живота. Макаров бунт у водама гротеске такође је оправдан и он ће, опседнут конкретном политичком ситуацијом, добити задовољење према могућностима жанра; што се тиче Захара Павловича, његов пут је комплетна историја вечитог човека–мајстора у времену буна и револуција. Живети значи стварати и придруживати се у стварању другим људима, користити стварањем другим људима; то је сазнао Захар Павлович на истеку својих дана, то ће наслутити Филат из Јамске паланке (мада ће претходно морати да узме учешће у обезбеђењу услова за обављање своје људске мисије), на ту идеју, оборужан мрачним искуством свога оца, рибара из Мутева, и невеселим искуством Захара Павловича, доћи ће и Сашка Дванов: по сведочењу оних који су имали у рукама рукопис романа *Чевенгур*, он ће после револуције дати свој необични прилог полагању темеља новог комунистичког друштва. Трагање за мисли о свету и прерастање спознате мисли о свету у услов за животну акцију карактеристично је за историје јунака у читавој првој фази Платоновљевог стваралаштва; све је у сталном кретању, иако је декор на коме се кретање врши суморан, забитан, умногоме

обојен инертношћу, све је у сталном превирању, и јунаци спознају себе и своје путеве у том динамичном свету промене. Они траже опредељење, јер без њега не могу да живе; противе се свему што није право опредељење, у духу природних закона живота, и зато је њихова историја често тако суморна и напорна, зато су појединости њихових живота тако горке и погибељне.

Платонов је живео у време обележено не само социјалном неправдом старога света него и противречностима новога доба. Његови јунаци се поводе за својим творцем, изграђујући се у социјалним приликама оба раздобља; као Платонов, и они настоје да стекну независан поглед на свет у коме се изграђују као личности. По природи склони колективном животу (будући да се мисија живота може извршити само у додиру с људима, коришћењем људима и ослањањем на њих), они су у првом периоду Платоновљевог стваралаштва опседнути тражењем »потребне домовине« – мере општења с другим људима, које би обележило испуњење њихових нагонских животних тежњи; ако у овом периоду Платонова условно прихватимо као ученика Горкога, његова проза је сродна причама Горког о босјацима и циклусу о »окуровској« Русији. Но права савременост за Платонова и његове јунаке је савременост социјализма, која теоријски пружа изванредну шансу јунацима да оплоде своја колективистичка уверења. Међутим, изузев у неколико уметнички безначајних прича, у којима преовлађује шаблонска патетика срећног исхода, сусрет Платоновљевих јунака са социјализмом не тече по теоријском прорачуну; напротив, сликајући овај феномен, Платонов се представља као надахнути сатиричар, који уме вешто да се користи и гротескном кичицом. Ту се Платонов разилази са Горким и полази својим самосталним путем, на коме ће га вребати велике непријатности; истовремено, ту писац достиже свој стваралачки врхунац, панегирички окренут слављу личности на рачун провокативне нестабилности друштвених прилика.

Социјализам занима Платонова само у оном аспекту у коме се односи на непосредну везу између личности вечитог човека и заједнице. Ова веза, имајући у виду сложеност раних пореволуционарних услова, представља се као неповољна по личност: механизам убрзавања револуције рађа бирократију, која у крајњој линији значи запостављање свих индивидуалних карактеристика личности. У осветљавању овог односа Платонов се обраћа прошлости, јер бирократију није родио социјализам, бирократија је израз сваког односа између појединца и заједнице у коме су права појединца подређена. Тако, у *Јепифанским бранама* реч је о покушају бирократије да наметне вољу једном народу, који ће се стога побунити; у *Ивану Жоху* као носилац бирократских побуда јавља се народни изабраник, па је услед тога разматрање бирократског феномена сложеније. У ове две историјске повести бирократска слика се унеколико разликује од оне која ће бити карактеристична за дела са социјалистичком тематиком: у питању

је однос јединке на власти и народа што жуди за слободом, при чему се народ посматра као збир појединаца са наглашеним индивидуалним особинама. Но Платонов је знао куда циља; схема односа народ–власт у царској Русији остала је, по њему, иста и у потоњем историјском периоду. У тексту *Пушкин и Горки* записао је: »Народ живи особеним, самосталним животом, који је с ‚вишим' круговима, са ‚елитом' везан само ланцима свога ропства. Народ поседује своја скривена, ‚тајна' средства којима храни своју душу и спасава живот од ‚виших' кругова што га тамане. (...) Народ има своју политику, своју поезију, своју утеху и своју велику тугу.«

Ове мисли, изложене већ после несреће која је задесила писца Платонова, објашњавају не само карактер слике народног отпора у *Јепифанским бранама* и *Ивану Жоху*: њихове инвективе уперене су против бирократског »револуционисања« друштва у социјализму. Због чега тако мисли Платонов? Због тога што народ сматра врхунским и јединим ствараоцем материјалних и духовних вредности живота, којима се бирократија себично користи; народ се, дакле, у Платоновљевој свести понаша као збир надахнутих трагалаца за »потребном домовином«, а бирократија је израз јалових снага у животу, које не врше своју мисију. У овој фази Платоновљевог рада удружују се напори појединаца и народа у описаном трагању за идејом живота; насупрот томе, појачава се притисак злих сила друштва (бирократије), које ометају то трагање или га чак принудно каналишу у погрешном смеру. У *Граду Градову*, који се тематски наслања на ране прозе о јунацима–особењацима што су смисао живота објашњавали у својим »генералним сочињенијима«, показано је како зле силе, окружене атмосфером свеопште затуцаности, извитоперавају основна начела природног живота. Гротескност ситуације постигнута је овде општом заменом теза: значај људског рада потиснут је уздизањем принципа верности апстрактној идеји, па се чини сасвим нормалном коначна дефиниција по којој је бирократа херојско звање, јер је он заменик пролетера, »неимар будућег артикулисаног социјалистичког света«. У *Макару сумњалу* је реалност бирократске акције евидентнија, јер је Москва с краја двадесетих година реалнија од измишљеног Градова; но и ту је остварен исти ниво пародирања детаља свакодневице, временски ближе тренутку принудне социјализације. Наравно, Платонов не допушта да бирократски демарш тријумфује, па се обе повести завршавају крахом носилаца бирократије – Шмакова и Лава Чумовог; очигледно је, међутим, да је крајња слика у домену фантастичног, и да реална решења ни изблиза нису тако повољна. Да је слутња о бирократском поразу ствар будућности, доказује писац у другим текстовима – у повести–хроници *На корист*, у роману *Ископ за темељ*, у *Џану*, где је слика истинске реалности до краја мрачна; Упојевљева настојања делују као крик вапијућег у пустињи, а народ »џан« и житељи колективизованог села тек ће морати да се изборе за своја људска, стваралачка права. Вечити човек је осетио

другог вечитог човека, удружио се с њиме; али њему још предстоји битка, чији је исход Платонов могао да предвиди само у подручју фантастичног финала гротескне прозе.

После догађаја са текстом повести–хронике *На корист*, у којој је низ сцена из нараторовог похода разним колхозима у доба колективизације евоцирао пишчева антибирократска настојања, Платонов је био принуђен да изврши ревизију својих погледа на проблем вечитог човека. Испоставило се да је он био одвише активан и радознао: између осталог, сазнао је да бирократија нове државе уме да уништава човекову индивидуалност исто тако успешно као и свака друга државна бирократија. Требало је да се тај човек повуче, да се одрекне своје претходне мисије, али да остане неокрњена духа и осећања; Платонов је то и учинио на тај начих што је преобразио услове у којима вечити човек егзистира. Вечити човек се вратио тишини, кругу своје интиме, обогаћен свешћу која представља ауторову мистификацију – свешћу да је социјализам већ превалио фазу својих дилема, да је доспео у еру поражене бирократије. Била је то претпоставка једног стваралаштва која се није проверавала; социјалистички свет без бирократије прихваћен је у Платоновљевом стваралаштву тридесетих година и касније као аксиома, јер је сам писац одустао од праћења даљег развитка односа између вечитог човека и овог друштвеног феномена.

Тематски, нови Платонов је био прихватљивији бирократској књижевној политици од Платонова сатиричара. Но ове две фазе нису тако опречне као што се то на први поглед чини. Платонов је знао да су сатирично–гротескне инвективе у литератури склоне исцрпљивању, јер бирократија мења своје лице, али не и суштину; како је свако описивање бирократије увек везано и за слику коначног обрачуна с њом, сатиричару–критичару бирократије стално прети опасност понављања, особито понављања схеме односа. Док је бирократија само узимала маха, док још није постала зараза, могао се и схватити Платоновљев удео у њеном откривању; када је та фаза прошла, када је друштво почело да се повинује бирократским начелима и колективно пристало на њихову предност, Платоновљев вечити човек је морао одвратити лице од реалија овог стања: будући да у њему није могао да учествује, он је прибегао сфери личнога, што је био једини начин непризнавања власти бирократске стихије и једини пут изграђивања живота ван домашаја бирократске коби. У том смислу Платоновљево дело тридесетих година надовезује се на претходно и објашњава га; у гротескној литератури бирократија се побеђује акцијом више силе, у реалистичкој литератури против ње се води борба без знакова коначне победе или се победа презре по цену уздизања других вредности, вредности појединачног људског живота.

Овом визијом завршава се повест *Џан*: Чагатајев је желео да помдгне своме народу, али су припадници његови одлучили да судбину граде сами, да »срећу остваре иза обзорја«. Платонов

се покорио овој исконској људској тежњи: када све изгуби, човек остане са самим собом и богатство његовог личног света може да замени сва друга богатства. Наравно, ова тема не претпоставља усамљеност као нужно стање човеково; напротив, Платоновљеви јунаци управо иду од усамљености ка људима, ка срцима других људи; оно што су некад тражили у контакту са идејама времена сада траже у интимним додирима са индивидуалношћу других људи. Такви су јунаци *Трећег сина*, зближени у мајчиној смрти и отуђени као друштвена бића; таква је Фро, несебични и спонтани уживалац живота: њена чежња за мужем је безгранична и веома људска, упркос томе што је у стању да другоме зада бол, да запостави душу другог човека. Такви су и јунаци *Реке Потудањ*, који се најпосле морају наћи како би испунили завет живота; живот задужује све Платоновљеве личности, преплављује њихова бића и осваја их, јер су те личности одлучене од нељудских односа, па према томе у положају да дејствују као добре силе живота. Но Платонов се не задовољава тиме што је своје јунаке неповређене извео из окршаја са машином бирократије; сем тога што показује како они живе, умиру, воле и стварају, он прати и развитак њиховог искуства, које се представља као развитак људског искуства уопште. Завет који је човеку поверен – да проживи свој живот, није једноставно остварити: то знају сви Платоновљеви јунаци, и најстарији и најмлађи. Најстарији знају да живот припада младима, они се повлаче пред зовом живота који тражи младе: тако поступају отац Фро у истоименој причи и Никитин отац у *Реци Потудањ*. Најмлађи знају да се за живот ваља припремити одмалена, јер живети може бити исто тако тешко као и умрети. Тој мисли, зачетој још ликом Прошке у *Пореклу мајстора*, придружује се јунак *Семјона*; тако се у животу понашају многобројни мали јунаци Платонова, у причама *Глинени дом у среском парку*, *Повратак*, *Уља*, *Шарени лептир*, *Никита* и друге. У *Пореклу мајстора* и другим текстовима из двадесетих година они су се кретали кроз живот сазнајући га, у текстовима из тридесетих година и каснијим они поседују неку унапред развијену способност прилагођавања животу у име испуњења дужности према њему. То је драгоцено искуство, које у литератури света није познавао нико пре Платонова; само то искуство је – чудо, које замењује чођење великих и малих јунака литературе пред мистеријама света: живот и свет нису тајанствени, мисли Платонов, тајанство је јединствена привилегија људског срца и ума. С тим искуством, које је на сваки начин израз човекове везаности за природу и свемир, човек стиче и једну нову димензију, једно ново назначење: он је у суштини бесмртан, независно од својих дела, јер се продужава у другом човеку, у његовом срцу и мислима, у његовом искуству, као што је и потекао из другог човека самим чином рађања. Најзад, ово искуство зближава и читаве генерације, често личности које су се нашле у драматичним односима; оно уклања драматичност као чињеницу њиховог живота, решава њихове неспоразуме, ублажава њихове

бриге и искушења. Јунаци Повратка су се поново приближили једни другима у знаку ове сарадње искуства различитих генерација када су осетили да се на живот ваља привикавати у сваком тренутку, у сваком узрасту; исти смисао носе и други Платоновљеви прозни текстови из тог раздобља, као *Догађај из живота*, *Живот у породици* и слично. Та потреба да се људи великодушна срца и свеобухватна ума нађу заједно у дилемама искуства, да се привикну на живот и једни на друге како би заједнички испуњавали своју дужност према животу последња је мисао Платоновљевог стваралаштва, која се може примити као финале његове филозофије живота. У остварењу те потребе писац види испуњење васколиког људског сна о срећи; срећа долази као награда за тежину животног искуства, за повиновање одлуци да се живот вечито ствара и одржава у борби с његовим недаћама. У том случају једино остаје спомен о човеку, и живот се представља као вечита прича о спомену који се не прекида; у противном, човек изневерава себе и уништава успомену на своје дане и на своје дело.

Проблем успомене на човека завршава Платоновљеву стваралачку визију, као што је проблем човековог рађања започиње. Није случајно што је тај проблем био од толиког значаја за писца: био је то интимни проблем његовог живота у сенци совјетске литературе. Платонов је старио у додиру са животом који му није био склон, са својим сећањима: посматрао је како слава и углед припадају другима, како протиче историја његове анонимности. Пушкинска мисао о себи, о свом прилогу литератури, није му могла бити страна; морао је мислити на своју мелодију и на њену судбину. Да ли је хуманистичка порука једнога дела, ма колико била необична, довољна да узвиси уметника и оправда његов сопствени живот? На ово питање Платонов одговара посредно, у једном есеју, бележећи како је »уметност ствар не мање озбиљна од живота«, да би наставио:

»Али ко живи у виду покушаја? Ако живот не успе, немогућно га је исправити проживевши га други пут. Књиге такође треба писати као да је свака једина, не остављајући наду читаоцу да ће аутор нову, будућу књигу написати боље.«

Уметност је, дакле, јединствена као и живот; поступак уметности, дакле, мора бити савршен као и поступак живота. Живот и уметност су у контакту, уметност, на изглед, може поновити живот и тиме га садржавати у себи, јер га увек изнова ствара. Према томе, уметник би требало да буде задовољан својом мисијом, јер се она не противи идеји о вечитом човеку који живи у другима, у историји; сем тога што се живот сам по себи никад не прекида, он се одржава и негује и у уметности. За разлику од многих великих писаца свих времена, Платонов се не слаже до краја са овом простом мишљу: велики верник уметности, он је истовремено и велики скептик. У причама познијег датума, *Виолина* и *Путовање једног врапца*, посвећеним проблему смисла уметности, он супротставља напор уметности

искуству живота; јунак прве приче Сарторијус одустаје од »пробе своје душе« искључиво у уметности и изјашњава се за придруживање »многоликој судбини новога света«, то јест обичном животу, а на завршетку друге приче читамо:

»Те вечери стари музичар није пошао на Тверски булевар. Извукао је виолину из футроле и почео да свира нежну, срећну мелодију. Корњача је изашла насред собе и почела кротко да га слуша сама. Али мелодији је недостајало нешто што би потпуно утешило старчево тужно срце. Тада је он оставио виолину на место и заплакао, јер музика није у стању све да изрази, и последње средство живота и патње остаје сам човек.«

Иако поново ствара живот, уметност га не може заменити; људској судбини је подређено све, чак и уметност. Успомену на човека сачињава све: његова радост и његова патња, његова активност на корист људима и непризнавање те активности, његова победа и његов пораз. Прича *Јушка*, једна од последњих из Платоновљеве заоставштине, означава границе пишчевог поверења према човеку и успомени на њега. Рано остарели Јушка умро је готово непознат свету, мучен од света: могло се помислити да није ни живео, јер се није могло утврдити шта се скривало у његовом срцу. Али Јушка је и у потпуној мистериозности свога постојања обезбедио испуњење дужности према животу. Он је одгајио туђу девојку, васпитао је као великог радног човека, и успомена на Јушку остала је у животу те девојке, у добру које ће она чинити људима. Сарторијус и стари свирач из *Путовања једног врапца* веровали су да уметност може заменити служење животу, и морали су да се одрекну своје идеје; Јушка зна како се најбоље служи животу, он ничега не мора да се одриче, једина тајна коју ваља упознати јесте тајна његовог служења животу.

Наравно, писац увек мистификује свој став према животу и уметности, било да се представља као скептик или као верник. Тако и Платонов; доказавши да је савладао околности сопственог живота и односа према сопственој уметности, он је постигао и оно што није изричито желео: да његова уметност буде равна подвигу Јушкиног живота. Поређење је неминовно: одлазећи из живота као јунак његове приче, он је успео да задржи сећање на себе, на подвиг свога живота. Платоновљев живот је била његова уметност, и ми данас видимо како се открива њена тајна, како се открива тајна њеног служења животу који не може поразити човека, вечитог човека.

JANKO KUPALA
ЈАНКО КУПАЛА

ЈАНКО КУПАЛА

ОТАЏБИНА

Са земљом и небом конац ме везује –
Нераскидива вековечна паучина:
Земља ме милује као вернога сина,
А сунце ми душу грли, не престаје.

У колевци научио песме да сним
О тим блиским мени завичајима тесним:
Да сам родној њиви ја део милионски,
Да звезде родне жар у срцу ми искри.

Тако Отаџбину стекох без злобности,
Израст`о у њој, не збацио туђе кости,
Притулим јој се грудима као мајчиним.

Кад се неко нада мном руга из грубости –
Над Отаџбином мојој руга се сасвим,
Ако над њом – мене најтеже грди тим.

1915

За Отаџбину

Опет, некад заспалу фрулу, приде
Узимам, пробам њене гласове:
Да л` има мисли, реч-тонове
Да л’ глатко песма-доброчинка иде?

Почињем да свирам с бригама неким,
Мада песма бије давних часа, -
Звони к`о ветар између меласа,
Такмичи се са певањем славујским.

Како ће рођаци – суседи тамо
Њу разумети, хтео бих да знам, –
Благослову ил` блату да се надам?

Једно, по трагу снујући са тугом
Гласно ћу свирати у бунилу тајном,
Отаџбини – мајци ћу да свирам!

1918

Ја нисам песник

Ја нисам песник, о, чувај ме, Боже!
Не треба ми слава већа, ни мала,
Мада песму-мис`о свезаћу можда,
  Зовем се ја само – Јанко Купала.

Славу песника разносе по свету,
Венце уплићу и звони похвала,
Ја тихо свирам, ко тихе примети?
  Па, зна се, из села – Јанко Купала!

Сваки крај има те, који певају,
Шта је то за народ штета и хвала,
Белоруси, пак, никога немају,
  Нек` то буде макар Јанко Купала.

Судбом сироти, он је тих, несмео,
Беда, мати му, га је одгајала,
Сузе презира ко цели век пије –
  Па, то се зна, прости Јанко Купала.

Поче да пева језиком убогим,
Горко, нехајно, стално презирана –
Песма које се, сигурно, гнушају,
  То, наравно, срочи Јанко Купала.

Срећа баш ретко над светом узлази;
Доста има и кад је прегршт мала, –
Успех да види у родном народу,
  Тад би срећан био Јанко Купала.

Да, остају некад људи без снаге,
Смрт коси, видиш – крстача је стала;
Питаће неко: ко ј` у гробу овом?
  А натпис показаће: Јанко Купала.

1905 – 1907

Слобода

И волим ја, волим
Ту слободу своју!
Земљом ћу у земљу –
На слободу своју.

Што да будем соко?
Да летим високо, –
Да живим слободом,
Да не знам за оков.

Ех, ал` бих расков`о
У ланцу петље све, –
Свима показао
Своје бих слободе!

Земљом ћу у земљу,
Прво песму моју
Певам, како волим
Ову слободу своју!

1905-1907

А ко тамо иде?

А ко тамо иде, а ко тамо иде
У огромној таквој заједници?
– Белоруси.

А шта они носе на мршавим леђима,
На рукама у крви, ногама у папучама?
– Своју кривицу.

А куда они носе ту кривицу своју,
А куда је носе да покажу своју?
– Целоме свету.

А ко је њих, не само један милион,
Кривњу носити научио, сан њихов разбио?
– Невоља, туга.

А шта је то, шта желе они,
Понижени за век, слепи и глуви?
– Да се људима зову.

1905-1917

Белорус

Видим: смршала нека иде твари,
Сиротињско платно леђа покрива,
И глава му је над дрољцима сива,
Ноге криве, опанци му стари.

Лице у браздама, као њива та,
Сенке тлачења, судбине ругања,
Упале очи, капци од натицања,
Промукло уздише слабим грудима.

Ево Белорус, што пати и верује,
Ево Белорус, којег искриви
Мочваром беде тама-химера.

Кршна уџерица – цело имање,
Циљ животни – патња и секира,
У крчми и гробу крај патње сиви.

1906

Моја молитва

Молићу се сад ја и срцем и мислима,
Распеваном ћу се молити душом,
Да црне судбе шумовима из мећава
Не жесте се више над родном земљом.

Молићу се сад ја и очигледном сунцу,
Зими несрећну сирочад згрејати,
Да радосно житним шетајући пољима,
У тамне куће чешће загледати.

Молићу се ја облацима с грмљавином,
Дивље над нама не шеташе једном,
Да се сажалиле над несрећним јадницима,
Да не шаљу више на нас град и гром.

Молићу се ја звездама и жалити се,
Што врло често себе гасе оне,
Јер чуо сам, кад нека од њих с неба падне,
Из живота неко засни вечне сне.

Молићу се ја сад и њиви целом снагом,
Да би бољим родом платила за труд,
Обогатила кућицу сељачку, криву,
Да остварене наде види наш људ.

Молићу се сад ја и срцем и мислима
Распеваном ћу се молити душом,
Да црне судбе шумовима из мећава
Не жесте се више над родном земљом.
5. јула 1906.

Над својом отаџбином

Боже! Овакав свет
Створи снага твоја!
Где су ми дом, људи,
Отаџбина моја?

Где је сад то време,
Кад живот кипеше?
Народ је ту био
Све своје волеше!

Своју песму по свом
Без стида певаше,
И свој гуњак сиви
Исто одеваше!

Радов`о се народ,
И село грмеше!
Код свих светли поглед,
Све срећом цветаше.

А сада се, јасне
И не виде звезде,
Сам не верујем, све–
Вихором нестаде!

Нестаде, к`о магла,
Таквој слави је крај;
Зла судба победи
И људе, и мој крај!

Хумке су около –
Битака сведоци –
Вранеим долећу
Сакупљају кости.

Промигују смуци,
Вивакби да „пије“,
Протрча вук међом,
И даље све спије!

28. август 1906.

Превела са белоруског Дајана ЛАЗАРЕВИЋ

ina Kurbovic

ИВАН А. ЧАРОТА

У СВОМЕ РОДУ И МЕЂУ НАРОДИМА

Великим садржајем напуњена је мисао да за песника није суштински животопис, већ судбина (на словенском и руском «судьба», на српском исто: судба, судбина). А и како другачије? Коме је суђено да буде песник, он прима од Бога дар, којим се одређује одговарајућа «суђеност», а то значи – судбински позив и предодређеност, мисија. Такав изабрани појављује се на овоме свету тамо и тада, када је он највише потребан, када му је потребно да оствари своју сврху као син Речи, носилац и чувар Словесности. Па, на крају крајева, и став људи према њему одређује се првенствено тиме, како се он поставља према Божијем дару – колико је постао свестан зашто је позван, како је располагао примљеним даром, како је извршавао то, што му је вољом Небеса одређено. Управо то, по великом рачуну, морају фиксирати правични, или како смо навикли да говоримо, објективни – животописи.

Међутим, реалности нашег грешног света у последње време својствено је нешто друго, пре супротно томе, што смо горе истакли. По инерцији скоро стогодишњег искуства атеизовано друштво упорно не жели да призна Бога, а у вези са тим ни божанску природу поезије, ни песнички дар од Бога. Зато смисао песниковог животног деловања бива неизбежно сведеним до одговарајућих реакција на актуелна дешавања, на «злобу дана». И, као резултат, већ га не цене за то, што је урадио у високом служењу Речи, већ за то, колико се активно и ефективно укључивао у текуће процесе друге природе.

Могуће је разумети, када се нешто слично дешава у односу према представницима тог специфичног списатељства, почетна програмираност којега не укључује ништа друго до утицај на свест друштва, иначе сврховиту замену адекватног виђења и разумевања света. Шта ћемо, такви мајстори псеудо-књижевници заиста се јављају међу нама не по вољи Божијој. И у таквом случају садржај њихових биографија не може нарочито да нас дотакне – нека они остају намерно удаљени од истине...

Али прихваћено је мишљење, да са класицима све то не може да има везу. Мада такве закључке је допуштено изводити само на основу површинског погледа. При пажљивом разматрању стања ствари треба признати: нажалост, не само да може, већ се тако често и манифестује. У различитим аспектима, изразити пример тога су подређене променљивом времену интерпретације живота и стваралаштва Јанка Купале, најглавнијег од главних класика белоруске књижевности.

Разлози суштинских трансформација, наравно, узроковани су преокретима велике политике, која такве особе обично не оставља

по страни. А овде, у сваком случају, судбина неколико поколења нашла се у зависности од невероватно важних политичких катаклизми: три револуције, четири рата (два светска, а такође и грађански, и совјетско-пољски); неочекивана подела Белорусије на Источни и Западни део у саставу различитих држава; стварање посебне Белоруске Совјетске Социјалистичке Републике, која се активно укључивала у изградњу светле будућности, и суочавала са суровим изазовима...

Ако тражимо најприкладнији кључ за разумевање свега, што је највише одредило судбину Купале као песника и грађанина, онда никако није могуће затворити очи на одлучујући утицај идеје национално-ослободилачких покрета у Руској Империји. Зачела се ова идеја захваљујући марксистима разних крајева Европе; за краће време су почеле сложно да је подржавају и распрострањују руске револуционарне силе скоро свих орјентација; а оне су, са своје стране, раздрмале такозвану демократску интелигенцију националних периферија. Свеукупни резултат њихових заједничких деловања постало је разарање велике државе, коју су они са далекосежном замисли прозвали «затвором народа», а у «затворенике» њене су, наравно, уписали и Белорусе.

Од поменуте идеје, сходно томе, никао је програм деловања за оне, који су били спремни да се слију у редове разбијача «затвора», међу којима су се појавили и белоруски књижевници-родољуби. Пред њима се садржај овог програма актуелизовао на следећи начин: ранија судбина белоруског народа заслужује само оплакивања, а судбина данашња не може да не изазове праведни гнев и револт; зато је наш задатак да зовемо у борбу за нови живот, обавезно срећан; и дугочекана срећа није иза планина.

Тако или другачије, овим су се првенствено условљавали показатељи «напредног» погледа на свет тога времена, када је млади Јанко Купала (Иван Доминиковић Луцевич) морао да направи избор свог животног и стваралачког пута. Веома важно било је то, што бригу о белоруском сељаку – чисто декларативну за идеологе пролетерске (а не сељачке!) револуције, – лично песник-почетник, који је решио да постане сељачки бранитељ, прихватио је то тако озбиљно од почетка. Једнако важно је, такође, што је та брига касније била декларисана у званичној идеологији новоосноване државе белоруских сељака, то јест БССР. Ето шта, по нашем мишљењу, треба да се рачуна као најзначајнији фактор формирања код будућег песника неког мање-више стабилног система друштвено-политичких погледа. Истина, у опрезном приступу додирнутој теми неизбежно долазимо до тога да одговоримо и на оваква питања: А да ли је Купала непосредно био представник белоруског сељаштва као сталежа, највише потлаченог у социјалним и националним плановима? И да ли је тако већ безалтернативно од почетка било за њега национално самоопредељење, ако не заборавимо, да је почео да пише песме на пољском језику? Како да тумачимо то, што

се у стваралаштву Купале, ако се упореди са сељачким схватањем свемира, слабо испољава хришћанскост, као неразрушива основа погледа на свет?..

Објективност, као универзални принцип, од којег се не може одступити ни у каквим расуђивањима, у вези са овим захтева одговор, да заиста није све сасвим једноставно. Али овде, уствари, може да постоји замерка: притом, као представник довољно масовног слоја ситне шљахте, он је интересе људи са села и засеока уопште тако познавао, што се каже, изнутра. Не може се порећи, такође, да је за разлику од основне масе простих сељака, шљахта на белоруским земљама претежно била полонизована и држала се католичке вероисповести. При свему поменутом, као код самога Купале својевремено, тако и код нас данас, постоје разлози без нарочитих замерки и резерви да означавамо народне изворе његовог стваралаштва. Животним потребама сељачког рода, нека то буде и са посебним акцентима, од почетка су се надовезивали главни мотиви Купалине поезије; захваљујући народној баштини формирана је основа његовог стваралачког одражавања света... Друга ствар је колико се поменуто својство стваралаштва правомерно ширити на све то, чиме је песник кроз своје песме снабдевао грађанску свест белоруског сељака у време пре револуције, у изванредно противречну епоху непосредно револуционарних догађаја и грађанског супротстављања, а такође у периоду изградње социјализма. А Купала је – и као песник, и као публициста, и као јавна личност – имао доста значајних могућности да утиче на идеолошку орјентацију значајног дела Белоруса. Не само са тачке посматрања удаљене један век, њему стварно треба одати признање за одговарајуће значајне заслуге: за то, што су Белоруси почели да се препознају као посебна нација, што се њихов језик утврдио као самосталан и пуноправан књижевни, а такође и за то, што се формирала белорусистика, која је започета у „нашањивском“ периоду, досегнула врхунац у 1920-има, а у 1990-има је почела да се обнавља...

Наравно, конкретно разумевање ових аспеката заслуга Јанка Купале налазе се у компетенцији пре свега научника друштвених усмерења. А наш задатак је да га са максималном адекватношћу представимо као песника, обраћајући пажњу на та дела, у којима су се открили препознатљиви знаци његове стваралачке личности. Разумевање свега другог даје се на слободу самих читалаца. Међутим, страни читаоци, и Срби у том броју, мало су упознати са нашом реалношћу. И зато се јавља потреба, чак обавеза, да се помогне у стварању представе о њему не само као о песнику, већ и као о друштвеном и културном раднику. Ипак, мноштво и субјективних и објективних разлога чини овај задатак веома сложеним. Нарочито под условом, што ћемо искрено покушавати да избегнемо тенденциозно осветљавање, а да у исто време не сакријемо реалне противречности.

Управо у вези са тим, да би јасније било то што је већ речено, обратићемо пажњу на неке моменте, од којих се у значајној зависности јављала хрестоматска представа о нашем славном песнику-класику. А прецизније – на то, каквим су променама подлегале интерпретације његовог живота и стваралаштва у зависности од позиције интерпретатора, подређених повременим "друштвеним наруџбинама". Судба Купале уопште, и нарочито његова друштвена позиција, више пута испадала моделирана на другачији начин. Интерпретатори су га у почетку хвалили за једно, а потом за друго и притом су упорно негирали прво; крупним планом, као најзначајнија, истицала су се та дела, која су касније била гурана у најдаље ћошкове колективног сећања и уопште нису помињана. У суштини, убрајали су се, или је правилније рећи, преиначивали су се у својим погледима ти, који су рачунали, да чине песника већим, стварајући му потребни ауторитет. А испостављало се, да су га напротив – понижавали, стављајући јасне акценте на ситуационе околности. Према томе, сваки талас нових идеолошких ставова чинио је Купалу таквим, какав је он највише одговарао актуелној друштвено-политичкој ситуацији. Истину да кажемо, и он сам је с времена на време био принуђен да се усклади са тиме, што се тада није сасвим случајно називало "срџбом дана" (злобаю дня). И ово није могло да не разори његову позитивну суштину и универзалне принципе, поводом којих требало би да остаје "изнад окршаја" – над свим срџбодневним и пролазним, да би се служило надвременском, највишем за песника и поезију. У овом случају, нажалост, много тога се, само по себи, одвијало супротно. Рецимо, најприметнијим тематским линијама, са одговарајућим интонацијама у стваралаштву Купале ранијег периода, највише пристаје дефиниција "жалоспеви". А ево, развиће тих истих тема у совјетском периоду, при успостављању колхозног система, не може се назвати другачије него "хвалоспеви". У вези са тим, наравно, треба узети у обзир и уобичајена оправдања: тобоже, слично томе било је својствено редом свима. Али наш разговор није о свима, већ искључиво о познатом народном песнику, којег, до сада, по устаљеној навици, називају још и пророком нације. Зато није случајност што у конјунктурној историји књижевности доминира тенденција да се он покаже само врећаним и прогањаним. Иако, уствари, совјетска влада није била само заинтересована за његову лојалност, већ је то и стимулисала. Није ни чудо, што је он, као "песник нове стварности" био одликован високим државним наградама, почасним звањима и изузетним привилегијама. А ово биографи навикли су или да не спомињу, или да тумаче супротно.

Уопште, може се само жалити, што су и многи догађаји из живота славног песника, и сама чињеница његове смрти, као и раније, представљене у многим верзијама, које се више заснивају на гласинама и измишљањима, него на провереним и веродостојним чињеницама.

*

Оцењујући рецепцију поезије Јанка Купале код народа бивше Југославије, покушаћемо да направимо преглед најзначајнијих чињеница, које то одражавају.

Сакупљене до сада податке дозвољавају да се рачуна, да је зачетак белоруско-југословенских књижевних контаката била рецензијска белешка о првој збирци Јанка Купале, објављена 1908. године на страницама словеначког часописа *"Dom in svet" [Dr. L.L. Žalujkaj. Pesmi Januka Kupale // Dom in svet. Letnik XX. 1908. S.526].*

Са временске дистанце веће од једног века, да ли има смисла апсолутизовати значење ове публикације и недвосмислено тврдити, да је она тада обавезно привукла пажњу иностране јавности нашој лепој књижевности. Друга ствар је, што данашња јавност Белорусије, нарочито књижевна и филолошка, мора да има представу о значењу поменуте чињенице – далеко од обичног у разним односима. Макар због тога, што се ова рецензија појавила, зачудо, брзо после објављивања књиге. Да упоредимо: чак прве рецензије у отаџбини датирају од 9. јула (у рускојезичним новинама "Мински ехо" (рус. "*Минское эхо*") до 15. августа (у белорускојезичној "Нашој њиви" (белор. "*Наша ніва*") те исте 1908. године. Без обзира на тачку гледишта, реакција на излазак Купалине збирке била је несумњиво оперативном.

Али ствар није само и није у самој по себи оперативности рецензије, колико у томе, што је, објективно, она била први знак пажње – како се данас говори, из далеког иностранства! – и према Купали и према нашој књижевности, и уопште према Белорусима као народу, који се спремао да заузме "своје место међу народима". А ово је, треба признати, суштинска ствар.

Поред тога, у рецензији, коју је објавио часопис "*Dom in svet*", наводили су се фрагменти песама Купале у оригиналу, на белоруском језику, а паралелно – на словеначком. То значи да је словеначки часопис тада објављивао преводе са белоруског језика – можда и први у иностранству...

Немогуће је заобићи још једну важну карактеристику поменуте публикације, а то је, што она до данас садржи загонетку: ко је аутор рецензије Купалине "Фруле" (белор. "*Жалейка*"), скривен под криптонимом "*Dr.L.L.*"? Одгонетку из многих разлога није лако пронаћи, а пре свега због препрека, које је поставило неумољиво време. Међутим, започете потраге и консултације са колегама Словенцима дале су сигуран плод. И као резултат, ослањајући се на савет Јожа Севера, бившег предавача на Љубљанском универзитету, пронашли смо чврсте основе за мишљење, да је Dr.L.L. – доктор **Леополд Ленард**. А о личности која се налази иза ове неочекиване рецензије Купале, успели смо да расветлимо следеће: Леополд Ленард је рођен 2. новембра 1876. године у Свибњу, а умро је 23. јануара 1962. године у Београду. Студирао је теологију у Инсбруку,

филозофију – у Бечу и Лавову, стекавши научне титуле доктора у овим специјалностима; потом се занимао науком у одговарајућим гранама и постао свештеник. Поред тога, Л. Ленард се утврдио као слависта широког профила – историчар, публициста, културолог, лингвиста, историчар књижевности, критичар; активно се појављивао у штампи, сарађујући са мноштвом периодичних издања, међу којима је био и тај часопис, који је објавио рецензију на *"Фрулу"* Јанка Купале. Тако да, ето кога можемо са највећим степеном вероватноће сматрати аутором рецензије у часопису "*Dom in svet*". А у додатак, поред тога, и једним од првих иностраних познавалаца Купалиног дела (ако не и првим уопште). На такав закључак подстиче нас, поред свега, још и та околност, што је он, како сведоче разни извори, добро знао руски и пољски језик, непосредно се бавећи књижевним преводом. Штавише, наш закључак се потврђује још и спроведеном паралелном анализом.

Да бисмо избегли оптужбе за неоснованост, осврнућемо се непосредно на садржај наведене публикације: "Први белоруски песник, Јанук Купала, објавио је своје песме, које је до тада штампао у новинама "Наша њива" под називом "Жалуйкай" (*Подвлачим. – И.Ч.*). Песме Јанука Купале су као огледало, у којем се одражава душа белоруског народа, његов живот, њихов родни крај; то је попут крика, који излази из дубине народне душе, "крик, да живи Белорусија!" Песник предвиђа својим саплеменицима, да "носе своју кривицу по целом свету" и да ће се поново "људима звати". У сличној песми "Човеку" он поставља питање сељаку:

Ај, реци, човече, / где си судбу задео?/
У поточићу утопио, / ил` пропио и појео?..
Али песник верује, да ће белоруском сељаку доћи боља времена:
Да је пролеће туга наша, / Као снег и вејавицу, /
Сахраниће у речици, – / Сунце спалиће ватром...
И да је већ:
Близу је тај дан, / Кад часно завладаћемо, / Људима постаћемо / И земљу обновићемо...

Добро обавештени познаваоци дела Купале, вероватно ће перципирати цитирани текст као познати. Уствари, он представља адаптирану варијанту те рецензије, коју је написао Владимир Самојло и која је објављена у "Нашој њиви" *[Владак з Казимироўки. "Жалейка", песьни Янука Купалы //Наша Ніва. - 1908, 15 (28) серпня. №17. С. 4 – 5].*А у вези са тим неће бити сувишно, мислим, да се да разјашњујући аутокоментар, зашто смо у преведеном тексту цитата подвукли назив збирке. Ево у чему је ствар: реч *"жалуйкай"* – није словеначка, једнако колико није ни белоруска; ње нема ни у руском, ни у пољском, ни у српском језику, који су познати аутору рецензије; успут, други словеначки историчари књижевности у публикацијама

о првој збирци Купале касније су користили словеначки назив аналогичног музичког инструмента – "*piščalka*". Међутим, реч коју користи доктор Л.Л. не представља обавезно искривљење, као резултат потпуног неразумевања, већ је, вероватније, својеврсна етимологизација, створена из тежње да се пренесе садржај *жала-жалоспева*, разумети и адекватно примати који помагале су истокоренске словеначке речи познате аутору рецензије – *žalospev* (тужбалица, нарицаљка) и *žalujka* (тужна врба), а такође српске, например – *жалост* и *жалостити*, пољске – *żal* (жалост, туга патња) и *żaluję* (жалим)...

Међутим, ако наша верзија не изгледа убедљиво, и сам доктор Л.Л. је објавио опосредован приказ – адаптирану варијанту рецензије В. Самојле (Уладака из Казимировке), – онда се и ово, у принципу, може сматрати природним.

А нама остаје само да још једном подвучемо, да је белоруску књижевност на свету први представљао, нико други, до Јанко Купала. Најискренијим присталицама белоруске културе и њеним најактивнијим пропагандистима припада познати прашки слависта **Адолф Черни** (1864-1952). Он је бележио белоруске песме, слао у редакцију "Наше њиве" информације и писма, подржавао чврсте контакте са зачетницима нове белоруске књижевности и преводио њихова дела. Штавише, истраживањем и популаризацијом белоруске речи А. Черни се бавио скоро целог свога живота. Није пропустио, наравно, ни најважније ствари које су се дешавале у Белорусији на почетку 20. века. Тако да, можемо да кажемо, са сигурном регуларношћу је информисао своје сународнике – Чехе и Словаке – о издању новина "Наша судба" и "Наша њива", више пута је обраћао пажњу на песнике Купалу и Коласа *[Видети.., например: Čas. 27-28.11. 1906; 16, 20.01. 1909.].* Још важније, он је скицирао целокупну панораму у аналитичким нацртима "Белоруске националне и културне тежње 1909-1910)" *[Slovansky prehled. 1911. № 4, 10].* А још је важно напоменути, као нарочито занимљиво и значајно, што је овај чланак Чеха белорусисте такође објављен у српскохрватском часопису *[Obzor (Zagreb).1911. № 53, 54].* Подвући ћемо: на тај начин значајно су се проширивали опсези распрострањења, ако не саме белоруске књижевности, онда почетне пажње и одговарајућег интересовања за њу.

Мање-више трајне белоруско-југословенске књижевне везе почеле су да се развијају од 1920-их. У њиховом успостављању увелико је заслужан словеначки књижевник и културни радник **Јан Шедиви** (1899-1969). Био је син Чеха и Словенке, упознат са многим словенским културама, које су му биле блиске по пореклу, и заговорник идеје заједништва Словена, активна веза међу тим словенским народима, који су у његовом времену били мање признати и слабије познати. Између осталог, Ј. Шедиви је доста радио на томе, да се Словенци упознају са књижевностима и културама Белоруса, Украјинаца, Лужичких Срба. Много је путовао

по разним словенским земљама. Посећивао је и Пољску, укључујући Западну Белорусију (конкретно – Виљну, Новоградок, Мир), сусретао се са многим личностима белоруске културе, књижевности, науке, просвете. Нарочито блиске контакте одржавао је са Францишком Гришкевичем, којег је упознао још у Прагу, где су заједно студирали, а потом, раздвојивши се, су сарађивали. Уствари, постоје чињенице на основи којих се може говорити, да је Ф. Гришкевич од почетка био главни консултант Ј. Шедивог по питањима белоруске културе и коаутор у неколико публикација разних година у словеначкој штампи. Пре свега, имамо у виду чланак „Преглед најновије белоруске књижевности“, објављен у горепоменутом часопису *“Dominsvet” [Hryškievič F., ŠedivyJ. Preglednovejšegabeloruskegaslovstva // Dominsvet. LetnikXXXI. 1928. S. 36-40].*

Ова публикација нас занима у многим аспектима. Пре свега, она привлачи пажњу тиме, што не одговара историјско-политичким стереотипима, који су ојачали код нас у последње време и које, успут, данашњи аутори покушавају да илуструју примерима деловања Ф. Гришкевича и сличних њему. Иустину, Гришкевич је представљао те друштвене и културне кругове Западне Белорусије, који нису гајили симпатије према Совјетској влади. Ни Шедиви није показивао совјетофилство. Осим тога, неће бити сувишно такође додати, да је часопису „Дом и свет“ у својству оснивача била католичка издавачка заједница, и природно, водио је одговарајућу линију. При свему томе, аутори публикације – Ф. Гришкевич и Ј. Шедиви – осветљавају белоруски национално-културни покрет у историјском континуитету, укључујући у обзир културно јединство западног и источног дела Белорусије, независно од тога, што су тада улазиле у састав различитих држава. На исти начин коаутори разматрају и најновију белоруску књижевност, стављајући поред имена Ј. Купале и Ф. Аљахновича, К. Свајака и Ц. Гартног, А. Гаруна и З. Бјадуље, К. Језовитова и М. Чарота, М. Гарецког и А. Александровича...

Не само личност нашег Песника, већ ни историју распрострањења белоруске књижевности у словенском свету није могуће разумети без таквих чињеница, као што је објављени – у најауторитетнијем словенском часопису – чланак Јана Шедивог „Јанко Купала. К јубилеју највећег белоруског песника“*[ŠedivyJ. JankaKupala. Objubilejunajveče-gabeloruskegapesnika // Ljubljanskizvon.- 1932. November-december. S. 679-687].*

Педесетогодишњица Купале као својеврсног симбола белоруског препорода давала је аутору могућност да се осврне још једном на историју и савременост, да разјасни те карактеристике, које је он заједно са Ф. Гришкевичем давао раније у *„Прегледу најновије белоруске књижевности“*. Али овога пута стваралаштво Купале и национална култура Белоруса уопштено су се интерпретирали у међународном контексту. Полазна поставка Ј. Шедивог је таква: „Међу људима, који су са највећим успехом будили код Белоруса свест националног идентитета, а белоруском језику стекли неоспорни

статус књижевног, прво место, без сумње, заузима Јанко Купала. Захваљујући вредностима свог поетског стваралаштва обезбедио је себи укључивање у светску књижевност и скренуо пажњу света на свој непознати народ.“ И у том правцу води се цео разговор – како при општем расуђивању, тако и при анализи конкретних дела.

Непосредну везу са темом до које смо се дотакли има и велики есеј „О Белорусима и белоруској књижевности“ *[DrenIvo. OBelorusihinbeloruskemslovstvu // Luč. 1933. IX. S. 5-27]*, чији је аутор такође искрени популаризатор наше културе у словенској средини. Иступао је најчешће под псеудонимима; у овом случају – Иво Дрен. А право име и презиме му је **Андреј Будал** (1889-1962). Информација о Белорусима и белоруској књижевности је, може да се каже, објективистичка. А мишљења се повремено примају као неочекивана, јер, опет, разилазе се са широко распрострањеним у последње време код нас мишљењима. На пример, размишљајући о историјско-политичким процесима у условима глобалних катаклизми и прекројавања карти света, словеначки аутор сматра да су Белоруси, пристајући на бољшевичку владу, „прихватили мање зло из бојазни од Пољске, која се повећава и шири“. А уметност белоруске речи Иво Дрен (Андреј Будал) доследно карактеризује не само са љубављу, већ и са пијететом. О томе може изразито да сведочи цитат из његове друге публикације: „Белоруска књижевност припада мањем огранку словенске књижевности, али, нарочито у данашње време, она има неколико одличних песника и прозаика, тако да се њен значај не ограничава само средином у којој се користи белоруски језик, већ заслужује да се на њу оријентишу други словенски и несловенски народи.*“[DrenIvo. Beloruski pesnik in pisatelj Jakub Kolas // Kolas J. Mladi hrast in druge povesti.- Trst, 1933. S. 65]*. Ако се вратимо на есеј „О Белорусима и белоруској култури“, онда његов значај, са тачке гледишта знања о Купалином стваралаштву, биће пре свега ево у чему: Иво Дрен је сместио Купалину песму„А ко тамо иде“ у оригиналу (латиницом) и у свом (према ауторској дефиницији, *prostem*, што може да означава и „простом, обичном, буквалном...“ и „слободном“) преводу. Колико нам је познато, ово је први превод славне Купалине песме на словенски језик. И занимљиво је, што је одмах после текста песме на језику оригинала дат следећи коментар: „Ово је белоруска народна химна, коју је саставио Јанко Купала“. А потом, већ оцртавајући панораму развоја белоруске словесности са почетка 20. века, Иво Дрен је приметио: „Да се људима зову!“ Овим узвиком завршава се горенаведена белоруска народна химна, коју је саставио Јанко Купала. И овај узвик најбоље дефинише цело Купалино уметничко стваралаштво. Купала је оригинална, борбена личност, и сада се сматра највећим белоруским песником. Тако је он – будитељ, гласоноша и пророк свога народа“. Између осталог, песма Јанка Купале „А ко тамо иде“ позната је на словеначком језику у четири превода (поред Андреја Будала преводили су га такође Тине Дебељак, Розка Штефанова и Тоне Павчек).

*

Успут, није мање превода те песме и на српском/српскохрватском језику. Захваљујући публикацији В.П. Рагојше*[Купала Я. А хто там ідзе?: на мовах свету / Укладальнік В.П.Рагойша. – Мн.: Мастацкая літаратура, 1982]*, у Белорусији је објављен превод познате песникиње **Десанке Максимовић**; али ову песму су преводили такође **Момчило Ђерковић**, **Миодраг Сибиновић**, **Дајана Лазаревић**.
В еома упечатљив пример пажње и поштовања према Купали у Југославији је то, што је његово стваралаштво било уврштено у својеврсну антологију словенске поезије, коју је припремио **Стеван Раичковић** (1928-2007) – одличан српски песник и преводилац, академик Српске академије наука и уметности. Овај зборник, представљајући по једног аутора од сваког словенског народа, садржи низове песама мајстора речи, као што су Борис Пастернак, Максим Рилски, Јулијан Тувим, Витезслав Незвал, Лацо Новомески, Кито Лоренц, Јелисавета Багрјана, Алојз Градник, Блаже Конески.
Међу њима је и Јанко Купала, са пет песама на језику оригинала и у преводу на српски језик: "*Кад ја пољем идем*", "*Наследство/Наслеђе*", "*Отаџбина*", "*Две тополе*", "*Жетва*" ("****Сазреле су пољане усева срећних*"). Да бисмо стекли представу о овим преводима Стевана Раичковића, представићемо прве од њих.

Кад ја пољем идем

Кад ја пољем идем – клас се свија к мени,
С њим, у души сетан, тихи шапат водим.
Све то, сном зачаран, слуша клас малени.
Клас се к мени свија – док ја пољем ходим.

Кад ливадом идем – трава се савија,
Просипа са себе капи с росном водом.
Цвеће ми се жали и клонуло нија.
Простиру се травке под ногом и ходом.

Кад ја шумом идем – мирно мисли снујем,
Моћна стабла мотрим сва у низу дугом.
Ту, као на дому, своје песме чујем.
Тихе мисли снујем – док ја идем лугом.

Кад у избу банем – мени нешто смета,
Бледа сета сколи, ко у бол да станем.
У плеснивом углу танка сенка цвета.
Мене нешто мучи – чим у кућу банем.

Наследство

Из прадедовског неког века
Остало ми је наследство гле:
Оно ми увек као мека
Мајчина нежност покрива све.

О њему ми сад бајке бају:
Тај окопнели, пролећни руб
И септембарски шум у гају
И опаљени у пољу дуб.

На њега ми још спомен буди
Сред липе рода са криком тим
И у лишају тај плот худи
Попао селом или под њим.

И јагањаца тужна блека
По пашњацима као зов сам
И јата врана крик и јека
По гробовима, с кама на кам.

По ноћи црној, дану новом,
Пазим га као девојчин скут:
Да не науде благу овом
Ил да га не би прогуто трут.

И носим га у живој души
Ко вечне зубље пламени знак
Што у глувилу и у тмуши
По забитима просипа зрак.

С њим живе и с њим снују снове
Све моје мисли, сав бескрај тај.
И наследство се моје зове:
Обично, само тек – родни крај
[Раичковић Стеван. Словенске риме. - Београд: Рад, 1976. С. 55-59].

Чак се не удубљујући у анализу, тај, који влада језиком превода, може да посведочи, да су песме Купале на српском лепо зазвучале, природно – тако, као да их је написао сам С. Раичковић, песник класичне традиције и великог талента.

У поменутој антологијској збирци преведене песме су пропраћене коментарима. Осим тога, смештена је портрет белоруског песника и кратак чланак-предговор, чији је аутор исти Раичковић. А у поменутом предговору Купала се карактеризује као “изразити

лиричар са мелодичним песмама и богатим народним језиком".

Штета је само, што ове и сличне чињенице до сада чак нису сабране и не посматрају се у систему. А још већа је празнина у стварању културно-историјске панораме – то, што се, као последица, није проучен став према идеји словенског јединства свих утицајних личности белоруског препорода, или макар тих, чије су позиције у односима према њој имале пуну одређеност.

Као најрепрезентативније издање Купалине поезије у бившој Југославији је, изгледа, сувенирска четворојезична књижица, која је укључила 19 Купалиних песама са преводима на словеначки језик – **Тонета Павчека**, на руски – Максима Горког, Михаила Исаковског, Наума Кислика, Бранислава Кежуна, Александра Прокофјева, Игора Шкљаревског, на енглески – Волтера Меја *[Kupala Janka – Купала Янка. Вершы.Pesmi. Стихи. Poems / Prevedli v slovenščino T.Pavček, v angleščino W.May, v ruščino M.Gorki, M.Isakovski, N.Kislik, B.Kežun, A.Prokofjev in I.Škljarevski. Ljubljana:Cankarjeva založba, 1986. – 146 s. Змест (kazalo): A kdo tam gre? Kmet. Jaz nisem poet. Beloruski sem kmet. Kadar grem... Pesem svobodnega cloveka. Iz pesmi nesrece. Crne oci. Deklica, imej me rada... Pridi... Pozimi v hosti. Ko so v gozdu zacvetale. A ona... Ob reki. Kukavica pa je pela... Kje si, hmelj moj, v zimi bil... Moja vera. *** Sem proleterec. V tem je stvar. Moja veda].*

У чланку под насловом "Јанко Купала – белоруски народни песник" речено: "Белоруска поезија овога века или, како је још називају званично – нова белоруска књижевност, започиње се и данас се умногоме означава именом великог народног песника Јанка Купале. Зачетник, обновитељ и класик белоруске поезије, који је прве своје песме објавио почетком века, тачније – у историјској 1905. години, обележио је целу епоху белоруске поезије, њено ново рођење и успон до европских врхова." Нарочито треба подвући, да припређено у Љубљани четворојезично издање песама Јанка Купале, на овај или онај начин, је постало узрок веза између језика, народа, књижевника, култура; оно је допринело зближавању и међусобном разумевању, а по великом рачуну – стварању тога, што се назива међународним књижевним контекстом.

*

Стваралаштво Купале заузело је почасно место у публикацијама као што су: *"Антологија белоруске поезије"* (1993) и *"Антологија лирике Источних Словена" [Антологија белоруске поезије. – Београд: Српска књижевна задруга, Научна књига, 1993; Антологија лирике источних Словена. – Београд: Rivel Co, 2000].* После непуних 20 година *"Антологија белоруске поезије"* је објављена у допуњеном издању и, што је у вези са нашом темом, нарочито бисмо истакли, да је посвећена јубиларној 130-ој годишњици Јанка Купале и Јакуба Коласа *[Антологија белоруске поезије. Друго, проширено издање.– Београд: Српска књижевна задруга, 2012].*

У другим издањима поменуте антологије Купала је представљен

са десетак песама, које је превео познати слависта **Миодраг Сибиновић**. Можда не треба извлачити неке закључке о томе, како стваралаштво нашег Песника схватају српски читаоци уопште. Али једно мишљење – као професионалног књижевника, филолога и издавача – дозволићемо себи да изведемо: "Почетак 20. века у белоруској књижевности обележен је стваралаштвом класика Јанка Купале. Опсег тема, које су привлачиле песника, заиста је широк: од "жалошћу мрачећи песму своју", да би "свет упознао све песме несрећника" и непријатељ "дрхтао од истине речи" (јер у поезији истина много јасније реагује и моћније потреса) до љубавних осећања и описа природе насићених филозофијом. У сваком дрвету – брези, јавору, храсту, калини – песник открива живот са његовим смислом, аналогичним смислу живота човека. Годишња доба код њега такође упозоравају и подржавају дух. Тако "одбацивши зимске чари", Купалини јавор и калина започињу нови живот. А храст, у песми овог песника, самотно стоји усред огромног поља. Као и жбун нашег Војислава, он утеловљује сећање, искуство, време, а заједно са тим и немоћ, старење, у којима је "мало је већ лепоте". Тако је на презентацији антологије Драган Лакићевић – главни уредник издавачке куће која је књигу пустила у свет, у Народној библиотеци Србије, изразио своје мишљење о Купали, коме је посвећено друго издање антологије *[Лакічавіч Д. Беларуская паэзія ў Сербіі // Літаратура і мастацтва. 13.07.2012. С. 21].*

У последње време поезију Јанка Купале на српски језик преводи **Дајана Лазаревић**, већ позната као преводитељка "Венца" Максима Богдановича, а такође и стваралаштва савремених аутора. Успешно се укључила у међународни пројекат превођења Купалиних сонета, организован у Минску, а објавила је и неколико публикација у српској периодичној штампи и у интернет-простору.*[Видети.:Купала Јанко. Наслеђе. – Лето. – Шумско језеро. – Девојчици. – Био је то сан... – Слобода. – Над својом Отаџбином. – Волим. – Црне очи. – Моја жена (поезија + биографија) / Јанко Купала ; превела са белоруског Дајана Лазаревић // Исток – часопис за књижевност, уметност и културну баштину, год. VII, бр. 24, (јануар-март 2020). – стр. 77-81; Купала Јанко. Христос Васкрсе! (поезија) / Јанка Купала ; превела са белоруског Дајана Лазаревић // У сусрет Духу – Антологија белоруске хришћанске поезије / прир. проф. др Иван А. Чарота. – Београд : СотриТech, 2019. – стр. 79; Купала Јанко. Белорус. – Неће за вас... – У мраку. - ***Оставите мисли. – Хеј, у свет!.. - ***Своје закључавши. – Земља. – Жетва. – По границама родним и браздама. – Запуштени дворац. – Ја волим. – На великом свету... – За земљу предака мојих... – Моје стрпљење. – Друже мој. – На суд. – Међу гробовима. – Зашто? – Отаџбина. – За отаџбину. – Пчеле. – Наше домаћинство (сонети) / превела са белоруског Дајана Лазаревић // Янка Купала – Санеты. – Мінск, 2019. С. 118-130; Купала Јанко. *О Јанки Купали. – У мраку. – Белорус (поезија) / Јанка Купала; превела са белоруског Дајана Лазаревић // Звездани колодвор, год V, бр. 16,*

јануар-фебруар 2019. – стр. 36-37;Купала Јанко. Дечак и пилот / превела са белоруског Дајана Лазаревић. // Књижевни преглед, год. IX, бр. 16, јануар-фебруар-март 2018. С. 127; Купала Јанко. Подигла се Белорусија /превела са белоруског Дајана Лазаревић. // Књижевне вертикале, бр. 13, септембар – децембар 2017. С. 169; О, да! Пролетер сам ја!.. (поезија) / Јанка Купала ; превела са белоруског Дајана Лазаревић. // Маладосць, но. 8, жнівень 2017. – стр. 60; 28. "А хто там ідзе?" па-сербску ў перакладзе Даяны Лазаравіч / Јанка Купала ; превела са белоруског Дајана Лазаревић. // Созвучие (Сугучча). http://sozvuchie.by/poeziya/item/2902-a-khto-tam-idze-pa-serbsku-perakladze-dayany-lazaravich.html (5.4.2018.)].

Верујем да ово издање ће бити у корист узајамног упознавања белоруског и српског народа, а такође да ће конкретни читаоци обавезно наћи себи нешто занимљиво.

Желим вам корисно и пријатно познанство са класиком нове белоруске књижевности!

Превела са белоруског Дајана ЛАЗАРЕВИЋ

ДАЈАНА ЛАЗАРЕВИЋ

ЗБИРКА ПЕСАМА „НАСЛЕЂЕ“ ЈАНКА КУПАЛЕ НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Наслеђе / Јанко Купала ; прир. Иван А. Чарота; превела с белоруског Дајана Лазаревић. – Београд: АЛМА, 2020.

У издаваштву „Алма“ у Београду, изашла је на светлост дана збирка поезије једног од највећих белоруских песника Јанка Купале (1882-1942) под називом „Наслеђе“. Купала није непознат у српској култури, а његову поезију су раније преводили Момчило Ђерковић, Миодраг Сибиновић, чак и песникиња Десанка Максимовић. Купалина поезија на српском језику се појављивала у десетак часописа, „Антологији белоруске поезије“ (1993, 2012), „Антологији лирике Источних Словена“ (2000), „Антологији белоруске хришћанске поезије“ (2018), а сада имамо част да се потпуније упознамо са његовом поезијом у овој збирци, животним околностима и склопимо потпунију слику о овој интересантној личности.

За збирку „Наслеђе“ избор поезије потписује проф. др Иван Чарота из Минска, у Србији добро познат као највећи пријатељ српске речи и културе у Белорусији. А чувење је сасвим оправдано, будући да је посветио више од 45 година живота представљању српске културе у својој отаџбини на прави начин, а као резултат тог рада проф. Чарота се може похвалити са 146 књига и брошура, као и 638 објављених научних чланака. Осим избора поезије у „Наслеђу“, професор потписује и обиман поговор, у којем се осврће на Купалино наслеђе, лик и дело, грешке у интерпретацији које се јављају у данашње време, као и перцепцију његовог стваралаштва у бившој Југославији и у Србији данас. Поезију је превела Дајана Лазаревић.

Ко је Јанко Купала? Рођен је у селу Вјазинка, у Виленској губернији Руске империје, 25. јуна (7. јула) 1882. године, а живот је трагично окончао у Москви, 28. јуна 1942. године. Јанко Купала је најпознатији псеудоним Ивана Доминиковича Луцевича – белоруског песника-класика, драматурга, публицисте, преводиоца и једног од оснивача нове белоруске књижевности и књижевног језика. Прву песму на белоруском језику објавио је 1904. године „Моја судба“ (белор. „Мая доля“). Прву збирку песама представио је читаоцима 1908. године, под називом „Фрула“ (белор. „Жалейка“), а другу „Гуслар“ („Гусляр“), 1910. године. Најплоднији период стваралаштва за Купалу био је од 1910. до 1913. године, када излази и трећи зборник његове поезије „Путем живота“ (белор. „Шляхам жыцця“). Четврти излази 1922. године, под насловом „Наслеђе“ (белор. „Спадчына“). Познат је и као преводилац, а преводио је са руског и пољског на белоруски језик, а познато је и да је превео међународну пролетерску химну „Интернационала“ на белоруски.

Купала је проглашен за Народног песника Белорусије (1925), а био је и академик Националне академије наука Белорусије (1928) и Националне академије наука Украјине (1929); лауреат је Државне награде СССР-а (1941) за збирку песама „Од срца“. Данас се додељују награде са његовим именом, штампају збирке његове поезије, многе улице носе његово име. Један је од најпознатијих и највећих белоруских песника.

Како изгледа збирка поезије „Наслеђе“? Морамо, пре свега, да похвалимо издавачку кућу АЛМА и уредника Ђорђа Оташевића за огроман уложени труд у настанку ове збирке – за избор корица, папира, целог физичког изгледа књиге, и тај велики квалитет и иде под руку са рукописом који је од непроцењиве вредности за белоруско-српске везе. Што се садржаја тиче, збирку отвара портрет песника из млађих дана, као и кратак осврт на његову биографију. У збирци се српски читаоци могу упознати са чувених Купалиним сонетима, као и другим песмама, у којима се може упознати белоруска душа и све што припада њој – непрегледна зелена поља, плаво небо, сународници забринути, погурени, али поштени и вредни; жар патриотизма и жеља за одбраном слободе – свог огњишта, али и целе државе.

Верујемо да српски читаоци неће бити разочарани садржајем ове збирке и да ће Купалина реч одзвањати и у српским душама, баш као и у братским белоруским.

OSMAN I ZORA
ОСМАН И ЗОРА

MILENKO MIŠO MARIĆ

ĐAURKO MILA

U jesen 1904. na vratima hotela u Brčkom pojavi se naočit momak. Odjeven je po bečki, a fes na glavi. Za njim hamal, boči se s dva pogolema, kožna kofera. Prijavljuje se kao Osman Avdage Đikić[1], rođen 6. januara 1879. u Mostaru. Moli da mu se dade jednokrevetna soba, da nije do ulice. „Lak sam na snu" – veli.

Sutradan se pojavio u banci. Razmijenili su već pisma, očekuju ga. Činovnici su po 7–8 godina stariji od njega. Dosta je stranaca, međusobno razgovaraju njemački. Obraćaju mu se službeno. Nekoliko domaćih, iznaokola, priupitaju ponešto privatno... I čaršija došljaka odmah primijeti i gleda utoliti znatiželju. Otvoren je i razgovoran, a na poslu vrijedan i uredan. Ubrzo se pročulo da je štampao dvije knjige pjesama. „Jednu o ašiku" – smijulje se. Pjesme mu nisu čitali, ali ga Brčaci zovu: „Pjesnik iz Mostara". S Brčacima malo ahbabi. S posla u hotel, spaja ručak i večeru, a prozor mu se ne gasi do 2–3 iza ponoća. Nekad, subotom, siđe u restoran, na muziku. Popriča s Emilom Glaterom. Emil je došao prije 4 godine, otvorio prvu štampariju. Kad nema Emila osami se, uz čaj. Nedjeljom prošeta do Save... Potkraj jeseni fasade na glavnoj ulici osvanuše pod plakatima: gostuje pozorišna trupa Petra Ćirića iz Beograda. Stigli su sa mećavom. Na premijeri je i „Pjesnik iz Mostara". Scenom blista zanosno djevojče. Glumi i pjeva. „Nema više od šesnaest" – pomisli Osman, pa u pauzi, nakon prvog čina, trči pred zgradu da joj s plakata pročita ime: Zorka Topalović. Čeka je nakon predstave. Prvo izlaze muški. Bučni su. Potom ženske. Zastanu, osvrću se.

– Zorule opet kasni, hoćemo li je čekati?

– Što bi je, bre, čekale, 'ladno je. Čika Pera je ostao, neće je pustiti samu.

---

1 Rođen je kao dijete Ahmeta (1858–1918) i Hane Đikić (djevojačko Kurt; umrla 1908). U Mostaru je završio osnovnu školu te pet godina gimnazije u Gimnaziji Mostar iz koje je izbačen zbog nacionalističkih aktivnosti. Kad je isključen iz gimnazije, seli se za Carigrad, gdje nastavlja školovanje. Iz Carigrada odlazi u Beograd, a onda u Beč, gdje završava trgovačku akademiju. Nakon što je završio Trgovačku akademiju u Beču, Đikić je službovao je kao bankovni činovnik u Zagrebu, Brčkom i Mostaru. Od 1907. uređivao je mostarski list *Musavat* i objavljivao tekstove u *Bosansko-hercegovačkom glasniku*. Godine 1909. seli se u Sarajevo, nakon što je izabran za sekretara muslimanskog kulturnog društva Gajret i za urednika lista Gajret, a već sljedeće godine, 1910, pokreće politički list Samouprava. Poeziju je počeo pisati veoma mlad, a objavljivao ih je u listovima Bosanska vila, Zora, Behar i dr. Izdao je zbirke pjesama *Muslimanskoj mladeži*, *Ašiklije* i *Pobratimstvo*, a autor je i drame *Zlatija* koja se prikazivala na *Gajretovim* i drugim zabavama. Bio je i sakupljač narodnih umotvorina, ali ih nije objavio, već je sve skupljeno ustupio Srpskoj akademiji nauka i umetnosti u Beogradu.

I njemu je hladno, cupka desetak minuta, dok se na vratima ne pojavi Ona i visok, plećat čovjek, u kaputu s krznenim okovratnikom. Dok podiže okovratnik preko ušiju govori joj:

– Dete, stavi šal preko usta, promuknućeš, a i sutra nam valja lebac zaraditi.

Prilazi im, skida fes.

– Izvinte što ja ovako naslobodno, gospodine Ćiriću, ali moram čestitati i zahvaliti. Predstava je bila izvrsna... Osvježenje u ovoj čaršiji, gdje se rijetko šta od umjetnosti dogodi. ...

Vrti fes u ruci, pa se obraća njoj:

– Vi ste me zadivili, gospođice Topalović!

Ona se začudi: „Otkud mi zna prezime!?"

– Hvala, momče! – pruža ruku Ćirić. – Ne skidajte rukavice i stavljajte taj fes na glavu, ako boga znate, ovo je Sibir. Kako ono rekoste da se zovete?...

– Osman Đikić!... Komšija iz hotela – doda, i učini mu se glupo.

– Čast mi je! – veli Ćirić, snažno mu prodrma ruku, a ispod šala prigušeno doprije:

– Milo mi je, ja sam Zorka!

Mećava je stala, noć je tiha, pod nogama škripi suv, prhak snijeg.

– Proveo sam jedno vrijeme, u Beogradu, u školi, nosim lijepe uspomene. A pišem ponešto. Lani mi je objavljena zbirka pjesama... Druga... Pokušavam se okušati i na drami.

Obradova ga njen iznenađen pogled, a i Ćirić se prenu.

– A, zato sam vas u toku predstave primetio. Junački ste nas bodrili, odmah mi je bilo jasno da niste običan posetilac.

U restoranu hotela Ćirićevo društvo se otkravljivalo. Ženske čajem, muški kuvanom rakijom. Osman se ponudi da joj prihvati kaput.

– Hvala, neću ostajati! – govori dok razmotava šal. Tamnoputo lice, rumeno od studeni, okrugla, napućena usta, a krupne, tamne oči pod vitkim povijama. „Na pozornici izgleda viša, ali je ćustija izbliza" – pomisli.

– Možemo li porazgovarati, gospođice Topalović... Načeo sam dramu, pa ako biste odvojili malo vremena...

– Umorna sam veoma, ali sutra smo još ovde, pa posle predstave... možda... – i pođe na sprat. Posmatra je dok se penje. Sitno, al' skladno tijelo joj pleše pod kaputom, ograda stepeništa se ugiba, razmiče, čini mu se. Na vrh zasta, okrenu se:

– Laku noć, gospodine Đikiću!

Tek kad zamače u hodnik, on odgovori:

– Laku noć, gospođice Topalović!

Sutra sjedi u prvom redu... Predstava se prebrzo završi. Publika se razilazi, a on još stoji pred spuštenom zavjesom, aplaudira. Čeka pred garderobom, čestita i pridruži im se. Vani vijavica. „Šta je ovo, bre, sudnji dan! 'Bem ti sneg i ko ga izmisli!" – opsova neko. On se začudi: „Kako mogu psovati pred ženskim!?"

U hodniku hotela prihvati joj kaput, otrese snijeg... Okupljaju se oko peći, cupkaju, trljaju promrzle ruke.

– Deco, sva je prilika da ćemo i proleće ovde dočekati ! – govori Ćirić dok prilazi. – Led je okovao reku, lađa ne ide. U apsani smo!

Osmanu ne bi mrsko. Postoja još malo, dovrši čaj, poželi laku noć. Ona ga zateče u hodniku, pred sobama. Ne pokaza da se iznenadila.

– Donio sam vam početak drame, u rukopisu. Još nikom nisam rekao da pokušavam, a vaš bi mi sud bio dragocijen. Dok vas večeras gledah, vjerujte mi, kao da sam po vama Zlatiju zamislio... Zlatija je glavna ličnost i zvaće se „Zlatija". U tri čina će biti...

– Ako duže ostanemo „u apsani", kako Čika Pera sluti, spasli ste me dosade... Šalim se. Sve oko pozorišta me zanima, a imati čast da budem prvi čitalac i još po želji autora, to se retko kome događa.

Učini mu se da je „po zelji autora" posebno naglasila. Na dnu hodnika se pojavi grupa glumica. Zovu je: „Hocemo li u krevetac, Zorule?" „Laku noć!" – reče, i otrča. Ženski kikot je odmicao niz hodnik, a ču i razazna njen srebrn glas: „E, baš ste dileje!"

S posla žuri u hotel. Snijeg još vije. Ćirićevu trupu zatiče za ručkom.

– Izvolite, sednite s nama, pesniče! – ponudi ga Ćirić.

Brine ih kijamet. Otkazali su predstave u Sarajevu, Travniku, Konjicu, Mostaru i Trebinju.

– S prolećem ćemo – veli Ćirić...

Poslije večere, razgovaraju pred njenim vratima.

– Pročitala sam noćas, ali mene nema! – smije se.

– Zlatija će se pojaviti tek u drugom činu, prvi je više kao uvod u dramu.

– Šalim se. Lepo je i setno. Kako ste počeli, predosećam tragediju... Melodije pesama ne znam, ali stihovi su prelepi. Posebno onaj: „Hej, nisu blago groši i dukati, već je blago što je srcu drago..." Je li to vaše?

– Nije, nažalost. Sve lijepo o sevdahu naš je narod već ispjevao. Ja sam pokušao u novoj knjizi, „Ašiklije", a koliko sam uspio, ne znam.

Naslonila se na dovratak, proučava ga. Dopada joj se skromnost i sramežljivost. „Nežan je, lepo odgojen... Ruke su mu lepe. Ovi dugi, negovani prsti, za klavira... Oči pametne, tople. Kad pogleda, greje."

– Opa, bato! – dobaci neko iz grupice glumaca u prolazu.

– Ne zamerite, barabe pijane! – veli.

Pet poslijepodneva i večeri proveli su zajedno. Snijeg je stao, otoplilo, pakovali su se za Beograd. Posljednje veče, do iza ponoća, razgovaraju pred njenim vratima. Razmijenili su adrese, spremiće joj „Ašiklije", već je naručio da mu iz Mostara pošalju.

– Vreme se pakovati! – Prihvati mu obe ruke. – Knjigu mi šaljite i javite se pismom, radovaće me. A u proleće, eto me u Mostar. Volela bih da me odvedete u Nurihanuminu baštu s početka „Zlatije". Ovih ladnih noći u toj bašti sam se grejala... Laku noć, doviđenja Osmane! – poljubi ga u obraz i tiho pritvori vrata. Stopala mu se za pod zatutkališe. „Da mi je odvesti u beharli mostarsku bašču, poslije serbez i na ahiret mogu."

Dok se lađa valja Beogradu, Bogoljub – guslar, tamburaš, frulaš i prvo grlo trupe, „slavujče s Kopaonika" ga zovu, pred društvom je podrugljivo pita:

– Leba ti, Zorule, imade li ti ikog naći u Brčkom, do onog Tureta pod fesom?

– Ono ispod fesa vrednije je od hiljadu takvih kao ti što ste juče šajkače i šubare zamenili šeširom! ... zagrcnu se, istrča na palubu. Dvije starije članice se podigoše, Ćirić im rukom pokaza da sjednu, pa okrenu Bogoljubu:

– Slušaj ti, Obiliću, drži taj jatagan za zubima, jer isučeš li ga na dete još jednom, bog mi je svedok, do učkura ću ti ga sterati. I ne samo do učkura. Kroz dupe ću ti tu jezičinu provući i u čvor vezati!

Muk. Ženske nisu navikle da čika Pera u njihovom prisustvu izusti tešku reč. A on, zajapuren, nastavi:

– Kako te, bre, nije stid, tek joj je šesnaesta!? Ako ti je do seče Turaka, udri, junače, na Stambol!

Izađe. Neko od društva reče:

– E lepo te, bata Bole, zalepi Pera. K'o plakat. Ako, i zavredeo si.

Naslonjena na sleđenu ogradu, Zorka je jecala. Ćirić joj spusti ruku na rame:

– Zorule, dete, ne plači! Nije gedžovanska topuzina vredna tvojih suza. A što se pesnika tiče, u pravu si. Pametno i umiljato momče... Bežimo unutra, oduvaće nas ova košava! – prigrli je i povede. Savom su plovile sante leda, muklo udarale o bokove lađe, arlaukala košava, a iz magle izroniše kule Kalimegdana.

Pisao joj je veče po odlasku... Pet pisama, po nekoliko araka, poslao odjednom u velikoj, bančinoj koverti. Kad otvori prvo njeno pa pročita: *Dragi Osmane...* sve je pisanje batalio sem pisama u Beograd... Veoma je obradovale *Ašiklije*. Krupnim, štampanim slovima prepisala završnu strofu iz uvodne pjesme, *Milo lane*:

Lahke pjesme prhnuće svijetom,
Ko bulbuli – tići lakokrili,
I dugo će pričati svijetu,
Nekad dvoje da su srećni bili.

Stihove je uokvirila, a poslednji dvaput podcrtala. Iza toga piše: *Pesme sam pročitala, mnogo su lepe, mada puno reči ne razumem. Kad dođem u Mostar ti ćeš mi ih prevesti, jel' da ? A u sledećem pismu, molim te, napiši imena dvoje što su srećni bili...*

Odgovara joj odmah, a zadnji stih piše: *Zauvijek O. i Z. da su srećni bili*.

Petnaestak dana nema pisma, odlučio je, u Beograd će. Poštar odgodi.

Dragi Osmane,

Tek sam se vratila. Još se nisam raspakovala, čitala sam tvoja pisma i odmah sedoh da ti odgovorim. Išli smo u Smederevo, Zaječar i Negotin. Ništa posebno, malo sveta bilo. Po Dunavu još led, lađa me razbolela. Kad sam videla kako si promenio stihove, odmah sam ozdravila. Čika Pera nam je na povratku rekao radosnu: gostujemo u "Guslama" negde posle Sv. Đurđa. Samo on i sele znaju da se dopisujemo. Ona me dočekala vešću da će se veriti. Tata je dao pristanak. Načisto je podilejisala. Evo je, čuči mi nad glavom i zadeva me što će pre mene. Bože, kako je slatko biti zaljubljen ! Oprosti, čujem tatu pred kućom, nisam ga još videla, moram prekinuti pismo. Pisaću opširno. A ti meni piši kad su bašte u Mostaru najlepše. Šaljem

ti poljubac, Zorka... Zaboravih da ti prenesem čika Perine pozdrave. Poziva te kao gosta na predstave u Mostaru. Kaže da si najbolja publika na svetu. A i ova napast, moja seka, Ljuba, te pozdravlja.

Na željezničkoj stanici u Mostaru Ćirićevu trupu su čekale obje sekcije „Gusala". Biće smješteni po kućama. Glumice kod članica, glumci kod članova. Tu je i Osman.

– Otkud tebe, prijatelju!? – pita ga Svetozar Ćorović.

– U Brčkom, zimus, zatrpao ih snijeg, bili smo u istom hotelu i... Nadglasa ga pisak dolazećeg voza, škripa točkova. Sveto primjeti da Osman još miče usnama, poče se smijati... Na vratima vagona prvi se pojavi Ćirić. Diže ruke i teatralno pozdravlja:

– Živeli, braćo i sestre srpskih „Gusala"!

Silazi, ljubi s predsjednikom, Šantićem. Glumce dočekuju aplauzom. Među posljednjim se pojavi Ona. Stoji na vratima, podiže na prste. Primijeti ga: skinuo fes, maše joj i probija se kroz gomilu. Naleti na Ćirića.

– Lepo od vas, pesniče, da ste nas sačekali. Sad ću i vas da poljubim! – Šapnu: – Zorule jedva čeka da vas vidi.

Iskobelja se iz Ćirićevog zagrljaja. Stajala je kraj vrata između kofera i velike putne torbe, mala i izgubljena.

– Dobrodošla u Mostar, Zoro! –Ime joj naglasi kao svitanje.

– Lepše te našla u Mostaru, Osmane!

S nekoliko prigodnih rečenica Aleksa je gostima poželio dobrodošlicu. Potom grlat Danilo Bajat čita ko je kod koga na konaku... „Gospođica Zorka Topalović kod gospođice Zorice Ćorović, imenjakinje." Niko se ne odazva. On ponovi glasnije. Opet muk. „Gde si, bre, Zorule, tebe zovu" – prodera se neko, prenu ih. Ona uhvati za ručku kofera: „Neka, ja ću ponijeti." Upozna je sa Zoricom i Svetozarom, smjesti prtljag u fijaker.

– Nadam se da ćete doći na predstavu, gospodine Đikiću, nov je repertoar?

– Svakako da ću doći, gospođice Topalović!

Fijakeri odkloparaše. On i Sveto krenuše u čaršiju.

– Mlađa sestra vile Ravijojle ova beogradska Đaurka, prijatelju. Bogami će je neko begenisati, puna je čaršija đuvegija!

Osjeća u Svetinom glasu da ga pali. Na Svetu se ne može naljutiti, ahbabi su. Njemu sve može povjeriti, neće dalje otići.

– Od kad sam je sreo u Brčkom, u sevdahu sam, moj ahbabu, ne znam gdje udaram. Ako bi joj haber poslao dok je kod tvojih, bil' prenio?

– Bezbeli da bih. Ako treba i tebe bih, Osmane moj dobri.

Dvoranu „Gusala" na Carini članovi zovu „Ledara". Na predstavi pola posjetilaca stoji. „K'o u furuni", žali se neko. Poslije predstave zamoli ga da je upozna sa Šantićem. Aleksa je pohvali, rado bi je vidio u „Guslama". A Osmanu veli da je s ćeifom pročitao „Ašiklije", ali drugom prilikom o tome, „ostaviće mladost nasamo". Par rečenica su razmijenili, Zorica dođe po nju, čekaju ih kod kuće, s večerom. On izdvoji Svetu, moli da mu ugovori sastanak.

– Dovešćemo je Zorica i ja, ne beri brigu. Samo reci gdje i kada?

– Obećao sam je odvesti u Nurihanuminu bašču u prvom činu.

„Kakva Nurihanumina bašča u prvom činu!?" – zbunjen je Svetozar. „Šenuo, živog mi boga, hoće to od ljubavi!"

Osman uhvati ahbabov začuđen pogled, sjeti se da mu još nije rekao za dramu.

– Bašča je iz „Zlatije", u Rodoču.

Sveti, opet, ništa nije jasno, sem Rodoča. Utvrdiše za sutra u osam i po. „Dobro mi je zaglavio prijatelj, kukala mu Zulka!" – maše Sveto glavom kad se rastaše.

Sutradan, sat ranije, ushodao se na Čekrku, ispod Donje mahale. Od Neretve do puta, od puta do Neretve... Dopratili su je Sveto i Zorica. U jednostavnoj, bezanoj haljini otvorenoj nisko ispod vrata, kratke kose, s torbicom u ruci između Zorice i Svete, učini mu se mala. „Kao gimnazijalka koju roditelji prate u školu." Kratko popričaše, pa Sveto veli:

– A sad svako za svojim poslom!

Kad se malo odmaknuše namignu Zorici: – I svako za svojom ljubavi. Osman je povede prema Rodoču.

– Lepo me stid, kako su me kod Zorice dočekali. Devojačka soba, cveće u vazni, slavska večera... Hoćete li ovo, hoćete li ono, samo nutkaju. A celim putem dovde umirala sam od smeha. Gospodin Sveta bi trebao komedije da piše, beogradsko Narodno da ga izvodi... Blago tebi, Osmane, kakve prijatelje imaš!

– Ugledna su kuća Ćorovići, haš Mostarci. Sveto napose. Imao sam sreću da jaranimo od djetinjstva. Puno mi je valjao. Ha sam propjevao, njemu sam rekao. Hrabrio me, u „Zori" mi prvu pjesmu objavio. I ne samo meni. Imao sam ahbaba, Avdu Karabegovića, rahmet mu duši, umro je devetstote, ni dvadeset dvije nije napunio. Bio je bolji pjesnik od mene. Sveto je, prije tri godine, u Beogradu dao Avdinu knjigu štampati, bašluk mu podigao... Šta da ti kažem o Sveti? Pošten je, iskren, talentovan. Pitanje je vremena kad će ga beogradsko Narodno zaigrati. A dobru je školu izučio. Od Alekse, s kojim se preko Perse i orodio, do Silvija koji mu je zakletva.

– Gospođu Persu sam sinoć upoznala, tako je pametna i mila. A ko je Silvije?

– Silvije Strahimir Kranjčević, Svetin omiljeni učitelj u Trgovačkoj školi. Veliki pjesnik i čovjek. Nažalost po Mostar, nije se dugo zadržao, ali je ostavio trag da će se zavazda pamtiti... Učio je djecu po školskom programu, ali i više od toga. Poštenju i merhametu ih je učio. Sveto mu je najbolji đak... Kad bih brata imao, volio bih da je kao Sveto.

Koračaju uz red niskih kuća iz čijih bašta plavi miris jorgovana i zumbula. Ona se obazire okolo, pita:

– A gde je, Osmane, taj Rodoč i Nurihanumina bašta?

– Ovo je Rodoč, Zorka... Za Nurihanuminu bašču, oprosti, slagao sam. Nije u Rodoču.

– Nego gde je!?

– Kad se s Glavne ulice u Mostaru krene na Mazoljice i Brankovac, prva

avlija s desne strane...

– Pa što me, bre, nisi tamo vodio, obećao si?

U glasu joj žaljenje i prijekor.

– Zato, jer je babo kuću prodao, kupio veću s ovu stranu, nad Neretvom, prije Mosta... A kad sam počeo „Zlatiju" učinilo mi se naljepše početi iz bašče nad kojom sam se rodio... Ti se ne ljutiš na svog Osmana?

– Da znaš da se ljutim! Hoću u baštu, sanjala sam o tome!

– Još ćemo malo prošetati, do Jasenice. Tamo ima bašči, kraj vode, da ti se zamanta od ljepote.

Pogleda ga nepovjerljivo.

– Ne bude li, da znaš da ću te...

– Šta ćeš me? – nasmija se on.

Ona ga udari torbicom po ramenu.

– Gde si bre, Zorka, kraj onoliko iskrenih momaka ovog lašca našla! Uhvati ga pod ruku:

– Šalim se, sve ja tebi verujem.

U Jasenici su zaobišli kuće, krenuli prema vrelu... Iza voćnjaka sa zarudjelim zerdelijama, livada pod cvijetom. Ona mu gurnu torbicu u ruke.

– Sad ću venčiće da nam ispletem! – i otrča. On stoji i posmatra je dok bere sitan behar, slaže na gomilicu. „Allahu moj dragi, pa ona je još dijete, samo je na pozornici odrasla."

– Što si se, bre, zaledio, dođi da mi pomogneš!

Nije mu druge, spušta torbicu u travu, beru zajedno. Onda sjednu. Tankim prstima vješto upliće peteljke. Kako posegne za novim cvijetom, čitav joj se vrat i dio leđa pojave ispod haljine. Mami ga ta glatka, bijela koža. Najrađe bi se sagnuo i ljubio, vrat, leđa; svu bi je ljubio. Ona mu uhvati pogled, porumeni.

– Kako me to gledaš, kao da ćeš me pojesti? – veli. Postidi ga. Kad završi vjenčić, stavlja mu na kosu. Zabaci glavu, mjerka, popravlja.

– Da nije tih brkova, ličio bi na anđelka.

Počinje drugi vjenčić, pa ga pita:

– Ko će ti plesti, kad ja sutra odem u zavičaj?

– Niko. Niko nije prije tebe, niko neće poslije tebe... Sutra, valjda, idete u Trebinje, ne u Beograd?

– Pa, ja sam se rodila u Trebinju, zar ti nisam pre rekla?

– Nisi! – iznenađen je.

Ne podiže pogled, nastavi:

– Mama i tata su bili članovi pozorišne grupe gospodina Đorđa Protića. Za jednog gostovanja u Trebinju, mama me, prevremeno, na svet donela. Požurila ja.

– Čuo sam za gospodina Protića, prvo pozorište koje je gostovalo u Mostaru. Ali, ja tad nisam išao na predstave, imao sam godinu dana.

Podiže pogled, smiri ruke u krilu:

– U lepa si momka od tada porastao...

On htjede nešto reći, ona nastavi:

– Sinoć mi Ćorovići vele da se sećaju tog gostovanja, čak i ćaleta i keve

imenom i prezimenom: Dušan i Marija Topalović.

– To si ti na mamu i tatu.

– Nisam ja ni na koga. Ja sam na sebe... Evo, gotov i drugi! – stavlja vjenčić na glavu. – Gde mi je ona torbica, imam ogledalce?

– Neka, ja ću! – pa joj namješta vjenčić. Spusti joj ruke na lice. Obrazi joj gore na njegovim dlanovima. Ona sklopi trepavice. Poljubi je. Skide vjenčić, spusti je na travu, ljubi po licu, očima, čelu, uranja u kosu, vraća na usne. Usne su joj poluotvorene, tople, predane. Ljubi joj jagodicu na vratu, osjeti njene male, čvrste grudi pod prsima. Poče joj milovati poluobnažena ramena, „lomna su, povrijediću je", ruke opruži u travu, leži pored nje i ljubi. Ona se ne miče. Volio bi da ga zagrli, ali njene ruke sklopljene na stomaku miruju. Ugnijezdi glavu između vrata, pod kojim čuje damare, i golih ramena, pa se i sam smiri. Okolo crvkut ptica, tih žubor Jasenice, a od tunela iz Bačevića zareza pisak lokomotive...

– Gledaj oblaka, Osmane!

Podvuče joj ruku pod glavu i zagleda u nebo.

– Ono nisko, nisu oblaci. Ono voz dimi. Ono prema Veleži, ono su oblaci.

– Te gledam. Ja u oblacima svašta vidim... Eno slona! – nasmija se. – A tamo je stado ovaca! – pokazuje prstom. – Eno vuka! - veli i privi se uz njega. – Vidis li ga?

– Ne vidim!

– Tačno iznad one kule na brdu, kako ne vidis!?

– Ja u oblacima samo tebe vidim. Gdje god se okrenem od Brčkog, u svemu tebe vidim... U svemu tebe čujem, Đaurko moja mila.

– Nemoj me zvati Đaurko. To je pogrdno.

– Nije, bona, pogrdno. Ja to tebi od milja. Sveto te prvi nazvao, a u njemu nema hile. Zla, hoću reći, nema.

Poljubi ga u obraz.

– Ne srdiš se na mene?

– Što bih se na tebe srdio?

– Jer se ne umem ljubiti. Ja se s momkom nikad nisam poljubila. Ono u predstavi kao đoja ljubimo se, a nije. Samo prinesemo usne.

Sunce se primicalo vrhu Huma. „Davno prošlo podne", zaključi.

– Vakat se vraćati, mila. Čekaće Ćorovići s ručkom, a do šehera nam valja potegnuti.

Zategnu haljinu, izvadi ogledalce i namjesti kosu.

– Sad ću ti staviti vjenčić na glavu, a ti stavi meni.

Namjestiše jedno drugom vjenčiće. Priljubi mu glavu do svoje, ispruži ruku s ogledalom.

– Vidi, kao mladenci na vjenčanju! – veli.

Dugo se ogledaju. Spusti ogledalce u torbicu, skida vjenčiće.

– Bi li ti, Zorka, pošla za mene? – iznenadi i nju i sebe.

Spušta pobožno vjenčiće u torbu, veli:

- Ako me prosiš, trebaće nam vjenčići... A pošla bih za tebe, mili moj. I u život i u smrt, znaš ti da bih pošla!

Naveče je ponovo bio na predstavi. Sutradan, pred ispraćaj za Trebinje,

s društvom iz “Gusala” Ćirićevu su trupu proveli Mostarom. Idući pored Baščina u Staru čaršiju, pokaza joj dvospratnu, kamenu kuću na dnu procvale bašče.

- Ovo će biti tvoja kuća i bašča, ljubavi! - šapnu joj.

- Ljepša je od Nurihanumine! - nasmija se glasno.

- Što je tebe, Zorule, kikot uhvatio? - pita Ćirić.

Dva dana potom vratio se u Brčko, na posao. Iznad kreveta, u hotelskoj sobi, na zid okačio vjenčić iz Jasenice. Glave, s krunicama žutim kao zvijezde i laticama bijelim kao labudovi, klonule. “Kolo mrtvih djevojcica”, žao mu ih. A kad se zagleda, vidi i nju i sebe priljubljenih obraza, kao u ogledalcu...

Sedmi dan stiže mu pismo iz Beograda. “Vratila se - piše - iz rodnog mesta. Ne zna kud da se dene, nigde mira nema. A stalno misli na njega i plače.” Sutradan je tražio neplaćeno odsustvo “iz familijarnih razloga” i otputovao u Mostar. Prve noći, na Baščinama, pod mjesečinom a nad Neretvom, sjeo da joj napiše pismo. Nikako početi. A onda je poteklo. Ispisao je u jednom dahu:

“*Đaurko mila, tuga me mori,*
za oči tvoje što suze rone...”

Ujutro preda pismo na poštu. Pa će se sabrati s ahbabom, pjesnikom Omer-begom Sulejmanpašićem. Ha su sjeli, veli mu Omer:

- Čaršija, Osmane, svašta priča!

- Šta priča?

- O tebi i glumici.

- Nije ona “glumica”. Ona je meni, moj dobri Omere, sve... A šta to čaršija priča?

- Nemoj, dina ti, da ti ja prepričavam.

- Sjećaš li se da smo Avdo, rahmetli, ti i ja dali riječ: nema tajni među nama. Šta je da je, hoću da čujem.

- Ti znaš čaršiju i ove naše halakure. Govore: “Avdagin Osman se spanđo sa Srpkinjom...”

- Dede, dovrši.

- Kad me tjeraš, evo: “Đe đe s Đaurkom, moja ti?” - govore. “Još glumica, sve su glumice kurave, nalet ih bilo...” „Tukne joj krmetina iz usta”

– govore...

- Tako govore?

- Tako, moj Osmane.

Tu noć oka nije sklopio. Odluči: pred Avdagu će, dok je za prvom kahvom, tad je najbolje čehre. Ni sabahajrula nije poželio, već s vrata:

- Babo, ja bih se ženio!

Avdaga je zatečen, dolijeva iz džezve, ruka mu zadrhti, prosu... Nije zašećerio, a miješa kašičicom po dnu fildžana...

- Ženi se, sine, i vakat ti je.

- Moram ti nešto reći.

- Reci, sine!

- Srpkinja je, babo.

Avdaga povuče dug dim iz čibuka... Ćuti...

- Kažem, babo, Srpkinja je!

- Čuo sam, Osmane, ne viči, nisam gluv... Voliš li ti nju i voli li ona tebe?
- Volimo se, babo, da ne može više. Jal' nju, jal' nijednu.
- Ako je tako, sine, ženi se! Ne piše joj na čelu šta je.
- Al' moram ti još nešto reći.
- Nisi me već napravio djedom? (U Mostaru muslimani kazu dedo.)
- Nije to, nije Zora takva. Htjedoh ti reći: glumica je.

Avdaga potegne još jedan dim, usta sa sećije, spusti mu ruku na rame, potapša. Raskravi ga očeva ruka na ramenu. Nikad ga nije udarila, al' rijetko i pomilovala.

- Ima i gore... Ima i gore, moj Osmane !... Od svog srca niko pobjeg'o nije, ne možes ni ti. Ako je do mene: nek vam je s hairom, ženi se, sine!
- Hvala, babuka moj! Ovo si mi po drugi put život dao. - Kleknu pred oca, hoće da mu poljubi ruku.

Avdaga izmače ruku, pomilova ga po glavi:

- Pusti to, Osmane sine, ne treba!

Otrčao je do pošte, ispisao telegram: "Dolazim. Ponedjeljak, podne, željeznička stanica Zemun. Ponesi najvažnije stvari, papire. Osman."

Zagrlili su se pred staničnom zgradom.

- Nisam verovala, nisam verovala - govori. - A pesmu sam jutros dobila, oplakala... Ljubici sam rekla, mami i tati napisala pismo, da ne zamere i ne brinu.
-Idemo u Beč, mila. Tamo ćemo se vjenčati. Sve su nam oni moji iz banke sredili. I šlafenwagen i hotel. Ali smo odvojeno. Po danu ćemo biti zajedno.
- Ne bih marila da sam s tobom, pa taman i na patosu.
- Što bi se, bona, patila!? Poslije Beča čitav ćemo život dijeliti postelju.

Beč ih je dočekao pod snijegom. Do fijakera su gacali po blatnoj, crnoj bljuzgavici. U hotelu "Bristol" su na spisku. Odvojene, jednokrevetne sobe. Dječak sa zlatnom kapom, crnac, krenu da im ponese stvari.

- Reci mu, Osmane, ne treba, ja ću, nije teško.

Nikad crnca nije videla. "Samo mu beonjače i zubi kao kod ostalog sveta." Dječak ide važno ispred, maše ključevima. Po mekom, šarenom tepihu hodnikom nečujno promiču sobarice, sve jednako obučene. Kad se odnekud oglasi zvonce, potrčaše... Dječak prvo otvara vrata njene sobe.

- Kako ću te naći, Osmane? - pita zabrinuto.
- Ma, ne boj se, mila, ja ću doći po tebe. Raspremi se i osvježi, eto me, pa ćemo na ručak.

Restoran je pun. Do stola ih vodi konobar koji malo - malo govori: "bitte, bitte!"

- Obučen je otmenije nego sreski načelnici po našim palankama. - šapće Osmanu. On se smije.

Grupa bučnih bosanskih trgovaca ispija špricere... Ulazi grupa dama i oficira. Oficiri su visoki i brkati, dame uvijene u krzno, ispod kojih se vide polugole grudi. Očima ne može verovati. "Kako ih, bre, nije stid!?" - spusti pogled u tanjir.

Poslije ručka, fijakerom će, Bečom. Pored Parlamenta, Praterom... Prošetali su vrtom dvorca Belvedere. Bazeni su bili zamrznuti, statue zelenih sfingi u snježnim bundama... Sve je zadivljuje i čudi. Stišće se uz njega, preplašeno...

Sutradan je odveo kod juvelira. Izabrali su vjenčano prstenje. On je donio svečano, tamno odijelo, njoj kupio bijelu, svilenu vjenčanicu, crvene lakovane cipele. Naušnice s čijih zlatnih peteljki vise dva rubina kao bobe zrelih ribizla, samo što ne opadnu... Na vjenčanju je zaplakala... Ujutro se sobarica obradova kad nađe nedirnut, pospremljen krevet u njenoj sobi.
Ostali su još tri dana u Beču. Vodio je u Operu, prvi red na galeriji. Podnimila glavu rukama, naslonila laktovima na ogradu, guta svaku ariju, svaki akord. Pomjeri se samo kad aplaudira... On više prati nju, nego predstavu. Zajapurila se, udiše muziku, ponekad pomjeri glavu, u taktu. A tapše rukama djetinje radosno. "Vala si večeras golem sevap uhvatio, Osmane!" - hvali se u sebi, sretan.

- Gde mi živimo, moj Osmane? - progovori tek u fijakeru. - Mi se još uvek vijamo po Kosovu s Turcima... Oprosti, mili, nisam ništa loše mislila.

- Znam - veli, pa je zagrli. - Kad sam prvi put došao u Beč, kao da sam s neba pao... Druga planeta!

U Brčko su se vratili, u hotel. Ne može prepoznati sobu. Ubačen je dupli, bračni krevet, stolić s ogledalom... Soba puna ruža. Gazda ih pozva na svečanu večeru. Dočeka ih orkestar, stol sa buketom ruža, svijeće... Diže mladencima zdravicu... "Nikad mu ovo neću zaboraviti. A mislio sam da je hrđav čovjek!" - pomisli. Nije mu toliko zbog sebe, nego radi nje... Kolege na poslu ga dočekaše srdačnim čestitkama... "Lijepo me nađoše. Za ove naše sam znao, ali ni Švabe nisu kamena srca."...

Izlaze u šetnju, čaršijom, u predvečerja. Brčaci ih posmatraju s divljenjem. Ljepšeg para Brčko dugo nije vidjelo.

Emil ih pozva na godišnjicu braka. Puna kuća. S Osmanom se rukuju, njoj ljube ruku: "Postovanje, gospođo Đikić." Zvuči joj pozdrav kao najlepša arija iz bečke opere... Raspline u grudima poput žubora one vode gde je plela venčiće, onomad...

Onda stiže Ljubičino pismo iz Beograda. Sve se pročulo, tata među svet ne ide, mama plače. A ona će ih, svakako, gledati posetiti... Grli ih i ljubi. Njemu Avdaga piše iz Mostara. Poslaće im para, nek se nađe. Obradova ga što otac piše "im". Tidža mu piše da jedva čeka da se vide. U potpisu, sve tri sestrice "selame i ljube milog brata i milu zaovicu." I Salih mu piše. "Bolje je, moj Osmane, neka vas još malo tamo. Dok čaršija ne oduši..."
On se raspituje za kakvu privatnu kućicu, s baščom, iznajmio bi. Puno se svijeta naseljava u Brčko, tanka nada... Kad mu iz Sarajeva ponude mjesto sekretara "Gajreta", prihvati objeručke. I njoj drago... Velik je grad, bliže Mostaru...

U Sarajevu jutarnju kafu i himber popiju zajedno. On ne doručkuje. Nekad šoljicu topla mlijeka. I ona svikla uz njega. Poljubi je, ode na posao. Ona ide na pijac, kupuje, brine da su ručak i večera na vrijeme, da ga

sačeka prostrt sto. Pisala Persi Ćorović, pa joj ona poslala čitavu svesku recepata mostarskih jela. Kuva po njima, a svesku krije od njega... Stid je. “Može pomisliti da ništa pod milim bogom ne umem, no pevam i glumim po palankama i kasabama.” ... Uvijek mu je sve čisto i opeglano. On sve primjećuje, i otvorenu svesku zaboravila kraj šporeta, ali ništa ne govori. Uveče, piše, vratio se “Zlatiji”. Ona se sklupča na sećiju, čita. Ne treba je pitati; osjeti kad mu treba skuvati čaj, natočiti himber. Kad on odloži pero i počne skupljati papire, ide u sobu, skida se i liježe prije njega. Dok se on presvlači, ona se pokrije jorganom po glavi.

- Jel’ se ti to, ženo, stidiš pogledati svog čovjeka?!

Malo podigne jorgan, toliko da je čuje, veli: “Stidim!” A čim ga osjeti uz sebe, privije se. Dok joj čita napisano, gnijezdi mu se na prsima, igra resicom uva. Popričaju. Kad zavrne fitilj na lampi, miluju se i gladno ljube, u mraku...

Za lijepa vremena prošetaju Baščaršijom, obalom Miljacke. Izvede je u “Evropu” i u aščinice, na večeru. Nedjeljom, sami, ili s društvom, fijakerom se odvezu na Ilidžu... Vodi je na predstave. Svugdje ih dočekuju s poštovanjem. Čudi se koliko sveta Osman zna. I svaki treći je Mostarac... Nakon godišnjeg koncerta “Sloge”, predsjednik joj se obraća:

- Gospođo Đikić, što vi ne biste pristupili. S vašim iskustvom i talentom, puno biste nam značili.

- Hvala lepa na ponudi, ne bih. Ja sad imam najdražu ulogu na svetu, o kojoj sam samo sanjati mogla.

Godinu po dolasku u Sarajevo posjećuje ih Ljubica. Susret sestara na stanici Osmanu će ostati nezaboravan. Plaču, smiju se, ciče, ljube, podižu jedna drugu, vrte kao u valceru. Putnici po peronu zastali pa posmatraju. Zora je vodi prema Osmanu, on skinu fes, pruža ruku.

- I tebe ću, zete, da poljubim, usrećio si mi, bre, sestru, kao kraljicu!

Zagrli ga, poljubi, pa zagleda. Neprijatno mu pred onim svijetom, ona veli Zori:

- Lepši ti je nego s fotografije.

Od fijakera do kuće nije prestala pričati. Naveče, opet, samo priča. O beogradskoj novoj modi, vereniku, kako čika Pera svrati, jada se: “ne može naći zamenu za Zorule.” Natenane o tračevima s dvora i iz Narodnog pozorišta priča:

- Sve je to kostimirana predstava, i jedni i drugi. Obrenovići su završili s tragedijom, pobio ih Apis kao stoku, Karađorđevići počinju s komedijom, a kako će završiti, videćemo.

Majku i oca ne pominje. Zora joj namjestila primaću sobu, iza ponoća su pošli spavati. Čuju je kako hodnikom kašljuca.

- Sutra joj skuvaj čaj s medom, prehladila se, izgleda. - govori Osman. - A sva je na tebe. Samo je viša i tanja.

- I brbljivija! - nasmija se Zorka.

Spavala je kad su ustali.

- Polako, Zoro, s tim fildžanima, da je ne probudiš. Dug je put, umorna je. - I kad je umorna i kad je odmorna, ta lenčina knjava do podne.

Kad se vratila s pijace, zateče sestru, doručkuje.

- A sad ćemo ti i ja da popričamo! - veli joj.

- Znam o čemu. Pre toga moram da zapalim, trebaće mi.

Vadi iz torbice paklo cigareta.

- A, zato ti celu noć ripaš! Osman je prestao duvaniti kako smo se uzeli, duvan je otrov.

- Neka, na prozoru ću. Ne kašljem od duvana. S onim mojim i s društvancetom, proletos, isplovismo na Savu. Prevrnu se čamac, jedva isplivasmo. Sava još bila ladna, gadno sam se naladila. Posle me taj kašalj ne popušta... Tebe zanima šta ćale i keva kažu?

- Prvo me zanima kako su sa zdravljem, onda ostalo?

- Zdravlje ih, hvala bogu, služi. Još rade, putuju. Ali od kad si ti onako otišla, bez pozdrava, nije ista kuća. Ćale više ne izlazi kao nekad, društvo ga zadeva. “Turski punac”, ga zovu. Znaš da je uvek voleo popiti, otkako se zatarabio u kuću, ne trezni se. Kad poživčani, bežimo mu s očiju. Mama se zaključa u sobu, plače. Nekoliko puta pokušala: “Dušane, pa ona je naše dete!” - on je saseče: “Naše se dete odreklo roditelja, sad je tursko dete, tursku će decu rađati. Neće Dušan Topalović biti deda Turadima!”

- Tako veli?

- Tako! Možda bi on i prešao preko svega, ali mu svet ne da. Jednom ga uvatih pijana, gleda tvoju sliku, plače.

Zorki se smrče. Sve ono što tomi u sebi, što je izjeda danima, zbog čega ona, a ni Osman, mira nemaju, pokulja iz nje:

- Pa šta je taj svet hteo od mene, sele? Da mi bira čoveka? Za Bogoljuba iz trupe da me uda, jer je Srbin... Za kreleta - Boleta, koji me u Loznici, na konaku, hteo silovati, a još ni četrnaest godina, ni prezimena na plakatu nisam imala. “Mala Zora”, pisali mi. Tad ga je čika Pera živog oderao od batina, pa me posle ostavio na miru. Udao bi me svet za tog gedžu s Kopaonika, koji uvek nosi britvu u džepu. Kad ga čika Pera pred prestavu natera, obrije čekinju, a posle, u sobi, istom britvom, recka slaninu. I leti i zimi vuče pola suve svinje i bar dvolitru prepečenice u koferčini. Kako dođemo u koju varoš prvo pita gde je pijac i trči da kupi beli lukac i ljute papričice; ne dao bog da mu zafali džebane. Kad zagusli, košulja mu od pazuha do pojasa znojna, a pere je jednom u sedam dana uveče i navlači ujutro. Od njegovog vonja bežimo po pozornici, a kako kog od glumaca čika Pera odredi sa njim u sobu, taj po patosima tuđih soba osvane. Ne za “Turčina” Osmana, kojem i duša i telo na procvalu lipu mirišu, koji je i Branko Radičević i Voja Ilić; mene bi ćale i njegov svet pre bata - Bogoljubu, Srbendi, utrapili. Kojem sve pesništvo sveta počinje i završava sa slepim guslarom, Filipom Višnjićem...”

Ljubica se prepa. Nikad pre nije je videla takvu. Trese se, iskočile joj žile na čelu. Dogorela cigareta je opeče po prstima.

- Ne bogohuli, mila, Zorule! Da ne bi tog slepog guslara, da opeva, od zaborava otme, bili bismo repa bez korena. Bez istorije bismo bili.

- Ništa ja o nesrećnom Filipu ružnog nisam rekla, niti mislim. Cenim sve što je uradio za naš narod. Ali, postoji istorija i pre i posle njega. I instrumenti pre i posle gusala... Ta, samo još kod nas, na Balkanu, vredi

poslovica: “Zasvirati i za pas zadenuti.” Jer diplimo i frulamo. U Evropi ta poslovica ne vredi. Klavir je glavni inastrument postao, a klavir se ne da za pas zadenuti.

- E, baš si, blesava! - nasmija se Ljubica, pritrča, sjede joj u krilo, zagrli. - Od kad si se udala, nisi samo njegovo prezime, nego i pamet uzela.

Za jednomjesečnog boravka u Sarajevu priču “o ćaletu i svetu” nisu više načinjali. Osman se trudio da Ljubici ugodi. Išli su zajedno na Ilidžu, na predstave, izvodio ih na večere. Pred polazak stiže iz Mostara pošiljka blagajskog meda i čaja, dobro je za kašalj, veli. Kupi joj na Baščaršiji zlatom vezene papuče i jelek, za jedne šetnje veoma joj se dopalo. Isprate je na stanicu. Obje plaču zagrljene, nikad se odvojiti. Ona ljubi Osmana: “Hvala, mili zete, na svemu i ne zameri.” Na stepenicama vagona Zora je ljubi: “Čuvaj ih oboje, sele, baci duvan, zdravlje čuvaj, pozdravi verenika. A njima reci da ih grli i ljubi njihova kćer Zora... Zora Đikić, reci.... Malo što je Ljubica otputovala, Osman poče kašljucati. Pripisuju sarajevskoj studeni. U Mostar će, odluče, za suncem.

U prostranoj kući Đikića na Baščinama, nad Neretvom, radost. Avdaga obrazli dočekao sina i snahu. Namjestio im bračni krevet a la franca od politirane hrastovine, perzijaner na podu, brokatne store, na cvjetove. I adet promjenio. Snaha se na kućnom pragu ne mora sazuvat’, a mati, Zulka, zgotovila bolji ručak, s baklavom, za “Bozik”. Božije ime u kući Đikića se ne izgovara, haram je...

„Ne kana kosu, zere surme na trepavicama i obrvama, lice ne bakami, ćusta je ko hurija dženetska, a i srca merhametli. Okretna je i radina, zlatne ruke ima. Vole se, sad mi sva djeca pod istim krovom – kud ću veći rahatluk. Još da mi je unuke dočekat, pa da serbez mogu na ahiret!” – razmišlja Avdaga.

- Ja sam ti, moj Osmane, kao ovo pravoslavno pokopno društvo! - jada mu se Aleksa, uveče, u kafani hotela “Kronenprinc Rudolf.” – Samo sahranjujem one koje volim. Oca Ristu, prvo. Onda prokleta grudobolja odnese seju Staku, pa braću Jeftana i Jakova... Ni pjesme mi se više ne mile k’o nekad. Ništa mi se ne mili. Šta ja, zapravo, imam od života?

- Pametan ste čovjek, gospodine Šantiću, u vašoj boli za milim, ne znam vas tješiti, niti ima utjehe. Znam samo da čovjek ne može protiv sudbine. Ostaje mu pomiriti se i ići dalje. Ali, što se vas tiče, još ste mladi, voljeni... Ima još ljubavi na ovom svijetu.

- Ljubavi, veliš... Pa, ja sam i sve svoje ljubavi po pjesmama posahranjivao. Sve te moje ljubavne pjesme, sve je to epitaf do epitafa... Groooblje!

- Ali će nas nadživjeti, gospodine Šantiću. Narod vam pjesme prigrlio, pjeva. Ne laskam vam, evo sam i sam nakav pjesnik, ali se stidim pred vama pjesmu izgovoriti.

- Prevelika skromnost, Osmane, kao i prevelika neskromnost, ne valjaju, ničem ne vode. Pjesnik si, brate, dobar. “Ašiklije” ti ostaju zauvijek. Tako nešto jezički sočno kod nas do sad nije napisano. To kako pjevaš, taj

šadrvan orijentalnih riječi kao zrelu tenicu (vrsta smokve P. A.) osjećam na jeziku. Ako bude pravde i onih koji znaju čuti: ostaju!

- Vi ste mi dali priliku u "Zori", a Hikmet je "Ašiklije" izbio iz mene. Za boravka u Stambolu posjećivao sam ga svako veče. On mi je otkrio ljepotu i značaj jezika.

- Fini je čovjek i pjesnik, rahmet mu i pokoj duši, bio Arif-beg Rizvanbegović. Šteta što ode iz Mostara. Ponekad kontam, puno ih je otišlo. Moj Jeftan, pa Jakov, tvoj ahbab Avdo, mladi odoše, tek zabiglisali... Edhem Bašagić umrije, Dučić se otuđi od Mostara. Fra Paškal Buconjić umrije prije neki dan, onaj pošteni i veliki Kranjčević dođe i ode, kiraethanu ("Mohamedansko čitaoničko dobrotvorno društvo", P. A.) ugasiše devetstote, "Zoru" sljedeće... Znaš li ti da je do okupacije '978. u čaršiji radilo četrdeset biblioteka. Koliko je danas? Sreća, franjevci sačuvaše i obogatiše svoju, četrdeset pet hiljada knjiga, mudri ljudi. Ali, kako god okreneš: ogolje nam pjesnički jorgovan, uvenu bašta, moj Osmane. Da bi pravde, Mostar bi danas bio Parnas na slavenskim prostorima!"

Uzdahnu, pripaljuje cigaretu na cigaretu.

- Ostavimo mrtve da počivaju u miru, a kanimo se književne kritike, nije za kafanskog stola. Kakvi smo pjesnici - drugi će reći. A ja tebi da kažem: hrabriji si čovjek od mene. Tvoja ljubav prema Zori pobijedi i vjeru i naciju i čaršiju. Ti svoju ljubav oženi, a ja?... Malo je Osmana Đikića, malo... Zato te, brate, kao pjesnika volim, a kao čovjeka i volim i poštujem... Te, gledaj da me ne persiraš, rod smo, da ni počem drugom, ono po pjesničkoj muci.

Aleksa zaćuta. Sklapa oči, tone u dim cigarete, kao u maglu. Bi mu žao Alekse. "Izvana se još dobro drži, ali iznutra - iznutra je davno posijedio." - razmišlja. Samo ga babo, majka, sestre, Zora, Sveto i Aleksa razumiju, sokole i pomažu u behutu. Sjeti se pjesme što mu je '901. posvetio s riječima "emšeriji i ahbabu, Aleksi Šantiću..." "Trebao sam napisati i sapatniku, bratu mome, Aleksi..."

Pred zoru ga probudi kašalj. Suv i vreo. Otpi dva gutljaja čaja od zove s blagajskim medom. Vazda mu je puna šoljica uz krevet. Svako veče jedna od sestara, Hatidža, Ziba, jal' Fatima, namire za noć...

„Dobre moje sestrice" – tepa u polumraku, i odjednom mu se plače. Pođe s onom šoljicom na stolić, promaši. Zvuk slomljenog porculana resko zasječe tisinu. "E, moj Osmane, gotovo je s tobom. Gotovo! Ali, ne žali se. Svijeta si se nagledao, pjesama napjevao, jedine ljubavi naljubio. Nisi prošao kroz život kao igla kroz sitno tkanje. Nepravda je samo što ćeš smrću orezilit' one koji te vole. Za Zoru nemaj brige. Ako ti je hak da odeš prije, Zoru će babo i sestre pripaziti. Svi su Đikići isti. Mehko srce, duša od kadife."

Spavao bi, neće san. Da ustane, rano je, još svi spavaju. Sjeda na rub kreveta, do prozora bi, da otvori - daleko mu. Podnimi glavu rukama, sklopi oči. Dolepršaše sjećanja: djetinjstvo, mekteb, gimnazija na Luci... Sjećanja na djetinjstvo mirišu na proljeće. Sjeća se prve pjesme, „Na rastanku". Rastanka s gimnazijom se sjeća. Kako su ga završne, 1898. godine, izbacili, zalagao se za vjersko – prosvjetnu autonomiju Muslimana. Pa kako je s

najboljim drugom, Rindom Radulovićem, pobjegao u Beograd, upisao Trgovačku akademiju. Učio i u Stambolu, pa zaposlio u Beču. Čuje večernje ezane sa stambolskih munara i zvona s bečkih katedrala. Činili su ga dalekim i kaharli. Lista sjećanja sve brže, žuri mu se u Brčko, na prvi susret. Tamo ga čeka Ona što mu je prvi poljub, prva i posljednja ljubav.

Iz bašče se oglasi bulbul. Pokupi krhotine porcelana, stavi na stolić. Dok se zaogrće haljetkom, konta da od Nove godine nije iz sobe izašao. Ni Zoru vidio. Otišla u posjetu svojima, u Beograd, za Božić. A i bolje je, nije gledala kako se pati... Kad je prvi put bacio krv, ljekari u Mostaru su rekli: „Gospodine Đikiću, imate na plućima." U Beču potvrdili dijagnozu: „Spric - katar", tuberkuloza. I Hum i Velež mu se strovališe na srce kad i ona poče kašljucati... U kući je vladao prećutan dogovor da se o bolesti ne govori...

Širom otvori prozor. Iza fortice, na Veleži, poče izranjati sunce. Za ranih jutarnjih sati osjeća se bolje. Spadne vatra, kašalj stiša... Treba mu dugo da siđe u bašču. Na basamacima ga dočeka miris pržene kahve. Beli je mati zorom silazila, da poprži... Iz bašče ga zapahnu miris vlažne zemlje i jorgovana. Svuda okolo osvojio cvijet, pod rosom. Dugo kida ružu za ružom. Ubode se. Kao sićan đul, na jagodici se pojavi krv.

„Nisam još svu iskašljao, ostalo je nešto u meni!", pomisli... Lakše mu sići, nego se popeti uz basamake. Gubi dah, triput se odmara. Vrata njene sobe otvara polako, gleda da daska na podu ne zaškripi. Spava. Kroz podignute store po sobi se prosulo sunce. Na jastuku taman slap rasute kose, usne i jagodice rumene, a sve ostalo bjelina. U snu diše teško, isprekidano. Usnama joj pokupi znoj sa čela. Ruže spusti na rub kreveta i nečujno izađe... Tek mu sinoć Tidža reče da je babo otpremio Zoru iz Beograda u bolnicu, u Peštu, pa u sanatorijum, u Glajhenberg. Vratila se u Mostar krajem februara.

– Nismo ti, brate, govorili da je došla, babo naredio! - pravda se Tidža.

– A, Zora, zna li ona da sam ovdje?

– Ne zna. Ni njoj nismo rekli, misli da si na liječenju.

On okrenu priču.

– Ove godine poranilo proljeće.

– Pa i nije, moj Osmane, danas je dvadeset peti mart.

U zoru, 30. marta '912. prozor na sobi Osmana Đikića, okrenut Veležu, ostao je neotvoren. Umro je za dvoja vrata daleko od jedine koju je volio, a koja ga je svunoć, u vrućici, dozivala. Imao je 32. godine. Avdaga je naredio da tabut s mejtom iznesu tiho, da je ne probude. Do ljeta su joj govorili da je Osman u Glajhenbergu, na liječenju, da se oporavlja, a piše samo babi, da ostale ne bi rezilio. U svakom je pismu pozdravlja i jedva čeka da se vrati na Baščine, da je zagrli, govore joj. Ona rijetko izlazi iz sobe. Kad uz nju nije majka, Zulka, il' koja od sestara, plače. Jedno jutro se pridigne, zateče Avdagu u bašči. Sam, puši.

– Babo – veli – ja znam... Ja sve znam. Nije me trebalo štediti, neka i mene boli.

– Od toga što bi i tebe bolilo, nikom ne bi bilo lakše. Zato sam naredio da ti se ne govori.

Prvi put za svih godina od kad je prekoračila prag na Baščinama, pomilova

je po kosi, poljubi u čelo.

– Allah dao, Allah uzeo, šćeri ! – veli.

Persa Ćorović svaki dan je obilazi. I svaki put je Zora moli da iz rezbarene musandere, iz kompleta "Zora" i "Gajreta" , uzme "Gajret" br. 4 od 15. juna 1912., pa da joj čita Tidžinu pjesmu posvećenu bratu i Aleksino slovo oproštaja s ahbabom i emšerijom, Osmanom Đikićem. Tiho ponavlja za Persom, kao molitvu. Pa joj priča kako joj za seku Ljubicu nisu javili da je umrla, a znala je. I da njenog Osmana više nema, "oseća od onog crnog dana." Kad je Persa upita što je ćutala, nasmiješi se bolno i kao pravdajući odgovori:

– Lepše mi bilo misliti da je moj Osman živ.

U zoru 14. decembra '914. Tidža joj nosi čaj i vruću zemičku premazanu mladim maslom i blagajskim medom. Bira po glavi riječi kojim će joj čestitati, toga dana joj 24. rođendan. Kad otvori vrata, ona leži na postelji, nasmiješena, u snu. S obje ruke prigrlila na grudi vijenčić suva behara. Tiho je pozva, ćuti. Pozva glasnije, ćuti... Kućom se prolomi vrisak, pa plač. Persa je pripremila za ukop. Sahranjena je u bijeloj vjenčanici s uvelim vjenčićem na glavi. Počiva iznad Alekse, blizu Jeftana i Jakova, na pravoslavnom groblju Bjelušine, pod čempresima. Osman pod Derokovim turbetom, u sjenci Karađozbegove džamije. Od turbeta do Zorina groba može se dosegnuti pjesmom: *Đaurko mila, tuga me mori*...

Đaurko mila

Đaurko mila
tuga me mori
za oči tvoje
što suze rone.

Ustašca tvoja
prepuna baja
ah dođi, dođi
sred zagrljaja.

Ljubav me mori
bolest me guši
jer ja osjećam
ljubav u duši.

Čuj kako srce
umilno tepa
aj ljubim te, ljubim
Đaurko lijepa
Aj ljubim te, ljubim
Đaurko lijepa...

1905.
(izvor: http://old.barikada.com/vremeplov/mostarenje/2009-11-15_djaurko_mila.php*)*

©Zerina Kurtovic

SELMA DIZDAR

ĐAURKO MOJA

poetska drama po motivima iz biografije pjesnika Osmana Đikića

LICA

OSMAN ĐIKIĆ
ZORKA TOPALOVIĆ
OMER-BEG SULEJMANPAŠIĆ, *Osmanov prijatelj*
LJUBICA TOPALOVIĆ, *Zorkina sestra*

SCENA PRVA

Pored kamene kocke, groba, na kojem je ženski šešir, stoje Omer-beg Sulejmanpašić i Ljubica Topalović, Zorkina sestra. Ljubica tiho govori molitvu, zagledana u šešir. U ruci drži malu drvenu kutiju i iz nje izvadi vjenčić od suhih cvjetova. Omer-beg Sulejmanpašić stoji pored groba, s druge strane i povremeno klima glavom, pomjera usne, kao pri molitvi. Potom načini korak nazad. Ljubica T. spušta vjenčić od suhih cvjetova na šešir na grobu.

LJUBICA T. – Ovo su ONI napravili, jedno drugom... kad su se zaljubili.
OMER-BEG S. – Znam, pričao mi je Osman.
LJUBICA T. – Bio je sve vreme s njom. Nosila ga je svud sa sobom... u ovoj drvenoj kutiji...
OMER-BEG S. – A, da odemo i na Osmanov grob?
LJUBICA T. – Voljela bih... da...
Odmiču se korak–dva od groba.
OMER-BEG S. – A, ti, Ljubice, kako si?
LJUBICA T. – Ah, dobro, dobro... koliko se može biti.
OMER-BEG S. – Putovala si vozom?
LJUBICA T. – Daaa...
OMER-BEG S. – Dug je to put... daleko je Beograd...
LJUBICA T. – Jeste, baš daleko.
OMER-BEG S. – A, kako si ti saznala da je Zorka umrla?
LJUBICA T. – Pisala mi Osmanova sestra. Tidža. Često mi je i Zorka pisala, dok je mogla. Kasnije je Tidža pisala njena pisma, i meni i roditeljima...
OMER-BEG S. – Odvojiše je od Osmana, jah...
LJUBICA T. – Da, tužno je to... Kad sam ih u Sarajevu videla sretne, vratila mi se vera u ljubav i dobrotu... A, oni... Oni su baš bili „dok nas smrt ne rastavi“... da, baš ih rastaviše... i smrt. I ljudi.
OMER-BEG S. – Često se sjetim naših sarajevskih dana. Tamo smo te i upoznao. Đikići nas upoznali. Na Vrelu Bosne.
LJUBICA T. – Da, sećam se... išli smo na Ilidžu, šetali alejom, vozili se kočijom...

OMER-BEG S. – I tada je Osman pričao o Mostaru... o proljeću u Mostaru...
LJUBICA T. –... i, stalno su se držali za ruke. Ni časak se nisu odvajali....
OMER-BEG S. – A, vidi ih sad... Na istoj su strani brda. Zorka, ovdje na Pašinovcu, Osman u Velikom carinskom haremu...
LJUBICA T. –... isto brdo, isto nebo, ista zemlja... *(za to vrijeme često otvara i zatvara kutiju. U jednom trenutku je pruža Omer – Begu. Omer-beg uzima kutiju i zagleda je)*
OMER-BEG S. – Kad je u Mostaru gostovalo putujuće pozorište Petra Ćirića, iz Beograda, i Zorka je došla s njima.
LJUBICA T. – Bila je član trupe.
OMER-BEG S. - Bilo je to oko Đurđevdana. Proljeće. Proljeće u Mostaru. Predstavu su igrali na sceni u „Guslama" .. Sutradan, Osman i Zorka su obilazili Mostar... Sve joj je pokazao...
LJUBICA T. – Pričala mi je... vodio je u Rodoč, Jasenicu... tamo je ona i napravila venčiće za oboje... Osmanova sestra, Tidža mi je dala tu kutiju. *(Omer-beg joj vraća kutiju)*
Na scenu ulaze Osman i Zorka držeći se za ruke veseli, zadihani, razdragani, zaljubljeni...
OSMAN – Zorko moja, sve ću ti pokazati... vodiću te u Rodoč i Jasenicu, da vidiš voćnjake... Iz Rodoča idemo u Hodbinu ili u Blagaj, u Tekiju...
ZORKA – Ah, Osmane...
OSMAN – Vidjet ćeš kako je mirno u Tekiji, samo žubor, glas vode Bune... a, onda, onda ću te odvesti na vrelo Radobolje... da vidiš te ljepote, vas Mostar Radobolju pije.
ZORKA – I mi ćemo je piti, je l' da, Osmane? Sa izvora?
OSMAN – Hoćemo, Đaurko moja, hoćemo... a, vidiš, red je da ti pokažem i Donju Mahalu i Podhum... da šetnjom okružimo vas Mostar *(smije se zadovoljno)* Da ga zagrlimo!
ZORKA – Hajde, Osmane, hajde, jedva čekam... hajde...
Odlaze žureći
OMER-BEG S. – Vodio je u Cim, Ilića, Zahum, peli se gore u Ćemalovinu, više malte, sve do stare Biskupije, Donja Mahala, Zahum, Brankovac, Luka... eee, jah... (*zagleda kutiju, otvara je, zatvara, vraća je Ljubici)*

SCENA DRUGA
(počinje dok Omer-beg još govori)

Zorka i Osman, zadihani, držeći se za ruke, sjedaju na klupu. Na glavama su im vjenčići od cvijeća.

ZORKA – Lep ti je Mostar, Osmane... lepši nego u pesmama.
OSMAN – Jest, lijep. Ali, ti si ljepša... *(nagne se da je poljubi, ona se odmakne, postiđena)*
ZORKA – A, da mi još pokažeš i most, onaj beli, što si mi pričao o njemu u Brčkom?
OSMAN – Nisi umorna? *(gleda prema nebu)* Skoro će podne.

ZORKA *(veselo)* – Nisam, nisam, hajde... *(ustane i vuče za ruku)*
OSMAN – *(ustajući)* Heej, Đaurko moja... *(rukom razmakne grane)* Pogledaj!
ZORKA – Ah... *(ushićeno)* Kao polumesec... i voda... reka... kakva je to, Osmane, zelena boja?
OSMAN – Da, Neretva! Zelena... duboka... kao tvoje oči! *(opet bi da je poljubi)* Ašik geldi, Đaurko moja!
ZORKA *(ushićeno)* – Vidi kako se sklopio nad rekom... kao ruke... *(uzima ga za ruke)* Naše ruke. Osmane, govori mi, govori mi... kako beše... Milo lane...
OSMAN –... lahke pjesme prhnuće svijetom... k'o bulbuli – tići lakokrili/i dugo će pričati svijetu/nekad dvoje da su sretni bili!
ZORKA – Osman i Zorka da su sretni bili!
OSMAN – Ašik geldi...

SCENA TREĆA

Kafana.
Omer-beg i Osman piju kafu. Omer-beg se kao snebiva, pogledava Osmana.
OMER-BEG S. – Osmane, brate mili, šta je to s tobom?
OSMAN – Što? Šta je? Ništa... malo sam umoran...
OMER-BEG S. – Eh, malo... eto te k'o da ti je vas dunjaluk na pleća leg'o... šta si to radio?
OSMAN – Pisao sam...
OMER-BEG S. – Pisao?
OSMAN – Jes'... pisao.
OMER-BEG S. – Šta si pisao?
OSMAN – Dramu...
OMER BEG S. – Baš dramu?
OSMAN – Baš dramu...
OMER-BEG S. *(zabrinut je za prijatelja)* – I?
OSMAN – Završio sam... jutros... Bilo mi je malo teže, uz posao... znao sam doć' toliko umoran da mi se sve vrti u glavi od brojki, lete papiri oko mene... ali, završio sam...
OMER-BEG S. – A, to ona drama što si mi zimus o njoj pričao?... O Zlatiji i Aliji?
OSMAN – Jes', jes', ta drama.
OMER-BEG S. – A, naslov?
OSMAN – Ostavio sam isti naslov „Zlatija"... Šta misliš da je objave u „Bosanskoj vili" ili u „Zori"? A?
OMER-BEG S. – Dobro bi bilo da je objave, fina je to priča. A jesi ostavio onu scenu kad Alijini one svatove prevare? *(smije se)* I otmu mladu... kako 'no bješe?
OSMAN – A, jesam, jesam. Alija sa ahbabima, Omerom i Ahmetom, lijepu Zlatiju ukrade Travničanima, vezirskim svatovima ispred nosa *(smije se)* Napili ih, oni pozaspali... i pred sabah... na konje, pa put Hodbine...

OMER-BEG S. – A, je li ostalo da im i sam sultan halali?
OSMAN – Jes', jes'... Ih, sultan... pametan Alija, pis'o mu pismo i sve kaz'o. Sultan razumio i halalio. Zlatija i Alija zajedno. Zna sultan šta je ašik. Taman k'o ja i Zorka moja *(sa osmijehom)*
Za kratko vrijeme šute.
OMER-BEG S. – Osmane?... nešto bih ti kazao...
OSMAN (kao probuđen) – Kaži... je li sve zdravo?
OMER-BEG S. – A, jeste, jeste, zdravo je... sve je zdravo. Nego... *(gleda u Osmana, neugodno mu)*
OSMAN – Pa, šta je onda?
OMER-BEG S. – Čaršija!... Čaršija svašta priča!
OSMAN – Brate moj, čaršija vazda priča, ako ne istinu, onda izmisli.
OMER-BEG S. – Ali, ovo nije izmislila čaršija.
OSMAN – A, šta to?
OMER-BEG S. – Pa... ti i ona, ona glumica...
OSMAN *(pomalo ljutito, ali još uvijek smireno)*- Nije ona ona glumica. Ona je... Zorka... moja Zorka!
OMER-BEG S. – Znaš ti šta čaršija za takve, glumice kaže...
OSMAN – Šta kaže? Šta ima čaršija kazati? A?
OMER-BEG S. – Znaš ti! Nemoj da ti ja govorim... mahala je to, kad krenu priče, nikad kraja...
OSMAN – Kaži, kaži mi brate! Među nama nema tajni, jesmo li se ti, Avdo i ja na to i zakleli? Kaži!
OMER-BEG S. – Jesmo, ti, dobri Avdo Karabegović i ja. Jesmo, vala, dogovorili smo se *(blago se osmjehne)*... Pa, eto, kažu – Osmana omađijala Srpkinja...
OSMAN – (uz osmijeh, ponosno) Boga mi i jest... dobro kažu... omađijala... omađijala, omađijala.
OMER-BEG S. – Glumica, kurva...
OSMAN – *(skoro bijesno)* Ko kaže? Ko TO kaže? Pokaži mi ga da mu ja... Neće meni čaršija birat' mladu, neće meni čaršija krojit' život, ha... ko priča?
OMER-BEG S. *(umiruje ga)*- Neka! Neka, Osmane...
OSMAN *(mirnije, ali još ljutito)* – Dobro. I, šta još kažu?
OMER-BEG S. – Pa, to... začarala ga, vele... a, on siromah, pati... a, ona, kad ode iz Mostara, ko zna s kim je... eto, šta kažu, moj brate... Nego, šta ćeš kad saznaju babo ti i mater...?
OSMAN – Ja sam s babom već prič'o! I sve sam mu kaz'o.
OMER-BEG S. – A,on?
OSMAN – Halalio.
OMER-BEG S. – Baš halalio?
OSMAN – Baš.
OMER-BEG S. – A mater? Sestre?
OSMAN – I one... Kaže babo: ne piše joj na čelu šta je, ako je ti voliš...
OMER-BEG S. – Pa, voliš li je?
OSMAN – E, pa volim je i oženit' ću je! Nek' crkne čaršija!

SCENA ČETVRTA

Zorka sjedi na krevetu u svojoj sobi i čita pismo. Ulazi Ljubica. Nasmiješi se kad vidi Zorku sretnu.
LJUBICA T. – Stiglo pismo! Osmanovo?!
ZORKA – Aha. Čekat' će me na stanici za dva dana. Kaže da sve ponesem... i papire...
LJUBICA – Papire? Kakve papire? I, kuda ćete?
ZORKA – U Beč.
LJUBICA T. – *(zapanjeno)* U Beč?... A, kakvi papiri?
ZORKA – Daaa... u Beč *(osmjehuje se)* Papiri, pa znaš, lični dokumenti... Venčat' ćemo se, sejo! Venčati! *(široko se osmjehuje, zapleše)*
LJUBICA T. – Ali... on je... znaš... druge vere i... kako ćeš mami i tati... objasniti?
ZORKA – Ja sam odlučila. Idem. Napisat' ću im pismo, sve ću im reći... shvatit će! Oni su gradski ljudi, umetnici.
LJUBICA – Ne znam, Zorko moja, ne znam. Tata puno pije, a kako će tek kad sazna...
ZORKA – Pa, i ti si zaručena.
LJUBICA – Drugo sam ja, porodice se odavno poznaju, sve se zna, rešeno je za nas dvoje... Nego, gde ćete živeti? Šta kaže?
ZORKA – Ne znam. Zar je to važno? Mi se volimo. Ljubice, ti me razumeš? Je li da me razumeš? Ašik, Ljubice, ašik...
LJUBICA T. – Razumem, sejo, razumem. Ašik? Šta je ašik?
ZORKA – Evo, vidi... *(traži u ladici pismo, nađe ga i čita)*
Đaurko mila, tuga me mori
za oči tvoje što suze rone,
usta su tvoja prepuna baja,
oh, dođi, dođi sred zagrljaja,
čuj, kako srce umilno tepa:
„Oh, dođi, dođi Đaurko lijepa"...
Eto, to je ašik-ljubav, sestro moja... ljubav! (*počne da plače, ali se nasmije*)
LJUBICA T. – Đaurka? Đaurka? Ko je Đaurka?
ZORKA – Ja sam Đaurka. Ja! Ko drugi?!
LJUBICA - Kakva Đaurka? Ti si Zorka! I kakvo je to ime - Đaurka?
ZORKA – Nije to ime, sejo moja. To on meni od milja, moj Osman... tako se kaže za one druge vere... Osman i ja nismo iste vere, pa znaš oni kažu da smo mi Kauri, tj.Đauri... Ali, nije to nešto pogrdno, ne, ne... to isto znači i stranac, kao iz drugog kraja, iz druge zemlje neko, stranac... Eto, Beograd i Mostar su daleko... tako...
LJUBICA T. – Ali, nekako zvuči...
ZORKA – Zvuči divno... zvuči divno... Đaurko moja, Đaurko moja... Zorka – Đaurka – Zorka – Đaurka – Zorka *(sve veselije to izgovara, pa naglo zastane)* Moram se spremiti... šta mi treba? *(hoda po sobi, ushićena, zbunjena)* Ne znam kakav je grad taj Beč! Šta se nosi? Uh...
LJUBICA *(kao za sebe, čudeći se)* – Đaurka... hm, Đaurka... *(Zorki)* Polako... ima vremena... ponesi samo ono što ti treba... Pomoći ću ti, hajde... *(otva-*

ra ormar, razgleda haljine)
Zorka sa jedne police uzima malu drvenu kutiju i u nju stavlja vjenčić od suhog cvijeća i stavlja ga u kutiju)

SCENA PETA

Osman i Zorka u Beču, pred vjenčanje... šetaju nakon obilaska trgovina.
ZORKA – Kaži mi, Osmane, je li ti se svidela ijedna haljina? Ovde su tako lepe prodavnice... sve je lepo... trgovi, šume i one male, slatke slastičarnice... mmm... *(zavodljivo ga pogleda)*
OSMAN – Jeste, jeste. Sve su lijepe. *(gleda je kao očaran)*
ZORKA – Ona bela sa volanima je baš lepa... i rukavice... zamisli, uz tu haljinu dobije se i suncobran *(široko se smije)* Osmane, suncobran! Kao prava dama. Ah, Osmane... koju odabrati? Onu belu sa ogrtačem? Onu sa volanima? Onu, onu sa kragnom kao u kraljice? Ha? Šta kažeš? Zorkica kraljica, tvoja Đaurkica!
OSMAN – Zorko moja, sve ti pristaju. Tvom stasu... licu *(pomiluje je po licu)* „Ala imaš oči čarne / čarne oči atešlije / Blago onom ko na njinom / ognjenom se plamu grije“
ZORKA – Ti, Osmane, ti se griješ...
OSMAN – „Ala imaš alt'n čelo / Alt'n čelo, varak lice... Ala imaš medne usne / Medne usne šećerlije / Oj, srećan je onaj junak / Komu pružaš šeftelije! (*pokušava da joj poljubi usne. Ona se izmiče)*
ZORKA – Osmane! Osmane moj! *(uhvati ga ruke, gleda ga zaljubljeno)* Kazuj, kazuj, junače moj!... biće lepo naše venčanje, je l' da, Osmane?
OSMAN – *(kao začaran)* Da, da... hoće, hoće, naše vjenčanje, naše...
ZORKA – Ali, koju haljinu da uzmem?... Da se vratimo po onu haljinu sa šeširom? Ha?
OSMAN – Hajde, imamo još vremena.
ZORKA – Aaa, da mi još koju pesmu kazuješ?
OSMAN – Koju, Đaurko moja? Koju?
ZORKA – „O, ti što mi iskru svetu
ljubavnoga prvog plama
u gorući oganj stvori
slađanim ti sa usnama!
OSMAN – „Što rastvori grudi moje
I zapl'jeni srce vrelo
Kad ono prvi puta
Ljubnuh tvoje alt'n čelo!
Slatkim uzam što me sputa
I učini robom mene;
O, ti posta gospodarom
Moje duše zarobljene!
OSMAN i **ZORKA** – „O, slatko je robovati
tebi dušo, duše moje
U tamnici tvojih grudi
U verigam ruke tvoje!”

ZORKA – Eto... Osmane, eto meni haljine...
OSMAN – *(začuđeno je gleda)*
ZORKA – Pesma tvoja, Osmane, haljina je moja! (*radosno, radosno)* Samo još šešir! Samo šešir! Idemo po šešir!

SCENA ŠESTA

Ljubica Topalović i Omer-beg Sulejmanpašić

LJUBICA T. – Pisala mi je iz Beča. Išli su i u operu.
OMER-BEG S. – Osman je dobro poznavao Beč, studirao je tamo. Vidio svijeta... čitao knjige... Ali, čaršija ga nije razumjela...
LJUBICA T. – Zorka mi je katkad čitala njegova pisma i... pesme. Nisam sve iz tih pesama razumela, pa mi ih je tumačila. Ašiklije – tako se zvala knjiga koju joj je poslao...
OMER-BEG S. – Jeste, njegove čuvene „Ašiklije“, pjesme o ljubavi, ašikovanju, ljubavnicima, o mladosti, zanesenosti, o mirisu cvijeća i pjesmi bulbula...
LJUBICA T. *(pomalo sjetno)* Ašik... ašikovanje...
OMER-BEG S. – jes’, ašikovanje, ljubovanje.
LJUBICA T. - Čekala bi poštara na prozoru, sva ushićena. A, ako ne bi bila kod kuće, kad bi se vratila prvo što bi pitala je ima li pisma.
OMER-BEG S. – A, ni Osman ti nije bio drukčiji... al’, čaršija...
LJUBICA T. *(osmjehne se)* - Da, svet... svet je svašta pričao... Čaršija, kako ga je zvala Zorka... Ali, nije to nju mnogo brinulo...
OMER-BEG S. *(vrti glavom)*- Ah, čaršija... i porodica, i ahbabi, i popovi, i muftije... sve se bilo podijelilo... Jah... Dobro su uradili što kad su se uzeli nisu odmah došli u Mostar.
LUBICA – Da. U Brčkom su, koliko se sećam, bili lepo prihvaćeni?!
OMER-BEG S. – Tamo je Osman radio u banci. A, u Sarajevu je pokrenuo list... „Samouprava“ se zvao... Politički. I sve je sam radio... Čak je i u štampariju išao i nadgledao...
LJUBICA T. – Kad sam bila kod njih u Sarajevu svugde su me vodili. Zorka i ja smo obilazile grad dok je Osman radio. Išle smo na sva ona mesta na koja su ona i Osman išli. Učila me kako da slušam slavuje – bulbule... Upoznali su me sa otmenim svetom, umetnicima, pesnicima... mesec dana sam uživala u njihovoj ljubavi, skladu, pažnji koju su ukazivali jedno drugom... i u pesmi bulbula *(sa osmijehom)*
OMER-BEG S. – Lijepo je u Sarajevu... ima se šta i vidjeti. A Osman... Osman je vazda radio. Vazda. Činilo se nekad da će s nogu pasti... govorili su mu, nemoj Osmane... nemoj... ohani malo... neće pos’o uteć’... ali, džaba... džaba kad je on to volio... to i Zorku.
LJUBICA T. – Kad bi kretao iz kuće Zorka bi mu spremila ručak da ponese... da ima kad ogladni... a, on bi je pogledao onako pun ljubavi i zahvalnosti... Baš su bili sretni...
OMER-BEG S. *(Sjetno)* – Da... bili... Jah...
LJUBICA T. – Da... Zorku je mučilo to što roditelji nikad nisu prihvatili nje-

nu udaju za Osmana, ali nije dala da se to vidi... ljubav je bila jača i od toga.
OMER-BEG S. –... kad su se strasti stišale i kad je čaršija na njih i zaboravila, došli su u Mostar. U Avdaginu kuću.

SCENA SEDMA

Zorka i Ljubica ulaze u dnevnu sobu, pozdravljaju se. Ljubicini koferi stoje kod vrata.

LJUBICA T. – Mila moja sejo!
ZORKA – Dobrodošla! Izvoli! Sjedi! *(uhvati je za ruku i povede do stola, a onda prinosi suđe za kafu, stavlja dvije čaše na sto, sipa sok... sjeda)*
ZORKA – Prvo se odmori. Posle ćemo raspremiti stvari... *(s blagom nelagodom)* Reci, kako su u Beogradu?
LJUBICA – Pisala sam ti! Brzo se za vas pročulo. Pričali kako si pobegla s Turčinom... Dobro su, još putuju, ali otac ne izlazi često među ljude, mati se zatvori u sobu i plače. Shvatila je mati, ali otac nikako. Bili ga prozvali „turski punac"... a, i pije puno, ne trezni se. Mati mu kaže da si i ti k'o i ja, njihovo dete. On neće ni da čuje. Jednom sam ga čula kako plače... ah, možda bi on to i prihvatio, ali svet... Znaš kakav je svet.
ZORKA (ljutito) – Šta svet? Čaršija? Jesu li mi oni hteli muža naći? Po njihovim merilima, ha? Nekog pijanca... propalog glumca... nekog iz trupe da im stalno na oku budem i da bela dana pošteno ne vidim... a, oni da piju i guslaju... eee, izem ti takvu kulturu... a, mene moj Osman u Beč odveo, u Beču me vjenčao, u operu me odveo, među fini svijet... kulturan... a, ne ovo ovdje – čim nisi kako svijet hoće, najgora si...
LJUBICA – Eh, moja sejo... još se nije se rodio, ko je svetu ugodio... Vidim, i ti si počela govoriti kao Osman. Izgubio ti se i naš naglasak.
ZORKA – Ja sam sretna s Osmanom! Tako reci i majci i ocu. I svima. Ah, koliko sam lepih stvari od njega naučila... Znaš, uskoro idemo u Mostar. Osman je dobio poziv... I tamo je čaršija pričala. (*ustane, vrti se po sobi, priđe ogledalu, ogleda se, ponosna, manje ljuta*) Al' im moj Osman svima usta začepi... Ne može, sejo, niko protiv ljubavi....*(zapjeva)* „Đaurko moja mila..."

SCENA OSMA

Ljubica T. i Omer-beg Sulejmanpašić. Još se u pozadini čuje kako Zorka pjeva.

OMER-BEG S. – Znala je Zorka lijepo pjevati...
LJUBICA T. – Čini mi se da je najviše volela slušati slavuje i Osmanove pesme pevati... posebno kako su došli u Mostar.
OMER-BEG S. – Ipak je Mostar volio Osmana... a i Zorku. Nisu njega džaba iz „Gajreta" i zvali da dođe i radi kod njih.
LJUBICA T. – A, svet... mostarski?
OMER-BEG S. – Ah, čaršija k'o čaršija... svugdje ista... kad je vidjela da im

ništa ne može... namah ih je zaboravila...
LJUBICA T. – U lepoj su kući živeli.
OMER-BEG S. – Jest... u Avdaginoj... na Baščinama. Sve uređeno... sve... đule, Avdaga i hadžibeg, i šimšir posadio... alkatmere, kadifice, ruže, faslidžan, nanu... milina... jah!
LJUBICA T. – Zorka je volela uređivati cvetnjak. Katkad bi mi u pismo stavila latice ruža i piše mi „miriši, sejo, đule iz moje i Osmanove bašče"... A, ja nisam znala šta je đul *(nasmije se)* pa je pitam, a Zorka velikim, lepim slovima piše „đul je ruža".

SCENA DEVETA

Osman i Zorka u sobi, u Mostaru, u kući Osmanovih roditelja. Zorka sprema robu u kofer. Osman čita novine.

ZORKA – Babo Avdaga će me otpratiti, ne brini se.
OSMAN – I brinem i ne brinem, ljubavi. Šta misliš kako će te dočekati?
ZORKA – Pisala mi je Ljubica. Kaže da je situacija mnogo bolja... Ah, Osmane, pa prošlo je toliko godina. Moram ih vidjeti. *(zakašlje se)* Eto, ti si, hvala Bogu, dobro. *(priđe mu i miluje mu obraz)*
OSMAN – Dobro sam, Zorka, dobro sam... vidiš, ima lijeka... što su mi kazali ovdje, u Mostaru, tako rekoše i u Beču – tuberkuloza... Eto, vidiš, godilo mi je liječenje u Beču... dobro sam, ne brini *(miluje je po glavi)*... putuj s mirom.
ZORKA – Osmane, milo moje, pobijedit' ćeš ti TO, kao i sve do sada... Hoćeš, vidjet' ćeš! Znam ja!
OSMAN *(miluje joj ruku)* – Hoću, hoću! Ima lijeka. Radiću, pisaću... možda i neki novi list da pokrenem, možda opet „Samouprava" da se zove, da narod čita... da zna da ima prava... da se obrazuje... A, i „Gajret" me čeka, ima posla puno, ima posla... smišljaću dok te nema, tako vrijeme brže prođe... Hajde, Zorko, nemoj da babo čeka.
ZORKA – Evo, evo idem. Sve mislim, mojima će biti drago da me vide. A i Božić je.
OSMAN – Hoće, hoće. Mati će se obradovati. A i otac će, vidjet' ćeš.
ZORKA – Hoćeš li mi pisati?... Čim bulubli propjevaju, i prvi behar bude... kao nekad? Hoćeš li, Osmane?
OSMAN *(osmjehne se)* – Hoću, zlato moje, hoću! Sve kako si kazala... i o beharu, i o bulbulima, hoću.
ZORKA – Piši mi i nove pjesme, i one stare... milo lane... ašik osta na te oči/ na te dvije tamne noći... kako, Osmane, kako?
OSMAN –... Aj, izgrišću ti usne rujne i obraze tvoje bujne *(ljubi je)* ispiću ti oba oka *(ljubi joj oči)* bićeš moja sve do groba... (ljubi je) Ašik geldi, Đaurko moja!
ZORKA – Biću tvoja sve do groba! *(ljubi ga, ustane, pleše po sobi, vraća se do njega)* Osmane, obećaj mi!... obećaj mi da ćeš se paziti... reći ću majci i sejama da te paze, svaki dan čaj od lipe da ti prave... a, ti nemoj da čujem da nisi pio... i toplu supu ćeš imati i... nemoj izlaziti vani, vidiš, kako bura

puše...
OSMAN *(smije se)* – Čuvaću se, ne brini... kad se vratiš, s tobom će i prvi behar... hajde sad, okasnićeš (*izvana se čuje kako bura „dere")* Dobro se raspuhalo danas... a, i vakat je... nek' puše, prije će proljeće... *(kašlje)*
ZORKA *(prinese mu šolju sa čajem)* – De, popij...
OSMAN *(pije)* – Dobro je... hajde, babo čeka... pozdravi svoje... pazi na sebe!... *(ljubi je kao da je posljednji put)* Đaurko moja!

SCENA DESETA

Omer-beg Sulejmanpašić i Ljubica Topalović.

LJUBICA T – Mnogo je brinula za njega. Videlo se to. Ali, verovala je da je njen Osman ozdravio. To je držalo. Otac i majka su je prihvatili... polako, k'o roditelji. Bila je i kod mene. Svideo joj se moj muž. A, ona se svidela svima. Mnoge prijateljice je dugo nisu videle... sve im je pričala... najviše o Osmanu... svaki dan mu je pisala.
OMER-BEG S. – Znam. Pisma je držao pored uzglavlja. Kad bih ga posjetio ili je čitao njena pisma ili joj je pisao. I meni je čitao neke pjesme o njoj... I on je bio zabrinut za nju... i, ona je počela kašljati.
LJUBICA T. – Dve ili tri sedmice po dolasku, razbolela se. Eto, Osmanov otac je odmah sve uredio i poslao je na lečenje u Peštu, pa onda u Glajhenberg da se još oporavi ... Bila je dobro, baš dobro.
OMER-BEG S. – Osman je dugo bio u Beču. Pisao mi je... Nažalost i tamo su ljekari potvrdili bolest. Vratio se u Mostar. Godila mu je klima, ovaj vjetar, sunce... svi ga pazili, obilazili.
LJUBICA T. – A, zašto im nisu dozvolili da se vide nakon njenog povratka u Mostar?
OMER-BEG S. – U toj kući, Avdaginoj, nikad se nije govorilo o bolesti. Barem ne naglas. Otac je bio glavni. I to je njegova odluka... da ih razdvoji... a, i šta bi čaršija pričala? Možda je mislio da će im biti lakše ako ne gledaju jedno drugo... ako ne vide patnju onog drugog *(uzdahne)* Jah!
LJUBICA T. – Samo je na njega mislila... čitala pisma... Znaš, Omere, ipak, mislim da je ona znala... da je nekako osećala da je on u drugoj sobi.
OMER-BEG S. – Za jedne posjete kući Đikića, rano ujutro, zatekao sam ga kako izlazi iz njene sobe. Šapatom mi reče – Zorka spava...
(Na sceni ispred Ljubice i Omer-bega dva kreveta, razdvojena paravanom. Na jednom leži Zorka, u bunilu, oznojena čela, kao da spava. Prilazi joj Osman, sklanja kosu sa čela. Na stranici kreveta ugleda vjenčić od suhog cvijeća. Uzme ga i dugo ga gleda... šapne „Đaurko moja", pomiluje je po glavi, vrati vjenčić gdje je i bio i ode. Sjedne na drugi krevet, klone. Kašlje...)

SCENA JEDANAESTA

Osman leži na jednom krevetu, Zorka na drugom. Osman otvara oči. Osluškuje. Pjev ptica. Lagan vjetar. Ezan u daljini.... domalo, zraka sunca obasja krevet. Kašlje. Pridigne se i dohvati šolju sa čajem. Otpije malo.

Podigne ruku kao da nekog zaustavlja... ruka klone, on sklapa oči.
Za to vrijeme Zorka se polako pridiže u krevetu, sjedne, briše čelo. Dohvati svežanj pisama... rasipa ih po krevetu, bira jedno i čita... briše suze... šapatom izgovara ali nerazgovijetno... čuje se huk vjetra... muzika

SCENA DVANAESTA

Ljubica i Omer-beg stoje pored kamene kocke, groba, ali na drugom kraju scene, dijagonalno od prvog, Zorkinog groba. I na tom grobu je šešir, odnosno fes. Natpis OSMAN ĐIKIĆ.

OMER-BEG S. *(okreće se, gleda na sve strane)* – Veliki carinski harem... Napunio se. Od Osmanove smrti nisam bio ovdje.
LJUBICA T. – Imala je Zorka pravo... Lep je Mostar. Baš lep.
OMER-BEG S. – Jeste, ali, vidiš, Ljubice, ono najljepše u Mostaru je... vjetar... kad krene kroz ovu kotlinu, ništa ne osta... ali, godi... kad puhne bura, k'o da pamet raspuše, misli razbistri... a, ljubav pomuti...
ZORICA T. –... eh, da... veetar i ljubav... a, možda baš ova bura prenosi njihove poruke... ha? Šta kažeš? Čuj... ljubavnici k'o da se šunjaju na svakom ćošku... (*u pozadini se čuje vjetar, šapat, glasovi, smijeh...)*
OMER-BEG S. – Dobro govoriš... k'o da se tajno sastaju, pa igraju žmire po gradu, spajaju nespojivo, duše razdvojene, začaraju i sunce, i mjesec, i vodu, i čaršiju... i pjesnike zadeveraju da ih nikad opjevat' ne mogu... dovoljno... *(okrene se ka grobu)* Je li tako, Osmane?
Ljubica sjedne na tlo, obujmi koljena i njiše se.
Za to vrijeme, Osman i Zorka ustaju iz kreveta, paravan-zavjesa pada, u pozadini laki smijeh, šapat, muzika... njih dvoje, kao s onog svijeta, prilaze jedno drugom i započinje ljubavni ples...

SCENA TRINAESTA – EPILOG

Glumci nakon ljubavnog plesa zastanu nakratko, zaustavljeni u pokretu. Pognutih glava.

OSMAN – Na putu tom zadržati me neće...
LJUBICA T. – Ma i smrt sama da mi kosom preti...
ZORKA – Stupaću napred dok god me teče...
OMER-BEG S. – Na tom putu ne želim ni mreti...
LJUBICA T. – Ljubav takvu živim...
ZORKA – Ljubav takvu tražim...
OSMAN – Ljubav takvu hoću dati, hoću imati...
OMER-BEG S. – U Ljubavi takvoj izgorjet', sagorjet', sebe dat'... nadživjet' svijet... da nas vječno miris proljeća, pronosi kroz stoljeća.

K R A J

Sarajevo, februar 2014.

Napomena autora

Dramski tekst „Đaurko moja" nastao je po motivima iz biografije pjesnika Osmana Đikića i priče „Podsjetnik na Ljubav" autora Miše Marića. Priča je objavljena u njegovoj knjizi „Mostarenje" (Rabic, 2006). „Podsjetnik na Ljubav" je priča o Osmanu i Zorki Đikić i njihovoj ljubavi. Iz te priče izvukla sam određene elemente koji su bitni za ovaj dramski tekst. Okvir Marićeve priče je sjećanje Osmana Đikića, već prilično bolesnog, na svoj život od gimnazijskih dana do ljubavi sa Zorkom. A, tekst „Đaurko moja" ima okvir, prije svega Mostara i mostarske čaršije s početka prošlog stoljeća, a onda je tu i sjećanje na ljubav i život Osmana i Zorke, ispričano kroz susret Osmanovog prijatelja Omer-bega Sulejmanpašića i Ljubice Topalović, Zorkine sestre. Kroz toponime Mostara i njihove 'starinske' nazive, te kroz one druge 'nevidljive' a ipak na neki način opipljive i sveprisutne osobenosti Grada na Neretvi (bura – vjetar, mirisi cvijeća, pjesma bulbula, zvizdan...) data je slika vremena u kojem su živjeli i voljeli se Osman i Zorka.

Predstava „Đaurko moja" premijerno je izvedena na sceni Studija 64, Narodnog pozorišta Mostar, 27.marta 2014. godine. Režiju potpisuje Kaća Dorić, scenografiju i kostimografiju je radila Vanja Popović, a igrali su: Vedran Vilogorac – **Osman Đikić**, Ajla Hamzić – **Zorka Đikić**, Maja Zećo/ Amela Kreso – **Ljubica Topalović** i Šerif Aljić – **Omer-beg Sulejmanpašić**.

Selma DIZDAR

PROZA
ПРОЗА

RADKA DENEMARKOVÁ

NOVAC OD HITLERA

(Ljetni mozaik)

Solo evnuha

Probudi me Ladin glas. Na taj ton sam isprogramirana. Moja živa voda.
„Još diše?“
„Diše.“
„Šta ćemo s njom?“
„Bacite je u posljednju staju. Ili će se probrati ili…“
„Ili šta?“
„Ili ne.“
,, Otvorim usta, riječi ne izlaze. Otvaram okrvavljene polumjesece, nijema sam. Suhi šaran napuhlih, ispucalih usana. Zatvaram otvoreni pokret u grču. Pucanje vilice znači prolazak kroz kapiju nesnosnog bola.
Zaštitna kora je davno popucala, gips je pao s tijela, raspao se u bijeli prah. Pušem, snijeg se diže.

Pokušavam dodirnuti Ladu Stolara; ne želim uplašiti poštovanog gospodina. Samo gestom pokazujem da moram s njim razgovarati. Duguje mi ključ od nedokučivog sandučeta, ključ za dešifriranje svega što se događa. Lagano pomičem kažiprst; oštra strelica prolazi kroz tijelo. Kopa po mekom, puca u beskonačnost staklenih rezova i krhotina, zabija mi ih pod kožu.
Ritmično pjevanje, posljedni solo zanesenog evnuha. Čak me i sluh izdaje. To je točkovito, dugo škripanje zahrđalog točka u kojem izvozim stajsko gnojivo. Škripa nestaje tik do mene.

Mišićave ruke gaze me po leđima. Osjećaju i stišću tvrdoću tkanine. Odozgo prema dolje. Odozgo dolje. Zatim pritisnu. Podižu me, uspinjem se uskim liftom unutar svoje odjeće. Bluza se ispružila preda mnom, čvrsto i bolno okružujući moje tijelo, ravne bradavice još ravnijih prsa. Suknja zateže bedra, gladi natečeni ožiljkasti trbuh. Ja sam riba uhvaćena u mrežu. S visećim, natečenim perajama i izbočenim škrgama. Riba uhvaćena, njuškava i bačena u zahrđalu pjevajuću kadu. Bez vode.

Otkidaju me, nemilosrdno mi masiraju rane. Sa melodičnom pjesmom žalosti. Svojim ispucanim usnama, koje još nisam spojila, udišem toplinski pojačan miris ureje. Lice mi je grubo od vrućih, mrvičastih naslaga izmeta. Žalopoj prestaje. Opet lebdim u mirnom zraku. Izvlače me mrežom za sletanje, štiteći nečistu gusjenicu od sunca u sjenci. Jedan od ribara se spotakne o prag; drvena greda viri iz dna okvira iz kojeg je izrezana ulazna rupa. Njišu se i ljuljaju moje tijelo. Mogli bi me baciti kao polupraznu vreću brašna. Dugmad se trgaju i šire se rupice; ribarske oči iz kojih se žele izvući. Prije nego što iskočim potpuno gola, stisak tkanine naglo popusti.
Baca nijemu ribu u čijoj moći se ne da ispuniti nikakva želja.

Kašljem i povrijedim se sama. Padam licem na slamu. Na tepihu sa ekserima, na krevetu nehotičnog fakira. Desetine bodljikavih oštrih bodica.

Prašina mi leprša u nosu i nadražuje grlo, kao da mi je jedna stabljika prošla jednjak i tamo me škakljala. Kašljem i bacam vlastito tijelo.

Svadbeni velovi

Ležim onako kako su me bacili moji ribari. Na trbuhu. Ne razmišljam ni o čemu. Godinama nisam pokušala ništa razumjeti. Krajičkom oka promatram paučinu. Između greda protezali su se simetrični poligonalni stolnjaci i vjenčani velovi. Između domara vršilice i žurbe za popuštanjem tla. Među svim strojevima koje je otac oduševljeno čuvao. Želio je sagraditi Muzej razvoja poljoprivredne tehnologije. Natjerao nas je da slušamo povijest svih tih smeća. Bio je umoran, dosadan. Danas mi izgubljene riječi zvuče kao bajkoviti okus rajskih vrtova. Raj koji nismo primijetili i jabuka je bačena. Prije ugriza.

(…)

Popljunčane etiketa

Pred očima mi se smrači.

„Ja živim ovdje. Ovdje sam kod kuće."

Ponavljam sa zadovoljstvom ovdje sam kod kuće, tu sam kod kuće, kod kuće, ja sam...

Sve dok mi dlanovima ne pokrije usta i ne stisne meso udubljenih obraza.

„Ne ljuti se, glupa si, ništa ne razumiješ. Budi sretna da ži-živiš. Moraš zahvaliti sebi."

„Ne idem odavde. Nisam ništa uradila."

„Njemica si."

Opusti stisak. Moj ispljunčeni dlan briše o pregaču.

„Nisam. Imam čehoslovačko državljanstvo. Ja sam…"

„Njemica."

„Pa šta. Ja sam češka Njemica."

„U ovom slučaju to je isto. Čehinja, ali Njemica."

Mrzim tu pametnu mucavu debeljucu. Po nogama škakljim i budim sijedu lutku u sebi, neka ona progovori umjesto mene. Rado će to reći.
„Znate šta, vratila sam se odatle, gdje su mi nabadali da sam Jevrejka. To da sam zaista Jevrejka, nisam ni slutila, u kući mi to niko nije rekao, tijesno prije toga nego su nas odvezli... I s čime ćete se okomiti na mene sutra? Možda sam još nešto o čemu ne slutim? Šta ću saznati sljedeći put, koju etiku ću morati da nosim na sebi? Čelo mi je široko, većine aerodromske piste, na njemu se može etiketirati svašta, može se lijepiti do mile volje. Ali ja se odavdje ne žlim pomaći. Ovdje sam kod kuće."

Lijepo se baka ispriča. Može se vratiti na dvosjed i nastaviti drijemati.
„Začepi, ti nezahlalno go-govedo. Lauschmannović familiji su sve odu-oduzeli, ferštest? Sve je otišlo. Oduzeli su im sve kao i ostalim izdajnicima. Probudi se, zaboga."

Zacvijuče. Šaputavi glas im oboma podrhtava. Glavi mi je puna, izrasla glavurina polagano krvari. Paučina je sve više, iako sam ih rastrgala, koliko novih se namnožilo; izdajnički pauk je neumoran, plete li, plete, plete. Prestane kad naskroz poludim.

Uglavnom ne izgubiti disciplinu, ne srušiti se, ne galamiti. Krenuću iz početka, kao i kod neupućenog djeteta, babuskara u meni ne smijeti spavati.

„Odveli su me u koncentracioni logor. Nacisti. Ubili su tatu, ubili su mamu, ubili su Rozaliju. Nacisti. I uopće, šta ja ovdje... Ja sam ovdje kod kuće i ostaću kod kuće."

Čučnem. Oslanjam laktove na šiljasta koljena, uvlačeći ih u dlanove brade.

„Nekako ti, uplašena bakice, sve brzo otrnulo. Za nas si Njemica i šlus. Imamo svjedoke."

„Tss, svjedoci čega? Svi me u selu dobro poznaju, svi ovdje dobro znaju ko je bio moj otac. I uopće kdo ste ustvari vi? Ja imam svjedoke, svjedoci trinaest proljeća koje sam ovdje živjela. I takođe svjedoci iz vremena kad su ovdje živjeli moj djeda i pradjeda i... I ovdje smo većinu ljudi zapošljavali *mi*. To što su me kao djevojčicu ostavili da kidam đubre, za to će platiti! Pitajte, na primjer, gospođu Drbavu, babicu, rodila je mene i Dolfíka i Rozaliju, doktor je uvijek kasnio. Iako bi moja majka to mogla sama da savlada, imala je kurs medicine, čitala je stručne časopise, sama nas je liječila. Nazovite Ladu Stolara. Poznaje me od malena. Samo su mu nešto nalagali, sve se okrenulo, ne žele me njemu pustiti."

Žena se nagne i jako mi zarije prste u šaku.

„Nema se vremena."

„Ostajem ovdje."

„Mozak ti je kao jezgro oraha. Lado je glavni svjedok. Protiv vas. Da se u vas šprehalo. A ko je pričao njemački, on je kk-kriv, to je valjda jasno. Lado je dijelio vašu imovinu."

Nokte mi zarije još dublje u kožu. Jauknu.

„Kako to znate?"

„Stolar je moj bb-brat, djevojčice."

To njeno djevojčice me nasmijava. Nije mnogo stariji od mene. Persirati je moram. Ona je ovdje general. A ja onu staru babu teglim u sebi. Ona pozna kad babuskara laže.

„Znači brat?!"

„Brat. Braco. Bruder."

„Dakle, ja se vas uopće ne sjećam."

Ne mogu održavati ravnotežu, dupe me vuče ka zemlji. Ne pušta mi ruku. Kučka.

Preselili smo se nedavno, bra-braco se vratio iz logora, napisao je da bismo ovdje mogli ostati u novom kva-kvartu, imati svoje sobe. A sad začepi. Ili ću te izbrisati."

„Zašto ga onda ne bismo vidjeli?"

„Koga?"

„Ladu Stolara. Kad je to vaš brat. Pa zašto?"

„Ne zna ništa o o-onome što radim."

„Onda mu sve objasnite."

Pršće mi u lice. Probija mi kožu, noktima mi tetovira crvene ukrase s pet bodlji. Napeta koža ne popušta.

„Dakle, želiš da malo prodiskutuješ s Ladom?" S nekim ko je zabranio da se bilo ko može oko tebe vrtjeti? Nisi više zapravo ovdje. Želiš se petljati s nekim ko je želio saznati koliko dugo će ti trebat da izgladniš, kopile jedno, glupa gusko, smrljiva kozo."

„Vi ste njegova sestra... Ne možemo do njega. Pa zašto to radite? Zašto me toviš kao gusku?"

Otrgne nokte od mojih šaka. Ustaje zatečena. Hvata se objema rukama za stomak, uhvati izbočinu u dlanove.

„Ni Bog mi više ne bi oprostio. I tako je to već teško. Ili me poslušaš, ili –"

U mozak sam stavio sve što se mi moja Žena nabroji; neopran neispeglani veš. Valovi se crvene, krv bije, pet polumjeseca.

Saveznici smo ili ne? Mogu joj vjerovati ili ne? Čeka na bolju nagradu od kćerke domaćice? Bako savjetuj...

(...)

Novac od Hitlera

Pijucka se čaj, njiše se ukusna površina u šalici, udiše se aroma karamele. Pred prozorom se smračilo, u daljini grmi. Prve kapi dopiru do prozora. Donosim poslužavnik karanfilića jabuka Denisu; gura ih nazad. Prikučim ih ponovo. Sama posežem za jednim polumjesecom. Prestaje žvakati, s bolnom grimasom promatra kako sočni polumjesec nestaje u mojim ustima. Tamo gdje se sistematski drobi.

Poseže za drugim biskvitom; kip oživi. Denis žvače li, žvače. Kiša rominja, prekriva staklo, kaplje po njemu.

„Šta želite učiniti s njima?"

„S Puklicima?"

„S tim bilješkama."

Denis sažvače posljednji biskvit u ustima.

„Hoćete li ih izdati?"

Olizne prst i nalijepi na njega ostatke sa žute tacne. Mrvice koje slasno poliže.

„Ko bi tako nešto objavio? Pa čak i ako - ko će to pročitati? To nisu uspomene. To su paučinom prekriveni izgubljeni korijeni; prosijao sam svoj život kroz sito. Ignorirala sam bijelo brašno i provlačila prljavštinu pod povećalom. Prstohvat prljavštine da uništi vagon brašna."

„Izdajte to."

„Pružam priliku da pišem, Denise."

„Neće biti problem pregovarati s izdavačem. Ili to sama izdajte:"

„Odakle mi pare za to?"

„Izvoli."

Denis prstom oblijepljenim mrvicama ubode do žutih foldera. Spomenik Rudolfu Lauschmannu.

„Prepustite izgradnju spomenika meni, ja ću to srediti. I onako sada, zaista samo zasad – to vam obećavam - prijedlog spomenika nije za prolaz. Tako bi knjiga o vašem ocu na neki način uravnotežila prvu namjeru.“
„Htjela sam izdvojiti novac iz češko-njemačkog Fonda za budućnost za spomenik svom ocu. Poslali su novčanu nadoknadu za godine provedene u koncentracionom logoru.“

„Pa, neka ti novac nadoknade.“

„Moj život je preluda vožnja na jednom te istom ringišpilu, Denise. Nakon svega, to je zapravo novac od Hitlera.“

Dugo odgađana cigareta

Krvavi zalazak sunca lišen svake vrućine; smrznuto more se ne topi. Razgovaramo do kasno u noć, zadnju noć avgusta, koja se zahladi nadolazećom jeseni. Ispraćam Denisa ispred kuće, na pločnik.

„Bio je to težak dan.“

„Da.“

Kroz žarkokrvno ljeto Prag se tako raskalašno proteže i naginje se naprijed kako bi zavodljivije otvorio duboki dekolte i pokazao svoju ponudu. Mnoštvo turista se rojilo po njegovom tijelu i on im je pozirao. Tokom noći zagladio bi bokove, jebeno navukao kratku suknju i napucane gaće.

Sad je Prag pristupačniji.

Kao konobarica koja nakon naporne smjene, kada se redovi turista u baru prorijede, napokon u tišini noći može otrčati do napuštenog dvorišta: nasloniti se leđima na hladni zid, odahnuti i pušiti sa smirajem tako dugo odgađanu cigaretu. Nervoza nestaje s prvim zvijezdama i plavim prugama dima.

Ljeto se završava. Tokom Denisove posjete nebo se zamračilo. Istuširano. Sada mjesec ponovo sija među prozirnim sivim tilovima. Uštap, puni mjesec, koji me iscjeluje. Posljednje kapi ostale su na ogradi. Penjem se stepenicama. Izbjegnu lift. Da, pisat ću. Ovo je moj pojas za spašavanje.
U tom je moja snaga. Pokušat razumjeti njihove živote. Bez razlike. Grlim sve u naručju. To je kao da nosim košaru s gljivama, koje se prse, dižu, viču i nagađaju jedna pored druge koja je od njih važnija, koja je ukusnija i koja ima pravo na više prostora. U slatkoj neznalosti da će za nekoliko minuta biti neizbježno ispržene u tavi. U slatkoj neznalosti da već same sa sobom nose smrt, smrt je počela. Trenutak začeća.

Ponekad se osjećam kao da je zaboravio na mene. Prije nego što su drugi ljudi izabrali da je Bog mrtav, on je izabrao da je Čovjek mrtav. Prije nego što sam sa ostalima izglasala On je mrtav, izazvao je on nečujno Ti si mrtva.

I okrenuo se od mene.

Johan, moj drugi suprug, nije razmišljao o Bogu. Johan se pitao hoće li biti Boga. I ako uopće nije vidio razliku između dobra i zla. Prema Johanu, takva primitivna podjela bila je besmislica.

Trpao je u sebe vrhom kašike ostale komadiće torte. Zdrobio je čokoladu. I hljeb sa džemom. I mrvičaste poslastice. Kao mali Palček. Što čeka na trenutak kada Palčica, s kojom dobrovoljno živi, poleti na njega.

Radka DENEMARKOVÁ (14. marta 1968., Kutná Hora) je književnica, historičarka književnosti, scenaristica, prevoditeljica i dramaturginja. Jedina je češka autorica koja je četiri puta dobila nagradu Magnesia Litera u nekoliko kategorija (proza, novinarstvo, prijevod, knjiga godine). Diplomirala je na Filozofskom fakultetu Karlovog univerziteta u Pragu (germanistika i češki studij), gdje je ujedno i doktorirala 1997. godine. Radila je na istraživačkom odsjeku Instituta za češku književnost Akademije nauka Češke Republike. Predavala je kreativno pisanje na Književnoj akademiji Josefa Škvoreckog i radila kao dramaturginja praškog pozorišta Na Zábradlí. Nosi mnogobrojna domaća i svjetska priznanja i nagrade. Od 2004. godine je slobodna spisateljica. Živi u Pragu.

Napisala je nekoliko romana, zbirki pripovijedaka, izdala monografiju o režiseru Evaldu Schormu, prevela mnogobrojne pozorišne komade, koji su inscenirani diljem Češke republike. Roman *Pare od Hitlera* je izdala 2006 (izdavač Host) kao svoje drugo prozno djelo. Groteskno tragična priča o sudbini djevojke Gite Lauschman, koja shvati da se nakon povratka iz koncentracionog logora nema gdje vratiti. Radnja se odvija u dva vremenska plana, ljeta 1945. i ljeta 2005. Ovo je roman o ženi koja želi da dođe do istine u posljednoj dekadi svog života.

Prijevod i bilješke: Hasan ZAHIROVIĆ

JAN NĚMEC

MOGUĆNOSTI LJUBAVNOG ROMANA

indigo plava vrpca

Tada, kad smo ono počeli da živimo zajedno ili smo neko vrijeme već živjeli, mada ništa nije bilo zasigurno, nekoliko puta si me pitala zašto sam ustvari s tobom. Sjedila si na bijeloj fotelji u biblioteci, iznad glave su se u mirnom transu njihali šareni bookmarki, vireći iz knjiga, i ti si priupitala: Zbog čega si ustvari sa mnom? Nasmijao sam se i odbio ispovijedanje ili sam možda i izgovorio poneku glupost, nešto u smislu, ko puno pita, ne skita. U suštini me je ovo pitanje dirnulo, razočaralo me, da slučajno ne pomisliš da za sve ovo ne postoji neki određeni razlog koji bih mogao izvući iz Velike Kartoteke Razloga, pokazati ga i ponovo vratiti na mjesto, isto kad neko pažljivo vraća kartu do kutije Taret karti. Zašto smo jedno sa drugim? Možda si željela čuti o nekoj svojoj osobini za koju misliš da je posebna, iako je meni bila potpuno nebitna ili sam trebao da spomenem neku od mnogobrojnih uživancija koje mi je donosio sjaj tvoje mladosti i obline tvog tijela. Ali ja sam šutio i osjećao sam da sam s tobom bez ikakvog posebnog razloga, da to ima neku svrhu i da se o tome nema šta pričati.

Ako se ipak odlučim da progovorim, to će biti iz razloga koji se ne da tako lahko objasniti. Vjerujemo da srdačna pitanja ostaju bez odgovora ili se možda s njima samo fatalno mimoilaze u vremenu. Gledao sam te kako pomalo nezadovoljna sjediš na bijeloj fotelji, potom sam posegao za knjigom iz biblioteke i otvorio je tamo gdje su stranice bile podijeljene indigo plavom vrpcom. *Određeni kontinuitet očaja na kraju izaziva radost. A isti muškarci, koji žive s crvenim cvijećem pored sebe u samostanu sv. Franje u Fiesoleu, imaju u ćeliji lubanju iz koje se hrani njihovo razmišljanje... Što se mene tiče, ukoliko osjećam da nastaje preokret u mom životu, onda je to ne zbog toga zbog čega sam došao, već zbog onoga što sam izgubio.* Ovo sam sada pročitao iz Kronike Alberta Camuse, mada su se riječi kroz šumeći zrak samo pripojile blagom propuhu i otpuhnule u vrtove, gdje su se spojile sa zelenim mirisom trave. Bilo je jasno da smo dobili odgovor na neko drugo pitanje, nego na ono koje si postavila. Sad već znam da je to bio odgovor na pitanje koje sam ja iznova postavio tebi nekoliko godina poslije: Zašto me napuštaš? Ali ti si šutjela. Znala si da to ne radiš ni iz kakvog posebnog razloga, da to ima neku svrhu i da se o tome nema šta pričati?

I to je zapravo sve. Govorim vam bez izvrdavanja da niste nepotrebno napeti. Sve što želim je vratiti našu priču u život.

tête-à-tête

I tako su Nina i Jan počeli živjeti zajedno. Postali su i drugima toliko objektivni da se o njima može govoriti i u trećem licu.

Neposredno prije nego što je otišao za Ninom u Rim, preselio se naš heroj iz Pelicove ulice do Kraljevskog Polja. Morao je napustiti stan sa širokim prozorima i pogledom na staro Brno, iako nerado jer mu je bio preskup; pa, draga dječice, urednici u to vrijeme nisu živjeli na visokoj nozi. Međutim, na uglu ulica Červinkove i Mečiržove je stajala lijepo obnovljena porodična kuća, koja je dobila nadimak Patricijska vila jer je nekada pripadala izvjesnoj Patriciji, mladoj arhitektici koja je živjela na gornjem spratu kuće s dvoetažnim stanom. Glavni heroj romana se tamo prije nekoliko godina doselio sa školskim kolegama sa Janačkove akademije muzičkih umjetnosti, ali oni su stan pretvorili u đački dom, pa ih je tamo nakon zrelog razmatranja ostavio. Sada se vratio u svoju staru ćoškastu sobu – da, rado se tamo vratio. Jedan je prozor gledao na visoki tamnozeleni bor, veliki francuski prozor koji je izlazio na terasu i sa nje na dvorište i vrt u kojem su ptice povazdan cvrkutale. Soba je bila neobično svijetla i naš heroj je zasigurno nije htio mijenjati: okrečio je sve zidove, oprao i ispolirao prašnjave prozore, postavio namještaj od svijetlog drveta i na kraju pustio neki album Noir Désir.

Nina je redovno kod njega odlazila. U vilu se ulazilo kroz stara drvena vrata s jednim okruglim prozorom, koje je bilo prikladnije za parobrod, a naši heroji su voljeli taj trenutak kad su se vidjeli kroz taj prozor. Ona je zazvonila, on je otvorio vrata stana i držao prst na zujalici interfona kao na obaraču. Nije je odmah pustio unutra, produžavao je trenutak; ako se do tada nije mogao dočekati da Nina stigne, sad kad je njihov sastanak bio jasan, mogao si je priuštiti da ga odgodi na još nekoliko desetaka sekundi. Okrugli prozor uokvirivao joj je lice poput stare prispodobe, naša heroina se zasjenila svojim rukama i gledala je u mračnu cijev hodnika kao do krasnogleda. Kao i obično bi počela da igra s njim igru odugovlačenja, zabijući nos u staklo ili raširivši razvučene usne, tako da je izgledala poput pauna, lijepo bi zamolila rukama, a kad ni to nije pomoglo, okrenula je leđa kao da će otići negdje drugdje, gdje je nekome draga. To je upravo ono čemu naši heroji nisu mogli odoliti, mala improvizacija, njemoigra, koju su igrali zajedno netom prije nego što je on ili otrčao nekoliko stepenica dolje da joj otvori i pali bi u zagrljaj, ili bi joj pozvonio, a ona bi ustrčala tih nekoliko stepenica gore i pali bi jedno drugom u zagrljaj. Isti kraj, sve je dobro.

Čimprije se tako vidjeli, mogle se dogoditi dvije stvari. Ili je antagonistica bila malo zatečena, nesigurno bi sjedjela na tepihu poput splava koji se ljuljao, govoreći samoj sebi da se mora naviknuti da su opet zajedno. Ili su se samo s progonistom bacili jedno na drugo i vodili ljubav, nakon čega je obično saznala da je zaboravila donijeti rezervne gaćice ili da su joj se hulahopke poderale, pa se moralo otići u grad, popiti negdje kafu i razglabati sretno o svemu.

Prema Klasičnoj Periodizaciji Ljubavnih Odnosa, njih dvoje su se našli u tête-à-tête periodu. Oboje su u to vrijeme u svojim sobama imali samo

uske krevete, ali prve godine im to nije smetalo. Prilijepili su se na sebe sa svojih osam dugih udova poput pauka, spavali zagrljeni i njihova tijela su se naučila da se u noći okreću jedno s drugim poput mesa probodenog na dvostrukom ražnju. Naša heroina bi obično zaspala na prsima našeg heroja, on bi joj ubacio bedro između nogu, ona bi se tada obično okrenula na bok kako bi mogla bolje disati na otvorenom prostoru, savila noge i smjestila stražnjicu prema protagonisti, pak ih je oboje prelio širok mlaz sna. Njihova jedina nevolja su bili brada i kosa, njegova tvrda brada ju je grebuckala kad nije bio obrijan i njezina fina kosa ga je škakljala; ponekad je stavljala šnale preko noći da je bar malo uveže, ali ujutro su i tako bile ili pod jastukom ili iza kreveta, ili su se potpuno izgubile u snu koji je sanjala: „Sigurno su ispale na putu kad sam bježala ispred nekog tronogog psa, kad se mi kosa zapetljala u grani." Ujutro smo se znali ukočeni probuditi, kada bi nečija ruka ili noga predugo ostala zarobljena pod tijelom druge osobe i morala se onda reanimirati. Davali su nogama radosne masaže i umjetna disanja, pa su ponekad i pretjerali s oživljavanjem udova toliko dugo da su umjesto doručka imali ručak.

Drugim riječima, prijatelji su ih mogli izbrisati sa spiska na nekoliko mjeseci. Naši akteri su uvijek razgovarali u prvom ili drugom licu i pogledi su im bili uprti na sebe. Napravili su oko sebe elastični krug, kao svi zaljubljenici, obostrano su pokazivali svoju sretnu stranu, vidjeli su se očima punim ljubavi, bili su sretni kao dvoje djece koja se igraju muža i žene. U uglovima njihovih soba se počelo pojavljivati cvijeće, ili su ga sakupljali ili kupovali, kad je trebao neko od njih da dođe da ga dočeka. Naša heroina nema više oštre konture bob frizure, koje su joj se vrtile oko glave kao zvijezde, ostavila je kosu da joj naraste do ramena, ona joj je uokvirila ljepuškasto lice. U njenom ormaru su se počeli pojavljivati ženstveniji odjevni komadi, Pipi Duga Čarapa je počela da kupuje u Calzedoniju i Intimissiju, našem heroju se to svidjelo i svidjelo, kad bi mu se pojavila u novom balkonet grudnjaku ili kad je prvi put na sebe dala podvezice. „Pipi sa podvezicama iz Intimissimija, oh my god."

Nasreću su oboje živjeli u drugim gradovima, inače bi teško mogli nastaviti živjeti svoj privatni život. Njih dvoje nisu nikada previše telefonirali, jato sms se nije razmjenjivalo, ali kadgod su se sreli, jedva da je nešto osim njih dvoje egzistovalo. Jednog popodneva su se vratili na sam početak, a on joj je naglas pročitao Balabanovu pripovijetku „Pyrhula pyrhula", samo da bi provjerili što je rečeno, da knjiga nikada nije ista kad je čitaš ponovo, jer smo se u međuvremenu promijenili. A onda smo nastavili sa čitanjem ostalih Balabanovih kratkih priča, čitajući ih u vozovima, na tepihu, na klupama ili u noći pred spavanje, čitali su i čitali, kad smo iscrpili Balabana, prešli smo na pripovijetke svjetske književnosti, Lawrencea i Hemingwaya i Cortázara i Ionesca i Marguerite Duras i nastavili da se pilujemo bogastvom iz sehare ljudskog iskustva dalje i dalje.

Dok je naš heroj otkrivao našoj heroini značenja i nijanse, naša heroina je pokazivala heroju nešto mnogo vrednije: pokazivala mu je kako se lakše živi; iako možda ni sama nije imala pojma, jer je to bio sastavni dio njene lahkoće, da nema poima o nekim stvarima. Ali kako se samo, napri-

mjer, uselila u svoje tijelo, kako se raširila u njemu, s kojom prirodnošću i samopouzdanjem! Trebalo je samo da napravi dva plesna pokreta, i protagonista bi znao, da se obrela u drugom prostoru, kam on kročiti neće, iako je stajala usred sobe ili na tramvajskoj stanici. Da, pozvala ga je prstom, ali on nije mogao da ide tamo, u najboljem slučaju ju je zamijenio, kao i svi drugi ponekad.

Nedugo zatim Jan je shvatio da se Ninino postojanje na neki način potpuno razlikuje od njegovog i postojanja većine ljudi. Imalo je veze s nečim što je bilo banalno koliko i važno, a iznad svega bilo je duboko dvosmisleno: u određenim trenucima naša je heroina bila skandalozno lijepa. Darežljiva priroda je odredila da bude prepoznatljiva plavuša i dala joj tijelo na kojem su povezane umjetničke radionice na sedmom nebu sarađivale sa svim vragovima. I to je bilo zahtjevno, jer je sudkinja koja je zastupala odjel za kulturu odmah izračunala sve kvalitete koji se pripisuju izražajnim plavušama i mudro dodala da su u posljednje vrijeme uglavnom problemi s ljepotom. Tada je treća starica, pomalo pankerka, ogorčeno slegnula ramenima i rekla da se samo vrtimo u krug i neka se ove dvije koze konačno dogovore radi interesa budućih generacija, da li porijeklo i izgled opisuju osobu, ili ne, jer inače to je gulaš, te da malenoj daruje barem tvrdu ljusku i oštar jezik na čijem će se vrhu naći kapljica otrova.

Tačno je da se naša heroina neprestano pokušala otarasiti osobina koje su joj drugi pripisivali. Ponekad su zajedno igrali stereotipnu igru. „Ti si zaista plava fuksa", rekao bi protagonista antagonistice zahvalno, kad je drugima uradila nešto jako lijepo.

Što se njega tiče, nije nikada žudio za visokom plavušom koja je osvojila genetski jackpot. Činilo se previše... A naša bi heroina najradije voljela da joj se ponovo probije naušnica u nos, kako ne bi bila plavuša sa srebrnog platna i da ima mir. Na kraju svojih putešestvija je Odiseju savjetovano da krene prema unutrašnjosti zemlje, gdje niko nije znao ništa o pomorstvu, tamo bi zabio veslo u zemlju. Samo tako može biti mir. Da bi se naša heroina smirila, morala bi negdje u dubokoj šumi iskopati jamu i svoj izgled zakopati u zemlju. Toliko je željela da je vole takvu kakva je, ali većini ljudi nije mogla da prebrodi to, kako je izgledala. Svi su na njoj vidjeli uglavnom svoje želje i komplekse. Njen izgled je bio poput prozora turističkog autobusa - savršeno vidiš iznutra, ali izvana odraz ogledala.

Među ljudima se naša heroina obično trudila biti otvorena i druželjubiva, baš poput neke neugledne brinete, ili čak - uzmite u obzir - prekomjerne teške djevojke. Ali koja svrha, na primjer, kada je došla na neku zabavu, društvo bi se obično razdvojilo na one, koji su je na ovaj ili onaj način željeli, i one, koji su je na ovaj ili onaj način prezirali. Naravno, da je spol preuzeo svoje, mada se pojavila i nekolicina očajnih lezbijki i mnoštvo nesamopouzdanih muškaraca. U svjetlu njenog prisustva iznosile su se neke osobine na vidjelo, gotovo da bi čovjeku to i uteklo, kad bi zaista svu svoju pažnju usmjerio samo na nju. Neke žene, koje su prema izgledu bile ravnodušne, nisu mogle iznenada podnijeti njeno prisustvo i pokazivale su nezainteresiranost i izuzetno su zadirkivale, dok su muškarci vagali svoje šanse i otkrivali karte prema onome što je trebalo povećati te šanse, što

je bilo najvećom Nininom inspiracijom da se sprda i da vrhnuski trača. „A onda su, kao slučajno, sve te kreditne kartice pale na zemlju, a taj krelac iz T-Mobilea me je pitao da mu pomognem da sakupi svoje Visa Gold kartice. Kontate?“ Samo žene koje su, poput naše heroine, bile sigurne u sebe i muškarci koji svoje strasti nisu pretvorili u mrvice požude, prilazili su joj s nekom vrstom smiraja za koju se ona velikodušno oduživala.

Srećom, naša heroina nije nikada marila za svoju formu kao većina djevojaka njenih godina, to nije bio najosjetljiviji problem između nje i ogledala. Ali istina je da, za razliku od većine smrtnika, ona zapravo nije znala kako je to kad trebaš ziskati nečiju pažnju. U njenom ekonomskom sistemu pažnja drugih je uvijek bila prisutna, poput naizgled beskrajne opskrbe prirodnim resursima, sve ostalo je samo ovisilo o tome kako će se sama nositi s tim. Vremenom je protagonista počeo shvaćati kako može drugačija ličnost procvjetati u takvim uslovima. Ponekad ga je podsjetila na Dubaj: obični snovi nisu joj značili puno jer bi je mogla ispuniti drugi dan. Takođe je primijetio kako solidno savršenstvo čini osobu beskompromisnom. Naša heroina je nekada bila borbena i nepomirljiva i zato ju je naš heroj počeo nazivati Barbarella. S vremena na vrijeme bi jednostavno postala heroinom stripa, mačevala bi rukama i kopala do visine glave jer je došla da se osveti za sve nepravde u svijetu ili barem za ono što joj se nespravedljivo činilo.

Jan NĚMEC (21. juna 1981, Brno), pisac i novinar, studirao je u Brnu sociologiju i religionistiku na Masarikovom univerzitetu a dramaturgiju na Janačkovoj akademiji muzičkih umjetnosti. Radi kao redaktor u izdavaštvu Host i redovno piše za tjednik „Respekt“. Kao dramatug se realizuje u književnoj emisiji „U okačene knjige“ na Českoj TV Art. Od 2014. godine se stao predsjednikom nove Asocijacije pisaca. Sin je, poznatog češkog pisca, Ludvika Nemca. U spisateljskom svijetu se pojavio sa zbirkom poezije *Prvi život* (2007.) Napisao je i zbirku pripovjedaka *Igra za četiri ruke* (2009.). Za svoj romanski prvijenac *Historija svjetla* (2013.) je dobio nekoliko nagrada (Češka knjiga, Nagrada Evropske unije za književnost…). Roman nosi mnogo autobiografskih realija o životu i djelu fotografa Františka Drtikola. Bio je preveden na preko deset jezika. Roman *Mogućnosti ljubavnog romana* (2019.) kao što samo ime govori nije ogledalom samo jedne ljubavne veze, koju prati od samog početna do kraja, ali nam autor pretstavlja i proces tokom pisanja djela.

Prijevod i bilješka: Hasan ZAHIROVIĆ

©Zenna Kurtovic

БОШКО ЛОМОВИЋ

LEGE ARTIS

Е, роде мили, док ове свијеће пламињају и капљу, прави је час да сазнаш још нешто о свом оцу. Одавно се каним да ти испричам, а све одлажем, чекам да одрастеш. Не знам до када ћу још, а вазда живим у страху да ћу отићи нагло, у једном трену, не стигавши да ти кажем.

Кад је све отишло до ђавола, наши младићи су се враћали кућама. Држали су у рукама летке избачене из авиона. Рат је завршен, можете слободно да се вратите својим кућама – отприлике тако је писало. Побацали су пушке и кренули су, не скривајући се, ка Дрини. Мало, премало их је стигло до „Дрине воде, племените међе“, још мање ју је препливало. Ко се у летак уздао, завршио је у јами Понор и другим безданима око Фоче; таквих бјеше на хиљаде. Заробљених није било. Твој отац је препливао и дошао својој кући. Крили смо га безмало двије године, сунца видио није. Нико у селу ништа није слутио, вјеровали да се није вратио, да ни жив није.

Дојадило и њему и нама и, једног дана, одјенемо га у најљепше што смо имали, те се пријави народној власти. Ником дужан, ником крив, а буде осуђен на пет година робије и три године губитка часних права, потом... Исправи ту свијећу, посве се накривила, пашће.

Негдје средином пете године робије, донесоше нам депешу: умро Гвозден. Били смо га ожалили много раније. Ваљало нам поново нарицати и туговати. Али, ништа се ту не може, усуд зна своје. Обучем црну кошуљу, укошим волове у јарам, бацим неколико пласки сијена у канате, понесем хране за четири дана – рачунам да ми толико треба до Митровице и натраг.

– Добар дан! – кажем управнику затвора. – Добио сам ову депешу и дошао по земне остатке свога сина.

Управник ми отпоздрави учтиво, не могу да гријешим душу, и упита:

– А како се бјеше звао ваш син?

– Гвозден. Гвозден Тороман, од оца Дими...

– Знам, знам, сјећам се – пресјече ме у пô ријечи загледан у папир на столу пред собом. – Гвозден је осуђен на пет година строгог затвора и три године...

– ...губитка часних права – пресјечем ја њега.

– Тако је. А што сте ви дошли?

– Рекох вам, али ме нисте слушали: да преузмем покојника, ја сам му отац, ево личне карте – посегох руком за џеп антерије.

Управник ме заустави:

– Не треба, вјерујем вам, али још није вријеме за то. Гвозден је осуђен на пет година. По нашој евиденцији, преостаје му још пет мјесеци и тринаест дана.

– Али, друже управниче, добио сам депешу у којој пише...

– Тачно је то што пише у депеши, али тачно је и то да у пресуди пише пет година, а дотле има још пет мјесеци и... колико рекох дана...

– Тринаест – помогох му.

– Тако је, тринаест. Казну ваља издржати до краја, осим ако осуђеник не добије помиловање.

Е, кад тад нисам... На сав чемер и јад, још и то! Неће, ваљда, још пет мјесеци мртав робијати? Баш тако питам управника.

– Хоће. Мора по закону. Lege artis, друже, што би рекли стари Латини. Не могу ја прекрајати пресуду. Вратите се ви лијепо сад кући, па послије пет мјесеци и 13 дана дођите.

Узмем депешу са стола и изађем напоље. Сачекам код куће да истекне и посљедњи дан, па поново кола и волове и торбак са храном. Потпишем тамо што су ми потурили да потпишем, тројица робијаша ми помогоше да на канате натоварим лимени ковчег.

Два дана потом га сахранисмо. Ковчег нисмо отварали, ваљда је Гвозден био унутра.

IVO MIJO ANDRIĆ

OPERACIJA 2050.

Zovem se Bogoljub Božić. Prošle nedjelje navršio sam 61 godinu života. Prijevremeni sam starosni umirovljenik. Skromnih sam materijalnih primanja, koja jedva pokrivaju minimalne mjesečne izdatke. Zdravlje mi je godinama narušeno, ali sam liječenje godinama izbjegavao, bolje reći, odlagao. Zapravo, nemam dovoljno novaca za skupe liječničke usluge, pa se brinem sam o svome zdravlju kako znam i umijem. Otkad je zdravstvo privatizirano, državne bolnice, čije medicinsko osoblje radi i po privatnim ordinacijama i klinikama, pruža bolesnima tek minimalnu zdravstvenu zaštitu, na koju se, osim hitnih slučajeva, čeka mjesecima.

No, kako bolest nema granice, danas 17. 11. 2050. godine odlučio sam potražiti liječničku pomoć. Vene na nogama toliko su se proširile i nabubrile, da me svako malo probadaju oštri trnci i jaki bolovi. Obadvije potkoljenice su mi natečene i toliko upaljene da mi ni sirćetne ni rakijske obloge više ne pomažu. Zato sam, na ženin nagovor, došao u ordinaciju doktora Perića da potražim spas od gorih muka koje me sigurno čekaju. Jučer sam s medicinskom sestrom dogovorio termin i postupio po njezinim uputama da bi se mogao obaviti kvalitetan pregled.

Ordinacija u koju sam došao uredna je i podsjeća me na automehaničarsku radionicu moga rođaka Mire Lukića. Na jednom su zidu ustakljene police sa raznim priborom i alatima koji služe za izvođenje određenih majstorskih odnosno liječničkih operacija. U uglu je velika škrinja u kojoj se nalaze rezervni dijelovi. Sve je složeno cakum-pakum, tako da odaje dojam savršenog reda kakav je primjeren sredini dvadesetprvoga stoljeća.

Na ulazu u ordinaciju medicinska sestra mi je zabilježila osnovne podatke i zatražila da na vješalicu odložim donje dijelove odjeće. Ostao sam samo u kratkim gaćama i potkošulji. Skoro da izgledam kao od majke rođen. Pomalo mi je neprijatno jer dugo nisam bio na pregledima, pa ne poznajem navike redovnih pacijenata.

Liječnik srednjih godina dočekao me uobičajenim pozdravom upućenom nepoznatoj osobi. Otpozdravio sam s „dobar dan, doktore“, kako nalažu pravila dobrog ponašanja. Potom se pažljivo zagledao u moje mršave, ali venama dobro natečene noge. Na njegovom licu vidjela se zabrinutost, kakvu iskazuju emotivne osobe. Dotaknuo mi je vene na nekoliko mjesta i pitao osjećam li bol.

– Ne baš veliku – odgovorio sam. – Više me pecka i svrbi nego što trenutno osjećam bol.

Zatim je prstima pritisnuo najširu venu koja je podsjećala na nabujali rukavac rijeke ili nadošlog potoka nakon obilnih kiša.

– A sad, kakav je sad osjećaj? Boli li? – pitao je podižući pogled.

– Sad malo više boli. Ali nije to neki jak bol koga ne mogu izdržati – odgovorio sam.

– Znam – rekao je doktor. – Vene obično ne bole previše, ako nisu potpuno začepljene. – Vidite li ovaj ugrušak? – pitao me je dodirujući nabreklu otvrdnulu izbočinu na listu lijeve noge.

– Vidim – odgovorio sam i dodao. – To me malo više boli.

– Znam – kazao je doktor. – Taj dio moramo ukloniti. Isto to moramo uraditi i na desnoj nozi, tu dole ispod koljena. I tu se nalazi poveći tromb koji se uočava golim okom. To se nekada radilo čupanjem cijele vene ili ubrizgavanjem lijeka za otapanje ugruška, ali sada imamo nove metode. Sada to jednostavno isiječemo i bacimo van, a na to mjesto ugradimo odgovarajući umjetni nadomjestak za oštećeni dio vene. Lezite molim vas na krevet.

Zatim se obratio sestri koja je cijelo vrijeme stajala pored nas.

– Donesite mi, molim vas pribor i posudu s dodacima i stavite mi sve to tu na stol. – Otišao je potom do bijelog ormara odakle je uzeo par tankih rukavica koje je vješto navukao na dugoprste ruke. Nakon toga je uzeo špricu i iz dvije bočice pomiješao nekakav lijek. Prišao mi je i laganim pokretima ispraznio špricu u dio lijeve noge gdje se nalazio ugrušak. Potom je istu radnju ponovio i s desnom nogom. Nisam osjetio gotovo nikakvu bol. Osjetio sam samo kako se blaga toplina širi kroz obadvije noge. Sestra je za to vrijeme pripremila potrebne instrumente za operacijski zahvat, i otvorila kutiju u kojoj su se nalazile gumirane cjevčice slične venama. Podsjetile su me na crijeva za gorivo ili zrak u starim modelima automobila koji se više ne proizvode.

Medicina je toliko napredovala da se ljudi liječe i popravljaju kako se popravljaju automobili ili druga tehnička sredstva. Pažljivo sam promatrao doktorove radnje i čudio se kako sve to obavlja smireno i bez ikakve promjene raspoloženja na licu. Samo se, s vremena na vrijeme, obraćao sestri riječima „dodajte mi to“ i „pridržite mi ovo“. Ispod oka sam pratio šta sve radi, jer mi lokalna anestezija nije umrtvila ostale dijelove tijela, osim bolesnih nogu. Doktor je skalpelom zarezao mjesto gdje se nalazio ugrušak i s nekoliko poteza isjekao dio vene. Prije toga je nekim mali stezaljkama zaustavio dotok krvi. Bile su tako male da ih gotovo nisam ni vidio. Ali osjetio sam njihovo prisustvo, vođen više logikom nego, stvarnim viđenjem. Nakon odstranjivanja dijela začepljene vene, sestra mu je dodala umjetni nastavak sličnoga oblika i izgleda, i on je brzim potezima odsjekao odgovarajući komad, premazao ga ljepilom, i umetnuo na to mjesto. Uradio je to za nepunu minutu. Znatno brže nego što bi trajalo lijepljenje unutarnje gume na biciklu. Razrezani dio kože spojio je istim tim ljepilom, bez šivanja. To me jako iznenadilo, jer sam mislio da se otvorene rane ne mogu sanirati bez šavova. Tako je nekad rađeno, a danas, eto, medicina je toliko je napredovala da se ugrađuju rezervni dijelovi i rane lijepe nekakvim medicinskim ljepilom. Dobar i vrijedan napredak u korist pacijenata i liječnika, koji se ne moraju mučiti klasičnim načinom rješavanja zdravstvenih problema.

Po završetku operacije doktor mi je previo nogu elastičnim zavojem i otišao do ormara, gdje je zamijenio rukavice novima. Za to vrijeme medicinska sestra je obavila telefonski razgovor s novim pacijentom i dogovorila termin njegovog dolaska. Usput je natopljenom gazom prebrisala i

posložila instrumente na mjesto gdje su se nalazili prije operacije. Doktor je ponovio iste radnje s drugom nogom. Nakon reza iz nje je izvadio duži komad vene i na njegovo mjesto ugradio i zalijepio novi nadomjestak. Trajalo je to nekoliko minuta, čini mi se puno kraće, nego što je nekada trajala zamjena gumenog crijeva na karburatoru ili kileru polovnog automobila.

Poslije obavljene operacije ostao sam ležati pola sata. Za to vrijeme doktor i medicinska sestra otišli su u drugu prostoriju, gdje su obavili pregled pacijenta koji je bio na redu. Njegov slučaj je bio blaže prirode, pa je dobio samo upute kako poboljšati cirkulaciju u venama. Isto se ponovilo s još jednim pacijentom. Njemu je doktor sugerirao kupovinu nekog novog lijeka koji ublažava tegobe u nogama, pošto cijeli dan radi poslove koji zahtijevaju stajanje. Sve sam to čuo kroz klizna vrata koja ne dihtaju baš najbolje, pa se čuju malo glasniji razgovori iz dvije susjedne prostorije.

Pošto je ispratio drugog pacijenta, doktor je ušao u ordinaciju gdje sam ležao i predložio mi da laganim pokretima stanem na obje noge. Pritom me pridržavao da ne izgubim ravnotežu, zbog lokalne anestezije čije je djelovanje već bilo popustilo. Čim sam osjetio čvrsto tlo pod nogama vratila mi se izgubljena snaga, tako da sam mogao samostalno stajati i učiniti prve postoperativne korake. Noge su mi bile lakše nego ranije i, začudo, nisam osjećao nikakve bolove na mjestima gdje su premoštene oboljele vene.

Dok smo se kretali prema izlaznom vratima do prijemne ambulante, doktor mi je sugerirao da doma na svakih pola sata, ili sat, činim lagane šetnje u stanu te da se, u slučaju bilo kakvih komplikacija, javim telefonom i opišem uočene promjene. Kontrolu je zakazao za dva dana. Medicinskoj sestri je rekao da mi izda račun za obavljenu liječničku intervenciju i da, ako nemam cijeli iznos za operativni zahvat, raspodijeli plaćanje na više rata. Kad mi je sestra obračunala troškove operacije, ispostavilo se da su tri mjesečne rate – svaka u visini polovice moje mirovine dovoljne za pokriće ukupnog troška moga jednosatnog liječenja.

U hodniku privatne poliklinike za krvne žile dočekao me sin, koji je nestrpljivo hodao tamo–amo, jer se moje liječenje odužilo. On, zapravo, nije ni znao kakvim sam sve medicinskim postupcima bio izložen da bih olakšao zdravstvene tegobe i produžio vlastiti život.

Medicina je na sreću toliko napredovala da se, uz novčanu naknadu, mogu brzo i efikasno riješiti zdravstveni problemi za koje je prije tridesetak godina trebalo čekati po nekoliko mjeseci da bi se došlo na red u državnim bolnicama. Ne kaže se bez razloga da je država brza kad uzima, a kao puž spora kad nešto od sebe daje.

FAIZ SOFTIĆ

SESTRE

Padala je noć, one su mahale svojim bijelim rukama. Brujali topovi, one šaptale. Sjekači prolazili ulicom, one strepjele. Bilo ih je sedam, bile su visoke. Između njih, na mjestu gdje je nekada stajala njihova majka, gnijezdili su se gušteri. Ptice su slijetale na njih i klatile se na vjetru. Ljeti su se prikradala djeca i gulila im zaperutalu kožu. Oni što boluju od bubrega, dolazili su s proljećem, zasijecali im prste i pod rane postavljali sudove. Pili su njihovu krv i hvali li se da im je bolje. Više ih nije probadalo u krstima i nadolazila im je snaga. Bilo ih je sedam, bile su sestre, i sve kao jedna.

Halil ih je ogradio smrčevim tarabama i sada su bile kao u gnijezdu. Dolazila su djeca, preskakala ogradu, a Halil ih psovao. Nastupila je zima, stud i drhtanje. Kada utihnu topovi čuje se njihov šapat. Po njihovim rukama i dalje su slijetale ozeble ptice i neveselim očima gledale Baščaršiju. Onda su došli sjekači sa sjekurama, pilama i konopcima. Prvo su posjekli javorove. Zatim su, uz krhak jauk, tamo u susjedstu, pokraj svojih kratkih panjeva, stale se opružati lipe. Pucali su topovi, odgovarale im sjekire, a one strecale. Lakomim očima počeli su ih zagledati sjekači. Ispucalim rukama jedan od njih uhvati za ogradu. Preskočio je u gnijezdo i stao ih mjerkati. Dugo ih je gledao ne usuđujući se da počne, a onda je naišao Halil.
– Prvo mene, pa njih. I mene i još mnoge one su vratile iz groba. Sjekač je pljunuo i otišao. Pala je noć. Halil je krenuo u smjenu. One su ga ispraćale mašući bijelim rukama. Ponovo se pojavio sjekač. Prvo ih je dobro opipao, kao kad se miluje nevjesta, a onda zamahnuo sjekirom. Ona se duboko zabadala u bedra. Na sve strane letjeli su kosi zalogaji kao komadi kostiju. Nije im bilo spasa. Jedna za drugom ljubile su pomrzlu zemlju, opružajući se i preplićući svoje bujne kose. Halil se vratio rano. Našao je pomrzlu zemlju i u njoj sedam bijelih panjeva. Sa njih su one, sve do sinoć, mahale i liječile čarobnom vodicom. Jak bol osjeti Halil u krstima. Jedva je isčekao prag. Ovako ga je još jednom davno probadalo. Zamoli Mirzetu da mu napravi dosta čaja.
– Od breze? – upita ona.

Halil slegnu ramenima. Gore, na brdu, ima još jedna. I ona zna za nju, ali je daleko. Navrh brda Ablakovine. Valja se popeti. Prvo na vis, a onda i na nju. Grane su tanke, a Mirzeta u godinama. Blizu su i rovovi.
S dugim, starim kaputom koji je, ponekad, Halil nosio na položaj, i torbom u rukama, ona je već grabila uz put. Ispod Muharemove prodavnice srete dvojicu boraca. Bili su pospani. Klecala su im koljena. Vraćali su se iz smjene sa Curinih njiva. Ona prođe Alinu česmu, provuče seu rezeorvara i zaklonom dođe do brijega. Visoko iznad njene glave, fijukali su kuršumi.

I gore je čekao bijeli panj, oko njega razbacane grane i sjekač. Bio je

crn kao gavran. Ruke nezgrapne, izukrštane žilama, a na krajevima brkova visio je mraz. U džakove je trpao cjepke i odvajao ustranu. Mirzetu je tek ispod oka pogledao.

Starica nalomi omladaka i vrati se Halilu. Svunoć je nalijevao čaj i uz krsta privijao cigle. Kuća je mirisala na brezu i pečenu zemlju.

Sutradan, ništa ga nije boljelo. Ležao je na krevetu, pred Bogom, kao breza pred sjekačem.

– Pa juče je bio zdrav – čudilesu se komšije, a Mirzeta je mislila da su, eto, i breze juče bile na nogama, a danas ih nema. Između bijelih panjeva, našli su slobodno mjesto i iskopali mezar. Jednu od onih sedam breza, sjekač je ispilio za tabut.

Cijelu noć, poslije dženaze, padao je snijeg. Jutro je osvanulo bijelo kao mejt. Ništa se na zemlji više nije crnilo, sem taze iskopanih mezara. Odlijegali su topovi i sjekire. I po neki vrisak.

Faiz Softić je rođen 10. januara 1958. godine u Vrbama kod Bijelog Polja na sjeveru Crne Gore (Sandžak). Školovao se u rodnom kraju, Mostaru i Sarajevu.

Piše za razne listove i časopise. Prevođen je i nagrađivan. Zastupljen u školskom programu BiH, Kosova i Sandžaka. Svaka njegova knjiga bila je u najužem izboru za knjigu godine u Bosni i Hercegovini u godinama njihovog izdanja.

Bosanski rat ga zatiče u Sarajevu gdje ostaje do kraja da brani grad i zapisuje.

Godine 1995., za ženom i djecom, dolazi u Luksemburg gdje nastavlja sa književnim radom. Tu je i napisao roman «Pod Kun planinom», zasnovan na autentičnom događaju iz svog zavičaja, koji je doživio više izdanja, filmski scenarij i prevod na francuski jezik.

Glavni je i odgovorni urednik revije „Bihor“ koja izlazi u Luksemburgu na bosanskom i francuskom jeziku.

O njegovom književnom radu pisali su mnogi kritičari i esejisti iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Luksemburga… Napisao je tri romana, tri knjige poezije, tri knjige pripovijedaka. Neka njegove knjige doživjele su i po četiri izdanja. Živi i piše na relaciji Luksemburg – Bosna i Hercegovina - Crna Gora.

РАНКО ПАВЛОВИЋ

ЖЕРАВИЦА

1.

Таблета је стајала у грлу као грана закачена о грм на обали набујале ријеке. Ни горе, ни доље, узалудни су гутљаји воде, пролазе крај ње као мутни брзаци, сву снагу троше на клокотање, а таблета пркосно стоји тамо гдје се зауставила закачивши се за некакав израштај на унутрашњости опрљеног ждријела.

Ватра у таласима осваја дио по дио тијела. Прво се разбуктава у грудима, затим се пење у главу и жари унутрашњи дио чеоне кости, расплињује се по лобањи, силази низ врат и кичму, кроз руке и ноге допире до јагодица прстију, гори под ноктима, хоће да их почупа. Под кожом врата, пазуха и испод кољена букти жеравица. Из очију пламињају ватрени језици и пријете да захвате трепавице, обрве и косу из чијих се праменова циједи зној и натапа цијело лице.

Стишћем зубе и гутам камен који расте у грлу, а грло се све више стеже, тешко пропушта ваздух, па ми, при напињању да усркнем макар гутљајчић кисеоника, из мутног погледа, пред којим све у соби подрхтава и руши се без икаквог шума и лома, избијају рojеви ускомешаних звјездица. Оне, те сићушне варнице, падају свуда око мене и само чекам када ће букнути пламен из тепиха и лизнути прозорске завјесе и намјештај.

До прије сат или два, не могу тачно да одредим јер сам изгубио осјећај за протицање времена, сједио сам у фотељи и листао новине. Нисам их читао, чак ни фотографије нисам гледао, него сам само превртао листове по неколико пута. У посљедње вријеме све чешће тако прелиставам новине, не читам их, чак и не завирујем у њих, као да се плашим сабласти која би отуд могла искочити, космата и буљоока. Неког или нешто сам чекао, а не сјећам се кога или шта. Сваки час пружао сам руку према телефону, тога се добро сјећам, не знам да ли с намјером да некога зовем или сам очекивао да ми се неко јави. Упадне тако понекад човјек у нешто што би се могло назвати међупростором или међувременом, можда и неком расјелином између временских епоха, предосјећа да нешто мора чинити, а не зна шта, па силно пожели да има у руци огледало и да провјери је ли то заиста он или се у његово тијело уселио неко сасвим други, чије намјере и жеље не може ни да наслути. Кад себе не познајеш, онда ти је непознат и цијели свијет; кад хоћеш свијет да одгонеташ, онда заправо покушаваш да проникнеш у тајне сопства. Јесам ли то негдје чуо или прочитао? Знам да је једном један мој пријатељ рекао да је лакше продријети у беспућа прашуме Перућице него само вирнути у властиту душу.

Ватра гризе утробу и уз једњак и душник успиње се до грла, ваљда

ће растопити ону таблету која никако да сиђе у гротло вулкана који разлива усијану лаву по желуцу. С напором устајем, прилазим прозору и приљубљујем чело уз хладно, замагљено стакло. Напољу ројеви пахуљица у таласима запљускују све пред собом, мијењајући облике дрвећа и грмова ружа у дворишту, а из мојих очију, кроз капљице зноја, међу њих се усијецају варнице које гасну у додиру с густом бјелином што се шири и према небу и према земљи, и у дубину и у ширину, пријетећи да за сва времена избрише све друге боје на које је људско око навикло. Докле поглед може да продре кроз оно што није ни тама ни бјелина, све је нека прозирна маса коју називамо четвртим агрегарним стањем, или плазма која ће, ако снијег настави да пада, све што смо видјели на земљи преселити у памћење.

Снијег је почео да пада око поднева, баш када сам по дворишту склањао алатке и све што је требало заштитити кровом или надстрешицом пред најездом зиме која се осјећала у сваком удаху реског, сувог ваздуха, смрзнутог у невидљиве иглице које, прије него што се растопе, боцкају плућа као да се у њих преселио мравињак. У кућу сам ушао када се бијела скрамица већ била ухватила по свему што ме окруживало и полако се пресељавала у поглед, засљепљујући га. Из кухиње није допирао мирис ручка, а Радмила је лежала у спаваћој соби, што ми је било чудно, али нисам, ни сам не знам зашто, на то обраћао пажњу. Никада до сада у ово доба дана кућа није била без оних пријатних мириса јела што напросто маме у трпезарију.

Одједном сам осјетио неку необјашњиву слабост и скљокао се у фотељу крај сточића на коме су стајале јучерашње или прекјучерашње новине. Са насловне странице посматрало ме је смркнуто лице човјека чије очи нису уливале нимало повјерења, а на основу наслова који је лелујао преда мном и чији смисао нисам могао да појмим мада су ми ријечи биле јасне, наслућивао сам да би баш он, тај човјек чије је лице одисало празнином, требало да ме води тамо гдје би ми сутра било боље него што ми је данас овдје.

Утонуо сам у сан или бунило, између та два стања духа нисам могао уочити разлику. Угризи зноја у очима вратили су ме у замрачен дневни боравак, устао сам и на нечијим туђим ногама, своје нисам осјећао, отетурао до прекидача и упалио свјетло. Грување чекића по наковњу у дубини главе натјерало ме да потражим таблете против болова. Вратио сам се у фотељу и опет узео новине. Листао сам их налазећи у томе некакво олакшање, а онда, када је ватра запријетила да из мозга избије кроз тјеме, пришао прозору.

– Вооодеее...

Радмилин глас долазио је из недосежне дубине или са неспознајних висина. Био је крт као леденица, ломио се, мрвио, расипао у зрнца која су се међусобно сударала, звецкала, а затим губила једно у другом, ударала о неке далеке обале и утапала се у тишину.

Дуго су од њега подрхтавали зидови собе.

– Водеее!

Сада је тај глас игличаст, забада ми се у уши, лице, чело, нос, увлачи се под кошуљу и боцка ме по грудима. Нествaран је, врео као први гутљај чаја, носи у себи тајновитост широких космичких пространстава. Не припада овом свијету.

Урањам поглед у блиједо тијесто ноћи.

Пахуљице се сплићу и згушњавају у крпу кроз коју је мајка негда циједила тек помужено млијеко чији мирис се сада свуда око мене шири и освјежава загушљивост собе. Одједном, баш тамо куда се усправља мој зажарен поглед, отвара се бљедуњав тунел кроз разријеђену млијечну таму и одозго ми се осмјехује пуначко лице Мјесеца. Шеретски насмијано, слично сребрном штиту средњовјековног племића, какав сам видио у Народном музеју у нашем граду када сам писао репортажу о задужбинама Немањића у овом крају. На Мјесецу, на том сребрнастом штиту, стоји Радмила и маше марамом у десној руци. И она осмијехнута као ведро раздање, задијева мараму за појас, склапа шаке у прегршт, захвата мјесечину и умива се. Лице јој озарује некакав неземаљски, мени непознат сјај. Онда из прегршти пије мјесечину, полако, у малим гутљајима, као што испија кафу под виновом лозом пред нашом кућом када у поподневним сатима одгурнемо на тренутак послове устрану, да бисмо предахнули.

Сада када пије мјесечину и у њој се купа, можда би моја Радмила могла да нам роди кћерку или сина, разблажује ненадано искрсла мисао врелину под мојим челом. Боље кћеркицу, придружује се првој друга мисао. Обоје смо већ претурили подоста годна, ја шездесету, она педесету, требаће неко да брине о нама, а кћерке су у томе боље од синова.

Зар у тим годинама жене могу да рађају?

Питање, оштро као змијски псик, извило се из ноћи која притишће прозор подбочен мојим челом, врелијим од жарача коме је отац приносио коцке шећера чије су растопљене капи у смеђе бојиле ракију у шољи за чај падајући у њу.

Могу ако се купају у мјесечини!

Сигуран сам у својој тврдњу, па ми и глас такав, одсјечан, звонак, попут цилика косе по којој је отац ударао клепцем.

Радмила узима мараму иза појаса и маше ми с Мјесеца.

Кад толико желиш, родићу нам кћерку, каже.

Добра је моја Радмила. Била је осамнаестогодишњи дјевојчурак када сам је први пут видио у хали за паковање готових производа. Ситна. Глава тек нешто већа од стиснуте ковачке десне шаке, тијело као у сјенице кад стане крај голуба, груди минијатурне, али испод танке памучне мајице боје сувог кестеновог листа изазовно округле и уздигнуте. Само очи крупне, као два позамашна облутка која је ријека вијековима глачала. И дубоке, толико дубоке да би се у њима несмотрен знатижељник лако утопио ако се не би чврсто држао за

дуге трепавице. Укрстили су нам се тада погледи, сијевнула је муња која је могла запалити огромне картонске кутије у које је она стављала мање кутије, раније напуњене завртњима који ће ко зна гдје и шта спајати. Брзо сам изишао из просторије у којој су, поред Радмиле, још три дјевојке паковале готове производе. Није приличило Вероставу Ракити, двадесетосмогодишњем доскорашњем наставнику историје у Основној школи *Први мај*, а сада уреднику фабричког листа *Глас радника* у предузећу *Будућност*, да заводљивим погледом збуњује младу радницу.

– Вооодеее!

Истина је, дакле, да је Мјесец безводан. Леден камен, прашина, беживотна маса која није у стању ни да привуче наша тијела. Да није тако, зар би Радмила чак одозго дозивала и молила да јој дотурим чашу воде? Једноставно би се сагнула, из неког потока у прегршт захватила гутљај пјенушавог брзака, као што захвата мјесечину, и утолила жеђ. Она је увијек била разумна, врло добро је знала шта се може а шта не може, па ме чуди откуд јој сад сулуда помисао да бих ја могао кроз сњежне сметове доћи до бунара и шта мисли како бих се попео до ње кроз смрзнуту мјесечину! Као они луди Ћопићеви дједови који с грабљама у рукама јуришају уз брдо не би ли се макар за корак приближили веселом ноћобдији и шерету који са својих недостижних висина јасно види ко кога доље по креветима, шљивицима и пластовима сијена љуби и обљубљује оптужујући за своје гријехове мјесечину чијем се зову и изазову не може одољети? Ниси ли неправедан према Мјесецу?

Глас није стваран, није људски, али је сасвим разумљив. Пригушен је као да долази из пећине.

Јеси ли се икад запитао није ли оно што си давно у директном телевизијском преносу гледао како човјек из космичке летјелице силази на површину Мјесеца само велика обмана? Трик снимљен у неком земаљском филмском студију?

Аха! Ухватио сам те! То је твој глас, долази из твојих невидљивих уста.

Говорим то снијегу који ће ускоро досегнути до прозорске даске. Исти је као онај брбљиви беспослењак Лазо Пророковић звани Пророк, који свима говори да је носач на жељезничкој станици, а поваздан сједи у кафани *Оштрељ*, удаљеној од станице петнаестак минута брзог хода, гдје чита новине, или иде од стола до стола и моли да му неко плати пиће. Он ми је неки дан рекао да је у неким озбиљним новинама прочитао како су Американци сву ту ујдурму с одласком на Мјесец измислили да би напакостили Совјетима. Да су стварно горе били, донијели би камења или од чега је већ сачињена површина тог бекрије, па би до сада моћне свјетске лабораторије откриле од чега је саздан и може ли се на њему живјети. Да горе има живота, или да га може бити, паметовао је Пророк, Амери би одавно тамо послали своје окорјеле криминалце, који се нису домогли Конгреса (ту се Лазо грохотом насмијао), као што су Британци негда лоповима и убицама населили аустралски континент.

Моја Радмила, ено, као споменик ослободиоцу, стоји на Мјесецу. Не поскакује онако као што су амерички космонаути, попут надуваних балона, поскакивали по томе за што смо мислили да је Мјесечева површина. Неправедан сам био, говорим снијегу, само зато што сам вјеровао својим очима и америчкој агенцији НАСА. Нису они, моја Радмила је прва крочила на Мјесец! Вјерујем само да је безводан, јер да није тако, зар би она тражила да јој по оваквом невремену донесем чашу воде? И знам да мјесечина не може утолити жеђ, јер Радмила је захвата пуним прегрштима и непрестано пије, а тражи воде.

Већ дуго Радмила ми предлаже да отворимо неку радњу, да се почнемо бавити приватним послом, да будемо, како данас воле да кажу, мали привредници. Пензија нам је довољна тек за подношљив малограђански живот, а кад бисмо имали какав додатни приход, могли бисмо понекад да путујемо тамо гдје нас је до сада водила само жеља, подстакнута фотографијама са туристичих проспеката. Она би могла већ овог часа – одједном ми искрсну та мисао и почех грохотом да се смијем – да отвори малу међупланетарну продавницу мјесечине. Наиђе космички брод, космонаут кроз прозор пружи новчаницу... да, како би се звала та интерконтинентална валута... рецимо новчаницу од пет сиријуса, и Радмила му дохвати балон од прозирне пластике напуњен мјесечином којом ће се он у броду умивати. Све више ми се почела свиђати та замисао. Гледао сам на бензинским станицама крај ауто-путева рекламу: *кафа за понијети*. Радмила би могла ћирилицом – баш је брига хоће ли космонаути знати да читају! – да испише: *мјесечина за понијети*!

С крошње неког стабла у дворишту вјетар стреса дебеле наслаге снијега, пред тутњавом подрхтавају прозорска стакла, и све то прекида моје мисли. У десном углу дворишта, тамо гдје је тама надвладала бјелину снијега, велика гомила букових трупаца. (Каква би се помоћу њих могла извести балван-револуција! Смијем се као блесав.) Доље на земљи, гдје се не виде, вјероватно их је седам-осам, па се гомила сужава у сваком слоју за по један трупац, да би на самом врху, под сњежном гривом, самовао један, ужљебљен између два мртва букова тијела под собом.

Ко је и када истоварио трупце тамо гдје их никада није било?

Питање се наднесе над руменкаст пламичак, над жишку жеравице, углављену између два трупца на земљи, доље гдје ни поглед не може да допре кроз наслаге снијега. Како је онда могуће да видим ту жеравицу, ту ватру која се разбуктала давно и запретана тињала све до ове вечери под покривачем пригушеног памћења?

Откуд Пирго Крезуби у снијегу? Ено га, из смета под јабуком шареником кесери се и плази језик, застрашујуће зјапи празнина на мјесту гдје су некад била она његова два лопатичаста предња зуба. Лице као препеличије јаје, осуто пјегама. Очи, двије жишке из којих исијава злоба. Није ми у мисли долазио неколико деценија, па му не могу одредити старосну доб; негдје је између дерана који се, на врху

стабла, најео трешања, па сада ломи родне гране, само зато да не остане другима, и човјека који би у том смету могао за унуке правити Сњешка.

– Само гутљај, да сквасим грло.

Радмилин астрални глас долази из дубине оловног неба, пригушен облацима пуним великих пахуљица. Тунелом кроз који је мој поглед допирао до Мјесеца сударају се балвани, одбјегли са сликарских платана Милића од Мачве, а затим га испуњава тама. Радмилу више не видим. Можда се преселила на неку звијезду изван мог видокруга? Можда тамо продаје своју *мјесечину за понијети*? Волио бих да заради довољно да можемо, када се врати, да одемо мјесец дана у Боку которску и да разгледамо све оне градове чије су грађевине питорескношћу с фотографија распаљивале њену машту. Кроз дневни боравак клокоће поточић, као онај што је некад вијугао кроз ресторан хотела *Ружа* у Мостару, његов жубор уљуљкује у сан. Да није отишла на Мјесец, Радмила је овдје, сједећи у фотељи и не устајући, могла да се напије воде. Онако како смо чинили на излетима по шумама око града, најчешће на Шибовима или негдје изнад обала Сутурлије. Вољели смо те излете. Радмила испече погачу, пиле и колаче, ја купим кобасице и паштете, упртимо ранчеве, она мањи и лакши, са пешкирима, мајицама за преобуку кад се презнојимо и танким ћебетом, ја већи и тежи, с припремљеном храном и неколико јабука, па уз брда, у што дубљу шуму, гдје ћемо бити сами. Воде нисмо носили, јер куд год смо ишли наилазили смо на изворе и бистре поточиће. Налазили смо и гљиве које се једу пријесне, повеће, тањирасте, мајка их је звала сирокриж. Радмила је вољела да под сувим лишћем тражи буков жир и да га једе, као што се једу очишћени љешници. И мени је понеку језгру с укусом пријатне горчине убацивала у уста и смијала се мом намрштеном лицу када бих жир почео да ршћем. *Овим је мој отац хранио свиње*, говорио сам и томе смо се дуго смијали.

Када се заморимо шетњом, сједали смо крај каквог поточића и на чисте кухињске крпе које је Радмила увијек носила стављали храну и сладили се изобиљем. Послије смо се завлачили у шибље, на какву малу зараван простирали ћебе, скидали се до гола, ја бих тада дуго миловао њене мајушне груди, па би она под стражњицу подметала свој ранац с одјећом и дуго сам у њеној утроби тражио оне зачепљене канале кроз које би некако продрло моје сјеме до њене жеље да роди кћерку и моје да синчићев плач раздрма закутке тишине по нашој кући.

Радмилу је мајка савјетовала да нешто подмеће под задњицу ако жели да затрудни. Била је њена мајка снажна жена, стално у покрету и увијек насмијана. Радмилин отац погинуо је под буквом коју је сјекао двије године послије њеног рођења, а мајка јој се није више удавала. Онако снажна, обављала је све мушке послове у домаћинству које су чиниле само она и слабашна јој кћерка која се запослила у Фабрици завртања *Будућност* чим је постала пунољетна и одселила се у

град. Снага је и у смрт одвела њену мајку, покосио је срчани удар у четрдесет и некој, док је у амбар носила вреће овршене пшенице.

– У хитну... Вози ме...

Чинило се да Радмилин глас долази из спаваће собе, а добро сам знао да је с Мјесеца отишла на неку другу звијезду. Она и припада звијездама, њихов притуђени сјај носи у очима. Чак и кад је нерасположена или тужна, на њеном лицу свјетлуцају двије жишке. Створитељ је желио да буде смјерна монахиња, јер да није тако, подарио би јој пород. У ствари, можда то и није до Створитеља. У паковаоници готових производа нема гријања, неколико радијатора размјештено је у далеке углове простране хале, врата су готово увијек отворена, па је, радећи у таквим условома, како је рекао љекар, прехладила јајнике, студен је сасвим сузила јајоводе кроз које не може да се провуче њена жарка жеља до моје жеље да зачујемо тај дјечји плач у кући у којој смо једну собу намијенили кћерки или сину. Неко вријеме размишљали смо да усвојимо дијете, али кад смо дошли у неке позније године, у којима је теже прилагођавати се и навикавати на нешто ново, одлучили смо да кад сасвим остаримо нађемо неку здраву жену у средњим годинама да живи с нама и да нам помаже, а ми да јој за те услуге оставимо кућу и остало што имамо, јер ионако би послије нас све припало држави за коју не знамо ни шта је, ни каква је, ако ћемо право – ни чија је, вјероватно припада само онима који владају њоме.

2.

Притишћем чело уз прозорско стакло и примјећујем како се под трупцима, у снијегу, појачава свјетлост оне жишке коју сам малочас уочио. Почиње да се врти, поскакује и уобличава у нешто округласто, заправо овално, крушколико.

Па то је... то је Лидијина минђуша!

Свој глас не чујем, можда га нисам ни испустио кроз стиснуте зубе, али осјећам да одјек протреса стакларију у витрини уз супротни зид и да стреса паучину из углова дневног боравка. Снијег се губи у мрежи пауковог умијећа, гомила трупаца није више у мом дворишту него је на стоваришту крај Пилане у Теслићу, близу теретне жељезничке станице Прометна. Јуни је, сунце истражује колику врелину може да издржи моје до коже ошишано тјеме, зној ми се слива у очи. Верем се уз трупце и ево ме крај Лидије.

– Откуд ти на мјесту на коме најчешће видим Пиргу Крезубог?

– Пошла у школу раније, видјела тебе да долазиш, па сјела да те сачекам.

Сунце престаје да ми пржи главу, ушло ми у груди, па их грије изнутра. Не сањам, сигуран сам да сједим на трупцима, да је Лидија крај мене и да је управо рекла то што сам чуо. До сада сам ја узалуд кретао раније у школу, застајкивао на стазама којима сам мислио да ће наићи, али она би увијек ишла неким другим путем, или би скренула на другу страну када би ме видјела. А сад сјела да ме

сачека! Привила хаљину уз ноге, придржава је рукама приљубљеним уз цјеванице. Сагла се, савила леђа, брадом готово дотиче кољена. Гледа преко гомила трупаца у даљину, као да ничег другог нема на овом свијету у коме бих волио да смо само нас двоје, да припадамо једно другом, и да никог и ничег другог нема што би одвлачило њену или моју пажњу. На ресици њеног лијевог, мени окренутог ува, свјетлуца златна минђуша.

– Јуче ми био рођендан, навршила дванаест. Поклонила ми тетка – каже.

– Лијепа је – шапћем и скупљам храброст да додам оно што одавно желим да јој кажем. – Као и ти – дрхти ми глас.

– Је ли? – враголасто по трупцима поскакују те њене кратке рјечце, ситније од зрна проса. Глас јој није равнодушан, мада се труди да тако изгледа.

Хоћу нешто да кажем али ријечи, још неуобличене у мисао, заглавиле се у грлу. Тијесно им, гуше се и гуше мене, али не излазе. Ријечи неће из грла, али зато хоће моја десна рука. Не размишљајући, полако је подижем и часак касније осјећам како ми палац и кажипрст прљи ресица њеног ува. Ватру у прстима потискује хладноћа златне минђуше. И одједном, у мојој руци нема више ничега.

– Јао! Теткин поклон... Убиће ме мама.

Не усуђујем се да погледам Лидијино лице. Поглед ми се провлачи између трупаца и доље, у свелој трави, видим жишку која пламти пригушеним сјајем.

– Ја ћу је некако...

Лидија не слуша, трчи према школи, у стопу је прати њен плач. Тражим какав прут, летвицу, било шта чиме бих могао дохватити минђушу и изгурати је испод трупаца. У близини ничег сличног. Лијежем на земљу, завлачим руку, гурам је што даље могу, али златна жишка остаје далеко од мојих испружених прстију. Журим у школу да не закасним. Крај је школске године, не би ваљало да добијем још један неоправдан изостанак, доста их се накупило у посљедњих девет мјесеци. По завршетку наставе вратио сам се до гомиле трупаца на којој смо сједили, сагињао сам се, опет лијегао на земљу, вирио са свих страна, али златне жишке на мјесту на које је пала више није било.

Сигурно је узео Пирго Крезуби. Увијек прати Лидију, као кученце газдарицу, па кад смо нас двоје отишли...

Наредних дана избјегавао сам сусрете с Лидијом. Знам да је она крива што није добро закачила минђушу, али који је враг мене тјерао да руку пружам према њеном уву? Школска година завршила се за неколио дана и Лидија се с родитељима одселила у Добој. Касније сам чуо да се по завршетку основне уписала у медицинску школу и више ништа о њој нисам знао. Остали су у мени само неизбрисив осјећај кривице и чудесна топлина која ми и сад понекад запали палац и кажипрст десне руке.

– У хитну... Гуши ме... Кључеве сам данас оставила у брави *заставе*...

Проклете халуцинације! Докле ће демонске силе Радмилиним гласом дрмати овом кућом док она љешкари на некој далекој звијезди и купа се у њеној свјетлости?

Кроз прозорско стакло поглед упирем према углу дворишта. Тамо више нема оне жишке! Нема ни трупаца! Само нетакнут цјелац.

У Теслић! Одмах морам у Теслић!

Мој глас начас надјачава Радмилино стењање, али оно већ у сљедећем тренутко постаје гласније:

– Умријећу! Одох у кола, а ти пожури!

У Велика или Мала? Кад си већ на звјезданим стазама, можеш да бираш. Ко зна каквих све кола има по Кумовој слами!

Хоћу то да кажем, али више ми се не да да разговарам са демонима.

Камена таблета у грлу почиње да се отапа. Лакше дишем. Облачим дебелу јакну са капуљачом и обувам чизме. Ево ме већ на дворишту. *Застава* је затрпана снијегом. Цјелац је угажен само око задњих лијевих врата. Коме ли је било до тога да у зимској ноћи долази до мог аутомобила? Рукавом скидам снијег са предњих, задњих и бочних стакала. Нису окована ледом! Врата се лако отварају, нису замрзнута. Улазим у ауто. Кључеви су у брави, каки је рекла Радмила, добро је што их није са собом понијела на Мјесец. Шта бих сада да је то учинила?

У Теслић! вичем и укључујем мотор.

Улица личи мирној вијугавој ријеци, која се кад стигне у равницу распојаса и податно обгрли обале, нудећи се трстици, шибљу и јошју. На њеној површини тиска се мноштво сићушних млијечних мјехурића. Аутомобил клизи као да не дотиче тле, слично чамцу који просијеца трстику оковану жабокречином по мирној површини мочваре. Ова ноћ је, изгледа, све позатварала у куће, нигдје трага других аутомобила, нигдје ниједног пролазника, нигдје ни пса луталице. Овако је, ваљда, изгледао први дан по настанку свијета, само што тада није било вишеспратница које сада крију брда са десне стране и ријеку чији хук допире с лијеве стране улице.

Да ли сам затворио улазна врата када сам излазио из куће? Ако нисам, кућа ће се расхладити и Радмила ће се смрзнути када се врати с Мјесеца. Она је зимогрижљива, накупила се хладноће у оној паковаоници, увукла јој се у јајовод и кости, па никако отуд да изиђе, ни јулско сунце не може је истјерати из костију. Судећи по томе како се с уживањем пљускала прегрштима мјесечине, изгледа да горе није хладно. Мислим да сам закључао улазна врата и кључ оставио под отирач, као што увијек чиним када излазим а Радмила није у кући. Никада себи нисам успио објаснити зашто кључ остављамо под отирач кад знамо да ће га могући провалник баш ту прво потражити. Тешко ћу јој објаснити зашто сам изненада отишао, а још теже зашто ми је важна та минђуша и ко је Лидија. Уосталом, ако се буде бунила што сам усред ноћи напустио кућу и по дубоком снијегу кренуо у Теслић, питаћу је зашто је она, не говорећи ми ништа, отишла много

даље, чак на Мјесец, мада ме увијек обавијести куда иде, па и када хоће да скокне до самопослуге, удаљене двадесетак корака од куће. *Застава* кашљуца и поскакује, као да је захватају сњежни таласи, тек покаткад осјетим како точкови дотакну тврдо тле. Возим даље, не обраћајући пажњу на то. Лијево остаје гробље, велики град мртвих под снијегом. Рат и његове посљедице стално га проширују, тако да је неколико барака сада опкољено гробовима и у њима се убоги станари навикавају на загробни живот. Мртви не хају за снијег који без престанка пада. Они су под земљом, на сигурном, и њих више није брига шта притишће земљу, воде ли се горе ратови, бјесне ли пожари, коси ли људе и све живо куга која се прометнула у неку другу заразну болест. Спокојно чекају час васкрснућа. Још кад би градске или црквене власти на десној обали ријеке направиле бетонски подзид, не би страховали да ће неки подивљали талас подрити гробље и њихове кости понијети према тајанственомм ушћу у даљини.

Полако возим друмом којим су некада пролазили трговачки каравани носећи товаре соли с Јадрана или товаре вуне према приморским мјестима. Таблета у грлу сасвим се отопила и лакше дишем. Чак осјећам и глад и узалуд по полицама и претинцима око волана претурам не бих ли нашао какву јабуку, врећицу с бомбонама или било шта друго.

Послије двије оштре кривине долазим на дјелић нешто равнијег пута кроз насеље Ада. На десној страни под снијегом видим три новоизграђене стамбене зграде за породице погинулих бораца и ратних војних инвалида. У оној средњој станује мој саборац Брко, како смо га сви у јединици звали због густих црних бркова којима је крио крезуба уста. Имао је горњу зубну протезу, али се на њу није могао навикнути, па је носио у џепу и стављао само у ријетким приликама, када се *требало показати*. У рату је остао без лијеве ноге испод кољена. Срео сам га неки дан и питао како је.

– Не знам шта бих ти рекао – одговорио је. – Ти си ми причао како је неки писац написао дјело с насловом *Рат је био бољи*. Да знаш, наслов му вриједи добре књиге. Можда је и наш рат био бољи од овог мира. Ето, дао сам све, чак и ногу, а добио сам само стан, могло би се рећи изван града, на ледини. Пензијица недовољна ни за бензин, јер за сваку ситницу ваља у град, тамо су и клинике, жени и мени све потребније, а што преостане, оде за лијекове. Доктори кажу да су бољи они што се купују од оних што се бесплатно добијају на рецепте. Кћерка ми завршила економију, син право, обоје без посла, а женино предузеће отишло под стечај прије десет година, отпремнину потрошли за неколико мјесеци, нови посао нигдје није могла добити, па тако дочекала пензију која би једва дотекла за фризерку када би јој одлазила. А ови, што сједе по скупштинама... ма шта да ти причам кад и сам све знаш!

И мој *ратни*, рекавши то, пљуцну, извади из џепа кесу резаног херцеговачког дувана и поче да мота цигарету.

– Јефтиније је од куповних, а од пушења никако да се одвикнем.

Рече то и нестаде у облачићу дима.

Пролазим надвожњаком изнад пруге којом су некада тутњали брзи и пословни возови из Европе према Јадрану, а сада тек понеки теретни тужно јаукне и два-три пута дневно прођу два вагона путничког воза који из околних села вози ђаке и раднике, ако радника који у град долазе на посао још уопште има. Пропала једна држава, пропала и њена жељезница. Држава засметала великим силама на путу освајања и потчињавања цијелог свијета, па је раздробили и разграбили, као гладна чељад погачу које се дочепају послије неколико дана гладовања, а жељезница без државе не може, државице су јој мале да се по њима размахне и пружи своје гвоздене артерије.

Већ сам у Врбањи, негдашњем селу, а сада градском насељу. Ту су се, као ријетко гдје, на истом мјесту у загрљају нашли партизани и четници. Главна улица одавно носи име четничког команданта који се пуне четири и по деценије смио спомињати само уз назнаку да је био народни непријатељ и сарадник окупатора у Другом свјетском рату, а када су се комунисти повукли у закутке историје и другима препустили да тумаче судбинска збивања, он је постао неко ко је свој народ бранио од уништења. Недалеко од улице која носи његово име, налазе се улице Првог пролетерског батаљона и Четвртог партизанског одреда које величају четницима супротстављене партизанске борце за слободу. Пролазећи крај обновљене џамије у центру насеља, порушене у прошлом рату до темеља, остало само усправно минаре, усмјерено као ракета ка небу што сије само неправде, осјећајући како ми се тијело кочи од хладноће док истовремено горим изнутра, питам се: ко смо ми заправо, да ли ће ико икада сагледати све наше заблуде и написати историју која ће свима бити по мјери, нарочито истини која у нашем поимању ствари често мијења своја лица?

Пут кривудав, сњежна ријека меандрира.

Пролазим испод надвожњака, сада је пруга изнад мене, а као да нема ни пруге, ни пута, ни мене. Ничег и никог нема, све се завукло под дебели покривач, ушушкало хладноћом, па свему, и живом и неживом, некако топло под тим леденим јорганом, само ја уморан веслам бијелом ријеком, држећи се матице, пазећи да ме који талас не одбаци са главног тока.

Самоћа тежа од сњежног покривача. Своји смо, мрве ми се мисли у сасуте леденице, само кад смо сами са собом, када припадамо једино себи и никоме другом, можда само некој вишој природној сили што управља нашим животима, јер свако има најмање два живота, онај што је само његов и онај што га са другима дијели, којим покушава да се представи другачијим него што јест.

Ја сам сада câм са собом. Занемарујем све око себе, аутомобил у коме се возим, цесту коју не видим и за коју не знам постоји ли, снијег који не престаје нити се може наслутити хоће ли престати да

пада, чак и ту загонетну вишу силу која управља свим догађајима, заправо ковитлацем у коме се вртим као чигра. Сâм сам и разговарам сâм са собом:

Ко си ти?

Вослав Ракита.

Знам то, него ко си онако, као биће које тражи своје мјесто у овом свијету за које ћеш бити сигуран да је само твоје и да га нико други не може заузети? Не мора бити велико, тек толико да се на њему можеш склупчати и оградити мислима, као јеж бодљама.

Много питаш, а питања су ти мудра и захтијевају и такве одговоре.

Најједноставнијим ријечима кажи ми ко си.

Знао сам ко сам био, а ко сам сада, заиста не знам.

Куда си се упутио?

У Теслић, ваљда.

Зашто?

Откуд знам!

(Када ово рекох, сјетих се једне поодавно прочитане репортаже или приче Моме Капора у *Политици* у којој је била и ова пјесмица:

Звоне звона Манасије:

Нотр дам! Нотр дам!

Куда идеш, Танасије?

Откуд знам! Откуд знам!)

Морао би знати куда си се упутио. Покушај да се сјетиш.

Ах, да! Пошао сам да нађем Лидијину минђушу. Под трупцима је, дубоко увучена, тамо на теслићком стоваришту дрвета. Гори као жишка под снијегом.

Зар главу да губиш због једне пишљиве минђуше?

Није пишљива него златна, добијена од тетке за дванаести рођендан. Прогања ме готово пет деценија и сад кад сам је видио, морам да је узмем и вратим Лидији.

А гдје је Лидија?

Не знам.

Ти си сасвим луд! Стављаш главу у торбу да дођеш до минђуше, а не знаш коме ћеш је вратити ако је нађеш.

Наћи ћу је сигурно, а вратићу је Лидији.

Како ћеш је вратити кад не знаш гдје је Лидија?

У мом срцу. Изгледа да отуд није ни излазила, само се све ове године притајила да не засмета Радмли, и ту тихо дише. Пробудиће се кад нађем минђушу.

Размисли мало: удијеваш се у ову ноћ као конац у иглене ушице, зашићеш пут за собом, пред тобом је стоглава бијела ала, жедна крви и гладна људских тијела, а ти кренуо да тражиш минђушу какву за мало новца можеш купити и свакој златари.

Ништа ти не схваташ, тупоглави Вославе! Изишао из мене, па сада паметујеш! Не тражим ја обичну минђушу него ону у којој је изгубљени смисао мог живота.

Чекај мало! По свему што ти се догађало и што си радио, твој

живот је изгледао сасвим смислен.

Тачно је то, али зар човјек нема право и на некакав паралелни живот, само његов, који не дијели с другима. У том паралелном животу, од кога сам стално бјежао, ја сам утамничио Лидију. Кад нађем ону минђушу...

Кажеш да у срцу осјећаш Лидију, али то није она него сјећање на њу.

Наћи ћу је ма гдје да се сакрила.

Радмилу си оставио саму, знаш ли то?

Нисам! Радмила је на Мјесецу. Умива се мјесечином, хоће да нам роди кћерку.

А како би било... Пази!

Онај глас у мени опомиње ме, ја нагло окрећем волан и *застава*, умјесто да удари у стијене крај пута, наставља љуљушкање матицом сњежне ријеке. Равнодушан сам. Шта би се, уосталом, догодило и да сам се забио у камену обалу? Ништа! Сасуо бих се у зрневље леда, попут мојих смушених мисли које смрвљене звецкају по поду аутомобила. Као што ја њих не могу покупити и поново саставити у било какву смислену цјелину, тако ни моје изломљено тијело нико више не би могао уобличити у нешто што би имало људско обличје. Снијег упоран као винска мушица, тјераш је с руба чаше, а она се стално враћа, све док не заврши у вину, одакле је вадиш прстом и бришеш о салвету. Брисачи су престали да раде, пут се не види, само се наслућује куда кривуда запјенушана бијела ријека по којој аутомобил посрће као сув лист бујицом низ њиву послије великог пљуска. Према фаровима самоубилачки јуре милиони мушица усијаних погледа и само чекам кад ће, упркос разуму, да под снијегом запале обале око мене па да букне велики пламен све горе до врхова брда на лијевој страни и да се десно спусти до ријеке Врбање чији се пригушени клокот једва извлачи испод леда и снијега. Не знам гдје сам ни куда возим, остаје ми једино да пратим ту уску изувијану траку за коју мислим да је пут и да кроз високе сметове правим тунеле који се за мном одмах затварају.

Не знам ни гдје се налазим. Осјећам како се аутомобил пење благом узбрдицом и по томе закључујем да сам већ прошао кроз Челинац. Мора да је снијег потргао далеководне жице и да је овај крај остао без струје, јер у цијелом градићу нигдје нисам видио ниједну упаљену сијалицу, ниједан освијетљен прозор.

Када сам био дијете, мој отац је често, пјешачећи по четири сата у једном правцу, или клатећи се у седлу на нашем Путану, коњу који је служио за послове око куће, одлазио у Челинац, да обави неке послове у општинским службама. Тамо је с учитељем Илијом, који је једну годину радио у нашем селу, испијао по коју ракијицу у биртији враћао се најчешће добро расположен. Ако је ишао пјешке, знао је донијети по пуну торбу вргања, рујница и лисичарки које би набрао крај Млинске ријеке и по успутним шумарцима. Мајци би понекад куповао мараму и платна од кога је на старој *сингерици* шила блузе и

сукње, а себи цигарет-папир, кремење и бензин за *фајерцаг*.

Покушавам да се сјетим да ли је отац понекад носио у добро сакривену, у старо шаторско крило умотану и за седло задјевену, ловачку пушку двоцијевку, да би успут устријелио зеца, али су ми мисли нејасне. Уосталом, много тога ми је у овој ноћи нејасно, чак не знам поуздано ни то да ли се у залеђеном аутомобилу возим ја или су на пут кренули моји снови, остављајући мене у оној фотељи крај које, посред собе, жубори поточић. Почињем да се спуштам са брдашца изнад Челинца и на једној од многих кривина нека прилика на којој препознах насмијано црномањасто очево лице шмугну у цјелац не остављајући за собом никакав траг. За њом се изгуби и дјевојчица слична Лидији.

Послије дуже дионице равног пута оштра кривина матицу ријеке којом пловим скреће удесно и ту, са десне стране, видим костуре три једноспратне викендице, направљене толико близу једна другој да се додирују балконима. Због близине ријеке и опасности од поплава свака је подигнута на по четири дебела бетонска стуба, па личе на сојенице које сам на илустрацијама видио у уџбенику историје још када сам ишао у седми разред основне школе и запамтио за сва времена. Од некад лијепих зграда сада су остали само голи зидови по којима нису могли да се ухвате ни наноси снијега. Давно су поскидани кровови и избијени и однесени врата и прозори, остало је само оно што се више ни у шта не може уградити. Викендице су припадале једном високом руководиоцу у вријеме социјалистичке власти, његовом брату и зету, па је народ ово мјесто, гдје је увијек, због оближње баруштине, било много комараца и свако се чудио зашто су баш ту грађене куће за одмор кад се на њима ни прозори нису могли отворити, по презимену руководиоца назвао Ђорем-градом.

Колико је у прошлом рату порушено, запаљено, опљачкано, сравњено са земљом викендица, кућа, ресторана, хотела, фабрика, цркви, џамија, мостова! Све зарађене стране рушиле су одреда и немилице, не питајући се коме то што уништавају припада и ко би од тога могао имати користи када се рат заврши. Рушили смо тек изграђене, често и недовршене куће, једнако као и оне које су градили наши прадједови и које су одавно постале национално културно благо. Скидали смо паркет и ложили тамо гдје су се наше или њихове јединице привремено смјештале, од дрвених ограда правили огњишта и крај ватре на ражњевима пекли отете јагањце и прасиће, минирали смо путеве којима смо пролазили, да нас прогонитељи не могу стићи. Гледајући своје разрушене светиње, с великим жаром обарали смо њихове, као што олује обарају стољетна стабла.

Она двојица у мени опет започињу разговор, упадајући један другоме у ријеч:

Људи су као и даброви, стрпљиви и велики градитељи. Што науме, то направе, себи или другоме, свеједно.

Нимало људи нису слични дабровима, јер даброви никада не поруше оно што изграде. А човјек руши, и своје и туђе, и када треба и кад не треба.

Даброви руше дрвеће, чак и оно које би могло још вијековима да живи.

Они руше да би градили, а човјек руши и не знајући зашто то чини.

С тобом се не може нормално разговарати.

Онда ућути!

И ућутао сам. Ја или он, не знам.

Док улазим у сљедећу кривину, костури викендица хватају се балконима, као људи рукама, и почињу да играју сабласно ноћно коло док их у ковитлацу засипа снијег. Вилинско или демонско коло, то никога у овој ноћи, дубљој од мајчине туге за погинулим сином, не интересује, па ни мене. Могу потреси да руше планине и градове, могу поплаве да носе друмове, пруге и мостове, могу вулкани да бљују ватру по житиштима и неоствареним сновима, могу пожари да бришу са лица земље шуме по планинама и усјеве по долинама, ја се нимало не бринем, јер Радмила је на сигурном, на Мјесецу, а ја у својој конзерви званој *застава* плутам по сњежним таласима као Нојева арка по подивљалој потопној води што силно удара о хриди Арарата. Као што ће се библијска лађа неоштећена зауставити на планини спаситељици, тако ће и моја *застава* докашљуцати до оних трупаца у Теслићу под којима, испод снијега, свјетлуца пламичак Лидијине минђуше.

У тишину се оштро усијеца некакво крклјање, изгледа као да долази испод задњих сједишта аутомобила .

Села под снијегом кроз која пролазим у дубоком су сну. Нигдје ниједне свјетиљке, нигдје ничег што би указивало на то да ту живе људи, да пред кућама имају псе, а у шталама стоку. Ако преживим ову ноћ и дочекам прољеће, једног дана ћу са Радмилом кренути истим овим путем, возићу споро, често се заустављати и све около разгледати, да добро запамтим свако дрво, сваку кућу, свако двориште и псећу кућицу у њему, да осјетим пулсирање живота који је сада сасвим замро под снијегом, у ноћи дубљој од тишине која је давно почела и чији крај се не назире.

Већ сам у Котор Варошу. Градић спава под снијегом као сито, добро ушушкано новорођенче, исто онако како је за љутих зима спавао у вријеме Хрвоја Вукчића Хрватинића, који је, како легенда каже, баш овдје столовао и у коначан сан упловио, остављајући уску котлину кроз коју се тек мало опусти и разлије Врбања. Уличне свјетиљке по нерањеном цјелцу просипају блиједомлијечну свјетлост и све изгледа као да се вијековима ништа није догађало.

У Ободнику. На мјесту гдје се локални пут, пратећи Врбању према њеном горњем току, одваја за Шипраге, ограђен зарђалом бодљикавом жицом самује бивши бивак међународних мировних снага. Наоружани војници са разних страна свијета, заједно с намјером да својим присуством вежу крхке нити мира, донијели

и бодљикаву жицу, симбол ограда без каквих балкански крајеви никада нису могли. Високе и непремостиве ограде, видљиве и невидљиве, раздвајале су и раздвајају подијељене државице и села, на крв посвађана домаћинства, раздијељену браћу. Отишли *мировњаци*, оставили бодљикаву жицу као да су жељели да поруче: Ту гдје смо је донијели потребнија је него тамо куда се враћамо!

Тишину нарушава само хучање Врбање која, с највиших планинских падина, тамо гдје три веће ријеке почињу себи да дубе корита у различитим правцима и на различите стране свијета, жури својим правцем, носећи свјежину притока са обронака четири планине. И причу како су у доба Аустрије њеним током и поред корита њених притока ускотрачним пругама тутњали возови пуни трупаца који су касније, изрезани у многим пиланама, одлазили на све стране моћне царевине. Гдје све нису стигле даске и греде које су и осушене у себи носиле макар сићушне капљице воде слива Врбање? Такво питање би, да знају да размишљају, могли себи да поставе друмови изграђени трасама давно опараних пруга. А ја, пловећи даље *арком* и слушајући њено све чешће стењање, размишљам да ли су трупци с тих давних возова били слични онима под којима се у Теслићу крије Лидијина минђуша која ме тамо вуче и онда када сасвим посустаје аутомобилски мотор.

Спавају и ћуте Масловаре. У затрпаним ревирима негдашњег рудника давно је утихнуо и жамор ондашњих тристо седамдесет рудара који су прије једног вијека из исконског земаљског мрака на свјетло дана почели да износе тоне и вагоне угља, потребног Царевини која се трудила да у већ изморено тијело упумпава нову снагу и да стално на југ шаље нове регименте, а према Бечу, заједно с рањеницима и лешевима изгинулих војника, вуче што се још могло извући из покорених балканских земаља. Царевине су сличне сеоским газдама, размишљам док поред мене промичу куће затрпане снијегом. Незајажљиве су и не знају када треба престати отимати туђе, све док им се у грлу не заглави превелик залогај од кога очи искачу и срце престаје да куца.

Долином Крушевице, са пруге коју су преко Котор Вароша, до Масловара, аустријским и румунским капиталом, градили руски заробљеници за Босанско дионичарско друштво и погон парних пилана *Bosna Bois*, да би се њоме могли одвозити дрво и угаљ из новоотвореног рудника, тишину бескрајне ноћи тек покаткад, из сјећања прекривеног дубоким снијегом, наруши онемоћао писак локомотиве парњаче и слабашним таласима запљусне лим мог старог аутомобила. Његов одјек губи се по планинским обронцима који са свечетири стране свијета ушушкавају ово село и штите га од студених планинских вјетрова.

Ко ће мене заштитити од стоглавог бијелог змаја који притишће планине и долине којима се крећем? Хоће ли нека космичка мећава замести стазе којима би требало да ми се са далеких звијезда врати Радмила? Хоће ли ми она – почео сам на ову мисао да се смијем –

донијети макар један балон напуњен *мјесечином за понијети*, да се и ја умијем том сребрнастом пјеном?

Млијечна ријека, мимо свих закона природе, почиње да вијуга узбрдицом. Пењем се полако уз Борја. С десне стране зјапи све дубља котлина, а с лијеве стрме обале, обрасле дрвећем, показују човјеку колико око њега има непремостивих међа. Често је узалудно пропињати се ка недостижном. Понекад смо слични кози која се усправља на папке задњих ногу да језиком дохвати највише и најслађе листове на самом врху неке младице све док се са стијене не стрмоглави у понор. Тако бисмо и ми да дохватимо оно што нам није намијењено, заборављајући да су испод нас дубоки понори.

Не знам да ли ова поука долази из памћења или се овог часа створила у већ смрзнутом мозгу, али осјећам да се све више сужава лепеза мојих мисли. Оне су сада усмјерене само на свјетлуцање минђуше под трупцима прекривеним снијегом, коју морам наћи у Теслићу и вратити Лидији, и на мјесечину у чијим дубоким вировима плива моја Радмила, вјешта као клен у вировима Лукавца испод каменитог Сараорца, близу школе у којој похађам трећи разред и не могу да скинем поглед с тек придошлог младог учитеља Вељка Лаушевића.

Преда мном се отварају бијели тунели и затварају за мном, тако да ме не може сустићи ни зла мисао, камоли некаква овоземаљска пошаст, оличена у мећави, сметовима, леду или шумском демону који у оваквим ноћима напушта митске тмине и излази у свијет за који мислимо да је једини стваран. Мени више нико ништа нажао не може учинити, осим ако сам на себе не окренем оштрицу усуда. Câm сам, потпуно сигуран да на пушкомет унаоколо нема никога ко би ме ни добрим ни злим дјелом могао заскочити. Небо ми је, што се ријека каскадама све брже пење ка врху, најближе и најприраслије срцу, али оно је мутно, прекривено козјим мјешинама, надоље окренутих отвора, из којих снијег не престаје да пада.

А утомобилски мотор одједном почиње да кашље из дубине свог жељезног грла. Ево већ се загрцнуо и нагло зашутао. Окрећем кључ у брави, али на сваки покрет моје промрзле шаке тек мало поскочи, као заклан пијетао на пресјецалу. На крају, на све што чиним одговара болном тишином.

Нестало бензина, испразнио се акумулатор!

Сва тама ноћи на овој, нашој страни Планете стуткалила се над Борјем. Да се којим случајем Радмила, са цијелом дивизијом анђела, који ваљда обитавају горе негдје на звијездама, појави с товарима пластичних балона *мјесечине за понијети*, ни то не би могло разбити таму која халапљиво, у крупним залогајима, гута комаде сњежних површина.

Заробљен под највишим врхом Борја, кроз некакве блиједоружичасте облаке, стропоштавам се у дубоке поноре сна.

Одлази ли то Верослав Ракита у коначан сан?

Одговора ниоткуд!

А и шта бих с њим, тим одговором, ма откуд стигао и ма какав био, у сњежном бескрају бескрајне ноћи?

3.

Звекет, оштар као вршак игле, пробија ми чеоне кости и дубоко се забада у мозак. Будим се и кроз узак прорез између оловом натопљених капака видим сивкасту емајлирану посуду облика зрна пасуља. У њу, заједно са звекетом, упада свјетлуцава жишка. Из посуде се у таласима шири резак звук метала.

Лидијина минђуша!

Хоћу то криком да саопштим, али језик ми се сасвим укрутио. Посежем руком према посуди, да зграбим наушницу прије него што је однесу, а рука непослушна, као да у рамену није спојена с мојим тијелом.

Са грана јелика, букава, грабова и храстова, из тмастих облака, попут густих злаћаних пахуљица, пљуште минђуше. Нису лепршаве, не плешу на вјетру, него су натопљене растопљеним златом, крупне и тешке, стреловито јуре ка тлу и уз цилик се забадају у већ дубок слој, сличан цјелцу на Борју. Чини се да нема кишобрана који би човјека одбранио од тог металног пљуска, и да нема вате или каквог другог тампона којим би се опне ушних бубњића заштитиле од несносног звекета.

А она Лидијина минђуша, усамљена, лежи на дну емајлиране посуде боје увеле траве у откосу. Поново пружам руку према њој, покушавајући да и цијело тијело мало помјерим у том правцу, али посуде нема, можда је била само у мом сну.

Желју да се придигнем пресијеца дубок мушки глас:

– Мирујте! Тако је наредио доктор. Вашим рукама и ногама још није заколала крв.

С напором дижем поглед према извору гласа и, кроз оловносиви облак који се полако разрјеђује у измаглицу, видим снажног мушкарца у бијелом мантилу испод кога, при врху, вире маљаве груди.

Уз велики напор растварам мало више капке и примјећујем да је око мене све бијело, истина, под слабим свјетлом прекривено некаквом сивкастом патином.

Јесам ли у болници?

Хоћу то да питам, али глас сам негдје изгубио. Гдје? Можда на планини, скупљају се мрвице мисли у неку смислену цјелину и враћају ме у ноћ за коју не знам да ли је прошла или још траје. Она је бескрајна и ако јој се прохтије, кљуцале су моје мисли чеону кост изнутра, може трајати дуже од поларне, човјек је пред њом немоћан. Као да наслућује моје питање, медицински техничар – мора да је то чим спомиње доктора и његово мишљење да морам мировати – не држи ме дуго у неизвјесности. С ону страну Борја, према Котор Варошу, нападао је дубљи снијег него с ову страну, жубори његов глас, као да жели да ме поново врати у сан. Јавили су да има

затрпаних возила, па су одавде кренуле спасилачке екипе. Тако су и до мене стигли и довезли ме у болницу у Добој. Да сам у залеђеном аутомобилу остао још само пола сата...

Успављујући глас диже се према плафону, а ја понирем све ниже, до замрачених одаја сна. Не знам колико дуго сам спавао. Поново ме буди мушки глас, али мекши, смиренији, са доста повјерења у себи. Просторија је замрачена, шкиље слабе сијалице, па не знам да ли је ноћ ослободила свијет свог тамног покрова и је ли можда осванув ко зна који дан од мог поласка у Теслић.

– Мислим да сте сасвим опорављени. Смрзотине нису оставиле већег трага ни на једном виталном органу, а хладноћа је угасила ватру која је у вама буктала.

Љекар (закључујем да је то по слушалицама о његовом врату) говори увјерљиво, мора му се вјеровати. Мрдам рукама и ногама испод чаршава којим сам прекривен, помјерам главу лијево и десно, дубоко удишем кроз нос и испуштам ваздух кроз уста, и не осјећам никакав бол. Крв ми несметано кола цијелим тијелом, загријавајући и мале ножне прсте који су највише промрзли.

Доктор скреће поглед према прозору, осјећам да ће за мене бити непријатно то што ће рећи.

– Вашу супругу, нажалост, нисмо могли спасити.

Тијело ми задрхта као да ме неко прикључио на високонапонски струјни далековод.

– Супругу?!

Спусти поглед и запљусну ме неком плавкастом благошћу.

– Значи, оно кркљање и стењање испод задњег сједишта... Кад ли је само изишла из куће и ушла у ауто?

– Извршена је обдукција – наставља доктор тоном који показује да је навикао да често саопштава овакве вијести. – Сад сам добио резултате. Ако могу да вас умирим, рећи ћу само да није страдала од смрзавања, прије тога покосио је снажан мождани удар.

Ранко Павловић (1943, Шњеготина Горња, код Теслића) живи и ствара у Бањалуци и Новом Саду. Свестран је књижевни стваралац. Пише песме, приповетке, романе, драмске текстове, есеје и књижвну критику за одрасле, затим песме, приче, романе и драмске текстове за децу. Бави се књижевном критиком и есејистиком.

Међу више десетина његових објављених књига највише је збирки приповедака и прича за децу.

Завод за уџбенике у Источном Сарајеву објавио је његова *Изабрана дјела*.

Заступљен у читанкама, лектири и многим антологијама. Његове песме и приповетке превођене су на италијански, пољски, мађарски, енглески, румунски, бугарски, немачки, холандски, шведски, руски и друге језике.

Награђиван је значајним признањима за књижевност, међу којима су и награде Кочићева, „Скендер Куленовић“, „Лаза Костић“, „Пјесник

– свједок времена“ Сарајевских дана поезије, „Гордана Тодоровић“, више пута награда за књигу године, „Гордана Брајовић“, „Совица“ за најбољу књигу за децу, „Исак Самоковлија“, „Григорије Божовић“ и многе друге. Додељене су му повеље Удружења књижевника Србије, Удружења књижевника Републике Српске и Академије Иво Андрић за животно дјело.

MEHMED ĐEDOVIĆ

ZAVRŠIO SAM TI ONO...

Nebo je nešto mutilo neodlučno da li da pošalje kišu ili je krajnje vrijeme za snijeg. Ta neodlučnost se osjetila pod točkovima, a ni sa ljudima nije bilo ništa bolje, stenjali su i vrtjeli se ne znajući jesu li pošli ili došli.

Dogodile su se dvije saobraćajne nesreće u ono vrijeme kada se mrak priprema da se raskomoti i rastjera svijetlo. Kod Zenice, na petlji u Blatuši, vozač kamiona s prikolicom je izgubio kontrolu nad vozilom te probio zaštitnu ogradu zbog čega je odvijanje saobraćaja otežano. Kažu da nije bilo povrijeđenih i ne znaju šta se to dogodi sa vozačem kada izgubi kontrolu.
Tog dana je pozitivnih na koronavirus bilo preko hiljadu, a sa zemlje je izbrisano pedeset i devet života.

2.

Na golemom odmaralištu za kamione u Hamburgu Rega se udobno smjestio u kabini. Kasno je. U ruci mu telefon, piše poruke i smješka se. Često bi pomislio kako su se vozači snalazili i kratili vrijeme prije naprednih mobitela i nije umio dokučiti odgovor, jer on je počesto tipkao.
D aleko je od svog mjesta i jezika ali i nije. Fala Bogu na internetu. Da nema facebooka izludio bi. Upravo je otipkao *Nisam zgodan al sam neophodan*. Na vezi ja sa prijateljem Hendom.

Virni ti malo iz kamiona da ti se kakva ne prišulja, odgovara Henda.

Neki dan je bila jedna. Pita hoću li seks. Našminkana, pogužvana, jadna. Neka, hvala, radije ću sam, kažem joj. Kakve su ni štapom ih ne bi dotakao, a kamoli da im dam svoju čednost. Ovu jadnicu ni rođeni babo u kuću ne bi primio da mu za lijekove zatreba. Nisu kurve što su nekad bile, a vala, nisu ni šoferi.

Ti najbolje znaš, ha, ha...

Prije par godina je umrla od side jedna prodavačica ljubavi sa Husina. Pola mog sela se uplašilo i išlo na testiranje, a svi pošteni.
Sjećam se toga. Bila je opšta panika među muškim svijetom. Čuvaj se jarane, moram ići...

I ode, a Rega se osjeti usamljenim u kabini, prazno, slično kao onog dana kada mu je javljeno da se ubio Nedžad. Odabrao je strašnu smrt. Bacio se s mosta pod kamion. Odustao, a kad odustaneš onda je gotovo. Kasnije je saznao da je Nedžko već pokušavao da se ubije ali ga spasili. Nije mogao odbolovati ženu koju je prije koji mjesec odnijela bolest i otišao za njom. Tako to ide, ljudi gledaju svoja posla. Treba prihvatiti i pomiriti se s tim.

Virnuo je prema blještavom svijetlu grada od kojeg je bio daleko stotinu godina bez obzira što mu spava u njedrima, okrenuo se i pokušao zaspati.

Nije išlo.

San se ne odaziva umornim vozačima kad njima odgovara. Ili nije to.

Znao je šta je. Danas je gledao dok je kamion drobio sve pred sobom i slijetao s puta. Neki njegov kolega, isti patenik kao i on. Probio je branike kao od šale, a onda se prevrnuo, jednom, dva put, tri puta. Rasulo se sve pred njegovim očima. Nije dobro otkad je to vidio. Kad je prošao dan i sve mu se složilo u glavi, bilo je još gore.

Put se hrani mrtvim vozačima. Danas je to onaj nepoznati čova, sutra će isto tako neko njega gledati dok slijeće s vijadukta u Francuskoj. Dovoljan je samo trenutak nepažnje. Treba doći na mjesto nakon kojeg za tebe više nema puta i gotovo. To je život vozača. Uzdahnuo je. Sada bi mu dobro došla i ona dama noći samo da rastjera ružne misli. Ili bi bilo još gore.
Srećom njegova vedra strana je bila jača i nije imala šanse ni naspram bliskog susreta sa smrću.

Jutro je maglovito i hladno. Pojeo je ribu iz konzerve, napio se vode i to mu je bilo sasvim dovoljno za start.

Moćni motor je poslušno radio i on izađe na put.

Vozači su usamljeni ljudi, a njihov život je dosadan. Sinoć je pripremio audio knjigu koju će slušati. Albert Kamus, Stranac. Ponavljao je pojedine citate, zviždukao i pažljivo gledao ispred sebe. Ako ne poštuješ put, on te kazni bez milosti. Nešto nije dalo mira onom jadniku koji je juče sletio. Možda je zadrijemao ili ga ostavila žena ili mu je dozlogrdilo da se bori. Sve je borba. Pokušavao je ne misliti na to.

Dok se spremao rat Albert je pisao Stranca, nemajući pojma da će njegovu knjigu jednom slušati Bošnjo koji ne zna ni jedne riječi francuskog.

3.

Čeka utovar. Žena javlja da kćerka Aida ima grčeve. Mrvica babina.

Jutro je. Na granici Belišća je. Na portirnici ga Mojca strijelja očima. Neko je već iznervirao tako da on nije imao šanse. Viče na njega, galami. Kamiondžije su sirove. Kaže mu da mora da parkira na drugom mjestu i on posluša. Dolazi do njega biciklom. Upozorava ga da stavi masku.

Rega je pita gdje ima najbliža apoteka.

- Kćer mi ima grčeve pa bi joj kupio lijek.

Oko dva kilometra dalje, objasni ona strpljivo. Gleda ga i bog te pitao šta misli.

- Sačekajte malo, ja ću vam to kupiti, kaže. On je gleda iznenađeno. Pokušava se oduprijeti da je ne opterećuje, ali Mojca ne odustaje, još kaže:

- Ovdje je to skuplje, otići ću ja prijeko, tamo je jeftinije.

Nepoznata žena mu je kupila dvije kutije lijekova za djevojčicu u Mađarskoj i donijela. I bez obzira koliko on navaljivao ništa nije htjela naplatiti.

Eto ti, prvi utisak može prevariti. Svugdje na svijetu ima dobrih, ali se ne vide od loših, pomisli.

4.

Dijete sa sela je dugo konobarilo u lokalnom kafiću. Niko bolje ne upozna ljude od onoga koji ih poslužuje. Ko pije slađu, a ko bez šećera, ko pivo, a ko žestinu, ko jutrom šuti zagledan u prljavu fasadu susjedne zgrade, a ko melje ko navijen. Ko vara, a koga varaju. Koja cura je teška, a koja ono drugo.

Konobari su male enciklopedije i telefonski imenici, ljudi koji kao od šale mogu da odgovore na hiljadu zato, a nevidljivi su.

Nije mislio da će sjesti za volan i odmetnuti se u opasne vode vožnje kamiona. Nije mislio da će mu umjesto poslužavnika u rukama biti volan. Nije mislio na bilo šta jer bio je mlad, a mladosti je avaj, sve draže od razmišljanja.

Onda su vode nabujale i odnijele ga na neke druge obale. I neka su.

U kafanu ulazi kao gost i odlično zna kako je onome što mu prilazi i pita:

- Izvolite.
- Kafu.
- Dužu, kraću, pita opet.
- S ljubavlju, ako može, nasmije se.

Najsitnija priča će mu se za dugih vožnji vratiti, pa se ima kad sa njom igrati i premetati je, ko klikera.

5.

Kovid je vodio ljude na drugu stranu za ruku. Češće se umiralo nego u ratu.

Ali se sve promjenilo ili je on stario pa vidio promjenu i tamo gdje je nije bilo. Uvijek su mu bili interesantni ljudi koji kopaju grobove. Istešu u zemlju rupu u koju ćeš leći, precizno, uredno, po dimenzijama; bilo ljeto, zima, snijeg ili kiša. Umiranje ne pita kakvo je vrijeme. Zemlja je stalno gladna.

Dok je komšija Fehim kopao grob, bilo je milina umrijeti. Bili su to široki kaburi, prostrani, nekako mili. Fehim uredan u svojoj kući, pa tako i kabure kopao.

Sad ni rupa u zemlji više nije ista. Djeluje strašno, uska, tijesna, čini ti se ni na što ne liči.

Nekad, dok je bio mali, gledao je komšiju Fehima dok je kopao. Otkako nema Fehima, ništa nije isto.

A onda gleda te što dižu ruke na molitvu i misli:

E moji mrtvi. Da znate ko vam uči fatihe, okrenuli bi se u kaburu naopako i pokrili tahtama, a onda bi začepili uši.

6.

- I znate šta. Komšinica od moje kćerke je bila u golemoj žalosti. Umro joj otac. Kad su otišli u mrtvačnicu da podignu tijelo, odma' im je nešto bilo sumnjivo. Kad tamo, imaju šta vidjeti, u mrtvaca povađeni svi organi. Eto, šta se radi.

Rega prevrće očima.

Ne može vjerovati šta pričaju ali se suzdržava od komentara jer zna da ga to nigdje neće odvesti.

Naska spremno dodaje.

- Nekoj ženi u Poljicu su davali pare samo da potpiše da joj je sin umro od korone.
- Ma kakva korona, sve je to izmišljeno. Eto, znate l ikoga ko je bolestan... I prije je narod umirao...
- Ja, Boga mi ne znam.

- Ni ja.
- Eto ti...
- A jedna iz Sajtovića ostavila muža i dvoje djece. Može li vjerovati...
- De bona?
- Jest, jest... I eno je...

Tu je Rega napustio društvo koje je ispijalo kaficu kod njegove žene vidno zajapuren, crven u obrazima i ljut u očima.

- Sve znaju, a iz kuće ne izlaze. Da ne povjeruješ, mumlja.

7.

Đedo se stalno svađao sa nenom.

Prijetio je da će otići od nje i u tim prijetnjama i ostario, a nije se mrdnuo.

Kad je umro i kad su ga otkrili, da ga zadnji put vidimo, sjatili smo se oko nene da ne padne u nesvijest. Ona mu je prišla, pa hladno rekla:

E, nek si, vala i ti jednom održ'o riječ.

8.

Početkom zime ode u Ribnik, u blizini Ključa.

Mjesto mu se učinilo zatrpano i tijesno, a dodatni problem je predstavljao snijeg koji je počeo da pada. Sve je bilo u redu dok se spuštao u rupu od naselja, ali je problem nastao kada je istovario tovar i krenuli nazad kući.

Snijeg je zapadao po putu, a on je na točkovima i motoru kamiona osjetio da neće uspjeti da se uzvuče uz strminu.

Na blagoj uzbrdici su proklizali točkovi i nije bilo druge nego tu stati. U pola brda, ni na nebu ni na zemlji.

Onda je iz suprotnog pravca domilio drugi kamion. U kabini dvojica ljudi.

Spao im je lanac sa točkova, a neka kuka se smetnula sa ležišta. Izašli su, a on se obradovao te ih zamolio za pomoć. Trebalo je samo da ga zakače i povuku do vrha brijega odakle je mogao dalje.

Ona dvojica se nisu obazirala na Regu, ni glave nisu digli, zabavili su se svojim problemom. Jedan je uzeo lanac u ruku pa čekićem udarao.

U daljini je primjetio svjetla auta koji je prilazio. Znao je da će, dođu li do popriječenih kamiona zapasti i neće moći ni naprijed ni nazad.

Požurio je u susret autu mašući baterjskom lampom. Na sreću, vozač ga je na vrijeme uočio i zaustavio. Dovukao se do Golfa II, sive boje, a iz njega je, u crnoj mantiji izašao pop.

- Dobro večer, rekao je zbunjen jer popa je najmanje očekivao.
- Dobro večer, sinko, odgovorio je pop krupnim glasom. Je li neka nevolja.
- Ja šta je moj pope. Pomagaj, ako za Boga znaš, panično će Rega.
- Ako ikako budem mogao.

Konta da su ona dvojica što stavljaju lanac i ne obaziru se na njega Srbi. Možda će, ako ih popo zamoli da mi pomognu i poslušati.

Izgledao je jadno, umorno i smrznuto, pa se i pop sažalio. Predloži je, što mu je bilo na umu, a pop je pristao.

Izašao je iz auta i kroz onaj snijeg su se spuštali prema kamionu. Došli su blizu. Onaj jedan je dotezao lanac, i izgleda da je bio pri kraju jer mu je onaj drugi dobacio.

- Avdija, dobro je to, hajmo dalje.

Dok je govorio popu bi sve jasno, okrenu se i pođe nazad prema autu. Rega klima za njim ko štene. Potrči da ga sustigne, pa kaže, skoro plačnim glasom.

- Pope, ne ostavljaj me ovdje, svega ti...

On se slatko nasmijao.

- Ne brini ništa, idi razgrni snijeg da mogu proći pored tebe. Poslat ću ekipu, da te sa grtalicom zakače i izvuku, gore u selo.

Rega ga gleda molećivo, a onaj snijeg pada li pada.

- Nemoj da me izradiš pope, Allaha ti.

Pogubljen nije ni registrovao šta je rekao.

Pop se ponovo nasmija.

- Ne brini, neću Allaha mi...

Napravio je prolaz za popov auto i ovaj je otišao.

Dvadesetak minuta kasnije stigla je grtalica, zakačila kamion i izvukla ga do očišćenog dijela puta.

Prošlo je od tada podosta vremena. Regi često u misli navrati pop pa mu se i sad zahvaljuje što ga nije ostavio u onom snijegu, kao što su to učinila ona dvojica koji su, ko biva bili njegovi.

Put potare i zgazi sve predrasude i razlike. Na kraju bude jednostavno, čovjek si ili nisi...

9.

Navigacija javlja da je stigao.

Pred njim je golem parking i oronula prijavnica.

Unutra krupan čova, golem stomak, okrugla glava, žuta brada. Rega pomisli, ovaj je i kod Tite bio portir.

- Treba mi firma Šmit, kaže mu.

Gleda ga hladno kao da je komad pastrmke.

- Nije Šmit nego Smit.

- Nije ni Šport nego sport, pa niko ne pravi problem oko toga, jebo ga ti, promrmlja Rega.

Osmijehne se i odmahne glavom.

Parkiraj tu, sad ću ja.

10.

Na parkiralištu u Mađarskoj tek istovario robu. Rasterećen, sjedi u kabini i pije kafu. Vuče dimove do nožnih prstiju. Pred očima mu polje puno suncokreta.

Prođe čovjek sa kačketom na glavi. Isti Sead Čizmica iz sela.

Stade pored njega, gleda ga i na čistom bosanskom kaže:

- Završio sam ti ono.

- Dobro, hvala, on će.

- Samo požuri, dodaje ovaj i ode.

Rega srkne kafu i konta: ko li je ovaj, bože...

LEONTIN ČAPO MILENIĆ

ZOORONA NIKAD NE SPAVA

U jednom paralelnom svemiru, na planetu zvanom Ringeraja, koji oblikom i vegetacijom veoma nalikuje Zemlji, žive bića tijelima nalik čovjeku, ali životinjskih glava. Jedan od mnogobrojnih stanovnika tog velebnog planeta bio je i jedan bucmasti nerast, gospodin Donald Grokson, dobrodušni pomoćni veterinar.

Život našeg svinjskog junaka bio je dozlaboga suhoparan i dosadan i nije se mnogo razlikovao od ispraznih života njegovih kolega - majmuna, nosoroga, zmija, žirafa, lavova i još čitave hrpe bića. Točnije, sve do onog kobnog dana kada cijelim Ringerajom nije zavladala pandemija ubitačnog virusa nepoznatog podrijetla kojem su tamošnji znanstvenici dali ime *zoorona*.

Neki su nagađali da je zoorona došla na ovaj planet skrivena u nekom ogromnom meteoru koji je tjednima kružio Sunčevim sustavom ovog dijela svemira te su se, pri njegovom snažnim udaru na čvrsto tlo Ringeraje, njene smrtonosne čestice raspršile na sve strane planeta. Drugi su smatrali da je virus slučajno pobjegao iz nekog tajnog laboratorija gdje su krvoždni znanstvenici navodno provodili eksperimente na ljudskim zamorcima. Treći su pak mislili da su zooronu pustile u opticaj osvetoljubljive pande koje su već godinama vodile bespoštedni trgovinski i diplomatski rat s bjeloglavim orlovima.

No to više nije bilo ni važno, u samo nekoliko mjeseci klice, strpale su u bolnice i na respiratore više od trećine stanovnika Ringeraje. Zaraženi su imali sljedeće simptome - kašljanje, kihanje, tešku upalu dišnih puteva, povraćanje, jake glavobolje, opadanje dlake, a neki čak i bjesnilo i potpuni gubitak razuma.

Iako od zoorone u početku nije nitko otegnuo šape ili papke, ipak je bilo podosta smrtonosnih slučajeva u teških kroničnih bolesnika kojima je ovaj misteriozni virus samilosno skratio muke i pripomogao ubrzati odlazak na Onaj svijet.

Zbog svih tih problema, dežurni dušebrižnici i politički glavonje morali su pod hitno učiniti nešto kako bi zaštitili svoj zooronom napaćeni narod, pogotovo što su se strelovitom brzinom bližili međudržavni izbori za vođe čopora, krda, roja i jata od kojih će oni dobiti svoje glasove. Tako je brže-bolje sazvan krizni virusni stožer koji je prozvan znakovitim imenom - Životinjska farma.

Životinjska farma je tako preko noći propisala, donijela i službeno potvrdila niz protuvirusnih mjera kojih se moraju pridržavati Ringerajci, ali i strogih kazni za one koji te mjere krše. No, vratimo se mi našem svinjskom junaku, gospodinu Groksonu i jednom danu u ovo tragično doba zoorone koji mu je zauvijek promijenio život.

Gospodin Grokson čekao je, kao i svaki dan, na željezničkoj postaji brzi

vlak na magnetski pogon koji će ga odvesti na posao, točnije u jednu ilegalnu veterinarsku ordinaciju gdje je radio kao asistent pri plastičnim operacijama, drugim riječima, dodavao je glavnom bivolskom kirurgu silikone koje je on vješto kirurški ugrađivao u grudi bogatih slonica, krmača, tigrica i orangutanica. I sve je išlo kao po loju do trenutka kada hladni znoj nije oblio masno svinjsko lice našeg junaka u trenutku kada je došao do bolne i veoma neugodne istine.

- Svih mi blatnih kupki, koja tragedija, zaboravio sam masku! - svikne gospodin Grokson i sav problijedi, drhteći od straha.

A baš jučer je stupila na snagu odluka Životinjske farme da onima koje kontrolna policija uhvati bez nje u svim zatvorenim prostorima slijedi ogromna kazna - u najlakšem slučaju besplatna masaža pendrekom po svim dijelovima tijela ili pak terapija elektro-šokovima, a u najgorem - dugogodišnja hladovina i besplatna klopa u ćuzi. I što će sad? Vlak stiže za manje od minute, nema vremena da nabavi drugu, a ako ne ode na posao - pa-pa bogata nelegalna zarado i besplatno svakodnevno gledanje primamljivih umjetnih grudi zamamnih krmača!

- Možda u jutarnjoj gužvi nitko neće ni uočiti da je ne nosim. A i tko mi jamči da će kontrola doći baš u ovom trenutku? Do moje postaje mi treba samo pola sata - počne tješiti sâm sebe gospodin Grokson.

Jedva da je završio rečenicu, a pred njime se zaustavi magnetski vlak sasvim pristojno ispunjen brojnim zoomorfnim stvorovima.

- Kocka je bačena, nema povratka. A sad, što dade Sveti Gicko i sreća junačka, tako će i biti! - duboko udahne gojazni nerast i hrabro stupi unutra.

Zaputi se oprezno u jedan jedni prazni kupe na vidiku, te brzo navuče zavjese na njegova vrata i prisloni papke jedan na drugi, moleći se svom najdražem svinjskom svecu da mu policijska kontrola ne bane na vrata. Sveti Gicko je samo jednim dijelom uslišao njegove želje, jer za manje od pet minuta u njegov kupe nije upala kontrola, nego pak trojica mladih brbljavih čimpanzi upitnog odjevnog ukusa, koji su u jednoj ruci nosili staklene boce prvoklasne majmunske rakije, a u drugoj marihuanu koju su mrtvo-hladno pušili, cerekajući se i kreveljeći na sav glas.

Ne pozdravivši ga kako pravila lijepog ponašanja nalažu, majmuni nonšalantno zasjednu za sjedala kupea i počnu se hvalisati tko je povalio veći broj zgodnih dlakavih majmunica.

- A zamisli, ne samo da sam isprobao plahte s jednom slatkom brkatom orangutanicom, nego mi je dala čak i jedna iznimno debelom albino gorila, a znate da su mi takve najviše seksi! - počne se hvaliti na sva usta jedan od čimpanzi.

- Oprostite što vas prekidam, dečki, no imate li možda koju masku viška da mi posudite? - zapita ih ljubazno gospodin Grokson.

Jedan od napušenih majmuna pogleda ga prijezirno te mu ljutito odbrusi:

- Vidi ti nekulturnog prasca! Ometa naše društveno-kulturne razgovore zbog tamo neke potpuno nevažne stvari kao što je maska!

- Jesi ti ćorav ili nisi uočio da ih ne nosimo? A kako bi onda imali još jednu za tebe? A i da imamo, sumnjam da bi ona štimala za tvoju roktaju-

ću praseću njušku - nadoveže se drugi i prasne u gromki grohot, a njegov primjer su slijedili i ostala dvojica huligana.

- Kako *nevažna stvar*, majmune glupi?! Pa možeš završiti na doživotnoj robiji ako vas kontrolori Životinjske farme uhvate bez nje, ili još gore - dobiti zooronu! Zar ne čitate novine? Njene čestice se prenose zrakom i izazivaju preko stotinu opasnih bolesti i ozbiljnih popratnih simptoma, a neki čak tvrde da virus izaziva i smrtnost u osoba starije životne dobi, visokog tlaka i dijabetičara. Zoorona je iznimno opasna i nikad ne spava, morate se pod hitno zaštititi! - ozbiljno ih upozori svinjski pomoćnik ilegalnog veterinara.

- Ti to mene zavitlavaš, debeli? Mlad sam, ali također i nepismen, tlak nisam nikad mjerio u životu, ali ne vjerujem da je visok, a za dijabetes, što god to bilo, živo mi se fućka! Što se tiče zaštite, ako te to brine, imam u džepu nekoliko nepotrošenih kondoma, ali nisi moj tip, ne parim se s muškima - odvrati mu podrugljivo treći čimpanza, na što ostali opet prasnu u smijeh. - Osim toga, imamo mi lijek za svaku bolest - našu dragu *džoju*. Čim je pripalimo i udahnemo njen dim tjera bolje zooronu nego sveti tamjan nekog vražjeg policajca!

- Vi to možda pričate o meni? - začuju grubi glas iza svojih leđa te na svoje zaprepaštenje ugledaju jarca mrkog lica u službenoj uniformi, lica prekrivenog crnom maskom.

- A koji si pak ti vrag? - priupita ga jedan od majmunskih ljubitelja jointova.

- Predstavnik antivirusne Zoorona policije i kontrolor u inspekciji po državnog nalogu kriznog stožera Životinjske farme - reče strogo jarac i turne čimpanzi značku pod njušku. - Gdje su vam maske?!

- Gospodine državni kontroloru, jako mi je žao, slučajno sam je zaboravio! Zakon o nošenju maski je stupio na snagu tek jučer, ovo mi je prvi put! Možete li mi progledati kroz prste ovaj put? Imam posao kojeg obožavam i tri mala praščića koje moram prehraniti, a k tome sam i udovac! - zamoli ga Grokson i stane liti, ne praseće, nego krokodilske suze.

- Žao mi je, kume, pravila su pravila. Nisam ih odredio ja, nego Životinjska farma, moja dužnost je samo provoditi njenu zakonsku volju. Svojim neodgovornim ponašanjem mogao si na ovaj način zaraziti druge. A sad brzo pružaj te masne papke da ti stavim lisice, ideš sa mnom u policijsku postaju! - izusti bešćutno policajac s jarećom glavom.

- Ali ni ovi majmuni ne nose masku! Uhiti i njih! Pogledaj samo što su unijeli sa sobom u vlak, tešku drogu! - zarokće ljutito gospodin Grokson i uperi papak u skupinu bahatih čimpanzi.

- Smiri se, kompa. Ako zažmiriš na jedno oko i pustiš da izađemo na sljedećoj postaji, podijelit ćemo s tobom sve ovo božje blago - pokuša ga potkupiti jedan od čimpanzi i pruži policajcu u ruke čitav bunt jointova.

- Podmićivanje antivirusnih policijskih dužnosnika može vas koštati i do dvadeset godina teške robije! - izdere se na prestrašene čimpanze predstavnik javnog reda i mira.

- Ah, napokon pravda! - poveseli se gospodin Grokson i baci pogled na mlade majmunske delikvente. - Žao mi je, dečki, ali zakon je za sve jednak,

nema iznimki. Lijepo sam vam rekao da zoorona nikad ne spava i svatko tko nije odgovoran i ne poštuje pravila zaštite snosit će posljedice. Jedva čekam da završite u ćuzi! To će vas spustiti na zemlju!

- Žao mi je što ću te razočarati, debeli, ali u tamnicu ideš samo ti! Čimpanze su slobodne - sada jarac spusti nerasta tvrdo na zemlju iz njegovih osvetničkih snova.

- Svetog mi Gicka, a mogu li znati zašto? Zar nisu pred zakonom Životinjske farme svi Ringerajci jednaki?! - šokirano krikne nerast, dok su majmuni skakali od sreće.

- Pravo zboriš, svi Ringerajci, ali neki su Ringerajci ipak jednakiji od drugih - mrtvo-hladno mu odvratni državni kontrolor te hitro strpa jointove u džepove. - Ako to nisi još uočio tim svojim sitnim očima, ova trojica su majmuni, k tome još i čimpanze, a nekoliko najviših uglednih članova Životinjske farme pripadaju upravo u tu skupinu bića. Kako bi to bilo da im dovedem na sud vlastitu vrstu? Još bih na kraju ja sâm završio iza rešetaka! Dakle, zadnji put te lijepo molim da mi pružiš papke ili ću opaliti pendrekom po tvom ugojenom masnom turu!

- To te pitamo, druže! - zaplješću mu zadovoljno bahati majmuni te si nazdrave međusobno bocama rakije.

- Gade jedan prokleti, goni se u onu stvar i ti i tvoj korumpirani politički aparat za kojega radiš!! Uvijek smo vam mi svinje za sve krive!! - izdere se gospodin Grokson na policajca, očiju krvavih od nemoći i bijesa.

- Nemoj misliti da imam nešto osobno protiv tebe, krmče. Čak razmišljam da bih te možda mogao i pustiti. Na kraju krajeva, svakome se može dogoditi da jednom zaboravi ponijeti masku... - slegne ramenima jarac.

- Ja nisam krmak, nego nerast! I to veoma radišan nerast! A imam i ime, Donald Grokson! - buntovno će okrivljenik, a zatim nastavi nešto smirenijim glasom. - Čekaj, zaista ćeš me pustiti kao i ove huligane?

- E pa, dragi moj Groksone, što se mene tiče, prijestup ti je ovoga puta oprošten...

- Hej, pa to je nepravda! - pobuni se jedan od čimpanzi, no jarac mu hitro opali tako snažnu pljusku da je jadnik vidio sve zvijezde.

- Ne prekidaj me dok iznosim presudu, majmunčino narkomanska! - prosikće oštro antivirusni policajac, a zatim nastavi. - ... no ti si, Donalde, ipak u nižem rangu od njihovog, a svinja ostaje svinja. Zbog toga te kažnjavam s 10.000 šarenlaža zbog nepoštivanja i kršenja držanja socijalne distance u razmaku od dva metra. Novac možeš platiti odmah ili do kraja tjedna na državni račun kriznog stožera Životinjske farme.

- Kakve proklete socijalne distance od dva metra kad je ovaj kupe sveukupno jedva toliko širok?! Odakle mi ta ogromna lova?!! Toliko ne zaradim ni za godinu dana od svih obavljenih ilegalnih plastičnih operacija!! - buntovno rikne okrivljeni, sav izvan sebe.

- Oho, tako znači, bavljenje ilegalnim radnjama! To će te koštati još 20.000 šarenlaža! - trijumfalno prozbori provoditelj zakona, na što čimpanze nanovo prasnu u smijeh.

- Mamu ti mekeću koja te okotila! Razbit ću ti tu umišljenu kozju facu! - drekne nerast sav crven u licu, mašući papkom po zraku, sad već na sa-

mom rubu sloma živaca.

- Eh, moj debeljuškasti veterinarčiću, koliko znam, prijetnje službenim osobama, a pogotovo državnim kontrolorima, stajat će te globe od najmanje 30.000 šarenlaža - ubaci se u razgovor jedan od zločestih čimpanzi.

- Ti, začepi gubicu, kretenu iritantni! - zarokće gospodin Grokson i pripali mu već drugu pljusketinu u nekoliko minuta. - A sad ću i vama dvojici samodopadnih umišljenih majmuna skinuti taj nadmoćni osmijeh s lica!

- Nećeš ti učiniti baš ništa, svinjo debela! - vikne gnjevno jarac i opali nenadano Groksona pendrekom tolikom snagom da je nerast, na veliko zaprepaštenje ostalih, izgubio ravnotežu, te izletio kroz otvoreni prozor kupea, ispavši iz jurećeg vlaka!

Već idućeg trena, od nesuđenog zatvorenika ostalo je samo mljeveno svinjsko meso.

- Svih mi oparenih majmunica, tko bi se ovome nadao! - šokirano prokomentira jedan od huligana. - Što ćemo sada?

Državni kontrolor je neko vrijeme šutio, a zatim uzeo svoj registar osuđenih i napisao u njega da je gospodin Grokson iznenada preminuo od samoubojstva počinjenog zbog posljedica ludila zadobivenog svinjskom gripom.

Čimpanze uoče što je naveo kao uzrok smrti okrivljenoga, pa ga upitaju:

- Gospodine državni kontroloru, a zašto niste napisali da je crknuo od zoorone? Mislimo da bi to ljepše zvučalo na papiru.

- Nisam lud, pa da mu još priprave veličanstveni pogreb sa svim počastima i da još hrpa njegove nezakonite odojčadi prima njegovu ilegalnu mirovinu! Nemaju svi privilegiju uginuti od zoorone, nego samo odabrani - objasni im jarac.

- Kako to? Taj prasac nam je rekao da zoorona nikad ne spava. Zar ona ne pogađa sve vrste i rase na Ringeraji? - zbunjeno upita jedan od amnestiranih kršitelja epidemioloških zakona.

- Možda i pogađa, ali to ne znači da će svi mrtvi dobiti povlastice koja ona donosi kao službeni uzrok njihove smrti. Zar ste sjedili na ušima kad sam maloprije rekao da su neki Ringerajci jednakiji od drugih? Imate sreće što ste rođeni kao čimpanze, a ne kao svinje. Ostajte mi dobro i, molim vas, obavezno nosite maske, rukujte se i šamarajte se samo po iznimnoj potrebi i svakako držite distancu od barem 1,5 metra - objasni im kontrolor Životinjske farme, a zatim zatvori prozor pored sebe, kulturno ih pozdravi te napusti njihov odjeljak u vlaku.

ESEJ
ECEJ

ЦВИЈЕТИН РИСТАНОВИЋ

ПРЕДГОВОР САБРАНИМ ДЕЛИМА БОШКА ЛОМОВИЋА (2)

РОМАНИ ЗА ДЈЕЦУ

Четврту и пету књигу *Сабраних дјела* чине романи за дјецу: *15 дана ферија*, *Дечак Са Кључем О Врату*, *Видовита Ана или зашто смо украли магарца*, *Чудесна лутка Таијоко-сан* и *Узбуна на планети Окуко*.

Дјело *15 дана ферија* написано је крајње једноставно, управо онако како треба писати за дјецу. Но, такво обраћање младим читаоцима заправо је и најтеже. Пошто Бошко Ломовић већ неколико деценија пише за младе, његово списатељско искуство у овом дјелу дошло је до пуног израза. Оно се огледа у зналачки изложеној садржини, занимљиво вођеној фабули, мајсторски описаним ликовима дјечака и дјевојчица као главних актера у дјелу те јасно изложеним порукама. Свакидашњи догађаји су преображени у необичне, а доживљаји радозналих дјечака и дјевојчица приказани су увјерљиво и сугестивно. Тако, на примјер, вршидба жита помоћу вршалице у планинским селима је сасавим уобичајена радња, али је писац представља као узбудљиву колективну активност у којој учествује много лица и у којој, уз одрасле, и дјеца добијају важне улоге. Она помажу да се тај користан посао обави благовремено и успјешно. Као награда дјеци за помоћ у вршидби долази заједнички ручак са посленицима и, што је још важније, спавање у свјеже овршеној слами под отвореним небом у топлој јулској ноћи.

Уз радосне дјечје доживљаје, у роману су описани и невесели, као, на примјер, онај када је дјечака Перицу убола пчела па се код њега појавила алергија на пчелињи отров. Исто тако, неке авантуре које су дјечаци предузамали на своју руку без договора са родитељима могле су се, усљед дјечјег неискуства и незнања, завршити кобно по учеснике авантура (*Хајдуковање у пећини* и *Пећина на Рајцу*).

Петнаестодневни боравак троје дјеце из Београда у селу код родбине изложен је као занимљива прича у 15 епизода којом се указује на велику разлику између живота градске и сеоске дјеце. Док је живот градске дјеце оскудан доживљајима у природи и сведен, најчешће, на стан или кућу, дотле сеоска дјеца имају много више простора за игру и знатно веће могућности за садржајне активности: посјете пећинама и катуну, излети у околину, купање у вировима сеоских рјечица, корисне заједничке акције, испољавање личне креативности и сл.

Свих петнаест дана гостовања у селу били су испуњени импресивним авантурама, понекад и опсаним по живот авантуриста

(*Пећина на Рајцу*). Управо због тога што су Ломовићеви мали јунаци свакога дана била заузети активностима у којима су показивали радозналост, маштовитост, храброст, предузимљивост, знање и вјештине, чинило им се да су већи и важнији у сопственим очима, а, посебно, и у очима одраслих.

Јунаци о којима казује роман *15 дана ферија* су узраста у којем је жеља за доказивањем веома изражена, и та њихова карактеристика у дјелу је врло лијепо истакнута.

У роману *Дечак Са Кључем О Врату* писац је главног јунака преселио на другу планету и ставио га у потпуно другачију ситуацију од ликова дјечака и дјевојчица у роману *15 дана ферија*. Улогу правог пустолова је намијенио љубитељу авантуристичких романа, што сазнајемо на почетку приче, јер у моменту када се Дјечаку остварује жеља да полети у висину, он у врту испред „бијеле куће са црвеним кровом“ чита Свифтова *Гуливерова путовања*. За разлику од пустолова Гуливера који плови непознатим морима, Дјечак, у духу свога времена, жели да лети небеским пространствима. Ту жељу он може испунити само у сну. И кад му се то и догоди, он се нађе на планети Окуко или окукО међу бићима која имају сасвим другачији изглед и другачије навике у односу на људе на земљи. При првом сусрету са дјецом планете Окуко или окукО, Дјечак уочава да су она обучена у одјећу од жутог перја и да, због преовлађујуће жуте боје, своју постојбину називају Жутим Краљевством.

На планети Окуко Дјечака су дочекала бројна изненађења. Одмах је запазио да су сви становници те планете увијек насмијани и да нико ни на кога не виче. У новој средини дјечака је посебно изнеадило понашање Жуте Краљице и Жутог Краља, јер се они ни по чему, сем по ношењу круне на глави, нису разликовали од својих поданика. Краљица и Краљ све послове обављају сами, без послуге. Изношење података о марљивом краљевском пару, писцу служи као својеврсвна сатира на однос владара и поданика на земљи. Од Старца са сребрном брадом млади гост сазнаје невјероватну чињеницу – да два једина владара на тој планети, Жути Краљ и Плави Цар никога не присиљавају ни на какав рад, већ да своје поданике мотивишу личним примјером, а они, у жељи да опонашају своје владаре, такмиче се у разним пословима. Дознајемо затим да становници планете Окуко или окукО коње и магарце не јашу нити их користе за вучу, јер то сматрају највећим понижењем животиња, и да они имају посебан однос према цвијећу: „Цвеће не кидамо да бисмо плели венце и мирисали га зато што је сваки цвет жив, то би га јако заболело. Убран цвет нечујно плаче као беба у колевци, само ја тај плач чујем. Уосталом, ливаде и вртови су сами по себи цветни венци које можете мирисати до миле воље“.

Оно што је посебно изненадило госта са земље јесте чињеница да је он на другој планети разумио говор људи, животиња и цвијећа. Кад дјеца са планете Окуко организују игру „скочимиша“, Дјечак се пита како је могуће да она разговарају са тулипанима. Питање: *Како*

је могуће? дјечаку ће често лебдјети на уснама, пошто је на планети Окуко све било другачије него на планети са које је он допутовао. Карикирањем ратног сукоба између припадника Жутог Краљвства и Плавог Царства и свођењем битке између противничких страна на убацивање лопти у мрежу противника те проглашавањем побједника у бици оне стране која је у противникову мрежу успјела убацити више лопти, писац показује да постоје и другачији начини разрјешавања спорова од оних које је Дјечак упознао на својој планети.

У роману је посебно мјесто дато искориштавању евентуалних неспоразума између Жутог Краљевства и Плавог Царства у практичне сврхе. Дјечак са друге планете биће свједок 333. обрачуна између војника Жутог Краљевства и Плавог Царства које се огледа у надметању ко ће у сукобу брже омлатити своју гомилу стабљика зрелог сунцокрета. Само на дјечјој планети дешава се да плијен дијеле побједници са пораженима, јер омлаћено сјеме сунцокрета од којега ће се циједити уље добијају и једни и други.

Описе ратних сукоба на планети Окуко или окукО Ломовић је прожео хумором, тако да се они доживљавају као вид игре и забаве. Веселом угођају знатно доприносе звуци труба, зурли, бубњева, као и громки навијачки поклици присутних.

И да не буде забуне: на планети Окуко или окукО све је тако идеално уређено, јер је то дјечја планета. На њој се као најважнији празник у години слави Дан дјечје планете, а прославу организују сама дјеца. Тога дана Жути Соко и Жута Лептирица (син и кћерка Жутог Краља и Жуте Краљице) примају родитељске круне на главу, сједају на краљевски престо и само тога дана у Краљевству преузимају све у своје руке.

Мада је поредак на планети Окуко или окукО дат као модел идеалног друштвеног уређења, не може се порећи да би било добро кад би се и на планети Земљи живот уредио по угледу на становнике дјечје планете Окуко.

Узбуна на планети Окуко почиње пишчевим обраћањем читаоцима у којем су дати основни подаци о малој планети Окуко, која се налази „на рубу Кумове сламе хиљадама светлосних година удаљена од нас“ а коју је открио један дјечак када је, 2012. године, у сну слетио на њу. Писац подсјећа да је посјета тој удаљеној планети предмет његовог романа *Дечак са Кључем О Врату,* а да је нови роман *Узбуна на планети Окуко* само наставак претходног. У њему је описана друга посјета становника Земље планети Окуко, која ће се десити 2112. године.

Овај пут на планету Окуко васионским бродом стижу нови гости са Земље: Чоколадни (Американац), Плавокоси (Рус) и Косооки (Кинез), који трагају за планетом на коју би могли да преселе становништво планете Земље, које је, због несавјесног односа људи према природи, озбиљно угрожено. Из разговора гостију са земље са представницима планете Окуко, Жутим Краљем и Плавим Царем, двојицом Стараца сребрене браде (један из Краљевства,

а други из Царства) те Брзом Импалом (антилопом), земљани ће сазнати на који начин је природа на тој малој планети хиљадама година очувана од загађивања и уништавања. Дијалог између „примитивних“ житеља планете Окуко и „цивилизованих“ Земљана открће огромне разлике у схватању смисла и суштине живота једних и других. И као што Земљани не могу да разумију Окукочане да не желе напредак и нове изуме који олакшавају живот, тако ови не могу да схвате како много развијенији народ не увиђа куда га воде проналасци који загађују земљу, воду и ваздух и који, из дана у дан, погоршавају услове живота на земљи. Погубно тровање атмосфере изумима цивилизације, једноставним ријечима али врло сликовито, описала је Брза Импала: „Један аутомобил, мало отровног гаса, много аутомобила, много таквог гаса“.

Иако свјестан да његов усамљени глас неће битно промијенити стање у погледу све безобзирнијег односа људи према природи, аутор романа *Узбуна на планети Окуко* осјећа потребу да упозори на посљедице таквог безумног понашања које су данас већ видљиве. Ломовић се плаши да ће порастом прохтјева за новим изумима доћи до уништења живога свијета на земљи и да ће на њој опстати само роботи, пошто једино њима не треба ништа друго осим струје коју сами производе.

У овом футуристичком роману становницима земље послије сто наредних година предвиђа се мрачна будућност уколико не промијене свој однос према природи. Усљед недостатка елементарних услова за живот на земљи, људи ће, заиста, морати да траже спас на другим планетама ако такве, у међувремену, буду пронађене. Да ће угроженост становника земље бити општа, писац наговјештава саставом експедиције која посјећује планету Окуко ради тражења спаса за житеље своје планете. Њу чине Американац, Рус и Кинез, које је удружила заједничка невоља.

Примитивним Окукочанима писац је приписао цио низ предности у односу на цивилизоване госте. Између осталог, Окукочани су видовита бића која су у стању да комуницирају и са онима чији језик чују први пут. Попут индијанског поглавице, коме је веома стало да се очувају вриједности природе, један од царева планете Окуко узвикнуо је: „Остављамо вам ливаде, шуме, реке и ваздух! А шта ћете ви оставити вашим потомцима?“ То не би требало да буде само завјет будућим генерацијама на планети Окуко, него свима онима који се неразумно односе према природи.

Роман *Узбуна на планети Окуко* је нека врста ангажованог књижевног дјела у којем писац устаје у заштиту природе од све безобзирнијег човјековог насртања на њене благодети. Он сматра да, колико год прогрес доприноси олакшању живота, толико води његовом уништењу уколико се не буде водило рачуна да се новим проналасцима не угрози оно што је сама природа створила и подарила људском роду.

Дјело *Видовита Ана или зашто смо украли магарца* представља

срећан спој фикције и реалности, јер су у њему сан, машта и стварност у функцији грађења поучне приче о спасавању угрожене животиње.

Главној јунакињи романа, ученици четвртог разреда основне школе, Црвеној Ани, птица ждрал долази у сан и тражи од ње да заштити магарца чији је живот у опасности. Потом, писац причу из бајковите сфере преноси у стварност. На самом почетку романа он читаце обавјештава зашто је тај одговоран задатак ждрал повјерио Ани, а не неком од тројице њених другова из разреда (Брзом Гонзалесу, Малом и Великом Петру). За разлику од друге дјеце из ове групе, Ана је видовита, и она је претходно већ искусила да оно што јој се прикаже у сну, то се у будућем времену и оствари. Своју видовитост она потеже пред дјечацима када им излаже неопходност одбране једног угроженог бића. Да би успјешно обавила тако важан задатак, дјеца оснивају *Тајно друштванце за спасавање магарца „Сви за једнога“.* Анина видовитост, одважност и предузимљивост обезбиједили су да се она стави на чело мале дјечије дружине.

Но, у својој племенитој намјери дјеца нису била свјесна да крађом магарца који је туђе власништво чине кривично дјело. Писац се ту нашао пред озбиљном дилемом како причу водити даље након деликта који су учинили јунаци приче, то јест, како мале крадљивце приказати као ликове чије ће добро дјело засјенити њихово огрешење о постојеће друштвене норме. Списатељским умијећем Ломовић је дјевојчицу Ану и њена три друга од крадљиваца уздигао до подвижника, а ништа им није одузео од непромишљености, неискуства и наивности.

У причу о четворо маштовитих и предузимљивих чланова *Тајног друштванцета за спасавње магарца* укључени су, касније, и њихова учитељица, директор и ученици основне школе коју похађају чланови дружине, Вук Бојовић, директор Зоолошког врта у Београду, командир полиције у Вароши, инспектор Зечар, чланице мјесног друштва за заштиту животиња и власник украденог магарца. Писац их је освјетљавао са становишта улога које имају у друштву и на тој основи градио њихове карактере. Водио је рачуна да се у свакој прилици дјеца у причи понашају у складу са својим узрстом, а одрасли према својим годинама и улогама које обављају у друштву. Да би ликови дјеце дјеловали што увјерљивије, довођени су у ситуације када задаци које су себи поставили надрастају њихове снаге и када морају да затраже помоћ одраслих. Кад је дошла зима и кад чланови *Тајног друштванцета за спасавање магрца* више нису могли да обезбиједе храну за украдену животињу, они су одлучили да затраже помоћ од своје учитељице, пошто су вјеровали да ће их она најбоље разумјети и да ће им помоћи да ријеше проблем. Лику учитељице писац је посветио посебну пажњу. Приказао ју је као одговорну, опрезну, ненанметљиву, повјерљиву и мудру особу, која својим савјетом упућује чланове дружине како да се спасу из незавидне ситуације. И кад је нашла најбоље рјешење и за украденог магарца и за његове крадљивце, она јавно не истиче свој допринос

сретном завршетку приче. Тиме њено дјело постаје још значајније. Из прилично мучне стварности у којој су сви били напети и узрујани због украденог магарца, аутор ће читаоца на крају романа поново превести у бајковити свијет. На писмо које су, по учитељичином савјету, написали и путем мејла послали чланови *Тајног друштванцета* директору Зоолошког врта у Београду, Вуку Бојовићу, одговор стиже врло брзо, а са њим и обећање да ће угроженог магарца откупити Зоолошки врт. Тако се, вољом добрих људи, магарац умјесто у кланици нашао у Зоолошком врту у Београду.

Роман *Видовита Ана или зашто смо укарали магарца* садржи важну поруку – апел човјеку да промијени однос према животињама. *Чудесна лутка Таијоко-сан* је књига намијењена само дјевојчицама. Ријеч је у њој о чудесној лутки Таијоко-сан, коју је дјевојчица Тамара, ученица трећег разреда основне школе, добила за рођендан од тетке која живи у Јапану. Лутка Јапанка посједује својства која немају друге лутке, јер кад остане насамо са Тамаром, она са њом разговара а, уз то, у стању је да предвиђа будуће догађаје.*

И управо луткина способност да говори, донијела је Тамари непријатност на коју дјевојчица није рачунала. Чим је другарицама из разреда повјерила тајну да јој лутка открива шта ће учитељица наредног дана предавати и кога ће од ученика питати, оне су почеле да је исмијавају због те тврдње. Увријеђена поступком својих другарица, Тамара је затражила помоћ од учитељице и она је очигледним доказима свој IIIа разред убиједила да Тамара говори истину. Али, тражењем заштиите од учитељице, Тамара је изгубила могућност комуницирања са Таијоко-сан, јер је лутка схватила да је приговор Тамарине учитељице да јој она обезвређује напор да ученике учи раду и поштеном постизању успјеха сасвим оправдан. Писац је овај роман завршио отвореном поуком да млади успјехе у животу треба да постижу властитим трудом, а не довијањем и лажирањем.

У роману *Чудесна лутка Таијоко-сан* мало је сукоба и неспоразума. И кад се они појаве, аутор их повољно ријеши, не остављајући читаоца у дилеми како у одређеној ситуацији треба поступити. Али једну дилему је имао сам аутор и, у вези с њом, затражио је помоћ од читалаца. Сматрао је да није најсрећније завршио роман, па је позвао читаоце да маштају и да му своје приједлоге завршетка романа доставе како би их могао искористити у неком новом издању књиге. На тај начин писац је покушао да са малим читоцима оствари непосреднију, приснију и живљу комуникацију. Очито је да их он не доживљава као индиферентне особе, него као активне реципијенте и блиске сараднике.

_____

*Напомињемо да у роману *Видовита Ана или зашто смо украли магарца* главна јунакиња Ана је, такође, способна да предвиђа будуће догађаје. Видовитост посједују и житељи планете Окуко, којој је Ломовић посветио два романа за дјецу (*Дечак Са*

Кључем О Врату и *Узбуна на планети Окуко*).

КЊИЖЕВНА И ЛИКОВНА КРИТИКА

Уз поезију и прозу, Бошко Ломовић се бавио и критиком. Приказе књига и ликовних изложби објављивао је у листовима и часописима у дужем периоду (1976–1991) да би тек 2006. године критичке текстове објединио у књизи под насловом *Читах, гледах, записах*. Та књига чини основу шестог тома *Сабраних дела*, пошто су у њему, уз текстове објављене у књизи *Читах, гледах, записах*, додати прикази књига три страна писца и 12 аутора који су књиге објавили на српском језику.

Прикази су разврстани у три одјељка. Први (*О књигама свјетских писаца*) је посвећен дјелима познатих аутора из свјетске књижевности, други (*О књигама балканских списатеља*) третира дјела писаца са простора бивше заједничке државе Југославије, трећи (*О ликовним изложбама*) представља ликовну критику о изложбама приређеним у Галерији „Ризах Штетић“ у Брчком, потом Галерији Брчко дистрикта (12), Галерији „Миленко Атанацковић“ у Бијељини (1) и Галерији „Надежда Петровић“ у Чачку (1).

Што се приказа тиче, они се односе на прво или, евентуално, поновљено издање књиге, односно њеног превода, ако се ради о дјелима страних писаца. Критичар је са подједанком пажњом ишчитавао и вредновао дјела намијењена одраслим читаоцима и она која су писана за дјецу. Праву слику о ширини интересовања за књиге различите тематике и намјене пружају текстови из првог дијела шесте књиге *Сабраних дела*. Ту се налазе прикази дјела писаца из земаља са три континента: *Златни павиљон* Јукија Мишиме и *Хиљаду ждралова* Јасунари Кавабата (Јапан), *Друга Европа* Чеслава Милоша и *Рондо* Казимјежа Брандиса (Пољска), *Ветар је стао* Ли Ћинцао (Кина), *Ужас празнине* Петера Хандкеа (Аустрија), *Пегави пас – Рани ждралови*; *Губилиште* Чингиза Ајтматова (Киргизија), *Роб*; *Изабране приче за децу* Исака Башевиса Сингера (који је писао на јидишу, а који је живио у Пљској), *Крунски сведок* Петера Бача и *Сећање на стара добра времена* Иштвана Ершија (Мађарска), *Деца Светог Домингуша* Мигела Торге и *Галеб* Роза Марије Коласу (Португал); *Разговори на Нилу* Нагиба Махфуза (Египат).

Критичареву пажњу привлачили су готово сви књижевни жанрови: романи, збирке приповједака и пјесама, историје књижевности, научне студије, антологије, избори критика, мемоари, путописи, полемике, хронике, љетописи, књиге новинских репортажа. То најбоље илуструје листа дјела анализираних у другом одјељку књиге гдје налазимо приказе: збирки пјесама за дјецу, претежно аутора из Босне и Херцеговине (Шиме Ешића, Ивице Вање Рорића, Зејћира Хасића, Велимира Милошевића, Алије Дубочанина), и

једног аутора из Србије (Власте Н. Ценића, о чијим је потпуно оригиналним књигама за дјецу Ломовић дао два приказа); романâ (Меше Селимовића, Михаила Лалића, Добрила Ненадића, Добрице Ћосића, Војислава Лубарде, Миодрага Матицког, Виолете Јовић, Зорана Вучића и Наташе Николић); збирки пјесама (Добрице Ерића и Драгољуба Јекнића), збирке сигналистичке поезије (Мирољуба Тодоровића); антологије (Ајше Захировић), збирки приповједака (Ериха Коша, Ћамила Сијарића и Миладина Ћулафића); научних студија (Станише Тутњевића и Славка Леовца); полемичких списа (Драгише Витошевића, Џемалудина Алића и Миленка Д. Јовановића); збирки критика (Бранка Стојановића, Цвијетина Ристановића и Чедомира Мирковића), књиге репортажа (Славка Готовца) те љетописа (Јана Берана). Бројне врсте књига о којима Ломовић пише наводимо да бисмо указали на хетерогеност сдржаја којима се овај критичар бавио и да бисмо показали колико је вјештине и енергије требало да се о свакој од њих, по свему различитој, напише нешто сувисло и смислено. А тврдимо да је мало Ломовићевих приказа који не представљају вриједан допринос афирмисању књижевне продукције у дужем периоду као и ликовних изложби реализовних у неколико галерија.

Завршни одјељак шесте књиге *Сабраниих дела* чини ликовна критика. Са 14 приказа ликовних изложби Ломовић се представио као поуздан оцјењивач сликарских радова различитих оријентација, проседеа и стилова. Он је показао да има оштро око да запази бит садржине и композиције ликовних изложби, али и да уочи детаље који слику и сликара чине особеним, препознатљивим и упечатљивим. У својим критикама редовно истиче оно што је код сликара самосвојно и ново, али и оно што у његовом стваралаштву чини наставак традиције. Ако би на изложеним радовима запазио утицаје великих сликара и познатих сликарских школа, критичар је то коректно констатовао, али је увијек раздвајао појам утицаја од појма епигонства. Критичар је, с разлогом, више пажње посветио изложбама ликовних умјетника који су свој опус одавно заокружили или су га довели до зенита (Ризах Штетић, Виргил Невјестић и Марин Тартаља), али је сериозно писао и о сликарима почетницима (Рагиб Черимагић Бели, Азиз Исаковић и Кемал Ширбеговић).

Са неколико цитата из првог дијела књиге поткријепићемо тврдњу да Ломовићеве оцјене књижевних дјела имају трајнију вриједност. Године 1982, на нашем језику објављен је превод романа *Златни павиљон* Јукија Мишиме. Инспирисан високим умјетничким дометима Мишиминог дјела, критичар ће га оквалификовати као „поетски есеј о љепоти“. Тој констатацији ни данас се нема шта додати нити одузети. Кад је те исте године код нас преведена *Друга Европа* Чеслава Милоша, Ломовић је о њој записао: „Она је, у највећем дијелу, књига сјећања, а особитост и вриједност животописа је што аутор не ставља себе у средиште збивања, макар је све у првом лицу испричано. Остао је на дистанци објективног наратора и

одлично обавијештеног водича кроз историју и предјеле“. А у вези са Сингеровим романом *Роб*, стоји оцјена да нигдје као у том дјелу „није у оштријој и непомирљивијој форми поставио, једно према другоме, егоистичне и неприкосновене норме и догме друштва, с једне, и универзалну потребу индивидуе, с друге стране. Сукоб није откривен само у мноштву, у заједници, већ и у јединки, главном лику дјела, гдје ће се развити у филозофско-космополитским размјерима.“

Као критичар, Ломовић је настојао да афирмише другачија мишљења од официјелних, важећих, овешталих. У неколико наврата цитирао је мисао филозофа Ференца Бодрогварија: „Мислити се може само онда кад се мисли другачије“ и одао признање оним ауторима који су мислили и писали другачије, као што су: Драгиша Витошевић, Џемалудин Алић, Чедомир Мирковић, Миленко Д. Јовановић. Здушно је поздравио књигу Драгише Витошевића *Ја мислим друкчије*, истичући да је тај угледни историчар књижевности на истом колсијеку са филозофом Бодрогваријем, јер је сматрао да је у критици битно “мислити, а не опонашати; расуђивати ослобођен страха и предрасуда, а не ослушкивати заповијести кратковидих интреса; развијати и изоштравати вид и разум, а не слух и рефлексе“. Да похвали полемичку књигу Џемалудина Алића *Комадање Орфеја* Ломовић је далеке 1986. године имао исти разлог који постоји и данас у књижевности – да су такве књиге права ријеткост. Алић је имао храбрости да заступа другачије мишљење о стању у књижевности, посебно оној која је стварана на простору Босне и Херцеговине. Критичар је подробно анализирао поглавље Алићеве књиге под насловом *Дах полемике* и навео примјере Алићевог „укрштања пера“ са писцима тога времена: Станком Ласићем, Јевремом Брковићем, Игором Мадићем, Ристом Трифковићем, Бранком Стојановићем, Слободаном Благојевићем и Хамдијом Демировићем. Полемичар Алић не признаје ни један ауторитет као неприкосновен и зато је у *Комадању Орфеја* успостављао нова мјерила вриједности и преиспитивао судове изречене од тада познатих и цијењених критичара и естетичара.

Међу критичаре који мисле другачије Ломовић је уврстио и Чедомира Мирковића. Предмет Ломовићеве анализе је Мирковићева књига *У критичарској доколици*, која представља зборник оригиналних запажања, мудрих мисли, смјелих судова и упечатљивих слика живота. Мироковићеве забиљешке првенствено се односе на догађаје у књижевности и култури, али их има подоста у којима су дата ауторова запажања и о другим областима. Због Мирковићевог критичког односа према негативним појавама, Ломовић закључује да је *У критичарској доколиици* „добра књига доброг познаваоца ствари и писца аналитичко-критичког духа, књига у којој је и храбрости и мудрости (иако се те врлине, често, међусобно искључују), књига која је у највећем броју записа плод ‚другачијег мишљења’“.

Ипак, највише похвала за писање „без длаке на језику“ критичар је упутио Миленку Д. Јовановићу. Приказујући двије његове полемичке књиге (*Врх леденог брега* и *Бревијар за будне очи*), Ломовић налази да њихов аутор „исписује портрет медиокритетства, система ‘ја теби – ти мени’, партијства у култури чије су нас посљедице одавно сустигле, квазидуха који је овладао нама и нашим временом“. Подршку Јовановићу он пружа зато што негативности у књижевности и култури виде и други, али се из себичних интереса не одлучују да именују оне који су актери негативних појава и оних који не реагују на њих, а, по природи ствари, то би били дужни да чине. У Јовановићевим књигама „поткачена“ су нека позната имена, па их и Ломовић наводи у својим приказима: Радмила Лазић, Милан Влајчић, Душко Новаковић, Вук Крњевић, Михаило Пантић, Вида Огњеновић, Милосав Тешић, Милорад Павић, Драшко Ређеп, Драган Хамовић, Драган Данилов, Гојко Божовић и други. Упркос чињеници да се неко од писаца одважио да укаже на „жабокречину“ у српској култури, Ломовић приказ друге Јовановићеве књиге (*Бревијар за будне очи*) завршава констатацијом да је „рукавица бачена“, али да се он плаши да ће неуобичајено отворена Јовановићева критика бити прећутана, што ће значити да се није ни догодила.

Готово све Ломовићеве критике, без обзира на обим третираног дјела, сажете су на неколико страница. Изузетак чине само неколицина приказа који се односе на научне студије или нека значајнија књижевна дјела, као на примјер, студије Станише Тутњевића *Социјална проза у БиХ између два рата* и Славка Леовца *Корак ближе Настасијевићу* те колажно дјело Чедомира Мирковића *Стваралачка доколица.* Сажетост Ломовићевих приказа истичемо као њихов важан квалитет са намјером да укажемо да је њима аутор успијевао да читаоце обавијести о битним умјетничким компонентама књижевних и ликовних дјела о којима пише. Требало је, заиста, доста знања и вјештине да се сваком дјелу приступити као специфичном артефакту, афирмишу његове вриједности а, понекад, и укаже на недостатке и несувислости у њему. Да ли се у сусрету са тако великим бројем дјела различитих жанрова може рачунати на објективност критичареве оцјене? Искуство нас учи да су судови о умјетничким дјелима увијек субјективни и да је вријеме демантовало и поједине оцјене највећих критичара, што никако не значи да су субјективне оцјене безвриједне. Управо субјективна вредновања формирају објективну оцјену о дометима појединих умјетничких дјела, односно њихових аутора.

ОГЛЕДИ, ЧЛАНЦИ, ПУТОПИСИ, РАЗГОВОРИ

Огледе, чланке, путописе и разговоре садржи седма књига Ломовићевих *Сабраних дела*. Својим разноврсним садржајима она открива двојност ауторове стваралачке личности, то јест да су у њој

сједињени писац и новинар. Те двије личности најчешће се допуњују, а само понекад новинар спутава писца да се потпуно препусти машти. У овој књизи смо наишли на много примјера гдје су писац и новинар у синергетском односу, као, на примјер, у репортажама из Шпаније, Јужноафричке Републике, Намибије и Анголе, у којима је тај жанр уздигнут на ниво путописа.

Приређивачи *Сабраних дела* настојали су да заступе све књижевне форме и жанрове које је његовао аутор, тако да су се у седмој књизи нашли и материјали који не припадају умјетничкој литератури у класичном значењу те ријечи, као што су: интервјуи, полемике, дневничке биљешке, успутни записи и сл.

Добар број текстова у овој књизи написан је пригодно. Поводи томе су различити: смрт писацâ омиљених дјела: *Песник традиције и душе киргиске* (на вест о смрти Чингиза Ајтматова); годишњице смрти или годишњице рођења – *Песник лирских кругова* (шест деценија од смрти Момчила Настасијевића), *Вук пред Европом* (на истеку 200 година од Вуковог рођења); подизање споменика писцима – *Велики песник Бихора* (уз 90. рођендан, откривање бисте у Бијелом Пољу и отварање библиотеке у Годијеву); *Уз једну годишњицу* (да ли смо се парастосом и изложбом слика у порти сеоске цркве одужили једној од најобразованијих Српкиња XIX века). У посљедњем тексту у овој групи аутор критички сагледава немарност својих сународника према заслужним културним радницима који су за живота своју енергију трошили предано служећи своме народу, а онда, послије смрти, од тог истог народа били брзо заборављени. Као драстичан случај наводи однос српског народа према чувању успомене на Вилхелмину Мину Вукомановић Караџић, чије је велико дјело препуштено забораву.

Сви наведени текстови писани су са пијететеом према личностима које су из разних разлога побудиле писца да оживи сјећања на њих. Посебно дивљење писац је исказао према знаментом утемељивачу српске културе Вуку Стефановићу Караџићу, подробно наводећи бројна признања која су му додијелили тадашња учена друштва и акдемије, као и многе научне и културне установе тога времена.

Како је пјесник Душан Радовић у свему био посебан, у огледу *Са врха Београђанке* (поуке, подуке и поруке Душана Радовића упућене деци и родитељима у емисији „Београде, добро јутро“) Ломовић је тог пјесника представио на особен начин – навођењем онога што су о њему записали и како су га насликали познати српски писци, карикатуристи и новинари: Милован Витезовић, Милован Данојлић, Драгослав Михаиловић, Душан Петричић, Ранко Гузина, Слободан Стојановић и други. Уз то, Радовић је представљен и мноштвом мудрих мисли које је годинама путем радија упућивао дјеци и одраслима са намјером да им помогне да се снађу у разним ситуацијама, али, исто тако, и низом сатиричних жаока којима је жигосао мане и пороке људске.

Међу огледима уврштеним у ову књигу најважнијим чине нам се они којима се покушава указати на дјела појединих писца која

су неправдено прерано заборављена, а која и у овом времену представљају вриједности. Мислимо туна огледе: *Слово о „јеретичкој брошури“*(на крају прве децецније од упокојења Младена Ољаче), посвећено „одисеји“ Ољачиног дјела *Молитва за моју браћу*; *Боема Тина Ујевића* (У години када су се навршила три десетљећа од пјесникове смрти), у ствари, евокација сјећање на врло даровитог пјесника, боема, који је, у трагичном судару са суровостима живота, изабрао најтежи животни пут као вид бунта и отпора малограђанском конформизму, људској снисходљивости и систему вриједности који је пјеснику био потпуно стран; *Војислав Илић Млађи као критичар* (на 60. Годишњицу смрти о заборављеној књизи *Дела и људи*,1921), прва озбиљнија анализа Илићеве заборављене књиге *Дела и људи* којом је њен аутор предстаљен као српски књижевни критичар који је имао смјелости да се у оцјенама дјела тада најпознатијих српских пјесника Дучића, Ракића и Диса супротстави мишљењима најауторитативнијих критичара тога времена Јована Скерлића, Богдана и Павла Поповића. Ту је и обимнији оглед *Песник кога се завичај не сећа* (покушај избављења из заборава Веселина Филиповића Брезнанца), којим Ломовић указује на неке квалитете поезије писца из свога завичаја, јер сматра да је он пребрзо заборављен и због тога што је припадао политичкој оријентацији која је била губитник у Другом свјетском рату. У огледу о Веселину Филиповићу Брезнанцу наведени су разлози заборава тога и других пјесника сличне судбине. Писац истиче да су они у томе „што је реч о самониклим стваралоцима који нису могли, нису умели или нису хтели да се уклопе у владајуће ‘струје и стилове’, да се нађу на таласима модерне, симболизма или Бретоновог надреализма“.

Да је у стваралаштву Бошка Ломовића новинарска професија имала великог удјела, свјдоче бројни текстови који представљају директан пишчев одзив на актуелна збивања. Наводимо неколико најизразитијих: Qvo vadis, *лепи свете* (да ли се homo sapiens враћа на прву страницу *Књиге постања* кад „земља бјеше пуста и празна и бјеше тама над безданом“); *Овлаш поглед на мали екран* (ни сам не знам што ли све ово лајах кад караван ионако пролази); *Шта би рекао Ратковић* (Ратковићеве вечери поезије, 38. по реду, под сенком одрицања лауреата Марка Вешовића од додељене главне награде).
Први текст садржи пишчево размишљање о опасностима са којима се суочава савремни свијет (угрожавање природе немарним односом човјека према њој, драстичне климатске промјене, ратови, насиље, епидемије, дрога). Томе треба додати убрзано раслојавање свијета на богате и сиромашне, властодршце и обесправљене, насилнике и потчињене, као и дјеловање тајних друштава чији су циљеви потпуно непознати и недоступни обичном човјеку. Писац упозорава на чињеницу да су техничке, технолошке и информатичке иновације довеле човјека до опасне границе, чије прекорачење може значити потпуно уништење цивилизације на овој планети.

Радом *Овлаш поглед на мали екран* Ломовић исказује своје

огорчење на програме појединих медијских кућа, које лошим емисијама обезбјеђују велику гледаност. Он наводи примејре ријалити програма на телевизијама PINK и HAPPY, којима се најнижим садржајима народ смишљено залуђује. Мноштво сатиричних и ироночних ауторових ријечи требало би да упозори, опомене, отвори очи онима који добровољно пристају на безочне медијске подвале. Закључак у том тексту није нимало оптимистичан, али писац не може да остане равнодушан пред поразним негативним утицајем медија којима је брза и лака зарада изнад сввега.

К ритичким написом *Шта би рекао Ратковић* насталом поводом одрицања лауреата Марка Вешовића од додијељене главне награде на 38. Ратковићевим вечерима поезије зато што је та награда прије петнаест година додијељена Радовану Караџићу, Ломовић сучељава разлоге за и против таквог Вешовићевог геста, наводећи чињеницу да су као Вешовић раније поступили и неки други црногорски пјесниици (Сретен Перовић, Јеврем Брковић и Исмет Реброња). Он замјера Вешовићу што није благовремено повукао свој рад са конкурса, ако већ није желио ту награду и што је организаторе Ратковићевих вечери поезије, због своје сујете и ради своје промоције, изложио непријатностима.

Уседмој књизи објављено је и неколико интервјуа Бошка Ломовића за листове и часописе: *Градитељ* (Брчко), *Задругар* (Сарајево), *Провинција* (Шабац), *Политика* (Београд). Ту се налази и Ломовићев разговор са Недељком Попадићем, уредником издавачке куће „Витез“, који је требало да буде предговор књизи Ломовићевих *Изабраних песама за децу*, али ни књига ни тај предговор нису никада објављени. Према Ломовићевом наводу, кривицу за то сноси уредник Попадић. У свим интервјујима Ломовић се исказује као стваралац који предано служи умјетничкој литертури.

Поглавље *Ријеч по ријеч* састоји се од сасвим кратких записа. Они су биљежени понекад на лицу мјеста, а понекад накнадно, по сјећању, а садрже податке од кога је аутор, гдје и када чуо неку мудрост коју је вриједјело записати. У овим забиљешкама писац је најближи стварном животу јер биљежи оно шта мисле, како резонују и шта поручују обични људи, најчешће сељаци. Ослушкује их он при напорном раду, у ријетким радосним тренуцима, у невољи и болести, кад се сусрећу са силнима и моћнима, кад показују храброст, добродушност и племенитост, али и сумњичавост, критичност и заједљивост, кад се манама ругају и исмијавају их на свој оригиналан начин, као и кад указају на релативност свакога богатства, осим оног које се посједује добротом срца и крепкошћу разума. И мада то није литература у класичном смислу, јесу одабрана зрнца народне мудрости која заслужују да буду записана.

***

Ломовићеве пјесме међусобно се разликују не само по томе коме

су узрасту намијењене него и по тематици, начину обликовања строфа, броју слогова у стиху, ритму, рими гдје је има (а има је у већини пјесама) и по другим особинама.

Тематско богатство Ломовићеве поезије је први њен видљив квалитет. Покривени су пјесмом не само дјетињство и пубертет, који су опјевани ружичасто и бајковито, него и зрело доба у којем се личност сусреће са великим изазовима и сложеним питањима егзистенције. Док у поезији за дјецу пјесник даје слику свијета неоптерећену траумама, пролазношћу живота, насиљем и злом, дотле је у пјесмама за одрасле управо та тематика доминантна. У поезији за одрасле пјесник као „пробуђени део свога народа“ (Светозар Марковић), најчешће, реагује на изазове времена у којем живи и критички пјева о свијету у којем царују лаж, хипокризија, криминал и профит, који су грамзивци изједначили са појмом производ.

У погледу версификације, знатно већи број Ломовићевих пјесама написан је у класичној форми (строфа, одређен број слогова у стиху, рима, одговарајући ритам). Мањи број пјесама намијењених одраслим читаоцима дат је у слободном стиху. Но, без обзира на то да ли је писана везаним или слободним стихом, ова поезија одликује се израженом сензибилношћу, препознатљивим звуком и карактеристичном бојом. Било да пјева о осјећањима, било да биљежи своја размишљања о тегобама човјекове егзистенције, било да приказује важне догађаје свога времена, Ломовић у стихове уноси занос и топлину, тако да његове пјесме зраче благородношћу и хумношћу.

Опажање видљивих и невидљивих покрета у природи као и регистровање суптилних и драматичних сензација у људској души преображени су у завидан поетски арсенал. Осјећања и мисли аутор исказује адекватним експресивним ријечима. Ауторова способност да ријечи учини послушним оруђем за обликовање жељене визије свијета, допринијела је да је његов пјеснички језик рационалан и ефектан а, према потреби, симболичан и метафоричан.

У домену кратке приче Ломовић је показао право умијеће при описивању животних драма својих савременика угрожених много чим и у физичком и душевном погледу. Садржине прича предочене су најкарћим путем, без околишења и кићења.

Бираним језичким средствима неухватљиви свијет мисли и емоција преображен је у видљиви и опипљиви. И врло сложена душевна стања исказана су јасним и прецизним ријечима. А кад се писац служи метафоричким и симболичким исказом, његова пренесена значења лако се откривају и прихватају.

У домену кратке приче Бошко Ломовић је у српској књижевности уписао видљив траг.

Романи Бошка Ломовића настајали су по принципу концентричних кругова: најприје се родила окосница приче, затим су јој додавани детаљи којима је она проширивана, потом су приче обједињаване у веће приповједне цјелине које су повезане временом и мјестом

збивања, мада не увијек и истим ликовима. За све три Ломовићева романа могло би се рећи да су сачињени из самосталних прича о чијој аутономности свједоче и наслови краћих наратива унутар романа.
Сиромашење и пропадање србијанског села Ломовић је увјерљиво представио вјешто вођеном фабулом, изванредним портретисањем ликова и импресивним приказивањем односа међу њима, те маестралним сликањем сеоског амбијента. Бројним детаљима вјерно је осликан мучан живот људи у руралној средини, углавном, препуштеним самим себи.

Кажа о Мазгиту Ломовића афирмише као врсног познаваоца села. Доказ томе је цијела галерија различитих типова људи: марљивих и поштених, похлепних и грабежљивих, честитих и наивних, покварених и лукавих, пробисвијета и лажова, пророка и врачара, чудака и лудака...

Реалну слику Мазгита изврсно допуњавају описи природе који се читаоца доимају као импресивне слике са платна даровита сликара.

Ломовићев приступ тематици у романима за дјецу је врло специфичан. Ако у романима и приповијеткама за одрасле писац није себи дозвољавао да се потпуно препусти машти, то није важило у прози дјецу. Од пет романа те врсте, два (*Дечак са кључем о врату* и *Узбуна на планети Окуко*) су фантастичне сдржине. У њима је аутор показао да може маштом створити свијет битно другачији од реалног и да се у том свијету његови мали јунаци добро сналазе и одлично споразумијевају.

Роман *15 дана ферија* припада другачијој врсти литературе, јер је у њему живот сагледан из реалистичке визуре. Реалистичким проседеом су писани и романи *Видовита Ана или зашто смо украли магарца* и *Чудесна лутка Таијоко-сан,* али они садрже и знатне примјесе фантастичног. У њима је успјешно обједињено искуство реалистичког и модерног стваралачког метода и показано да је кључ домета сваке приче у рукама аутора.

Приказима књижевних дјела и ликовних изложби Ломовић се представио као страствен читалац, пажљив посматрач и искусан и обавијештен оцјењивач, који је увијек уз доживљај дјела или изложбе давао и основне податке о аутору (ауторима), тако да они којима је текст намијењен имају и шири увид у стваралаштво писца или сликара.
Пратећи у дужем периоду поједине сегменте културе, писац се и својом критичком ријечју оглашавао са намјером да подржи напоре и резултате књижевих и ликовних стваралаца а, понекад, и да укаже на опште проблеме у појединим сегментима културе и умјетности.

©Zerina Kurtovic

ИВАН ЦВЕТАНОВИЋ

СТИЛСКО ПОНИРАЊЕ У ЧАРОБНУ КЊИГУ ИЛИ КАКО ОСЛОБОДИТИ КЊИЖЕВНОСТ

Дејана Стојановића сам с времена на време сретао у Чикагу у неким српским кафанама које нису пристајале његовом изгледу и држању. Неколико пута смо се срели и на слави код његовог ујака, Саве Ракочевића, српског сликара, који је крстио мог сина Александра. Било је у његовој природи нечега честитог, а у његовом погледу ненавикнутост још на свет у коме живи, иако је већ увелико прешао тридесету. Увек је био беспрекорно обучен и срдачан, али мало притајен и уздржан. Иако сам и ја био веома усамљен тих првих година у Америци, осећао сам да он у ствари не жели да се зближава и да се већ у Америци, у тој огромној земљи велике усамљености, како је говорио Чеслав Милош, изборио за свој стил живота и рада. Пословно је, колико се сећам, био успешан, али је, имао сам утисак, то био само предуслов да са зарађеним новцем може да се у зрелим годинама посвети књижевности.

Волео је да говори само о великим темама. Као да је мислио да је свакодневни живот сам по себи већ прилично баналан и да би још и у ретким моментима дружења са познаницима и родбином било превише прозаично и досадно говорити о свакодневним баналностима. Према женама је неговао посебан однос. Није се слагао са нашим мачо коментарима о њима. Некако је, на његов посебан начин, покушавао да их заштити од нас Балканаца.

Последњи пут смо седели у Скадарлији, ако се добро сећам, у Чикагу, са његовим пријатељем Ђорђем који се тек био оженио у својим касним педесетим. Говорио је да то није хтео да уради док не разуме жену у потпуности јер, по његовом мишљењу, мушкарац мора да има само један брак. Мушкарцу је потребно три пута дуже времена да преболи жену коју воли, говорио је, зато што нема искуство прекидања пупчане врпце као жене. Дубоко у себи сам знао да је то што је говорио истина. Дејан се није слагао са тим закључком. Ништа ви не знате о женама, говорио је вртећи главом.

То је био наш последњи сусрет. Пре отприлике двадесетак година, или више, а може бити и мање. Од тада ништа више нисам чуо о Дејану до пре неколико недеља када ми је Миљурко Вукадиновић рекао да је срео Дејана Стојановића у Београду, после много година. И после првог читања *Света у нигдини* схватио сам да је Дејан

другачије сазревао од писаца који су дозревали у Србији.

Искрено сам се обрадовао што ћу сада, кроз књижевност, боље упознати човека, кога сам само површно познавао. И одмах, после неколико страница читања, видео сам да његов матерњи језик није много трпео под усвојеним језиком. Његова стална унутрашња медитација над језиком је сачувала посебну тајновитост која је изнедрила једну ЧАРОБНУ КЊИГУ. Многи добри писци нису у томе успели док су, заробљени у туђим језицима, покушавали да превазиђу себе. Замјатин у Паризу није ништа значајно написао, одвојен од свог језика. Чеслав Милош је целог живота проведеног у Америци писао на пољском, а његова асистенкиња и један пријатељ преводили на енглески; Кундера и после много година у Француској није успео да свој матерњи језик успешно замени усвојеним језиком и да не идемо даље јер је листа подугачка.

У свом обрачуну са сувишним стварима и људима око себе, Дејан је одлучио да се не привикава на било шта што не одговара његовим високим стандардима које је поставио пред собом. И остао је доследан својој животној поезији и класичном приступу књижевности. Његово формално образовање га је водило у једном правцу, живот и егзистенција у другом, а он је највише веровао у правац ка којем га је водила његова узвишена жеља да речју осветли живот изнутра. Отуда и та, донекле наивна и претерана вера у моћ књижевне речи. Чак и код оних који су прилично лепо и лагодно живели од књижевности, не може да се пронађе та изворна светлост привржености.

СВЕТЛОСТ ИЗ СРЦА РАЈА

На самом почетку своје врло комплексне пенталогије, у Озару, он нам и сам широко и искрено отвара врата свог књижевног поступка „Пут унутра (земља коју тражим)”:

Већ сам на путу, али ово је пут унутра.
Пут налази мене и увлачи у вртлог
У којем ја постајем мој пут,
Постајем земља коју тражим
[...]

Пут који тражим постаје истина која ме налази.

На том путу који је одабрао, да ли баш својом вољом, где нема повратка из себе, већ само постоји дијалог са собом, он наилази на Јунону и на светлост. У истом моменту постаје само вид. А то је ваљда за све истинске писце правило. Пишу, јер на тај начин могу да виде све и о томе воде најдубљи дијалог са собом, гласно, а да нико не може да им каже да су луди. У сусрету са Јуноном, она му каже да је његово око довољно јако да је препозна и да наслути тајну. Даје му наду, не присиљавајући га да прихвати њену тајну. Таква врста слободе га охрабрује, јер он не верује у унапред довршене концепте.

Њему је то довољан путоказ да је на правом путу. Тајне писања су и даље препуштене на милост и немилост критичара и теоретичара књижевности.

Наш писац је први сусрет са вишим бићима доживео „у свету у којем видим боље, али у којем као да ништа није материјално. Мисао је све. Идеја чини основу стварности. А наша идеја је само идеја заточених бића."

Зар не погађа Дејан (или неко ко му шапуће) ону суштинску нит која писца издваја и ставља га на пут насупрот свету који познајемо и у коме живимо. Он не жели да буде заточено биће које рађа идеје. Не задовољава се Јунониним одговором и креће даље ка „планети Зени на којој деца од десет година поседују веће знање и умну моћ и од најгенијалнијих људи на земљи." На тој планети он сазнаје да

„И анђели и ми смо идеје
Свемоћног ума који нас храни
Собом на путу и не нестаје.

Ти летиш бурних ветрова наспрам
Ти примаш ово знање најстарије
Које смо и ми на начин исти
Примили, пре рођења историје
Коју смо скрајали сасвим чисти,
Знањем и светлошћу против мрака,
Против смрти и вечног одласка,
Јер праве смрти нема, ни правог,
Упркос пролазности, нестанка."

Из тог врло заводљивог и привлачног света *Озара* и наслућених тајни, писац нас уводи у један нови Универзум који је назвао *Свет и Бог*, где нам одмах негде на почетку каже да је страх од пакла бесмислица, а да у рају осим заробљене светлости нема ничега, и да је у ствари СВЕТ цена светлости. У песми „Божији пут", открива нам да је „само хладан Бог апсолутно праведан и да Бог грми и пали ватре да би издржао и победио вечно ништа у себи", а да је „једина снага Ђавола реч коју су људи измислили". Дејан каже да „Бог стварањем нарушава првобитни мир". То је начин како будистички монаси промишљају однос човека према свету сматрајући да је једини пут ка слободи човеково невезивање ни за шта и ни за кога. Зар и Дејанов хладни Бог не одговара тој промисли? Једино Бог без емоција, али моралан и праведан, може да вечито живи да би некако осмислио то вечно ништа са којим је човек суочен. А ђаво је само какав–такав повод да људи верују да је то вечно ништа у ствари зло које може неким чудом да се замени добром.

НИШТА СЕ НИКАДА НИЈЕ ДЕСИЛО

У тој вечитој игри одлагања бесмисла у себи, писац се осећа сигурним. Макар му се тако чини. Зато не престаје да се пита и пише и даље, јер не уме другачије. Дејан Стојановић, не само што налази ту нову земљу, са другачијим мирисима и укусима, он се усуђује да каже да „Нико никуд није кренуо / Ништа се никада није десило / Само је сан нас чекао / Да се у њега уселимо...“

Срећан је писац који у сну сретне жену, у хаљини од магле, која успева да својом нежном руком ухвати пљоснати каменчић којим је он правио жабице на површини воде подсећајући га на детињство и одвезе се на пусто острво где среће жену одевену у светлост, а не маглу, како му се учинило издалека. Била је то вила којој је са усхићењем признао да је одувек маштао да је сретне. Она му је, пошто је схватила да он живи за поезију, на питања понекад одговарала песмом.

Од ње сазнаје да „оно што сањамо постаје стварност. Али и ако остваримо оно што сањамо, све губи вредност ако то не осећамо дубоко изнутра.” То је већ довољно да схватимо да наш писац добија знања из сна и његових становника. Тако и читалац постаје привилегован да посредно добија вилинска знања. Од виле сазнајемо да човек треба да стекне власништво над временом. Идеја већ присутна у литератури, али овде је спроведена посебним стилским поступком. . Вила му кроз песму преноси знање о једноставном поступку долажења до суштине човековог пута:

Изабери један дан у години
Посвети га себи у потпуности
Заборави журбу и све послове
Преслишај самог себе у самоћи...
Видећеш да ти си сам и једини
Одговоран за своје радости
Сва надања , летове и падове
Да цео твој пут је у твојој моћи...

Зар није такво упутство требало да на време прими Толстојев Иван Илич, пре него што је неколико дана пред смрт спознао да му је читав живот био промашен. Завршио је права мимо своје праве љубави да буде писац, радио као судија, оженио се из интереса да би брже напредовао у својој каријери. Да је у ранијим годинама урадио оно што је вила саветовала нашег песника, живот би му вероватно добио другачији ток.

У другом сну признаје да га и даље прогони мисао о идеалној жени. Та иста мисао која га прогања од младости. И у том бајковитом врту он види змију која је „некако необично грациозно за змију, отпузала према обали. Тек што је ускочила у воду змија се претворила у жену. Лепша него икада – право божанство. У исто време се појавила олуја, потоп, над којим је она мирно лебдела и посматрала, благо-охоло, као неку позоришну представу. Излуђивао ме је тај нејасни и недокучиви

израз лица – нешто од блуднице и мадоне истовремено.” У трећем сну суочавамо се суштинским питањем у песми „Љубав”:
Шта љубав значи? Да ли је права?

А о суштинској, безусловној љубави да ли треба водити расправе или је о томе већ и превише страница написано?

РЕКА КОЈА ЈЕ И ВОДА И СВЕТЛОСТ

На свом унутрашњем путу наш писац долази до граничне ивице смисла и бесмисла. У страху да не дође до истине за којом трага, јер му и даље оно што је њему највредније некако као песак клизи између прстију, он пита Арноа, трубадура–вилењака, да ли постоји могућност сазнања, на шта му овај одговара:

„О томе ти ништа не могу рећи, осим да ти предложим нешто што ће задовољити твоју жељу. Постоји једна река, која није као друге реке, него је и вода и светлост. Ја понекад пливам у њој, а нарочито када ми је нешто нејасно. Пливајући тако насупрот светлости ове реке, ја често добијем одговор на оно што тражим. Али мораш бити искрен. Ову реку нико не може преварити и не бих никоме ко није потпуно искрен предложио да скочи у њу. Светлост ове реке води у друге димензије и отвара врата сазнању...”

Поставља се питање да ли је својом одлуком да скочи у овакву воду, као у сан, он заиста добио оно што је тражио, моћ да сазна?
У циклусу *Свет и људи* он говори о води као о „флуиду који повезује светове и помаже тишини да се отвори. И та тишина износи свет на површину. Тишина која је невидљиви радар света, његова библиотека и кинотека. Из тишине свет извире и у њу се улива.” А онда се наједном, као када вас неко пробуди из најдубље медитације, онако рздражен и неумољив, устремљује на оне који му нису дозволили да пронађе тишину у својој земљи, већ је морао да оде преко океана да је пронађе и сазна. А због тих „књижевних дисидената, књижевних бирократа, такозваних писаца, који се тако зову само зато што пишу, он је морао да напусти свој језик да би у другом неком свету сакупљао грађу за своју Чаробну књигу. На неки начин им је и дубоко захвалан. Јер да није било њих, не би спознао ни лепоте градова о којима пише мини есеје: Атина, Рим, Константинопољ, Фиренца, Венеција, Париз, Москва, Цетиње, Сан Франциско, Лос Анђелос...

То нагомилано искуство силажења у себе и покушаја да се пронађе прави кључ за однос према спољашњем свету, морало је да изроди овакву књижевност, медитативну, лирску, где речи служе, не да се повинују стварности, не да објасне, већ да превазиђу своју ограниченост о којој је још де–Сосир говорио и писао.

„А онда се питаш да ли су речи тужне. Да ли им је тесно и суморно у свету озбиљних идеја и угледаш понеки ironични зрак како се помаља крадом, и питаш се откуд ова иронија којој ниси тежио, а речи ти одговарају да су се оне саме побринуле за овај део посла, јер ипак мисле да је смех важнији од свега, подсећајући те да си одлутао

и враћају те назад на мало веселији и сигурнији пут.”

Мало је оваквих књига у српској књижевности. Ако се пробуди критичка злонамерност и код оних најпитомијих, књига ће кренути на неизвестан пут. А такав пут је, у ствари, за добру књигу и најбољи, јер ће онда критичари који су отворени за иновативне, стилски другачије интониране књижевне текстове, притећи у помоћ и одбранити је од свакодневног насиља у српској књижевности.

ИВАН ЦВЕТАНОВИЋ, рођен 1958. у Нишу. Завршио Правни факултет у Нишу (1983), а магистрирао (1993) и докторирао (2002) на славистици на Универзитету Илиноис у Чикагу, у САД. Пише поезију, прозу, есеје, драме и научне радове, и преводи с енглеског. Приредио је више антологија. Књиге песама: *Покретне степенице*, 1983; *Распеће круга*, 1989; *Боја даљине*, 1997; *Распеће круга* (избор), 2016. Књига прича: *Црна кутија*, 1996. Монографије: *The Search for The Mythical State of Innocence*, 2006; *In Fieri – огледи о стилу*, 2012; *Pre Adam as the Primal Ancestor*, 2017; *Утицај масовних медија на стил јавног говора*, 2018.

PJESNIKINJE
ПЈЕСНИКИЊЕ

MARIANNE LARSEN

JASNA PORUKA

Na jednu od godišnjica jutarnje sumaglice mog vremena, one s najviše visibaba,
bio je kao i obično red na telefonskoj liniji zdravstvene usluge predosjećanja.
Imala sam želju da se obradujem i htjela upitati zašto i bila sam broj trideset u redu.
- Poanđelićeš se, jesi li spremna? upita iznenada neko iz reda.

DRVO REZDELIJE

Zrake popodneva i lišće drveta zajedno su svjetlucali i zaslijepljivali.
Uhvatila sam se za jednu granu rezdelije umjesto za nogu mog starijeg brata.
Grane rezdelije su bile kao stepenici uz deblo, ali dešavalo se da se opasno iskrive
kad bi se brat protegao za najvećim rezdelijama.
Iskrivio bi čitavo stablo, zlokobno i opasno. Protezao bi se sve hrabrije i hrabrije
gore na vrhu stabla, da ga nisam mogla ni vidjeti niti dokučiti njegovu
nogu i čvrsto je držati. Da ne bi izgubio razvnotežu i pao s tolike visine
i sav se slomio i noge i glavu i ruke i iskre svjetla
i lišće. Zaslijepljivalo je.
Kako da prestanu tijelo i lišće da me ošamućuju
u sunčevom sjaju i očima i prstima. Da prestanu.
Da umjesto toga drvo postane kristalno jasno kraj kože gore uvis
do mjesta gdje je moj stariji brat stajao i njihao deblo naprijed nazad
da je škripilo i plašilo me.
- Ima čitav grozd. Danas su baš velike! dovikivao je.
- Ne mogu da nađem tvoju nogu! Vrti mi se u glavi od lišća! Muka mi je!
Hajde siđi! Neću više rezdelija! vikala sam i penjala se uvis i opet
nasumice hvatala njegovu nogu.
Konačno sam ga uhvatila, odmah iznad gležnja, i osjetila ogrebotinu koju je dobio neki dan kad se penjao na drugo drvo. Osjetila sam pod dlanom šav s dugim rašivenim koncem stvrdnute krvi,
osjetila kako je ožiljak zasvrbio.
Isto onako kao što je rekao da je svrbilo kad ga je posljednji put zagrebao.

DEZORIJENTACIONA TRKA

Pretrčah intenzivno plavu televibrirajuću beznebnu
ravnicu pokrenutu pijeskom i morem i zrakom oko mene.

I dobih munjevito brze bore u očima i u kosi i na nosu
i na odjeći i ispod nokata i ispod cipela.
I otrčah dalje.
Kao onaj tamo oblak atoma što je nakon završene vježbe trčanja
doručkovao sa porodicom.

NIŠTA

Jedan dan među svim drugim danima koji postoje iza njega i ispred njega,
na svakoj njegovoj strani i okolo njega i iznad i ispod njega
i svih noći među njima.
Jednog takvog dana jedne nedelje popodne sjedila sam iza najveće
fotelje u dnevnom boravku u miru i tišini, dok su drugi jeli zemičke i pili
mlijeko i kafu jedne nedelje među svim drugim nedeljama koje postoje
iza nje i ispred nje, na svakoj njenoj strani i okolo nje i ispod nje
i iznad nje i svih noći među njima.
Sjedila sam i gledala u palčeve mojih nogu i mislila o tome koliki će postati
jednog dana među svim drugim danima koji postoje iza njega i ispred njega,
na svakoj njegovoj strani i okolo njega i iznad i ispod njega
i svih noći među njima.

RAZMJENA MIŠLJENJA

Švraka je ležala na leđima s kljunom okrenutim uvis na sred mirnog puta.
Bilo je to ranog proljeća. Prilično hladnog. Prilično zelenog.
Naišlo je jedno dijete i čovjek i žena s rukom u ruci.
Svi su imali gumene kombinezone i kape navučene preko ušiju.
Žena je mislila da je švraka dobila moždani udar iznenada
dok je šetala okolo i bila samo švraka na mirnom putu.
Čovjek je mislio da su razjarene leteće loptice prašine prodrle u njen život
i u mili sekundi zbunile je do smrti negdje gore u proljetnom vremenu.
Dijete je mislilo da pticu treba ponijeti kući u njihovu baštu.
I iskopati rupu do najudaljenijeg mjesta u zemlji i tu je položiti.

BEZ VREMENA ZATVARANJA

Divlje kuće od slame i stakla
bacaju sjene

na popodnevnom suncu
na ulicu.

Sjene one iste
raširujuće svilene sile

kao sjene svakog
u prolazu.

ŠETNJA GRADOM

- Ko god se divi jedan drugom isto tako se divi i samom sebi,
rekao si prošle godine onog mraznog jutra kada smo šetali gradom
i čavrljali razmijenjujući oblačiće iz tijela.

Marianne LARSEN rođena je 1951. u Kalundborgu. Živi u Kopenhagenu. Jedna od najznačajnijih savremenih danskih pjesnikinja. Od 1971. godine, kada je objavila svoju prvu zbirku poezije pod nazivom *Koncentracije*, književnost je postala njen život. Objavila je stotinjak knjiga, osim poezije drame, pripovijetke, knjige za djecu i omladinu, kao i šest romana. Najnovija joj je pjesnička zbirka *Onog jutra slučajno nisam bila insekt u septembru* (izdavač Asger Schnacks Forlag, 2020). Njene pjesme su prevedene na brojne svjetske jezike. Književni klub Brčko Distrikt BiH je 2008. objavio izbor njenih pjesama *Dvojni jezik* (izabrala i prevela Milene Rudež), potom 2012. Narodna biblioteka Srbije objavljuje njenu priču za djecu ”Brzonoga Lunja i spori Lujo” (prevela Milena Rudež) u dvojezičnom zborniku *Između dva sveta / Zwischen Zwei Welten* (urednica Dragica Schröder), a njena novija poezija u izboru Milene Rudež objavljena je 2016. u časopisu “Književnik” (urednik Zdravko Kecman)

Prevod sa danskog i bilješka: Milena RUDEŽ

Esmeralda

XIAOYUAN YIN

PORIJEKLO VRSTA

Zgrušavanje mase čini siluetu nilskog konja,
iako je svaki njegov komad lagan poput stabljike *le Lendemain* – kolosalni brod, čija se proporcija trupa iznad vode povremeno mijenja
sprječavajući da potone – ali detalji o kolesterolu rastu,
nedostatak vitamina C ili fluktuacija postotka tjelesne masti, nigdje se ne mogu pratiti...

Naziv broda je slagalica sastavljena od morskih pasa,
sitnijih morskih pasa i znamenki još sitnijih Znamenke manjih binarnih nizova...
Jasne i konačno nepodijeljene
Baš kao i Darwinova točkasta linija, od Zelenortskih otoka do Ognjene zemlje,
za vrijeme kojih su se bijelke dvaput i triput opet izjedale.
Raštrkani po djevičanskom snijegu, danima i noćima su se raspadale

Postoji nepisani kôd: čim stigne u luku, počinje transfuzija izmjenjivača.
Matematičar s drvenim licem to je zaključio
Kad brod stigne na svoje konačno odredište, neće biti ništa tako staro kao dan plovidbe
Zato plače, stojeći sam pored oružja.
Ali kad se tuga prebaci s lijevog obraza na desni, pretvori se u radost.
Prije sljedećeg dana on će potpuno zaboraviti svoje bivše ja

UBITI PROCES

Za izradu rolade s kavijarom, limunom i koprom;
Zaroniti u poleđinu ploče sa željezničkim redom vožnje
u nadi da ćeš ispod uloviti crnoglavog galeba;
Podesiti sat na svoj biološki sat; filtrirati sunčevo svjetlo *chemex* papirom;
Za dvostruku provjeru zvuka treba s kopirnim aparatom;
sačuvati bateriju punjenu vodom i čistim zrakom...
Evo što treba poduzeti:
Pokrenuti Task Manager s Ctrl+Alt+Delete. Set priorities.
Cut, sand i polish – s rezolucijom.
Krhotine koje lebde u zraku pokušale su stvoriti nove logike:
Uhvatiti miris kopra *chemex* papirom i prilagoditi njegov zvuk vašim potrebama...
Sat je uvijek zadnja stvar kojom se morate baviti.
(Uostalom, sat u priči Benjamina Buttona ne teče unatrag.)

Ubiti proces – neuspješno. Samo zbunjuje višestrukost.
Bili ste u zastoju između statičke i moguće brzine.
Znak poslan izvana: omot albuma *Enigme* –

Sedam života mnogo lica
"Jeste li dobri u Excelu?"
"Tako tako."
"Proširite izbor
prije nego sortirate stupac,
ili se podaci više ne podudaraju.
"(Postoji grijeh u stvaranju stanice...)
– Zašto bi mogla biti rolada od kavijara
prilagođena "dvostrukoj spirali vremena",
a razgovor s fotokopirnim aparatom
vjerojatno je "dao suncu medenu nijansu?"
"Pšenica sazrijeva kada su godišnja doba
isprepletena unutar,
dok je fotokopirni aparat skrivao
lutajuće boje okolo.

MASKA I MENISKUS

O, naš spremnik peripetija je nepromočiv
S godinama koje cure. Kad ste zaronili ispod,
Vlak svjetlucavih mjehurića lepršavih se penje
Ispod tvojih krila. Srebrnasto, jasminsko-bijelo

Kad si slučajno izronio.
Kroz uski hodnik vodila je bujična sudbina.
Meniskus, konkavan,
Opterećeni povjetarcima i zrakama svjetla,
Dok je *Amyris balsamifera*, konveksan, kritičan trenutak
Prije nego što se dogodila kambrijska eksplozija.

"Površinska napetost je volja da se izdrži vrijeme i plima."
Kad je njegova vrijednost veća od sposobnosti samoiscjeljenja (Otpornost) unutar,
Naša lica postaju maske.

MASA I ENERGIJA

U referentnom okviru tmurnog dana odlučio si se saviti
Tvoje prozirno Ja. Spone treba prekinuti
Prije nego se aktiviraju zlatne sezamove sjemenke iznutra.

S tvojim paralelama, bio si posađen unutar maglice u obliku lepeze
Kao sjajna smetnja. Dijelovi jednom ugurani
Klijali su drugdje, dok šapat odjekuje u šupljini
Poprimili su oblik atmosferskog fenomena
Preko iskrivljene prostorvremenske tkanine. Tvari su pretrpane

Zatvorite njihove sjene unutar jezgre. Masa je samo raširenje
Izvora i ciljeva, njeni dijlovi kronološki se mijenjaju
I formiraju ravnu crtu, poput igala za ples
Magnetizmom. Sad si prazna čahura čija svila
Lebdi u svemiru. Što ste bliži brzini svjetlosti,
To si bliži rubu nestajanja.

ZAGLAVLJEN U TRENUCIMA, MAKRO FOTOGRAFIJA

Neograničeni protok vremena sastoji se od bezbroj pojedinačnih niti logike:
Živoplavo s više latica, treptaji se dižu iz latica...
Unutar intervala između udisaja, u sjeni su započeli nelinearni razvoji

(Poruka vama iz ćelija: smijete sletjeti ovdje.
Vene na listovima i zeleni pigmenti je ono što ste ikada ugledali
Samo su mali odraz oblaka

U gluho doba noći, ogrtač, zastrt u mraku upija svjetlo
I rijeke se tope u mliječnu maglu

(Sferna površina koja se raspršila u rešetke,
negdje će se ponovno spojiti u ravninu
Dok opasne životinje svijetle boje usporavaju kretanje očiju
– miris cvjetova koji ste nekoć osjetili, postupno se smrzava u zraku)
(Vrijeme se razrjeđuje u prozirne vodene valove, a biljke su poživotinjile,
Ako se jedna mala, među 9 stotina mreža, zapali
Cijela slika se raspada)

Zrcalna slika skrivena je u kapljicama, jedna i više, ostala je tamo na trenutak i više ne
– sa srebrnastom teksturom i dugim završetkom

RADIJALNA FOTOGRAFIJA, LJUDSKI CENTRIRANA

Nikada niste izvršili gravitaciju, na način na koji to rade neutronske zvijezde
I zašto vas onda privlače svi nebeski objekti
Koji tvore pravokutnu spiralu, poput grebenastih ibisa ispod zastora sumraka

(svjetlucavi tragovi nisu detaljno prikazani na tom snimku,
ali neizbježna oluja sprema se iz njihovih korijena)
sve zvijezde ondje vise u sjeni
Sve vas rijeke slave kao svog prvog istraživača

Bilo je užadi, nevidljivih izvan oblaka: zatezali su ih, tjerali ih prema unutra
Od kaosa do sekvenci, od sekvenci do jedinstvene točke –
Kao da su to jata očarana zvučnim valovima: svjetlost i energija konvergiraju na rubu.
Dok ste unutar kruga, što su bliže glavi užeta, veće su rupe raspršene u svemiru

"Scene velike gustoće, umiru gotovo isključivo na obzoru/horizontu
Ili među griješnim čovječanstvom.
"Šume, paučina, vijugave stepenice, molitveni stjegovi...
(Gladak si kao jasna kao rotirajuća cloisonné vaza.
Sada svjetlost isklesava čahure svega iz čega će nastati divovske fatamorgane)

Sve što će doći bit će smješteno među nama: tvoje su osobine oponašane,
tvoj tempo je praćen, Duplirane su ti šarenice baš kao u očima potomka

POST-PROIZVOĐAČ I GLOG-OVISNIK

(C11, M54, Y89, K0): nježno ublažene nijanse veličanstvenog zalaska sunca
Klizi po svom noniju Boje dubina

C – – pozitivna vrijednost označava: afrički plavi bosiljak; a negativna: lukovice tulipana
M ––– pozitivna: šafranove cvjetove; negativna: crveno drvo cedra
Y —— pozitivna: curry u prahu; negativna: lavandu
K —— pozitivna: crni kardamomi; negativna: bijeli papar
(Kako su začinski mirisne boje upijale bit svijeta oko njega!
Glog pod njegovim jezikom sada je neukusan poput naftalina)

Sve manji oblik dame nestaje izvan žljebova urezanih vjetrom i gljivastih stijena...
On tako žudi, da na nju stavi par krila, s malo brtvenog voska.
(Ili da boju vjetrovke zamijeni grimiznom? Što je glavni urednik strogo zabranio –
Umjetnost, ljubav, ma koji izgovor bio)
A kako bi joj se dao sumrak s načinom miješanja "mekog svjetla"

Sve počinje bojom Jerihonske ruže
I završava negdje prigušeno i neotkriveno
Kad su spokojni zraci naknadnog sjaja isklesali sve

Ono što mu preostaje je da obriše pilovinu

DVA DANA I DVIJE NOĆI MELEZITOZE

Između naleta vjetra koji su lupali po prozoru, čuo si nazive fruktoze,
α–trehaloze i Laminaribioze koji kiše.
“Dvorac u zimskoj noći” sinonim je za “zatvor”, gdje sve uvenule boje
i oživljeni su na njegovom milosrdnom platnu. Kako su mu izvrsne slijepe oči!

U njegovim očima cvjetali su cvjetovi od malahitnog papira!
Njihovo svjetlucanje polako se otkotrljalo na otvorenom proplanku,
blistajući, reflektirajući boju meda na njegovoj četki za slikanje.
Poput kapi limunožute boje, kojom su bile posute cvjetne repice i patuljasti kišobrani.
Izgladite to, poput onoga što ste učinili s listom boje bijelog ljiljana.
Istrošene četke možeš posaditi u ravnicu gdje će oni,
što odišu mirisom nalik hrastu, odbiti vrane i šakali za tebe.
Prvog dana djevojka u haljini kanarinca zalijeva tvoje cvijeće
bojom i bubnja po praznoj kanti za pobjedu.
Još imaš vremena vezati svoju srebrnu kosu za ariše
i Douglasove jele po svim planinama.
Nisi mogao predvidjeti što će se dogoditi sljedećeg dana,
No kasnije su vam pričali o velikoj slici i mekoći tog doba.
Kad su se golubovi vratili na rijeku,
tvoje rane od skidanja s drveća već su dugo zacijeljene.

KOKETA U PLAVOM

Upitan (po treći put) o tome zašto je posadio sadnicu golubice
u svjetlećoj čaši nastavio je meditirati u odvojenoj sjeti:
nema sadnice, već su to komadići mjesečine na stabljici,
natopljenoj plavim svjetlucanjem kobalta
Izvučen kao novi stup, iz noćnog omotača
– Ispod kojega su se otopljeni dijelovi sunca rashladili i postali
Sloj cakline za bojanje.
Jesenji vjetrovi plivali su prema jugu pod vodom, sve u jatu
kroz svoje prste. U prolazu mijenjanja topline i hladnoće,
zapisali su stenografske objave vode, u onome što su nazvali Ujkejtg
Kad levitirana lokomotiva zviždi pored mjehurića, piskaranje počinje strujati kao vrpce... Magnetizam u njemu, kao da raste unutar lepeze Svetog Jakova,
može se jednog dana olovkom dešifrirati u godišnje prstenove

– Odnos magneta i plave boje bio je identičan s tim između geparda i gazele.

On se našao obješen o kupolu katedrale,
a svjetlost zvijezda mu je curila niz pete, poput mrlje od mente.
To je bio izvor plavetnila u očima ljudi koji će se pojaviti sutra.

Xiaoyuan YIN (Yīn Xiǎoyuán 殷晓媛" na kineskom) avangardna je pjesnikinja, ali i višežanrovski i višejezični pisac, osnivač *Enciklopedijske pjesničke škole* (osnovane 2007.), osnivač pokreta hermafroditskog pisanja i autorica *Deklaracije o hermafroditskom pisanju*, urednica i vizualna dizajnerica *Enciklopedijske pjesničke škole A. I. Papercube* (posebno izdanje za desetogodišnjicu), *Poezija za dvanaestogodišnjicu X Fotografija X Album rukopisa* i *Godišnjak za 2020*: *Poezija X Fotografija*, *Deluxe verzija za 2020.*: *Album poezije X Fotografija* i *Himna poeziji 2020.*: *CD album Međunarodnog festivala poezije na Internetu*; urednica i vizualna dizajnerica, Poezija za dvanaestogodišnjicu *X Tea Deluxe poklon set* i *Prigodni medaljoni* za *dvanaestogodišnjicu*. Ona također vodi *Enciklopedijsku pjesničku školu, kreativno pisanje i integriranu umjetničku radionicu*, čiji su članovi pjesnici, pisci, dramatičari, glazbenici i umjetnici vizualne/instalacije/fotografije/kaligrafije. Xiaoyuan Yin je diplomirala na Sveučilištu za međunarodne studije u Pekingu. Članica je Kineskog udruženja književnika, Kineskog udruženja prevoditelja i Kineskog instituta za poeziju. Objavila je 11 knjiga, uključujući 5 pjesničkih antologija: *Efemerna sjećanja* (2010), *Preko Tzolk'ina* (2013), *Avangardna trilogija* (2015), *Agent d'ensemencement des nuages* - Serija 10. godišnjice enciklopedijske poezije (2017.) i Sijač oblakat (SAD, 2018; nominirana za "Nacionalnu nagradu za prijevod" Američkog društva književnih prevoditelja i "Nagradu četiri kvarteta" Američkog društva pjesnika); i 6 prijevoda, uključujući *Rubin u njenom pupku* (2014.) dobitnika Bookerove nagrade Barryja Unswortha, prijevod pjesničke antologije suvremenog njujorškog pjesnika/umjetnika Billa Wolaka *Postani rijeka* (2018.), dva romana s japanskog i haiku antologiju. T, V. Petrušenko, voditeljica odjela nabave, Nacionalne knjižnice na ruskom jeziku, nazvala je djela *Enciklopedijske pjesničke škole* "novim trendom suvremene kineske poezije", a Glennys Reyes Tapia, voditeljica Odsjeka za prikupljanje, BNPHU, opisala ih je kao "bibliografsko blago" njihove (kineske) kulture ". Napisala je 18 epova (koji ukupno čine 70 tisuća stihova i 24 sveska enciklopedijskih pjesama. Njena djela su objavljena na kineskom, engleskom, japanskom, njemačkom i francuskom jeziku i prevedena na francuski, njemački, španjolski, talijanski, švedski, portugalski, arapski, irski, galicijski, finski, rumunjski, grčki, estonski, ruski, bengalski, hebrejski, makedonski, turski, bugarski, japanski i albanski jezik, a objavljivana je u zemlji i inozemstvu. Surađuje s preko 150 suvremenih pjesnika u SAD -u, Velikoj Britaniji, Švedskoj, Irskoj, Australiji, Španjolskoj, Portugalu, Rusiji, Njemačkoj, Francuskoj, Finskoj, Kanadi, Argentini, Japanu, Indiji, Estoniji, Kubi, Hondurasu, Kolumbiji, Čileu, Bugarskoj, Boliviji, Ekvadoru itd. Putovala je Kinom, planinama, uključujući planine Huang, Mount Hua, Mount Heng (Hunan) i Mount Tai, do kojih je stigla pješice.

Epovi Xiaoyuan Yin:
Avangardna trilogija (前沿 三部曲 na kineskom):
Neforetikulum (云 心 枢》 na kineskom)
Polysomnus (多相 睡眠》 na kineskom)
Enneadimensionnalite (九次 元》 na kineskom)

Sedekologija ruže vjetrova (风能 玫瑰 十六 传奇 na kineskom)

Iki iz Bashōa, Wabi iz Muramase (武 芭蕉, 雌 村 正》 na kineskom)

Seepraland (锡 璞 拉 群岛 战 纪》 na kineskom)

Gasilac vjetra (止 风 之 心》 na kineskom)

Toranj Hanoi (《汉诺塔》 na kineskom)

Turkana (图尔卡纳》 na kineskom)

la Byzanine (拜占庭 野心》 na kineskom),
Duet dvojnika（自 他 体 二重唱》 na kineskom)

Laponija krvlju natopljena （血 沃拉普兰》 na kineskom)

Biro za optimizaciju prostora i vremena (时空 优化 署》 na kineskom)

Nestanak unutar Atacame (盐湖 疑 踪》 na kineskom)

Bliznačke vatre (》双生 火焰》)

Preveo s engleskog: Žarko MILENIĆ

LJUBICA KOLARIĆ-DUMIĆ

DOK JESAM

Dok jesam,
Pustite me da se nauživam
Vaše blizine.
Nemojte zatvoriti uši
Kad mi začujete glas.
Prevelik je teret riječi
Koje odjekuju prazninom
I vraćaju se bez odgovora,
Poput jeke planinske,
Koju smo u djetinjstvu često
Dozivali.
S brijega se spustimo u dol
Pa glasno viknemo svoje ime.
A kad se jeka meni vrati
pa začujem ono,
Lj-u-u-b-i-i-c-e e e!
Uvijek mi se činilo
Da me netko doziva.
Tada bih se od radosti,
Samo glasno smijala.
Davno je to bilo
I već se dugo ne smijem.
Tek ponekad,
Javi mi se davna radost.
Poželim da me opet
Netko pozove,
Makar kao jeka u planini.
Dođem li nepozvana,
Otvorite vaša vrata!
Pustite me kao umorna putnika,
A ja ću s vama
Na jednake dijelove,
Darove s putovanja podijeliti.
Ako prihvatite i pola moje boli,
Ne da je nosite,
Samo da izmjerite
Koliki je moj teret,
Ostavit ću vam i svoju
Polovicu sreće.
Da se može, kupila bih
Malo vaše ljubavi,
Dok jesam.

PRED NEČIM ŠTO IMA DOĆI

Danas sporija nego jučer,
Brža od sutra,
Brojim izlaske sunca,
Praskozorje dočekujem
I sutone ispraćam.
Sve duže budna,
Sve više sama,
Nemirnija i uplašenija.
Pred nečim što ima doći,
Bez moje želje.
Bez čežnje
Za večernjom pjesmom,
Koračam sve brže
Ili mi se samo čini
Da koraci bježe preda mnom.
I dok umorni,
Jedan za drugim zaostaju,
Moji dani kao požutjeli listovi,
Otrgnuti
Jesenskim vjetrom,
Žure
Dignuti se u vis.

UMORAN JE MOJ KORAK

Umoran je moj korak
Kojim sam se davno
U svijet zaputila,
Kada sam ostavila
Sve za čim sam žudjela.
Umoran je moj korak,
Kojim prilazim kućnom pragu
Da se nasitim kruha
I ugrijem kraj tople peći,
Da se na vlažnoj travi
Odmore moje bose noge.
Da mi jutarnja rosa
Rane od padova ublaži.
Posljednjim korakom
Žurim onamo,
Gdje proljeće
Zbog moga povratka
Ranije stiže.

U SMIRAJ DANA

Sve je bliži smiraj dana,
A moji se nemiri
U pomirenu tijelu,
Još uvijek javljaju
I ne daju mi usnuti.
Naredale se godine,
Sve jednake
Bez izmjena sitih i gladnih,
Sedam po sedam
Dok je život
Prolazio pokraj mene.
Nasitila sam se jedino čežnje,
Dolazaka i odlazaka,
Susreta i bolnih rastanaka.
A još mi se hoće čekati,
Još bosonoga trčati
Dok lišće jeseni šušti,
A prve zvijezde
Najavljuju dolazak noći.
Samo je bol drugačija,
A ja istim žarom
Dan produžiti želim.

Ljubica KOLARIĆ-DUMIĆ (1942. Kukujevci, Srijem), hrvatska književnica. Piše poeziju i prozu. Osnovnu je školu završila u rodnom mjestu, gimnaziju u Vinkovcima, a Pedagošku akademiju u Rijeci, gdje je do umirovljenja radila kao učiteljica hrvatskoga jezika.
Cijeli radni vijek, četrdeset i tri godine, kao učiteljica hrvatskoga jezika posvećuje se učenicima, objedinjujući ljubav prema djeci, hrvatskomu jeziku, književnosti, glazbenoj i scenskoj umjetnosti. Osim rada u školi aktivno sudjeluje u mnogim kulturnim zbivanjima
Članica je Matice hrvatske od 1970. godine, Udruge dragovoljaca domovinskog rata od 1991., Hrvatskog kulturnog vijeća te Društva hrvatskih književnika. Dobitnica je Godišnje nagrade Grada Rijeke za 2006. godinu, za izuzetan doprinos dječjoj književnosti i poetskoj riječi za djecu. Pjesme su joj prevedene na slovenski, albanski, ukrajinski, talijanski i romski jezik. Objavljuje u mnogim časopisima, glasilima, kalendarima i novinama.

Djela

RASKRIŽJE (Otokar Keršovani, Rijeka, 1983.)
SVA U SRCU (Školske novine, Zagreb, 1985.)
VRATIT ĆU SE, ZEMLJO (Školske novine, Zagreb, 1991.)
MOLITVA ZA HRVATSKU (Tiskara Rijeka, Rijeka, 1992.)
STAZAMA JUTRA, izabrane pjesme (Hrvatsko filološko društvo, Rijeka,1995.)
UZ BAKU JE RASLO MOJE DJETINJSTVO (Udruga P.H.S.B.B. Zagreb, 1997. Drugo izmijenjeno izdanje, Biblioteka: Srijemski Hrvat, Zagreb, 2010.)
S VJETROM KROZ GODINU (Adamić, Rijeka, 1999.)
OD PROLJEĆA DO PROLJEĆA (Adamić, Rijeka, 2003. 2004.)
IZAŠLI IZ PRIČE (Adamić, Rijeka, 2005.)
OBASJANA SUNCEM, (Hrvatsko filološko društvo, Rijeka, 2005.)
IGRAJMO SE RADOSTI, izabrane dječje pjesme (Hrvatska riječ, Subotica, 2006. Srijemski Hrvat, Zagreb, 2008.)
JA SE MRAKA NE BOJIM, (Adamić, Rijeka, 2008., Srijemski Hrvat, Zagreb, 2010., 2013., ALFA d.d., Zagreb 2015.)
RIJEKO, GRADE, DJETINJSTVA SRETNOG, PJESMARICA i nosač zvuka (Srijemski Hrvat, Zajednica P.H.S.B.B. Zagreb, 2008.)
USUSRET SVOJOJ ZVIJEZDI, (Panonski institut / Pannonisches institut,Pinkovac / Guttenbaech, Austrija, 2010.)
UZ BAKU JE RASLO MOJE DJETINJSTVO (Subotica, 2011.)
PJESMA O ZMAJEVIMA, (Školska knjiga, Zagreb, 2011.)
VIJENAC OD ČEKANJA (RINAZ, Rijeka, 2012.)
MOJE SRIJEMSKE PRIČE - ZAŠTO, KUKUJEVCI? (Zagreb, 2018.)
ČUDNOVATA GODINA (Hrvatska riječ, Subotica, 2018.)
STOPAMA MOJIH PREDAKA, izabrane pjesme (Matica hrvatska, Rijeka, 2020.)

МИРЈАНА ШТЕФАНИЦКИ АНТОНИЋ

ПЕСМЕ О ПЕСНИЦИМА

НОВОСАДСКА УЛИЦА АЛЕКСЕ ШАНТИЋА

У градску четврт Новог Сада – Грбавица
На алувијалној тераси Дунава
Дошетао Песник Алекса Шантић
Из Мостара у Нови Сад
Јесени златне
Октобра 2018. године
Донео вести о
„99 Шантићевим вечерима поезије“[1]

Сусрет Песника Шантића и Песникиње Штефаницкаје
Међу дрворедима липа, платана, сибирских брестова
Уз наклон Песникиње
И одпоздрав Песника
При додиру обода шешира
Држећи запис и штап у руци

“Благо оном ко суза има,
у тога срце умрло није.“[2]

Песнику Алекси
На дар књига Песникиње Мирјане
„Вез рађен руком Моје Мајке“

Суза радосница се скотрљала
Низ образ Песникиње

1 На “99 Шантићевим вечерима поезије“, октобар, 2018, Мостар, Босна и Херцеговина,
књига поезије Мирјане Штефаницки Антонић, „Вез рађен руком Моје Мајке“, Прометеј, Нови Сад, 2018, одлуком другостепеног жирија, ушла је у

УЖИ ИЗБОР ЗА НАГРАДУ ЗА КЊИГУ ГОДИНЕ 2018.
2Овим речима је описао сопствену људску и уметничку суштину, Алекса Шантић, 1868, Мостар, Османско царство – 1924, Мостар, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца

ПЕСНИКОВА ЕМИНА

Алекси Шантићу

Озарена лепотом
Благим осмехом и ведрином
Шушкала на теби свила
Емина Сефић, кад си некад била

Јасмин и ђул мирисали ти у коси
Безвремена као у Песми
Ширила опој раскошни
Идући ка Алекси

Као да си у Песми о Емини
Већ дуго била

У нанулама, калдрмом Старог моста
По изнад зелене Неретве
Уздигнуте главе шећеш
Опевана из пера Шантић Алексе

Кроз поколења људи да се диве
Емини и Песнику са шеширом
Из Мостара – кршевитог града

Безвремени као у Песми

ЗИМСКИ КУЋНИ ЗАПИС
(На Дан када је Серјожа отишао)

Брат је појео трећину поморанџе
У јужној улици
Колико сам видела кроз прозор
Младић је ишао под руку
Са девојком косе боје лета
Гледао је погледом Јесењина
Упоређење настало са фотографијом Песника
Баку смо извели на праг куће
Да види децембарски снег
Који је пао први пут овог месеца
У без/значајни уторак
Двадесет и осмог дана у децембру
На Дан када је Серјожа отишао
Оловка ми је застала на папиру
Написала сам заштићену Песму
Незаштићеном Песнику

КАПЉИЦЕ КИШЕ ПРОСУЛЕ СЕ НА ПОРТРЕТ УМЕТНИКА

Џејмсу Џојсу

,,Камерна музика” стиховала
Своме јунаку и духовном водичу Одисеју
Звуци допирали до имагинарне Итаке
Из даблинског предграђа Ротаму
До Трста, Париза и Цириха

Песник у нешто верује из своје душе
Зажмури и види Нору Барнакл
И види поље и звезду снохватицу
И звезду падалицу
И звезду шуњалицу
И Сањалицу
Наставља да гледа поље
Види два поља
У пољу Нору Барнакл

Капљице кише просуле се
Закопчај кошуљу Џејмс Алојзијус Џојс*
Киша и даље пада
Кваси ,,Портрет уметника у његовим младим данима”
Техником унутрашњег монолога

Песниче овековеченог времена
Даном када си први пут срео Нору Барнакл
И почео да пати од ,,идеалне несанице” попут ,,тока свести”
Заједно са Читачима кроз ,,Бдење Финигана”

Капљице кише просуле се кроз непрегледна поља
Закопчај кошуљу Џејмс Алојзијус Џојс
Киша и даље пада
Попут суза радосница
Испуњених слатком мешавином
Предане љубави и болне чежње

Напиши Нори Барнакл песму и своју животу поему
Радуј се Песниче
Сутра је шеснаести јун - Блумов Дан
Стићи ће песма на послату адресу
Као деценијама што стиже
За тај шеснаести јун
Да! За тај шеснаести јун

У част Норе
У част ,,Уликса”

* Џејмс Алојзијус Џојс, Даблин, Ирска, 1822. - Цирих, Швајцарска, 1941.

Мирјана ШТЕФАНИЦКИ АНТОНИЋ рођена је на Ђурђевдан, 6. маја 1954. године у Новом Саду. По образовању је економиста. Сав радни век (33 године), непрекидно радила у истој банци у Новом Саду, која је услед трансформација у банкарству мењала име од Jugobanka, Continental banka, до NLB banka.
Песме су јој први пут заступљене у књизи ,,Сто песама” (десет песника са по десет песама), Културни центар, Раднички универзитет ,,Радивој Ћирпанов”, Нови Сад, 1972.
Објавила тринаест књига, од тога десет књига поезије и три књиге књижевних критика.
Присутна је у зборницима поезије, у часописима за књижевност, уметност, културу и науку.
Заступљена у савременим антологијама поезије.
Пише поезију, књижевну критику, рецензије, кратке приче.
Песме су јој преведене на енглески, бугарски, словеначки, руски, француски и арапски језик.
Награђивана за своја поетска остварења.
Члан је Друштва књижевника Војводине од 1997. и Удружења књижевника Србије од 2019.
Живи у Новом Саду.

MARIJA DEJANOVIĆ

SELIDBA

selidba našeg organizma
dogodila se preko noći

zbacili smo sa sebe svoj mesnati oklop
i zaboravili kako biti opterećeni

nismo se time mnogo zamarali

tijelo vibrira dok leži pored jezera

iz ušiju mu izrasta lopoč
i kralježnica mu je strelica
koja pokazuje jug

gdje odlaze boje
kad se latice raspu i vrate u naručje zemlje?

u nos

odlaze ti u nos

Na putu do trgovine

U zemlji u kojoj malo tko govori tvojim jezikom
svi govore glasnije od tebe
svi su vidljiviji, zaštićeniji
skriveni brojnošću
na putu do trgovine čaja osjećaš se pretjerano uočljivom
Pokreti tvojih koljena odražavaju tvoj nedostatak prijatelja

Hodaš ukočeno, pretjerano strogo
i iako su svi iznimno ljubazni
zbog dobrote srca ne zadiru ti u meso
pričaju među sobom da ti ne smetaju
svode se na dobar dan i doviđenja

Svejedno, osjećaš se kao metalni šestar
oštra igla čiji se sjajni vrh zabada u beton
metar po metar
Dok hodaš od stana do trgovine, trgovine do stana

za tobom ostaje izbrisiva kružnica tvog prisustva, jezika
međusobnog nerazumijevanja;

kad od dobrohotnog trgovca kupuješ čaj
ti si, a ne suho lišće, izložena iza stakla

Na povratku iz trgovine postaješ im sličnija
Bez cilja pred sobom, oko si koje obuhvaća
i ne izriče

Iz ljubavi prema sebi ne pitaš se kako si
kao što iz ljubavi prema životinjama
jedeš biljke koje su posadila nečija djeca
koja nikad neće moći priuštiti hranu koju sade
kupuješ u plastičnoj vrećici indijske oraščiće
čija proizvodnja topi ženama s prstiju identitet

Ali to su neke druge žene, negdje daleko
žene čijim se sestrama ruše gradovi na glave
legalne robinje

Ti si svoje teške dane sama odabrala
Kupila si njima svoje sretne dane

Ulice su pune malih trgovina
U svakoj je trgovini puno pletenih košara
u svakoj je pletenoj košari mali osobni poraz
Hodaš plave kose, plavih očiju
zbog kože preplanule od sunca
lijepo te je vidjeti na svakoj ulici

Kažu li ti nešto na tom jeziku
sliježeš ramenima ispod šešira

Mogli su ti reći da te vole ili ti opsovati mater
a ti ne bi znala koje je

to je neznanje tvoja mala osobna pobjeda
Za mene, koja je odlučila ostati tamo

Postoji osoba koja je postupila drugačije
živi mojim životom uvjerena da je njezin
i da su ostali životi tuđi

Sjedi na kauču s kojeg sam ustala
onog jutra kad sam pošla na avion
i piše moju knjigu –
– svakako ne ovu

U jednom je trenutku trebalo odabrati
između navike i potrebe
sebe i sebe

Presudile su
tvoje tamne oči
rasplamsane propuhom sobe
u kojoj je netko otvorio vrata i prozore

Oči – dva kamina
u koja sam sretno uskočila

Statične i pokretne
kao stolica za ljuljanje

*

Nekad nazove moje prijateljice
govore joj meni nepoznate tajne
planira s njima kratke izlete
na mjesta na kojima nisam bila

proljetno čišćenje, kavu i kolače u susjedstvu
mnogi od tih planova doista se ostvare

Nema dvije bijele mačke
jer misli da preferira pse

Njihova odanost, u teoriji
umanjuje njezin strah od napuštanja

Jednom će okupiti sve moje prijateljice
i one će se međusobno upoznati

Neće to biti na dan mojeg odlaska

Kad se taj ljupki čopor formira
napokon će biti spremna
posvojiti psa

*

Kako je lijepa njena samoća
kad se promatra

Nesvjesna je sebe
zato je nepokolebljiva

*

Ne znam kako
ili kad
ali jednoga dana

pokucat ću na njezina vrata
ili ona na moja

Ti ćeš otvoriti

Pitat ćeš me gdje sam bila

Neko će vrijeme čekati

U kući lijepe gospođe
sapun i rakija nastali su od iste biljke
Dala ti je nešto protiv migrene, ali to si izgubio
Kasnije smo se vozili kao da smo prsti jedne ruke
koji prolaze kroz visoku, žutu travu

Desert od latica napravila je od ruža iz svog vrta
Rekla je da ne jede slatko
i poslužila ga u malim posudama iz Maroka

Lijeva ti je ruka na volanu
desna uzima moju i stavlja je na mjenjač
kažeš želiš li da te naučim voziti

Dalekovodni stupovi pokraj ceste
smjenjuju se sve brže i brže

Rekla je čovjek je rođen sam
ipak sam jednom imala muža
Dok nam pokazuje presvlake za kauč
koje je donijela iz Etiopije, sunce se prelama
na tamnocrvenim naborima

Kuća joj je lijepa kao muzej

Sad ti je ruka na mom bedru
kažem nemoj se sa mnom šaliti
Ako me ti budeš ičemu učio
netko će ozbiljno stradati

Zamislim je u baldahinu
kako pruža ruku van
a vani nema nikoga

Uskoro ide u Pariz
svi će prijevoznici tog dana štrajkati
pa će putnici ostati na aerodromu

Neko će vrijeme čekati da stignu
kamo su krenuli
to će im se vrijeme činiti vječnim
ali neće to biti

Koža na tvom vratu je mirisna

Kad se dotakne donjom usnom
udubi se

Ne gledaj u mene, gledaj pred sebe

Sve se ceste savijaju pred nama
stopljene u dugačku, žutu zraku

(Pjesme su iz knjige ***Dobrota razdvaja dan i noć*,** Sandorf, Zagreb, 2021.)

Marija DEJANOVIĆ rođena je u Prijedoru 1992. godine. Odrasla je u Sisku. Živi i djeluje u Zagrebu i Larissi. 2018. godine objavljuje knjige *Etika kruha i konja* (nagrada *Goran* za mlade pjesnike i nagrada *Kvirin* za mlade pjesnike) i *Središnji god* (nagrada *Zdravko Pucak*). Trojezična knjiga *Orato Osto/Visible Bone/ Vidljiva kost* izašla joj je u Grčkoj u sklopu Athens World Poetry Festivala i Versopolisa, u izdanju Poets' Circlea. 2021. objavila je knjigu pjesama *Dobrota razdvaja dan i noć* (najuži izbor za nagradu *Tin Ujević*).
Dobila je prvu nagradu *Milo Bošković* (2021.) za pjesmu *Na putu do trgovine*, drugu nagradu na *DiBiase Poetry* natječaju za pjesmu *Grandma Still Remembers My Mother Well* i nagradu *Marin Držić* za 2020. godinu za dramski tekst *Ne moramo više govoriti, svi su otišli*.
Objavljivala je pjesme, eseje i književne kritike u raznim časopisima, zbornicima i na internetskim portalima u Hrvatskoj i inozemstvu.
Pjesme su joj prevođene na petnaestak svjetskih jezika. Sudjelovala je na brojnim domaćim i stranim međunarodnim pjesničkim festivalima, čitanjima poezije i pjesničkim rezidencijama.
Zamjenica je direktora Thessalian Poetry Festivala (Πανθεσσαλικό Φεστιβάλ Ποίησης) i članica uredništva časopisa *Tema*.
Završila je studij pedagogije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Studij komparativne književnosti na istom fakultetu samo što nije.
Članica je Hrvatskog Društva Pisaca, Hrvatskog P. E. N. Centra i europske pjesničke platforme Versopolis.

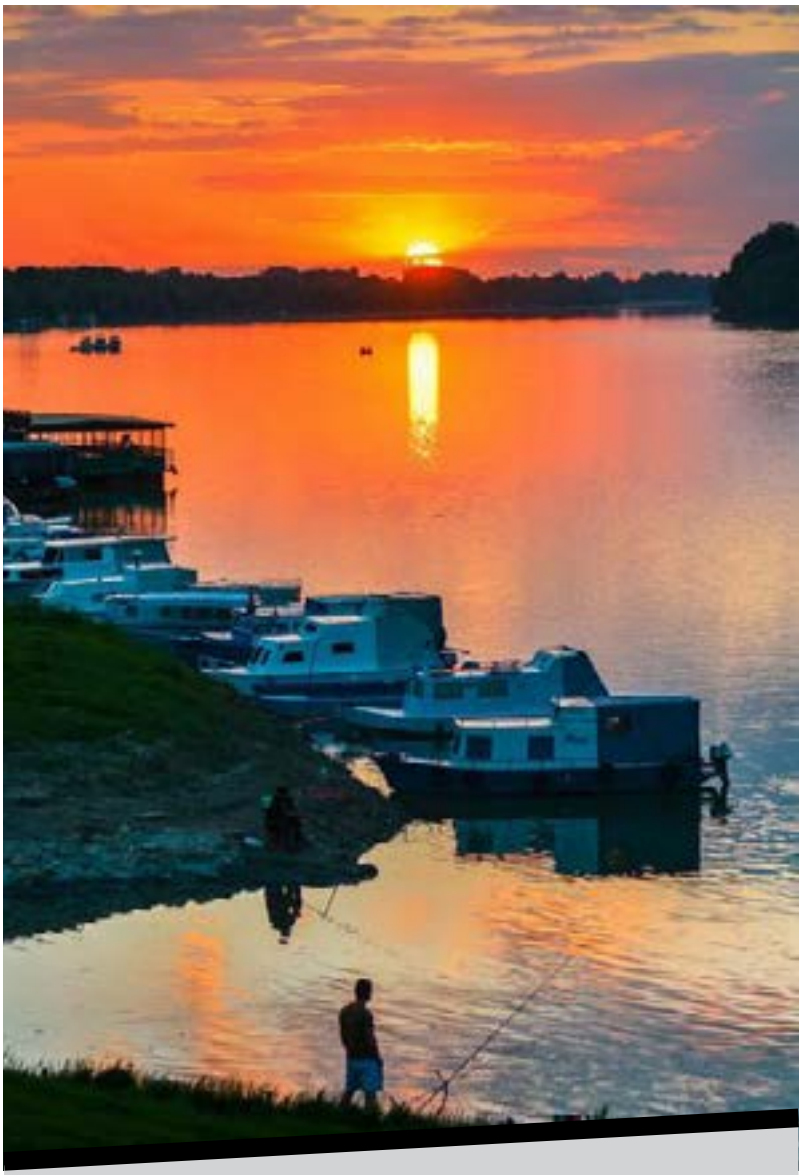

БАЈКА
ВАЈКА

О правди и кривди

Украјинска бајка

Била два брата, један богати, а други сиромашни. Тај сиромашни брат је умро. Остао у њега син, а и он је био сиромашан. И питао он једном свог стрица:

– Стриче, како је боље живети: по правди или по кривди?

– Ех-ех… Где ћеш ти да нађеш правду? Нема сада правде на свету! Свуда постоји само кривда.

– Не, стриче! Постоји правда – боље је живети по правди.

– Идемо ми на суд и да питамо.

– Али зашто да идемо на суд? Боље да идемо путем и да питамо човека којег сретнемо па како он каже, нека тако и буде. Ако кажу да си ти у праву – сва моја стока биће твоја; ако кажу да сам ја – сва твоја стока ће да буде моја. Тако ћемо да питамо три пута.

– Добро.

И пошли они путем. Иду они, иду – иде им у сусрет један најамник.

– Здраво, добри човече!

– Здраво!

– Реци ми, молим те, човече, како је боље да се живи сада, по правди или по кривди?

– Ех–ех!... Добри људи! Где сте ви сад правду нашли? Нема правде нигде на свету. Боље је да се живи по кривди него по правди.

– Ево, опет сам ја у праву! – рече стриц. А сиромах се растужи што ће морати да да сву своју стоку стрицу.

Иду они, иду – и сретну једног господина. И сиромах рече:

– Питајмо исто овог господина. Он ће да каже како је право, он је писмен и зна све.

– Добро.

Они застадоше крај господина и упиташе га:

– Реците нам, будите љубазни, господине, како је сада боље да се живи, са правдом или са кривдом?

– Ех–ех!... Добри људи! Где сте ви сад правду нашли? Нема правде нигде на свету. Боље је да се живи по кривди него по правди.

– И други пут сам ја у праву! - рече стриц радосно.

Сиромах се још више растужи. Иду они, иду и сретну једног попа. И сиромах рече:

– Питајмо овог попа. Он ће да каже како је право, он је духовни човек. Како он каже нека буде тако.

– Добро!

Они застадоше крај попа и упиташе га:

– Реци нам, оче, како је сада боље да се живи, по правди или по кривди?

Ех–ех!... Добри људи! Где сте ви сад правду нашли? Нема правде н игде на свету. Боље је да се живи по кривди него по правди.

– И трећи пут сам ја у праву! – рече стриц радосно.

Није преостало друго сиромаху: сву стоку дао је богатом стрицу, а он је остао го, бос и гладан. Њему је живот постао тежак. Мислио је, мислио, и одлучио да се обеси – узео је комад ужета и отишао у шуму. Отишао је и угледао једно дрво и изабрао је грану на којој ће да се обеси .
"Ево", помислио је, "добра грана – јака, око ње ћу да омотам уже и да се обесим."

Он се загледао у то дрво, тако да није приметио како му се један вук приближава. Кад га угледа човек се брзо баци на дрво, а на конопац заборави.
Попе се он на дрво и седе. Тада су дошла три ђавола, а нешто касније и четврти, њихов господар. И он упита првог свог слугу:

– Шта си данас учинио?

– Ех... Ја сам учинио да људи раде бескорисно. У једном селу, у господара сам учинио тако да не могу да заврше брану. А господар бије своје људе као луд: имаћемо их много.

– Добро си то урадио, али не сасвим.

– Како?

– Тамо усред јаруге у шуми расту три стабла. Ко их посече и стави их попречно на брану завршиће је.

– Ох!... Ко би то чуо, ко би знао да то треба урадити!

– Шта си ти учинио? – упита господар другог.

– Ех ... Ја сам учинио тако да ће многи људи бити у нашим рукама. У том и том граду сам исушио сву воду, тако да сада тамо нема ни капи, и они доносе воду удаљену тридесет, четрдесет врста[1]. Тамо много људи умире!

– Добро си то учинио, али не сасвим – рече господар.

– Како?

– Кад би неко ископао грм малине, који расте усред града – залио би цели град.
– Ох!... Ко би то чуо, ко би знао да то треба урадити!
– Шта си ти учинио? – упита господар трећег.
– У једном краљевству краљ има јединицу ћерку, и ја сам учинио да се она тешко разболи и никакви лекари не могу да јој помогну.
– Добро си то учинио, али не сасвим.

– Како?

– Ако би неко састругао са стуба у најдаљем углу и запалио она би оздравила.

– Ох!... Ко би то чуо, ко би знао да то треба урадити!

Сиромах је седео на дрвету и чуо све што ђаволи говоре. Кад су се они разишли он је почео да размишља: "Можда је тачно то што су рекли? Отићи ћу до господара, можда ћу заиста да завршим брану."
И пошао је. Дошао је до бране, а тамо је господар ударао људе да је што пре заврше. Они, бедни, зној са њих лије, раде, али бескорисно. А господар је бесан.
Онај праведни човек дође до њега и рече:
"Господару! Бијете те људе, а ништа од тог посла неће бити. Шта ћете

1 Стара мера за дужину, мало више од километра.

да ми дате и ја ћу то да завршим?

– Ја ћу да ти дам сто рубљи и пар коња са кочијом и кочијашем.

– Дај ми шест људи и троје коњских кола.

– Узми.

Отишли су у шуму, посекли она три стабла и ставили их попречно на б рану – па су завршили брану. Господар је дао праведном сто рубљи и пар коња са кочијом и кочијашем.

Онда је праведни помислио:

"Пођи ћу у тај град где нема воде, можда је то истина, можда ћу и м дати воде."

Сео је у кочију и отишао у тај град. Пре него што је стигао до града на неколико врсти срео је баку која је вукла два ведра воде на приколици.

"Шта то носиш, бако?"

– Воде, сине.

– Дај ми да се и ја напијем.

– Ех, сине! Ја воду вучем тридесет врста; и док дођем кући пола ћу да проспем; а моја породица је велика, пропашће без воде.

– Ја сам дошао у ваш град да омогућим воду свима и биће је стално у вас.

Она му је дала да пије и јако се обрадовала, те пожурила у град и рекла свим грађанима да долази човек који ће им дати воду. Мештани су сви изашли у сусрет праведном са хлебом и сољу и разним поклонима. Како је он дошао у град нашао је грм малине, који је растао усред града, ископао га и потекла је вода одатле по целом гра ду. Грађани су га наградили новцем и свакојаким поклонима тако да је сада постао богатији од свог стрица.

Онда је он помислио:

"Идем сад у то краљевство где је краљева ћерка болесна – можда је исцелим."

Како је смислио тако је и урадио. Стигао је тамо, дошао у краљевске д воре, а људи су тамо сви били тужни, јурили без циља и уздисали. Он их упита:

– Чуо сам да је у вашег краља ћерка дуго болесна и да јој лекови не помажу. Ја бих је излечио.

– Ех, човече! Прекоморски лекари не могу да јој помогну, а како би ти!

– Реците ипак краљу.

Рекли су краљу. Краљ изађе пред њега и рече:

– Ако је излечиш ја ћу да те наградим тако да неће бити богатијег од тебе на свету, а такође ћу да ти дам своју ћерку за жену.

Пошао праведни до ње, погледао је, а она била на самрти. Узео је, настругао са стуба у надаљем углу, запалио и њој је одмах било боље и за три дана се потпуно опоравила те опет била као и пре.

Краљ и сви људи су били срећни. Краљ се јако обрадовао и рекао праведном:

– За то што си излечио моју ћерку, ја ћу да је дам теби за жену, а када умрем, ти ћеш да будеш краљ уместо мене.

Убрзо је, заиста, краљ умро, а на његово место је дошао тај праведни човек.

Краљевао је он тамо неколико година и онда је дошао у његово краљевство један богати трговац и послао гласник а краљу да му дозволи да тргује у његовом краљевству.

Краљ му рече да му дође. Дошао је трговац. Краљ је одмах препознао свог стрица, али није му показао своје лице: поручио му је да му допушта да тргује . И по својим људима је поручио да дође до њега у дворске одаје. И тако се догодило. Довели су тог трговца краљу и он га упита:

– Из којег си краљевства?

– Из тог и тог.

– Из ког си града?

– Из тог и тог.

– Како се презиваш?

– Тако и тако.

Онда је краљ признао да је он његов синовац – онај који је нестао без трага.

– Ето, стриче, ти си рекао да се по кривди боље живи, а испаде да је боље по правди! Ти си само трговац, а ја сам краљ – правда је надмашила кривду!

– Како се то догодило?

И он му је исприча шта се све са њим догодило, како је хтео да се обеси и како је слушао шта ђаволи говоре, све, све... На крају је он поклонио стрицу разног блага на два брода и рекао му:

– Заборавио сам све што си ми учинио. Узми себи ова два брода са с вим благом. Када дођеш у своју земљу реци свима да је боље да се живи по правди него по кривди.

Његов стриц је узео та два брода са свим благом и отишао кући. Када је стигао завист је почела да га мучи: зашто он није краљ. Туговао је, туговао, а онда је помислио:

„Идем и ја да се обесим, те ће и мени да буде као и мом синовцу.

Узео је комад ужета и отишао је у шуму на исто место где је желео да се обеси његов синовац. Али није се њему исто десило – нашли су га ђаволи, зграбили га и обесили на највишу грану.

Превео с украјинског: Жарко МИЛЕНИЋ

MARIJA F. SULLIVAN

SRETNI ZET

Živio jednom mladić - zvali su ga Sretni. Iako je bio siromah, dobijao je sve što je htio. Kad god bi ušao u prodavnicu i želio kupiti nešto za što nije imao novca, stvari su mu same uskakale u torbu i džepove. On ih je vadio, s velikim osmijehom na licu i ostavljao na kasi.

Ljudi nisu vjerovali svojim očima. Nisu ni primijetili kako te silne namirnice pronalaze put do Sretnog. Mladić ih je mirno vadio i objašnjavao: "Ovo mogu samo željeti, ali ne mogu to priuštiti." I tako iz dana u dan.

Neki su se smijali i rugali tom poštenjačini, ali on je tjerao po svome. Zdržao bi samo ono što je mogao kupiti. Pojedinci su se čudii kako tom momku nikad nije palo na um da prisvoji bar neku sitnicu. Uostalom, ništa on nije ukrao. Jednostavno je bio toliko sretan da, hop-hop, stvari upadaju u njegovu torbu i džep.

"Meni ne treba ono što nisam zaradio", govorio je Sretni i odlazio da vrijedno kopa, sadi, sije, i bere voće i povrće na tuđim njivama.

Priča o Sretnom dospjela je čak do Kraljevog dvora. Vladar je pozvao mladića da se i sam uvjeri da takva osoba postoji. Čim je stigao na dvor, mladiću su počele upadati u džepove najljepše dragocjenosti i nakit. S velikom nelagodnošću on ih je vraćao na svoje mjesto. Kralj se smijao toliko da su ga suze oblile.

"Znači, istina je, toliko si pošten i ponosan da ne želiš ništa što ti ne pripada!", upitao je začuđeno, kroz smijeh.

«Je li to problem?», uzvratio je mladić.

«Naravno da nije. Zapravo ja tražim baš takvog zeta», ozbiljno je rekao Kralj.

«Vaša kćerka ne može biti sretna sa siromahom kao što sam ja, makar se ja zvao Sretni», usprotivio se mladić.

"Kako ti to znaš, mlado momče? Eto te, lijep i plemenit sam od sebe. Nijedan ti kraljević nije ravan."

Ali kad je vidio da se momak nećka, Kralj reče: "Hajde, dobro, dat ću ti onda da izabereš jednu od tri djevojke po svom ukusu."

Sretni je na to pristao. Već mu je i bilo vrijeme da se ženi.

Najednom uđoše tri divne djevojke. Jedna okićena kao carica, druga kao kraljica. A treća se okitila samo mladošću i ljepotom.

Sretni krenu prema trećoj. "Da li bi mogla biti moja žena?", odmah ju je upitao.

"Da", odgovorila je ljepotica i priznala da je ona Kraljeva kći.

Sretni je ustuknuo.

Kraljevna ga je uzela za ruku, rekavši: "Dugo sam tražila nekog 'ko se neće oženiti sa mnom samo zbog mog bogatstva."

Mic po mic, mladića nije trebalo dugo nagovarati. Njegovo srce već je reklo svoje.

Od tada su sretno živjeli na Kraljevom dvoru, a ljudi u tom kraju počeli su vjerovati da se poštenje, ipak, isplati.

©Zerina Kurtovic

ŽARKO MILENIĆ

ZABORAVLJENI IZVOR

Odvajkada je bilo onih koji su tvrdili da se iza Staklene gore nalazi zemlja u kojoj živi nepoznati narod. Te su tvrdnje došle i do kralja i on obeća da će nagraditi onog tko se popne na Staklenu goru, ode u tu novu zemlju i donese vijesti o njoj.

I mnogi su pošli, privučeni velikom nagradom, polazili, odlazili ali se nisu vraćali.

To je obeshrabrilo nove istraživače i na neotkrivenu zemlju su prestali spominjati.

Ipak, jedan mladić, unatoč takvim okolnostima, odluči okušati sreću. Odvraćali su ga od toga i roditelji i rodbina i prijatelji ali on je ostao nepokolebljiv.

I krenuo je do Staklene gore do koje je vodila davno izgrađena cesta.

Kada je stigao do podnožja Staaklene gore zastao je zaprepašten. Bila je ta Gora viša od svih koje je do tada vidio. Ceste dalje nije bilo. Kako ju je moguće prijeći?

Mladić je smišljao, smišljao, ali ništa nije mogao smisliti.

Iz razmišljanja ga je trgnuo nečiji glas:

- Mladiću ideš li i ti u zemlju iza Staklene gore?

On se okrenuo. Pred njim je stajao stari prosjak.

- Idem. Zar ćeš i ti tamo, djede?

- Da. Čuo sam da se tamo nalazi izvor mladosti. Želim se podmladiti.

- I što ćeš onda?

- Onda ću krenuti ispočetka. Neću činiti iste greške. Ako i neku novu na činim to neće biti tako loše kao do sada. Kažu da je tamo obećana zemlja i da su tamo ljudi sretni. To znači da se tamo i posljedice grešaka lakše podnose.

Mladić se nasmiješi i reče:

- Možda tamo i postoji izvor od čije vode se može podmladiti. Možda je tamo obećana zemlja i možda su tamo ljudi sretni. Ali kako doći tamo? Preko Gore nema ceste…

- Zar ćeš odustati?

- Neću.

- Krenut ćeš sam ili ćemo zajedno?

- Možemo zajedno. Uvijek je bolje u društvu!

- Slažem se.

Najednom je mladić primijetio da podnožje Staklene gore nije bilo ispred već iza njega.

Pomislio je kako se okrenuo a da toga nije bio ni svjestan.

Htio je pitati starca što se to dogodilo ali je sa zaprepaštenjem ustanovio da kraj njega nije stajao starac već lijep mladić njegovih godina. Bio je odjeven u čudnu odjeću. Putnik od iznenađenja nije bio u stanju išta reći.

- Prošli smo Staklenu goru – rekao je mladić.

- Ali kako?

- Ja sam čarobnjak Leon. Bio sam s one strane Gore. Sretao sam sve one koji su željeli prijeći Goru i svima predložio da je prijeđemo zajedno. Ti si prvi koji se s tim složio. Svi prije tebe su to odbili i podrugljivo se nasmijali.

- Što je bilo s njima? Nitko od njih se nije vratio.

- Krenuli su pješice duž padina Gore u potrazi za putem kojeg nema. Neki lijevo, neki desno. Nakon što su pojeli hranu koju su imali sa sobom, hodali su i dalje dok nisu umrli od gladi i iscrpljenosti.

Mladić se zamisli. Mogao je i on tako proći da je postupio kao njegovi prethodnici.

- Sad si stigao u nepoznatu zemlju – reče Leon. - Kreni stazom koja je pred tobom. Prvo ćeš naići na jedno napušteno selo, a onda ćeš ući u jedan grad. Budeš li u nevolji samo pomisli na mene i ja ću ti pomoći.

I mladić je krenuo stazom koju mu je pokazao čarobnjak.

Nakon sata hodanja došao je do napuštenog sela. Kuće u njemu su bile drvene i raznih veličina. Nekadašnja dvorišta zarasla su u korov.

Mladić je produžio i nakon sata hodanja stigao u grad. Kuće u njemu su bile u obliku kocke i sve od kamena i iste veličine. Tamo nije bilo dvorišta ni trave. Između kuća je bilo tlo od kaldrme.

Grad je bio pust. Mladić je pomislio da je i on napušten. Onda je ispred jedne od kuća sreo starca koji je sjedio na pragu.

Ugledavši mladića starac se iznenadi. Upita ga:

- Mladiću, zar ti nisi na poslu u dvorcu?

- Ja sam stranac – objasni mladić. – Prvi put sam u ovom gradu.

- Došao si iz drugog grada? – upita starac.

- Da.

Mladić nije htio reći odakle je došao jer je pretpostavljao da mu starac neće vjerovati. Upitao je starca:

- Imate li vode? Žedan sam od dugog puta.

- Na žalost nemam. Čekam da mi kćerka donese iz dvorca. Doći će kad padne mrak.

- Ima li neka česma u ovom gradu?

- Nema.

Mladić se začudi takvom odgovoru. Upita starca:

- A što vaši rade u dvorcu?

- Rade ono što im gospodar dvorca naredi.

- A gdje su ostali ljudi?

- Svi mlađi rade tijekom dana u dvorcu. Tada gradu ostanu samo djeca, stari i nemoćni.

Mladić je tada ugledao dvorac do koga je vodio put od grada. Bio je žedan i odlučio je tamo otići.

Išao je otprilike pola sata i stigao do dvorca ograđenog zidinama. Ušao je do gradskih vrata koja su bila otvorena.

Prošao je kroz vrata i na stazi prema dvorcu ugledao stražara s bičem u ruci. Kad je vidio mladića stražar je povikao:

- Hej, ti, što radiš ovdje?! Kako si uspio u radno vrijeme izaći iz rudnika?!

- Kojeg rudnika? – upita mladić.
- Što se praviš lud?! Odmah da si se vratio na posao!
- Zašto?
- Ti zbilja nisi normalan?!... Ali nemam vremena raspravljati se s tobom! Brzo u rudnik ili će ti moj bič osvježiti pamćenje!
- Ja nikad nisam radio u rudniku. Ne bi tamo od mene bilo nikakve koristi… Stražar zamahnu bičem na mladića.

Mladić u tom trenu pomisli na čarobnjaka Leona.

Odjednom se našao u napuštenom selu kroz koje je prošao na putu do grada. Stajao je kraj izvora žive vode. Brzo mu je prišao i napio se.

Sjeo je na klupu pored izvora i odahnuo.

Odjednom je pored sebe ugledao čarobnjaka.

- Hvala ti što si me spasio od stražarskog biča i još mi pomogao utoliti žeđ!

Leon se na to samo nasmiješio.

- To što sam vidio u dvorcu je strašno! Ti ljudi su robovi!
- Tome su sami krivi – rekla je Leon. – Nisu trebali napuštati selo.
- Zašto su ga napustili?
- Povjerovali su u obećanja gospodara dvorca. Da će im u gradu biti lakše. Da tamo teče med i mlijeko.
- Zašto se nisu pobunili nego pustili da ih gospodar iskorištava?
- Oni žive u kamenom gradu u kome nema hrane. To dobiju u dvorcu. Nema ni vode. Nju piju iz bunara koji se nalaze u dvorcu. U tim bunarima je razlog zašto se ne bune.
- Kakav razlog?
- U te bunare se sipa prah koji je izradio dvorski čarobnjak. Oni koji piju tu vodu su pokorni i rade sve što im se kaže.
- A kakvu jedu hranu?
- Onu koja se uvozi iz susjednog grada a proizvodi u selima tog grada. Kupuju je od zlata iz rudnika kojeg muškarci iskopavaju, dok žene rade na preradi zlata i u kuhinji te kao posluga za gospodara i dvorjane.
- Zar im se ne bi mogla reći istina? Ja bih im mogao sve ispričati. Preporučio bih im da se vrate na selo, da piju izvorsku vodu i žive slobodno!
- Ne bi vrijedilo. Dokle god piju tu vodu oni nikoga ne slušaju osim gospodara.
- Kako ih spriječiti da je ne piju? Kako ih pobuniti?
- Moglo bi kad bi im se zagradio put u dvorac. To bih ja mogao učiniti. Načinit ću na putu u dvorac nevidljivi zid i oni će se prvo vratiti u grad. Kako tamo nema vode, sjetit će se gdje je ima i vratit će se u sela odakle su i potekli.

Kako je čarobnjak rekao tako je i učinio.

Ljudi iz grada nisu mogli na putu do dvorca prijeći nevidljivi zid. Vratili su se u grad i čekali da ih pozovu iz dvorca.

Iz dvorca su poslali stražare da dovedu ljude iz grada ali ni oni nisu mogli prijeći nevidljivi zid.

Ljudi iz grada su trpjeli žeđ do sljedećeg jutra a onda su se sjetili zaboravljenog izvora u selu i otišli tamo napiti se svježe vode.

Nakon što su se napili i zadivili okolnom prirodom odlučili su se vratiti u selo i tu živjeti slobodno obrađujući zemlju i uzgajajući voće, povrće i žitarice.

Dvorski čarobnjak Antador je pokušao svim znanim čarolijama ukloniti vilin nevidljivi zid ali mu to nije uspjelo.

Kako je rudnik u dvoru prestao raditi, jer više nije u njemu bilo rudara, gospodar više nije imao zlata kojim bi kupovao hranu. Otišao je s Antadorom, dvorjanima i stražarima u susjedni grad da bi im tamo pružili utočište.

Dobili su ga ali su za hranu morali raditi na farmama.

Mladić se oženio kćerkom onog starca kojeg je sreo kad je prvi put došao u grad. Leon im je bio kum na vjenčanju.

BRČKO
БРЧКО

SUVAD ALAGIĆ

MOJ PROGRES, MOJ STRES

(I ja u putu zagubljen)

Nema više priča iz davnina
Kojima me uspavljivala moja baka
Nema više starog mandarina
Čije sam obožavao kolače od maka
Sada ima droga alkohol i stres
Sada ima progres, moj progres, moj stres.

Nema više plivanja, ljubavi i ti me ostavi, na Savi
Alasa s mrežom, pivom i cigarom na ušću, nestalo je sve
Sada me smog, sada me grad, sada me jad i ova pjesma o tebi, davi, ljubavi!
Moje sunce jutrom mi donosi maglu sve gušću, i tugu, a tebe nema, nema.
Nema te na ušću, nema te na obali, zato imam progres, moj stres.

Nema više Pogled. Pa opet. Poljubac. Ruka u ruci. Šetalište. Sami ti i ja. Moja pjesma o tebi. Tvoje ruke oko moga struka. Grickam te kao keks. Vodimo ljubav. Čist je zrak. Gitara je u travi, a ti mi govoriš, volim te dragi. E to je bilo vrijeme. Ljubavi. Ljubav trebam ja, a sada!?
Sada ima na ćošku ljubav za 50 maraka Progres, moj progres, moj progres, moj progres, moj stres. Draga. Mila. Nezaboravljena. Na ex.

I tvoja haljinica, ona crvena još mi na umu. I tvoj karmin razmazan po mome licu. Opijeni, zaljubljeni, sretni i nismo brojali poljupce, NI PIVA
Sada samo prosjaci i milioneri sreću se na drumu, iz Banata, Brčkog, Niša
I više nismo sigurno da li smo malo ili potpuno ludi
Jedan Čovjek i jedan Robot TV i tableta za stres. Urnebes
Plus nauk „Šuti mali ne zapitkuj“ (furaj mali, furaj tim ludilom) Sad je progres Sada ima progres, moj progres, moj stres. I ja u putu zagubljen.

KAKO KONTROLISATI SNOVE

I danas mi je misao prava
Kao „kriva Drina“
I svako drugo kazivanje
Bilo bi nova obmana
Čovjeka koji je već obmanut.
I kolikogod me unificirali
Provlačili kroz vertikale i horizontale tranzicije
I željeli

A možda i ja
Da budem Francuz
Nijemac
Rus
Kinez
Britanac
Ili barem superčovjek Amerikanac
U meni obesmišljenom živi stanuju
Grčke arene
Rimski trgovi
Aja Sofija
Feudalac, kmet i konjanik.
Džingis Kan.
Atila Bič Božji.
Husein Kapetan Gradaščević.
Tito.
Alija Izetbegović.
George Washington.
Prvi višestranački izbori u BiH.
Žena, sin i kćerka.
Dayton.
Radio Brčko.
Gaj i potok u Koraju.
Savske obale.
U meni još uvijek stanujem ja.
Kojem još jedino ne mogu kontrolisati snove.

PERFORMANS MOGUĆEG
(zapis o razlogu)

Ostavila ga je
Bez razloga
I uživa ona sada
U njemu ostavljenom
S razlogom
A on
On obično
U takvim prilikama
Mutan
I začudno odlučan
S tabakerom
Ili bez nje
S razlogom ili bez
Precizno do bola
Odlazi u
P. M. (performans mogućeg)

ŽENA U LJUBAVI

uvijek kad sunce obasja zaostalu kap kiše
pomislim da neko lud od plavetnila
voli baš mene
uvijek kad jedna žena s bijelim zamišljenim licem
nagnuta nad tastaturom
traži riječ
pomislim da se nebo dijeli
kao ljubav
između dvoje
što se kradom traže na praznoj raskrsnici
i uvijek pomislim da se to dešava
nekom drugom
i nije važno šta sad drugi
o tome misle
meni si
u ljubavi žena.

AUTOPORTRET ZA STEĆAK 2

Jednom, kad me ipak ponesu
iz jednog u drugi polukrug,
sve će ličiti na izlaz iz lavirinta,
dok budem mrtav trčao svoj počasni krug.

Ostat će konačno iza leđa. Strava. Slava.
Ludila. Znamenja. Hladni prsti ispod kamenja.
Ostat će jedino oni što znaju samo da mrze,
jer ljubav je slaba, jedino mržnja ne umire nikad.

Ostat će i KNJIGA kao znak da sve nije bilo uzalud.
Ostat će staze i bogaze za neke mlađe i druge.
I ostat će vječna istina da iskradanje iz kazamata opšte misli
ne znači uvijek i nužno samo sumnju i nezadovoljstvo.

Ostat će i nišan kao san kojim se premošćuje smrt.
I najstrašnija zvijer kad se rodi, nemoćna je,
Kad poraste u kavezu ili na slobodi, postane strašna.
Zalud smo sanjali i sumnjali u sjeme čovjekovo.

(«Prijatelji su đubre», Gabrijel Garsija Markes, «Prijatelji su kurvini sinovi», Branimir Džoni Štulić, «Svi moji prijatelji redom su postajali moji najveći neprijatelji», Suvad Alagić)

©Zerina Kurtovic

СТОЈАН КАШТЕРОВИЋ

ОСМИЈЕХ И БОЛ

Лијежем с љепотом твога осмијеха
спавам у наручју снова о теби
за нашу љубав бол ми је утјеха
зашто не дођеш? – шапућем у себи.

Могу те вољети и тако далеку
осјетити топлину погледа твога
чути твој глас као пјесму неку
која пјева о љубави живота мога.

Ја искрено желим да си поред мене
да твоја коса моје лице сјени
да осјетим твој додир док живот не свене
не размишљај више, него одмах крени!

У загрљају твоме вољећу те лудо
љубав ће наша добит нове снаге
у твоме бићу препозно сам чудо
коса, лице, осмијех и те очи драге.

И сам не знам како ћу, ако те не буде
ако ми не дођеш док срце сагоријева,
бацићу у ријеку све године луде
и предат се облаку из ког муња сијева.

Нек убије љубав из мога маштања
нека у том небеском пламену сагори,
оставићу пјесму као знак праштања
да о нашој љубави вјетровима збори.

БУДИ МОЈА

Разлијежеш се у оку моме
као одсјај дугиних боја,
желим да сањам у крилу твоме
и чезнем да опет будеш моја.

О теби ломим мисли моје
ко пијанац чаше за кафанским столом
и тако чекам на усне твоје
да ме раставе са тешким болом.

У мојим сузама твоје очи сјаје
пробуђена жеља нову наду крије
срце ми трепери и нову снагу даје
да те волим више него што сам прије.

Смогни и ти снаге да ме зовнеш себи
ако за ме жеља у твом срцу дише
ја од тебе драга одустао не би
што смо се разишли, не криви ме више!

Моја те љубав у загрљај тражи
да волимо се - јако, до бескраја
да славимо живот, искреност, не лажи
да не ископнимо од болних уздисаја!

СЈЕТА

Обузме ме често наше вријеме прошло, оне зиме, сњегови и кише,
сунце благо у прољеће рано, врела љета... сам ми се уздише!
У том часу срце брже куца а мисао лута по младости
у очима твој лик се прелива пун топлине и њежне радости.

То је некад био стварни живот, за нас двоје и велике жеље
ал' срећа је нестала у трену са другим си правила весеље.
Године су прохујале многе, видио те нисам никад више
али љубав коју смо имали срце неће никад да издише.

Тебе волим к'о ни једну другу јер си моје мисли заробила
дала си ми све што сам желио док си драга поред мене била.
Десило се да се растанемо због ситница које живот значе
остарисмо ал' морам признати - моје око још за тобом плаче.

ОСТАЛА СИ

Остала си свитање младалачких ноћи,
остала си почетак пјесме ненаписане,
остала си снага моје немоћи,
остала си љепота слике ненасликане!

Била си лептир усамљеног цвијета,
била си ноћ поспанога села,
била си немир мојих љета,
била си и оно што ниси смјела!

Постала си лаж моја и туђа,
постала си радост љубави невјерне,
постала си од себе много луђа
и паметнија од љепоте жене!

ПОХЛЕПА

Када лијепо прерасте у ружно
када осмијех погледе заледи
кад веселост запјева отужно
кад се човјек од среће наједи.

Када радост у срц'ма нестане
и огрубе људска осјећања
ништарија да вриједност постане
а истина - лажна обећања.

Док не мудри аплаузе беру
а неуки одлуке доносе
тек вјенчани журе у невјеру
непоштени - поштеним пркосе.

Ми живимо стварно такав живот
ком цинизам љепоту сакрива
од жељеног све нам је на супрот
похлепа је за то много крива.

Људска слабот срља у богатство
то сљепило - болест нашег рода
сви земаљско траже за се царство
док умиру испод плавог свода.

Паметном је тешко да прихвати
култ незнања и простећу ријечи
и сву корист што ћемо имати
од болести која се не лијечи.

поштење се давно изгубило
и све мање о најближњим знамо
проклетство нас снажно обавило
једни друге завидно гледамо.

Тој слабости љубав је супротност
људски разум за свачије муке
премоћни ће себи наћи опрост
кад немоћним пруже своје руке.

Хуманост ће обасјат планету
и Богу ће бити много мило
да људскости још има у свијету
да се нешто лијепо догодило.

Стојан КАШТЕРОВИЋ, рођен је у Пелагићеву 1951. гдје је завршио осмогодишњу школу, потом гимназију у Градачцу и студирао политологију на ФПН у Сарајеву.
Новинарске послове, до почетка рата 1992., обављао је у редакцији Радио Брчког и листа "Градитељ". У то вријеме био је хонорарни дописник "Вечерњих новина" из Сарајева и колумниста "Ослобођења", такође из Сарајева. Новинарску каријеру је наставио у Српском Радио Брчком а од децембра 1993. до краја 2000. био је одговорни уредник листа "Брчански погледи". Објавио је публикацију "Жртве моралног деликта" (1998) и роман "Отац и син" (2018).
Пјесме пише од ране младости.

HASIBA MUJAČIĆ

MORALA SAM TI REĆI

Još danas,
a možda i pola noći
mislit ćeš da te volim,
ali sutra ćeš znati
da te zaboravih
Porušio si mi sne,
iznevjerio nade,
tjerao da gazim stazom,
koja nigdje ne vodi,
na kojoj trnje raste,
pa krvavi tabani bole.
Zato danas,
ili kad noć se spusti
reći ću ti sve
što ti nikada niko
rekao nije.
Tvoja ljubav
nije za mene,
sebe si ubijedio
da mi značiš mnogo,
da ti sve mogu oprostiti,
da ću uvijek i samo
uz tebe biti.
A ja,
vise ne želim te,
ne volim,
to odavno saznah u sebi,
ali sam jos malo
uz tebe ostajala
da bih te vise ranila,
da bih te pjesmom raznježila,
a onda dobro rastužila,
Nema tebe u meni,
duša mi je razdragana,
srce raspjevano,
možda sam i zla,
ne mislim o tome,
ne mislim vise ni na tebe,
samo hoću da znaš
da mi vise ništa ne značiš.
Boljele su i mene
tvoje priče bez smisla,

sada znam,
tebe bole moje riječi sa smislom
Shvati,
ne volim,
ne želim,
ne mogu sa tobom biti,
možda ostaješ
samo kao neka
ružna uspomena,
koja će već sutra da izblijedi.
Morala sam ovo reci,
pa neka te i boli,
jer tako se događa
kada se ljubav ugasi,
kada emocije nestanu,
kada se više ne voli.

NEMA VIŠE NAS

Između tebe
i mene,
samo je tišina,.
Između nas,
noćni mrak,
u kojem smo nekada
jedno drugom
ljubav darovali
Između nas
nema više ni riječi,
a noćni mrak i tišina
umjesto nas govore…
i nema nas,
nikada više nas zajedno
biti nece.
Možda će neko drugi,
već sutra
riječima tebi govoriti,
a neko drugi
meni noći i tišinu
ljubavlju
lijepom učiniti.
Između tebe
i mene,
nije ostalo ništa,
osim tišine,
tihe tamne noći
i govora bez riječi.

AKO TE PITAJU

Ako te budu pitali
zašto si sam,
zašto uz tebe
i s tobom nisam,
ništa ne reci,
neka tišina
umjesto tebe govori.
Bolje za tebe,
bolje za mene.
A ako te baš budu
ponovno pitali,
sta se to desi
pa se jedna sjajna ljubav
u tugu pretvori,
reci...
"odnio je neki novi vjetar ljubavi"
Bit će to dovoljno.
niko vise pitati neće
sta se to desi
pa mene vise
s tobom nema,
gdje sam nestala,
patiš li,
patim li ja,
da li je bas tako
moralo biti.
Ako te tvoji dragi
budu pitali,
ništa ne reci,
neka tišina
i govor bez riječi
umjesto tebe govore.

JA VIŠE NIKOGA NE ČEKAM

Noć polako
zamjenjuje dan,
sa planine
oluja se sprema,
u meni više ničega nema.
Riječi zamriješe,
čudna tuga u dušu se smjesti,
zato,

moram ti reći
da te ja više nikada čekati neću,
ni rukama obgrliti,
ni poljubac spustiti
na obraze tvoje
Nema više čekanja,
shvatih da ja nemam
dva života,
da bih jedan mogla
uludo da trošim,
a ovaj jedan
što osta,
hoću sebi da poklonim.
Da živim,
da se radujem,
i nikada i nikoga
vise čekati neću
niko i ništa mi ne duguje,
a ni ja ne dugujem,
ništa i nikome
Sve sam rekla,
što reći trebadoh,
ja više nikoga
i ništa čekati neću.

MARIJA DEŽIĆ

TRI PJESME

Obećala sam…
Obećala sam biti sretna
Uvijek nasmijana, biti žena koja ima snagu...
Koja ima hrabrost
Hodati po životnoj stazi..
Obećala sam dignuti glavu i gledati naprijed…
Nijednom se ne okrenuti..
Ostaviti sve iza sebe
Biti utjeha svima
Koji me budu trebali..
Da ću im suze brisati
Ako budu plakali..
Obećala sam da ću
Biti svjetlo tamo
Gdje je tama,
Da ću nositi mir
Onima koje tuga slama..
Obećala sam da me nitko neće povrijediti
Da ću se nepravdi uvijek
Suprotstaviti…
Obećala sam biti
Uvijek to što jesam
Bez obzira na cijenu…
Obećala sam sebi
Da nitko nikada
Neće vidjeti u meni
Samo običnu ženu...

Postoje ljudi koji se hrane
tuđom nesrećom,
vješto se pretvaraju
da suosjećaju s tobom,
Jednom rukom te grle
dok se zlobno osmjehuju
iza tvojih leđa,
i traže priliku da te bace
još dublje u očaj…
Kada ti dobro ide,
Kad ti se pokrene na bolje.
Opet su tu da ti
svojim prljavim jezikom,

ubiju samopouzdanje i poput
starog usisavača
Usisaju svaku pozitivnu misao..
Nasreću postoje i oni
vedri, iskreni ljudi
koji su uz tebe uvijek
Ljudi koji su tvoj vjetar u leđa,
sigurna luka u oluji života.
I zbog takvih ljudi
isplati se biti čovjek
I vjerovati da se isplati
Biti čovjek...

Život je lijep
ako umjesto tame
potražiš svjetlo
I pustiš da ti obasja put
kojim ćeš koračati…
Život je lijep
ako umjesto sivila
u kojem živiš
vidiš dugine boje
prema kojim ćeš krenuti...
Život je lijep
ako ne nanosiš bol
ljudima koji te vole.
Daruj im ljubav
i kreni dalje...
Život je lijep
ako osmjehom
obrišeš nečiju suzu,
pružiš mu ruku da ustane
I držiš je da ponovo ne padne…

ЈУГОСЛАВ АРСЕНИЈЕВИЋ

ЦРНЕ ШАМИЈЕ КАО МИЛОСТИ

(одломак из романа)

,,Љубице, угриј љецка воде! Напуни тај казан, благош стрине'', говорила је Љубици стрина Смиља тог прохладног јулског јутра. У планинском селу Метех, у подножју Проклетија, јутра су и лети пријатно хладна.

Воду у казану грејао је црни шпорет који се налазио на тераси куће. Он би лети служио само за кување, док би га већ са јесени враћали у главну собу куће, где се налагао и грејао кућу.

Љубица је имала две млађе сестре, Ранку и Милијану. Волела их је обе као што се сестре иначе и воле. Помагале су се у свему и чиниле једна другој живот лакшим и лепшим колико то може бити у овом планинском селу где је живот сам по себи тежак.

Бог никако није испуњавао велику жељу оцу Саву. Молио се Саво, у тек обновљеној сеоској цркви, да му Господ подари мушко дете. Молио се често. Сваке недеље када оно мало верника узме нафору и пође својим кућама, он би, још неко време, остајао сам пред иконом Светог Николе. Затварао је очи и изговарао само њему и богу познате речи. Молио се искрено. Постио је све постове, пазио на свако црвено слово и додатно га, у свом малом календару, плавом оловком подебљавао како се на тај дан не би ,,уабио'' и започео какав посао. Терао је трудну жену Росу да спава на десну ,,мушку страну'', а када би у по ноћи видео да се она у сну пребацила на леђа или ,,не дао бог'' на леву страну, будио би је не би ли се вратила у првобитни положај.

,,Пушти ме јадан, што ме гураш?'', говорила би Роса.

,,Ада хрчеш, проби ми уво. Окрени се или ја ноћас ока склопит нећу. Јок ја вала', говорио је Саво.

,,Е, гром те спалио, а ти не хрчеш?''

,,Не ја, богами.''

Тих девет месеци је спавао са обувеним чарапама јер је и то једно од веровања које ће помоћи да се роди син. У зимским месецима је имао изговор ,,како му је ладно по ногама'', али је онај летњи изговор, како га ето ,,изједоше комарци бог их убио!'', деловао поприлично неуверљиво. Све у свему, ништа није помогло да се у кући зачује плач мушког детета.

За прву, Љубицу, донекле се и обрадовао. За Ранку је преко усана превалио: ,,Ајт нека је жива и здрава'', али када се родила Милијана, неколико дана је ћутао. Ћутао је, пио и када год би чуо плач мале бебе, негодовао и псовао себи у браду.

,,Оли да се савије та мала једаман? Ове прије ње нијесу оволико кмечале. Богами, ни близу.''

Није могао, ма колико га тражио, да нађе макар један разлог да се

развесели. Иако се трудио да то не показује, жена Роса би приметила да је тих дана, после њеног порођаја, Саво нервознији него иначе и да пије више него иначе.

Међутим, када би девојчице мало порасле, Саво би схватао колико их заправо воли. Сваку њихову болест, сваку температуру па чак и обичну прехладу тешко је проживљавао. Остављао би све послове и силазио по доктора у Плав, често и по највећој зими и вејавици. Једном је и плакао када је мала Ранка добила упалу плућа. Мислио је да ће умрети. Молио се да оздрави и овога пута молитве су помогле. Ћерке су му биле све у животу. Његова разбибрига, његова снага. Биле су лепе на мајку и био је слаб на њих и више него што је требало и што би и он сам желео.

Али и даље је Саво, најчешће ноћу, маштао о сину. О томе како би он њега, ето, свему научио. Како би му причао причу из задњег рата када је, баш ту код Шабове главе, сам заробио двојицу балиста. Говорио би му песме о Марку Краљевићу и водио га код старог Миљана да заједно слушају гусле и стихове о Никцу од Ровина, Шћепану Малом, Гоги Рашовићу и осталим српским јунацима.

Желео је сина да настави његову лозу, да му се не угаси славска свећа, да му се не затре огњиште. Често је тражио по дворишту, око куће, иза штале, неке маказе или црно клупко вуне, закопану потковицу поломљену на два дела. Било шта, што би нека ,,баба вештица'', која жели зло њему и његовој жени, оставила као враџбину, да у кући Сава и Росе никада не заплаче мушко дете.

,,Замјери ли се ти некоме у селу? Ајт шјети се, било коме?'', питао је Саво своју жену Росу.

,,Никоме Саво, очију ми. Не виђела ове три моје чоре ако лажем'', клела се Роса.

Додуше, јесте се пар пута посвађала са Вилком због тога што је Вилкин син задиркивао Љубицу док су заједно овце чували, али ,,Вилка никад не би враџбине на њихову кућу бачала'', мислила је.

Рођење женског детета се и дан-данас у неким срединама у Црној Гори сматра за злу срећу, посебно ако би и пре тога у кући била само женска чељад. Саву се већ три пута то дешавало.

,,Три сестре, па то само код Чехова има и нијe више'', нашалио се сесоки учитељ пошто је чуо да се у кући Дакића родила још једна девојчица.

Када му је Роса прошле јесени рекла да је ,,куку њој, јопет ђетиња", Саво се обрадовао. Срце му је тога дана јаче лупало, а искра наде поново засветлуцала негде у дубини његове душе.

На сам дан Росиног порођаја, 25. јула 1956. године, да би прекратио време и макар мало смирио нервозу, отишао је да прошета по Чакору. Сео је на један мрамор, умотао дуван у папир, полизао га, запалио и повукао дим. Погледао је ка небу не би ли бог одозго видео једну искрену молбу у његовим очима. По небу је, у круговима и у духу свога имена, крстарила огромна птица. Био је то орао крсташ који је правио најпре мале, па све веће и веће кругове, да би се на

крају сјурио ка западу у правцу плавог Јадрана. Саво је помисилио како је то добар знак. То је себи објаснио тако што орао симболизује некакву снагу, моћ, слободу. Симболизује мушкост.

,,Да је некака чавка или врана, била би опет чора, али орао... е, то ће бит да ваља'', мислио је Саво.

Тражио је нешто позитивно, нешто охрабрујуће у свим стварима и догађајима око себе. У говору природе, у симболима, па чак и у статистици.

,,Задње двије у селу, код Мартиновића и Павловића, чоре су. Биће да је реда да се роди мушко.'' Онда се сетио своје Милијане која се родила после две сестре и она му је у старту оборила теорију вероватноће бројева и догађаја.

Нервозно је замотао још један дуван. Па још један. Пушио је док се сунце пробијало кроз грање и обасјавало бели мрамор на коме је до малопре седео, али не могаше више јер га је камен нажуљао. Чекао је да чује пуцањ. Знао је да му је брат испред куће и да ако буде мушко, пуцњи ће одјекнути Проклетијама и објавити радосну вест. Међутим, једино што је пуцало било је изломљено грање по коме је Саво газио.

,,Ранко се од радости уабио. Заборавио да опали'', тешио је себе.

Није могао више да чека. Кренуо је кући спреман на најгоре иако се и даље, потајно, надао најбољем. Када је ушао у обор, чуо је плач своје Росе. Био је то плач очаја и туге. Знао је. Ранка му је потрчала у сусрет.

,,Тата, добисмо још једну сестру'', рекла је.

,,Четврта чора. Ада, није могуће оца му јебем'', помислио је. Миловао је Ранку по дугој, црној коси. Ретко је кад мазио и љубио своје ћерке. Једино када су болесне, а тада би оне, иако врућe и слабе, уживале у татиним додирима. Једном је Ранка и рекла како она воли кад је слаба јер је „тата љуби, мази и прича јој приче''.

Онда је Саво сео на троножац, замотао дуван и запалио. Седео је тако и ћутао док из куће није изашла Смиља, Ранкова жена.

,,Како је?'', упитао је Саво не дижући главу.

,,Онако... кука'', одговорила је Смиља. ,,А мала је лијепа, има очи на тебе.''

Те речи му нису пружиле никакву утеху, мада Смиља није ни намеравала некога да теши. Рекла је то онако, успут. Саво је помислио на причу како је пре рата у Кучима неки Мугоша убио своју бебу, јер му то беше треће женско.

,,Ко ће још једна женска уста да 'рани? Јок ја вала'', рекао је стари Куч. Тренутак касније је, на запрепашћење своје жене, голим рукама удавио бебу.

Године су пролазиле. Најстарија Љубица се са само петнаест удала и отишла у Пећ у нову кућу и фамилију. Што оно кажу ,,добро се удала''. Муж јој беше зубар у пећкој болници.

Ранка и Милијана су пазиле на сестру Данку. Убрзо Данка свима постаде миљеница.

,,Ма ова најмања ми је најбоља чора. Мирна је, а смије се по цијели боговјетни дан, очи мајкине'', хвалила је мајка најмлађу ћерку. Ранка се смешила на ове мајкине речи, али Милијана се мрштила.

Тај тренутни налет љубоморе би наравно брзо пролазио и Милијана је опет љубила и мазила млађу сестру, толико да би и мајци то често знало да засмета.

,,Милијана мајко, не цмачи је толико! Ада удави дијете, ђаволе!''

Иако се то никада не би ни рекло ни помислило, највише времена и пажње малој Данки посвећивао је отац Саво. Сваки слободан тренутак који би му се указао користио је да се поигра са ,,његовом малом Мишком'', како је звао. Док је расла, говорио јој је јуначке песме и водио код брата да слушају гусле. Пред спавање јој је причао приче и бајке, а највише је волела ону како је тата сам у шуми код Шабове главе заробио двојицу балиста. То је у правом смислу речи и била бајка, јер Саво није био сам него је било њих тројица из чете, али је овако лепше звучало и приповедачу и слушаоцу. Једнога дана је сашио крпењачу, закуцао два коца и шутирао пенале са Данком.

,,Саво, ти подјетињи са овом малом'', смејала се Роса.

Та лопта је Данки постала омиљена играчка. Научила је да пимпла по десет, а касније, када би је неко питао колико пута може, поносно би одговарала: ,,Колико ти воља.'' Једном је бројала до двадесет и два, али јој је код тог броја засметао ,,глупи бубмар'' који се изненада појавио и почео да кружи око њене главе. Лопта јој је побегла са ноге, одбила се пар метара од ње, а Данки би криво јер ,,... је могла још толико да не би бумбара да јој смета''.

Данка је основну школу завршила као најбољи ђак у разреду. Уписала је гимназију у Плаву. Ранка се удала и отишла у Велику, где је родила Дару. Милијана је остала у Метеху, удала се за поп Павловпг сина. И она је била трудна. Радовала се Данка што је макар једна сестра остала у селу, што ће моћи да је посећује и разговара, и то Милијана која јој је срцу ипак била најмилија због најмање разлике у годинама и због времена које су проводиле заједно.

Данка је израсла у праву лепотицу. Дуга црна коса, очи боје кестена, витко тело и изражене груди. И она је била свесна своје лепоте. Приметила је да је мушкарци, доле у гимназији, више гледају него остале девојке. И више гледају и више се разговарају. Видела је да су због тога неке варошанке љубоморне на њу, али то јој свакако није сметало. Са друге стране, њој се ниједан није свиђао. Сви су били некако исти. Исте речи, исте фразе чак и исте фризуре. Осим женске лепоте, бог јој је дао и мушку снагу. За разлику од осталих девојака у селу, па и њених сестара које су углавном обављале женске послове, Данка је подједнако радила и оне друге, мушке.

Помагала је оцу око свега, како у селу тако и у катуну. У планинске катуне су Метехчани, Величани и Новшићани одлазили крајем маја и тамо остајали све до септембра. На непрегледним пашњацима би напасали стоку, а жене би музле краве и овце и правиле сир, кајмак и кисело млеко које би касније током године трошили, али би и про-

давали по пијацама у Пећи, Плаву, Гусињу, Ивангграду.

Волела је природу. Волела је планину. Мислила је како нигде на свету нема овакве лепоте као што су Проклетије, Плавско језеро, планински катуни, Ључа која пуни језеро и Лим који га празни, борове шуме у Чакору. За Плавско језеро је у школи чула како је то најлепше ледничко језеро у целој Југославији.

,,Како знаш да је оће најљепше кад ниђе друго нијеси ни била?'', упитао је неко.

,,Нијесам била ни на Сјеверни пол па знам да је оће топлије'', одговарала би.

Крајем августа када би силазили у село, Данка је са својим коњем, белим као снег, ишла у шуму, секиром обарала тања стабла, ланцем би стабло везела за коња и враћала се у Метех.

,,Ову чору не би мењао ни за два сина'', говорио је Саво. Иако то ником није хтео да призна, Данку је од свих ћерки највише волео и највише јој је љубави пружао.

,,Мајко, како лијепе 'аљине имају варошанке'', рекла је Данка. Мајка је са осмехом гледала у своју ћерку.

,,Ма џаба им 'аљине и ципеле кад ти по љепоти нијесу ни до кољена. Него, купиће мајка тебе 'аљину чим продамо јагањце за Ђурђевдан'', говорила јој је Роса. Дугим иглама је вешто плела малене чарапе од вуне за свог унука у Пећи, Љубичиног сина Душана.

,,Куд је Ђурђевдан мајка?!'', рекла је Данка.

,,Ада брзо ће кад ти ја велим. Ајт мајка једну пјесму да ти рекне'', рекла је Роса.

,,Коју пјесму?'', упитала је Данка.

,,Слушај сад:

Метехчанке све ђевојке,
жито носе, траву косе,
платно ткају у разбоје,
А Беранке варошанке,
цијели дан шпију, лице мију,
оро воде у соборе,
Метехчанке момци просе
А Беранке дома сједе."

,,Мајка, баш је лијепа пјесма.'' Данка је пољубила мајку и умало је није преврнула са троношца.

,,Обали ме ђаволе. Оли да се прекометнем са ове столице?'' Роса се гласно смејала док је покушавала да успостави равнотежу на маленом жутом троношцу. Данка је насмејана изашла из собе у ходник, поскакујући и певушећи:

,,Метехчанке момци просе а Беранке дома сједе...'' После неколико тренутака вратила се и одшкринула врата.

,,Мајка, а за кољаче се не секирај. Могу и ове, не мари. Није Ђурђевдан далеко.''

Цео тај разговор, као некакву радио-представу, чуо је отац Саво док је испод отвореног прозора седео на старом пању и пушио ду-

ван. Сутрадан, у суботу, чим је свануло узео је Данкину ципелу и безуспешно тражио већ давно излизани отисак броја. Онда је нашао опанак који је био новијег датума.

,,Тридесет и осам'', рекао је за себе.

Аутобус би на Чакор стизао у десет ујутру, па би возио назад до Пећи. Од Метеха до импровизоване аутобуске станице, коју је чинила једна дрвена клупица, било је око сат, сат и по хода. Негде на пола пута налазио се онај камен на коме је Саво седео када му се Роса четврти пут порађала. Камен на којем је пушио дуван, видео орла и помислио како је то добар знак од бога. И сада је сео на њега да запали једну. Сетио се тог јутра као да је јуче било. Сетио се како је проклињао судбину што му бог даде Данку и како му је за трен кроз главу пролетела мисао о Мугоши из Куча који је задавио своје женско дете. Сада му је Данка центар универзума.

,,Такве љепоте и доброте ниђе на свијету нема'', мислио је. И био је у праву.

Аутобусу је од Чакора до града требало око тридесет минута. Десетак минута се возило земљаним путем, а онда би се излазило на асфалт.

Љубица, најстарија Савова ћерка, живела је на десет минута хода од пећке аутобуске станице. Саво је успут купио кесицу бомбона за унука, килу шећера и кафу.

Покуцао је на врата. Отворила му је Љубица. Изненадна очева посета јако је обрадовала.

,,Тата, сједи. Откуд ти? Јеси ли уморан? Оли воде? Сад ће кафа.''

,,Ја вала дођо да те замолим ако имаш кад да идеш са меном у робну кућу. Каљаче и 'аљину Данки да купим. Ваља јој за школу.''

,,'Оћу, тата. 'Оћу'', рекла је Љубица.

,,Него, слушаш ли ти Душане, оца и мајку?'', упитао је Саво свог унука.

,,Слушам, ђеде. Све што ми рекну.'' Отрчао је у другу собу и донео црвену књижицу.

,,Виђи, све петице'', рекао је поносно.

,,А, машала, благош мене.'' Саво је окретао и разгледао оцене исписане на белим страницама.

Робна кућа у Пећи тек што је била саграђена. Раније се, у тим робним кућама, могло купити све, од алата, преко гардеробе, играчака па до хране. Имали су је сви већи градови у Југославији, па и Пећ. Пећ је расла, Пећ се ширила. Од малене вароши преко ноћи је постала град од двадесет хиљада душа.

,,Откуд оволиког народа?'', питао је Саво.

,,Е, откуд, од свукуд. Све Шиптари, мој тата'', одговорила је Љубица. ,,Долазе из Албаније, купују куће, земљу. Љепше им оће, но у Албанију. Има више посла, а нико им не брани да долазе. Па и наши Величани им земљу и катуне продадоше.''

Саво је слушао своју најстарију ћерку и не би му право. Ето, његова Љубица има само Душана, а сада, док корачају ка робној кући види

умотане Албанке са троје, четворо деце, једно другоме до ува.

Продавница одеће налазила се на спрату.

,,Љубице, број је тридесет и осам. Узми најмодерније, а и 'аљина да буде како ваља. И кошуљу ако претекне пара.''

,,Добро, тата. Колико имаш?''

,,Ево, толико'', рекао је Саво и пружио јој лепо сложене црвене новчанице. Љубица је пребројала новац и насмејала се.

,,Тата, оће имаш само за каљаче.''

,,Како море?'', изненадио се Саво.

,,Ајт, не секирај се.'' Љубица се осмехнула и дала оцу до знања да ће она додати колико буде требало.

Сутрадан, у недељу, пре него што је Данка устала, Саво је тихо ушао у њену собу и на сточић ставио тамноцрвене ципеле, црвену сукњу са белим туфнама и белу кошуљу. Тихо је и изашао и отишао у цркву. Када се вратио, Данка га је загрлила и пољубила.

,,Је ли потаман?'', упитао је Саво, покушавајући да сакрије смешак испод бркова.

,,Све је потаман, ко да сам ја бирала.'' Данка је била и више него срећна.

Данка и Веселин су се упознали у пролеће седамдесет и четврте. Њихова љубав је, како се обично и дешавају велике љубави, дошла сасвим случајно. Неко то зове судбином.

Наиме, Данка је ретко одлазила у Пећ. Обично би то било неколико пута годишње, када је са мајком Росом и Милијаном посећивала најстарију сестру Љубицу. Тог пролећног дана, уочи Ђурђевдана, Данка је обукла своју најлепшу сукњу, нову кошуљу и ципеле. Чак је и усне нашминкала и то оним кармином што јој је сестра Љубица једном дала. Косу опрану шампоном од брезе свезала је у две плетенице које су јој падале на груди. Овако дотерана, пуна себе, заједно са сестрама корачала је пећким корзом. Роса и Љубица су остале кући а три сестре су шетале, пролећним сунцем умивеном, главном улицом.

Иако све три беху лепе и наочите, Данка се својом лепотом истицала међу сестрама. Неки момци су се окретали за њима, неки и коментарисали. Данки су пријали само они коментари које је добро разумела, а оне на другом језику правила се да не чује.

,,Данка, ови само за тебом гледају'', шапнула је Милијана млађој сестри.

,,Јес, све за меном, како да не. Очи им испадоше. Можда за тебом.''

,,Ко нас удате још гледа?''

,,Не пише ви на чело да сте удате'', рекла је Данка. Плетенице је са груди пребацивала на леђа.

,,Право велиш. Него 'оћемо ли на сладолед?'', упитала је Милијана.

,,Могле би.''

И заиста је живот једно велико чудо. Једно необавезно питање, један потврдан одговор и судбина је скројена, исписана и нема по-

вратка. Да се Милијана тог тренутка није сетила сладоледа, живот и једне и друге сестре би отишао у ко зна ком правцу, а отишао је у правцу на крају улице, код сладолеџије који је белу и црвену масу из фрижидера вадио кашиком и њоме пунио корнете. Сестре су стајале и чекале у реду иза двојице младића.

Данкину пажњу привукао је виши. Испод рукава танке кошуље, пресавијених до лаката, назирали су се развијени, препланули мишићи. Момци су били пар метара испред и још увек нису приметили женско друштво иза њих.

,,Мрчо, ако узмемо по две кугле имаћемо само за по једно пиво. Ако узмемо по једну, имаћемо за три. Узећемо једно на вересију, даће Џемо, значи два мене, два тебе'', рекао је Мрга, плавокоси момак, широких рамена. Док је Веселину објашњавао колики им је буџет на располагању, погледом је молио нестрпљивог, старијег Албанца да им да још пар тренутака да се договоре.

,,Шта мислиш да не узимамо сладолед и имаћемо за по три пива?'', предложио је Веселин, виши и лепши од ове двојице.

,,А да вас од толиког пива не заболи глава момци?'', упитала је Данка. Овим питањем је прекинула даље рачунање и виртуелно претварање новчаница у кугле сладоледа и пивске флаше.

Два збуњена друга се окренуше. Веселин је угледао Данкине насмејане очи.

,,Које? Ти мала ниси чула колико Белопољци могу да попију?'', упитао је Мрга.

,,Богами нијесам чула'', рекла је Данка.

,,Ајмо на Пећко, ту код моста. Да попијемо које'', предложио је Мрга без икакве наде да ће добити потврдан одговор, који је стигао само секунд касније.

,,Па ето, могле би, кад сте тако љубазни'', рекла је Данка. Тада је, по први пут, угледала Веселинове очи. На тренутак јој се учинило као да читав живот познаје овог младића.

Данкине сестре су се збуниле овом њеном реакцијом и дрскошћу да без много размишљања прихвати позив два непозната младића на пиће и дружење.

,,Па могли би, но да ти ниси мала пиво да пијеш?'', упитао је Веселин.

,,Мала нијесам, а пиво пијем'', рекла је Данка. Гледали су се пар тренутака као у игри ,,ко први спусти или скрене поглед изгубио је''. Овога пута изгубио је Веселин.

,,Ајт, џада море!'' Љути и увређени сладолеџија растеривао је најгоре муштерије које је имао тога дана. Схватио је да од пет потенцијалних, њима неће продати ни један једини ,,сљадољед''.

,,Ја сам Веселин'', рекао је Веселин и пружио руку.

,,Ја сам Данка'', прихватила је његову руку. Јачина стиска Данкине руке изненадила је Веселина. Био је то прави мушки стисак.

,,Ја одо' код Љубице а ви немо'те до касно", рекла је Ранка.

,Добро, секо'', одговорила је Милијана.

Сели су у башту кафане која беше прилично попуњена. Убрзо дође конобар.

,,За нас двојицу по пиво'', наручио је Мрга.

,,И нама двема ћеш али само једно. Ми ћемо по пола'', рекла је Данка.

,,Него, свиђа ми се како ви екавицу говорите. Вољела би' да и ми причамо тако исто'', рекла је Милијана.

Мрга се загледао у Милијану. Привукла га је њена лепота, али као да га неко поли хладном водом после њених речи:

,,Кад је врућина, ја са мојим човјеком попијем које пиво.''

,,А ти, Данка?'', упитао је Веселин.

,,Што ја?'', насмејала се.

,,Имаш ли ти човека, момка?''

,,Јок ја. Ко ће мене, ђевојку са планине?''

Веселину се разгалило срце. Помислио је: ,,Ево, ја би'.'' Али то није изговорио. Уместо тога, осмехнуо се и посегнуо за чашом.

Мрга и Веселин наручише још једно пиво док су сестре полако испијале оно своје, калкулишући да га не испразне пребрзо. Због тога су им гутљаји били ретки и мали. Данка се скроз опустила. Очи су јој сијале блиставим сјајем и упијале наранџасте зраке сунца које се гасило негде иза Проклетија.

Највише су причали о школи, упоређивали две гимназије. Данка је из разговора закључила да Веселин и није неки „ученјак".

,,Ја сам ти вуковац. Вучем се из разреда у разред'', рекао је Веселин.

,,Ха-ха-ха!'' Данка се толико гласно насмејала да и њој за тренутак, али само за тренутак, беше непријатно јер се друштво за суседним столом махинално окренуло да види ко се то толико смеје.

Сазнала је да тренира фудбал и то, од скора, са првим тимом Будућности. Допао јој се. Био је другачији од осталих, питомији, лепши, згоднији. ,,Баш другачији'', мислила је. Волела је и то што није претерано причљив, то што је стидљив и фин таман онолико колико треба.

Са друге стране, Веселин се у Данку, како јој је то касније и признао, заљубио на први поглед, још тамо код сладоледа. Остатак вечери му је био као најлепша бајка, а Данка као принцеза.

Највећа препрека за почетак било какве везе била је раздаљина међу њима. Ваљало је одмах договорити ствар, сад или никад. Шансе да се поново сретну и да се укаже још једна прилика, биле су минималне.

Док су их пратили до сестрине куће, Милијана повуче Мргу за руку у нади да ће овај разумети да њих двоје треба мало да успоре и пусте Веселина и Данку који метар испред, те им тако дају простора.

,,Шта ти је море? Откину ми руку'', жалио се Мрга.

,,Полако, јадан'', шапнула му је и главом показала на пар испред. Мрга, иако му не би право, климну главом, дајући знак да је схватио

поруку. Милијана се насмејала. Када је Веселин схватио да су све ближе крајњем одредишту и да му време полако истиче, ухвати га паника.

,,Шта сад?'', мислио је. Никада ниједну раније није питао за састанак. Никада ниједној није изјављивао ни симпатије, а камоли љубав, али сада је то јако желео. Желео, а бојао се. Бојао се или Данкине лепоте или тога да ће бити одбијен и да је више никада неће видети. Био је потпуно неприпремљен за овај важан догађај у свом животу. Само да не каже неку глупост и не осрамоти се пред овом дивном девојком. Пуно је страхова, а времена мало.

,,Него, кажи оли ти да се ми опет видимо?'' Питање са Данкиних усана изненада је прекинуло његова размишљања и дилеме. Срце је залупало, а кроз главу му прође мисао како је поставити такво питање толико лако, као да не постоји ништа лакше на целом свету. И био је у праву. Неке ствари у животу су једноставне, само их ми чинимо компликованим.

,,Хоћу. Кад и ђе?'' Страх у њему више није становао.

,,Оли у суботу, испред робне куће? У пет?''

,,Добро'', потврдио је договор Веселин.

,,Оли други пут да ме пољубиш или јок?'', упитала је Данка. Већ довољно збуњени Веселин додатно се збунио. Данка се осмехнула и пољубила га у образ.

Топлина Данкиних усана на његовом образу био је врхунац те можда најлепше вечери у Веселиновом животу. Осећао је да му се врти у глави, али не од пива које је попио тамо у кафани у центру, него од неког чудног осећања за које је до тада само чуо да постоји, али се вечерас први пут сусреће и упознаје с њим. Замантало му се од љубави. Прођоше га жмарци, а колена умало поклекнуше од тог пољупца. Тренирао је фудбал и добијао на стотине удараца противничких играча, али је готово увек остајао на ногама, а сада је због тог благог додира девојачких усана умало поклекао. Данка му је још једном махнула, осмехнула се и ушла у двориште сестрине куће.

Југослав АРСЕНИЈЕВИЋ рођен је 5. маја 1979. године у Љубљани. Основну и средњу школу завршио је у Нишу. Дипломирани је менаџер, запослен у Брчком, Босна и Херцеговина. Свој први роман "Црне шамије као милости" написао је 2021. године. Једна планина, два села, три реке и неколико људских судбина које се преплићу и описују тежак живот у послератном Полимљу и Метохији подно Проклетија. Пратећи животне приче Сава Дакића и Веселина Павловића подсетићемо се на два догађаја која су заувек обележила ове крајеве и пределе.

INTERVJU
ИНТЕРВЈУ

MILENA RUDEŽ

RAZGOVOR S MILENOM RUDEŽ

Razgovarao Peter SEMOLIČ

Rođena si u svijetu koji se bitno razlikuje od svijeta u kojem danas živimo. Kako se sjećaš svog djetinjstva i rane mladosti? Šta oni znače za tebe i na koji način se upisuju u tvoju poeziju?

Moja sjećanja na djetinjstvo mi magle oči. Poezija opisuje ono što se ne može opisati, moje djetinjstvo se otima opisivanju. Čini mi se kao da ću stavljanjem riječi iz današnje perspektive na te prve doživljaje svijeta u djetinjstvu nešto oskrnaviti i pretvoriti ga u običnu priču, zajedničku prozu, prozaičnost. Proza su i pravilnici, zakoni, uputstva za ponašanje u vrijeme pandemije, prozaičnost je lišena ljubavi, osjećaja bliskosti prema ljudima oko sebe. U zajedničkoj nam nekadašnjoj domovini, Socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji, kao i u kući mojih roditelja koji su oboje bili prosvjetni radnici, bratstvo i jedinstvo je bilo nešto što se podrazumijevalo, i ja i danas osjećam da si ti moj brat Slovenac i da imamo puno toga zajedničkog, zajedničko kulturno nasljeđe i humanizam, i što je za mene još uvijek važno osjećaj za socijalnu pravdu. Sa nepunih sedam godina postala sam Titov pionir, iskren i vjeran drug koji drži datu riječ. Bila sam malena, žgoljava, tankih nogu i izudaranih koljena, stalno sam padala trčeći za balonima od sapunice. Bila sam drugačija i bljedunjava i to mi je smetalo. Umjesto velike pletenice imala sam jednu kikicu na glavi s bijelom mašnom koja je stalno spadala, a željela sam biti kao drugovi iz razreda, snažna, i dugokosa kao moja drugarica koja je imala dvije duge pletenice na leđima iz kojih se ponekad širio ružni miris petroleja, kad bih stala iza nje u redu, njena majka joj nije htjela podrezati kosu kao moja, iako se jednom zaušnjala kao pola razreda. Bili smo izmiješani, djeca radnika i intelektualaca, nije bilo podjele na bogate i siromašne, a o nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti niko nije razmišljao.

Kad kažeš rana mladost, to čujem kao rani jadi. Do trećeg razreda gimnazije bila sam tatin sin, radila sve muške poslove sa njim, na gradilištu, kosila travu za vrijeme raspusta na selu, nosila sam traperice i sivi kačket, hodala kao muško, velikim koracima - i danas to činim - bila drug sa svim dječacima u razredu dok jednog dana nisam obukla mini suknju i žute kukičane čarape koje mi je poslala jedna Donatela iz Milana. Tada mi je drug iz zadnje klupe rekao: Pa ti imaš noge! Onda su se svi muški složili da imam noge i više nismo bili pravi drugovi. Od tada sam pisala o koračanju, o žutom grmlju kraj puta, o licu koje tražim u gomili, o užasu neshvaćenog bića, izdvojenog za strašni čin posmatranja pred okom Sunca.

Naida Mujkić u opsežnom eseju Poetski labirint Milene Rudež piše: »U njenoj prvoj knjizi poezije prepoznajemo elemente modernističke poetike koja emanira težnju za ucjelovljenjem svijeta, dok u dvjema posljednjim knjigama Rudež usvaja temeljna načela postmodernizma, kao i poetike (anti)ratnog pisma i poetike svjedočenja (Slijepi putnik iz Sarajeva).« Iz

vlastitog izkustva znam da odnos prema prvoj zbirci pjesama može biti i traumatičan (barem u nekom razdoblju života i pisanja). Kako doživljavaš pjesme objavljene u prvoj zbirci?

Pjesnički prvijenac Milene Rudež »Dnevnik slijepog putnika«

Moja prva zbirka "Dnevnik slijepog putnika" je objavljena u Sarajevu u ediciji Mala biblioteka poezije Veselina Masleše, a ne kao debitantska poezija. Sjećam se da je honorar bio dvanaest radničkih plata, tzv. minimalaca. Iako sam tada imala trideset godina i bila udata, ipak je to bila mladalačka poezija i većina pjesama u toj knjizi odražavaju stanje duha onog koji traži svoje mjesto u svijetu, ispituje svoj identitet. Osjećala sam se neuklopljeno i na radnom mjestu i u društvu, i društvu arhitekata, slobodni strijelac, ali i višak, slijepi putnik na brodu sretnika, neko ko krije svoju boljku u podstavi sivog odijela. Kao da sam predvidjela da ću zaista jednog dana biti izbačena s broda i spuštena sama na splav koji će me samu odvesti daleko, u tuđe more, tuđe okrilje.

Tada napisana pjesma o slijepom putniku je dobila svoj nastavak u okupiranom Sarajevu, u dnevnim zapisima, i kasnije po dolasku u Kopenhagen na izbjegličkom brodu Norrona zaokružila je zbirku "Slijepi putnik iz Sarajeva". I danas sam neka vrsta slijepog putnika, ali u toj ratnoj, tj. antiratnoj knjizi, govorila sam i o stvarnom sljepilu, bila sam jedan od slijepaca koji je mislio da će rat biti kratak, kao što je bio u Sloveniji, da će se političari dogovoriti, da treba izdržati još malo do mira koji svi želimo. U pjesmi o sljepilu napisala sam da su slijepci pucali, a mi obični narod bili smo slijepi od očiju. Sljepoća u tom kontekstu je bila bolest, metafora za mržnju - što

je rat duže trajao broj zaslijepljenih mržnjom je rastao. Na zapadu vlada mišljenje da Evropa nije odgovorna za jugoslovensku tragediju i jedna novinarka mi je nakon promocije te zbirke, koja u drugoj polovini govori i o životu izbjeglica u Danskoj - što se danskim književnim kritičarima nije dopalo - postavila pitanje sa podmetnutim odgovorom: "Vi ste ubijali jedni druge u ratu, zašto se ljutite na Evropu koja vas je spašavala?" Zamolila sam je da pročita cijelu knjigu i zapita se o odgovornosti onog koji vidi zlo koje može zaustaviti, a čeka na još veće tragedije i brojke poginulih, iskasapljenih. I ja sam, kao jugoslovenka i reformista, odgovorna za ono što je prethodilo jugoslovenskoj tragediji, ali u okupiranom Sarajevu nisam mogla učiniti ništa da zaustavim rat, osim da budem još jedna civilna žrtva, zbog koje će možda internacionalna zajednica intervenisati. Starije generacije Skandinavaca, koje su stvorile crno-bijelu sliku o cijelom Balkanu, smatraju moje zapise političkim pacifizmom i optužbama izraženim kroz poeziju, ali ti zapisi imaju samo snagu svjedočenja iz prve ruke onoga što se dešavalo tog trena na tom mjestu, u Sarajevu i kasnije u Kopenhagenu, gdje sam prvih godina boravila u centrima Danskog crvenog krsta na ničijoj zemlji. Drugačije reaguju mladi Danci, učenici i studenti koji su čitali moje pjesme na nastavi, i naravno moji zemljaci koji se identifikuju sa tim pjesmama jer su se i sami borili za goli život i dostojanstvo čovjeka.

Kada i kako si počela pisati poeziju? Koji su te pjesnici najviše inspirisali na početku pjesničke kariere i koji te pjesnici nadahnjuju danas?

Počela sam pisati pjesme u osnovnoj školi i to mi je išlo lako, a kako sam bila član recitatorske sekcije, ponekad sam pročitala i neku svoju pjesmu na brojnim priredbama. I danas se sjećam pjesme "Jutro" koju sam čitala za 8. Mart radnicama fabrike odjeće "Alija Hodžić" u Sarajevu i vidim jednu mladu ženu u radničkom mantilu kako plače dirnuta stihom: „Majka je već odavno ustala i iz prepune šolje toplog mlijeka širi se miris ljubavi."

Puno sam čitala tj. gutala knjige, i teške i lake. Sjećam se da sam u sedmom osnovne čitala Krležu, Hrvatski bog Mars, a onda Platonovu Državu. Nakon čitanja pripovijetki o besmislu rata, a potom zamišljanja ljudi koji ne izlaze iz pećine, vide samo sjene i boje se svjetlosti, spoznala sam svijet ideja i pomislila da je ono opipljivo oko mene samo slika, prolaznost, a duša je vječna. Dobila sam želju da služim ideji dobra i oslobađam se svega materijalnog. Nisam imala suicidalne ideje u doba adolescencije zbog toga što sam mislila da život nema smisla, već zato da bi moj život dobio smisao u tom idealnom svijetu, jedinom kojem pripadam. Pred spavanje sam plakala opraštajući se od roditelja jer ih više neću vidjeti i predavala se snu kao maloj smrti u kojoj sam se oslobađala uticaja tijela. Često u pjesmama i danas pišem o mraku i sjenama, nasuprot suncu, oku Sunčevu kojem se obraćam. Moja najnovija zbirka koja će biti objavljena ove godine na danskom zove se *Skyggedigte og soldigte, Sunčeve pjesme i sjenovite pjesme.*

Sve što sam čitala u mladosti je na ovaj ili onaj način uticalo na moju poeziju. Prošle godine sam napisala pjesmu Sumrak u kojoj pišem o staroj dunji ispod mog prozora u kući u Sarajevu, dunja je posječena u ratu, kuća

polusrušena od granata, ostao je sumrak koji nije sasvim crn i zvukovi. Kada sam pročitala tu pjesmu naglas shvatila sam da je srodna sa zvučnim Nazorovim stihovima: „I cvrči, cvrči cvrčak na čvoru crne smrče.“ Kod mene to r i č zvuče ovako:

Kraj prozora moje izbe mirno stoji
stara čvornata dunja mrke kore
vrh joj se ne vidi

ali čujem, čuvarica neba
čakljastim prstima
čačka po krovu

zvijezda večernjača
večeras je samo zvijezda
daleka i tuđa

kraj okna svitac lijeće,
malo čudo izgleda veće
u mraku.

Kao i mnogi gimnazijalci moje generacije čitala sam opet i opet pjesme Branka Miljkovića, Vaska Pope i Maka Dizdara i mnoge pjesme znala izrecitovati napamet, ali moja heroina je bila Marina Cvjetajeva. I danas je. Njene pjesme izgovarala sam u sebi kada sam se prvi put poslije rata vratila u Sarajevo. Marina nije mogla da ne voli.

U mladosti sam se divila poeziji Dare Sekulić. Bili su mi bliski njeni feministički i haiku slični stihovi. Manje je poznato da je ona jedna od prvih jugoslovenskih pjesnikinja koja je pisala haiku. Kritičari su pisali o povezivanju sa narodnom poezijom i jezikom, ali u mojim očima je primarna veza sa prirodom. Prevela sam na danski njenu pjesmu ”Blisko bilo” u kojoj nas poziva da čujemo njihaj trava, kretanje krilca mrava, pad tuđe suze u blizini. Dara ide grlom u jagode, a ne tragom plačne ženske poezije tog doba, lažne moralnosti, bijelih narcisa, nevinih zora i krvavih sutona. Ne, “Ne, nemoj mi prići” nije bila ni njena ni moja inspiracija.

Od muških stranih pjesnika voljela sam čitati Rilkea i Apolinera, jednu pjesmu posvetila sam Yeatsu, pamtim snove o Irskoj u kojima lebdim nad zelenim krajolikom i morem.

Moje pjesme nastaju u trenu, na koji nemam uticaja, to nije ispovjednička poezija i dnevnik, kako se po naslovima pjesama može zaključiti, već stihovi koji se vrte u glavi, dugo i hoće napolje, i ja odlažem to rođenje, oslobađanje. U jednoj pjesmi sam napisala da je riječ ptica koja izlazi na usta. Niti jedna moja pjesma nije nastala tako što sam odlučila da pišem o nečemu, i nije nastala za stolom. Mene ne drži mjesto, u brzom sam hodu, često u vozu, na putu zapišem ponekad ponešto. Ali, sjećam se na prvoj godini fakulteta sam jedne noći uz svjetlost mjesečine nagorjelim palidrvcetom zapisala jedan stih na komadiću papira.

Pišeš poeziju, prevodiš, a radiš i kao arhitekt. Za mene je pjesma vrlo složena formacija, u kojoj i sama struktura pjesme igra važnu ulogu. Koliko ti znanje iz oblasti arhitekture pomaže u pisanju poezije i obrnuto, da li se i tvoje poetsko iskustvo uklapa u tvoj rad na polju arhitekture? I ako se, kako se uklapa?

Danska naslovnica pjesničke zbirke Milene Rudež »Slijepi putnik iz Sarajeva«

I za mene je struktura pjesme važna, i zvučnost i ritam, ali moje pjesme nisu veoma složene. Pročitala sam nekoliko tvojih pjesama u Forumu, što je premalo da mogu načelno govoriti o tvojoj poeziji, ali čini mi se da nas dvoje pišemo na dva različita načina. Čitajući tvoje pjesme „Nebo iznad Londona“ i „Crna udovica“ pomislila sam na bitničku poeziju, na Allana Ginsberga. Tvoja pjesma jeste složena građevina od koje možeš otkinuti neki djelić - kao i neki redak u Ginsbergovom Ulriku - a ona može i dalje čvrsto stajati.

Moja poezija je više minimalistička, kao što je Bauhaus u arhitekturi, oslobođena je ukrasa, ali ima estetiku detalja. Jedan danski kritičar je rekao za moje pjesme da su vrh ledenog brijega za koji znamo koliko je ogroman ispod vode.

Kao arhitekta i urbanista, i humanista, protiv sam poredanih kutija za stanovanje, kutija na kutiju, kutija kraj kutije. Granica između onog unutra i vani ne smije biti oštra. Napisala sam nekoliko pejsama u kojima kritikujem naselje Ørested u Kopenhagenu, tada bez osmišljenog prostora izme-

đu zgrada, i jednu takvu pjesmu poklonila mom bivšem direktoru Centra za gradski dizajn u Kopenhagenu, gdje sam radila skoro osam godina kao opštinski arhitekt na revitalizaciji grada. U meni čuči i mali anarhista, ja sam protiv savršenog reda u kojem se ne vidi ljudska ruka, i kao arhitekta imam kritičko mišljenje koje je ponekad nagrađivano, na primjer 2013. godine kada je građevina za koju sam odredila uslove nadogradnje i energetskog optimiranja proglašena najboljim renoviranjem u Danskoj te godine, ali insistiranje na struci i kvalitetu me je par puta ponukalo da promijenim posao.

Kao arhitekti bliska mi je dekonstrukcija, ja sam za Tatljinovu asimetriju, za mene je ruska avangarda internacionalna poezija, a ne savršene kocke i glatke površi tehno arhitekture na kojima otisak ljudske ruke nije poželjan. Ruska avangarda je ostala utopija, skoro da nema izgrađenih objekata, ali to ne može poreći stabilnost i vanvremenost same forme. Monolitne zgradurine Istočne Evrope danas su mrski svjedoci jednoumlja, ali čak i moderna arhitektura Zapadne Evrope, posebno stambena, većinom je anonimna. Čovjek je broj i stoji u redu.

Početkom devedesetih godina izbio je rat u bivšoj Jugoslaviji koji se na razne načine zarezao u naše živote. Ti si rat doživjela u opkoljenom Sarajevu i bila u njemu ranjena. Ovo vrijeme odjekuje u tvojoj potresnoj knjizi pjesama »Slijepi putnik iz Sarajeva«, u kojoj nalazim i pjesmu Strah, koja me posebno potresla – svi se bojimo, bojimo se straha samog, ali postoji i nešto strašnije od straha, trenutak kad se ne možemo više bojati:

STRAH

Ne mogu se više
bojati

Iza podrumske zavjese
izlazim
na svjetlost Sunca

U pustoj ulici
sjena sam pokretna

Bljesak
i sjena
u oku ubojice
(iz zbirke Slijepi putnik iz Sarajeva)

Da, kada sam se prestala bojati odlučila sam otići iz Sarajeva, bilo je to u novembru 1992. Pusta ulica, kojom sam hodala sama nakon uzbune, bila je ulica Vase Miskina, ona ista ulica u kojoj sam ranjena u maju gelerom granate koja je ubila dvadeset ljudi iza mene. Ljudi su stajali u dva reda, u redu za hljeb i redu za sladoled ispred gradske tržnice. Kada sam se izašla

iz reda i okrenula se prema knjižarskoj kući Svjetlost vrisnula je i pukla granata, i žene su zavrištale, i nešto vrelo zarilo se u moja leđa. Dugo sam osjećala grižnju savjesti što sam preživjela, i čini mi se jedan psić je preživio, i sjećam se jedna djevojčica ranjena u stopalo. Kasnije na Koševskom Brdu sam još jednom ranjena, u glavu i ruku. U vrijeme dok sam čekala na potvrde za izlazak iz Sarajeva opraštala sam se bez riječi od mog grada, prijatelja, kolega. Krenula sam nekud u svijet, ne znam gdje.

Nisam imala strah od nepoznatog, neprijateljski raspoloženih, kao da je strah ostao u Sarajevu. Ali, nakon ratnog iskustva u Bosni i odlaska u zemlju navodno srećnih ljudi, Dansku, i odatle praćenog nastavka rata bez oružja uz pomoć medija i manje ili više modificiranog govora mržnje koji traje već trideset godina, ne mogu da se ne zapitam da li je strah samo zaustavljen, da li je stvarni mir ikada zavladao.

Krajem 1992. godine preselila si se u Dansku kao izbjeglica. Zašto Danska, kako je došlo do toga? I kako si doživjela novo okruženje i na koji način je to iskustvo odjeknulo u tvojoj poeziji, na koji način ju je možda i promijenilo?

Naslovnica dvojezične pjesničke zbirke Milene Rudež »Svijet iza stakla«

Krajem 1992. su mnoge evropske zemlje, osim skandinavskih, zatvorile granice za pojedinačne ratne izbjeglice ili su postavljale uslove, na primjer Španija je primala samo majke s djecom. U Dansku sam došla slučajno.

Kada sam izašla iz Sarajeva u konvoju Crvenog krsta došla sam u Beograd kod mog druga iz gimnazije i telefonom zvala ambasade. Nazvala sam dansku ambasadu i rekli su mi da me neće vratiti sa granice ako imam lične dokumente iz Bosne. Stigla sam sama avionom iz Budimpešte preko Beča, jedini izbjeglica te noći i mogli su da me smjeste u zatvorsku prostoriju na aredoromu u Kopenhagenu, ali dva mlada policajca su došla po mene, provozali su me gradom okićenim pred Božić govoreći na engleskom - »sa Vaše lijeve strane je Tivoli, sa desne strane je gradska vijećnica...« - i odvezli me u fiskulturnu dvoranu jedne škole u kojoj su privremeno bile smještene bosanske izbjeglice. Danas stanujem u blizini te škole i osmijehnem se svaki put kada prođem kraj nje. Tu sam provela prvu noć u Danskoj, dobila izbjeglički broj i shvatila da sam spašena, ali i da sam jedan od brojeva, bezimena u gomili. Za one koji su tada pisali »Yugo go home« još uvijek sam samo broj.

O životu u Danskoj sam pisala u knjizi »Svijet iza stakla«. Staklo između mene i Danske kao druge zemlje postoji još uvijek, samo što sam ponekad s ove, a ponekad s one strane stakla. Sve je vidljivo, sve je transparentno, nema tajne. To staklo ne vidim kada sam u Sarajevu, nisam ga vidjela prošle godine kada sam bila u Istri. Ne osjetim njegovo postojanje kada gledam u ono što volim, i u Danskoj.

Poezija se od 19. vijeka shvaća kao nacionalna poezija. U već spomenutom eseju Naida Mujkić piše: »U književnoj kritici pjesnikinja Milena Rudež označena je kao "bosansko-danski pjesnik", što je rezultat novijeg načina posmatranja književnosti i književnih tekstova koji nastaju na granicama različitih kultura, i gdje granica nije mjesto kraja, već prema riječima Homi Bhabe "mjesto od kojeg nešto započinje svoje prisustvovanje u jednom kretanju koje nije neslično nestalnoj, ambivalentnoj artikulaciji onoga s one strane".« Kakav je tvoj stav prema ovom pitanju? Pitanje identiteta i potraga za identitetom igraju važnu ulogu u tvojoj poeziji ...

Bosansko-danski pjesnik ima jedno značenje u Danskoj i Skandinaviji, a drugo u Bosni i Hercegovini i regionu. Dankinja sam postala, ali Bosanka sam bila i prije, kada sam u Jugoslaviji radila na gradilištima u Zagrebu i Rijeci, na Krku. Za mene Bosna nisu državne granice, narod natjeran u entitete, za mene je Bosna i Hercegovina veća od svih bivših jugoslovenskih republika jer bili smo najviše jugoslovenski, a danas smo najraseljeniji. Da uzmem moju familiju za primjer, danas živimo u deset zemalja - Danskoj, Norveškoj, Švedskoj, Holandiji, Švajcarskoj, USA, Kanadi, Srbiji i Holandiji - imam samo jednog rođaka koji je ostao u Sarajevu. Mi dolazimo u Bosnu kao u svetište. Od kako mi je umro otac dolazim češće. Obiđem srušenu kuću u Sarajevu i lipu koju je zasadio moj sin kraj staračkog doma u Rogatici u spomen na mog oca Obrada Đurovića, poznatog kao Učo i kao glumac u filmovima Emira Kusturice. Srećna sam kada sretnem nekoga ko ga je poznavao, kad spomene neku njegovu šalu ili mudroliju. O ocu sam pisala dok je bio živ, uvijek sa humorom.

Moje pjesme nisu melanaholične, nema plakanja o izgubljenom domu.

Samo zbog nečeg lijepog mogu zaplakati, dirne me topla ljudska riječ, dobro djelo, pružena ruka prijateljstva, pogled na okupljene mlade bosanskohercegovačke pjesnike i pjesnikinje, koje sam imala sreću upoznati na festivalima poezije. Znam da si i ti učestvovao na jednom od poetskih festivala u Brčkom, i nadam se da si upoznao novu mladost koja odbija graditi svoj život na nacionalnim podjelama. U Danskoj sam inicirila objavljivanje bosanskohercegovačke pjesničke antologije i bila jedan od urednika i prevodilaca »Nove lirike Bosne i Hercegovine« u kojoj smo predstavili 43 pjesnika iz cijele Bosne i Hercegovine i dijaspore, među kojima i mlade pjesnike Seada Husića, Lidiju Pavlović-Grgić, Ernada Osmića, Aleksandru Čvorović i druge. Sve velike danske novine su pisale o toj antologiji, a jedna danska gimnazija je došla u posjetu sarajevskoj 2. gimnaziji i imali su happening vezan za tu antologiju. Antologija je predstavljena na Sarajevskim danima poezije, a dobila je nagradu za uredništvo na sajmu knjiga u Sarajevu 2019.

Ti si pjesnik i prevodilac, između ostalog i prevodilac pjesnika Muniama Alfakera - naišao sam na njegovu poeziju zahvaljujući tvojim prijevodima i odmah se zaljubio u nju. Kako vidiš odnos između prevođenja i vlastitog pisanja? Neki prevoditelji smatraju da je prevođenje praktički isto što i njihovo pisanje, dok ih drugi vide kao potpuno različite aktivnosti …

Prevođenje je teže od pisanja, jer trebaš biti vjeran piscu, a nakon završenog prevođenja ostati nevidljiv. Dobar je samo onaj prevod književnog djela za koji čitalac zaboravi da se radi o prevodu. Čini mi se da sam uspjela prevesti Muniamovu poeziju tako da se ne osjeti granica između originala i prevoda. Muniam Alfaker je i u zemljama bivše Jugoslavije našao svoju publiku, inače ima preko pedeset objavljenih knjiga u svijetu, u Danskoj je objavio desetak.

Do sada sam prevela četiri njegove knjige poezije[1]. Lani je objavljena njegova zbirka “Oblak u bijegu” na mekodonskom. Iz te zbirke ti si preveo neke pjesme na slovenski. Trenutno radim sa Jonathanom Mannom na prevodu cijele knjige na engleski, odnosno glancamo već urađene prevode uz Muniamovu pomoć. Velika je prednost imati mogućnost da postaviš autoru pitanja jer ipak je i prevođenje sa danskog na bosanski, kao i sa danskog na engleski, prevođenje iz druge ruke. Već pri prevodu prve knjige osjetila sam da se u prevodu sa arapskog na danski nešto izgubilo i nakon dužih razgovora sa Muniamom poboljšala prevode pojedinih pjesama.

Od 1992. godine živiš u Danskoj, gdje si na različitim razinama uključena u književni život. Kako je organiziran književni život u Danskoj, kakvo mjesto u književnom životu pripada autorima iz drugih dijelova svijeta, autorima koji pišu na drugim jezicima?

1 Tri Alafakerove zbirke u prijevodu Milene Rudež su izašle u izdanju Književnog kluba Brčko distrikt BiH – ur.

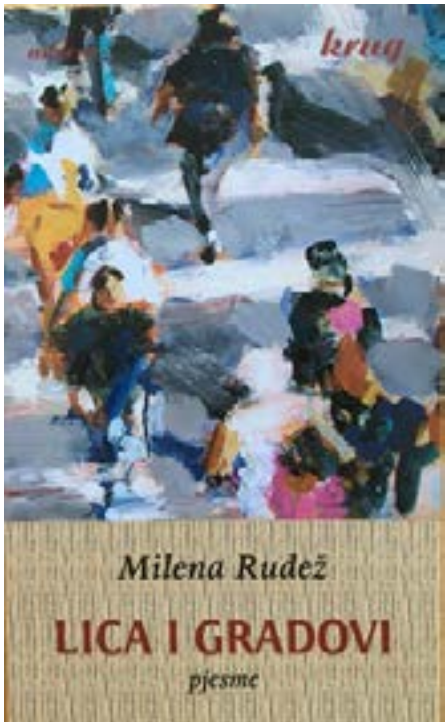

Naslovnica pjesničke zbirke Milene Rudež »Lica i gradovi«

U Danskoj postoje dva udruženja: Dansko udruženje pisaca u koji su uključeni svi pisci bez obzira na žanr, ilustratori i prevodioci. To je udruženje sa kojima aktivno sarađujem dugi niz godina, prije svega sa pjesničkom sekcijom, a postoji i malobrojnije, ali i manje aktivno udruženje "Danski pisci lijepe književnosti" koje su 1991. osnovali pisci koji su napustili Dansko udruženje pisaca.

Uslov za učlanjenje u Dansko udruženje pisaca je samo jedna knjiga objavljena kod izdavača koji je priznat od uprave udruženja, a može se biti i pridruženi član ako još uvijek nemaš objavljenu knjigu. Udruženje se aktivno bori za položaj pisaca u društvu. Ove godine su izborili kompenzaciju zbog epidomološke situacije za oko 100 svojih članova. Lani su postigli dogovor o dva tipa standardnih autorskih ugovora sa dvije najveće izdavačke kuće u Danskoj. Za šta se troše ili su namijenjena budžetska sredstva, godišnje oko 65.000 eura, se može pročitati na web stranici udruženja. Ne znam koliko tačno članova udruženje ima, ali znam da je skoro 400 pisaca stručne knjige, onih članova koji nisu pisci lijepe književnosti.

Kao dvojezični pjesnik pozivana sam na književne večeri i čitanja poezije povodom objavljivanja pjesničkih antologija i sama sam organizovala nekoliko pjesničkih večeri na koje su pozivani bosanskohercegovački pjesnici.

Mislim da je položaj stranih pisaca koji pišu samo na maternjem jeziku težak, između ostalog i zbog nedostatka prevodilaca. Teško je ostati ak-

tivan pisac u Danskoj, rijetko koji doseljenički pisac objavi više od jedne knjige. Lično imam samo dvije vlastite knjige na danskom u danskim bibliotekama, što je skromno u odnosu na danske pjesnike koji imaju 5 do 50 knjiga. Svaki put kada neko posudi iz biblioteke neku knjigu objavljenu u Danskoj, na danskom, pisac, prevodilac ili ilustrator dobiju bibliotečke pare. Lani je oko 10.500 autora knjiga dobilo bibliotečke pare, a oko 5.000 za elektronskih izdanja. Pisci koji ne pišu na danskom ne mogu dobiti bibliotečke pare. Mala je utjeha reći da to mogu njihovi prevodioci, a i inače malo je prevodilaca sa drugih jezika osim engleskog, njemačkog i francuskog.

Lično nisam član ni jednog od ta dva udruženja pisaca, moram priznati zbog visoke članarine, minimalna članarina je oko 380 eura godišnje plus članarina za izabranu sekciju, a i zato što sam aktivan član danskog PEN centra i član uprave Društva bosanskohercegovačkih pisaca, prevodilaca i bibliotekara u Švedskoj, koje okuplja bh. pisce iz cijele Skandinavije. Uz to sam član Saveza arhitekata i dizajnera Danske, kao i Asocijacije arhitekata u BiH. Usput rečeno, svaki Danac je u prosjeku član četiri-pet udruženja, tako da držim taj prosjek.

Biti profesionalni pisac je san mladih pisaca. U Danskoj postoji dvogodišnja škola za pisce Forfatterskolen. Vrlo je jaka konkurencija, a primaju i mlade talente iz Norveške, Švedske, sa Farskih ostrva i Grenlanda, bude oko 400 molbi a desetak primaju. Prošle godine sam upoznala neke studente Škole za pisce. U martu smo nas nekoliko bosanskohercegovačkih pjesnika koji žive u Danskoj (Alen Mešković, Aleksandar Šajin, Tomislav Čale i ja) trebali održati književno veče u školi, nažalost otkazano je zbog pandemije. Ali, ja sam stigla pred sami lockdown održati malu radionicu o srpskohrvatskom jeziku. Studenti su u maju 2020. trebali ići na studijsko putovanje u Beograd i festival Krokodil koji organizuje Vladimir Arsenijević tj. udruženje Krokodil - Književno Regionalno Okupljanje Koje Otklanja Dosadu I Letargiju. Ne znam da li će uspjeti otići ove godine, ali moja prijateljica Jane Kabel je prevela tim povodom pjesme nekoliko mladih srpskih pjesnika na danski. Sjećam se odličnih pjesama Maše Senečić i naslova jedne njene pjesme *Nasilje forme koju naseljavam*. Kontekst društveno kritičkih pjesama je najteže prevesti, jer dobri prevodioci ne pišu prevodilačke fusnote.

Želim da ti se zahvalim što si preveo pjesme mog iračkog prijatelja Muniama Alfakera na slovenski. Nakon »Oblaka u bijegu« iz kojeg si napravio izbor, prevela sam i zbirku »Odijelo bez tijela«. Na koricama te knjige je citat iz kritike Selme Alispahić, objavljen u Životu: »Muniam Alfaker svojom poezijom pokušava pomiriti dva svijeta kojima na kraju ipak podjednako pripada. Danska mu je postala dom, a domovinu stvara svojom poezijom, ujedno stvarajući vezu između svoje prošlosti i sadašnjosti sa nadom da će budućnost biti manje bolna.« Svi su pozvani u tu domovinu, a ja sam odavno u njoj nastanjena i volim je, kao i ti.

Intervju Petra Semoliča sa Milenom Rudež je prvobitno objavljen 7. aprila 2021 u slovenačkom književnom internet časopisu Poiesis www.poiesis.si

MUNIAM ALFAKER

POTREBNA JE SILA PROTIV KAPITALISTIČKIH, RELIGIJSKIH, MEDIJSKIH I VOJNIH SILA

Razgovarala: Milena RUDEŽ

MUNIAM ALFAKER

Irački pjesnik, pisac, dramaturg i prevodilac sa danskog na arapski. Živi u Kopenhagenu. Rođen 1953. u Bagdadu, odakle pod pritiskom režima odlazi 1979. Preko Maroka i Libana stiže u Siriju 1982. U Damasku objavljuje prve zbirke poezije na arapskom Daleko od njih i Drugačiji. Azil nalazi u Danskoj, gdje nastavlja sa književnim radom i 1988. objavljuje zbirku poezije Oblak u bijegu na arapskom sa paralelnim danskim prijevodom. Od tada je objavio desetak knjiga na danskom, a na arapskom i brojnim svjetskim jezicima preko pedeset knjiga poezije, dva romana i jednu dramu. Najnovije pjesničke zbirke na arapskom objavio je u Kairu, Rane vječnosti 2015, a Princ iz Kopenhagena 2020. Nosilac je brojnih danskih i međunarodnih nagrada i priznanja, kao pjesnik i gradilac mostova između različitih kultura i naroda. Predsjednik je dansko-arapskog udruženja Assununu. Za bh. čitaoce Milena Rudež je prevela pjesme Muniama Alfakera iz četiri danske zbirke, koje su objavljene u književnim časopisima Riječ i Susreti iz Brčkog te Život i almanahu Planet Poezija iz Sarajeva, a u obliku knjige u pjesničkim zbirkama: Odijelo bez tijela, Neočekivana radost, i Oblak u bijegu i druge pjesme[2]. Ova posljednja je objavljena i na makedonskom 2019

Svijet u kojem danas živimo nije onakav kakav je bio kada si ti došao u Dansku i kada smo se upoznali poslije književne večeri bosanskohercegovačkih pjesnika u Danskom udrženju pisaca davne 1993. Šta se promijenilo i kako vidiš položaj pjesnika u današnjem svijetu, uopšte?

Danas postoji novo mišljenje o svijetu od onog o kojem smo govorili devedestih godina i nakon rata u Jugoslaviji, kažem Jugoslaviji i ne dodajem bivšoj kao što to čini zapadna štampa i većina bivših Jugoslovena, jer kada je rat počeo Jugoslavija nije bila bivša. Generalno kultura je u krizi zbog nastavka političkih konflikata, a stvarna kriza je ustvari ekonomska. Političari pronalaze nove konflikte, a misle da su to rješenja. Trebalo bi tražiti nova rješenja umjesto da se produbljuju razlike, takođe i ekonomske. Mora se izaći iz sadašnje situacije i krenuti naprijed jer nada je ispred, a ne iza. Mislim da je razumijevanje problema jedna vrsta rješenja.

Kad posmatramo današnji svijet možemo se upitati koje sile odlučuju. Imamo kapitalističke i religiozne sile, medijsku i vojnu silu. Ono što nedostaje je jedna drugačija sila, koja je protiv ovih sila. Nju možemo nazvati

2 Sve te zbirke izašle su u izdanju Književnog kluba Brčko distrikt BiH. Alfaker je uz to bio više puta gost Međunarodnog pjesničkog festivala u Brčkom. (ur.)

soft power, meka sila. Meku silu prije svega čine kultura, filozofija i umjetnost. Pozivam sve umjetnike i književne stvaraoce iz cijelog svijeta da vrše pritisak na političare i javno mnijenje, da uzmemo učešća u odlučivanju u svijetu. Ranije smo imali dvije super sile, istočnu i zapadnu, ali postojale su i nesvrstane zemlje, one su bile dio meke sile koja je nestala. Kada je prestao hladni rat nastalo je preko trideset ratnih konflikata, na primjer u Libanu, Nikaragvi, mnogim zemljama u Africi, građanski rat u Iraku i drugi. Danas u Africi ima puno graničnih konflikata, upravo sada između Sudana i Etiopije.

Nama nedostaje da kultura bude dio našeg svakodnevnog života, svakodnavna navika da se ide na večeri poezije, izložbe, u kino, muzičke koncerte. Potreban je kulturni proces da se ponovo izgradi duša. Potrebna je reforma obrazovanja. Umjesto studiranja religija, o kojima se može učiti u bogomoljama kao što se i prije učilo, u školama se treba više učiti o umjetnosti, filozofiji, kulturi generalno. U nekim zemljama je zabranjeno studirati filozofiju, u drugima ukidaju časopise za kulturu, slobodnu štampu, u zapadnim zemljama stalno smanjuju budžete za kulturu. Ipak kultura ne nestaje, stvara se nova, koju bismo mogli nazvati kultura iz sjene. Umjetnost nastaje i pod najtežim uslovima jer čovjek mora izraziti svoju kreativnost. Uvijek će postojati pjesnici.

Jedan danski književni kritičar je povodom objavljivanja tvoje najnovije pjesničke zbirke na danskom Neočekivana radost *napisao da je tvoja poezija strani cvijet koji je dobrodošao u danskoj bašti. S negodovanjem sam pročitala tu rečenicu, mogao je još dodati »egzotični cvijet« i tako pokazati uobičajenu predrasudu o stranim umjetnicima i pjesnicima u Danskoj. Ipak, većina književnih kritičara je više pisala o filozofskoj strani tvoje poezije i o onome novom što ti donosiš danskoj književnoj sceni. Kako vidiš svoj položaj u Danskoj, kao svjetskog i arapskog pjesnika? Odakle dolazi to nerazumijevanje između arapskog i zapadnog svijeta na polju književnosti?*

Arapski i zapadni svijet ne razumiju jedan drugog. Arapi poznavaju Zapad preko turističkih putovanja i reportaža o svakodnevnom životu ili preko tv-vijesti i novina. Na primjer, da sam temeljno čitao dansku poeziju na mom jeziku i razumio dansku poeziju, nikada ne bih došao u Dansku kao izbjeglica. Danska poezija reflektuje život običnog čovjeka, usamljenost, ljubav i odnose između ljudi. Iskreno rečeno, ja poznajem danski jezik, ali ne razumijem dansku kulturu. Nema dovoljno prevoda danske književnosti na arapski. U iračkoj školi u petom razredu čitali smo bajku »Carevo novo ruho« bez Andersenove biografije ili bilo kakvih informacija o piscu i njegovoj zemlji. Mi smo mislili da je Andersen engleski pisac, pošto je preveden sa engelskog na arapski. Isto je sa Kierkegaardom. Mislili smo da je on francuski filozof jer je preveden sa francuskog, prevodili su ga Simone de Beauvoir i Jean-Paul Sartre.

S jedne strane sreo sam mnoge zapadnjake koji misle da su sve arapske zemlje kao zemlja hiljadu i jedne noći. A sa druge strane za jednog Arapina su slike pornografije odnos između muškaraca i žena u zapadnom svijetu.

O tome sam skupa sa danskom pjesnikinjom Marianne Larsen napisao pozorišni komad »Kupe djetinjstva«, od kojeg je kasnije nastao moj istoimeni roman. Iako postoji procijep izmedju kultura, i mi se borimo za razumijevanje iako je sve manje podrške našim zajedničkim projektima. S druge strane daju se ogromni novci za konferencije o religioznom dijalogu, između islama i hrišćanstva. Bio sam jednom počasni gost u Jordanu, u Amanu na ATF konferenciji, Forumu arapske misli. Tada sam sreo princa Hassana bil Talala - on je ujak jordanskog kralja – i rekao sam mu: »Vaša ekselencijo, možete li prekinuti konferenciju o dijalogu religija?« Bio je zapanjen i upitao me zašto. »Zato što svi pozvani koji učestvuju u konferenciji imaju svoju vlastitu religiju, ali niko od njih nema punomoć od boga da promijeni ili reformiše svete tekstove. Umjesto jedne konferencije mogli bi organizovati mnoge kulturne sastanke i podržati prevodilaštvo, jer ako nemamo prevedenih djela ne možemo razumjeti jedni druge. Ako ja Vas ne razumijem, kako Vam mogu pružiti ruku na rukovanje? Zato predlažem da se prvo osnuje internacionalni fond za podršku prevodilaca i prevodjenja.«

Razumijevanje između istočnih i zapadnih kultura na globalnom planu se ne poboljšava i sve je manje prevodilaca, pogotovo dobrih prevodilaca književnih djela. Ipak, na ličnom planu, moram reći da su moje prevedene knjige, posebno pjesničke zbirke, naišle na razumijevanje u cijeloj Skandinaviji. Ja ne mogu prevoditi sa arapskog na danski, ali prevodim savremenu poeziju sa danskog na arapski, posebno povodom učestvovanja danskih pjesnika na poetskim festivalima i manifestacijama u arapskom svijetu – Egiptu, Maroku, Tunisu, Iraku... Ovo ljeto u izdanju Arweqa Foundation for Studies, Translation and Publishing iz Kaira izlazi iz štampe Antologija danske ženske poezije, u kojoj su i prevodi tvojih pjesama koje si napisala na danskom. Sama prezentacija danske antologije, prve takve vrste u arapskom svijetu, planirana je za kraj septembra 2021. Nadam se da će se pandemija do tada smiriti i da ćemo moći putovati.

Pitala si me još kako vidim sebe kao arapskog pisca u Danskoj. Danska nema tradiciju prihvaćanja pisaca koji traže azil zbog svog književnog stvaralaštva i angažmana. Kada sam došao na intervju kao izbjeglica i pokazao šta sam rekao i napisao protiv tadašnjeg diktatorskog režima u Iraku, njima je to bilo nevažno. To za njih nije bio nikakav dokaz, čak šta više bilo im je svejedno što sam pisac, bio sam samo osoba koja traži azil. Poslije sam sreo neke dobre ljude u organizaciji »Danska pomoć izbjeglicama« i imao sam sreću da upoznam dramskog pisca Fransa Winthera, koji mi je objasnio kako mogu postati pisac u Danskoj. A jednog dana kad sam bio u biblioteci u Helsingoru, ispričao sam bibliotekarki da sam pisac i ona mi je objasnila kako mogu objaviti svoje knjige. Dala mi je spisak izdavača za koje je ona mislila da bi mogli biti zainteresovani. Predložila mi je da se učlanim u Dansko udruženje pisaca, što je bio jako dobar savjet. Na taj način sam stekao dojam o književnom životu u Danskoj i postao aktivan član.

Tvoja sjećanja na djetinjstvo i ranu mladost vrlo rijetko se pojavljuju u tvojoj poeziji, a ima ih malo u romanima, uglavnom iz mladosti u romanu

Kupe djetinjstva. Ispričaj nam nešto o tvom djetinjstvu u Bagdadu.

Prvi put kada sam se vratio sjećanjima na djetinjstvo bilo je to kada sam dao veliki intervju danskom radiju povodom objavljivanja zbirke Oblak u bijegu. Tu emisiju su nazvali Oblak u bijegu – Munaim Alfaker se vraća svom životu. Dobio sam mogućnost da pričam o svom djetinjstvu, govorio sam o sjećanju na 14. juli 1958. kada je objavljeno da je dignuta revolucija i zbačen kralj. Revolucionari su istjerali kralja i sve članove kraljevske porodice iz palate i poubijali ih. Neki su izašli podignutih ruku pridržavajući Kur´an na glavi, misleći da će ih spasiti, ali i oni su odmah strijeljani. Mnogi Iračani su za zadovoljstvom gledali kako to čine i slavili svrgavanje kralja, okupljali se i gozbom i plesom proslavljali masakr u kojem su lišeni života 19-godišnji kralj Fejsal II, krunski princ, i princeze, cijela porodica. Kao dijete prepao sam se kada sam od majke čuo o tome, od straha nikako nisam mogao zaspati. Bila je ljetna noć. Ljeti je vruće i ljudi obično spavaju napolju na krovu, na terasi, odakle mogu gledati u nebo, ozvjezdano nebo koje daje nadu. Majka mi je rekla: «Lezi na leđa, gledaj u nebo i broj zvijezde. Na nebu je hiljadu zvijezda, a među njima ima jedna zvijezda koja se zove Kajs, a druga koja se zove Lejla.« Gledao sam u nebo i vidio zvijezde, neke blizu jedna drugoj, i slušao priču o dvije zvijezde koje se sretnu jednom godišnje. Kada neko vidi kako su se dvije zvijezde približile jedna drugoj, po tradiciji treba zaželiti neku veliku, životnu želju. Djevojke skoro uvijek sanjaju o ljubavi, a momci o bogatstvu. Priču o Kajsu i Lejli majka je ovako isprčala:

»Jednog dana došao je Kajs do izvora da napoji konja. Dok je konj pio vodu pogledao je na mlade djevojke na izvoru i odmah zapazio Lejlu. On je gledao samo nju i nikoga više, ukočio se i nije se mogao pomaći s mjesta. Lejla mu se osmijehnula i on je pomislio da je to znak zaljubljenosti. Zato je dolazio na izvor svaki dan, samo da gleda u Lejlu. Poslije joj je rekao da se zaljubio i ona je rekla da je isto osjetila, da ga voli. Kajs je napisao pjesmu o Lejli, o ljepoti njenog tijela, ali to je za njeno pleme bilo nemoralno. Bilo je to kao da vide Lejlu golu, dok slušaju pjesmu, a po tradiciji se jedna djevojka ne smije udati ako je neko vidio nagu. Kajs je svakome ko je prolazio kraj njega govorio da je zaljubljen u Lejlu. Pjesme o svojoj ljubavi je govorio i ljudima i drveću, i dolini između dvije šume, i životinjama. Zato su ga prozvali Medžnun što znači lud od ljubavi. Lejlin otac je rekao da kćerku nipošto neće dati Kajsu i da će je udati za drugog. Kada je Lejla rekla svom voljenom Kajsu da je nemoguće da se vjenčaju, Kajs je predložio da bježe, a Lejla reče: Sačekaj malo da spakujem svoje stvari i eto me. Kajs je stajao i čekao cijelo ljeto, i zima je prošla, onda su došle ptice i napravile gnijezdo na njegovoj glavi. Snijele su jaja, i prošlo je proljeće, ali Lejla se nije vratila. On je stajao na istom mjestu. Ptići su se izlegli i porasli, i odletjeli. Ali, jednog dana pojavljuje se Lejla sa zavežljajima i kaže mu: Jesam li zakasnila? Kajs joj je odgovorio: Ne, iščezla si samo na tren. Onda se se zagrlili. Tad ih je nebo podiglo uvis, pretvorilo u dvije zvijezde i reklo: Zemlja ne zaslužuje vašu ljubav!«

Moja majka je podigla ruku i rekla: »Vidi tamo onu zvijezdu, to je Lejla, a vidi tamo malo dalje, to je Kajs, sretnu se jednom godišnje. Pripremi tvo-

ju želju za sljedeću godinu.« Priča moje majke nije ista kao poznata priče o Kajsu ili Medžnunu, koje sve imaju tužan kraj. Po jednoj priči Lejla umire od boli zbog odvojenosti od svoga dragog Medžnuna. Njegova porodica dolazi u pustinju, u kojoj on živi odvojen od svijeta i pjeva pjesme o Lejli, da mu kažu za Lejlu, ali Medžnun je već umro. Po drugoj priči Medžnun umire na Lejlinom grobu i ukopaju ga kraj nje. Po meni je priča o Lejli i Kajsu, odnosno Medžnunu, najljepša ljubavna priča na svijetu jer se u njoj radi samo o ljubavi, nema ratova, zavađenih porodica, bogatih i siromaha, ona govori o neograničenoj ljubavi i nema drugog cilja.

Nego, da u priču o mom djetinjstvu uvedem i oca. Slučajno mi je otac, jedne večeri kad je bio dobro raspoložen, ispričao da je došla jedna filmska ekipa da snima film i da su njega izabrali da glumi u filmu. Dobio je ulogu jer je lijepo izgledao, držao se uspravno, lijepo se oblačio. Otac je bio lijep čovjek i nosio je odjeću šeika, zato su ga i izabrali za ulogu šeika u filmu. Pitao sam ga šta to znači biti glumac, objasnio mi je onako kako su njemu rekli, da će tu biti i drugih glumaca i lijepih djevojaka i zato je pristao. Kada mi je pričao o tome počeo sam da maštam o svijetu filma. Vidio sam palme, oca kako sjedi na divanu i razgovara. Interesovalo me kako se postaje glumac i svako veče sam pitao oca šta se danas desilo, bilo mi je svejedno da li je tačno sve to što otac priča, da li se to desilo ili ne. Sanjao sam da ću ja postati glumac. Otac je pričao da su sve scene lažne, npr. kad im donesu krompir da je to papir, a kada uzmu da jedu somun da je unutra sapun umjesto mesa. Možda je mislio da sam previše oduševljen glumom pa je govorio i nešto negativno o tome. Ali, ja sam sanjao kako gledam da se Kajs i Lejla sastaju i poželio da postanem filmski glumac.

Kada si govorio o svom ocu, pomislila sam kako si i ti uvijek lijepo obučen, posebno kada govoriš svoju poeziju na sceni. Ti nosiš zapadnjačko odijelo i svileni šal oko vrata, ali i neobičnu kapu – fejsaliju, koja podsjeća na partizanske kape bez petokrake, ali i na srbijansku šajkaču. Tvoje recitovanje je mala pozorišna monodrama, publika biva općinjena. Sjećaš li se kad smo bili na sajmu knjiga u Sarajevu i prezentirali sa Žarkom Milenićem tvoju pjesničku zbirku Neočekivana radost? Najednom je zastala prodaja knjiga na okolnim štandovima, svi su se okrenuli prema glavnoj sceni da čuju tebe kako govoriš svoje stihove, i to bez mikrofona. U Bosni si sada poznat sa tri objavljene knjige, ali samo kod ljubitelja poezije. Pričao si mi da su ti u Sarajevu na Baščaršiji tražili da skineš fejsaliju, a ti si se pravio da ništa ne razumiješ i nisi je skinuo. Da li je fejsalija neki tvoj prkos protiv kodeksa ili držanje do iračke tradicije i pokušaja kralja Fejsala da odjevnim predmetom sastavi dvije različite tradicije, fes i kapu? Kakav je bio kulturni i književni životu u Iraku za vrijeme režima Sadama Huseina i kakav je sada u pogledu slobode govora? Koje pisce i pjesnike si najviše volio čitati u mladosti?

Ljudi vezani za kulturu i srednja klasa u Bagdadu su nosili fejsaliju. Bagdad je imao mnogo kafana, ali to nisu bile obične kafane, već mjesta kulture. Najpoznatija je bila kafana Parlament gdje su dolazili svi poznati pisci,

pjesnici, istoričari i političari. Mnogi su tu diskutovali o književnim žanrovima i filozofiji i tu je nastao novi žanr: moderno pjesništvo. Diskutovalo se o knjigama, politici i filozofiji i istorijskim konfliktima, tu nije bilo radija i televizije koja nudi samo jedno mišljenje. Ali, diskutovalo se i o najvećem istorijskom konfliktu, koji još uvijek traje. To je konflikt između šija i suni muslimana. Šijiti vjeruju da je imam Alija, sin Muhamedovog brata, direktni nasljednik i vođa svih muslimana poslije Muhamedove smrti, a suniti kažu da to nije tačno i tvrde da je to kalifa Abu Bekr, otac Muhamedove žene Aiše.

Ima jedna anegdota o tom diskutovanju. Irački antropolog Ali Al Wardi je ispričao kako je bio u avionu sa jednim Amerikancem, a u blizini su sjedili jedan suni i jedan šija musliman i glasno se svađali oko toga koga je Muhamed odredio za nasljednika, ko je dobio pravo. Šijit kaže Alija a sunit kaže Omar. Omar je postao glavni kalifa poslije Abu Bekra jer ga je Abu Bekr prije svoje smrti proglasio svojim nasljednikom. Šijiti pak smatraju da je to dokaz više za urotu Abu Bekra i Omara protiv Alije, jedinog pravog Muhamedovog nasljednika. Amerikanac je upitao Al Wardija zašto se ova dvojica svađaju, o kome to govore: Jesu li to dva predsjednička kandidata u Iraku? Al Wardi je objasnio da govore o dvojici kalifa od prije 1400 godina. Amerikanac se upitao: Ali, zašto se još uvijek svađaju? Al Wardi mu je odgovorio: Ni jedan ni drugi ne mogu zamisliti život bez suni-šijitskog konflikta.

Sam govor je zvuk, ali za mnoge arapske zemlje govor je čin, namjera da se nešto učini. Ima mnogo arapskih izraza o tome da se mora paziti šta govoriš, po islamu ne bi smio postavljati pitanja, možda će odgovor biti protiv tebe. Pazi da ne kažeš nešto o tome i tome. Ne samo da vlasti kažnjavaju onog koji nešto kaže nego i njegovu porodicu jer ga nisu dobro vaspitali. U mojoj mladosti u Bagdadu živjeli smo u kući u kojoj nije bilo polica za knjige. Svaki put kad bh ja donio sa sobom neku knjigu moj otac bi je zapalio i istukao me ako sam se protivio paljenju knjige. Kada te odvedu na saslušanje, knjiga je najjači dokaz protiv tebe. Ako imaš liberarne knjige onda si komunist, ako imaš vjerske onda su islamist. U vrijeme Sadamovog režima su sve knjige slobodno prodavane, ali nije bilo slobode posjedovanja knjiga. Služba bezbjednosti Jihaz al-Mukhabarat al-Amma mogla je doći kad hoće i pregledati kakve knjige imaš u kući. Ipak, puno knjiga sam pročitao u mladosti, osim knjiga iz redovne nastave želio sam znati nešto više o filozofiji. Da bih pročitao neku knjigu morao sam ispuniti formular u kojem upisujem četiri imena: moje ime, ime oca i očevog oca, kao i ime mog najbližeg prijatelja, prezimena i adrese, pune podatke. Kopija tih formulara dostavljala tajnoj službi bezbjednosti. Svaki put kad bih posudio knjigu, pribojavao sam se da će doći tajna služba da me uhapsi. Iako je bilo opasno čitati te knjige, ja sam skoro šest mjeseci, svaki dan od 8 ujutro do 12, čitao filozofske knjige u centralnoj biblioteci bagdadskog univerziteta. Imao sam sreću da me je bibliotekar simpatisao, čak mi je davao na čitanje knjige koje su zabranjene, ali za njih nisam ispunjavo formular. Sve o marksizmu je bilo zabranjeno.

U mladosti sam čitao strane pjesnike koji su prevedeni na arapski kra-

jem pedesetih, sa francuskog, španskog i engelskog. Osim toga čitao sam arapske pjesnike, iz Iraka, Egipta, Libana, Sirije... Neki pjesnici su pisali pjesme za pjevanje, kao na primjer egipatski pjesnik Ahmed Shawqi, koji je imao status pjesničkog princa. Jedan od najuticajnijih je bio Ounsi El-Hajj iz Libana, koji je osnovao književni časopis Poezija, a ako govorimo o Siriji treba istaći Muhammad al-Maghout koji je pisao slobodnim stihom.

Kulturni život u velikim gradovima je bio bogat. U Bagdadu je bilo mnogo likovnih umjetnika koji su odigrali veliku ulogu u arapskoj kulturi, takođe se razvila pozorišna umjetnosti, te poezija modernizma, koja je pisana na novi način i bavila se aktuelnim temama. Najvećih od tadašnjih pjesnika je bio Badr Shakir al Sayyeb. On nije koristio tradicionalni stih, pisao je na karakterističan način i inspirisao mnoge moderne arapske pjesnike.

Kada i kako si počeo pisati poeziju? Šta ti daje inspiraciju?

Kada sam došao u Bejrut došao sam kao čovjek pozorišta. Bio sam član jedne pozorišne grupe i imali smo sastanak o novoj predstavi, kako ćemo je napraviti, koja ličnost je glavni glumac. To je trebala biti predstava o običnom čovjeku koji slučajno biva uhapšen, vlasti ga strpaju u zatvor, muče ga i ispituju i traže da prizna nešto što on sam ne zna šta je. On počinje sam sebi da postavlja pitanja: Zašto sam ovdje? Šta to znači za mene da je arapska nacija najbolja na svijetu i da je sam Bog izabrao? Vlasti misle da je on izraelski špijun i podvrgavaju ga torturi. Kada nisu našli nikakvih dokaza, oslobađaju ga, ali on postaje stvarni opozicionar i bori se za ljudska prava i slobodu govora.

U grupi se nismo slagali koga on predstavlja, da li je komunista ili nacionalista ili islamista. Imali smo mnogo problema kako da objasnimo tekst i osjećao sam da ne pripadam toj grupi, zato što se ne mogu saglasiti. Napustio sam grupu i bio sam tužan jer sam cijeli život radio kao dramaturg i živio za pozorište. Mnogo vremena poslije osjećao sam prazninu, da nemam nade, nikakvog sna. Budućnost za mene više nije imala značaja, život je bio samo priprema za smrt. Jednog sunčanog jutra, bilo je oko deset sati, u moju sobu je došla jedna lijepa gimnazijalka, donijela kafu i rekla da želi da svoju prvu jutarnju kafu popije sa mnom. Upalila je radio, čula se muzika za ples i ona je odmah zaplesala. Dok je plesala uzeo sam olovku i zapisao moju prvu pjesmu Kraljevstvo ljubavi.

Mnogo godina kasnije došao samu u Bagdad, nakon pada Sadamovog režima, i tv-voditelj me je zapitao: Znam da si čovjek pozorišta, ali mislim da te je Bagdad inspirao da napišeš svoju prvu pjesmu. Rekao sam: Naravno, rado bih pisao o Bagdadu o kojem još uvijek sanjam, ali Bagdad me nije inspirisao za prvu pjesmu. Bila je to jedna lijepa mlada djevojka koja mi je plesala. To je bio šok za njih jer se od mene kao pjesnik iz egzila očekuje da je domovina moja inspiracija.

Ne mogu pisati pjesme planirano. Osjećam da sam zatočenik poezije. Ne odlučujem o tome šta ću pisati. Ponekad kad sam zadovoljan pitam se zašto o tome ne mogu da pišem. Evo, večeras sam radostan i mogao bih pisati, ali pjesma je moj odloženi san. Ako bih mogao napisati svaki dan po

jedan stih bio bih najsrećniji čovjek na svijetu, ali ne mogu. Ipak, pokušavam da iskoristim sve detalje u mom životu i pretočim ih u riječi pjesme, a ako me pitaš kako definišem pjesmu reći ću ti samo: Ja poznajem sebe kada očekujem da napišem pjesmu.

Na koricama tvoje najnovije knjige poezije prevedene na bosanski Odijelo bez tijela *piše tvoj stih*
srce je
domovina
ljubavi,
um je,
njeno utočište

i odlomak iz eseja Selme Alispahić o tvojoj knjizi Oblak u bijegu i druge pjesme, objavljen u Životu*, književnom časopisu društva bh. pisaca: »Poput mnogih pisaca i pjesnika koji su svoj život proveli u izbjeglištvu, i Muniam Alfaker je svjestan da će ga to iskustvo zauvijek obilježiti i od njega stvoriti čovjeka koji će u sebi uvijek nositi dvije civilizacije. Neće se nikada do kraja skrasiti u zemlji u koju je došao, a istovremeno godine provedene izvan domovine dovoljno će ga promijeniti da je pitanje hoće li se ikada poželjeti vratiti kući?! Svjestan te činjenice Muniam Alfaker svojom poezijom pokušava pomiriti dva svijeta kojima na kraju ipak podjednako pripada. Danska mu je postala dom, a domovinu stvara svojom poezijom, ujedno stvarajući vezu između svoje prošlosti i sadašnjosti sa nadom da će budućnost biti manje bolna.« Reci nam nešto o tvom novom domu.*

Po dolasku u Dansku neko vrijeme sam živio u Esbjergu. Na skupu stanara jedan Danac me je upitao kada ću se vratiti svojoj kući. Odgovorio sam: Rado bih se vratio mom domu ali ga nemam više. A u pismo jednom prijatelju napisao sam:

Ja ne živim u Danskoj, nego u Esbjergu.
Ja ne živim u Esbjergu nego u mom stanu.
Ja ne živim u mom stanu, ja živim u mojoj sobi.

To pismo me je kasnije inspirisalo da napišem pjesmu:

Svijet je moj dom
Irak je moja soba

U Danskoj živiš od 1986. godine. Čini mi se da je tvoj životni put, ustvari bijeg iz Bagdada, egzil u Maroku i Siriji i najzad dolazak u Dansku, donekle opisan u tvojoj najpoznatijoj zbirci Oblak u bijegu. Da li je to tako i šta znači ova knjiga za tebe?

Ne mislim da sam opisao moj bijeg u toj knjizi. Oblak u bijegu, koji je-

ste moja najpoznatija knjiga, je ustvari izbor iz moje dvije pjesničke zbirke Daleko od njih i Drugačiji, koje su objavljene u Siriji, u Damasku, i dobile dobre književne kritike. Pjesme iz tih zbirki su objavljivane u književnim časopisama u arapskim zemljama. Veliko iznenađenje za mene je bilo da je zbirka Drugačiji postigla veliki uspjeh u Sudanu. Jedan književni kritičar je napisao da neke pjesme iz te zbirke mladi ljudi koriste za pisanje ljubavna pisma.

Volio bih da sam napisao mnogo pjesama o Iraku, ali napisao sam samo jednu, koja se zove *Graditi kuću*:

Jednog ću dana uzeti malo pijeska,
nekoliko biljki, malo vode
i hiljade kilometara bodljikave žice
Tako ću sebi napraviti dom.
Da ga nazovem »Irak«?

Najviše biografska od svih mojih knjiga je roman *Kafana „Marakeš“* u kojoj sam opisao moj život u Bagdadu i ljude koje sam sreo u životu i s kojima dijelim zajedničke uspomene. Na osnovu iskustava o nasilju, ratu i borbi za slobodu, mogu reći da mi ne poznajemo slobodu, ali mi poznajemo našu borbu za slobodu. Niko nije doživio stvarnu slobodu od sistema, istorija govori o ropstvu i mi dobro poznajemo ropstvo. Ali, tek kad upoznamo slobodu moći ćemo poznati budućnost. Budućnost je dom slobode, a prošlost je egzil slobode.

U romanu *Kafana „Marakeš“* ima i svjedočenja o ljudima i društvu u kojem sam živio, ali ima i jedna pjesama, antiratna, objavljena u zbirci Oblak u bijegu:

VOJNIK

Nije bio tako mekan
da ga se može saviti.
Nije bio tako krut da ga se
može slomiti.
Samo je jezdio okolo
u svojoj praznoj samoći.
Za svoj prvi dopust
došao je kući kamionom.
Za svoj drugi dopust
došao je autobusom.
Za svoj treći dopust
došao je u kutiji.

Objavljivanje zbirke *Oblak u bijegu* je za mene značilo novo saznanje. Sa ovom knjigom sam shvatio kako drugi prihvataju moje pjesme, moja osjećanja u pjesmama i moje stavove iznesene u pjesmama. Pjesme su

napisane u Bejrutu i Damasku za arapske čitaoce. Kada sam ih napisao nisam znao da ih drugi ljudi iz drugih kultura i zemalja mogu razumjeti i prihvatiti. Bio sam veoma iznenađen kad je *Politisk Revy*, izdavačka kuća koja je objavila ovu knjigu, dobila dobre kritike u novinama i sjećam se kao danas dana kada je objavljena kritika u najveći danskim novinama Politiken. Književni kritičar Karsten Bjørnkjær je između ostalog napisao da moje pjesme prevazilaze većinu poezije koja se inače piše u Danskoj. Rekao je da nije mogao da ostavi knjigu kad je počeo da čita prve pjesme iako mu je čitanje pričinjavalo bol.

Ispričaću i jednu čudnu angedotu vezanu za ovu književnu kritiku. Jedna žena me je nazvala i ispričala da inače ne čita poeziju, ali je pročitala Karstenovu kritiku u novinama i kupila moju knjigu svom mužu od kojeg je tada htjela da se rastavi, već su živjeli odvojeno. Pozvala ga je kod sebe i pročitala mu neke pjesme. Čovjek je uzeo knjigu, ponio sa sobom da pročita cijelu zbirku i rekao ženi da kupi sebi svoj primjerak pa da se poslije sastanu kad pročitaju sve pjesme. Utom je nazvala njena kćerka, koja je po zanimanju medicinska sestra, i pitala šta se dešava. Žena je objasnila: Tvoj otac i ja smo se dogovorili da se opet sastanemo zbog knjige. Kćerka, koja je takođe vidjela kritiku u *Politikenu*, zamolila je da kad bude sebi kupovala knjigu da i njoj uzme jedan primjerak. Muž i žena su sastali, razgovarali i odlučili da se ne rastave.

Zbirka *Oblak u bijegu* je bila izdavački uspjeh i brzo je rasprodana. Danas nemam ni jedan primjerak te knjige, ali javljalo mi se još ljudi koji su pročitali knjigu. Jedan danski kompozitor, Thorkil Høgsbro, me nazvao telefonom i rekao: »Pročitao sam pjesmu *Bijeg* iz tvoje zbirke i po toj pjesmi sam počeo pisati muziku. U trenutku kada sam pisao note u sobu je ušla moja tadašnja supruga i viknula: Ja odlazim, ne mogu više živjeti s tobom. Tako se desio bijeg. Dvije godine poslije toga, kad sam sjedio u jednom kafeu, sjetio sam se da nisam završio tu kompoziciju, izvadio sam papir iz tašne i baš kad sam počeo da pišem prišla je jedna žena i pitala može li sjesti za moj sto. Vidjela je da sam zauzet, rekao sam šta radim. Žena je pročitala pjesmu Bijeg i slušala moju melodiju. Zaljubila se u mene i ja u nju. Tako je tvoja pjesma postala dio mog ličnog života, ali i umjetničkog života jer sam dovršio tu kompoziciju i rado je izvodim.«

Osim poezije pišeš romane i drame. Spomenuo si tvoj roman Kafana »Marakeš«*, koji je preveden sa francuskog na danski i objavljen pod nazivom Trapez uspomena. Reci nam nešto više o tvojim proznim djelima i pozorišnim komadima.*

Osim *Kafane "Marakeš"* objavio sam 1994. roman *Kupe djetinjstva* skupa sa danskom pjesnikinjom Marianne Larsen. Prethodno je to bila pozorišna predstava koja je izvedena u Kopenhagenu u Fiolteatret, a režiserka je bila Ulla Koppel. Muziku za predstavu je komponovao veoma poznati danski kompozitor Anders Koppel. Bio je to veliki uspjeh i dobili su mnogo pozitivnih kritika. Ta predstava je pomogla da se razvije dijalog između Danaca i doseljenika iz arapskog svijeta. Te godine sam dobio nagradu *Etniske kunstnerpris*, etničku umjetničku nagradu.

Osim ove predstave u Danskoj se nisam bavio pozorištem. Još u Bejrutu sam odlučio napustiti pozorište. Dani su mi prolazili u beznađu. Baš u to vrijeme je su moje prve pjesme objavljene u novinama *Al-Safir. Al-Safir* su jedne od najvećih novina u Libanu, a i u arapskom svijetu, i imaju nedeljni kulturni dodatak. Književni kritičar i pisac Hassan Daoud, urednik za kulturu, napisao je u književnom prikazu moje prve pjesničke zbirke Daleko od njih: Poezija Muniama Alfakera je novi jezik za arapske pjesnike, on otkriva kako pjesma može biti cjelovita sa samo deset riječi. Sad ću ti reći tu pjesmu koja naravno prevedena na bosanski, danski ili slovenski, ima više od deset riječi:

لن تجعلوا
من فمي زنزانة
يقضي فيها مدى حياته
لساني .

Ne možete
od mojih usta
napraviti
zatvorsku ćeliju
u kojoj će moj jezik
biti zatvoren
doživotno.

Osim pjesničkih zbirki i dva romana napisao sam knjigu na arapskom koja se zove Hajde da se igramo. To je neka vrsta studije, jedan vid moje umjetničke vizije o umjetnosti, jeziku, životu i politici. Knjiga, koja će biti objavljena ove godine u Kairu, završava sa preporukom da žene trebaju upravljati svijetom, a ne muškarci. Ali, te žene moraju biti ponosne na svoj feminizam. Kasnije, kada svijet postane stabilan, steći će se uslovi da i djeca dobiju vlast. Kada žene postanu centralna sila u svijetu i kada one predaju vlast djeci, onda se može desiti da na primjer svakog mjeseca narod pita jedno dijete: Šta da radimo danas? Dijete odgovara: Igraćemo se.

Kakvo mjesto u književnom životu Danske pripada autorima iz drugih dijelova svijeta, autorima koji ne pišu na danskom jeziku?

Naša zajednička prijateljica Toni Liversage, nekadašnja prevoditeljica sa srpskohrvatskog na danski i spisateljica – pored mnogih stručnih knjiga napisala je knjigu »Jugoslovenska tragedija, o ratu, nacionalizmu i miru?« – bila je predsjednik internacionalnog odbora u Danskom udruženju pisaca, kada smo se zajedno bavili problemima koje imaju strani pisci u Danskoj, bilo da su izbjeglice ili doseljenici. Prvi problem za doseljeničkog pisca je prevod njegovog djela na danski. Kako bi se danski izdavači mogli upoznati

sa stranim piscima koji žive u Danskoj, ako oni nemaju nešto prevedeno na danski? Zato smo Toni i ja, i drugi u internacionalnom odboru, odlučili da osnujemo fond koji smo nazvali Višekulturni odbor. Cilj odbora bi bio da se da podrška stranim piscima plaćanjem prevoda jedne knjige ili nekog djela na danski. Organizivali smo više književnih večeri, razgovarali o projektu i cilju i poslali zahtjev Danskom ministarstvu kulture. Na zahtjev za podršku prevodilačkog granta za strane pisce odmah smo dobili negativan odgovor, bez ikakvog dodatnog pitanja.

Drugi problem je sam status pisca kada se prevedena knjiga objavi. Bez obzira koliko dobrih knjiga doseljenički pisci objave u Danskoj, oni ne mogu dobiti bibliotečki novac, kao što to po zakonu dobijaju danski pisci. Znači oni nisu jednako vrednovani. Bibliotečka naknada, ili kako se to obično kaže bibliotečki novac, vrsta je kulturne potpore koja je u Danskoj uvedena 1946. godine. Bibliotečki novac se dodjeljuje putem Zakona o finansijama i distribuira se piscima čije knjige se čitaju u javnim bibliotekama. To je dobar zakon jer biblioteke otkupljuju knjige i ako se te knjige čitaju pisci dobijaju naknadu. Svake godine daje se preko 20 miliona eura bibliotekama koje isplaćuju tu naknadu. Međutim, uslov za dobijanje naknade je da pisac piše na danskom. Ako je knjiga prevedena, iako je vrlo čitana, pisac doseljenik ne dobije ništa. Hans Rosh koji je bio predsjednik pjesničke sekcije u Danskom udruženju pisaca borio se da se to izmjeni. Uputili su ga da pokuša tražiti novčanu pomoć od Danide, preko koje dansko ministarstvo vanjskih poslova pomaže zemlje u razvoju, što znači da se doseljenički pisci koji ne pišu na danskom tretiraju kao da ne žive u Danskoj. Ipak, Dansko udruženje pisaca se izborilo da Ministarstvo za kulturu počne davati neki grant za pisce koji pišu na stranom jeziku. Predviđena podrška je bila simbolična, mala čak i za jednu knjigu stranog pisca, sjećam se da je prvi grant dobila italijanska književnica Marija Djakobe za knjigu Nebo je moj šešir. I taj mali grant je nažalost ukinut prije tri godine, a u Danskoj ima puno stranih pisaca koji su nepoznati danskim čitaocima i izdavačima. Znam da strani pisci u Norveškoj i Švedskoj imaju bolje uslove rada. Takođe imaju veći broj tzv. slobodnih gradova za strane pisce, koji su se uključili u ICORN, International Cities of Refuge Network. Od 2009. godine uz veliko zalaganje Danskog PENa počeli su i danski gradovi, prije svih Aarhus, ugošćavati pisce slobodnog grada, poznate strane pisce i umjetnike čija je slobodna govora pod pritiskom u njihovoj zemlji. Za razliku od Danske, u kojoj je bilo šest slobodnih gradova, a u 2020. samo dva – Kopenhagen i Orhus (Aarhus) – u Norveškoj, gdje je inače osnovan ICORN, ima jedanaest slobodnih gradova koji finansiraju boravak izbjegličkih pisaca na po dvije godine. U Danskoj su do sada boravili pisci iz Gambije, Zimbabvea, Iraka, Rusije, Irana, Alžira, Sirije i Sudana, a prošle godine iz Venezuele.

Da spomenem još jedan način honorisanja danskih pisaca, to je po broju kopija kada neko kopira stranice iz knjige. U Danskoj postoji udruženje Copydan koje se obavezalo da pošalje informaciju izdavaču i autoru da je neka knjigu kopirana u kopirnici, privatno ili u svrhu obrazovanja, i da obračuna copyright. Pored toga ako se neka knjiga koristi za obrazovanje

ta obrazovna institucija mora platiti copyright. Isto tako kada danski radio koristi neku knjigu ili dijelove knjige u svojim programima mora platiti autorska prava, ako se dobro sjećam preko 100 euro za 1 minut emitovanja, čitanja nekog književnog djela.

Kada je knjiga objavljena izdavač obavezno pošalje dva primjerka državnoj i kraljevskoj biblioteci. Osim toga knjiga se šalje na lektorsku recenziju, i to što lektor napiše se zove zelena recenziona karta. Na osnovu lektorske kartice biblioteke naručuju knjige za čitaoce. U Danskoj ima preko 500 javnih biblioteka. Svi imaju pravo da posude i to koliko god hoće knjiga i čitaju sve knjige besplatno. Mislim da je danski princip bibliotečke naknade dobra podrška piscima i širenju pisane riječi i ne treba je ukinuti, iako izuzimanje stranih pisaca nije sasvim u skladu sa regulativom Evropske Unije. Danska vlada je uspjela da odbrani bibliotečku naknadu pred Komisijom EU, uz obrazloženje da ona doprinosi očuvanju malog jezika, kao što je danski, kao i danske kulture.

Važno je da ima puno javnih biblioteka, da biblioteke kupuju i prevedene knjige, ali i originalne na stranim jezicima. Neke moje zbirke koje su izašle u dvojezičnom izdanju mogu se naći u bibliotekama skupa sa arapskim knjigama, a i na policama sa danskim knjigama u sekciji poezije. Dobro je što u Danskoj postoje mogućnosti da ljudi koji nemaju dovoljno novaca za kupovinu knjige mogu da je posude u biblioteci ili naruče u svojoj biblioteci bez obzira gdje žive, u velikom ili nekom malom gradu. Imam divna sjećanja na mnoge poetske večeri u danskim bibliotekama. Inače, honorari za književne večeri u provinciji su po pravilu veći nego u velikim gradovima, a njihovi organizatori, koji mogu biti i privatni kafei i udruženja, imaju veću šansu za podršku projekta od strane Umjetničkog fonda Danskog ministarstva za kulturu. Uslov za podršku je minimum jedna knjiga objavljena na danskom. Lično mislim da svi pjesnici i pisci trebaju dobiti honorar kada javno čitaju svoja djela.

Intervju Milene Rudež sa Muniamom Alfakerom je prvobitno objavljen na slovenskom 2.8.2021. u književnom časopisu POIESIS www.poiesis.si

АФОРИЗМИ
AFORIZMI

МИЛОВАН ВИТЕЗОВИЋ

АФОРИЗМИ О ШЕКСПИРУ

Шекспирово дело је најсигурнији трезор светских круна!

* * *

Шекспир наш савременик: Јаго је наговорио Отела да задави управника позоришта

* * *

Историја је позориште. Без Шекспира!

* * *

Шта нам вреди што смо трагичан народ, кад нисмо народ Шекспира!

* * *

Краљевство које је нуђено за коња мање је вредно од коња!

* * *

Како би тек Шекспирове личности обрадиле свога писца!

* * *

Комедија је кад илузиониста забавља народ, трагедија је кад га води!

* * *

Прочитавши шта је све Шекспир написао, у одушевљењу сам поверовао да није постојао!

* * *

Шекспир можда није постојао онда, али је данас ту!

* * *

Шекспир је своју драматургију засновао на љубави. Зато се код њега сви толико мрзе!

* * *

За Хамлетову, за Офелијину, за смрт Ромеа и Јулије и за још сијасет сличних дела, Шекспир је осуђен на вечност!

* * *

Бен Џонсон је писао добре комедије, а његова је трагедија што је био Шекспиров исписник!

* * *

Хамлет је на сцени без излаза!

* * *

Лако ти је бити Хамлет кад те Шекспир напише!

* * *

Да га Шекспир није написао, ни Хамлету више не би било до бити ил' не бити!

* * *

Када је Хамлет први пут изговорио бити ил’ не бити, аплаудирао је сам Шекспир!

* * *

Бити ил’ не бити Хамлет?

* * *

Бити ил’ не бити! – целој се подели бије о глави!

* * *

У поставци Хамлета је редитељево бити или не бити.

* * *

„Хамлет, то сам у ствари ја!” – хвалио се суфлер.

* * *

Између бити или не бити – између два зла, Хамлет се не може одлучити које је мање.

* * *

Премисе Шекспирове демократије: Бити или не бити!

* * *

Само гласно изговарање дилеме бити ил’ не бити – значи Хамлетову одлуку!

* * *

„Бити ил’ не бити!” – подсмевао се шеф полиције: „И то ми је нека дилема!”

* * *

Хамлет нас учи да нас ништа не може поколебати као сопствено уверење!

* * *

У личној драми Хамлета води монолог!

* * *

Хамлет нашег времена није у подели!

* * *

„Све дилеме треба одмах разрешавати!” – рече председник уметничког већа позоришта после премијере: „И ја сам за то да Хамлета не пустимо на сцену са дилемом, већ као опредељеног!”

* * *

Кад не будемо имали Хамлета, то ће нам бити доказ да нас више нема!

* * *

Мртва уста Бедног Јорика проговорила су Хамлетовим гласом!

* * *

Тачно је да смо у дилемама.
Али за нашу драму не одговара Шекспир већ ми!

* * *

Кад је Хамлет дипломата, дилема је можда!

* * *

Дух Хамлетовог оца има сенку глумца!

* * *

Нешто је труло у држави Данској: леш Хамлетовог оца!

* * *

Са Духом Хамлетовог оца походи нас и Дух Шекспиров, коме цензор, срећом, није ударио глогов колац!

* * *

Мртва стража је против Духа Хамлетовог оца!

* * *

Куцнуо је час истине, мртви краљу!

* * *

„Узећу судбину у своје руке!" – каза Отело.

* * *

Офелијо, иди у партију!

* * *

Редитељ глумцу: „Ухвати се за своју лобању и истреси!"

* * *

Ако је Хамлетов стриц убио Хамлетовог оца, он га је одмах прогласио за бесмртника!

* * *

Постојећи систем краљевине Данске Хамлет руши позориштем!

* * *

Лакше је било стварном краљу Магбету, јер њега није Шекспир написао!

* * *

Кад видим како Италијани играју Шекспира, помислим на сижее које је Шекспир узео од Бокача!

Изабрао Предаг НЕШОВИЋ

SAVO ILIĆ

ODGOVORNA JE VLAST

Kod nas možete dobro proći samo ako ste u prolazu.
&
Sve je više onih koje nesreća drugih čini neizmjerno sretnima.
&
Ispiranje mozga našem narodu nije težak posao.
&
Veliki je broj država i krajeva u kojima ljudi ne mogu, sastaviti kraj s krajem.
&
Ako ne nađe bogataša, udavača će se udati iz ljubavi.
&
Ne opterećuje nas težina tijela, već težina života.
&
Više se cijene oni sa dubokim džepom,
nego oni sa dubokim mislima.
&
Sve je više 'vođa' Radoja Domanovića.
&
Nekad smo dobro živjeli u jednoumlju. Danas još bolje živimo u maloumlju.
&
Kad sa psom ulazim u zgradu, pas ima prednost.
&
Na glasanje redovno idu samo oni, koji kod kuće nemaju pravo glasa.
&
Ne zna se tko su veće neznalice, birači ili izabrani.
&
Na našim žitnim poljima nema više ni Alajbegove slame.
&
Ako je čistoća pola zdravlja, mi živimo u drugoj polovini.
&
Kada smo imali razvijenu industriju bolje smo živjeli. Čist zrak je dobrodošao, ali se od njega ne živi.
&
Kćer mu se udaje za Peru Sarajliju. A bolje bi prošla da se udaje za seru parajliju.
&
Naša djeca će teško vraćati kredite, koje smo mi s lakoćom podizali.
&
Toliko smo kulturni da i one koji prekopavaju kontejnere zovemo gospodom.
&
Opozicija nudi narodu jedino program dolaska na vlast.
&

Vlasti će i beskućnicima uvesti komunalnu naknadu.

&

Na političke funkcije po mogućnosti treba birati i pismene.

&

Kod nas se i o potenciji priča u krivom smislu.

&

Visok mortalitet dobro dođe jedino mirovinskim fondovima.

&

Oni koji guraju druge na dole, obično doguraju visoko gore.

&

Većina radnika u upravi zbog korona virusa ne radi. Dobro bi bilo da tako ostane i ubuduće.

&

Pozdrav laktovima treba uvesti kao trajnu mjeru ljudskog uzajamnog poštovanja.

&

Zbog pandemije, i ljubav treba voditi na distanci.

&

Pojavu korona virusa neki će životima platiti, a drugi će to masno naplatiti.

&

Korona virus ne pravi razliku između velikih i malih. Njega socijalna, vjerska i etnička pripadnost ne zanima.

&

Neke članice očekuju da ih NATO zaštiti i od korona virusa.

&

EU pruža nesebičnu podršku državama zapadnog Balkana u neravnopravnoj borbi protiv korona virusa.

&

Za pojavu korona virusa odgovorna je vlast. Tako tvrde sve opozicije na svijetu.

&

Dalje stezanje kaiša moguće je samo oko vrata.

&

I Bog bi bio na našoj strani kada bi mi bili na pravoj.

&

Misli svojom glavom i dobro slušaj šta ti šef govori.

&

Političari nam svašta nude, pa bi mogli preći u nudizam.

&

Razlika između Srba i Crnogoraca je u tome što Srbi psuju majku, a Crnogorci oca.

&

Srbi i Hrvati sa dna kace uvijek imaju kiseo osmijeh.

POST MORTEM

Pod kraj travnja 2021. godine ovaj svijet napustio je sjajan čovjek, pisac, aforističar, ljubitelj lijepe riječi, svestrani aktivist i neumorni šetač pulskim krajobrazima – Savo Ilić. Otišao je tiho i samozatajno, baš onako kako je živio od najranijeg djetinjstva do poznih godina svoga bogatog i sadržajnog životnog vijeka.

Savo Ilić rođen je 1932. godine u selu Potpeć koje se nalazi na razmeđi općina Tuzla i Srebrenik. Tu je učinio prve korake, progovorio, svladao tajne bukvara, osjetio važnost matematike i zapamtio prve pjesme naših pjesnika i mudre narodne izreke i umotvorine.

Kasnije se otisnuo na škole u Tuzli i Pravni fakultet u Zagrebu, da bi u gradu soli i uglja stekao mirovinu radeći odgovorne društvene, privredne i državne poslove. Tu je zaradio i šest premosnica na osjetljivom srcu bosanskom, ne štedeći se u poslu i ne izbjegavajući druge obaveze koje su se pred njega postavljale. Za svoj veliki doprinos primio je brojne državne i društvene nagrade, priznanja i odlikovanja.

Pod kraj rata u BiH sa suprugom Ljubicom, rođenom u Pojatnu kod Zaprešića, odselio je iz Tuzle za Pulu, gdje je nastavio intenzivne umirovljeničke aktivnosti. Tu je najprije pokrenuo osnivanje rekreacijske udruge KRUPP, koja je propagirala i provodila pješačenje u prirodi kao najkraći put do dobrog i stabilnog zdravlja. Usput se vratio svojim mladalačkim ljubavima – čitanju i pisanju. Bio je stalni posjetitelj pulske gradske biblioteke i neumorni zapisivač svega što bi koristilo sadašnjim i budućim naraštajima.

Rezultati toga strpljivog i sistematičnog rada bile su brojne knjige s područja rekreacije, humora, aforistike, proze i poezije potpisane njegovim imenom. Riječ je o autorskim i priređivačkim djelima koja afirmiraju pješačenje u prirodi kao važnu sastavnicu čovjekovog zdravlja te prirodu kao mjestu lijepog i prosperitetnog života. Savo je bio prirodoslovac koji je volio i poštovao perivoje, šume, rijeke, more, zelene livade i mirisno cvijeće. U tome je pronalazio smisao života i radovao se svakoj novoj šetnji stazama na kojima se diše punim plućima i osjećaju boje i zvuci prekrasne prirode.

U tom ozračju djelovao je sve do svoje smrti koja je došla iznenada nakon doživljenog moždanog udara. Srčane udare i predinfarktna stanja preživio je prije i za vrijeme rata, ali moždana kap bila je jača od svih nevera i bonaca koje su ga za života pratile. Tako se ugasio stvaralac koji je volio dobru pjesmu, duhovitu priču, ovaj svijet i ljude s kojima se družio i u dobru i u zlu, vjerujući da su pravda i dobrota ispred svega što postoji. Iza njega su ostale brojne knjige i sjećanje na dobrog i dragog čovjeka koji je ostavio dubok trag, kako u prirodi kojom je neumorno hodio, tako i u društvu za čiju se dobrobit cijeloga života borio.

Hvala ti za sve to dragi moj prijatelju i zemljače, Savo Iliću. Neka tvoj duh i dalje šeta prostranstvima našeg planeta i kozmosa kojem si se od rođenja divio.

Ivo Mijo Andrić

МИРОСЛАВ СРЕДАНОВИЋ

СКРИВЕНЕ МИСЛИ

1. Нисмо као Грци имали једног Сократа. Сами смо морали да кваримо своју децу.
2. Многи снобови иду голи и боси. Нико од њих да постане Махатма Ганди.
3. Многи властодршци би да раскрсте са својом прошлошћу. Проститутке то постижу удајом.
4. Мирољубиве земље производе наменско оружје. За уништавање људи.
5. Властодршци нису грамзиви. Властодршци не држе до туђег мишљења.
6. Криминалцима се озбиљно прети. Чак и Судом части.
7. Плуралистичко смо друштво. Имамо набилдовану десницу и ишчашену левицу.
8. Преко балканских граница се не може ништа прошверцовати. Ни скривене мисли.
9. Непоновљив је писац. Књига му се штампа у једном примерку.
10. Државник ништа не ризикује. Заклиње се својом чашћу.
11. Многи би одали последњу почаст тиранину. Али се плаше да не васкрсне.
12. Државник има широке погледе. Неке ствари му се чак и привиђају.
13. За Божић имамо мир Божји. Осталих дана ће бити како нам дадне Бог.
14. Пише под псеудонимом. Још се не зна који је то писац.
15. Славимо Нову годину. Отарасићемо се старих добрих времена.
16. Знамо шта је било пре хиљаду година. Не знамо шта ће нас сутра снаћи.
17. Политичари су људи посебног кова. Не подлежу теорији о постанку човека.
18. Политичар је верно осликан на фресци. Камелеонским бојама.
19. Шверцују на тоне дрогу. Знају да се продаја дроге на граме строго кажњава.
20. За режим гласају старије генерације. Због његове дуговечности.

NIKOLA ŠIMIĆ TONIN

KARDINALNE GREŠKE

Neprijatelj nikada ne spava, poznaje se po podočnjacima.

***

Da nije budala tko bi bio pametnima mjera.

***

Kad se toliko toga u Lijepoj našoj pere, fali nam još domoljubna centrifuga.

***

Ako trebaš početi iz početka, počni iz duše.

***

Iz “Kapitala” izrodiše se kapitalci.

***

Sa lijepim navikama se ne rađa, rađanje lijepih navika dugo se rađa.

***

Ako ne znaš gdje ideš stići ćeš tamo kuda nisi mislio.

***

Javna osoba da, javni WC ne!

***

Dok živim, nemam vremena misliti na smrt, kad umrem, nema mene.

***

Lijepa Naša, za onoga tko se snaša.

***

Od pupka gore prepotentan, od pupka dole impotentan.

***

Nije kardinal ali pravi kardinalne greške.

***

Rejting nam je u smeču, i ljudi sve više prebiru po kantama za smeće.

***

On je svjetski čovjek, prešao je sve granice.

***

Mogu raditi ko konj ali neću da itko radi konja od mene.

***

Dobar je čovjek samo ga treba izbjegavati.

***

Nove fasade neće u zgradama zadržati gladne ljude.

***

Najkraći put do ludnice, treba samo skrenuti.

***

Kada bi svaki pokojnik nosio poputbinu sa sobom, nebo bi odavno na zemlju palo.

ABDURAHMAN HALILOVIĆ

KAKO NE TREBA

Korona virus, sve nas je natjerao u minus.
Taman kad sam htio da je se odreknem preko tih novina – prestale su da izlaze.
Liječnicima odgovara da im pacijenti imaju što manje zdravlja.
Odgovor na to pitanje, zasad je pod upitnikom.
Prestali smo jedni drugima pružati ruke – počeli smo si uvaljivati lakat.
Policijski sat koji su nam uveli, nije točan.
Pop je spreman da mi oprosti grijehe – ali posuđene pare od njega, nikako.
Ovi iz politike se nisu htjeli odreći svoga dijela kolača, nego su i naš pojeli.
Nije više takav – sad je mnogo gori.
Bilo mu je teško, i još je – nema tko da mu pomogne.
Ko danas ide na nebo, pitaju se piloti na aerodromu?!
Znam ja što je nepravda – rekao mi je istražni sudac, dok smo bili u hotelu na večeri.
Od kako je nije volja, i mene je zadesila nevolja.
Nešto sam se sjetio… mnogo više toga sam zaboravio.
Pitao sam ministra koji nam je obećao bolje obrazovanje, je li on završio osnovnu školu.
Oni koji političare čuvaju nisu obični ljudi – to su gorile.
I ovaj put sam pogodio da će opet odgoditi taj sastanak.
Stigla je i kazna, a zločin se još nije pojavio.
Sa njima bi to sve išlo kako treba, da nije stalo kako ne treba.
Izgubili smo snagu za uspone, ostali su nam samo padovi.
Izdalo me pamćenje – ne voli što zaboravljam.
Ti što im se zahvaljuju na svakom koraku, još nisu krenuli nikud.
Mi ne možemo platiti njihovo neznanje – previše je skupo.
Ništa od toga što su nam obećali – nemaju ni oni.
Uzalud su se šalili na naš blokirani račun.
To što smo mi sve uradili kako treba, na kraju se ispostavilo da nije ni trebalo.
Malo im treba da naprave dosta lopovluka.
Natjeraše nas u laž, dok smo se borili za istinu.
To je njihov izgovor, za koji se zna da nije istina.
U državi traže novinare, koji će uistinu za njih da lažu.
Uobičajeno je da mi tu njegujemo naše stare običaje.
Na obiteljski ručak došli smo svi porodično.
Svrbi me to, što mi se uvukla pod kožu.
Našli bi se na pola puta, kad bi imali novaca da ga izgradimo.
Advokati su kao golmani – svakog okrivljenika oni brane.
To moje visoko obrazovanje na birou ne mogu da pređu.

Njima nije bilo teško da nam obećaju bolje sutra – ti samo lažu.
Ti političari su pali na niske grane, dok su mlatili praznu slamu.
Došli su do položaja… puzeći.
Nisu oni odgodili raspravu – platili su njegovom odvjetniku da se ne pojavi na ročištu.
Ja nemam što izgubiti… sve mi je već poispadalo.

ПРИКАЗИ
PRIKAZI

ЈОВАНКА СТОЈЧИНОВИЋ НИКОЛИЋ

ЉУБАВ ИЛИ ОБЛИЧЈЕ НА ИВИЦИ СНА

Драгојла ПОПОВИЋ: ПОШЛИ СУ ДО ЗВИЈЕЗДА, Примапром, Бања Лука, 2020.

Драгојла Поповић, упутивши се у списатељску авантуру, објавивши прву књигу поезије 2005. године, вјероватно тада није размишљала да ће из лавиринта списатељских надахнућа проналазећи свој поетско-прозни пут, до сада објавити седамнаест књига поезије и прозе.

Књигом *Пошли су до звијезда*, Поповићева се представља са тридесет три прозна наслова (приче, лирски записи, пјесме у прози...), остварујући свој унутрашњи духовни портрет, као и портрете протагониста, не изостављајући догађаје који ће се дешавати у прошлом вијеку, па све до данашњег дана.

Догађаји су се заправо и збивали независно од животног простора, али и одсликали суштину списатељкиног живота, заправо, ону љепшу страну оличену љубављу и жељом да она завлада не само чулима, него и цијелим свијетом. Зато „самосагледава“ жену са свим њеним чарима, љепотама и врлинама, сматрајући је извором доброте и љубави (понекад неузвраћене), бирајући љубав као тематско-мотивску преокупацију, која постаје доминанта ове књиге.

Ауторка се на самом почетку, умјесто предговора обраћа читаоцима, сублимирајући животно искуство, ослушкујући свијет и свијест, у нади да „увијек има једна просањана цеста, коју топлим зракама сунце обасјава, која чека уморне кораке поете“, да га одведу у нове, сањане зоре. Одатле се право стиже у чисту пјесму у прози, или у неку комбинацију пјесме у прози као што су: „Рајски тонови“, „Плутам негдје између“, „Тебе сам хтјела“, „Вријеме отиче“... Стога сматрам да у књизи *Пошли су до звијезда*, поред наведеног запажања, ауторка понекад „склизне“ у лирски интониран запис: („Слушај музику“, „Пошли су до звијезда“, „Љековито сјећање“, “Да ли ја све ово сањам“, „Снагом прољећа“, „Располућена“...), или неријетко и у добро изведену кратку, врло кратку причу с лирском потком: („Надахнуће“, „Тамо иза дуге“, „Попут олује“, „Најњежнија од свих бреза“, „У души рој се точи“, „У трагу маглине“, „И сад се питам“, „Магије неста“...). Посебно бих издвојила приче, које по ауторкином казивању, „артикулишу живот“ различитих људских истинитих љубавних судбина, распоређених у дужем периоду, као што су, између осталих: „Запамти, мајко“, „Богојављенска ноћ“, „Да ли је правда задовољена“, „И сад носи њену бурму“, „Реци му ћаћа“, „Чекала га је наизглед мирно“...

Зато је и важно напоменути да је виђење свијета (унутрашњег и вањског), изнад туге, у преображају из садашњег у минуло вријеме, па ауторка на тај начин избјегава „објективизацију“ садашњег времена. Враћа се у своју чаролију, у писање... прибјегавајући у „духовну спознају“. Вријеме прошло и вријеме садашње је обогаћено „оним“ између; иста је алхемија некад и сад, само је разлика у схватању

(љубави), јер она је одувијек живјела, живи и живјеће у истој кожи са онима који је осјећају. Управо она (љубав), лирском субјекту даје нову снагу (НОВА АУРА ВИТАЛИС). Зато се пита: „Зашто се људи одричу љубави, те најсветије истине“ („Велики прасак“), кад довољно је тако мало да се човјек осјећа срећно, полетно, лебдеће у дослуху са космосом...

Понекада списатељица радњу смјешта изван свог животног окружења, као на примјер у причи „Богојављенска ноћ“, гдје се радња одвија у Београду (Кнез Михаиловој, Миријеву...), сјећајући се свега што је лијепо и заносно, чак и куповине: „Купујем ситнице за сјећања. У мени тренутак пред олују. Као да сам нагазила на чудесну тајну. А тајна је у мени. Осјећам снажан порив да му пишем. Узимам разгледницу Београда, сједам у ексклузивни ресторан „Грчка краљица“, наручујем прекуван „шардоне“ с клинчићима. Из чаше се благо пуши, а арома вина дражи моја чула. Пишем из срца. Ријечи драге, кратке, звучне... Ресторан пун, а ја потпуно сама... Узимам такси и право на Миријево... Тачно је 00:03 сати. Тихо зашуми порука:

‘Има ли ишта узвишеније од моје љубави и чежње с којом те чекам!’

Клонула сам. Суза заискрила. С толико прелијепог бола у тијелу, са животом који кола под кожом и налетима љубави који су ме сад обузели, тешко се заспи. Груди су ме бољеле од осјећања. Враћам поруку још њежније... Сваки дио његовог тијела био је сад ту преда мном... Био је као ријетка птица, са сунцем у коси и очима боје корала...“

Довољна је само једна реченица СМС поруком па да се цијели простор озари и урони у срећу до сржи. То је љубав; тај чудни свијет који се само тада изнутра види и осјети свуд око себе... У небу, травци, птици, латици цвијета, јутру и зори, па чак и у мрачној ноћи...

Но Д. Поповић у својим исписима не заборавља сусрете из разних друштвених слојева тога доба, ни утицај родитеља када су у питању морал и његове норме, везано за односе између два супротна пола, што је супротстављено садашњем времену („Запамти, мајко“). Сасвим је нормално да кћерки или сину, животног сапутника бирају родитељи, тако да одбљесци давног поимања живота, посебно на селу, и у причи траже излаз и спас, врло често са очекиваним или наслућеним завршетком. Нема наглих драматуршких обрта, изузев туге, сјете и бола. Поповићева је кроз истиниту причу успјела да афирмацију живота изведе до краја и да укаже на то шта све човјек може да уради у борби за опстанак, боље речено спас. Али на крају, живот испоставља рачуне, потврђујући већ одавно познату чињеницу да између ријечи: љубав-нељубав нема знака једнакости. Најбољи примјер ја прича „Да ли је правда задовољена“, у којој Крстана, да би сачувала брак, рађа потомка, сина Остоју, са комшијом Мирком, све вријеме чувајући тајну и од саме себе. Али, како по оној народној бива, правда је достижна кад-тад отварајући „хиљаду питања, али и бар један одговор“.

Наиме, ауторка сагледава човјека из дубље перспективе,

откривајући у њему читав један свијет, имајући у првом плану основни мото - љубав. Све док трају љубав, нада, стрпљивост и толерантност животних тренутака, однос међу супружницима је очекивајуће коректан. Оног момента, када Крстана зарад очувања брака одлучује да са комшијом Мирком роди сина, рађа се и превара. Нажалост, не само супруга Ивана и себе, него и будућег потомства, сина Остоју, што је од свега и најтрагичније, јер ће се испоставити да се Остоја „загледа“ у Миркову кћерку (своју полусестру), желећи да ступе у брак. Тада невјерство и превара „испливавају“ на површину. Живот је рађање, а погрешни потези у њему резултирају смрћу Крстане (која није издржала).

Кроз лик Крстане жели да направи паралелу између љубави и правде, постављајући питање да ли је уопште морало да дође до таквог споја илузија, јер од њих најчешће и „гинемо“. Судбина једног човјека је узрочно посљедична веза судбине другог, тако да су у овој причи, стицајем околности, добро изграђени међуљудски односи, који обиљежавају вријеме у којем су живјели њени јунаци, јер главна јунакиња Крстана, без обзира на јавна „говоркања“ у селу није осуђена на ломачу, (сама ју је у себи запалила) и заувијек нестала у пламену који је освијетлио њен карактер. Преовладало је мишљење да је много људскије у човјеку тражити добро него зло. Бранећи од заборава лијепе обичаје, чувајући говор и језик у мјестима гдје живе њени јунаци, не заборавља сијела и прела (што Поповићева потврђује својом објављеном књигом „Језиком предака“).

У причи „Погрешна процјена“, очитује се симбол искушења, које је у зависности од расположења јунакиње, јер је одводи у друштво са непознатим барменом и наравно, завршава се кобно; све што се те ноћи догодило, осим пијанства је и тренутак од којег се након неколико мјесеци скаменила, јер је љекар утврдио да је ХИВ позитивна.

Надаље, љубав не подразумијева само љепоту односа између два супротна пола, него и оно што се унутар личности догађа да би она (љубав) опстала. Љубав „као из филма“ је велика заблуда, јер се очитује таквом ради свеукупног утиска, односно доживљаја филма. Када наиђу потешкоће у заједничком сагледавању ситуације, која их (као Веру и Милоша) у причи „И сад носи њену бурму“, одводи из свјетлости у све дубљу таму, тада се посред срца отворе опасности и дубоке провалије у које се неминовно пада.

Због тога, свако одлази на своју страну, у други породични кутак (амбијент), проналазећи нову срећу... И налазе је. Вера се удаје за Словенца из фабрике у којој су обоје запослени. Рађа им се син, али Вера се изненада разбољела и умире. Супруг Словенац се повлачи у себе, не могавши поднијети губитак супруге, коју неизмјерно воли а губи, те пресуђује сам себи, и њихов син у врло кратком времену остаје без оба родитеља, а бригу о њему преузимају бака и дјед (очеви родитељи).

Сада на сцену ступа универзум љубави; спајање љубави која никада није напустила осјећај заједничке вриједности, него је

поклекла из једног јединог разлога, због немогућности остваривања потомства (Вера и Милош). Иако су се разишли, свако је у себи задржао заслужено поштовање и достојанство бивших супружника, па Милош, који се такође поново оженио (стиче кћерку у другом браку), одлази код Словенчевих родитеља, повјеравајући им се да је био са Вером у браку и да сада жели да одгаја и њеног сина Андреја. Наравно, не добија позитиван одговор, али има „доживотну“ дозволу да их посјећује (што и чини). Међутим, ту се круг не завршава, јер Поповићева успијева да оствари чврсту композициону структуру приче, у потпуности освјетљавајући Милошева узвишена осјећања према Верином насљеднику кога редовно обилази и тек, када Андреј постаје пунољетан, Милош поново отвара свој животни Круг и прича му цијелу истину о свом браку са Вером (Андрејевом мајком) и то при сусрету на гробљу. Показује му вјенчану бурму, коју све вријеме није скидао с прста. Приповједач нас обавјештава да загрљај и сузе нису изостали.

Из свега се да закључити да је феномен љубави тешко објашњив и да је судбински условљен различитошћу видова „под којима се јавља“, тако да од личног доживљаја зависи и емоција коју исказујемо. Истраживања о љубави као општем појму су нешто више у жижи посљедњих двадесет година, иако се зна да је још Фројд (1856-1939), анализирајући љубав врло често сматрао да је она „у рукама креативног писца, који би за нас изабрао неопходне услове за љубав и да добре односе најбрже постижемо ако се правимо да их већ имамо. Никада нисмо тако незаштићени него као кад волимо.“

Драгојла Поповић, пишући о истинама и судбинама обичних „малих“ људи, многе приче је успјела да повеже „изнутра“, јер се ради о „чистим“ непатвореним љубавима и сусретима у срећним и радосним околностима, али присутност бола је неминовна, јер „срећа је лепа, само док се чека“ (Десанка Максимовић). Често судбину љубави одређују и спољни фактори, као у причи „Реци му, ћаћа“, у којој Зоркину судбину, печате прилике у земљи: рат, у коме након три мјесеца гине супруг Славко. Послије Зорка, удајом за Душана Вукосављевића, рађа пет кћери, али поента је у њеној условљеној удаји, јер без слике-фотографије покојног мужа Славка, Зорка није пристала да се уда. Тим условом она, Зорка, не идеалише брак, него успијева у свом унутрашњем бићу задовољити питање морала, јер јој је супруг часно погинуо, бранећи отаџбину. Десиће се да та слика-фотографија, по њеној жељи буде стављена у гроб са њеним тијелом, као дјелић „моралне душе“.

Свакодневним односима у породици Душана Вукосављевића, те разним искушењима кроз која породица пролази (врло често не препуштајући им се), Поповићева на најљепши начин представља истину о времену и истрајавању у њему људи (тога доба) осликавајући њихову борбу са судбином.

Због љубави путује се дуго, чак и у предјеле непознате, мијењају географски положај, правац и смјер, често не предвиђајући многе

изазове који би се могли десити на том путу. Због љубави се чека данима и годинама; чекају се писма која стижу, а онда све рјеђе и рјеђе. Чека се до смрти, баш као што је и учитељица Ана Мучибабић: „Само је она знала своје ноћне море и чежње од живота веће. За њу је важило правило: ‘чекати, значи живјети’. И надати се...“ („Чекала је наизглед мирно“).

Љубав увијек има облик чежње, али и приче коју Драгојла Поповић води кроз свој и животе својих јунака, остављајући будућем читаоцу могућност поимања и расуђивања, који су увијек у складу са читаочевим годинама и судбинским околностима.

©Zerina Kurtovic
/2020

ЈОВАНКА СТОЈЧИНОВИЋ НИКОЛИЋ

МАГИЈА ЖИВОТНОГ И ПЈЕСНИЧКОГ ИСКУСТВА

Милуника МИТРОВИЋ: ПРИВРЕМЕНА УТОЧИШТА, Повеља, Народна библиотека „Стефан првовенчани“, Краљево, 2019

У најновијој, деветој књизи пјесама, *Привремена уточишта*, Милуника Митровић је задржала започети, још од прве књиге, *Биографија душе*, 1996., модеран пјеснички израз проткан филозофским сентенцама из живота. Иначе, поред поезије објавила је збирку прича, те сентенце и хаику, а бави се и књижевном критиком, објављујући у домаћој књижевној периодици, као и заграничним електронским медијима.

Књигу чине четрдесет седам пјесама распоређених у четири циклуса, с тим што се прва пјесма „Заборављени знаци“ издваја у самосталну, пролошку пјесму, да би се потом низали циклуси: „I Соба унутра“, „II Оближња блаженства“, „III Привремена уточишта“ и „IV Млечно светло“.

У првој, сјајној пјесми у књизи „Заборављени знаци“ (пролошка), пјесникиња нам скреће пажњу на језик, односно упућује нас на кретање свјетлости и освјетљења потоњих пјесама у књизи, усмјеравајући своју поетску ријеч на важност језика као алфа и омега добре поезије. Језик упоређује са „белом скрамом на млеку“ мислећи притом на његову чистоту и неукаљаност „туђицама“, јер пјесник „рије невидљивим кључуном“ у његовој дубини да би на површину, заправо у саму срж пјесме уврстио чисто злато. У језик су утиснуте ријечи као у „подводни гребен / пун мрачних пећина“, које треба издвојити из водене симболике. Није вода само за љескање и пловидбу, него је извор живота и прамајка рађања. Стихом повезује подземне и надземне струје. Ријечи у стиховима (пјесмама) су знаци који нас упозоравају да у свјетлости препознамо и „омаму таме“. У пјесми је пуно симболичких појмова, као нпр.: „дупло дно пакла“, наспрам „рајева ближњих“, „пад у невиност“ и сл. Помињући Итаку (грчко митолошко острво, постојбина Одисеја), „многожуђено“ у оличењу чежње за завичајем и носталгијом; у овом случају у питању су гласови које „смирено слутиш само“.

У филозофију животног искуства смјештена је магија собе („Соба унутра“) у коју лирски субјекат улази након дужег одсуства са посебним осјећајем и „предзнаком“, јер ће је тамо дочекати устајали ваздух, вањ, паучина, али и помисао „да је најпрече имати само један убоги смотуљак ствари“. Њих, ствари, повезују асоцијације с временом које је присутно негдје у подсвијести пјесникиње, јер ће у том времену можда само бити потребни: „нови веш, свечани преоблак, марамица, огледалце и још која укопна симболичка ситница“, као наговјештај

посљедњег животног круга. Живот поприма сигурност када си „Овде“ да се можеш одазвати сам себи у сваком тренутку, па и у сну, јер само се тада не осјећа протицање времена. У сталној је бризи о „силасцима низ време“, будна као водени одсјеви из којих се повремено стварају концентрични кругови („Кругови на води“), као животни кругови, иако присуство у свему изазива њено чуђење, чак и у „кратким данима среће“ у безнадежно суровом свијету. Али, улазећи у срж својих лирских предјела, једино се још чуди „како се ничему више не чудим / ничем сем овим речима“ („Чуђење“).

Митровићева успоставља равнотежу између спољњег и унутрашњег свијета, питајући се „где су линије тог раздвајања“, увиђајући да је пужу заштита од ваљског свијета његова кућица, само под условом да преживи „феномен животног круга“ и не спозна „охолост шапе“, која га може згазити, или „опасност од брзих магистрала земљом и небом“ („Пуж“). У својим пјесмама, које поприлично носе печат аутобиографског, настоји да освијетли различите животне фазе и догађаје („Ако овако наставим“, „Бреза“...). Колико год језик био у тежњи да учествује у свеукупности збивања и догађаја, толико је мало ријечи у самом средишту којима се може вјеровати, посебно ако су ријечи „себељубне“; понекад треба и ћутати чекајући да се све посложи на своје мјесто. Отуда у пјесми „Слапови“ као мото цитира Јована Крстића: „Не треба више говорити о језику, / треба говорити о ћутњи“.

Пјесникиња се подједнако „сналази“ у свим тематским изворима, па када је ријеч о природи „улази“ у њено метафизичко стање гледајући како се „разилази тама иза прозора“, док свањива дан наговијештен „љупком несталности оближњих врабаца“, тих малих пернатих грудвица, па су у пјесми покретач енергије која се постепено из таме „пресвлачи“ у сјај („Разилази се“) и обрнуто. Тако се у пјесми „Ноћ изгрева“, прва слика чини уобичајеном, иако се „ноћ надима и расте собом занета“. Све се полако стишава, малаксава, само Јудин пољубац се спушта „у тихом предграђу богу иза ногу“. Он је само један од имагинарних процеса који су у „прозраку вечности“.

У свим порама, када за то дође вријеме, настањује се јесен, па и у пјесми „Јесењи аутопортрет“ у којој су наглашене синтагме: „скрама влаге“, мутан обрис“, „слијепи демон из ноћашњег сна“, „блиједе силуете“, „смртна жудња“... Ауторка дочарава нови живот у другим (јесењим) околностима. Први циклус је нешто више херметичан у односу на остале циклусе.

У другом циклусу наставља се улога природе згуснута у пјесникињину мисао, озвученом музиком зуја пчела, док су музицирале сакупљајући нектар. Веза између прошлости и садашњости је стаза, којом док пролази, носи у сјећању „гранчице сенки огромних липа“, елегично присјећајући се младости у којој су подједнако (липе и пјесникиња), биле младе и одолијевале „лакој дрхтавици“. Сада читав дрворед полако нестаје, што се рефлектује и на људски живот, па Њено „промишљање свијета“ се прожима са животом природе:

„Месец се спустио тако дрско / као да ће управо пасти ми на руку да је лизне / а звезде расејано сести у тањир / Тек ради друштва“ („Ноћник“). Користећи се језиком мање познатих ријечи у литератури (кованицама): „Живуљка“ (растиње), „многожуђене“, „разглобљене“, „рашчаране“, „себељубље“, „дивљакушица“, „непрозир“, „пераје облака“, „левитирати“, „подбити“... на посебан начин прожимају се пјесничке слике, као нпр. у пјесми: „Није ту“... „Час један лист се подбије / под пазух другом да нађе хлад / Сад наопачке пропну се један другоме на леђа...“ Лишће као да се игра жмурке, каже пјесникиња, описујући „стање тренутка“ који јој је као посматрачу освјежио импулс времена.

Пјесничке слике су уочљиве и у минијатрама, са свега неколико стихова: „Леђи у ову зелену траву / Гледати у плаво небо / Склопићу капке / И видети те очи / Ту траву у небу“ („Па шта“). Освајање свијета природе се наставља преко сунцокрета који „упире у небо своје исколачено око“. Стихови, дубоко интонирани, рађају се и тамо гдје понекада само „пуцкета време“, јер „од огледала / у коме се огледа свет / остала је само срча“ („Очаравање“). Милуника Митровић остаје досљедна свјетлости у било ком облику да се јавља, јер захваљујући њој, свјетлости, увезује времена садашње са прошлим и будућим, али истовремено акцентирајући суштину свега, а то је: пролазност свега, која је свакако дио животне приче.

Пјесма „Ако овако наставим“ у мом ишчитавању заузима повлашћено мјесто, јер на посебан начин спаја прошло са будућим унутар вишег генерацијског кода. Пјесникиња недвојбено посматра себе извана и изнутра дајући сигнал (назнаку) шта би још могло да се деси „ако овако наставим и остарим још дубље / и опуштеније“ („Ако овако наставим“). Њена визуелна чула сежу чак и до ормара са „старомодним хаљинама“ и полица са прашњавим књигама, а с друге стране, угледаће се у свему на своју унучицу, „као да ми је она другарица узор за којим лудујем“. Свој језички потенцијал ауторка користи да, метафорички речено, извана дотакне и себе будућу („кад споља баш скроз остарим“), али одмах, себи будућој приписује себе прошлу, обликујуће у сјећању себе као „мршавицу“ док рецитује чика Јовину пјесму: „Шта је данас овом ветру“. Одмах потом, прелази на сасвим друге знакове пјевања, користећи се именицама: „хладноћа“, „самоћа“, „плакање“... апострофирајући временски универзум од дјевојчице са лутком од „каучука“ преко прекомјерности самоће и тмине на брисаном пољу до „зимске вејавице залутале усред лета“. Текстура слојевитости у пјесми скоро да је опипљива и пажљиво бирана.

У пјесмама „Последње речи“ и „Црнобела јулска“, којима се завршава други циклус, сусрећемо се са реалним односима човјека кроз живот, било да се ради о: дому за старе, трошној кући, врлетима брда, шума и висова, или пак „сећања сневача на пастира ког нема“ („Црнобела јулска“).

Циклус „III Привремена уточишта“, започиње истоименом пјесмом

наговјештавајући свођење животних рачуна, помало са ироничним предзнаком, јер у „бањском хотелчићу“ свјетла се рано гасе и „закључавају се улазна врата“, као да се с њима и живот ставља под кључ. Без обзира на све, поетски приступ је ослобођен патетике, али са изразитим пјесничким симболима и сликама; читајући књигу поезије Ђека Маринаја (албанско-америчког писца), пјесникиња води унутрашње разговоре (сама са собом) и пјесником који проговара из своје поезије, коме је и посвећена пјесма „Песничка слика“.

Међу пјесмама посветницама су и пјесме: „Бреза“ (кћерки Тањи), „Док зуј тестере“, за др М. Јевтића, те пјесма из посљедњег циклуса „Ослушкивање“, за Д. Ј. Данилова на песму „Лавина“.

Обраћање кћерки у пјесми „Бреза“, је производ суђених животних датости, јер кћерка, стицајем околности, живи изван државе у којој је пјесникиња (мајка): „Тако сија ми свет тобом кћери моја“... Дрво бреза је у средишту догађаја, јер под „љупким“ њихањем њеног лишћа, мајка и кћерка, тамо негдје у свијету, испијају кафу и „златне одсјаје“ јесени, суочавајући се са „свјежим дахом плаветнила“, као симболом слике из живота.

Веома је интересантан и слојевит опис доживљаја, као и сам наслов пјесме: „Док зуј тестере“, посвећене др М. Јевтићу, јер је у питању оперативни захват који се ради уз локалну анестезију, па пјесникиња, улазећи у сасвим нови перцептивни доживљај, стиче и ново искуство, схватајући вишенамјенске употребе чекића и тестере, уз чије звукове лирски обликује ту „свечано мистичну чар“. У људској је природи присуство страха, али и нада за оздрављење као „прољеће које иза облака кроз окна свиће“. Именице: „прољеће“ и „свиће“ служе као средство повезивања са свијетлом будућношћу, у овом случају, оздрављењем.

У посљедњем циклусу „IV Млечно светло“, који има само осам пјесама, симболичким „потенцијалом“ успијева човјека да смјести у „спиралу времена и места“, преко „развејаних белина“ и „црних врхова шуме“. То протицање времена је посебно наглашено и у овом циклусу. „Мај је и држећи се реке пробијаш се кроз врбаке“. Њено жуборење стиже чак из сјећања оличеног у путоказу који пјесникиња носи са собом још из „дубине времена: „Слутња првотног еха из кога долазимо и отичемо / као река је понорница“ („Ослушкивање“). Временска укрштања имају дубљу видљиву и невидљиву интонацију. Пјесник се из садашњег времена пита: „Кад се то неприметно разиђосмо / са нашим властитим животима?“ („Фајронт“).

Градећи цјеловитију слику у пјесми су посебно истакнути синтагме и лексеми: „октобарска ноћ“, „ниске звездице“, „стазе и богазе“, „мостови“, „тајне издаје“, „мртви чворови“, „исијавање угарка“ и „празне чаше“, јер „ближи се полако фајронт / кафаници нашој“... „Све у свему / шака песка бачена у море“ („Фајронт“). Иначе, пјесма „Фајронт“, која је посљедња у књизи, смјештена у циклус „IV Млечно светло“, иако то није назначено, својом садржајношћу а и насловом, могла би се сматрати епилошком.

Пјесникиња, Милуника Митровић, књигом пјесама *Привремена уточишта* успјела је да се попне на сами врх пјесничке и књижевне пирамиде. Свијетлећи кроз стихове, снагом животних преиспитивања и „сажетошћу исказа“ о којима у свом критичком осврту шире говори Бојана Стојановић Пантовић, Митровићева својом сјајном поезијом освјетљава и увјерава нас у трајност ове поезије, у временима која долазе, не само у нас, него и на планетарном нивоу.

IVO MIJO ANDRIĆ

ŽEDNA USTA GOVORE

Zdenka HERŠAK: ŽEDNA USTA, Studio Moderna, Zagreb, 2016.

Da je pisanje umjetnost bez granica uvjerila se pod stare dane i umirovljena glumica Zdenka Hršak (1928.). Na kraju uspješne glumačke karijere uzela je olovku i papir u ruke i počela zapisivati sve što joj se činilo vrijednim i smislenim. Najprije ono što se odnosi na njezin kazališni život i karijeru dugu gotovo pola stoljeća. Potom i suvisle misli o ljudima, pojavama i stvarima koje je okružuju i uljepšavaju, ili pak zagorčavaju lijepe godine življenja. Tako je nastalo desetak poetskih, dramskih i proznih knjiga, uz stotine stranica zapisa, koje su obogatile hrvatsku literaturu autobiografskim ispovijedima i intimnim sjećanjima i razmišljanjima o svemu što prati ljudsko biće od prve do 91. godine života.

Kako je teklo vrijeme, tako je i Zdenka svoj spisateljski bitak sve više usmjeravala na kratke misli i bilješke o svemu što joj je padalo na pamet u dugim danima i noćima koje provodi u umirovljeničkom domu skupa sa osobama približne životne dobi. Iz obilja deskriptivne misaone građe, urednik Miroslav Vukmanić odabrao je i pripremio zbirku pod naslovom *Žedna usta.* Srodne misli, radi bolje preglednosti, svrstao je u podnaslovne cjeline koje u jednoj ili dvije rečenice opisuju određene pojmove, konkretne društvene pojave i ljude čija su imena i djela obilježila minula vremena. Tu su sažete misli o evoluciji, slavi, malograđanima, ljubavi, knjigama, nakladnicima, religiji, umjetnosti, kazalištu, istini, oprostu, državnicima, paradoksima, ženama, Platonovoj akademiji, Picassu i mnogo čemu drugome što zaokuplja ljudske misli i okupira ih brojnim zanimljivostima.

Svoju misaonu i aforističku ispovijed Zdenka Heršak započinje poetiziranom sentencom: *Pisanje rukom je šetnja u tišini: pisanje strojem je udaranje po riječima.* Za uvod je važna i njezina definicija umjetnosti koja kaže: *Umjetnost nastaje kad se bitak spoji s kreacijom.* A biti kreativan, znači i stvarati. Bilo šta i bilo kada. Sve što se stvara ima dušu i oblik i ostaje u vremenu na dobro ljudima. *Čovjek je kao svilac: živi u vlastitoj čahuri koju sam stvara …* otkriva nam Zdenka i dodaje … *Genij obradi samo jedno polje savršeno. Druga polja su mu neobrađena šikara.* Tako je i sa aforističarima i aforizmima. *Svatko izmišlja aforizme. Netko ih zapisuje, a netko zaboravlja.* Zapravo, mali ih broj ljudi zapisuje, a ogromna većina izbriše ili zaturi negdje između moždanih vijuga, gdje ih više nikada ne pronađe. *Od stotinu aforizama jedan će zablistati mudrošću,* kaže Zdenka i zaključuje ovu temu riječima: *Aforizme mogu pisati glupi i pametni. Obojica će imati čitatelje*. Apsolutno se slažem sa obadvije ove konstatacije i potvrđujem da sam prezadovoljan kad od stotinu napisanih otkrijem jedan mudar aforizam. Posebno me veseli kad svih stotinu i jedan pronađu svoje čitatelje.

Mnogo nas je koji često izgovaramo sintagmu 'novi život', u stilu: 'započeo sam novi život' ili 'otkad se udala otkrila je novi život'. Po mišljenju Zdenke Heršak: *Novi život ne postoji; nastavlja se gdje smo stali.* Ustvari,

nastavlja se nova etapa života koja može biti drugačija, ali ne predstavlja novi život sve dok traje stari. S tim u vezi je i proglašavanje stvari velikima zbog veličine onih koji su ih stvorili. Recimo tako … *Dogodi se da se obična slika proglasi slikom stoljeća, i tako mrtva živi stoljećima.* Ili … *Dogodi se da lošu hrvatsku glumicu proglase velikom, a ostale velike šute.* I što je još gore i pogubnije … *Dogodi se da se nagradi arhitekt nebodera opasnog po život stanara.* Na kraju krajeva … *Dogodi se da nas glupi podučavaju, a pametni slušaju.* E, baš takvih događaja i dogodovština ima kao u priči i ponavljaju se na svakom koraku. Naročito u politici, ekonomiji, kulturi i na svim drugim poljima rada i stvaralaštva. I nikom ništa! Na kraju ispadne po onoj narodnoj 'ujeo vuk magarca'. A magarac, kao magarac. Zapeo pa ... šuti. Ili muči, svejedno. Na kraju ionako sve to dođe na isto.

U igri riječima aforistica traži i nalazi smisao ljudskog govora. Riječi su za nju sredstvo i način komunikacije. Put do razumijevanja i muzika duha. Sjeme proljeća i plodovi ljeta i jeseni u našim životima, koji traju od godine rađanja do godine smrti. Igra riječima često se pretvara u igru sudbinom koja završava tjeskobno ili kobno. *Svaka izgovorena riječ je glazba. Svaka napisana ima svoju sliku* … podsjeća nas ona, i upozorava na jednu veoma opasnu osobinu riječi … *Riječi se vole igrati, toliko da izgube smisao.* Toliko puta smo se u to uvjerili, ali i zaboravili na tu neopreznost izgovorenih riječi, koja nas često dovodi u neprilike i ugrožava dobre odnose s drugim ljudima.

Brojna su pitanja koja mislima otvara, a napisanim riječima zatvara spisateljica Zdenka Heršak. Među njima, ljubav je svima bliska tema i od mnogih podjednako daleka. *Ljubav je sjeme koje želi stalno rasti* … ističe ona, i naglašava … *Iza ljubavnih snova slijedi buđenje*. Tko to nije osjetio, neka se malo strpi. Osjetit će kad za to dođe vrijeme i kad se probudi iz opojnog ljubavnog sna, pa zagazi u sumornu javu. Dok ljubav pokriva razlike u karakterima život teče bajno. Kad ljubav utihne i razlike izađu na površinu, tada nastaju problemi. Aforistica to opisuje ovako: *Suprotnosti se privlače samo dok se ne otkriju. Kasnije su kamen spoticanja.* Zato za brak kaže: *Brak je vježbanje izdržljivosti.* A za ljubav: *Ljubav je vježbanje odricanja.* Po sličnoj matrici … *Prijateljstvo je vježbanje iskrenosti.* Na kraju se iz svega može izvući jedinstven zaključak: *Ono što vježbamo, to osposobljavamo.* Zato dragi i dobri ljudi; vježbajte što više da biste se osposobili za ljubav, brak, prijateljstvo i sve druge lijepe stvari u životu. Bez vježbanja šanse za uspjeh su manje, a sreća upitnija i neusporedivo slabija. Znao je to i čuveni Pablo Picasso pa … *Nije slikao Boga; ne stoga što nije vjerovao, nego nije imao hrabrosti.* Uz to … *Picasso nije slikao anđele jer su čista energija. Kako naslikati energiju?* Pa ipak Picasso je dostigao svjetsku slavu jer je vježbao slikanje važnijih stvari iz svakodnevnog života. I iz ljubavi, razumije se. Tako su nastale čuvene slike koje se danas prodaju za desetke miliona dolara.

U svom misaonom proživljavanju svijeta i svega u njemu, Zdenka Heršak izlaže i neke osobne definicije prirodnih pojava i općepoznatih pojmova. Tako, primjerice, za vjetar kaže: *Narav vjetra nepredvidiva je kao i čovjekova* … A za vrijeme … *Vrijeme je u materiji. Zato materija propada.*

Ta misao je toliko duboka da se njezina vrijednost može spoznati tek uz pomoć inverzije. Na sličan način, promišljanjem se može odgonetnuti značenje sentence: *Zvuk je stvorio ljepotu, matematika inteligenciju.* Nešto je lakše dešifrirati poruke iz aforizama: *Tko puno pita, znači slabo čuje.* I … *Ako pronađu eliksir mladosti, od čega će se umirati?* Mogući odgovor je da će se umirati od života jer, život uzrokuje smrt.

Za kraj ovog osvrta na knjigu Zdenke Heršak, ne zbog loših namjera već zbog različitosti u pristupima tumačenja muško ženskih odnosa, citiram dvije njezine zapisane i potpisane aforizmične izjave. Prva: *Žene predsjednice? Pušten je duh iz boce.* Dobar ili loš duh, o tom-potom. I drugi: *Žene su potjerale muške k muškima.* Iz Zdenkinog pera i misli u političke i narodne uši. Ne u Božje, jer Bog se za to ne pita! On, sudeći po svemu, ima puno važnijeg posla. I na Zemlji, i van nje.

©Zerina Kurtovic

BOŽIDAR STANIŠIĆ

ANDRIĆ U ČORBA-ROMANU SVETISLAVA BASARE

Svetislav BASARA: KONTRAENDORFIN, Laguna, Beograd, 2020

Prema beogradskom izdavaču "Laguna" roman "Kontraendorfin" je "vrhunac Basarinog opusa o demontiranju srpskih mitova i detronizacije nacionalnih veličina i bardova, od Andrića do Đilasa (…), razobličavanju tobožnjih istorijskih i biografskih kontroverzi (…), izvrgavanju ruglu pogubnog srpskog mentaliteta, ideoloških zanosa i nacionalne megalomanije njegovih nosilaca, čije je samouništavajuće razmere u literarnoj formi uzdigao do groteske i ubojite, bespoštedne satire." U tom duhu je napisano i obrazloženje žirija NIN-ove nagrade za najbolji roman na srpskom jeziku za 2020.

Ima li dobronamjernih koji unaprijed ne bi rekli: Svetislave, svaka čast! Dakle, kako odoljeti radoznalosti i ne kupiti taj roman? Istina, treba čekati da vam naručeni primjerak stigne poštom. I tako, dan za danom (biće da poštu ne prevoze zečevi već neki srpsko-italijanski puževi), imao sam dovoljno vremena za čitanje brojnih recenzija te intervjua sa autorom. Jedan, televizijski (*Svetislav Basara - Ivo Andrić je bio beskrupolozni oportunista koji je manipulisao ljudima, 08. 01. 2021*), drugi - tribina beogradskog Centra *Krokodil* (*Obdukcija Andrića: Svetislav Basara, Tomislav Longinović i Mirjana Stošić, 10. 11. 2020*). Osobito su mi intervjui bili koristan preludijum za susret sa *vrhuncem Basarinog opusa*. Takođe neke recenzije i osvrti. Ima i onih u kojima se autori bilo kakve kritičke riječi o nagrađenom romanu unaprijed stavljaju u istu kantu u kojoj su neki zadrti srpski nacionalisti, Basarini protivnici. Osobito su zanimljive one iz pera Teofila Pančića (novinara, člana NIN-ovog žirija) i Miljenka Jergovića (sa Basarom je objavio dva zajednička naslova).

Pančić: "Šta biva kad odrasli i obrazovani ljudi ne razumeju ili ne žele da razumeju ništa o odnosu stvarnog i izmišljenog u umetničkom delu?" (Poznajem ga kao duhovitijeg kolumnistu, bez težnji ka retoričkim pitanjima). Jergović**: "Roman je impresivan, lud, genijalan, uznemirujući na isti onakav način na koji su uznemirujuće bile Krležine međuratne proze. Blago književnosti koja ima Basaru, da ignoranti imaju po kome pljuvati. Krupna, veoma krupna meta (…)** Što je stvarnost u *Kontraendorfinu* i tko su likovi u romanima Svetislava Basare? Ovo su pitanja kojim bi se trebali baviti ozbiljni čitatelji njegovih knjiga, a naročito oni koji i sami imaju ambicija da budu pisci, ili ih se, čak, u njihovim sredinama smatra piscima (…) On, prije nego itko drugi danas, umije da stoji sam, na pustom mjestu, bez igdje ikog, samo sa svojim glasom. Taj dar za samoću zaštitit će njega i svakoga njegovog čitatelja". Dakle, prije Basare – pusto polje. Tišina. (Napisao je Jergović daleko smislenijih osvrta.)

Kratka sinteza oba teksta: samo ignoranti i neozbiljni tipovi mogu imati

odbojan stav prema Basarinom romanu. Jel' to jasno ili nije? Ali… Hm, ako mi se, ne dao to Gospod, omakne namjera da kažem barem nešto o romanu – šta da činim? Već unaprijed, ako mi ne zamjere dežurni velikani svih *unaprijed* istina, neću to učiniti zato što Basara tvrdi da su među svim narodima svijeta Srbi najgori, već što priča, dakle roman mora biti ubjedljiv i u takvim tvrdnjama.

Kontraendorfin?

Čitajući roman, koji bi prema najavi morao biti satiričan, često sam mislio na Danila Kiša. Dok je sedamdesetih godina sticao ime u Francuskoj i Evropi, mogao je pljunuti na sve i svakog odakle je stigao, ali nije to učinio. Govorio je da u Pariz nije došao niotkud već iz književnosti u kojoj je imao učitelje: Andrića, Krležu i Crnjanskog. Ne vjerujem da nije poznavao njihove biografije, dakle i tamne detalje njihovih života. Kiš je vjerovao u moć biografije. Stvarne, poštene. Ne u trač, rekla-kazala a la Basara. Pisac koji je smatrao da je književnost *veličanstveni mehanizam koji ne dozvoljava da se svet obesmisli, da reči izgube svoje značenje* Andriću se odužio pripovijetkom *Dug*, objavljenoj u njegovoj posthumnoj knjizi *Lauta i ožiljci*. Šta bi rekao Kiš na Basarine produkte umjetničke slobode kojim je nakrcao svoj roman? Poput ovih: *Andrić, mešanac iz protivprirodnog bluda Schopenhauera i Tozovca, Ćorkana i Kierkegaarda, Prometeja i grnčarskog kalfe (…) Andrić, književni grnčar koji pravi noćne posude pune govana već u trenutku silaska sa proizvodne trake…*

"Lepo si se nalupao, Svetislave!" Samo to bi mu skresao?

Mislio sam i na B. Pekića, M. Kovača, A. Tišmu, D. Albaharija, F. Davida, R. Petkovića, M. Savića…, dakle na pisce srpske književnosti koji svoj poziv mogu pisati početnim *P* dok sam rastavljao *Kontraendorfin* na njegove semantičke jedinice i pokušavao odrediti karakteristike Basarinog stila. U tome mi je bila od autorova izjava da *Basara novinar piše kolumne, Basara pisac piše romane, priče i eseje.* On tvrdi da je *razlika vrlo uočljiva.* Kad sam već skupio hrabrosti da pišem o romanu (koji je nagradio žiri u sastavu: tri pjesnika, jedan novinar i jedna te-ve kritičarka), da kažem odmah da moja malenkost u *Kontraendorfinu* nije zapazila nekih većih razlika između Basare kolumniste i Basare pisca. Naravno, bez velikog *P.* (polupisci vjerovatno zaslužuju samo dva mala *pi-pi*), iako on u posljednje vrijeme tvrdi kako mu niko ne može obezvrijediti književni značaj. Biće da je i to unaprijed nemoguće i ako se ukaže na stilske pozajmice? Recimo na onim mjestima u romanu u kojim stilski koketira sa jednim Bernhardom. Što se tiče onih semantičkih djelića, Basara je imao građevinskog materijala ali je umjesto solidne romaneskne građevine sklepao klimavu potleušu sa sobičkom za obdukciju.

O čemu, o kome piše Basara u *Kontraendorfinu*, kojim se, prema izdavačevoj tvrdnji, tematizuju *maligne i neuralgične tačke novije srpske istorije, kulture i politike*? (Kojih neporecivo ima, jer da ih nema – zar bi aktuelno srpsko društvo bilo tu gdje jeste? Ali, roman, satiričan ili ne, nešto je drugo čak i u slučaju da autor ne izbjegava političke teme bez obzira na bolesti ili zdravlje jednog društva.)

Obdukciju novije srpske istorije (uglavnom od 1941. pa nadalje) u romanu vrši slikar Stojković, evidentno Basarin *alter ego*. Stojković je fiktivna ličnost za razliku od mnogih drugih koje su stvarne. Dodajem, uglavnom su u grobu. Tu je Basara vrlo hrabar, nešto manje kad su u pitanju žive ličnosti. Valjda bi mogao sudski odgovarati? Prepoznajemo lako onu srpsku performerku svjetskog glasa, ali – jok! – ne bih ni ja pred sud. Tu je i onaj pjesnik, član SANU – al', jok! – ni ja neću reći ko je on. Pisac govori i o mreži benzinskih stanica u Vojvodini. Ko su vlasnici? Neki bezimeni tipovi? Basara tvrdi da je za svu nesreću kod Srba kriv kontraenderfin koji, za razliku od žlijezde endorfina (koja izlučuje sreću i zadovoljstvo), proizvodi samo čemer i jad. Nema izlaza – junak ovog romana je čemer, to pisac i sam tvrdi. Svejedno, u ovoj proznoj zbrci tračeva jedne čaršije čiji je nominalni protivnik, pisac je potonuo u hipokriziju vlastite "dosljednosti".

Ali!

Udarna kapisla ove proze koja koketira sa žanrom satire, valjda nišaneći na uglavnom opštu dekadenciju opšte kulture – ko zna danas ko su Svift, Hašek, Domanović? Ko zna mnogo o Krleži, ko zna kako je Tabuki raskrinkao D'Anuncija ali načinom književnim? – nisu ni Đilas, ni niz drugih stvarnih ličnosti, već Andrić čovjek.

Znam, znamo - nije bio svetac. (Gdje su i ko su sveci? Ali, držimo li to svijeću nad posteljom pisaca ljubavnika udatih žena? Pitamo li se dovoljno o našim kad govorimo o konformizmu drugih? Kome služimo danas, uz mnoga naša, naravno herojska *da-da*?) Basara Andriću priznaje sve moguće literarne kvalitete, ali Andrić čovjek prema njemu je ništarija, prevrtljivac bez skrupula koji 1941. namiguje i generalu Draži Mihajloviću i komunistima, a poglavniku NDH Paveliću tajno nudi svoje diplomatske usluge.
Kad sve saberem, nakon svih Basarinih lupetanja o Andriću (i ne samo o njemu) mogu zaključiti da je riječ o romanu o kojem je i ovaj osvrt na *Kontraendorfin* tek 1% od onog što ova pseudosatira i prozna zbrka zaslužuju. Samo bi neki *Contro Kontraendorfin* dao potpuniji odgovor, dakle knjiga eseja u kojoj bi se govorilo i o Basarinom leksičkom (i komercijalnom) podilaženju dnevnom ukusu te njegovim objašnjenjima romana u kojim ne izbjegava reći da je Andrić samo *jedan južnoslavenski malograđanin*. (Tomislav Longinović kod *krokodilovaca* dodaje da je malograđanin bio i Man). Bila bi ta knjiga korisna ne samo mladim piscima već i onim zbunjenim čitaocima. Naravno, ne samo zbog slaganja ili protivljenja Basarinoj viziji novije srpske istorije i svijeta, već zbog artikulacije romana i "satiričnog" falsifikovanja prošlosti kojim ovu prozu pretvara u pravu čorbu. Otud su karikaturalno smiješna poređenja ovog djela sa Kišovim *Časom anatomije* i Konstantinovićevom *Filozofijom palanke*. Takvo je i mišljenje Dejana Mihailovića, urednika *Lagune*: *Na pristojan ili nepristojan način, kako god da se protumači, ovaj pisac uporno izvlači iz svetačkog rama mnoge srpske veličine, od pisaca i slikara do političara i sveštenika, i iznosi mnoge etički kudikamo skarednije pojave kojih bi trebalo da se stidimo, pa smatram da su ovakve epizode u njegovom poetičkom ključu sastojak Basarine satirične matrice.* A da je Basara iz nekog rama izvukao urednikovu babu, s imenom i prezimenom?

U pogledu na Andrića, Basaru svetskog pisca i čoveka - nikako palanačkog! - magazinera raznih raštrkanih enciklopedijskih znanja, nikad i nikako na jednoj sagledivoj hrpici! vodila su njegova dva *Z* sa kojim, vjerujem, liježe u postelju te iz ove ustaje: Zavist i Zloba. Ko je bre taj Andrić? Ta malograđanska ništarija! Taj da napiše tako blistave stvari? Otud Basarina televizijska i druga javna lupetanja o Andriću. Uz svoju knjigu on se kreće kao neki oživjeli sitni činovnik iz Nušićevih komedija koji mora da nosi prilog uz akta. Ko zna, kad bi autor ovog trač-romana imao ogledalo da preispita sam sebe, možda bi se zaustavio?

Ponajbolja proba bi bio prevod ovog romana barem na neke evropske jezike. Neka "svjetskog" Basaru razumiju u svijetu, njemu su tijesni i Srbija i Region.

Za kraj, dva odlomka: prvi o Andriću, drugi o pjesnikinji Desanki Maksimović. (Biljana Srbljanović je crkavala od smeha čitajući *Kontraendorfin*. A da je Desanka njena tetka?) Treba li dodatno objašnjenje? Ako želite, zatražite ga u rubrici za komentare. O krizi NIN-ove nagrade, o piscima koji su bojkotovali učešće na konkursu, o Basarinoj kritici istih – snalazite se sami. Eventualno uz pomoć ex jugosa. Ovo je samo jedan prigodan članak o dekadenciji romana na način jednog pisca koji sebe piscem smatra i kada vulgarizuje provokativnu ideju demitologizacije. Basari će, htio to on ili ne, presuditi ovo djelo.

Tačka.

Gazim tačku - na kraju ne mogu odoljeti a da ne izlajem: Možda bi samo Nobel jednom Davidu Albahariju dao do znanja u Srbiji i Regionu ko je pisac umjetnik a ko nije.

Opštepoznato je, recimo, da je Andrić od rane mladosti bolovao od maltene svih unosnih bolesti - naročito onih u trendu, tuberkuloze na primer, koju je, kada je ušla u modu, zamenila hipertenzija - i da je celog života imao lošu krvnu sliku i povišenu temperaturu, da je bez prestanka kašljucao, da je Ministarstvo spoljnih poslova Kraljevine SHS Andrića - koji je pod neistraženim okolnostima za samo tri godine od pisara III klase avanzovao u rang generalnog konzula - čim bi se požalio na klimu u mestu službovanja po kratkom postupku promicalo u viši platni razred i rang i premeštalo u varoš koja nije nužno morala imati bolju klimu od prethodne, ali koju je Andrić bio naumio da vidi, da obiđe njene znamenitosti i da zabeleži utiske u misterioznu 'Crnu svesku'. Pazi sad, ali ne trči pred rudu, ne zapisuj moje rečenice pre nego što ih izgovorim, omakne ti se to ponekad. Godine 1923. Andriću iznenada zapreti otpuštanje s posla - zbog neodgovarajuće stručne spreme (srednje) - on se trenutno razbolijeva, počinje da kunja i kašljuca, ministarstvo nema kud, progleda mu kroz prste, a već sledeće, 1924, na onovremenom Megatrendu, Univerzitetu u Gracu, Andrić uspešno - magna cum laude - brani doktorsku disertaciju Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Einwirkung der trkischen Herrschaft."

(...)

"Maksimović, dakle, Desanka koju je naš pokojni drug, Kangrga, poetički besprekorno nazvao Megaplačipi..a, a koju je u njenoj osamdeset šestoj zarez nešto godini na njeno pravo mesto u pravoj (zasada nena-

pisanoj) Istoriji srpske književnosti i srpskog slikarstva XIX, XX i XXI veka - mom životnom spisu koji ću napisati posle smrti, s one strane groba, u pravo vreme i na pravom mestu - postavio, kao pesnik osrednji, ali otrovno duhoviti, Nenadić, javno je upitavši pred masom okupljenom oko stolova sa pečenjem na nekom književnom festivalu, je li, baba, je l' bi se ti j...la u d..e? Maksimovićka je Nenadiću - svedoče očevici - vidno polaskana, sve se zagonetno i dvosmisleno osmehujući, kao iz puške odgovorila, citiram - ju, ju, Milane zaboga ne - i time stekla privilegiju da joj u Valjevu za života, pod njenim pokroviteljstvom bude podignut spomenik u prirodnoj veličini, rad N. N. kamenoresca…

VASIL TOLEVSKI

IMPULS HUMORISTIČKO-SATIRIČNOM STVARALAŠTVU

ŽIVOT PIŠE AFORIZME 3, priredio: Grujo Lero, "Nosorog", Banja Luka, 2018

Susreti aforističara u Bijeljini iz godine u godinu daju sve veći impuls humorističko-satiričnom stvaralaštvu na tlu bivših jugoslovenskih država. Zahvaljujući velikom pregaocu, neumornom radniku, ali još većem autoru i čoveku – Gruju Leru. Svojom harizmom, neumornog i vedrog duha kojim obasjava dane smeha u Bijeljini, lucidnim vođenjem turnirskog dana, doveo je ovaj festival do najvišeg nivoa, a time i veoma respektabilnog susreta aforističara i satiričnih pesnika.

Kao učesnik na tri ovakva susreta (a ovogodišnji je već 15. po redu) imao sam mogućnost i da upoznam divne ljude, vrhunske pisce i da u druženju s njima obogatim svoja literarna iskustva. Lero svake godine okuplja sve brojnije i kvalitetnije autore, koji svojim nastupom dokazuju i opravdavaju poziv za učešće i time daju svoj doprinos ovoj već nadaleko poznatoj i priznatoj književnoj manifestaciji.

Spisak učesnika je impozantan, kvalitet prepoznatljiv, nastup stabilan, rečit, a urnebesno im je aplaudirala zahvalna publika u Velikoj sali bijeljinske Narodne biblioteke „Filip Višnjić".

Izdvojiću po jedan, nadam se reprezentativan, aforizam svakog učesnika festivala:

- Loši đaci bježe iz škole, a dobri - iz države. (Ismet Alijagić)

- Izvukao sam se na tuđi račun. Moj je blokiran. (Ivo Mijo Andrić)

- Ma, kakav podmladak stranke?! To se nekada zvala maloljetnička delinkvencija.
(Miladin Berić)

- Ko tebe kamenom ti njega hljebom. To je prilično neravnopravna borba, jer ovim
drugim već ponestaje municije. (Bojan Bogdanović)

- Današnje trudnoće su kao saobraćajni udes. Ti paziš, ali ne paze ostali učesnici. (Nebojša Borovina)

- Izgoreo sam na poslu. Pečen sam za otkaz (Miloje Veljović)

- U čitanke me stavite tek kad umrem. Živ se u školu ne vraćam. (Srđan Dinčić)

- Premijer se već pola sata nije pojavljivao na TV. Bože, da li mu je dobro?! (Rade Đergović)

- Nepismeni su bolje prošli od nas. Prije su stigli do diploma. (Slobodan Živanović)

- Vlast je razmazila narod. Sve mu daje na kašičicu. (Dragan Ilić)

- Kada bismo dobili samo jedan posto od onoga što su nam obećali, živeli bismo
bolje sto posto. (Milivoje Jozić)

- Hapšenje je bitno izmenilo njegovo raspoloženje. Postao je nekako zatvoreniji.
(Stevan Kojić)

- Da bi ti se sviđala tvoja žena, moraš je gledati tuđim očima. (Momčilo Koprivica)

- Novi direktor sposobniji je od prethodnih. Već prvog mjeseca u preduzeće je uveo:
rad, red i rod. (Grujo Lero)

- Sinoć smo obeležili dvadeset godina mature. Od celog odeljenja samo razredni radi. (Bojan Ljubenović)

- Ne daj se, Ines. Dok ne raspišu tender. (Gojko Mandić)

- Mnogi poslanici nisu mogli ni sanjati da se u Skupštini može spavati.
(Marko Marković)
- Nečiji kraj je lijep, nečiji živopisan, a nečiji – neophodan. (Ekrem Macić)

- Ova vlast još nije stala na svoje noge. Zato ne može da ode. (Jovo Nikolić)

- Mafija je kao televizija. Ima više kanala. (Milad Obrenović)

- Dotakli smo dno, jer je vrh nedodirljiv. (Goran Radosavljević)

- Zalili bismo mi još jednu istorijsku pobedu da nam nije ponestalo suza. (Deana Sailović)

- Muževe koji piju da sve zaborave - kod kuće čekaju žene koje sve pamte. (Zoran Simić)

- Gladnome ne treba mnogo da bi vam pokazao zube. Dovoljna je kora hleba. (Vasil Tolevski)

- Ustao sam djevojci u punom autobusu. Da vidi da joj lijepo stojim. (Stanislav Tomić)

- Sjeti se predaka i kad ne jedeš bananu. (Zoran Trbić)

Vladajuća stranka je u velikom problemu. Ima više članova nego radnih mesta.

(Nenad Ćorilić)

- Kad nam je sve palo u vodu, izronili su problemi. (Abdurahman Halilović)

- Dani smeha u Bijeljini nisu mogli proći bez buđenja uspomena na tri naša velikana, koji su posljednjih decenija obeležili sferu humora i satire. Nažalost, uspomene su potekle u čast njihovog izostanka sa scene, kojoj su poklonili celi svoj život.
Ranko Guzina, Rade Jovanović i Ilija Marković prerano su prekinuli svoj neumorni rad i time osiromašili naše satirično jato, koje iz dana u dan gubi po nekog velikana. Njima u čast podsetimo se:

- Svaka vlada u Srbiji koja podnese ostavku - biće vlada nacionalnog spasa. (Ranko Guzina);

- Političari mogu biti pošteni samo u kozaračkom kolu. Tada se drže za obe ruke.

(Rade Jovanović);

- Gde prestaje život - počinje smrt. U Srbiji: ko umre - rodio se. (Ilija Marković).

Večna slava našim drugovima, prijateljima, učiteljima. Grujo Lero i mi nikada ih nećemo zaboraviti.

Možda je najveća dobit za satirično stvaralaštvo to što bijeljinski festival neguje epigrame i duže humorističke pesme – žanr koji se sve ređe susreće na konkursima, festivalima, ali, nažalost, i u rubrikama za humor i satiru u novinama ili revijama. Miladin Berić, Selena Berić, Miloje Veljović, Stevan Kojić, Gojko Mandić, Savo Martinović, Dalibor Mrdić, Milad Obrenović, Zoran Trbić i Ljubomir Ćorilić – nude čitaocima ovog zbornika raznorodnost tema, načina obrade, tiho rimovanje koje donosi satirično gledanje na stvarnost i rugobni tretman života.

ŽIVOT PIŠE AFORIZME 3 (zbornik aforizama i satirično-humorističkih pesama), koji je priredio moj i naš prijatelj Grujo Lero, još je jedna lektira koju bi trebalo da pročitaju svi oni koji vole ono što volimo mi - dobar humor i satiru domaće proizvodnje. A nama ostaje da budemo strpljivi i čekamo nove, petnaeste aprilske susrete aforističara u Bijeljini 2018. godine.

BRČKO

SABAHUDIN HADŽIALIĆ

IGRA POZORIŠTA ILI POZORIŠTE IGRE

Ljubica VASIĆ: AMERIČKO POLITIČKO POZORIŠTE, Filološko-umetnički fakultet Kragujevac, 2020.

U trenutku kada modaliteti mogućih alternativa usmjerenih zdravom društvu gube bitku sa slobodarskim društvom anarhističkih usmjerenja i manjkom etičkih stremljenja i isuviše velike moralne upitnosti, pred nama je knjiga kolegice Dr. Ljubice Vasić koja razgrće, ako to mogu reći, zastore na sceni teatra lažnih pretpostavki sa namjerom ne samo objašnjenja, već i prosvijetljenja korisnika lažne svakodnevnice, a protiv lažnih proroka, mesija spektakla i manipulacije.

Predsjednik SAD-a, Džon Adams (drugi u nizu,1797-1801) je još 1814. pisao prijatelju i političkom filozofu Džonu Tejloru *„da se još nije pojavila demokratija koja nije izvršila samoubistvo*[1]*."* Naši umovi su bili zarobljeni političkim pluralizmom (strankama/partijama!), koji nas je zaveo i zaslijepio. „Stranke/Partije su čudesan mehanizam zbog kojeg, u cijeloj zemlji, nijedan duh ne može da posveti pažnju naporu da, u javnim poslovima, uoči i izdvoji dobro, pravdu i istinu... Zlo političkih partija bode oči", govorila je i pisala Simon Vejl 1942. godine[2].

No, demokratija, ali i partije/stranke unutar nje su samo jedan čin, proces unutar diskursa ljudske civilizacijske pojavnosti. Prije svega unutar alternativne pojavnosti kreiranog uticaja na ljudsku svijest, ali i savjest, preko dramaturgije nastupa i prezentacije života preko alternativnog realitija – od pozorišta, filma, TV-a i sve do društvenih mreža. Ipak, poveznica u SAD je upravo ovdje, kako navodi Ljubica Vasić: *Sjedinjene Američke Države su svetski lider u razvijanju konzervativne ideologije. Dakle, ta ideologija se zasniva na fundamentalnim vrednostima porodice i nacionalnog interesa. Upravo su američki teoretičari proširili pojam nacionalnog interesa u savremenoj politici, tako da se danas, zahvaljujući njima, govori o projektovanju nacionalnog interesa u druga geopolitička pozorišta a radi uspostavljanja ideološkog identiteta.* Jer sve je igra[3], a igra je i pozorište, bilo gdje i bilo kada. Ipak, u SAD je to posebna usmjerenost manipulativnim oblicima žestokih stremljenja. Političkih, prije svega.

1 Founders online, USA: https://founders.archives.gov/documents/Adams/99-02-02-6371

2 Politika, dnevni list, Srbija: http://www.politika.rs/sr/clanak/431668/Kultura/Simon-Vejl-o-ukidanju-politickih-partija

3 Vlajki, Emil, 1984.g. „Vladajuća klasa koja sasvim dobro shvaća da je uprkos preduzetim mjerama (rukovođenje vojskom, policijom, obrazovanjem, sredstvima masovnog komuniciranja) njena igra i te kako opasna, potrudila se da razvije čitav niz igara koje su (na izgled) politički neutralne (učestovavnjem u njima ne mogu se direktno ugroziti pozicije vladajuće manjine). To je u prvom redu sport, zatim različiti oblici scenske umjetnosti, lutrijske igre, itd." – sttr.15. – Knjiga „Igre društvenog komuniciranja", Izdavač NIRO „Mladost", Beograd, Srbija, SFRJ

Ideologija grupnog diskursa iniciranog pojedinačnim planskim aktivnostima i nije ništa drugo do uobličeni pogled na svijet sa ciljem usmjeravanja načina i oblika življenja i rada. Eo ipso, kod Ljubice Vasić *ideologija* postaje novi rakurs pojavnosti posmatranja rata kao pozorišne metafore sa ciljem razobličavanja klasičnog oblika manipulacije svijesti.

Uostalom, manipulacija postoji od kada je svijeta i vijeka, i razlikuje se samo po metodama vlastite fokusiranosti i ciljeva. Kolegica Vasić snalažljivo razgrće mozaik muškog identiteta upravo ne samo kao metodolog, naučni poslenik već i kao žena, unutar gendera vlastitog bitka, jakosti stremeći. Upravo je ovaj gender snagom svoga razvoja u XXI vijeku pokazao da muški gender unutar ogromnog procenta ne odskače mnogo od pećinskog oblika svijesti i savjesti, dok su žene snagom razgrtanja realiteta, u posljednjih stotinu godina patnju pretpostavile razvoju ne isključivo vlastite pojavnosti već i okruženja u kojem opstaju, a protiv retrogradnih oblika svijesti koji vode civilizaciju ka neumitnom kraju. Nerijetko sam pomislio kako bi bilo dobro da su nadnaravni oblici vrhunskog bića (Bog, Allah, Budha, etc...) žene. Uvjeren sam da bi sve bilo usmjereno napretku, a protiv muškog egoizma i supremacije sa ciljem fokusa (*feminem above all*) na empatiju, gdje je pravo izjednačeno sa odgovornošću, odgovornost sa empatijom, a empatija sa jednakopravnošću. A to vidim u Ljubici Vasić. Prije svega.

Hrabrost u suočavanju sa suštinom američke pozorišne drame fokusirane na nadgradnju mitova, što je veoma opasan teren i za iskusnije istraživače, Vasićku postavlja na pijadestal mogućeg pozitivnog iznenađenja na naučnoj analitičkoj sceni, jer itekako ulazi *in medias res* isprepletenosti mita i realiteta, očekivanja i konačnih rješenja. Paradigma paradoksa realiteta je u istinskom, vidljivom mozaiku, ali ipak mozaiku, društveno-političkih odnosa koji svojom tankom linijom povezanosti vibrira na ivici realiteta i fikcije, ali Ariadnina nit koja drži opstojnost egzistencije unutar ovakvog okruženja je manipulativni sklop duhovnih usmjerenja. Koje održavaju fikciju realnom a realitet fikcijom. Na kraju krajeva, ako kažem da „Vrijeme ne prolazi, jer ne postoji, a da mi prolazimo jer smo postojali“, svojom ciljanom pozitivnom manipulacijom navodim, kao Shepard, plesu na žici mogućih alternativa. Uspješno, prije svega.

Moć politike je politika moći američke svakodnevnice, jer, bez obzira da li se radi o „lijevom“ odnosno „desnom“[4] spektru promišljanja, uvijek, i ama baš uvijek je unutar konotacija pluraliteta moći koji održava kako jednu tako i drugu stranu navedenog spektra. Kao i likovi unutar dramskih vizija, dolazi do karakterizacije svjesnosti odgovarajuće poruke koja odzvanja „daskama koje život znače“. U ovom slučaju su alternativa, pozitivna, samom životu.

Djelimično bih se složio za nemogućnost definisanja identiteta u savremenom društvu, kako i autorica slijedi misli Grejema Hjua, jer identitet čine vanjske, ali i unutrašnje pretpostavke pojavnosti. Da, nemoguće je definisati, ali...samo ako krizu identiteta prenebregnemo kreacijom do-

4 Mada je podijela na „lijeve“ i „desne“ u SAD-a upravo kao podijela fikcije i realiteta, odnosno realiteta i fikcije. Nema razlike, drastične.

brovoljnim preuzimanjem pozitivnih, etičkih, tokova svijesti sopstvenog okruženja, izbjegavajući, uobličavanjem svih oblika pismenosti, manipulaciju osrednjosti i nazadovanja na putu ka vlastitom identitetu, kakav god on bio. Jer, samo tada smo vlasnici sopstvene sudbine, a time i identiteta.

Nastavak razumijevanja Šepardovih identitetskih kriza unutar posmoderne i narativa alternative da bog postaje nadnaravan i poslije Ničeovog „bog je mrtav" pojavljuje se Bodrijar koji ga predstavlja simulakrumom, a što, možda i jeste i to autorica dobro primjećuje, jer više ne razlikujem realno od virtualnog, virtualno od realnog. Pretvaranje je postalo način život. Kao kao da danas kažemo da Orwelova rečenica „Neznanje je moć" ima svoju nadgradnju za koju dodajem „Neznanje više nije samo moć, ono je postalo način života." Istovremeno, Mehrabija, kojeg Vasićka tako detaljno citira, možemo porediti sa Marksovim tezom[5] kako... *Način proizvodnje materijalnog života uvjetuje proces društvenog, političkog i duhovnog života uopšte. Ne određuje svest ljudi njihovo biće, već obratno, njihovo društveno biće određuje njihovu svest.*[6] samo što kod Mehrabija se radi o podijeljenom biću koje, sa jedne strane, traži svoje porijeklo i identitet a sa druge – uslovljeno je vlastitim backgroundom: istorijom koja ima svoj trag na papirima iz prošlosti. I zaista, zbog čega se prošlost prerađuje, prilagođava u postmodernom vremenu? Vasićka to izuzetno metodološki jasno secira unutar objašnjena potrebnih ideološkim ciljevima aktuelnog trenutka. Ipak, imamo jedan problem. Naime, ako ćemo prilagođavati prošlost sadašnjim potrebama, da li ćemo završiti unutar bajkovite priče o snažnim, toplim, inteligentnim precima opterećeni mitovima koji će nas odvesti u sunovrat realiteta opterećeni nemogućim stavljanjem jednakosti između pakla i raja, dženneta i džehenema, ili...ulazimo u period kada je sve moguće, pa čak i to? Živi bili pa vidjeli. Ja nisam optimista, već pesimista obzirom da ideologija koja kreira sliku Narcisa koji se previše naginje ka vlastitom odsjaju u rijeci, pa čak i preko likova koji ga čuvaju da ne padne, može sama završiti u virovitoj rijeci, povlačeći sa sobom sve likove koji su doprinijeli tome. Paklu/Džehenemu vlastitih namjera. Upravo to Shepard i čini razbijajući, oprostite, preispitujući[7] mozaični mit o kaubojima, američkom zapadu i umjetnicima, kako to valjano Vasićka navodi. Eo ipso, fragmentarnost likova u Šepardovim dramama je upravo tu sa ciljemo dokazivanja navedenog, čineći cjelinu unutar prelomljenih, ali i prelomljenih odsjaja likova i djela per se.

Ipak, ovom prilikom bih ušao u polemiku sa Bodrijarom, kojeg Vasićka sa pravom citira, i upitao se, nadograđujući njegove riječi zbog čega i sam ne ide dalje i potvrđuje i navodi kako je 75% svake bolesti u ljudskoj psihi dok ostalih 25% otpada na genetske predispozicije ličnosti, okruženje i civilizacijske, trenutke pretpostavke? Umjesto da govori o „pravim" i „krivim" bolestima. Tek kada simulaciju zamijenimo aktuelnim realitetom,

5 Svi slični oblici su svjesno ili nesvjesno već postojali, a cilj je da se se oni ne mijenjaju, već primijene.

6 Marks, Karl, „Prilog kritici političke ekonomije" (1976), Izdavač BIGZ, Beograd, Srbija, SFRJ

7 Zar preispitivanje nije drugačija riječ za „razbijanje", licemjerju usmjerena.

možemo očekivati nadgradnju i simulacije same. Uostalom, sve je igra, od realiteta do simulacije, zar ne?

Ono što izdvaja kolegicu Ljubicu Vasić od sličnih pokušaja metodološki prijemčive analitike Šepardovih djela je fokus na sve, ama baš sve oblike dramskih pojavnosti unutar njegovih djela. Od „banaliteta" likova do supremacije djela *sui generis.* Sve je kod nje u funkciji ideoloških objašnjenja – od likova, okruženja, realiteta i same suštine svakog Šepardovog djela ponaosob, vodeći nas ka razumijevanju ideološkog identiteta, da, identiteta ne samo „likova koji čine priču" već i šire cjeline što se društvo zove.

Ipak, iako i sam izuzetno cijenim Bodrijarovo promišljanje o imaginarnom i stvarnom, on nije jedini koji je govorio o tome. Moguće je citirati i knjigu „Mali Princ"[8]: „Samo se srcem jasno vidi, bitno je očima nevidljivo.", jer i ovoj rečenici možemo transformacijom irealnog u realno *vice versa,* ulazimo u oblike realiteta koji su određenim ideologijama patetične dok su drugima itekako inspirativne.

Scena je više stvarnost u današnje vrijeme, iako Vasićka postavlja obe mogućnosti (kao i da je stvarnost scena) na pijadestal odgovora. Zbog čega sam ja rad više prvome? Jednostavno je, jer zbog nadgradnje Orwelove[9] rečenice „Neznanje je moć.", koja na današnjoj sceni realiteta dobija nadgradnju: „Neznanje je način života.", i da bi prikrili očigledne mane znakovitosti nauke, znanja i umijeća, to zamijenimo spektaklom i prividom. Kako na sceni, tako i unutar realiteta. Ko pomenu izbore u Sjedinjenim Američkim Državama, a i pomalo, širom cijelog svijeta?

Veoma hrabro Vasićka govori o poistovjećivanju maskuliniteta sa realitetom identiteta u sve tri Šepardove drame koje navodi, i svakako se slažem sa njom unutar konteksta koji navodi, ali upravo su identiteti polarizirani između dva ramena (bijeli i crveni anđeo, da pojednostavim) i nerijetko se dešava da klackalica realiteta ponekad ide ka imaginarmom, a ponekad ka realnom zavisno od težnji autora dramskog taksta, i ovom slučaju Sema Šeparda.

Osnovni cilj Ljubice Vasić je da približi razumijevanju istinske višeslojne, svakodnevne promjenljivosti života u kojem egzistiraju različiti maskuliniteti Šepardovih djela u čemu itekako uspijeva, fragmenirajući polaritete usložneih osobnosti likova, ali i autor djela. Da, kako i navodi...citiram "Šepard u stvaranju svojih drama pribegava rušenju mitova i time utiče na stvaranje svojih likova."..kraj citata. Ali, rušenjem jednoga, kreira slijedeći mit. Obzirom da nije cilj samo rušiti već i kreirati nove realitete, identitete, ali i mitove, na kraju krajeva.

Idući dalje, i metodološki razlažući dramski opus Dejvida Rejba, Vasićka nadograđuje pretpostavljeni dramski maskulinitet i/ili maskulinitet drame interakcijom bića prije i poslije ratne kataklizme i unutar nje same – ovom prilikom kod ratne trilogije o Vijetnamu, navedenog autora. Pojavnost nestanka društva (porodice) odnosno društva (porodice) koje je time stvorilo pretpostavke za komunikaciju (da li, obzirom da bih ja to prije nazvao negativnom manipulacijom nego komunikacijom?) dijelova nastalih na ru-

8 ntoine de Saint-Exupery, 1943.
9 George Orwell „1984", 1949.

inama te porodice (društva) Vasićka itekako dobro predočava kroz odnos unutar porodice u *Sticks and Bones* Dejvida Rejba. Kolegica Vasić predočava i njegove drame koje ne pripadaju „vijetnamskom“ periodu, ali i one su dalje predmetom razularenog lika koji je suočen sa nasiljem, seksom i alijenacijom, čak i kod žena. Ipak, kako Vasićka navodi: *„S jedne strane imamo Šeparda, koji preko svojih likova dočarava nacionalnu istoriju oživljavajući i mit i istoriju, a s druge strane, imamo Rejba koji piše istoriju oživljavajući iskustva svojih likova, posebno kada je u pitanju rat u Vijetnamu, događaj koji je definitivno ostavio ogroman trag na američki duh.“* U navedenoj rečenici se nalazi čitava bit predmetne knjige „Američko političko pozorište“, jer u tome i jeste *encircled mind*: Razgolititi stvarnost u imaginarnom svijetu i kreirati stvarnu imaginaciju koju poživljavaju čitaoci djela Šeparda i Rejba. Imajući na umu da moderni, današnji političari vode ratove iz svojih pentahousa dok hiljade vojnika na terenu gubi živote za imaginaciju jednog čovjeka (u najboljem slučaju, grupe) koji nikada ne ispunjava viš od 10 % obećanog, kako u izborima, tako i u ratovima sa kraja XX i i početka XXI vijeka, možemo samo zaključiti da, (ne)svjesno, i autori kao što su Šepard i Rejb rade na strateškom odvraćanju pažnje od osnovnih problema sa kojima se suočava američko posmoderno društvo. Ne želim biti zloguki prorok, ali sve su indicije da će SAD kakvo poznajemo nestati u imploziji sukoba i rasno-klasnih trvenja u periodu 2020-2025, odnosno kako sam i izjavio Radio Sputniku iz Moskve, Rusija još 2015.g., - moramo se pripremiti za postdolarsko društvo koje uskoro dolazi. Buntovnici sa razlogom kod oba autora postaju razložni buntovnici koji se razlažu na mnoštvo novih, imaginarnih identiteta u potrazi za krajnjim identitetom boljeg čovjeka, ali i bitka. Nažalost, nedostaje osnovni sastojak, društvo de facto, iako postoji de iure, unutar kojeg bi se, kako karakteri njihovih drama, ali i autori, mogli komotno smjestiti, živjeti i napredovati. Istovremeno unaprjeđujući društvo per se.

Upravo dešavanja od 25.5.2020.g. u Minneapolisu i ubistvo afroamerikanca Georga Floyda od strane policije su samo vrh ledenog brijega neizgrađenog američkog sveobuhvatnog identiteta koji, kao nedorasli tinejdžeri, lideri ove velike zemlje, pokušavaju pronaći u „oslobađanju“ drugih naroda i zemalja. A izvoz demokratije iz SAD nije ništa drugo do izvoz neoliberalizma i korporativna hobotnica koja nastaje na kaleži drugih i drugačijih. Demokratski je zaustavljena da to čini u SAD, ali joj to niko ne zabranjuje van granica ove države. Ipak, ono što je ostalo od nje unutar samog američkog tla i nije ništa drugo do tijelo te hobotnice koje leži na leđima svojih građana, dok pipcima hara po svijetu. Izgleda da su građani pri kraju strpljenja, a postodolarsko društvo je mnogo bliže nego što sam mislio i govorio 2015.g.

American dream, kako ga dobro Vasićka interpretira kroz amerikanizaciju Šeparda odnosno Šepardovu amerikanizaciju i nije ništa drugo da *puppy* koji se razdragano vrti oko sebe, ganjajući vlastiti rep. Društvo koje ne prihvaća *pravo kao odgovornost, odgovornost kao empatiju a empatiju kao jednakopravnost*[10] je osuđeno na propast. Američko društvo ne

10 Sabahudin Hadžialić, Društvene mreže (Instagram, Facebook, Twitter,

ulazi unutar gore navedene definicije kako u pozorištu imaginacije, tako i u imaginativnom pozorištu, bilo to na daskama koje život znače, tako i unutar realiteta njegove svakodnevnice.

Ljubica Vasić je svojom studijom predočila oštećeni svijet američkog realiteta koji čine Šepardove i Rejbove drame, ali i ne samo to, ona je pokazala hrabrost da predoči vlastito suočavanje sa dvojicom ponajboljih američkih savremenih autora[11], predstavljajući, *in medias res* njihova djela, ali i njih same.

LinkedIn), jun 2020.g.

11 Profil Amerike sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga vijeka...

BOŠKO LOMOVIĆ

O PRIPOVJEDAČKOM PRVENCU IVONE GRGIĆ

Ivona GRGIĆ: MUZEJ NOSTALGIJE, ASoglas, Zvornik, 2021.

Bila je u pravu Isidora Sekulić kad je napisala da je „najsiromašnija naša pokrajina najbolji pripovedač“. Mlađana Ivona Grgić svakako ne stoji rame uz rame sa P. Kočićem, I. Andrićem, I. Samokovlijom, svojim zemljacima Mešom Selimovićem i Dervišom Sušićem, ali njeno pripovijedanje, već u zbirci *Muzej nostalgije* kojom ulazi u krug mladih bosanskohercegovačkih pripovjedača, nagovještava pisca sa darom i duhom koji njezinu prozu čini pitkom i dopadljivom.

Može se reći da Grgićeva pričom (*Poklon*, *Kovčeg s blagom*, *Naša prva krađa* i druge) opjevava seosko djetinjstvo. Materijalno oskudno, maštom raskošno. Ispoljava, pri tome, sposobnost da u rečenici-dvije, jednim potezom pera, odslika situaciju, ocrta karakter svojih junaka. I kad afirmiše porodicu i šire srodstvo kroz opise svakodnevnog života, često mukotrpnog, i kad oslikava radosti vjerskih blagdana, i kad uočava dobre i loše strane savremenog pečalbarstva. Lajtmotiv njenih priča je, dakle, porodica u čijem središtu je – dijete. Sama se od maloljetstva odmakla tek deceniju i pô, slike su u sjećanju i žive i svježe, pa se doimaju kao autentična hronika djetinjstva, a čitava zbirka kao mala himna nečemu lijepom i nepovratnom. Ne samo djetinjstva u majevičkom selu Dokanj, već u bilo kojem našem selu i mnogo, mnogo šire. Time je postignuta univerzalnost o kojoj je pisao Isak Baševis Singer, to jest, da u težnji ka univerzumu, pisac ne zapostavlja lokalnu boju, etnički čar, držeći da se dobra proza o čovjeku uopšte ne može pisati bez opisa čovjeka pojedinca.

Postupci i govor spisateljičinih junaka najčešće su mali nesporazumi, čak apsurdi, izazvani razlikama u obrazovanju i starosnoj dobi. Govor i ponašanje djece, pak, krcati su „logičnim paradoksima“, pri čemu je teško suvislim odgovorom zadovoljiti njihovu zdravu radoznalost. Ne izostaje ni nehatni dječji sarkazam na besmisli starijih, na primjer, ratovanje.

Poput Ive Andrića, Grgićeva svoje likove osvjetljava i posredstvom dijalektoloških specifičnosti kojima obiluju dijalozi ljudi u njenom zavičaju. To je govor blizak onom o kojem je, u studiji *Današnji posavski govor*, 1913, pisao lingvista Stjepan Ivšić. Dijalozi u Ivoninim pričama su sićani biseri koji će, zrno po zrno, nestajati odlaskom starijih – dobro je da su u pričama sačuvani – i to je ponajbolje u njenom pripovijedanju. Oni, kao i opisana atmosfera koja vlada u seoskoj zajednici, implicitni su *žal za mlados*’ – i kao da čujemo divnog Boru Stankovića: „Staro, staro mi dajte, što miriše na uveli bosiljak“. Jer Ivona Grgić često završava priče (*Nije beg cicija*, *Snijeg* i druge) poentama koje su se sažele u imenu ove zbirke.

Ivonin osmejak, katkad, zna preći u ironičan podsmijeh, onako „napola usta“, kao u priči *Guja*. Britko i u „sridu“ zna udariti u skorojevićstvo koje

se, u ovom slučaju, rodilo iz pečalbarenja na Zapadu. Poznat je taj sindrom na Balkanu: zidanje kuće ljepše i više od susjedove; raskošne porodične grobnice; „ukrašavanje“ govora tuđicama. U tom smjeru će jetko progovoriti i ponešto o smislu življenja: „I dok se ljudi brinu oko tih luksuznih gubitaka, zaturila se duša k’o da ju je đavo lično odnio“ (*Ti bi i kredenac zagubila*).

Treba još nešto, nimalo nevažno, istaći na kraju. Priče Ivone Grgić su hronike sela i djetinjstva u njemu na susretu prošlog i ovog stoljeća, dakle, u vrijeme ratno i poratno, vrijeme kad je „guja kreč jela“. Spisateljica je uveliko uspjela da ublaži tragičnost, tako da i to ratno i u svemu oskudno doba sasvim ne liši čari, ne utisne u djetinjstvo dublje ožiljke. Štaviše, prisjećanje na njega izaziva nostalgiju, a naziv zbirke, pozajmljen od istoimene priče, koja ne spada među najbolje u zbirci (dovoljno je od nje što je knjizi kumovala), potvrđuje rečeno.

Šta bi se nadahnutom pripovijedanju Ivone Grgić moglo zamjeriti? Sklona je da, katkad, priču završava didaktičkom poukom, kakvim zaključkom, nekom vrstom naravoučenija. Nepotrebno, štaviše, suvišno. Neka to prepusti čitaocima i kritičarima; svako će imati vlastiti, drugojačiji dojam, i svako će biti u pravu. A „tako je ako vam se tako čini“ – što davno reče Luiđi Pirandelo, preteče drame apsurda. Istina, slično čini i pisac *Sevastopoljskih pripovijedaka*, ali Tolstoj je, ipak, Jupiter. Njemu je dopušteno.

МИЛИЈАН ДЕСПОТОВИЋ

САКУПЉЕНИЦА ПОЕТИЧКЕ МУДРОСТИ

Дубравка МАТОВИЋ: МЛЕКО, Народна библиотека, Ариље, 2020.

Да наздравимо поезијом. Она је млеко духа језика. Наздравље вам читање и мајчинска брига речи. Поезија је реторичка мислионица живих повода и разлога који нас магично привлаче себи као никад савладаном градиву. У тој поновљивости, увек новог садржаја, и она живи и није занавек исписана. Остаје питање чија је то визија: песникова или саме поезије која из њега *истиче*?

Одговор ваља потражити и у песничкој књизи „Млеко“, Дубравке Матовић (Ариље, 1982), која има тек тридесетак песама а све сам ближи закључку да то није тако и да су овде наслови, именослови циклуса а да је свака строфа песма за себе, као чаша млека. Ово млеко је мелем „у свету људи уплашених/ особином времена.“ Време су удесили људи, није оно обесмислило себе. Отуда и сумња у намере: „Што је било,/ да ли је заиста било?“

Ова песникиња иде даље; преиспитује шта нас чека гледајући кроз окулар који је назвала „напрснуће (...) света“. Она „говори о купљеном млеку које нема укус природног (Никола Живановић: „Одсуство субјекта“, из рецензије за књигу „Млеко“, стр. 53.) а природност нема замену, замена је технолошка подвала. У перцепцијама разлика смештене су многе друштвене отуђености, пре свега посредством интернета и саракстичног призива „пријатеља“. Пријатељ је скупа реч коју интернет банализује, искључујући чињеницу да је и без њега „живот вера и самообмана“:

Људи су превише
Очигледно исти
Да би то била истина.

Истост и различност није ли то само мимоилажење речи или стања која речима именујемо? Изговорене речи прате чињење али некад је добро да их и не прате. Том поетском анализом сумње залива нас „Млеко“ Дубравке Матовић, она указује да „опасност вреба из човечије природе“, како каже Ружица Комар. Рефлексија речи *опасност*, темељи се на отуђењу човека од природе, у преводу од себе, отварајући „кратере душе“, кратере невоље. А,

Једноставно је бити срећан.
Зато се и прибегава насиљу мирноће.

Из тихости се рађа и светлост и мрак сопства. Куд побећи а бити у себи? Ту је превише посла за оног кога Дубравка именује као: „Читач старог сна.“ Ту је и нада да смо имали душу а тиме да нам следи

и будући живот. Дилеме остају. Остаје и свак при својој заблуди. Песникиња усудне кругове живота своди на семантику садашњег: „Док живим прошли живот,/ све улажем у будући“. Она „у својој збирци примењује (...) што бројни аутори под утицајем погрешних осећаја да је њихова имагинација јача од збиље, намерно избегавају, а то је истина. Упорно покушава да истакне истину и за њу гарантује својим животним искуством које језичким тобоганом спушта у главе читалаца“. (Милан Ружић: „Свето тројство песништва Дубравке Матовић“, из рецензије за књигу „Млеко“, стр. 54.)

Чини то, наизглед спонтано, а притом признаје: „Моја спонтаност је замка.“ Има она потребу да језички проблематизује казану мисао; како увек постоји оно иза и оно испред. Све је у кретању и мудрост је у свему томе прилагодити сопствени пут да не упаднемо у замку спонтаности. Просто, ништа није случајно, ако јесте онда смо сви ми случај случаја. Долазим до закључка да смо ми наивна деца свог времена кога Дубравка Матовић именује као „привременост“. Зато и постоје песници „Лука и лире“, који морају осмислити сопствени живот и свет у коме трајемо. „Песма је посредништво између друштва и оног на чему се она заснива“, записао је мексички песник Октавио Паз. Дубравка то не спори али на бетонско-пластичну еру људског бивства гледа саркастично, критички, на моменте застрашујуће. Понекад не верујемо ни речима људи. Непознаница је „како ће те речима разумети.“ Зашто речи убијају?
Само то немој!

Чује се у позадини тихост јаука. Сачувајте речи смирења, померите и своје метафизичке позиције ка доброти. А то у психолошком смислу може бити жива мисао која ће у свим парадоксима наћи наду и вољу за трајање. Дубравка Матовић нема дилеме како: Једноставно „мислима мењати живот. Живот кроз моћи мисли.“ Од тих мисли су исписане ове песме које имају стиховну тростепеност: Запис стања, последице тога, поента као решење. „Било да тематизује прошли или будући живот, љубав, пријатељство, урбани пејзаж, судбину појединца или стваралачки чин, поезија Дубравке Матовић (...) неизбежно је упућена на дијалог.“ (Милена Ђуковић из рецензије за књигу „Млеко“, стр. 50)

Тај дијалог јесте пролазак путевима других, али се она увек као ласта враћа својим мислима које њу не напуштају ни „кад ме време уграби/ да стојим на семафору“ – каже Дубравка. И док семафор држи светло кључа нашег покрета, она отвара неки други простор слободе, пре него што се ово мудро тело нађе „у малом стану“.

У великом граду
У малом стану
Човеку је довољно мало
И мишљу не помера стање.

Поетика Дубравке Матовић овим сарказмом не призива Сизифа,

она просто преиспитује наше коришћење сопственог језика, очекује мишљење из дијалога док нам налива чашу благодарног поетичког млека. Наздравља нам у сваком језичком тренутку.

Ово је зрео песнички глас који казује мало а говори много, глас који зна шта хоће а хоће да из сваког стиха исцеди млеко мудрости, кап по кап. Зато је ова књига као чаша, њена сакупљеница. Испијмо и отворимо њену нову тему: „Живот човека је вибрирајућа тачка.“ Поздравље.

Гледамо се у овом животу. Накнадна мудрост није могућа.

©Zerina Kurtović

МИЛИЈАН ДЕСПОТОВИЋ

ЖИВОТ ЈЕ ИСТИНСКИ ПЕСНИК

Соња МИЛОВАНОВИЋ: БЕКСТВО, Удружење грађана „Реч и дело", Лозница, 2019.

Ја бих песму животу да вратим, (...)
Не да смишљам стварност неку бољу,
Већ да песма живот ми напише.

Соња Миловановић

Поезија је срце живота. Тамо где она не куца празне су груди. Дух их напушта.

Певати, значи дисати пуним и здравим плућима, и такво певање говори да је Живот истински Песник. Чему онда бекства од стварности, немојте никад повредити поезију тешком стварности. Учините зато довољно да стварност буде боља, завет је поезије.

А где почињу бекства и куда води тај пут, покушала је поетички да осветли, Соња Миловановић (Гусиње, 1964) у истоименој збирци песама („Бекство"). Емоција је, по традицији, увек уточиште тражила у поезији; лечила муку, трпњу, „љубавне јаде", исправљала неправде, родољубно нас окупљала и подизала пред духовним заветом. И тај пут је у поезији незаустављив и приступом важан.

Но, Соња Миловановић настоји да поетички уреди живот тако да га песма исписује и одбацује све оно што што нас склања на маргину као људска бића. Био би то најлепши свет икада створен. Али, много чега би пало што се грчевито брани и на сопствену несрећу, па је песницима остало да отимају по који стих, по коју песму доброте и да тиме оплемене наше животе. И ово певање је посве племенито, сановно и добротно у коме се песникиња на најискренији начин обраћа свом читаоцу. У њеној поезији има места за склањање од стварности на које указује и рецензенткиња ове књиге у виду једне добронамерне критичке поруке будућем читаоцу:

„Препоручујем ти да побегнеш у Сањине песме од снова или сна од песама! Тамо је све сада и све је ту... док нам срце снове још на јави снује. Припреми се да будеш сањаш, да миришеш на вечност, да бојама улепшаш све, да опијеш, а највише да будан сањаш. Једино тако ће ти песму живот писати и то све док будан сањаш песме од снова или сан од песама." (Мр Милана Ивковић: „Песма од снова или сан од песама", из предговора за књигу „Бекство", стр. 5)

Сан не вређа никог ни кад превари.

„За срећу мало треба", каже Соња Миловановић, треба је досањати тако да она не буде само реч, него стварност. Јер, какви су ти снови о срећи таква ти је и срећа. А песникиња има жељу:

У цвет бих да се претворим,
.....
да опијем, пробудим,
.....
па да осим ведрог дана
и топлог осмеха - овоме свету
никад ништа друго не затреба.

Смерна људска доброта доприноси срећи и срећа није нешто магично, њу ствара човек. А како је човек располућено земно биће, чини зло и добро, на земљи нема потпуне среће. Зато је за Соњу стварање среће изазов: „Кад бих умела да створим песму/ којом бих све у радост претварала,/ тад бих стварно постала песник." То њу обавезују да упорно ради на очишћењу душа људских, „на молитву у мрачном свемиру" да се се сви уразумимо и схватимо ко смо: да смо „светлости трен"! Из тог трена могуће је развијати пријатност која усрећује, чија догледност бива могућа и добија разумевање и одобравање најближе околине. Потом се круг шири. Наравно човек са собом носи и тешке тренутке али они су прихватљиви ако су и сами предходница срећнијем периоду.

„Са животом је као са књигом која се чита: могли смо је читати без нарочитог задовољства, па ипак, пошто смо је прочитали, знамо да је то била добра књига и радујемо се што смо је прочитали." (Владислав Татаркјевич: „О срећи", Службени лист СЦГ, Београд, Подгорица, 2003, стр. 71)

Отуда су нада и сан у нешто боље књига коју стално пишемо, зато је и „Бекство" Соње Миловановић вера да на вери у боље морамо стално радити. Она као песникиња обликује наше наде и наша осећања: „То што осећај носи, топлина пружи." Она мисли на топлину речи којима тонира поезију али, на неки начин, и наше осећаје („Нешто важно").
У мом родном Субјелу, чуо сам једну изреку која гласи: „Ако си добро пожелео, пола ти се већ остварило", Соња у песми „Жеље су само твоје", каже: „Ка-ко је све близу кад желиш." Колико подударности у мислима, колико истине нас подиже на ноге, на добру мисао, на путовање ка циљу, задовољству, а све то је онај трен сунчани, срећа... Њу наша песникиња гради од топлог језичког материјала, од речи и сама увек изражава сумњу да није учинила довољно, али та самокритичност јој помаже да прави помаке и да своје читаоце веже за поезију уопште: „Годинама трагам за речима/ од којих ћу изаткати песму./ (...) Тражим их и у туђим песмама и у својим." Тако нас она уводи у начин дочитавања поезије и живота кроз мудре речи, поруке и поуке, кроз искуства којима и сопствена придодајемо. Читалац је такође у души песник, онај који у поезији, попут наше песникиње Соње Миловановић, упорно тражи чисту суштину живота и правдољубивост.

Њена мисаоница „о неправди размишљати правдољубиво" изузетан је допринос родољубивој поетици. Као савременица једног

од мноштва периода када су нас силнци зла „даривали” смрћу, убијали нашу децу, болнице, школе, библиотеке, мостове... а још дрскије то данас фашистоидно правдају, она има сасвим нормалну свест: не тражи освету ни за кога, више се моли да злочинци себе приведу памети, божија сила ће приводити правди. А од нас тражи: „О неправди размишљати/ правдољубиво./ О несрећи причати без бола.” Ништа не дати забораву.

Њене песме на завичајне и емотивне теме су повезане слике са снагом неизбрисиве љубави. Она је са собом понела Сунце које не греје свугде баш тако, како би га могла одаслати онима које воли и онима које поштује. Тај послатак, по чему се њена поезија препознаје, чува испод „звезданог огртача снова”. На јави она признаје: „Послушала сам Сунце/ да дан почнем/ и завршим/ именом твојим.

Коначно, разумели смо сва бекства која песникиња од напрегнутости овоземаљских брига до емотивних снова, усмерава и своди у миран круг. У круг поезије која је остварена задовољством исписивања али и читања, верујем.

©Zerina Kurtovi

ŽARKO MILENIĆ

PRIČE O NAŠOJ STVARNOSTI

Slađana JOVIČIĆ: GLUVILO, Planjax, Tešanj, 2020.

Slađana Jovičić je još kao maturantica gimnazije u Brčkom objavila prvu zbirku pjesama i upozorila na svoj nesvakidašnji talent. Potom su uslijedile njezine dvije zbirke pjesama, jedan roman i knjiga dviju ukoričenih drama. Sada je pred nama i njezina nova prozna knjiga, pisana rukom iskusne spisateljice.

Zbirka se sastoji iz dva dijela. Prvi čine priče pod istim naslovom koji nosi i cijeli rukopis. Drugi dio čini novela "Ruka čovjeka".

Nije bez razloga autorica odlučila dati naslov prvom dijelu i cijeloj proznoj zbirci "Gluvilo", naslov koji se može tumačiti na više načina. Meni se osobno, nakon pročitanog rukopisa Slađane Jovičić, javila asocijacija na odnos naše sredine prema pojedincima koji po nečemu odskaču od prosjeka bilo da je to riječ o umjetnicima (priča "Kad se zidovi sklope"), nacionalnoj manjini ("Gluvilo"), psihičkim bolesnima ("Između života i smrti")… Moguće je zapaziti u nekim pričama znakovite glagole: *zagluvio* i *ogluvio* ("Između života i smrti") i *zagluviti* ("U čiji zagrljaj ćemo pohrliti?").

Za pohvalu je što Slađana Jovičić piše o onom što dobro poznaje i na osnovu svoga životnog iskustva. Autorica je radila kao učiteljica u osnovnoj školi i na toj podlozi su nastale njezine izvrsne priče "Gluvilo", "U čiji zagrljaj ćemo pohrliti" i "Dvostruki aršini".

Neke priče Slađane Jovičić se nadovezuju na prethodno spomenute i u njima ona iznosi svoja sjećanja na školske dane: "Predaja" i "Nada ili razočarenje?".

Slađana Jovičić u svoje dvije priče zanimljivo govori o aktualnoj tematici epidemije – "COVID-19" i "Neću to biti ja".

Autoricu često zanimaju socijalni problemi. Tako u priči "Gluvilo" piše o položaju Roma u našoj sredini, sudbini jednog prijestupnika ("Otac") itd. Dvije bajkovite i duhovito pisane priče u ovoj zbirci možemo okarakterizirati kao satire: "U zemlji Brundoliji" i "Kralj i dvorska luda".

Autorica često teži sažetom proznom izričaju. To je slučaj s pričom znakovitog naslova "Život, jedan tren". Ponekad se njezine prozne minijature približavaju poeziji u prozi. Takav je slučaj s pričama "Kada se zidovi sklope", "Previše je dobro" i "Njegujmo prosjek". I 36 kratkih poglavlja novele "Ruka čovjeka" su kratki i imaju poetske naslove. Neki drugi pisac bi od te podloge napisao obiman roman.

Možemo i reći kako Slađana Jovičić, osim poetskih opisa, vješto vlada i dijalozima a taj svoj talent je već iskazala u svojim dramama.
U središtu pozornosti Slađane Jovičić je i sudbina pisca. Vidno je to u pričama "Ćutanje kao zaborav", "Između života i smrti", "Predaja"… Dakako da se to odnosi i na novelu "Ruka čovjeka", pisanu u prvom licu na osnovu svog izbjegličkog iskustva.

Naslov novele “Ruka čovjeka” je Slađana Jovičić preuzela iz Krležine drame “Aretej” iz koje na početku i citira nekoliko rečenica. Zanimljivo je da o tome autorica piše i u priči “Između života i smrti”: “Moja se žena plašila vučjeg u čovjeku. Jer je vidjela da su ljudi vukovi u ratu. I ja sam se plašio u ratu. Vuka. Majmuna? Čovjeka? Počeo sam vam govoriti kako je Krleža rekao koliko su slične ruka čovjeka i ruka majmuna. Ona koja stvara i razara.”

Rat je razorio mnoge sudbine tako i pripovjedača iz novele “Ruka čovjeka”. Tako glavna junakinja kaže kako zbog rata nije mogla studirati. To će nadoknaditi poslije rata. Njezin izbjeglički život je pun problema i tako ova novela ostavlja na čitatelja mučne dojmove. Pred nama je sjajno pisana proza koju bismo, ukoliko bi bili na početku svakog poglavlja navedeni nadnevci, mogli okarakterizirati kao poetski izbjeglički dnevnik.

Na kraju se moramo složiti kako je pred nama vrlo talentirana spisateljica koja ispisuje suptilne stranice koje nas ne mogu ostaviti ravnodušnim.

SEAD HUSIĆ

ODGONETANJE SEPSTVA

Ibrahim KAJAN: Nakon potopa, Shura publikacije, Opatija, 2021.

Ibrahim Kajan spada među one autore koji su se gotovo u svim književnim formama pronalazili tokom višedecenijskog rada. Kajanu nije stran ni esej ni putopis, ni roman ni dramski tekst, tako i tekstovi koje je pisao o drugim autorima (piscima, historičarima, slikarima i sl.). Najmanje se oprobao, da tako kažem, u poetskoj formi, s obzirom na njegov senzibilitet prema stihu i potencijal, koji je, bez imalo sumnje, ostao nedovoljno iskorišten. Na koncu, Kajan se prvi put u književnosti javio poezijom[1], a da nije svoj lirski iskaz stavio ad acta govori i knjiga pod naslovom *Nakon potopa*, u kojoj je sublimirana prethodna teza o Kajanovu poetskom senzibilitetu. Postavlja se pitanje otkuda sada se Ibrahim Kajan javlja jednom poetskom knjigom i šta bi to, na koncu, moglo "novo" donijeti u njegovom književnom radu. Koliko god bio banalan odgovor, usuđujem se kazati da se ovdje javlja lirski subjekt – sasvim sreo – kako to i sam u zadnjoj pjesmi zaključuje s onim iskustvom koje nije bilo moguće u ranijim knjigama poezije. Odmah pri objavljivanju prvih pjesničkih knjiga književna kritika se najvećim djelom prema tom pjesništvu odnosila afirmativno te njegovoj lirici pripisivala nježnu mudrost, odredivši je bogobojaznom i čovjekoljubivom, koja se najviše realizira u kontekstu islamske vizije svijeta.[2]

Knjiga *Nakon potopa* određena je sljedećim ciklusima: "Sveto janje", "Nakon potopa", "Daleko putovanje" i "Zalazak sunca". Ovi ciklusi predstavljaju poetsku cjelinu, ali se mogu na istoj komunikativnoj ravni iščitavati i zasebno. Zapravo, pjesma "Bezmjesni", kojom Kajan otvara ovu knjigu, problematizira identitet, ne banalizirajući ga našom općom svakodnevnicom, dok u zadnjoj pjesmi, "Sada sam zreo čovjek", pitanje identiteta postavlja u jednu drugu stvarnosnu dimenziju – na drugi kraj raja, zapisuje Kajan. U svojim najnovijim stihovima, koji su, usput rečeno, pisani u zadnjih petnaest godina, Ibrahim Kajan se naslanja na poetičnost zavičaja u najširem smislu te riječi.[3] Drukčije kazano, Kajan ovdje korespondira sa vlastitim zavičajem – humskom zemljom – precima uklesanim u kamenu, u stihu, zapitan nad njihovom, odnosno vlastitom sudbinom. Naime, ovu poetiku, što ne iznenađuje, budući da je autor kroz svoj dosadašnji rad pokazao veliki afinitet prema našoj bližoj i daljoj povijesti, determi-

1 Prva Kajanova pjesnička knjiga pod naslovom *Arabija ljubavi* objavljena je 1967. godine.

2 V. Elbisa Ustamujić, ''Predgovor'', u: Ibrahim Kajan, *Melek*; Enes Kišević, *Ljubavna harfa*, Preporod, Sarajevo, 2002., str. 7-23.

3 Pišući o poeziji Ibrahima Kajana, Zilhad Ključanin uočava motive orijentalnog i zavičajnog, pripisujući orijentalnom pobožan karakter, što je u vremenu kada su objavljivane prve pjesničke knjige Ibrahima Kajana smatralo se subverzivnim u odnosu na vladajuću poetiku. V. Zilhad Ključanin, Orijentalno i zavičajno u poezija Ibrahima Kajana, u: http://kajankajan.blogspot.com/2011/10/orijentalno-i-zavicajno-u-poezljl.html, (dostupno: oktobar 2020).

nizira duboka čežnja za vlastitom kulturnom tradicijom – i književnom i neknjiževnom – te Kajanov lirski supstrat određen je hijeropoviješću pa u ovoj poetici imamo čitav spektar koji je određen biblijskim, tj. kur'anskim motivima. Prije svega, duboko propitujući vlastiti zavičaj i egzistencijalnu pustoš našeg čovjeka, Kajan ne zaboravlja prvi grijeh počinjen na zemlji – Kabil ubija Habila, što će reći da su Ademovi sinovi i danas u istom kolopletu koji ih, čitajući Kajanovu poeziju, određuje do vlastite srži. Zapravo, sve vrijeme se Kajan (po)vraća vlastitoj kući, koja je određena historijskim mijenama, tj. kuće su u domovini, naime, razvaline u humskoj zemlji, veli lirski subjekt. Pišući o domu i porušenim kućama, Kajan ispisuje novu osjećajnost, razumijevajući vlastitu ekskomunikaciju te time se motiv doma, kao nezaobilaznog elementa Kajanove poetike, pokazuje dramatičnim u biću samog povratnika. Ključnim za razumijevanje poetike Ibrahima Kajana pokazuje se motiv surguna kroz koji lirski subjekt prelama vlastitu egzistencijalnu dramu i time redefiniše svoj odnos prema domu ili kući. Naime, kao što je pisao u svojim prvim pjesničkim knjigama o kući, koju danju gradi, a noću poruši, kod Kajana se i u ovoj knjizi osjeća rubna / izgnanička pozicija kojom se kreira poetike čežnje kako za vlastitim domom tako i za konačnim smirajem.

Pišući o svojim precima Kajan piše o Ibrahimu, sinu Stipanovom, sinu Vlkovom, sinu cara zmijskog, ne nudeći odgovore u jednom monolitnom kontekstu nego, prije će biti da je tako, preci i zavičaj Ibrahima Kajana u ovoj poeziji ogledaju se u svim onim historijskim mijenama i egzistenicijalnoj pustoši tako što Kajan postavlja čovjeka i njegovu sudbinu u prvi plan. Drukčije kazano, duboko zagledan u prošlost, autor nam u svom lirskom habitusu detektuje sudbinu čovjeka, naravno, time i zajednice kojoj čovjek pripada, kroz dramu vlastitog bića. Kajanov jezik istodobno pripada i kulturi Istoka i Zapada budući da su ovdje ravnopravni i melek i anđeo i ljubav koja je, pjesnik će zabilježiti, "stara poput zida jeruzalemskog". Pišući iz vlastite pozicije, koja je određena geografijom, granicom sopstvenog tijela, književnom tradicijom, Kajan prepliće svoju zavičajnost sa zavičajnošću svijeta tako što se naslanja i na druge književne tradicije (tradiciju Istoka) ali korespondira i sa Musom Ćazimom Ćatićem, čiji život u istoimenoj pjesmi postaje "povijesni" dokument zemlje i vremena u kojem je Ćatić živio, bijavši doveden do roba i ludila. Kroz primjer ove pjesme uočava se nepoznata historija, tj. pjesma postaje alternativnom poviješću u kojoj je uloga pisca tada (kao da je danas bolje stanje!) bila rubna i beznačajna, odnosno oni pisci koji nisu odgovarali ideološko-političkim potrebama bivaju dovedeni do ruba vlastite egzistencije.

Nadalje, građa ove poezije u najvećem svom dijelu je, bez sumnje, prošlost koju Kajan detektuje i istodobno reinterpretira. Zapravo, ova knjiga otpočinje bezmjesnim toposom, ako se ovako može kazati, jer je Kajanov topos u pravom, eshatološkom smislu, determiniziran prelaskom s druge strane stvarnosti na drugi kraj raja. Naravno, u tom prevazilaženju vlastitog sepstva lirski subjekt je sve vrijeme u svom iskazu i na granici svijeta / ova ali i žanra. To je uvjetovano, naravno, lirskim iskazom koji je u ovom slučaju najvećim dijelom narativiziran. U svojim prvim pjesničkim knjiga-

ma Ibrahim Kajan nije bio sklon previše narativnom postupku, tj. hermetičnost njegove poetike, čini mi se, uvjetovana je u tom periodu nekim neknjiževnim odnosima i kontekstima. Narativizacija lirskog iskaza u ovoj knjizi je sasvim opravdana i valjana – tim postupkom često bivamo uvedeni u prostor mita i historije u kojem Kajan propituje uzrok i posljedicu bdijući nad jamom vlastitog bića. Zapravo, mit i historija u poeziji Ibrahima Kajana više se realiziraju kao alegorija, kao potraga za vlastitim bićem, kao odgonetanje i razumijevanje vlastite drame negoli historije kao takve. Ibrahim Kajan, zapravo, kao što je primijetio Nikola Kovač, interiorizira raznolike sadržaje svijeta oblikujući ih prema svom unutarnjem glasu.[4] Koliko god da je autoru najvećim dijelom prototekst (ako ga shvatimo u najširem smislu) kulturna prošlost humske zemlje, to se, s druge strane, ne pokazuje definitivnim. Zapravo, kulturna prošlost humske zemlje pokazuje se poticajnim za istraživanje i preplitanje istih ili sličnih motiva koje Kajan, kroz dramu vlastitog iskustva, pretače u stihove. Kada Kajan piše o Nabukodonozoru i njegovom brutalnom odnosu prema onima koji su u njegovoj "milosti", on piše o onome što će se desiti, što se desilo, a to je govor Miralema Medanovića iz Sanskog Mosta: *Prvi dan u peć su bacili petnaestero djece, od onih najmlađih… / One koji su se previše otimali, na Ahiret su odmah poslali. / Uza sebe, majka bi dijete grabila / uz krik koji niko ne može opisati / Može samo nacrtati njegovu razornu bezglasnost*.
Knjiga *Nakon potopa* Ibrahima Kajana sublimira one motive na koje nailazimo u njegovim prvim poetskim knjigama te u tom kontekstu autor ispisuje stihove metapoetički intonirane u ruhu nove osjećajnosti i iskustva. Duboko određen različitim tradicijskim iskustvima i obrascima, Kajanova poetička opsesija biva prožeta različitim reminiscencama koje svoje utočište imaju s obiju strana stvarnosti – i zavičajni prostor kao topos vlastitog odgonetanja u kojem se čovjek, govorimo li jezikom Ibrahima Kajana, može nadati jedino blagosti miholjskog ljeta i metafizički prostor – kao topos vlastite zrelosti, spasenja, utjehe i nade.

4 V. Akademik Kovač, Kajan govor pretvara u slike začuđujuće ljepote, u: https://kajankajan.blogspot.com/2013/05/akademik-kovac-kajan-govor-pretvara-u.html, (dostupno: oktobar 2020).

LEONTIN ČAPO MILENIĆ

MOŽE LI TAMA NA KRAJU POBIJEDITI?

Gorana ČOBANOVIĆ: TAMA TIŠINE, vlastito izdanje, Čačak, 2021.

Tama tišine treći je i završni dio trilogije *Odupri se tami*, kriminalističko-psiholoških romana Gorane Čobanović, mlade, iznimno talentirane autorice iz Šida. Uz *Tamu tišine*, prvi dio trilogije nosi naziv *Odupri se tami*, a njegovog nastavak *Tama nas neće pobediti* objavljen je 2021.

Tamu tišine, kao uostalom i prva dva romana trilogije, književno-žanrovski možemo odrediti kao kriminalističko-psihološki triler, u kojem je glavni junak bivši beogradski policajac po imenu Danijel, koji se vraća na slobodu nakon devet godina iznimno teškog i mukotrpnog boravka u zatvoru. On je nepravedno je osuđen za ubojstvo koje nije počinio, a uvjeren je da zna tko mu je taj zločin podmjestio.

Danijel se nakon toliko godina muke, beznađa i života u tami vraća na slobodu, ali hoće li se uspjeti oduprijeti tami koja ga prožima i nakon toliko godina patnje i nepravde? Hoće li uspjeti podariti vječnu tišinu svojoj obitelji, ženi i sinu koji su smrtno stradali krivnjom njegovog najvećeg neprijatelja, mafijaša i preprodavača droge i oružja, Viktora Peseka? Hoće li napokon naći svoj mir i skrasiti se s Ivanom, novom ženom koja je ušla u njegov život i možda mu pružila šansu za novi početak?

Kenta, također jedan od beogradskih mafijaša, koji se iz poslovnih, ali i osobnih razloga, želi osvetiti Viktoru predlaže Danijelu udruživanje i zajedničku borbu protiv zločinca koji im je obojici nanio toliko toga lošeg, promijenivši im život do temelja. No je li sada pravo vrijeme za osvetu? Vrijedi li nakon svega riskirati svoj vlastiti život, kao i živote drugih do kojih mu je stalo? Hoće li krvavo ubojstvo, koje Danijel kani počiniti, vratiti njegovu obitelj natrag ili mu bar dati određenu zadovoljštinu? Ili će mu njegova osobna uporna borba protiv nepravde koja mu je nanijeta donijeti novu bol i patnju i njemu i njegovim bližnjima?

Hoće li niz novih ubojstava i nepravdi koje će se redati na Danijelovom osvetničkom putu prema pronalasku nemilosrdnog Viktora biti kobno za njega i jednom ga zauvijek odgurnuti duboko u srce tame iz kojeg nema više povratka ili će ga pak dovesti do puta spasenja, pravednosti, iskupljenja, prestanka tame i začetka tišine u duši? To ćete sami morati otkriti slijedeći napetu radnju i dramatične događaje i vješto psihološki građene na stranicama ovog majstorski napisanog romana.

U svakoj rečenici ove iznimne knjige, može se iščitati Goranina vještina pisanja i psihološke karakterizacije njezinih likova, istančanog i podrobnog građenja fabule i situacije, napete radnje i nenadanih zapleta te još zanimljivih i šokantnijih raspleta. Zaista, malo je kvalitetnih autora koji pod prividnom krinkom krimi-romana u gotovo svakoj ispisanoj rečenici, bio to dijalog, monolog ili sam opis radnje, pružaju toliko filozofskog razmišljanja o samome životu i postojanju te njegovoj prolaznosti, ali također i samom pitanju o vrijednosti i svrsi života, kao i svrsi možda uzaludne

borbe protiv društvenog sustava i zakona i normi koje on nameće.

Vrijedi li težiti za pravdom i nastaviti se boriti protiv vlasti i samoga društva, ako je ono na strani ubojica, dilera i svih ostalih kriminalaca? Vrijedi li ići glavom kroz zid i pokušati kazniti one koji su ti život pretvorili u pakao i gurnuli te u duboku tamu? Ima li borba i osobna osveta protiv zločinaca zaista smisla, ako se ona skupo plaća i nosi za sobom brojne nevine žrtve na putu? I na kraju krajeva, ako je osveta i dostižna, kada je postignemo, hoćemo li se nakon nje osjećati bolje i uspjeti se oduprijeti tami te postići mir kojem težimo ili će nas ta osveta i njene posljedice još dublje gurnuti u tu tamu? To su samo neka od moralnih pitanja koje Gorana postavlja u ovom romanu.

Pod velom brojnih kriminalističkih motiva i elemenata - mafijaških ubojstava, korumpiranih policijskih službenika i političara, tajnih zločinačkih i vojnih organizacija, dilera i njihovih narkomanskih žrtava, prostitucije i noćnih klubova na zlom glasu, autorica vješto proteže brojna moralno-društvena pitanja na koja nekad sami moramo potražiti odgovor. Na neka od tih pitanja jednostavno se ne osuđujemo odgovoriti, što zbog pomanjkanja hrabrosti, što zbog straha u ishod borbe sa samim sustavom koji je često potkupljen, dalek i gluh na patnje, vapaje i nesreću malog čovjeka koji uzaludno godinama, pa nekad i čitav život čeka osvetu i pravdu, da bi na kraju shvatio da je ona nedostižna, a ponekad nažalost i uzaludna.

Takvi elementni društvene nejednakosti i nadmoći jakih i bogatih nad slabijima, nemoćnima i siromašnima posebno su vidljivi iz psihološki odlično razrađenog karaktera glavnog negativca Viktora Peseka. Gorana Čobanović je u liku tog zločinca prikazala savršen i kompleksan arhetip okorjelog kriminalca, koji zahvaljujući svojim velikim mafijaškim vezama na visokim položajima, uspješno izmiče pravdi te ne bira sredstva da bi došao do zarade i ostvarenja svih svojih ciljeva. On se pri tome rješava brojnih nevinih žrtava, bile one stare ili mlade, muškarci ili žene, a svako ubojstvo koje počine on i njegovi ljudi prikaže se vještom manipulacijom i zataškavanjem kao nesretni slučaj ili ubijene jednostavno proguta tama i iza njih ostane samo tišina. Drugim riječima, oni padnu u zaborav ili budu izbrisani iz službenih izvještaja, kao da nikada nisu ni postojali.

Autorica je svojem romanu *Tama tišine*, kao uostalom i cijeloj trilogiji *Odupri se tami* nedvojbeno podarila svoj osobni pečat, koji nije samo prikaz i potvrda njenog neospornog autorskog i stvaralačkog talenta, nego i njezinih osobnih moralnih i filozofskih razmišljanja, raznovrsnih emocija i životnih propitivanja. To je itekako vidljivo iz same srži ovog iznimnog i sjajno napisanog romana, kao i svake njegove rečenice, a autorica je toga i sama svjesna i toga se nimalo ne srami. Baš naprotiv, nema li ljepše stvari nego koristiti pisanje kao katalizator vlastitih osjećaja, briga i rana koje nosimo na duši, a potom ih u obliku pisane riječi, to jest romana, podijeliti sa svojim čitateljima? A Gorana se u tome pokazala veoma uspješnom te je svojim pisanjem dokazala kako se, kada se to uistinu želi svim srcem, mogu premostiti sve prepreke koje su pred nama te se uspješno može oduprijeti svakoj tami.